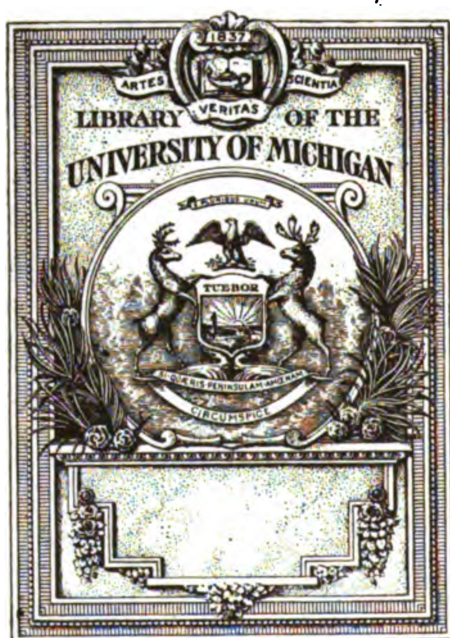

1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE

MEDEDEELINGEN tijdschrift

voor zendingswetenschap.

VAN WEGE HET

NEDERLANDSCHE ZENDELINGGENOOTSCHAP;

bijdragen tot de kennis der zending en der taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië.

UITGEGEVEN DOOR

BESTUURDERS VAN VOORNOEMD GENOOTSCHAP;

NEGENTIENDE JAARGANG.

TE ROTTERDAM, BIJ

M. WYT & ZONEN.

Drukkers van het Nederlandsche Zendelinggenootschap.

1875.

Algemeene land- en volkenkunde.

Dagboeken, verslagen en brieven uit de Zending.

Varia.

LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEERLANDSCH INDIËN.

Indrukken en gedachten op de Tentoonstelling, te Tomohon, 22 en 23 Julij 1874.

Het was eene gelukkige gedachte van den Heer P. VAN DER CRAB, Resident van Menado, om in deze residentie eene tentoonstelling van vee te houden, en dat Z.H.Ed.G. daartoe het initiatief durfde nemen was een bewijs, dat hij wist wat hij wilde, en verwachtte, dat het wel zou gelukken. Men meene toch niet, dat het hier eene zaak gold, die uit haren aard niet mislukken kon. Neen, integendeel, er was veel in te voorzien, veel te vragen, veel stof tot twijfel, en ik duid het geen' mijner vrienden en bekenden ten kwade, dat zij de zaak eerst schouderophalend begroetten, en zooveel twijfel en bezwaren opperden als pessimisme of wel ook onbekendheid met land en volk maar konden te voorschijn roepen. Maar daar de zaak met het noodige zelfvertrouwen aangevat werd, kwam men alle bezwaren door energie en volharding te boven, en mogten wij ons in eenen goeden afloop verheugen.

Wilt gij enkele der bezwaren kennen, lezer! zoo als zij in de dagen vóór de tentoonstelling nog eens voorbij mijnen geest gingen, toen ik met blijdschap mogt zien, dat zij voorbij, met vrucht bestreden of verwijderd waren? Het zal u gelegenheid geven, weder eenen blik in de inlandsche maatschappij te werpen.

Een eerste en hoofdbezwaar, waarmede werkelijk te rekenen viel, was, dat de zaak nog geheel nieuw was. Wat dat zeggen wil in de inlandsche maatschappij van de volken van den Indischen archipel, kan alleen hij gevoelen, wiens lot te midden van deze eilanders geworpen is, en die de roeping gevoelt om aan het stoffelijk of geestelijk belang van het volk te arbeiden. De gehechtheid aan het oude is nog van geheel anderen aard hier, dan bij ons westerlingen. Bij ons kan men soms een' strijd tegen het nieuwe nog verdedigen, door de bewering, dat het oude toch ook zijne goede diensten heeft gedaan, en dat geeft den tegenstanders van het nieuwe zekere kracht tot weerstand, en in ieder geval is daar leven en vergelijking mogelijk van wat het beste mag zijn. Maar hier is de adat, het oude, het onbewegelijke, het versteende; hier geen leven of beweging; hier geen vergelijking tusschen wat goed en wat beter is; hier heerscht de eeuwenoude sleur! Gevoelt gij hoe moeijelijk het moet zijn in dat ziellooze bestaan eenig leven te brengen? Gelukkig, wie de overtuiging bezit, dat er leven is te wekken, dat er beweging te brengen is in dien doodschen toestand! Zonder die overtuiging doet men niets, laat men de handen slap hangen, en veroordeelt men deze volken tot den doodslaap. Noem de overtuiging van de mogelijkheid om hier leven te wekken eene illusie, die voor geene verwezenlijking vatbaat is, en gij hebt uw eigen vonnis geveld over uwe aanwezigheid in deze landen ..... De bediende in eene menagerie heeft dan eene levensbestemming aan de uwe gelijk, en uw bestaan verschilt niet van het zijne.

De zaak was nieuw, maar de uitvoering was reeds mogelijk geworden. Dat zou zij vóór vijftig en vóór vijf en twintig jaren nog niet geweest zijn. Had

men toen, ik spreek van het laatstgenoemde tijdstip, eene tentoonstelling willen houden als deze, dan had men mogelijk door bevel, door den schrik voor strafoefening, iets dergelijks tot stand kunnen brengen, maar zeker zou zij geen teeken van leven zijn geweest, en niet de vrucht van vrijwillige zamenwerking van de hoofden en het volk. Het was goed gezien van den ontwerper, dat het volk thans voor zulk eene uitvoering rijp was. Kon men nog niet verwachten, dat het zelf reeds het initiatief voor zulk eene zaak zou nemen: de instemming en medewerking, zekere mate van geestdrift zelfs voor de zaak, bewezen genoeg, dat hier iets in het leven zou geroepen worden, dat reeds weerklank vond bij het volk.

Ik beweer niet, dat ook niet elders op de buitenbezittingen iets dergelijks kan tot stand komen; de proef is nog niet genomen; maar dat het hier kon plaats vinden, en op zulk eene wijze, is in ieder geval een getuigenis voor den vooruitgang der Minahassa, en het standpunt van ontwikkeling, waartoe dit volk reeds gekomen is. Het is mij volstrekt niet te doen om lof toe te zwaaijen aan de zending. Het is genoeg bekend, hoe naar mijne beschouwing onderscheidene factoren hebben zamengewerkt, en wat de zending aanbelangt, is er nog veel gebrekkigs en verkeerds in de methode, dat ik gaarne anders zag, en waarom het ook niet voegt bovenmate te roemen, zoozeer als er in het régime van het bestuur over deze gewesten nog veel verkeerds is. Maar om nu ter wille van het gebrekkige en verkeerde in een en ander, het goede, dat er gewrocht is, geheel voorbij te zien of te ontkennen, dat is voor het minst onredelijk.

De zaak was nieuw, en ondervond dus nog als zoodanig het vooroordeel, waarmede elke nieuwe zaak te

kampen heeft, vooral in deze streken. Het is een karaktertrek des volks, dat zulk vooroordeel zich allereerst doet kennen in achterdocht. „Er steekt zeker iets achter!" En of nu een dier uitingen, die ik hier noemen wil, werkelijk van het volk is uitgegaan, wat zeer goed mogelijk is, of wel kwaadwilligheid dien karaktertrek geëxploiteerd heeft, maar dan toch, gelukkig! met weinig succes, om het even: een der vermoedens of uitstrooisels dan, die men kreeg te hooren, was dat de geheele zaak wel niet anders zou zijn, dan eene poging om langs dien weg te weten te komen, wie in het bezit is van goede beesten, om daarop eene nieuwe belasting te doen vallen. Dat tegenzin in belasting hier evenzeer zich doet gelden, als overal elders en ook ten onzent, behoef ik wel niet te zeggen. De verzekering echter van belangstellenden ook buiten de bestuurspersonen, dat het eene dwaasheid was zoo iets te veronderstellen, en de duidelijke aanwijzing van het ware doel, verbetering van den veestapel, nam de vrees voor een minder wenschelijk doel geheel weg.

Maar er was meer misverstand weg te nemen. Er was ook sprake van het „verkoopen van vee." „Wat had dat te beduiden?" Van eene veemarkt had men nog geen begrip. „Zouden dan de tentoongestelde dieren worden verkocht, goedschiks, kwaadschiks, zonder toestemming der eigenaars?" Ook dit diende verklaard te worden.

„Misschien ging die zaak met veel formaliteiten, moeiten en kosten gepaard?!" Gevoelige zijden bij den inlander! Laat het geen moeite kosten, hij heeft er met zijne apathische neigingen een' doodelijken afkeer van, en gij kunt hem, is hij onverschillig, niet in beweging brengen. Kom hem daarbij vooral niet aan zijn' zak: in den regel is

die leeg, en moet hij beginnen met geld „te zoeken", dat hem hier wel niet zoo moeijelijk valt, als hij wil; maar, al heeft hij geld, dan kunt gij dat voor doeleinden, die niet met zijn eigen wenschen overeenkomen, en die geen dadelijk, tastbaar stoffelijk voordeel aanbrengen, niet uit zijne hand krijgen. Gelukkig konden al die bezwaren bevredigend worden opgelost, en bleef er voor sommigen, die wantrouwen bleven koesteren, niets over dan zich met een geheimzinnig gezigt en nog geheimzinniger gebaren, stil terug te houden...... Zij zouden het aanzien, en de uitkomst zou hunne wijsheid regtvaardigen!

Langzamerhand begon de zaak een' vorm aan te nemen in de voorstelling van den inlander, waardoor zij iets aanlokkelijks kreeg. Dat het eigenlijke doel, de verbetering van den veestapel hem nog minder belang inboezemde, behoef ik wel niet te zeggen: dat is van het standpunt zijner ontwikkeling nog niet dadelijk te verwachten; maar daarentegen gaf de uitloving van premies een' spoorslag, die al dadelijk van uitwerking bleek in de betere verzorging van het vee, dat men meende naar de tentoonstelling te kunnen inzenden. Het cijfer van inschrijving begon dan ook gaandeweg toe te nemen, en ware niet een uitstel noodzakelijk geworden, wegens het kortstondig verschijnen van de cholera te Manado, en ware daardoor de geestdrift voor de zaak niet eenigermate verflaauwd, er zouden welligt meer dieren zijn aangeboden, dan goedschiks hadden kunnen geplaatst worden.

Toch bleef het aantal der ingezonden beesten nog groot en verblijdend, dewijl er 119 hengsten, 5 merries, 129 runderen, 51 varkens, 487 hoenders, 18 eenden, 7 ganzen, 18 schapen en geiten en 1 karbouw te zamen waren.

Zoo was dan wat aangaat de inzenders, – en men telde daaronder evenzeer gewone negerijlieden, als hoofden, – alle bezwaar weggenomen, en was de goede uitslag der tentoonstelling reeds gedeeltelijk verzekerd.

En zoo kunnen wij thans overgaan tot de tentoonstelling zelve, en wat die ons te denken gaf.

Het is niet noodig, dat ik hier het terrein der tentoonstelling en de tentoongestelde dieren uitvoerig bespreek. Een en ander is opgenomen in het Verslag der Tentoonstelling en Veemarkt, dat langs onderscheiden' weg onder de aandacht van het publiek is gekomen. (1) Ik kan volstaan met te zeggen, dat de inrigting van het terrein alleszins doelmatig was, en men deze voor een groot deel te danken had aan de ijverige bemoeijingen van het lid der Commissie voor de tentoonstelling, den Kontroleur van Tondano J. P. VAN HARENCARSPEL, en dat de tentoongestelde dieren alle blijken droegen van goede zorg en behandeling, met het oog op de premies!

Begeven wij ons naar Tomohon. De Commissie, die reeds vroeger bij herhaling daar ter plaatse vergaderd was, om de noodige maatregelen te nemen, was ook nu reeds een' dag vóór de opening voltallig. Er is stof tot opmerkingen, als wij haar daar zoo vergaderd zien. Behalve den Resident, vinden wij daar een paar andere vertegenwoordigers van het binnenlandsch bestuur, de kontroleurs J. P. VAN HARENCARSPEL en Jhr. W. H. W. DE KOCK; verder is het particuliere element uit de Europeanen vertegenwoordigd door den Heer H. C. DIRCKS, koopman te Menado, en de zendelingen N. PH. WILKEN en schrijver

---

(1) Zie den vorigen jaargang van dit Tijdschrift, blz. 302, e. v. (*Red.*)

dezen, terwijl wij daar in even beschaafde vormen, wat kleedij en voorkomen aanbelangt, onderscheidene majoors te zamen zien, te weten: den Majoor van het district Tondano–Toulian, J. GERUNGAN, den Majoor van Tonsea, J. H. PELENKAHU, den Majoor van Sonder, A. B. WAWOROENTOE, den Majoor van Tombariri, J. M. PARERA, den Majoor van Tombassian, L. TAMBAJONG, en den Hoekoembesar van Tomohon, A. WENAS.

Zie, het doet goed aan het hart van wie het wel meent met dit land en volk, die verschillende nuancen van rang en stand en afkomst en landaard te zamen te zien, vereenigd tot een zelfde doel, en naar den aard der zaak geheel vrij van nevenbedoelingen. Die zamenwerking van onderscheidene krachten, die de ontwikkeling der Minahassa gezamenlijk bewerkt hebben, is de voorwaarde, maar ook de zekerste waarborg voor de toenemende welvaart der Minahassa.

Maar er is meer. Men zal genoeg begrijpen, dat die zendelingen daar in die Commissie niet het geestelijk element vertegenwoordigen, maar een blijk geven, dat naar hunne opvatting ook wel degelijk de stoffelijke belangen der bevolking evenzeer door hen dienen behartigd te worden.

En teregt. De voorstelling van vele zendingvrienden en van het publiek over het geheel, als zouden de zendelingen zich buiten het terrein van stoffelijke bemoeijingen moeten houden, is onpraktisch, en geeft niet de gewenschte resultaten. Zulke rigting onthoudt aan den zendeling, wat hij in de eerste plaats behoeft: kennis van het volk, van zijne taal, zeden en gewoonten, van zijne genegten en moeiten en wenschen; kortom, die methode rigt een' scheidsmuur op tusschen den zendeling en de

bevolking, doet hem vreemdeling blijven in het intieme leven des volks, en belet hem alzoo den mensch te kennen, in zijn werkelijk bestaan, en evenzoo om iets werkelijk goeds en blijvends uit te werken.

Er zijn nog altijd zendelingen, die zulk eene praktische rigting afkeuren, en een' afkeer hebben van al wat een secular character zou verraden; hun geestelijk kleed is het symbool van hunne geestesrigting, en dat kleed is figuurlijk en werkelijk een hinderpaal voor degelijke praktische uitkomsten. Maar daarentegen zijn er andere zendelingen, die hetzij onwillekeurig door een' praktischen aanleg, zich meer met het volksleven hebben afgegeven, of door redenering en ervaring den praktischen weg opgaan, en zoo zijn er reeds velen onder de Engelschen, Amerikanen, Duitschers en ook Nederlanders, die uit beginsel eene meer praktische, haast zou ik zeggen, wereldsche methode voorstaan, al is het velen nog niet regt duidelijk hoe haar toe te passen.

Even noodzakelijk als eene dergelijke opvatting van het zendingwerk is voor den zendeling, om hem bekend te maken met den werkelijken toestand des volks, evenzeer is zij noodig voor eene zuivere opvatting van de godsdienst door het volk. Van waar toch dat dualisme, dat men thans allerwege onder het volk aantreft, dat onderscheiden van godsdienst en dagelijksch leven, dat afscheiden van kerk en werk? Godsdienst een integrerend deel van ons leven, van ons dagelijksch bestaan: men vat het nog niet; het is vreemd aan het volk! Moet ons dat niet verwonderen? En dat onder een volk, wiens vorige godsdienstvorm geheel het dagelijksch leven beheerschte! Moet dat niet tot nadenken stemmen, en de vraag doen geboren worden: van waar dit verschijnsel?

De oorzaak ligt in de persoonlijkheid des zendelings en zijne uiterlijke levensbetrekking. De Tonaäs en Walian leefde het leven des volks met het volk, en bij elken tred was de godsdienst daarmede gemengd; de pandita leeft in afzondering, kent niet het zoeken naar levensonderhoud, den strijd voor het leven; hij leeft een leven, dat het volk niet kent, en als men hem ziet, dan is het in de uitoefening zijner geestelijke ambtsbezigheden in school en kerk en catechisatie. Kan het anders, of in de voorstelling des volks ontstaat er onwillekeurig eene scheiding tusschen het gemeentelijk en dagelijksch leven, tusschen geestelijk en wereldlijk bestaan, tusschen godsdienst en leven?! Tegen dergelijke opvatting moge men nu preeken en schrijven: het is moeijelijk zulk eene door het leven gewordene en diep ingewortelde beschouwing weg te nemen; alleen door de toepassing van een ander beginsel, door het in werking brengen van eene andere methode, waarbij de godsdienst in het dagelijksch bestaan kan gekend en gewaardeerd worden, zal in die opvatting verandering kunnen komen.

Op den dag der tentoonstelling was alles reeds vroeg in de weer. Daar zag men den kabĕsaran van Tomohon, eene inlandsche eerewacht, die bij bijzonder „groote" gelegenheden wordt zamengesteld uit inlanders, zoo het kan, meest van dezulken, die uitmunten door forsche gestalte, en dan dagen en weken te voren geoefend worden in de uitvoering der gebruikelijke manoeuvres, deels van krijgshaftigen, deels van zeer vredelievenden aard. Alle evoluties zijn eigenlijk dansen of lossen zich daarin op, behalve de uitvoering van enkele militaire commando's.

De Kabesaran is zeer bont uitgedoscht: gedeeltelijk herkent men nog oorspronkelijke, inlandsch-minahassasche vormen, gedeeltelijk heeft men uitheemschen opschik, hoe grilliger hoe liever. Laat mij duidelijk zijn. Sommiger nog ontbloote beenen, armen en andere ligchaamsdeelen, die wij tot de minst edele rekenen, teekent de Minahassa, zoo als zij ook bij feestelijke gelegenheden vroeger zich vertoonde; maar daar is reeds de overgang waar te nemen bij anderen, die een' korten of langen pantalon aanhebben, en nog de verdere afwijking van het oorspronkelijke bij hen, die zelfs matrozen-hemden of andere europesche kleedingstukken gebruiken. Maar behalve dat zijn de meesten voorzien van kain-patola's, een uitheemsch zijden weefsel, maar reeds honderden jaren een artikel van rijkdom, weelde en opschik bij feestelijke gelegenheden, die over het lijf gekruist worden, en aan de zijden als sjerpen afhangen, en op het hoofd van de vreemdsoortigste tooisels van driekante hoeden, die nog aan de tijden van de Oost-indische compagnie herinneren, maar opgesmukt met allerhande veeren, van die des niet inheemschen paradijsvogels af tot die van kapoenen, met den kop van den hier inheemschen jaarvogel (buceros) daar tusschen; verder koperen helmen, waarschijnlijk van spaanschen oorsprong, en zoo al meer, niet uniform, maar in de grootste verscheidenheid. Tot wapenen hebben zij een klewang of sabel, sommigen, om het spel nog onschuldiger te maken, van hout, en de kĕloeng, (alif.), salawako, (mal.) = schild, dat met allerhande figuren beschilderd is of belegd met schelpjes en omzet met bokkenhaar of wel met het gekaauwde hout van den bamboe tot vezelen verwerkt en in zwarte of roode kleurstof gedompeld, of ook wel met paardehaar. Vroeger was dat menschenhaar, en dan genomen van gesnelde koppen.

De k a b ĕ s a r a n is geen oorspronkelijk minahassasche voorstelling. Ik zag haar netter uitgevoerd, met onderscheidene gecombineerde manoeuvres, vijf en twintig jaren geleden, bij den sultan van Ternate. Maar ook dáár is hij niet inheemsch, en ik acht de geheele k a b ĕ s a r a n, waar ook in de Molukkos in gebruik, van spaanschen oorsprong; men heeft hier welligt eene verbastering van den h i d a l g o - d a n s.

De manoeuvres zijn evenmin oorspronkelijk of ook maar gebaseerd op inheemsche toestanden: alleen is het zingende uitroepen der commando's en het zingende antwoorden of herhalen der commando's of der zangen daarbij gebruikelijk, geheel naar Minahassasche gewoonte. De Minahassar zingt bij alles: bij den veldarbeid, langs den weg, bij gezamenlijk dragen of trekken en bij zijne inheemsche dansen en oorspronkelijken godsdienstvorm; bijna kan men zeggen: de Minahasser kan niets doen, vooral niet gemeenschappelijk, of hij moet er bij zingen. Overigens heeft men maar ééne uitvoering van den k a b ĕ s a r a n te zien, vroeger beschreef ik die, (1) om tot de overtuiging te komen, dat die instelling niet oorspronkelijk Minahassaasch is. Aan verscheidenheid overigens geen gebrek. Bij de uitvoering te Tomohon onderscheidde men bepaaldelijk drieërlei element: 1°. de zoogenaamde oorspronkelijke manoeuvres, die uit militaire poses en krijgsdansen bestaan, van spaanschen oorsprong; 2°. het maleische m ĕ n a r i, dat ook niet inheemsch is, en dat de maleische dans met de onderscheidene handen-, armen- of ligchaamsbewegingen tracht na te bootsen; en eindelijk; 3°. O, tijden, o, zeden! eene nare kreupele uitvoering van een paar quadrille-figuren.

---

(1) Zie de Minahassa, bij M. WYT & ZONEN. I D. blz. 32, e.v. (*Red.*)

Gelukkig was er toch nog iets oorspronkelijks, iets echt Minahassaasch! Daar zonderen zich een paar helden van de gelederen van den kaběsaran af, en beginnen den echt Minahassaschen krijgsdans: mahasasau! Dat is ook wel, of eigenlijk eene voorstelling van het vroegere koppensnellen. Ha! daar ziet gij nog den Minahassar in zijne oorspronkelijke kracht en woestheid! Hoe trillen armen en beenen! Hoe woest rollen die oogen in zijn hoofd! Hoe sluit hij de lippen krampachtig op een! Hoe ziet gij hem daar met sluipende, zachte, langzame bewegingen zijne denkbeeldige prooi naderen!.... Hij ziet zijn' kans schoon om den slag te wagen, en de sprong, half zijwaarts, half gekeerd, vergezeld van den slag (en een gil soms) getuigt van zulk eene vlugheid en kracht, dat gij eenigszins gevoelt zulke helden niet te mogen minachten. Maar, zij zijn voorzigtig: zij doen elkander of de omstanders geen leed, wel een bewijs van groote oefening!

De kaběsaran had den Resident opgewacht bij zijne komst in de negerij, zoo als dat vroeger bij eene eerste komst wel meer plaats vond. Op den morgen van de opening der tentoonstelling kwam hij om den Resident en de Commissie voor de tentoonstelling af te halen en naar het tentoonstellingsterrein te geleiden.

Het is geheel afgesloten door een' bamboewand, en laat door twee deuren den toegang open, terwijl de uitgangen op twee andere plaatsen zijn.

Wij komen op het terrein, en weder is er stof tot opmerken en nadenken. Reeds is eene massa volks over het terrein verspreid, terwijl eene groote menigte europesche heeren en dames, hoofden en hunne vrouwen

en dochters en inlanders van allerlei rang in de groote ronde tent, in het midden van het terrein opgerigt, te zamen gekomen is, om de openingsplegtigheid bij te wonen.

Hier ziet gij de dochters van hoofden in europesche toiletten, even gelijk de overige europesche dames, en het zou u moeijelijk zijn, verschil in afkomst op te merken in houding en bevallige bewegingen, als niet de ietwat donkerder tint der gelaatskleur u dit aantoonde, die echter bij velen lichter is, dan die van vele europesche afstammelingen. Ook de inlanders van onderscheiden rang en stand, districts- en negerijshoofden, klerken, enz. enz. ook jongelieden zonder bepaalde betrekking zijn in hun europeesch gewaad niet van ons verschillende. Er zijn echter ook eene menigte inlanders van beiderlei kunne – ± 2500 waren op den eersten morgen bijeen –, die in zoogenaamde inlandsche kleedij verschenen zijn, bestaande wat de mannen aanbelangt in kabaja of chineesch baadje, met eene soort van borstrok daaronder, en pantalon met hoed, pet of tolo op, en met of zonder voetschoeisel, en wat de vrouwen aangaat, in kabaja en sarong, met kapsel à la chinoise.

Er is in de Minahassa geen dwang van welken aard ook gebezigd, noch voor de eene, noch voor de andere kleedij. Het zou eene dwaasheid zijn, zulke dingen te willen dwingen of regelen, evenzeer als een verbod van het een of ander tot de excentriciteiten van beschavers of hervormers moet gerekend worden: dwaasheden, die de vrije ontwikkeling in den weg staan. Men moge opwekken tot het gebruiken van welvoegelijke kleedij, men moge vooral netheid en zindelijkheid trachten te bevorderen; men moge raad geven of helpen om eene gepaste neiging tot verfraaijing of opschik te leiden; maar men overdrijve niet, men belemmere de vrije keus, de vrije

ontwikkeling van den smaak en de vrije uiting van de soms ietwat grillige neigingen niet. De beste en meest duurzame beschaving in uiterlijk en vormen ontstaat door het voorbeeld, dat tot navolging lokt ter ééne, en door de bepaling van den vrijen wil ter ander zijde.

De zoogenaamde inlandsche kleedij is gedeeltelijk van molukschen oorsprong, hoedanige door de strandbewoners te Manado en Kema gebruikt werd, reeds vóór dat de zendelingen zich hier vestigden; het baadje van de mannen is van chineeschen oorsprong, en de hoofddeksels zijn meest van lateren datum, terwijl in de kleedij der vrouwen weinig verandering gekomen is, dan in de snede der kabaja, en voor zooverre de handel andere stoffen en patronen heeft aangebracht.

Maar wat u zeker meest in het oog springt en uwe goedkeuring wegdraagt, is de zindelijkheid der kleedij, hetzij die u tegenblinkt in schitterend wit of andere, meest levendige, kleuren. Gij kunt het opmerken, dat het wasschen, stijven en strijken reeds onder de volksgewoonten is opgenomen, en waar gij ook elders in Indië een' afkeer zoudt kunnen voeden tegen den inlander, wegens onzindelijkheid op ligchaam of kleedij: onder de Minahassars vergeet gij dat onwillekeurig, vooral als zij in feestgewaad zijn.

„En in hun dagelijksch bedrijf?"

O, dan is er op zindelijkheid en netheid nog al wat af te dingen! Iemand zeide mij eens: „zij kleeden zich beter, dan zij wonen!" Maar dit is slechts betrekkelijk waar. Wel geldt dit van hen, als zij voor bijzondere gelegenheden gekleed zijn. Het is een wonderlijk contrast, soms uit een oud, vervallen, morsig huis, beter gezegd krot, zulk eene net, zindelijk, keurig gekleede jonge dochter of vrouw te zien komen, die in hare net

sluitende kleedij, met zorg opgemaakt kapsel en lieve, van gouddraad gestikte schitterende muiltjes werkelijk eene goede figuur maakt, – en boven vermelde uitdrukking is in haar regt! Maar dat is voor een deel slechts schijn. De mensch is in wezen één geheel, en al kon hij zich in sommige gevallen ook eens anders voordoen, dan hij werkelijk is, en dus, welligt onbewust, huichelen: zoo als zijn huis is, zoo is hij zelf, al kan hij daar buiten zich soms ook eens anders voordoen. De schaduwzijde van de zucht tot opschik bij den Minahassar, man zoowel als vrouw, zoek ik niet zoo zeer in de uitersten, die zich hier en daar vertoonen: zij straffen in het eind zich zelf; maar veeleer in het huldigen van den schijn, met verwaarloozing van het wezen. De Minahassar is van nature niet zindelijk, en in zijnen toestand vóór de meerdere aanraking met de beschaving, is hij het ook nooit geweest, en als regel kleeden zij zich in huis ook niet beter, niet zindelijker dan het huis zelf is; alleen als zij zich voor het publiek moeten vertoonen, zijn zij puntig netjes.

Maar laat ons niet pessimistisch zijn! Het is al wel, dat er neiging tot en waardeering van netheid bestaat, al doen die zich nog alleen voor in het uiterlijke. Het opnemen daarvan in het volksleven en de toepassing geheel uit eigen beweging en vrije keus, geven hoop, dat diezelfde neiging en waardeering zullen voortwerken, zoodat zij eindelijk niet alleen de oppervlakte, maar ook den bodem van dat leven bereiken. Ja, ik mag verder gaan: reeds nu beginnen zich daarvan de blijde teekenen bij de meer gegoeden te vertoonen, en is de uitgesproken hoop reeds tot werkelijkheid geworden. Ook hier is dwang of zedelijke pressie onzinnig te achten: de behoeften moeten zelven spreken, en het schoonheidsgevoel

moet zich gaandeweg eene plaats veroveren, en dan meer en meer uit zichzelf zich verder ontwikkelen. Dwaasheid alweder dat voorschrijven van de inrigting van het huis, het gebruik van tafel- of beddengoed en al die fraaijigheden meer. Het is wel eens hier en daar geschied: erbarmelijke zoogenoemde beschavers, die niet het minste begrip hebben, hoe ware beschaving zich harmonisch uit den mensch zelven moet ontwikkelen. Breng kennis en geestesontwikkeling: vorm den mensch tot wat hij naar zijn wezen worden kan, en die uiterlijke beschaving zal hij van zelf opnemen en toepassen, naar de hoogte van de wezenlijke ontwikkeling, waartoe hij gekomen is.

Maar ik heb uwe aandacht nog op iets anders te vestigen: het is op het uiterlijk, het voordoen, het gedrag van het volk. Ziet gij: gij zijt niet meer onder wilden, onder onbeschaafden! Het uiterlijk in kleedij, dat gij zonder voorbehoud prijst, staat werkelijk niet hooger, dan het voorkomen en gedrag van wie ze gebruikt: zij houden gelijken tred! Welk eene orde, zonder stijve gedwongenheid; welk eene vrijmoedigheid, zonder drieste brutaliteit, welke hupsche vrolijkheid, zonder luidruchtigheid! Inderdaad, men zal moeijelijk ergens een volksfeest kunnen bijwonen, waar aangenamer toon heerscht, en bij opgewekte vrolijkheid gepaster vormen worden in acht genomen. Dit geldt zoowel van het mindere volk, als van de aristocratie, ieder in zijne eigene omgeving, de eersten onderling, de laatsten ook in het verkeer met Europeanen. Het minst wat ik wel bij den aanblik van dien toestand zeggen kan, is zeker, dat dit de vrucht is van onderwijs, voorbeeld

en beschaafden omgang. Hoe de methode en gang daarvan is geweest onder de leiding der zendelingen, en welke andere krachten daartoe hebben medegewerkt, heb ik elders uiteengezet. (1) Maar toch mag het wel herinnerd worden, dat vóór 40 jaren die toestand, dat uiterlijk geheel anders was. Om nu niet van kleedij en gepasten opschik te spreken, bepaal ik er mij alleen toe, dat zelfs ik, vóór 25 jaren, den inlander nog gekend heb als schuw, teruggetrokken en met slaafsche vrees bezield, wat duidelijk in voorkomen en gedrag te herkennen was. Die gemakkelijkheid van beweging, dat open oog en dien vrijen blik hebben zij eerst en meest in de scholen opgedaan: dáár vangt de vorming aan, ook in uiterlijke beschaving, ik heb dit meermalen aangetoond, en de vruchten mogen verblijdend genoemd worden; ja, voor den vreemdeling, die pas zijne intrede in deze maatschappij doet, heeft het iets treffends. Wat gebrekkigs of verkeerds de zending hier dan ook moge gehad hebben in hare methode: in de uiterlijke vorming van den inlander tot min of meer beschaafd, intellectueel en maatschappelijk wezen, is zij in betrekkelijk hooge mate geslaagd, en verdient zij den lof haar door onpartijdige beoordeelaars geschonken. Had het intieme, huiselijke, en godsdienstig-zedelijke leven even groote verandering ten goede ondergaan, even schoone resultaten aan te wijzen, dan zou de zending in de Minahassa eene model-zending genoemd kunnen worden. Dat is echter niet het geval: meest is de oppervlakte nog slechts hervormd, hoewel ik niet wil beweren, dat er ook inwendig geene gunstige veranderingen zijn bewerkt.

Het zoo even beweerde is zeker een oordeel, dat niet

(1) O.a. in boven aangehaald werk, »de Minahassa" I D. blz. 76, e.v II D. blz. 18, e.v., blz. 127, e.v. en op meerdere plaatsen. (*Red.*)

maar zoo zonder bewijs mag worden uitgesproken. Welnu, ik ben bereid dat te leveren. Het veld voor bewijzen is echter zoo uitgebreid, dat ik mij niet zal kunnen begeven op zedelijk, godsdienstig terrein, maar mij wil bepalen tot wat het rijk der begrippen, zegge godsdienstige begrippen aanbelangt. En ik kies daartoe weder alleen uit de stof, die de tentoonstelling aanbiedt.

De oppervlakte is nog meest aangeraakt, d. w. z. de uiterlijke gedaante is veranderd: inwendig leeft het heidendom nog in het hart des volks! Of ik het veel anders verwachten kon, is niet de vraag; het is alleen zaak het feit te constateren, om verkeerde voorstellingen tegen te gaan, en misschien misplaatste illusies, zoo mogelijk, weg te nemen. Het doet er volstrekt niet toe, dat men mij kan tegenwerpen, dat ook in Nederland, in gansch Europa, het heidendom nog voortleeft in begrippen omtrent en geloof aan een boos wezen en zijne menigvuldige verschijningen, in geheimzinnige voorteekenen, kaartleggen, horoscoop-trekken, spiritisme, enz. enz., alles even dwaas bijgeloof: het is mij alleen te doen, om aan te toonen, dat ook het grofste bijgeloof, dat een integrerend deel van de voorvaderlijke eeredienst der Alifoeren uitmaakte, ook tot heden nog niet is verdwenen.

Door kwaadwilligen was, vóór dat de tentoonstelling zou gehouden worden, het gerucht verspreid, dat zulke volksfeesten met zeer veel gevaar gepaard gaan. Op Java, zoo heette het, volgt daarop altijd ziekte en dood, en die zouden ook hier niet uitblijven; maar een grooter gevaar dreigde hier: de zamenkomst van de onderscheidene stammen der Minahassa zou aanleiding geven tot conflicten, tot vechtpartijen, tot een' algemeenen krijg onderling. Geen wonder dat de hoofden van Tomohon allereerst vervaard werden: hunne negerij zou het terrein

van hevigen strijd worden, en wie kon zeggen, hoeveel bloeds er zou vergoten worden! Beter dat de zaak niet doorging! Of als zij toch moest plaats vinden, dan moest men ten minste gedurende de dagen der tentoonstelling vrouwen en kinderen uit de negerij verwijderen. De kwaadwilligheid had gespeculeerd op de vreesachtigheid, en de herinnering van vroegere tijden; en haar spel scheen werkelijk te slagen. Gelukkig werd het tijdig openbaar; de gemoederen werden op verstandige wijze gerustgesteld, en de vrees was geweken! ....

Toch niet. Uiterlijk was men gerust; inwendig duurde de onrust voort. Maar, men verborg dat verder zorgvuldig voor allen, die alleen in staat waren die onrust te bezweren: o, er geschiedt in de Minahassa zoo veel, dat men naar het gebied der middeleeuwsche romantiek met hare donkere wegen en geheimzinnige combinaties zou verwijzen, als niet eene meer intieme kennismaking ons dat alles als naakte waarheid had leeren kennen..... Maar, hoe zekerheid te erlangen in zulk een hagchelijk geval? .....

„Die Heeren ambtenaren en zendelingen zijn Europeanen; zij weten niet wat er in het hart onzes volks woelt; hoe zouden zij het weten?! Zij kennen ons niet, en onze zeden niet, en de hartstogten en geheime veeten onderling niet! ..... Zij sussen maar, en meenen het misschien goed, maar wie weet?! ....

„Waren wij nu nog maar in de dagen van ouds, toen onze tonaas en walians ons de toekomst nog wisten te spellen! .... Maar, wat nood!? Immers kennen wij ook de geheimen nog, wij ouden van dagen, en al zijn wij nu ook Christenen, en al zou ook de pandita vreeselijk verbolgen zijn, als hij vernam, dat wij nogmaals ons tot onze oude zeden, en goden! hadden gekeerd: hij

behoeft het immers niet te weten, en zal het niet weten, als wij meer zekerheid krijgen!" .....

En in hunnen angst en onzekerheid zouden zij het hart van een varken raadplegen! Dat zou niet liegen; dat zou hen uit hunne verlegenheid redden!

In stilte wordt het varken gedood, en het hart onderzocht! O, wee! het hart heeft zeer ongunstige teekenen! Wat te doen? Mogelijk, dat het toch niet de ware toekomst spelt. Voor meerdere zekerheid beter nog een varken te dooden: een ander varkenshart te raadplegen! ..... Wat neerslagtigheid! Ook dat hart spelde ongeluk! Wat nu te doen? Ja, de zaak stond wanhopig! Nog ééne poging zou men wagen, en als ook dan geen uitkomst kwam, als een derde varkenshart even onbarmhartig ongeluk spelde, dan zou men den moed opgeven! ..... Heil! Sĕlamat! dat derde hart sprak gunstiger! Zoo zou het dan toch zoo erg niet zijn, en was er kans, dat de zaak goed zou afloopen!

Of zij nu gerustgesteld waren? Och, het bijgeloof, waarmede men zoo willekeurig kan spelen en sollen, al naar de wenschen zich rigten, het geeft geen zekerheid, en geen rust. Men zou de tentoonstelling laten doorgaan; maar toch op zijne hoede zijn! En den eersten dag waren nog maar weinig vrouwen op het tentoonstellingsterrein, uit vrees voor ongelukken! Eerst toen men gezien had, hoe rustig alles toeging, en zelfs de volksspelen geen aanleiding gaven tot eenige vijandigheid of onrust, durfden de vrouwen in grooten getale opkomen, zoo als het den volgenden dag plaats vond.

Sporen van grof bijgeloof, geheel zamenhangende met het ritueel van de voorvaderlijke eeredienst zetelen nog in het hart des volks. Men meene niet, dat het hier eene uitzondering geldt; ik kan tal van andere bewijzen van

hetzelfde gehalte bijbrengen. De laatste tijden van ziekten hebben dat genoeg aan het licht gebracht voor wie met open oog wil waarnemen.

Maar evenzeer ben ik in staat betere dingen te melden, waar werkelijk sprake is van een wezenlijk blijk van verandering ten goede in het inwendige leven des volks. Al weder vind ik daartoe stof en aanleiding in deze tentoonstelling.

De Resident had als president der Commissie de tentoonstelling geopend met eene toespraak. De menigte had zich daarna over het tentoonstellingsterrein verspreid, om al het bezienswaardige op te nemen. Een uur was verloopen, en wij dwaalden weder langzamerhand naar het middenpunt, de groote tent. Daar waren reeds de meeste hoofden te zamen, en was het duidelijk, dat zij iets op het hart hadden. Er werd verzocht, dat de muzijk eene wijle zou zwijgen en de kabesaran zijne uit eigen beweging onafgebroken voortgezette evoluties en zangen zou staken. Daar trad de hoofddjaksa vooruit, en bragt in vloeijend maleisch in naam van al de hoofden den dank aan den Resident in de eerste plaats en aan allen, die hadden medegewerkt om deze tentoonstelling tot stand te brengen, voor het groote voorregt, dat hun en het tegenwoordig geslacht beschoren was. „Ruim twee honderd jaren was de compagnie in de Minahassa en oefende zij haar gezag hier uit. Veel, onnoemelijk veel waren de weldaden, die door de Compagnie of het Gouvernement over het volk der Minahassa waren uitgestort. Gedurig en al meer namen de zegeningen van het bestuur over het volk toe: de tijden van duisternis en onwetendheid hadden plaats gemaakt voor verlichting en welvaart, door de goede bemoeijingen van opvolgende residenten. Grooten dank waren zij verschuldigd voor al die moeite en zorg,

en onder die allen kwam ook en vooral onzen tegenwoordigen Resident, den Heer VAN DER CRAB, eene eerste eereplaats toe. Daarom was het hun eene behoefte bij gelegenheid, der tentoonstelling van vee, als een der grootste weldaden in het belang van de welvaart der Minahassa, den Heer VAN DER CRAB dank te zeggen voor al zijne zorg en moeite en liefde, en gevoelden zij zich gedrongen, hem hunne gehechtheid en warmen dank te betuigen." .... Ik refereer uit mijn geheugen, maar kan de verklaring geven, dat de door den djaksa gebezigde woorden niet minder krachtig en vloeijend waren, dan het résumé, dat ik gaf.

Na de toespraak in de maleische taal volgde eene herhaling, hoewel geen vertaling of strikte navolging, in de volkstaal! Wel was de zin van het gesprokene dezelfde, maar hier wendde de spreker zich meer tot zijne landgenooten, hoofden en onderdanen, en daalde hij meer af in bijzonderheden omtrent de veranderingen, die hebben plaats gevonden, waarbij zelfs het uitwendige in voorkomen en kleederdragt van vroeger en thans niet vergeten werd.

Moest ik aanmerkingen maken, ik zou twee hoofdzaken hebben te noemen. Het eerste, dat ik alleen voor mij zelven overpeinsde op de tentoonstelling, was dat de djaksa in het vuur van zijnen lof op het bestuur, de andere factoren van zamenwerking tot menige verandering ten goede, vergat, hoewel hem dat te vergeven is, dewijl hij blijkbaar alleen het oog had op de handelingen van opvolgende regenten. Eene andere aanmerking op zijne toespraak deelde ik ook aan anderen en hemzelven mede, dat hij onder de opsomming van de veranderingen ten goede had vergeten op te nemen, hoe hier thans de geheele Minahassa vertegenwoordigd was,

hoe de verstgelegene stammen hier broederlijk, eensgezind, zonder wrevel of wrok, vreedzaam te zamen waren tot eenen geoorloofden en welvaart verspreidenden wedstrijd; kortom, hoe hier werkelijk het woord Minahassa, één geworden, tot zijne ware beteekenis komt!

En ziedaar het feit van inwendige verandering, waarop ik wijzen wilde.

Hoe het vroeger was, behoef ik bijna niet meer te zeggen. Ik mag veronderstellen, dat de kennis dienaangaande voor het publiek geen geheim meer is. Ik doe alleen denken aan de vroegere gewoonte van koppensnellen, als een niet te weerspreken feit en de vruchtbare oorzaak van onophoudelijke onrust, vijandschap en oorlogen onderling. Men zocht de slagtoffers altijd bij een' anderen stam, en dat lokte dan ook weder allereerst wraak uit, tot dat het eindelijk kwam tot een' openlijken strijd. Van daar het bouwen der negerijen op moeijelijk toegankelijke plaatsen en het omgraven met grachten, en het beplanten der grenzen met de ondoordringbare bamboe-doeri (doren-bamboe), alsmede het bouwen der huizen op hooge palen, die eveneens met de bamboe-doeri omwonden werden. Van daar ook, dat men slechts in gezelschap van velen, en dan gewapend, durfde gaan van de eene plaats naar de andere.

Hoe is dat alles anders geworden!

De sporen zelfs van dat verleden zijn als weggevaagd; ook het laatste overblijfsel van vrees of vijandigheid is verdwenen, als die ten minste niet door bijzondere aanleidingen wordt opgewekt. De Minahassar trekt thans alleen van het ééne einde der Minahassa naar het andere, en ongewapend meest, iets ongehoords, zelfs in de beschaafdste streken van Indië! De negerijen zijn open en vlak, voor ieder toegankelijk en onbewaakt,

terwijl de huizen slechts op korte palen rusten, wat voor de gezondheid te verkiezen is boven het bouwen op den grond. Politie is er eigenlijk niet; en om de orde te bewaren en aan het publiek de noodige inlichtingen te geven of aanwijzingen te doen, werden gedurende de tentoonstelling een veertigtal lieden gehuurd uit onderscheidene districten om als bedienden te fungeren, terwijl er geen enkel policieagent aanwezig was, dan de pion van den Resident.

Zie daar nu, al die hoofden met elkander op en neer gaan! Zie daar, die inlanders met hun onderscheiden dialect dooreen warrelen en met elkander gesprekken aanknoopen en hunne opmerkingen ten beste geven! Ziedaar eindelijk de bontste vereeniging van stammen, die om den prijs dingen bij het mastklimmen, mastloopen, stroophappen, enz. Daar is een gejoel en gejuich, en een worstelen zoo levendig, als gij u dat maar kunt voorstellen, maar zonder de orde te verbreken, en zonder eenig blijk van wrok of veete.

En nu de beteekenis van dit feit?

Vraagt ge nog? Zij is niet minder dan het bewijs, dat de geest des volks anders en beter is dan vroeger, dat hier eene verandering en vernieuwing van het oude heeft plaats gehad, en dat dus niet alleen het uiterlijke is aangeraakt met den tooverstaf der beschaving, maar ook het inwendige is hervormd. Hier voegt evenzeer de tegenstelling van duisternis en licht, nacht en dag, maar ook van oorlog en vrede, haat en liefde.

Hoe dit ontstaan is, waardoor bewerkt, kan ik best aan het oordeel van den lezer overlaten. Maar het is welligt niet overbodig op te merken, dat de geest eens volks niet wordt veranderd door wetten en regelingen, en

dat deze alleen haar regt en nut hebben voor zoover ze van toepassing zijn op de bestaande toestanden. (1) Het is duidelijk: hier is een zedelijke invloed geoefend op den geest des volks, en dat is geschied door onderwijs en godsdienst, dat is dus de vrucht der zending, den geest des Christendoms, de zuurdeesem des evangelies.

Wilt gij een getuige hooren buiten de zending, een geleerde, naar ik vermoed, niet eens voorstander der zending? Ik refereer uit een gesprek.

„Het is verbazend wat andere toestanden, wat groote vooruitgang in beschaving in de Minahassa hebben plaats gevonden, en hoe het geheele wezen des volks een gansch ander is dan vroeger hier aanwezig was.

„Om dit te constateren is niet eens noodig, dat men berigten raadpleegt omtrent vroegere toestanden: het is genoeg de tegenwoordige te vergelijken met die van al de overige streken van den Archipel, om tot het besluit te geraken, dat hier eene verandering in goede rigting heeft plaats gevonden, die tot den geest des volks is doorgedrongen.

„Het is evenzeer niet te loochenen, dat dit de resultaten zijn der christelijke zending......

„Maar, het is geoorloofd te vragen of diezelfde resultaten ook niet zouden kunnen verkregen worden langs anderen weg, door andere krachten, hetzij van het bestuur, hetzij van de philanthropie?"

Dat is moeijelijk te zeggen!

„Ja, dat is het; het experiment is nog langs anderen

(1) Hoe sukkelt het Gouvernement tot heden nog overal, waar de proeven genomen worden, zelfs in het naburige Gorontalo, met eene belasting in geld! Hoe weifelt het tot heden, die op Java in te voeren, terwijl zij in de Minahassa reeds sedert twintig jaren de eenige vorm van belasting is!

weg niet genomen, en dat is werkelijk te bejammeren! Mij dunkt het moet ook langs anderen weg kunnen geschieden, mits de zaak met dezelfde toewijding en energie worde aangevat, als hier geschied is." (1)

Nog eens zij het gezegd: ik wensch geen loftrompet te steken over de personen, die een werkzaam aandeel in die hervorming gehad hebben; de fouten, die bij dat alles begaan zijn, moeten te zeer stemmen tot nederigheid, dan dat men geneigd zou zijn eigen lof te verkondigen. Maar het mag niet verzwegen worden, dat de geest der zending, der christelijke zending, dit alles gewrocht heeft, en dit dient gezegd tegenover de drieste ontkenning van dien vijandigen geest, die in sommigen werkt, „den Geist, der stets verneint!" En daarbij zij het niet vergeten, dat ik èn vroeger en nu bij herhaling heb doen hooren, dat in de Minahassa onderscheidene krachten, factoren, hebben zamengewerkt, en het eene dwaasheid zou zijn van al de verschillende onderdeelen van wat er goeds tot stand gekomen is, ieders bijzonder aandeel in cijfers te brengen!

De toespraak van den hoofddjaksa geeft mij stof tot eene andere opmerking, waarbij het zal kunnen blijken, dat mijne herhaalde opmerking van begane fouten in het werk der zending, bekentenis, zoo gij wilt, hier niet maar vaag gevoeld wordt, of wel als eene holle rhetorische phrase is aan te merken.

Na de toespraak in het maleisch, die bovenal den Resident gold, volgde eene in de alifoersche taal!

(1) Het is, dunkt mij, alleen de vraag, of de grondslag of het beginsel waaruit men werkt, denzelfden geest van toewijding en energie kunnen voortbrengen, als die door den geest des Christendoms gewekt wordt, en welken geest men op het volk overplant!

Waarom dat? Verstaan de hoofden en het grooter deel van het publiek, dat daar tegenwoordig was, dan geen maleisch, dat het noodig was hen in de landtaal toe te spreken?

Over het geheel genomen verstaan de hoofden het maleisch wel, hoewel het enkelen tamelijk zwaar valt hunne gedachten in die taal uit te spreken. Van het publiek, dat op de tentoonstelling tegenwoordig was, verstond een groot gedeelte ook wel maleisch. Toch gevoelde de djaksa behoefte tot zijne landgenooten in hunne en zijne eigene taal te spreken. Waarom? Omdat men in zijne eigene taal het best gevoelt en zich duidelijk kan uitspreken; en omdat een woord uit het hart tot het hart nooit beter weerklank vindt, dan wanneer het gesproken wordt in de klanken, die men van kindsbeen af van zijne moeder allereerst gehoord heeft, en die men werkelijk verstaat.

Verstaan?! Kent gij het onderscheid, lezer! tusschen verstaan wat de klanken der taal, en verstaan wat den zin en beteekenis, d.i. gevoelen wat de kracht van het gesprokene woord aangaat? De klanken, waarin onze moeder tot ons sprak, die wij het eerst leerden stamelen, die de beligchaming waren van de eerste begrippen, die voor het licht van onzen geest helder werden, waarin wij smart en lust, liefde en leed het eerst leerden gevoelen: die klanken zijn den mensch dierbaar boven alles, hij zij Alifoer of Nederlander! De nieuwsgierigheid of weetgierigheid, of het belang, of de rigting der beschaving onder een volk moge er hem al langzamer of sneller toe brengen, ook andere talen zich eigen te maken; hij moge die vreemde zelfs schoon vinden in menig opzigt; het hart trekt tot zijne moeder, die door eene regtschapen ziel nooit verloochend wordt.

Hoort het te midden van het feestgewoel op de tentoonstelling, in het openbare bedrijvige leven, in den feestdos, en dus niet aan den intiemen huiselijken haard (1), hoe die Minahassars van het zelfde district, ja, zelfs van onderscheiden' stam, die elkander moeijelijker verstaan, niet de lingua franca van den archipel, het maleisch, bezigen als medium om algemeen verstaan te worden, maar in hunne landtaal, het alifoersch, kennis aanknoopen, schertsen en praten, en dat zelfs lieden, van wie gij weet, dat zij het maleisch zeer goed kunnen bezigen, niet het minst de hoofden zelven!

Ziedaar een démenti aan de methode der zending in de Minahassa!

Er is eene fout begaan bij den beginne, en men is in de dwaling blijven volharden tot heden. Eerst was het onkunde omtrent de taal, als zou die in de Minahassa niet minder dan ± twaalf dialecten hebben, en hoegenaamd niet geschikt zijn om tot voertuig der gedachte te dienen! Later kwam men tot vier hoofddialecten, waarvan weder twee zeer naauw verwant zijn, en een derde ook ligt door de anderen verstaan wordt, terwijl die van Bantik, Tonsawang en Bentenan om het geringe zielental niet in aanmerking komen. Ook leerden enkelen der zendelingen begrijpen, dat men zich in die taal wel degelijk verstaanbaar kan uitdrukken, en dat zij geschikt is om ook meer ontwikkelde begippen aan te geven, en zij bovendien om de schoonheid van haren bouw en den rijkdom van hare vormen zeker hooger staat

(1) Haard mag ik hier met vrijmoedigheid bezigen. De Minahassar is te huis meest in de keuken, bij den haard = awoe vereenigd. De echtgenooten heeten zelfs medehaardgenooten = kaawoe. Daar wordt altijd en nog overal, behalve te Manado, in de landtaal het alifoersch gesproken.

dan de maleische taal. Eindelijk werd zij ook gebezigd om preek of toespraak in het maleisch tot het begrip van de niet-maleisch sprekende gemeente te doen overbrengen; ook werden enkele boekjes in de taal geschreven, maar „men was nu eenmaal met het maleisch begonnen, men moest het nu maar voortzetten!" Dat hoorde ik reeds, nu c. a. 25 jaren geleden, en dat zelfde argument dient nog. Er was een tijd, dat het maleisch, met kracht en zedelijk geweld bijna, werd opgedrongen aan scholieren, in de huizen der zendelingen, in catechisaties enz.; hij, die het alifoersch nog durfde voorstaan, werd als een spelbederver, zoo niet als ketter aangemerkt; het volk zou en moest maleisch leeren: het alifoersch zou wel uitsterven! ....

Veertig jaren zijn aan dien arbeid besteed: een veertigjarige veldtogt tegen de volkstaal! Maar nog is zij niet uitgestorven; nog wordt zij in de huizen en in het maatschappelijk leven gebezigd; nog zijn de eerste klanken, die het alifoersche kind opvangt in diezelfde volkstaal, en de hoofddjaksa gevoelde zich gedrongen, zijn gevoel en zijne gedachten op de tentoonstelling in woorden te brengen in de hem dierbare taal zijner voorouders!

Wat nu? De nestor onder de thans aanwezige zendelingen in de Minahassa heeft openlijk zijn leedwezen betuigd over de fout, die begaan is, en het dient gezegd te worden, dat de dwaling en volharding daarin bij hem zeker niet uit gemakzucht voortkwamen, dewijl hij het alifoersch, d.i. een dialect daarvan, zeer goed kent. Sommigen hebben zich de moeite nog niet gegeven met die taal kennis te maken. Maar bij allen blijft het argument van vóór vijf en twintig jaren nog gelden, natuurlijk naar hunne opvatting met nog meer regt dan toen, omdat het maleisch, of wat daarvoor doorgaat,

thans zeker meer algemeen bekend is dan toen. Daarom worden pogingen om dien dwaalweg ook thans nog te verlaten met schouderophalen bejegend. Ook het Gouvernement, of liever zij, die door hunne positie in staat gesteld zijn om hunne meeningen of eigendunkelijke grillen te doen gelden, werken mede om tegen het uitdrukkelijk beginsel in, het besluit des konings omtrent het gebruik der volkstaal op de scholen, waar dit mogelijk is, den weg daartoe af te sluiten door te beletten dat er op 's Lands drukkerij boeken in die taal gedrukt worden. En toch moest men eens zien, met wat genot de kinderen het paar spel- en leesboekjes dat bijgeval enkele jaren geleden gedrukt en hier op enkele scholen verspreid is, lezen en verstaan, verstaan, omdat het de taal is, die zij spreken en kennen! Begrijpt men dan niet, dat eene vreemde taal nooit het voertuig kan zijn voor het aanbrengen van kennis bij een kind, dat die taal niet verstaat; dat ontwikkeling van het denkvermogen alleen kan plaats vinden, wanneer men die poogt te bevorderen in de taal, waarin het kind spreekt en denkt? Nog is het tijd; nog kan men het tegenwoordig en het opkomend geslacht den zegen brengen van in zijne eigene taal tot eene hoogere mate van ontwikkeling in ieder opzigt te komen, dan ooit door eene vreemde taal geschieden kan!

Eindelijk nog deze opmerking.

Op den tweeden dag der tentoonstelling kwamen in aaneengesloten reijen vrouwen en meisjes van Tomohon al zingende naar het tentoonstellingsterrein, en begonnen daar hare nationale dansen. Later sloten zich mannen bij de dansende reijen aan, en zag men nog iets werke-

lijk oorspronkelijks. Een paar hoofden deden mij de opmerking, dat die dansen en daarbij behoorende zangen bij hunne respectieve onderhoorigen waren te niet gegaan. Het was op te merken, dat zij dit met leedwezen uitspraken, zeker minder om het schoone, dat zij daarin vonden, dewijl zij zelven en de hunnen die door europesche dansen hadden vervangen, maar wel om het aantrekkelijke van het nationale.

En toch, afgezien van de buitensporigheden, die daarbij vroeger en later gepaard gingen, en die de uitdrukking waren van den heidenschen geest van onzedelijkheid, zoo als ik dien vroeger beschreven heb, hadden de Alifoeren oorspronkelijk nationale dansen, van zeer onschuldigen aard, en even onschuldige zangen daarbij gebruikelijk, die om de dichterlijke uitdrukking eene vergelijking met die van Ossian kunnen doorstaan, hoewel de zachtere en milde natuur van het land ook minder forsche en gespierde taal en beelden deed kiezen.

Hadden de zendelingen geweten, hoe in vele zangen zedekundige lessen liggen opgesloten voor het gedrag van ouden en jongen; lessen, die in anderen vorm door henzelven gepredikt worden, zij hadden welligt die zangen en reijen, eigenlijk dansen is het niet, trachten te bezigen tot een' vorm van volksonderwijs en middel tot verspreiding van zedekundige lessen, even als dit bij de Grieken oudtijds plaats vond . . . .

„En de buitensporigheden dan?"

Och, die zou men niet te vreezen hebben, als de geest des volks maar doordrongen werd van ware zedelijke beginselen. Elke uiting in het leven, is slechts de reproductie van den geest: men vorme den geest tot ware zedelijkheid, en de buitensporigheden zullen zich niet meer vertoonen. Waar het Christendom den inwendi-

gen mensch hervormd heeft, daar behoeft men geen vormen te schroomen, die in zichzelf onschuldig zijn, maar alleen door den bedorven geest tot onzedelijke uitingen gebezigd worden. De onzedelijke dansen, als zoodanig, die werkelijk bestaan hebben, zouden van zelf als onvoegzaam en zondig te niet gaan.

En hiermede zijn mijne indrukken en opmerkingen ter tentoonstelling ten einde. De dagen, daar doorgebracht, gingen voor mij niet onnut voorbij, en ik hoop, dat de daar opgedane lessen ook voor anderen van eenig nut mogen zijn.

N. GRAAFLAND.

Verhaal van Djôkô-Soepô, pangéran te Sĕndang. (Sĕdajoe.)

(Een Javaansch geschrift.)

Het hier volgende verhaal is de korte inhoud van een geschrift, dat onder bovenstaanden titel zeer goed onder de inlanders bekend is. Als gewoonlijk is 't op tĕmbang (in dichtmaat). Het stuk, dat wij volgen, heeft 26 zangen of 462 pôdô's (strophen), van verschillende lengte, naar de wijze van iederen zang. Zoover ons bekend, wordt dit werk nergens vermeld.

Na eene gewone inleiding ter verheerlijking en aanroeping van God, Mohammad, de profeten, de wali's, (de eerste verkondigers van het Mohammedanisme op Java) en eenige – ook van elders bekende – vermaningen aan zijne lezers, zegt de schrijver, dat hij een verhaal uit het kawi op schrift overbrengen wil, uit den tijd „na het rijk van Padjadjaran." (1) (*)

Kjaï-Mondô, vorst van Sĕbaloeh, (2) een tôpôvorst (tôpô = kluizenaar, boetedoener) als zooveel anderen, en in het bezit van buitengewone krachten en vermogens, had eene dochter, genaamd Endang-Kasihan een eenig kind, zeer schoon van gedaante, op hetwelk zich al de liefde harer ouders vereenigde. Ten tijde dat dit verhaal een' aanvang neemt was zij 14 jaren oud. Vele prijaji's (aanzienlijken, ambtenaren) en vorsten kwamen

(*) De noten zijn achter het stuk geplaatst.

naar hare hand dingen, doch allen werden afgewezen, omdat geen hunner aan de voorwaarden haars vaders kon voldoen. Deze had namelijk een sajĕmbôrô (een beding, waarbij eene bepaalde belofte) laten afkondigen, en beloofd, dat diegene, die in staat zou zijn één' dag en nacht onafgebroken in het ijskoude water van een' vijver vóór zijn paleis zich op te houden, haar ten huwelijk zou krijgen. Sommigen hielden dit een' halven of heelen dag uit, maar niemand één' dag en nacht.

Eindelijk kwam kjaï-Mĕndôrô, een tôpôvorst van Gaḍoeng'an (3), al reeds op gevorderden leeftijd. Ook hij wilde aan de sajĕmbôrô deel nemen; „met de hulp der Djoewôtô" (goden) zou hij het wel kunnen uithouden. Hij begaf zich dus, gewapend met de djimat (talisman), genaamd koemôlô (4) tot aan den hals in het water. Kjaï-Monḍô hield trouw toezigt, opdat hij hem niet bedroog. Een' geheelen dag was kjaï-Mĕndôrô reeds in het water geweest. Des nachts ten 12 ure zag kjaï-Monḍô in het westen een groot vuur en licht aan den hemel, hetwelk hij voor vuur uit den Mĕrapi hield. Verbaasd en ontsteld maakte hij er ook kjaï-Mĕndôrô opmerkzaam op, die daarop even zijne hand boven water bracht, om er naar te wijzen, dat echter onmiddellijk door kjaï-Monḍô werd opgemerkt. Hij werd er zeer boos om, en zeî, dat de andere hem bedriegen wilde; volgens hem bracht hij zijne hand wegens de koude boven water, misschien wel om zoo mogelijk eenige warmte van dat vuur te kunnen genieten; al bleef hij dus nu ook nog een' geheelen dag en nacht in het water, zou hij hem toch zijne dochter niet ten huwelijk geven. Eigenlijk was dit slechts een voorwendsel van hem, om zoo van kjaï-Mĕnḍôrô af te komen, want deze was hem veel te oud om nog zijn schoonzoon te

worden. Maar kjaï-Mĕndôrô stoorde zich daar niet aan. Hij bleef tot aan den morgen bedaard in 't water zitten, ging er toen uit, en begaf zich tot kjaï-Monḍô, om hem kennis te geven, dat hij de voorwaarde had vervuld, en dus zijne dochter tot vrouw verzocht.

Daar kjaï-Monḍô volstandig bleef weigeren, kregen zij hooge woorden, dat eindelijk op een tweegevecht uitliep. Dit werd met afwisselend voordeel gevoerd, en het bleek ten slotte, dat beiden onoverwinnelijk waren. Op voorstel van kjaï-Monḍô besloten zij eindelijk zich aan de uitspraak te onderwerpen van zekeren kjaï te Dôkô (5) in Kĕḍiri, die gezegd wordt een Djoeroebôsô (taalgeleerde) van Kĕḍiri te zijn geweest. Na eene reis van drie dagen kwamen zij bij hem aan. De kjaï vroeg hun nu, na verwelkoming, wat zij van hem verlangden, hoewel hij reeds bij zich zelven wist, wat zij van hem wilden weten. Zijne beslissing viel ten gunste van kjaï-Mĕndôrô uit. Ook verklaarde hij aan kjaï-Monḍô, dat het vuur, dat hij des nachts gezien had, onmogelijk van den Mĕrapi kon geweest zijn, daar die veel te ver van Sĕbaloeh verwijderd ligt. (6)

Kjaï-Monḍô onderwierp zich aan de beslissing, en gaf zijne dochter aan kjaï-Mĕndôrô tot vrouw. Daar hij zich echter vreeselijk over dit huwelijk schaamde, verliet hij des nachts met zijne vrouw heimelijk zijne woning, en ging zich als tôpô op het Kawi-gebergte vestigen, waar hij weldra overleed.

Kjaï-Mĕndôrô wilde echter ook niet te Sĕbaloeh blijven, en vertrok na drie maanden alleen, om een woud te ontginnen; de plaats zijner vestiging noemde hij Karang-Klétaq, dat gezegd wordt gelegen te hebben in Lĕbô; zijne vrouw had hij in zwangeren toestand achtergelaten. Zij volgde hem echter al spoedig, toen de ontginning

bleek te zullen gelukken. Toen zij nu 6 maanden zwanger was, zei kjaï-Mĕndôrô tot haar, dat hij verder het gebergte wilde beklimmen, om zich daar als tôpô te vestigen. Zijne vrouw liet hij achter, doch droeg haar op, als zij een' zoon baarde, dien Djôkô-Tĕkô te noemen; als het eene dochter was, kon zij doen naar eigen goedvinden.

Verplaatsen wij ons nu in het paleis van den vorst van Bĕlang-Bĕlang, de vroegere benaming van Bĕlambangan. Op zekeren morgen, toen zijn Patih (z.v.a. vezier) en andere hooge ambtenaren hem hunne opwachting maakten, deelde hij aan den eersten meê, dat hij dien nacht gedroomd had. In het westen, zoo zeî hij, bevond zich eene groote stad (Môdjô-paït), de vorst dáár was in het bezit van eene kris, die als zeer magtig bekend was; door haar (toover-)vermogen werd de regering haren bezitter verzekerd, en ten zegen voor het volk. Die kris werd genoemd Djongbiroe. Daar hij nu gaarne die kris in zijn bezit wilde hebben, zou hij op reis gaan en die kris stelen; mogt hij haar onverhoopt niet magtig kunnen worden, dan zou hij ook tegelijk ophouden koning te zijn. Hij wilde zonder die kris niet langer te Bĕlang-Bĕlang regeren. Aan zijn' Patih droeg hij gedurende zijne afwezigheid het bestuur des rijks over.

De vorst ging op reis. Het was nacht toen hij te Môdjô-paït aankwam. Hij naderde behoedzaam het paleis, sprak een slaapverwekkend (toover-)formulier uit, zoodat allen, die zich in het paleis bevonden, weldra in een' diepen slaap gedompeld werden. Zelfs de Tjoeliq, de Toehoe, Tĕtĕg en Bĕntjé, die anders door hun geluid de komst van dieven verraden, zwegen stil. Toen ging hij het paleis binnen, dat geheel doorzoekende.

Maar nergens vond hij de kris. Eindelijk kwam hij het slaapvertrek van den vorst binnen, zeide de Adji-Saroe-Brômô (een zekere tooverspreuk) op, hetgeen met welgevallen door de Djoewôtô's (de goden) werd gehoord, zoodat het gansche vertrek als helder verlicht werd voor hem, en hij alle voorwerpen kon onderscheiden. Nu naderde hij de slaapplaats van den vorst, die in diepen slaap nederlag met de bedoelde kris naast zich. IJlings grijpt hij het handvatsel van het wapen, doch is zoo gejaagd en gehaast, dat hij tot zijne diepe smart te laat moet ontdekken, dat hij de kris uit de schede heeft getrokken, en deze laatste achtergelaten heeft. Toch durft hij zich niet langer ophouden, spoedt zich naar buiten naar zijn' wagen, en beveelt zijn' koetsier – Dipati Mangkôrô – spoedig te vertrekken. Het rijtuig zette zich in beweging, en ging in vliegende vaart door de lucht naar Bĕlang-Bĕlang terug.

Toen nu de vorst van Môdjô-paït des morgens bij zijn ontwaken terstond den diefstal ontdekte, was hij zeer bedroefd en beschaamd: gedurende zeven Maandagen en zeven Zaturdagen kwam hij niet te voorschijn. Eindelijk vertoonde hij zich weêr, gevolgd van de vorstin en zijne verdere familie. Vele vorsten en aanzienlijke personen, de patih, adipati's, ronggô's, dĕmang's, mantris', pĕnoembaq's, djôgôbôjô's, en noedjoem-wĕwĕsi's (7) maakten den vorst hunne opwachting. Hij riep den patih wat nader bij zich, en maakte hem met den diefstal bekend; en deed tegelijk de gelofte, dat „wie op zich nam die kris te zoeken en haar weêr terugbracht, door hem als schoonbroeder zou aangenomen worden, als praboe-anom aan de noordzijde der pasar zijne woning zou hebben, benevens de helft (der opbrengsten) van de nĕgari Môdjô-paït, en des morgens zouden de prijaji's

hem hunne opwachting mogen maken. Toen de patih des vorsten woorden had vernomen, vertrok hij, en gaf daarvan aan al de prijaji's kennis.

Djôkô-Tĕkô nu, de zoon van kjaï-Kĕndôrô, had middelerwijl reeds den ouderdom van 10 jaren bereikt, en „kende goed en kwaad." Op zekeren dag vroeg hij zijne moeder, wie en waar zijn vader was? Zij vertelde hem, dat hij dood was, even als zijn grootvader kjaï-Sĕbaloeh; zijn vader was even als zijn grootvader, een tôpô geweest. Djôkô-Tĕkô vroeg daarop zijne moeder, welke vorst dit land regeerde? De vorst van Môdjôpaït antwoordde zij. Toen gaf hij zijne moeder te kennen, dat hij zich op reis wilde begeven, naar Môdjô-paït, en trachten wilde, daar eene betrekking aan het hof te verkrijgen. Hoewel zeer bedroefd, gaf zijne moeder hare goedkeuring aan dit voornemen, waarbij zij tegelijk te kennen gaf, dat deze vorst zich tegenwoordig in grooten kommer bevinden moest.

Reeds zeven dagen was radĕn-Djôkô-Tĕkô op reis, toen hij bij eene desa kwam, waar men juist in de drukte van den oogst was. Wegens zijne schoonheid trok hij aller aandacht, zoodat de vrouwen zelfs ophielden met padi-snijden en hem met bewondering nastaarden. Jonge weduwen liepen hem zelfs na, zeggende, hem te willen volgen; maagden begeerden hem tot man; eene bejaarde vrouw ging zich zelfs spoedig wat opknappen, en liep hem na.

Hier was het, dat hij den patih van Môdjô-paït ontmoette. Door dezen bekend gemaakt met het verlangen en de gelofte van den vorst, begaf hij zich met den patih naar Môdjô-paït, om aan den koning voorgesteld te worden; had hij dan zelf 's konings verlangen en gelofte vernomen, en was hij door hem in gunstig welgevallen ontvangen, dan zou hij de gestolen kris

gaan zoeken. Het was nu al drie maanden en vijf dagen geleden, dat de patih naar iemand zocht, die op zich nam de kris te gaan zoeken. Toen hij met Djôkô-Tĕkô voor den vorst verschenen was, vroeg deze o.a. hoe oud de patih dezen jongeling schatte; waarop hij antwoordde: omstreeks 15 jaren naar zijne gissing. Bij zijn vertrek vroeg Djôkô-Tĕkô om een' reisgenoot, waarvoor de koning kjaï-Poeloembang, de Empoeh-Sĕpoeh van Môdjô-paït aanwees. Tevens gaf hij aan Djôkô-Tĕkô 500 dinar's (8) en aan kjaï-Poeloembang 25 dinar's als reisgeld benevens aan ieder twee stel kleederen.

Eerst begaven zij zich naar Karang-Kléṭaq, waar de moeder van Djôkô-Tĕkô als tôpô leefde. Na haar verteld te hebben, hoe 't hem gegaan was, bleef hij slechts kort bij haar, en liet haar bij zijn vertrek de helft der 500 dinar's als leeftogt achter; terwijl hij wederkeerig van haar een djimat (talisman) kreeg, namelijk die van zijn' vader, genaamd Koemôlô, van welke wij boven reeds gesproken hebben.

Allereerst bereiken de reizigers nu Karang-ḍoewĕt. Na een verblijf van zeven dagen vertrokken zij naar Songgô-riti. Beide plaatsen liggen in het Malangsche. Hier, gelijk overal elders, vestigden zij zich als krissenmakers, en maakten krissen van bepaalde vormen, bekend onder de namen mangkoerat, mangkoeprôdjô en bringkil. Na een verblijf van zes dagen trokken zij verder naar Ngarĕng-Ngarĕng. Na zeven dagen verder oostwaarts naar Loembang. Nog verder oostwaarts beklommen zij den berg Sméroe. Hier maakte kjaï-Poeloembang krissen naar den vorm bekend onder den naam Djalaq-ḍinḍing en spieesen: Korô-wĕlang, en Djôkô-Tĕkô de krissen Tilam-

moepih en de pieken: Korô-wĕlang. Op al de plaatsen, waar zij zich hadden opgehouden, was hun intusschen niet het minste ter kennis gekomen, dat hen op het spoor van de gestolen kris Djong-biroe kon brengen. Terwijl zij zich echter op den Sméroe ophielden, kreeg Djôkô-Tĕkô in den droom eene openbaring, dat de gestolen kris van Môdjô-paït — oostwaarts te Bĕlang-Bĕlang was. Hem werd gezegd, dat hij zich heimelijk en geheel alleen derwaarts moest begeven, aan niemand te kennen gevende, wie hij was, en daarom ook zijn' naam moest veranderen in Djôkô-Soepô. (9) Dientengevolge stelde hij kjaï-Poeloembang voor — den droom en de openbaring voor hem verzwijgende — dat nu verder ieder zijn' eigen weg zou gaan, daar het zoeken op deze wijze toch tot geen doel leidde. Kjaï-Poeloembang zou de kust volgende westwaarts, en hij oostwaarts gaan.

En zoo scheidden zij. Kjaï-Poeloembang ging zuid-westwaarts naar den berg Kĕnḍĕng. In de plaatsen waar hij zich ophield vervaardigde hij: koeḍi's, arit's, pétjôq's, patjoel's, pangot's, lading's, tjèngkrong's, gôlôq's, tjoendring's en pĕḍang's (allen ijzeren gereedschappen of wapens).

Oostwaarts het strand volgende, kwam Djôkô-Soepô te Prôbôlinggô, hield zich in de desa's Soemoer-tongas, Soemoer-Djôlô-toenḍô en Padjar ieder zeven nachten op, en kwam te Basoeki. Van hier vertrok hij, even als overal elders langs den weg bedelende, naar Bôjô-mati, en daarna naar Bĕlang-Bĕlang. Hij ging de stad binnen, en zette zich ter zijde van de aloen-aloen onder een' boom neder, den voorbijgangers om eene aalmoes vragende. Zijne schoonheid trok aller aandacht. Aan een bejaard man

vroeg hij welke de naam dezer stad was, waarop de andere hem vroeg naar zijn' naam en geboorteplaats, waarvoor hij het eiland Bali opgaf.

Al bedelende ging hij nu verder de stad door, tot hij in de kampoeng Panḍéjan kwam. Hier zette hij zich op het erf van den empoening-panḍé, genaamd Kaki-Pitrang neer, met de voeten gekruist (silô) onder het ligchaam en vroeg eene aalmoes. De vriendelijke kjaï wordt getroffen door zijne schoonheid en wijze van spreken, en noodigt hem in huis, waar hij heel deemoedig op den grond gaat zitten. Toen de kjaï van hem gehoord had, dat hij geboortig was van de stad Bali-Kloengkoeng op Bali, dat hij Djôkô-Soepô heette, zijne ouders reeds overleden waren, en hij nu op reis was, en rond ging om op de eene of andere wijze zijn onderhoud te winnen, noodigde de kjaï hem uit bij hem te blijven en hem als smids-leerling te dienen, welk voorstel Djôkô-Soepô onmiddellijk aanneemt. Hij maakte weldra groote vorderingen, zoodat toen hij pas drie maanden bij kjaï-Pétrang in huis was geweest, hij zijn' vader – zoo noemt hij den kjaï – als die ziek was, of verhindering had, reeds in het werk kon vervangen. Twee jaren diende hij alzoo bij kjaï-Pitrang. Toen was hij 25 jaar oud.

Nu gebeurde het op zekeren dag, toen de patih en al de boepati's en verdere rijksgrooten voor den vorst van Bĕlang-Bĕlang, aan wiens hof het vrij lustig toeging, hunne opwachting maakten, dat de koning aan kjaï-Pitrang, die ook ten hove was verschenen, gevolgd door Djôkô-Soepô die de sirihdoos hem achterna droeg, vertelde, dat hij in der tijd de kris Djongbiroe van Môdjô-paït gestolen had, waarop de kjaï, verzocht, die eens te mogen zien, of 't wel de echte was.

Onmiddellijk liet de vorst hem die zien, en na de verzekering van den kjaï ontvangen te hebben, dat deze waarlijk de echte Djongbiroe was, verlangde hij, dat kjaï-Pitrang nog eene kris zou maken, die volmaakt aan deze gelijk was, benevens de schede. De kjaï beleed echter terstond daartoe niet in staat te zijn. Dit speet den vorst zeer; hij beloofde eene zeer groote belooning aan hem, die zulk eene kris zou kunnen maken. Djôkô-Soepô, die gedurende dit gesprek met open ooren had zitten luisteren, wenkte nu den kjaï. Deze vroeg hem wat hij verlangde? Beloof u maar den vorst er eene te zullen leveren; ik zal haar wel voor u maken. „Zoudt gij daar waarlijk toe in staat zijn, mijn jongen?" „Ja", hernam hij, „neem 't maar op u. Ik zal haar wel maken!"

Door deze zamenspraak was echter de aandacht van den vorst op hem gevallen, en vroeg de eerste aan kjaï-Pitrang met welken jongman hij daar sprak? De kjaï antwoordde, dat deze zijn zoon was, en dat die op zich nam de kris te maken. Toen de vorst nu van hem zelven nog eens gehoord had, dat hij de kris zou maken, beloofde de vorst hem eene poetri (prinses), zijne zuster, tot vrouw als hij die zou geleverd hebben. Djôkô-Soepô vertrok daarop met kjaï-Pitrang naar huis, na vooraf nog aan den vorst om een zevendubbel gordijn ter bedekking en afsluiting van de werkplaats verzocht te hebben.

Op weg naar huis vroeg de kjaï nog eens aan Djôkô-Soepô, of hij waarlijk die kris zou kunnen maken; waarop hij, na toestemmend geantwoord te hebben, zich nog eens verzekerde, dat deze waarlijk de van Môdjôpaït gestolen kris Djongbiroe was. Doch daaromtrent was bij den kjaï geen de minste twijfel, want hij had haar vroeger zelf reeds in handen gehad, tijdens de vorst

van Môdjô-paït al de ĕmpoe's (smidsbazen) van Java aan zijn hof ontboden had, om nog zulk eene kris voor hem te maken. Doch toen was er onder al de ĕmpoe's niet één, die zulk eene kris kon maken.

Na vier nachten was het Somô, de dag op welken Djôkô-Soepô beloofd had de kris te zullen maken. De wanden van het huis van den kjaï waren van binnen met een zevenvoudig gordijn behangen om alle inzien of spionneren te beletten. Te middernacht, toen hij aan het werk zou gaan, verzocht hij kjaï-Pitrang met zijne vrouw en kinderen naar buiten te gaan, om de wacht te houden; misschien zou er wel een gezant van den vorst komen, wien opgedragen was, hem heimelijk te bespieden. Toen hij zich alzoo alleen bevond, maakte hij een vuur van mĕrang en ḍĕḍĕq, (stroo en doppen) en ging aan het werk. Hij vervaardigde echter twee krissen, die volmaakt op die van Môdjô-paït geleken, en stak de ware Djongbiroe, de djimat van Môdjô-paït, in een' zak, dien hij aan zijne linkerzijde onder zijne kleeding verborgen had. Daarmeê gereed, riep hij den kjaï binnen, en verzocht hem te zeggen, welke de oude en welke de nieuwe kris was, hem de beide pas gemaakte krissen overhandigende. Maar deze, verstomd van verbazing, kon dat niet zeggen, zoo volmaakt geleek de nieuwe kris op de oude. Nu zei Djôkô-Soepô, dan zal ik een teeken aan de oude kris geven, om haar te kunnen herkennen. (10)

Den volgenden morgen gingen beiden weêr hunne opwachting maken bij den vorst, en boden hem de beide krissen aan. Ook hij kon de oude van de nieuwe kris niet onderkennen, waarop Djôkô-Soepô hem het teeken ter onderscheiding aanwees. De vorst was ten volle tevreden, en vervulde ook zijne belofte; Djôkô-Soepô kreeg de poetri, genaamd Nawang-Sari of Liring-Sari tot vrouw, en hield zijn verblijf in het paleis.

Toen zij nu drie maanden gehuwd waren, en Djôkô-Soepô indachtig werd, dat hij door den vorst van Môdjô-paït uitgezonden was, om zijne kris te zoeken, nam hij afscheid van zijne vrouw, zonder haar met de ware reden van zijn vertrek bekend te maken. Daar zij juist zwanger was, gelastte hij haar, als zij een' zoon mogt baren, dien Djôkô-Soerô te noemen; was 't echter eene dochter, dan kon zij doen naar eigen goedvinden. Heimelijk, zonder van iemand verder afscheid te nemen, verliet hij het paleis en de stad, en rigtte zijne schreden naar het noordelijk strand. Hier wist hij zich in 't bezit van een praoe (praauw), (baïtô-djong, staat er), te stellen, en was van plan daarmeê langs de kust varende, zijne reis voort te zetten. Hij gaf zich uit voor een' smid, genaamd ĕmpoe-Sikir, smeedde in de praoe, en verkocht in de verschillende plaatsen, die hij aandeed, zijn werk, dat hij in de praoe gemaakt had. Maar de roem van zijn' naam ging hem vooruit, zoodat toen hij bij de stad Blégô kwam, de dipati terstond een' afgezant zond, om dien buitengewonen smid ten hove te geleiden. Weldra was deze in de praoe van Djôkô-Soepô, en bracht hem het bevel van den vorst over, waarna zij gezamenlijk naar wal voeren. (11)

Na voor den vorst verschenen te zijn, wees deze hem de desa Tĕgal-Térong aan, om zich daar als smid te vestigen. Weldra ontbood hij hem weêr, en droeg hem op een djimat-kris te maken, naar het model, dat de vorst hem gaf. (12) Ingeval hij zulk eene kris zou geleverd hebben, zou de vorst hem als oudere broeder erkennen en eene poetri tot vrouw geven. Djôkô-Soepô vertrok naar zijn huis in de desa; zijne wijze van werken, zonder eenig gereedschap dan een blaasbalg, wekte aller verbazing. Toen hij nu de kris vervaardigd

had (13), bood hij die den vorst aan, die ten hoogste daarover tevreden was, zoodat hij hem feestelijk onthaalde, en zijne oudste zuster tot vrouw gaf. Na drie maanden gehuwd te zijn, vertrok hij echter weêr, voorgevende zich eenigen tijd als tôpô (kluizenaar) op het gebergte te gaan vestigen. Aan zijne zwangere vrouw droeg hij op, als zij een' zoon baarde, dien Djôkô-Kôsô te noemen, was 't eene dochter, dan kon zij haar een' naam naar eigen goedvinden geven. Hij gaf haar de grondstof voor eene kris (14), om die later aan zijn' zoon te geven tot een teeken ter herkenning.

In zijn praoe teruggekeerd, ontrolde hij de zeilen en vertrok. Dag en nacht doorzeilende, kwam hij eindelijk weêr te Môdjôpaït en maakte terstond zijne opwachting bij den vorst. Kjaï-Poeloembang, die vroeger van hem gescheiden, westwaarts had gezocht, was kort te voren ook reeds t'huis gekomen van een vergeefsche reis. Djôkô-Tĕkô overhandigde toen den vorst de gestolen kris Djongbiroe, en deed hem verslag van zijne reis. De vorst was regt gelukkig, dat hij de kris weêr terug had, en beloonde Djôkô-Tĕkô door hem eene poetri, zijne zuster Soerjô-Sasi, tot vrouw te geven, benevens den titel van Praboe-anom, met eene woning ten noorden van de pasar, waar hem des morgens de prijaji's hunne opwachting zouden mogen maken; daarenboven gaf hij hem de helft der inkomsten van de stad, en den nieuwen naam: Praboe-Djigdjô.

Dagelijks kwamen nu de ĕmpoe's (smids) van Môdjôpaït, wel 800 in getal hunne opwachting bij den Praboeanom maken, om van hem, die zoo beroemd was wegens zijn buitengewoon vermogen als smid, onderwijs te ontvangen. Na verloop van langen tijd stelde hij kjaï-Ganang tot kapôlô (hoofd) der ĕmpoe's aan;

kjaï-Bisoe tot kamitoewô (oudste of plaatsvervangend hoofd) en kjaï-Djanal tot kĕbajan (z.v.a. dorpsbode).

Hij kreeg te Môdjôpaït vijf kinderen, twee dochters en drie zoons: 1°. Radèn-Kadarmô, die empoe te Toeban werd onder den naam ĕmpoe-Modin; 2°. Radèn-Kadasar te Soerabaja, met den titel: ki-loerah van de ĕmpoe's; 3°. Radèn-Kadarmani, die loerah der ĕmpoe's op Madoera werd, ĕmpoe-Kĕlĕng wonende te Pamakassan. 4°. Zijne dochter Kadoe-minah werd uitgehuwelijkt aan eenen ĕmpoe van den overwal, genaamd ĕmpoe-Gogig, die naar Java was gekomen. De jongste dochter, 5°. Kadarmi werd uitgehuwelijkt aan een' zoon van den ĕmpoe te Tĕgal, genaamd kjaï-Setô-Banjoe, loerah-ĕmpoe aldaar.

Toen nu Djôkô-Soepô geruimen tijd als Praboe-anom te Môdjô-paït geregeerd had, begon hij er over te denken, zich eene zelfstandige dynastie en rijk te scheppen, en besloot daarom zijne waardigheid neer te leggen, en te verhuizen. Hij gaf den vorst kennis van zijn voornemen, dat dezen geweldig speet, en op de vraag, waar hij zich dan wel wilde gaan vestigen, antwoordde hij: in de desa; hij wilde het woud van Sĕnḍang in Sĕdajoe gaan ontginnen. De vorst nam er genoegen in, en schonk hem den titel pangéran van Sĕdajoe met een gevolg van 800 ĕmpoe's. Aan zijn' patih gaf hij vervolgens last, hem met een groot gevolg derwaarts te geleiden.

Na drie dagen reizens bereikte men Sĕnḍang. Toen er een paleis voor den pangéran gereed was, met het front naar zee gekeerd, keerde de patih met gevolg weêr naar Môdjô-pait terug, om den vorst verslag van zijne reis te geven.

De ĕmpoe-Gogig besloot toen naar zijn eigen nĕgari, naar het eiland Poelembang met zijne vrouw en kinderen terug te keeren.

Te Môdjô-paït begon om dezen tijd een verschrikkelijke landplaag te heerschen, als eene straf voor den koning. De plaag, die daarin bestond, dat de inwoners op geheimzinnige wijze door krissen doorstoken werden, zonder dat men iemand zag, die eene kris hanteerde, nam hoe langer hoe meer toe, en geen middel werd ontdekt ter afwering van deze bezoeking. De vorst was buitengewoon bedroefd. Eens had hij des nachts een' droom; hij droomde, dat hij op de plataran (voorplein) sliep met bladeren onder zich, en een' steen tot hoofdkussen. Aldaar verscheen hem te middernacht eene vrouw, van zeer schoone gedaante, die hem zeide, dat zij de oorzaak was, dat die landplaag woedde en niet ophield; alleen zou men daarvan verlost kunnen worden door middel van zekere kris, zoo als zij hem er eene liet zien, die hij moest trachten in bezit te krijgen. Toen de vorst den vorm dier kris goed had opgenomen, verdween de gedaante.

Des morgens ontbood de vorst onmiddellijk een' mantri, en zond dien naar Sĕnḍang, om den pangéran kennis van een en ander te geven. Toen deze het berigt ontvangen had, ontbood hij kjaï-Ganang, het hoofd der ĕmpoe's, en droeg hem op, al de 800 ĕmpoe's op te roepen, en ieder hunner te gelasten zoo spoedig mogelijk twee krissen van verschillenden vorm te maken voor den vorst van Môdjô-paït. Na verloop van zeven dagen waren zij gereed, en ging de pangéran met zijn 800 ĕmpoe's voorzien ieder van twee krissen, allen van verschillenden vorm, op reis naar Môdjô-paït, waar hij den vorst al die krissen aanbood om te onderzoeken of de bedoelde vorm er ook bij was. Maar van

al die tweemaal acht honderd krissen, van welke er geen twee in vorm aan elkander gelijk waren, was niet ééne gelijk aan de kris, die hij in zijn' droom had gezien. De vorst verlangde nu, dat ieder dier 800 ĕmpoe's hem twee kaṭi's ijzer en twee pikoel arĕng (houtskool) zou aanbieden. Weldra was aan zijn verlangen voldaan, en gelastte hij toen, al dat ijzer boven op de arĕng op de aloen-aloen (groot plein vóór of digt bij 't paleis van een vorst) op te stapelen, en allen in eene rij met hun' blaasbalg daarom heen zich te plaatsen. Weldra ontstond er nu een vuur van belang, en verlangde de vorst van den pangéran van Sĕnḍang, dat hij zelf zich in het vuur zou begeven, en daar al zijne buitengewone krachten en bovennatuurlijke vermogens in het werk zou stellen om dien bepaalden krisvorm te maken. De vorst begaf zich toen op de panggoengan, een op vier stijlen staande houten stellage, welke men met een' houten trap beklimt, en waar de voorname gasten en hoogstgeplaatste ambtenaren bij tijgergevechten enz. plaats nemen, terwijl de pangéran zich in het vuur begaf, welks vlammen ten hemel stegen. Onmiddellijk ging hij aan het werk; hij zelf zoowel als al de rijksgrooten koesterde het volste vertrouwen, dat 't hem gelukken zou den verlangden krisvorm te maken. Helaas! Na met allen ijver en alle mogelijk tooververmogen 1600 krissen in het vuur gemaakt te hebben, die hij telkens als er een gereed was zijn' ĕmpoe's toewierp, en waarvan er geen twee aan elkander gelijk waren, moest de vorst toch bekennen, dat hij den verlangden vorm nog niet had ontmoet! Toen bekende de pangéran, dat hij dien niet zou kunnen maken. Wat dan nu te doen? De vorst gaf den pangéran en zijn 800 ĕmpoe's vrijheid naar huis terug te keeren, hun opdragende nog eens met elkander

te overleggen, of zij ook aan zijn verlangen zouden kunnen voldoen.

Het verhaal keert nu terug naar Bĕlang-Bĕlang, tot den tijd dat Djôkô-Soepô aldaar de poetri in zwangeren staat had achtergelaten. Na zijn vertrek kreeg zij een' zoon, schoon van gedaante, dien zij Djôkô-Soerô noemde. Eens, toen de jongen tien jaren oud was, vroeg hij zijne moeder, wie en waar zijn vader was? Zij vertelde hem, dat deze pangéran van Sĕnḍang was. Djôkô-Soerô hernam, als deze mijn vader is, moeder! dan ben ik de zoon van een' smid! Moeder, sta mij nu toe, dat ik mij ga oefenen in het zwemmen in zee, en mij zelf beproeve. Ben ik waarlijk een zoon van Djôkô-Soepô, die te Sĕnḍang als pangéran regeert, dan moet ik hem ook in buitengewone krachten gelijken, dan moet ik ook alles kunnen doen wat hij vermag. Ben ik zijn zoon niet, dan zullen zijne buitengewone krachten ook niet op mij overgegaan zijn, en ik magteloos zijn. Bij zich zelven hoopte hij echter den dood in de golven te vinden, wegens de schaamte, die hij koesterde over zijn' vader. Aan zee gekomen, wierp hij zich tegelijk in het water. Maar ziet, het water wilde hem niet nademen; het bleef steeds op een' vadem afstand van hem. Het water was zeer helder. Toen hij zoo bespeurde, dat het water week, werd hij zeer moedig, en begaf zich regt uit naar het midden der zee. Maar den dood vond hij niet! Toen, al voortgaande, kwam hij eindelijk aan eene rots, zoo groot als een heuvel, en in voorkomen als werd zij bewoond. Welligt, zoo dacht hij, welligt kan ik door middel van dezen berg den dood vinden. Hij betrad den berg, die onmiddellijk scheurde, en week werd, en in ijzer veranderde. Zijn

ligchaam ondervond daarvan echter niet de minste schade of last. Nu werd hij de woorden zijner moeder indachtig, en geloofde werkelijk de zoon eens smids te zijn! Waar zijne voeten den berg raakten, veranderde hij ook in ijzer. Hij nam eenig ijzer in zijne hand, kneedde en vormde het, en maakte tien lading-krowaq (eene soort mes). Toen keerde hij weder naar huis terug, en bracht die tien messen aan zijne moeder, om die à 4 duiten (of 2 gobang) het stuk te verkoopen ter voorziening in de huishoudelijke behoeften. Zijne moeder hing toen die messen aan de parégol'an (poort of overdekte uitgang van een erf) op, met een tjĕmoeng (bak of kom) er naast, en een papier, waarop zij geschreven had: één mes kost vier duiten! Toen nu de prijaji's kwamen, die hunne opwachting wilden maken, en dus de parégol'an moesten passeeren, zagen zij ook die messen, enz., en wisten uit het schrift, dat zulks van de poetri afkomstig was. Ieder van hen nam dus een mes, tot zij op waren, hetgeen zij beschouwden als eene soort van helpen van de poetri, die zij als in geldverlegenheid waanden, waarom zij buiten den prijs nog eenig ander geld in de tjĕmoeng wierpen: deze 100 ringgit (15) gene 100 dinar, een ander 5 ringgit, een ieder naar hij vermogt.

Na verloop van eenigen tijd begaf Djôkô-Soerô zich weêr naar die rots in zee. Het was hem echter niet bekend, dat deze plaats tot een uitspanningsoord aan Mardoetèngsih, de vorstin der Pĕri's, (z.v.a. nimf) verstrekte. Toen zij dan nu weêr door de lucht gevlogen de rots naderde, ontdekte zij tot hare groote verbazing en droefheid, dat haar uitspanningsoord verwoest was, en zag een' jongeling in aandachtig biddende houding met de voeten onder het ligchaam gezeten. Vermoedende, dat deze de verwoester van haar verblijf was, sprak zij hem vrij bars aan, en er had eindelijk eene geregelde vecht-

partij plaats, die daarmeê eindigde, dat de vorstin het verloor. Zij verootmoedigde zich toen voor hem, en vroeg hem wie hij was? Toen hij haar geantwoord had, en zij ook hem gezegd had wie zij was, werden zij zelfs goede vrienden. (16) Nadat hij nog eerst 10 krissen had gemaakt, vertrokken zij gezamenlijk. Onder weg leerde zij hem nog een d o w ô (gebed), om als smid alle ijzer en zijne soorten en zamenstellingen te kunnen onderscheiden, en stak hem eenige bloemen, m ĕ n j o e r, m ĕ l a t i, s r o e n è n en g a m b i r van p a m o r (17) achter de ooren. Zij vond hem nu zoo beminnelijk en schoon, dat 't haar speet, dat hij nog zoo jong was. Digt bij de stad nam zij afscheid van hem. Wel noodigde hij haar uit, hare opwachting bij zijne moeder te maken, doch dit weigerde zij. Later zou zij dat doen, en verdween.

D j ô k ô - S o e r ô kwam t'huis, en gaf zijne moeder de 10 krissen om die à 10 duiten 't stuk te verkoopen; hetgeen zij op dezelfde wijze en met hetzelfde gevolg als vroeger de messen deed.

De bloemen van p a m o r, een metaalmengsel, die D é w i - M a r d o e t è n g s i h hem achter de ooren had gestoken, bewaarde hij zorgvuldig als een d j i m a t.

Hiermeê eindigt ons handschrift. Het vervolg van het verhaal is in 't kort aldus: D j ô k ô - S o e r ô begeeft zich vervolgens naar zijn' vader te S ĕ n ḍ a n g, die hem echter niet als zijn' zoon wil erkennen. Daar hij buitengewone krachten ten toon spreidt, stelt zijn vader hem deze voorwaarde: als hij de kris kon maken naar welke de vorst van M ô d j ô p a ï t zocht, dan zou hij hem als zijn zoon erkennen. Terstond gaat D j ô k ô - S o e r ô naar M ô d j ô p a ï t, maakt den verlangden krisvorm, nog heden ten dage bekend onder den naam D j ô k ô -

toewô, waaraan men bijgeloovige denkbeelden hecht, zoodat de landplaag in Môdjôpaït ophield, en kwam daarna weêr bij zijn' vader terug; doch deze, zijne belofte ontrouw, bracht hem om het leven.

C. POENSEN.

---

(1) H.S. volg. HAGEMAN, Handleid. enz. I. 51, bestond Padjadaran van 1270–1488. Zie ook: J. WOLBERS, Geschied. van Java I. 59. RAFFLES, Hist. of Java. II. 74, 85, 86, 87, 100, 103, 144, e.v. Volgens den laatste werd Padjadjaran reeds gesticht in de 11e eeuw. Welligt hebben wij dit verhaal te plaatsen in den tijd van het verval van Padjadjaran, na den dood van Tjijoeng-Wanara na 1390–1463, toen Praboe-Silawangi de geheele heerschappij van Padjadjaran weêr op zich vereenigde. Tijdens dit verhaal bestond Môdjôpahit nog, hetgeen in 1443 reeds werd verwoest door de Mohammedanen. De krissen waren reeds bekend; volgens HAGEMAN ibid I. p. 47 werden die door Pandji-Ina-Kerta-Pati in de 13e eeuw ingevoerd; deze was een prins van Djanggala, dat in 1265 eindigde. RAFFLES (ibid p. 117) teekent nog aan, dat onder den 2den vorst van Môdjôpahit de vervaardiging van verschillende wapenen tot de hoogste volmaaktheid was opgevoerd, en toen de eerste met ander gedamasceerde krissen vervaardigd werden door smeden van Padjadjaran. De kris, die men op het graf van den Soenan van Giri toont, moet, naar men zegt, omstreeks dien tijd vervaardigd zijn geworden. Van de personen in dit werk vermeld vonden wij van geen' enkelen den naam elders; hetgeen ook met enkele plaatsnamen het geval is. Bij de inlanders zijn zij echter vrij goed bekend, gelijk straks een paar aanteekeningen zullen toonen.

(2) Wordt gezegd gelegen te hebben ten z. w. van Batoe in de afd. resid. Malang. Nog heden ten dage wijst men daar in het Kawi-gebergte een' vijver onder dezen naam bekend aan, waarvan het water buitengewoon koud moet zijn. De inlanders houden het water voor geneeskrachtig voor lijders aan jicht en rheumatisme. Zij die zich dan gaan baden in dezen vijver worden gewoonlijk aan een touw bevestigd, door andere personen buiten den vijver vastgehouden, om hen onmiddellijk als zij door de koude bedwelmd mogten raken uit den vijver te kunnen trekken. Meermalen moest een inlander, die zich hier ging baden, het leven hebben verloren, daar hij niet bestand was tegen de koude van het water.

(3) Wordt geplaatst aan den westelijken voet van den berg Kĕleet, nog heden als zoodanig bekend.

(4) [illegible] staat in 't HS. Een [illegible] (bôjô) is een kaaiman of krokodil; dus een djimat van een (of de?) kaaiman afkomstig; is deze djimat ook elders bekend?

(5) Wordt geplaatst, en is nu nog de naam van een desa, ten n.o. van de stad Kĕdiri.

(6) Zie eens – zoo zei de kjaï – zoo even hebt gij rijstpap (boeboer) van dit bord gegeten. Hoe heeft u die gesmaakt? O, zeer lekker! Welnu, zie nu eens: die pap ligt op een pisang-blad! Ligt dat eens op! Wat ligt daar onder? Een massa zout! Hebt gij echter iets daarvan geproefd? Immers niets! Welnu, hoeveel minder zoudt gij dan te Sĕbaloeh het vuur van den berg Mĕrapi kunnen zien, die door zooveel hooge bergen en zóó grooten afstand van Sĕbaloeh verwijderd ligt; van het zout, dat slechts door de dikte van een pisangblad van de rijstpap gescheiden was, hebt gij niet eens iets kunnen merken!?

(7) Patih een ambtstitel, zooveel als vezier of eerste minister. Op Java is de Patih de regterhand van den Regent.

Radèn adipati is de titel van vele regenten en ook van den rijksbestierder te Soerakarta en Djokjokarta. Pangéran Adipati is een meer vorstelijke titel.

Ronggô titel voor sommige dorpshoofden; wordt ook gegeven aan staatsiebedienden van groote prinsen.

Mantri is de titel van verschillende ambtenaars, die regtstreeks onder een districtshoofd (wĕdônô) staan.

Pĕnoembaq – lansiers; soldaten die met een toembaq – lange piek lans of speer gewapend zijn.

Djôgôbôjô soort wakers of wachters; politiemannen? Noedjoemwéwĕsi beteekent: smeden (smid).

(8) Dinár een goudstuk ongeveer ter waarde van een Hollandschen dukaat (zie Woordenb.).

(9) Djôkô-Soepô ook als Djôkô-lalèn hier en daar genoemd.

(10) H.S. [illegible]

(11) In de haven lagen vele schepen tusschen welke zij doorvoeren.

(12) H.S. [illegible]

(13) H.S. [illegible]

(14) H.S. [illegible]

(15) Ringgit benaming van de reaal of spaansche mat naar de poppetjes, die er op staan. Ringgit beteekent ook: tooneelpop, bij de wajang gebruikt. (Zie Woordenb.).

(16) Zij noemde zich: [illegible] geheeten [illegible]

(17) Pamor, benaming van een fijn, soort van ijzer, dat door de wapensmeden onder het staal gesmeed of getrokken wordt en waarvan de aderen en draden op het lemmet zigtbaar zijn.

DAGBOEKEN, VERSLAGEN EN BRIEVEN UIT DE ZENDING.

Berigten van Savoe. (1)

De Savoenezen hebben niet zoo als de bewoners van grootere eilanden afleiding in volkenverkeer. Zij leven geheel aan zichzelven overgelaten; en omdat het eiland Savoe voor het Gouvernement geen voordeelen kan afwerpen, bleef ook Savoe gedurende den loop der eeuwen een door het Nederlandsch-indische bestuur vergeten eiland. Het was inderdaad een drukkende tijd, die tijd van pokken-epidemie, voorafgegaan en gevolgd door oorlog en brand op verschillende plaatsen. Niet één huisgezin – naar luid der berigten – bleef geheel verschoond. Al de regerende Radja's leden in eigen gezin de zwaarste verliezen. De familie van den Radja van Mesara (zuiderafdeeling van Savoe) bestond, volgens eigen getuigenis, uit honderd en vijftig leden, en er bleven er slechts drie van in leven. Honderd zeven en veertig werden dus in ééne familie, het slagtoffer der epidemie! Wie verwondert er zich over, dat men geen gelegenheid vond om allen ter aarde te bestellen, daar de in het leven blijvenden magteloos naast de gestorvenen lagen, en het moesten aanzien, dat geliefde betrekkingen, nadat zij naauwelijks den geest hadden gegeven, eene prooi werden van hongerige honden

(1) Men herinnere zich, dat het eiland Savoe ten westen van Timor ligt, en raadplege verder »Mededeelingen" XV, blz. 102 e.v. en XVI, blz. 281, e.v., wat W. M. DONSELAAR over dit eiland schrijft.

en vraatzuchtige zwijnen, die om strijd zich meester maakten van de lijken. Ja! mag men de berigten gelooven, dan maakte het vraatzuchtig gedierte wel eens eerder aanvang met de verscheuring van zijne prooi, nog vóór de lijder den geest had gegeven, te zwak om het geweld van het aanvallend gedierte te weeren. Immers zóó zeggen ooggetuigen: „Wij bezochten des morgens ten negen ure, sommige kranken om eenige hulp te kunnen bieden. Wij vervolgden onzen weg, om elders te kunnen helpen, en bij terugkomst om tien uur was de lijder, dien wij ten negen ure bezochten, en die toen nog goed leefde, reeds eene prooi van honden en varkens, die op Savoe met veel gemak de slaapplaatsen naderen. In dezen tijd van algemeenen druk niet verzorgd wordende, was dit vraatzuchtig gedierte door den honger gedreven, op genoemden roof uit."

Alles was in rouw gedompeld, in waarheid van den geringsten tot den vorst. Ja! zelfs het gedierte scheen mede den druk te gevoelen. Geen buffels loeiden, geen honden blaften als naar gewoonte, geen vogel zong zijn morgen of avondlied, en zelfs hanen kraaiden niet. En waar het vee van de overledenen bleef, dit weet niemand; men vond het na afloop der ziekte niet meer. Men veronderstelt, dat varkens en honden elkaâr hebben verteerd, en dat de buffels en paarden, veelal voor offers zijn aangewend, door hen, die later weder op hunne beurt het slagtoffer werden der epidemie. Maar aller aandacht trok het, dat geregeld al de priesters, die voorgaven de ziekte te kunnen bezweren, de eerste slagtoffers waren, wanneer de ziekte eene nieuwe kampong kwam bezoeken. Meer dan een jaar woekerde de vreeselijke ziekte voort, van negerij tot negerij, van kampong tot kampong. Eerst werd er eene kampong schoon geveegd, zoo drukken zich de

Savoenezen letterlijk uit, en had die kampong het gewisse aantal dooden geleverd met de priesters aan 't hoofd, dan ging de ziekte tot eene andere kampong over, steeds weder het eerst de priesters in de armen des doods voerende.

't Eéne leed was nog niet geheel geweken, of een tweede stond te volgen; het werd voorbereid door de priesters zelf, in wier kampongs zich de ziekte nog niet had vertoond. Het eenige middel tot afweering van het kwaad, spraken de priesters, is het eten van gestolen paardenvleesch. De Savoenezen in 't stelen niet het minste kwaad ziende, legden in dit vak eene bekwaamheid aan den dag, al te hinderlijk voor hunne landgenooten, die hoewel even bedreven in dat werk, het min aangenaam vonden op zoo groote schaal bestolen te worden. Dit zette kwaad bloed, en na afloop van het vreeselijk dooden-proces, hielden de stammen afrekening met elkaâr. De priesterlijke raad had niet gebaat. Hoeveel gestolen paardenvleesch ze ook aten, priesters en bevolking hadden de hand des doods ernstig voelen drukken. Geheele kampongs waren reeds uitgestorven, en nu zou de oorlog het leed voltooijen. De oorlog bestaat op Savoe meestal, in 't wegvoeren van vee, en 't verbranden van kampongs. De beleedigde partij werd de overwinnende, omdat die partij vier stammen had ter hulpe geroepen. Het waren dus vijf stammen tegen één. Maar die ééne stam had zich welligt kunnen doen gelden, ware slechts de eensgezindheid zoo sterk geweest als de forten, waarop men te roekeloos heeft vertrouwd. Gebrek aan eensgezindheid, gepaard met verraad maakten, dat de anders voor inlanders werkelijk goede forten, thans noodlottiger waren, dan bijaldien men er geene had gehad. Op den avond vóór dat de strijd een' aanvang

zou nemen, hadden de hoofden hun volk in de forten vereenigd. Een groot aantal buffels werd geslacht, en eene groote hoeveelheid spijzen bereid. Men at tot verzadiging toe, en de hoofden juichten reeds over den dag van morgen. De hoofden stelden zich ditmaal regt broederlijk aan jegens hunne minderen, en wilden gaarne nog laatste en kleine verzoeken toestaan. De een wenschte nog even afscheid te nemen van zijne huisgenooten; een ander wilde nog een tweede wapen halen; een derde wilde het zijne gaan scherpen; een vierde had weder eene andere reden, maar allen zouden ze beter toegerust terugkeeren. Het was reeds laat in den avond, en de nacht spoedde voort. Eindelijk begon de dag te lichten over eene ontvolkte sterkte. Niemand was er teruggekeerd, en bovendien had men door verraad het den vijand zoo gemakkelijk gemaakt, dat hij zonder slag of stoot overwinnaar werd. De aanvoerders der overwonnen partij, werden óf gedood, óf gevangen genomen en uit hunne betrekking ontslagen. De sterkte werd in asch gelegd. Wat draagbaar was en waarde had, werd mede gevoerd en als buit verdeeld; al het overige werd vernietigd.

Zoo eindigde het priesterbedrog, maar de oogen der zwaarbeproefden werden hierdoor aanvankelijk geopend voor het licht des evangelies. Gedrukt onder het leed, gedompeld in duizendvoudigen rouw en beroofd van bezitting, was het aanbod „vrede door het bloed des kruises" aanvankelijk voor sommige nadenkenden regt welkom en groote behoefte. En het zaad des Evangelies bleek vruchtbaar; reeds nu hebben honderden gebroken met het verleden en trachten, naar hun vermogen, te wandelen, waardiglijk het Evangelie. Ja waarlijk! de gemeente des Heeren mag zich verblijden over de komst

van Gods koningrijk op het zwaar beproefde Savoe. Na het boven vermelde zal het zeker niemand bevreemden, dat, in betrekkelijk korten tijd, velen voor het Evangelie der vertroosting zijn gewonnen.

Om een denkbeeld te geven van de wijze, waarop wij het vertrouwen mogten winnen, is het volgende noodig te weten. Bij zijne rondreize op het eiland neemt de zendeling steeds intrek bij den Radja, die alsdan zijne ondergeschikte hoofden te zamen roept. De Radja en zijne echtgenoot, zoo ook de zendeling nemen plaats op stoelen, de eerstgenoemden liefst met gekruiste beenen. De ondergeschikte hoofden, zetten zich hurkende neder en vormen eenen kring, die zich naar mate der toehoorders uitbreidt. De Radja en zijne echtgenoot doen onophoudelijk vragen, betreffende eene christelijke maatschappij. Zij doen onderzoek naar den invloed van het Christendom op het maatschappelijk leven. Zij vragen naar de uitgebreidheid en de grootheid der bevolking van Nederland. Ook den afstand tusschen Nederland en Savoe wil men kennen en de landen, die men op de groote reis aandoet, wil men hooren noemen. . . . . Dan teeken ik op den grond eene landkaart, geef hun een denkbeeld van de ligging van Europa, en maak hun duidelijk, waar de Nederlanders in dat werelddeel wonen, en hoe zij gemakkelijk, door middel van hunne groote en sterke schepen, alle landen en eilanden kunnen aandoen. De Radja's hebben allen Timor–Koepang gezien, die van Seba zag Soerabaja en Batavia ook, en Koepang is voor hen, die niet verder kwamen, natuurlijk het hoogste, wat ze kennen. Zij noemen Koepang nommer één, maar wanneer ze dan nader zijn ingelicht, en wanneer ik hen daarenboven, door middel van mijn groot panorama, de hoofdsteden van Nederland binnenleid, hun het paleis te Amsterdam op vrij

groote schaal voor oogen stel, dan klikken allen met hunne tongen, en sommigen zeggen: „neen, toewan! dat is zeker niet op deze aarde, dat zijn zeker gezigten uit den hemel." Het stadhuis te Haarlem en dat te Delft, de paleizen in den Haag, de beurs te Rotterdam, vergezigt van Scheveningen op zee en eenige van de fraaiste kerken, zoowel van buiten als inwendig gezien en dat alles geïllumineerd, is werkelijk in 't oogvallend mooi. Ja! zoo fraai, dat gedurende ons kort verblijf te Koepang al de europeesche ingezetenen om beurten verzochten ons panorama te mogen zien. Het getuigenis was algemeen: „hiermede zult gij de Savoenezen genoegen doen." Een der Radja's op Savoe zei: „indien ik eenmaal in dat paleis te Amsterdam kon komen, zou ik mij dom houden, ik zou doen als of ik geen enkele deur kon vinden om er uit te komen. Ik zou het zeker eenige dagen zonder spijs en drank volhouden, ik zou mij aan 't kijken verzadigen." ... En dan die kerken met beschilderde glazen, die door 't kaarslicht werkelijk zoo heel mooi uitkomen! Ja! die kerken, men staat ze, geheel zwijgend, te bekijken, en zwijgend brengt men wederom anderen voor de ronde glazen, en men fluistert: „Zie hier een bedehuis van de christenen in Holland." En zoo komen wij dan heel geleidelijk op hetgeen waarop wij eindelijk moeten komen. Nu zijn de harten langzaam aan gestemd, om van de ware aanbidding in geest en waarheid te hooren, die wij hebben leeren kennen door den Heer en Zaligmaker der wereld, die tot aan de einden der aarde den menschen zijne zaligmakende hand reikt, en hen wil brengen tot de kennis van den vader der geesten van alle vleesch. Dan gevoelen zij aan hunne harten, dat de godsvereering der christenen iets geheel anders is, dan de veelgoderij der heidenen. De begeerte

om gedoopt te worden, wordt in hen opgewekt; en wie bekent met het heidendom te breken en JEZUS te belijden als den Heer en Heiland van Zondaren, wordt door den doop aan de gemeente van CHRISTUS toegevoegd.

De gedoopten zijn geenzins aan zichzelven overgelaten. In drie negerijen zijn reeds goeroe's (onderwijzers) voor de gemeente werkzaam. De toegetredenen sluiten zich getrouw aan de goeroe's aan, die hun best doen om nuttig te zijn voor ouderdom en jeugd. De gedoopten zijn met hunne goeroe's ingenomen en vooral de Radja's bieden hun alle mogelijke hulp. Zij zorgen voor hunne huisvesting en voeding en wij zelven voor hun klein tractement, waarvoor zij zich kleeding, enz. kunnen aanschaffen. Het getuigenis der Radja's, omtrent hunne goeroe's is alleszins loffelijk. Op Mesara is werkzaam goeroe PAUL TEHOEPEORIJ, op Timo goeroe JOHANNES WAAS en op Liaai goeroe JACOB OENOEPOETIJ. En zoo wordt het ons mogelijk het, door velerlei omstandigheden onderling vervreemde volk weder te vereenigen, onder de banier des kruises.

Een geschikt middel daartoe bood ons vooral het eerste kerstfeest op Savoe aan. Al de regerende Radja's, waaronder ook een, die nog niet was toegetreden tot het Christendom, werden met hunne echtgenooten en rijksgrooten bij onzen kerstboom verzocht. Ook al de Radja-moeda (kleinere hoofden) werden met hunne vrouwen genoodigd, en voor ieder was een geschenk in den door verlichting schitterenden kerstboom, die het ruime vertrek geheel overdekte. Behalve de genoodigden waren er vele toeschouwers. Allen vonden den kerstboom overheerlijk schoon. Zóó was men nog nooit te zamen geweest, en de voorheen bijna onafgebroken oorlogvoerende partijen zaten thans onder den

kerstboom in vollen vrede nevens elkaâr. Voor allerlei gebak, koffij en thee was ruimschoots gezorgd, zoodat het, ook den niet genoodigde en heidenschen toeschouwers, niet aan verkwikking behoefde te ontbreken. En toen eindelijk ieder op zijne beurt het voor hem of haar bestemde geschenk ontving, wist men niet hoe men het had. De een zag er nog gelukkiger uit dan de ander. Dus werd de eerste kerstdag een algemeene vreugdedag, die zelfs den heiden nut aanbracht, en hem uitnoodigde tot de aanneming van den Heiland en Zaligmaker der wereld.

De tweede kerstdag was bestemd voor eene meer beperkte feestvreugd, voor een' christelijk broederlijken maaltijd. Aan dezen maaltijd waren genoodigd al de christelijke Radja's en al de Radja-moeda, allen met hunne vrouwen. Er waren dien dag ruim vijftig gasten. Men liet het zich goed smaken. De spijsbereiding bij den pandita vond men uitstekend. Men deed de tafel eere aan, en gaarne zou men nog eens weder kerstfeest komen vieren.

Zoodoende hadden de jeugdige christenen een denkbeeld gekregen van christelijk feestvieren. Alles liep geregeld en zelfs stichtelijk af, en de heidenen bekenden, dat de christenen wel aangenaam feestvierden. Beide kerstdagen waren dan ook regt feestelijk gevierd, en het „Halleluja, eeuwig dank en eere" werd voor 't eerst op Savoe aangeheven en smolt tezamen met het Halelluja der geheele gemeente van CHRISTUS op aarde.

Het kerstfeest droeg goede vruchten: velen traden op nieuw toe, en tot nogtoe is er geen reden van klagen over de jeugdige gemeente, die zich zooveel mogelijk schikt naar het onderwijs des Evangelies, en die zich naar wij vertrouwen, steeds meer en meer schikken zal,

naar mate zij de eischen van het Evangelie leert verstaan. Door ons kerstfeestvieren wonnen wij veel op de gezindheid van heel de bevolking; niemand der feestvierende menigte keerde met ledige handen huiswaarts; en allen hadden eene eer genoten, die hun nog nooit te beurt was gevallen, en bij terugkeer naar hunne negerijen, kampongs en huisgezinnen, werd het groot geluk van christen te zijn geroemd. Onwillekeurig ging men vergelijkingen maken. Wanneer heidenen feestvieren is het eene geheel ongeregelde bijeenkomst. De een zit met zijne spijzen in een van bladeren gevlochten mandje hier, en de ander dáár neêrgehurkt, en aan gejoel en geschreeuw is geen einde. Bij den kerstmaaltijd waren niet slechts de Radja aan eene tafel gezeten, maar ook de kleinere hoofden zaten met hunne vrouwen aan eenen proper gedekten disch. Ieder was behoorlijk en naar vermogen gekleed, en naar oud christelijk gebruik leerde de jeugdige gemeente biddend en dankend feest vieren. En wie de aanzittenden in oogenschouw had kunnen nemen, zou zeker hebben gevraagd: „zijn dat die oorlogzuchtige heidenen van vóór slechts korten tijd?" Vrede en geluk lag op de aangezigten te lezen. En toen wij vóór den maaltijd in ootmoedig gebed onze harten hadden verheven tot den Gever van alle goeds, zagen zij na het amen elkander aan met eene uitdrukking op 't gelaat, als of ze vroegen: „Zijn wij waarlijk wel Savoenezen? Zijn wij op Savoe?" Men zag met blijkbaar welgevallen, op den met smakelijk toebereide spijzen welgevulden disch, en maakte een' aanvang met den eersten christelijk broederlijken maaltijd, op het onlangs nog geheel heidensche Savoe. Hem die magtig is te doen boven bidden en denken, zij de jeugdige gemeente bevolen, opdat zij eene eere moge worden van CHRISTUS den Heer, en door

de kracht des Heiligen Geestes, moge beantwoorden aan hare heerlijke roeping.

Op den eersten Zondag na het kerstfeest leerden wij elkaar nader kennen. Het was een dag van ontsteltenis en ramp. Het is waarschijnlijk, dat er in 't gebergte een wolkbreuk had plaats gehad. In korten tijd steeg het water in de meestal uitgedroogde rivier tot eene zorgwekkende hoogte, en eindelijk overstroomde het de geheele vlakte, waarin wij nabij den oever wonen. Eensklaps was de omheining van ons erf ingestort en het water steeg rondom ons huis tot nagenoeg drie voet hoog. De stroom was verbazend snel, en liep juist op onze woning aan. Gelukkig stond die woning op palen, en die palen zijn eene manslengte in den grond gewerkt. Wij wisten natuurlijk niet wat te doen. Zoo ver we zien konden was alles overstroomd, en bij hoogeren waterstand zou onvermijdelijk onze losliggende planken vloer (aan ons huis is geen enkele spijker gebruikt) zijn opgestuwd en wij zelven met alles in den vloed geworpen. Maar God erbarmde zich onzer. Het water raakte slechts hier en daar even aan eene vloerplank. Het was met regt: „de Heer laat het water wel tot aan de lippen komen, maar er niet overheengaan." Naauwelijks vermoedde men, dat wij in gevaar verkeerden, of christenen en heidenen kwamen in groote menigte door den vloed zwemmen en waden, elkaar stevig vasthoudende, boomen en steunsels grijpende om ons huis te kunnen bereiken. Vlugten was het algemeene denkbeeld. Allen maanden er ons toe aan. Maar waar heen? Wij woonden aan de lagere zijde van de rivier. Wij hadden meer kans, van met den geweldigen stroom te worden medegevoerd, dan ergens behouden aan te landen. Wij besloten te blijven. De kinderen schreiden bitter-

lijk, en handen wringend, smeekte de oudste: „Vader! ach, bid toch dat het water moge zakken, dat wij behouden worden." Na gebeden te hebben en ons zelven der goddelijke genade te hebben aanbevolen, bleef ons niets over dan lijdzaam afwachten wat de Heer over ons had beschoren. Vele menschen waren reeds tot ons en in ons huis gekomen, en hielpen alles in verzekering brengen wat voor wegvoeren door den stroom vatbaar was, en nog steeds bezig zijnde met zooveel mogelijk schade te weeren, zien wij op eens eenige menschen door den stroom medegevoerd, op ons huis afkomen. Een enkele slechts dreef voorbij, doch bleef gelukkig behouden; maar de meesten klemden zich met groote behendigheid aan palen of stijlen van ons huis vast. Wij dachten niet anders dan dat eene geheele kampong was weggestroomd, maar bij nader toezien bleek het onze Radja Seba te zijn met zijne broeders en nog eenige mannen van zijn gevolg. Zij hadden zich rivier opwaarts, waar zij wonen, in den stroom geworpen, berekenende, dat ze juist op ons huis zouden aanstroomen. De berekening was juist.... „Wil Toewan de woning verlaten?" vroeg de Radja, „dan zal ik raadschaffen om allen naar elders te brengen." Hoe welgemeend ook het aanbod was, wij besloten te blijven; het regende en woei en de stroom was vreeselijk snel, maar bovendien, ons gebed was reeds aanvankelijk verhoord; het water begon werkelijk een weinig te zakken. Ik oordeelde, dat de palen van ons huis diep genoeg waren ingegrond om den vloed te trotseeren, en bijaldien de grond al week werd en de palen zakten, zou gelijke drukking van het zware huis al de palen gelijk doen zakken en daardoor het huis staande houden. De Radja was mede van mijn gevoelen, en toen wij het noodige in veiligheid hadden gebracht, kwam ons kostelijk te pas

het overblijvende van het kerstfeest. Allen kwamen nu in ons huis op de vóór en achtergalerei. Allen beefden als koortslijders, en regt welkom waren de verkwikkingen aan christenen en heidenen geboden. Allen hadden zich dapper gekweten en eene extrabelooning verdiend. Het was als of de kerstvreugde nogmaals terugkeerde; en toen allen met mij van oordeel waren, dat wij zonder gevaar den afloop van den vloed konden verbeiden, werd men hoe langer zoo vrolijker gestemd. Kleine verliezen, door 't wegstroomen van het een en ander, dit spreekt, heeft men bij zulke gelegenheden altijd. Maar gelukkig hadden wij geen ongelukken te betreuren. Wij hadden van de rondom wonenden een aantal varkens, buffels en pluimvee zien heenstroomen, maar ook van het vee werd nog weder, op daartoe geschikte plaatsen, veel gered. Wij waren gevoelig en dankbaar voor de verleende hulp. Het kerstfeest werkte na. Er was op die feestdagen een band gelegd tusschen de jeugdige christenen en hunnen leeraar, en ook de heidenen had hij door 't kerstfeest voor zich gewonnen. Aandoenlijk was de belangstelling, die nog verder bleek, toen na afloop van het gevaar, men ons van alle zijden kwam bezoeken, gekookte spijzen bracht en allerlei hulp bood. Ook door deze overstrooming wrocht de Heer mede, om ons bij vernieuwing aan de Savoenezen te verbinden. Allen hadden naar vermogen de helpende hand geboden, van den Radja tot den geringste. Mannen en vrouwen; ouden en jongen waren ter hulpe gesneld. Lief en leed hadden ons elkaar nader leeren kennen, ons nader aan elkaar verbonden.

7 Maart, 1874. M. TEFFER.

(*Wordt vervolgd*).

VARIA.

JOHN COLERIDGE PATTESON, de zendeling-bisschop van Melanesië.

(*Eerste voorlezing.*)

Wat bewoog PAULUS, toen hij op den Areopagus het woord voerde tegen eenige epicureïsche en stoïsche wijsgeeren, hen toe te spreken in de bekende woorden: „Gij mannen van Athene! ik bemerk, dat gij alleszins gelijk als godsdienstiger zijt. Want de stad doorgaande en aanschouwende uwe heiligdommen, heb ik ook een altaar gevonden, op hetwelk een opschrift stond: „ „den onbekenden God"”?

Was het om door eene gepaste inleiding zijne toehoorders van meet af aan te boeijen? Was het, om zich te accomoderen naar hunne begrippen? Meende hij het welligt niet, als hij die mannen „alleszins godsdienstiger" noemt? Zou hij werkelijk van hunne „heiligdommen" sprekende, deze in zijne ziel „verblijven des satans" genoemd hebben? Was het welligt vleijerij, die hem de woorden in den mond gaf, waarin voorkomt van een' griekschen altaar, gewijd aan den onbekenden God?

Het komt mij voor, geachte Hoorders! dat de antwoorden op al deze vragen ontkennend moeten uitvallen, als men een' juisten blik slaat op de gansch eigenaardige persoonlijkheid van den grooten heiden-apostel. Wie PAULUS als apostel, dat is met andere woorden als

gezondene van zijnen Heer, als zendeling regt wil laten ervaren, moet toch vooral niet uit het oog verliezen, hoe hij de cosmopoliet was in den ruimsten zin des woords, en hoe hij daardoor juist oog had voor zeer veel, dat aan andere gezanten moest ontgaan.

Als ik bedenk, hoe PAULUS altijd bijzonder in het oog houdt het volkskarakter, de zeden en gewoonten van hen, dien hij het Evangelie mondeling of schriftelijk verkondigt, hoe hij den Grieken een Griek, den Joden een Jood wil zijn; als ik mij herinner, hoe hij niet alleen het geestelijk, maar ook het stoffelijk welzijn der gemeenten bevordert, en het daarom niet beneden zich acht, b.v. uitvoerig over collecten, reisgelegenheden, e.d.g. te schrijven; hoe hij op verschillende zoogenaamde kleinigheden acht geeft; hoe hij niet enkel als schriftgeleerde, maar ook als handwerksman eene waardige plaats vervult; hoe hij zich ook te midden van krijgslieden en zeelieden weet te doen eerbiedigen, omdat hij wel verre van als nutteloos en onbeholpen daar neer te zitten, verstandigen raad geeft, als ik mij zoo den ganschen PAULUS in zijne eenheid en veelzijdigheid voorstel, dan kom ik tot dit besluit: PAULUS had niet als onverschillig toeschouwer, Athene's straten doorwandeld, den Akropolis bestegen, de kunstwerken van Griekenland bezien; hij had hunne waarde leeren schatten, al was ook zijn geest ontstoken op het zien van zóó veel afgoderij; hij had achting gekregen voor een volk, dat zich, niettegenstaande zijne heidensche afdwalingen een schoon standpunt veroverd had; die Epicureërs en Stoïcynen waren voor hem, den grooten apostel van JEZUS CHRISTUS, geen ijdele klappers, en uit de volheid van zijnen rijken geest, kon, ja moest hij gewagen van het goede en voortreffelijke dat Athene opleverde in kunst, wetenschappen en wijsbegeerte; hij

stond op dien Areopagus niet als vreemdeling, niet als onverschillige.

Wie meent, dat PAULUS zich boven het dagelijksche, zelfs alledaagsche verheven achtte, begrijpt, naar mijne meening, dien verheven geest niet. Voor hem, die waarlijk groot is, is niets te gering. JEZUS achtte het niet beneden zich, ook nadat hij over de allergewigtigste onderwerpen gesproken had, zich met moeders en hare kinderen in te laten, hoewel zijne discipelen die wilden weeren. Men verlaagt zich niet door zich met het kleine en geringe te verledigen. Voor den grooten geest bestaan geen nietigheden; het karakter van den beuzelaar is, dat hij geheel in de kleinigheden opgaat, dat hij zelfs het belangrijkste tot beuzelingen verlaagt, terwijl de waarlijk groote man ook het kleinste en geringste verheft en veredelt.

Van slechts weinige mannen uit de oudheid zijn ons enkele bijzonderheden uit hunne jeugd bekend, en, voor zoo ver ik weet, zijn er geen onder, die ons een voldoend licht doen opgaan over hunne karaktervorming. Het zou ons wat waard zijn, als wij ons SAULUS van Tharsis in het ouderlijke huis konden voorstellen, als wij een' dieperen blik konden slaan in het dagelijksch leven der israëlitische of grieksche jeugd. Ik meen, dat ons oordeel over de daden op lateren leeftijd daardoor dikwijls en aanmerkelijk zou gewijzigd worden, maar zeker zouden wij er ons voordeel mede kunnen doen bij de opvoeding van onze kinderen.

Dan wat de oudheid ons onthield, dat levert ons de nieuwere geschiedenis, en dubbel voegt ons, gebruik te maken van onze meerdere kennis. Wij vinden tegenwoordig overvloedige gelegenheid om mannen uit verschil-

lende standen en van zeer verschillende levensrigting uit nagelaten geschriften, zelfs bij de eerste ontluiking van hunnen geest te leeren kennen, soms een' diepen blik te slaan in hun innig leven. Ik wil van eene mij aangebodene gelegenheid gebruik maken, en u in deze ure het beeld trachten te schetsen van den zendeling PATTESON in zijne eerste levensjaren, terwijl ik wensch, dat deze poging niet onvruchtbaar moge zijn voor onze beschouwing van de zending, als het gewigtig werk van onzen tijd ter uitbreiding van het koningrijk Gods.

De Heer zelf geve zijnen zegen op dezen arbeid! Hij overzie het vele gebrekkige, dat daaraan kleeft, en stelle u in staat een' voldoenden oogst in te zamelen, al werd de akker ook niet zóó toebereid, als bekwamer hand en scherper oog, dit zouden vermogen!

JOHN COLERIDGE PATTESON, de vrome en geleerde zendeling-bisschop, die zijn leven liet voor de zaak des Heeren, werd op den 1sten April 1827 geboren in eene der aanzienlijke wijken van Londen. Zijn voortreffelijke vader JOHN PATTESON werd drie jaren later, en dat op betrekkelijk jeugdigen leeftijd tot het hoogst eervolle ambt van regter aan eene der Londensche regtbanken geroepen, en bekleedde later eene der gewigtigste betrekkingen, als lid van den geheimen raad der engelsche kroon. Zijne moeder, FRANCES DUKE COLERIDGE, eene uitstekende vrouw behoorde insgelijks tot den zeer deftigen stand, en de beide families telden onder hare leden mannen, die in de kerk, bij de balie en in het leger eenen goeden naam verwierven. Zoo lang hunne ambtspligten de hoofden der gezinnen aan het drukke Londen gebonden hielden, woonde men in de stad; maar naauwelijks was de vacantietijd aangebroken, of men begaf zich naar zijn buiten-

verblijf, om dáár te rusten van den gewonen arbeid, en tevens te midden der schoone natuur ligchaam en geest door andere werkzaamheden voor het gewone beroepsleven te sterken. Zoo lang de spoorwegen nog niet aan ons maatschappelijk leven de bewegelijkheid, de gejaagdheid hadden gegeven, die meer en meer het verkeer wijzigen, vormden de verschillende regtersfamilies eenen eigenaardigen, ruimen kring. Het voegde den regter niet van de openbare reisgelegenheden gebruik te maken, maar daardoor vereenigde men zich ook te eer en te liever op reis, en betrok men buitenverblijven, waar men elkander gemakkelijk ontmoeten kon. Zóó vond men in Engeland de toestanden, die wij eenigszins kennen bij onze patricische families, en men moet al zeer weinig begrip hebben van de voorregten der hoogere beschaving en van het gezellig verkeer van mannen en vrouwen van geest en talent, als men met plebeïsche minachting op die toestanden neêrziet.

Maar zou het werkelijk tot de eischen behooren van het burgerlijk leven, dat men dag aan dag zwoegt en slaaft, zijne uitspanning indien niet op concerten en in schouwburgen, dan in de kerk of op godsdienstige of letterkundige bijeenkomsten zoekt, welligt alleen met het uitzigt om in den ouden dag stil te gaan leven? Zal het stoomgesnor ons burgerlijk leven meer en meer doen voortzweepen en de zenuwachtige gejaagdheid tot eene hoogte moeten opvoeren, die tot vernietiging van het geslacht leidt, of brandstoffen doet opstapelen, die eenmaal met vulcanisch geweld zullen uitbarsten? Zal de burger, zal de handwerksman zich toestanden doen opdringen, die hem alle gelegenheid benemen, om met kalmte de hoogere belangen van zijn gezin te behartigen? Het ligt niet buiten de roeping der zendingvrienden,

vragen als deze te overwegen en hunne eigenaardige kracht aan te wenden, om de niet overdreven bezwaren aan het maatschappelijk leven van onzen tijd verbonden te helpen verligten, welligt op te heffen. Er is geen stand, waarin men niet gelukkig kan leven; maar het ware geluk wordt niet gevonden dáár waar alle kracht wordt aangewend alleen tot verwerving van het dagelijksch onderhoud, waar het geestelijk leven kwijnt, omdat de geest met onverbrekelijke banden aan de stof gebonden is.

De tegenstelling van het geestelijke en het stoffelijke, de uitsluiting van een van beiden, als een gevolg van een bekrompen of verwrongen begrip van den aard van ons menschelijk leven heeft door de tijden heen rampen voor het menschelijk geslacht opgeleverd; in onzen tijd zullen die rampen zich sterker dan ooit openbaren, naarmate men meer met bewustheid op den verkeerden weg voortgaat. De zendingvrienden behooren dit van hunne beschouwingen en overleggingen niet uit te sluiten, en waar zij zich geroepen achten het Evangelie te helpen planten, niet vergeten, dat de volken tot wie zij hunne boden zenden, ook hunne maatschappelijke, stoffelijke behoeften hebben.

Dit en veel meer zal ons duidelijker kunnen worden uit het leven van PATTESON. Ik wil hier alleen nog mededeelen, dat wij dat leven in vele bijzonderheden kunnen leeren kennen uit de zeer uitvoerige briefwisseling door PATTESON, gedurende zijn gansche leven gevoerd, voor een deel in 't licht gegeven door eene bloedverwant, de in ons vaderland door hare geschriften, o.a. door de „Erfgenaam van REDCLYFFE" wel bekende Miss YONGE. Wat het bedoelde boek van vele andere onderscheidt, is dat ons zeer weinig beschouwingen van de schrijfster

geleverd worden, en zij ons tot de bronnen zelve voert: wij hooren PATTESON, wij zien hem, zóó als hij zich onverholen aan dierbare verwanten en vrienden vertoonde. (1)

De kleine COLEY, zoo als hij 't huis en door zijne vrienden later nog dikwijls genoemd werd, gaf aan zijne moeder wel eens gelegenheid om naast de moederlijke teederheid, den ernst en de standvastigheid der christelijke opvoedster te doen gelden; maar het gelukte haar den vromen zin, die den grondslag van zijn gemoed uitmaakte, schoon te ontwikkelen. Toen COLEY vijf jaar oud was, kon hij lezen, en ontving hij van zijn' vader als geschenk op zijn' verjaardag, den bijbel, die zeven en twintig jaar later gebruikt werd bij zijne wijding tot bisschop. Mevrouw PATTESON las elken morgen met haar gezin de Psalmen en evangelische pericopen door het gebedenboek der Engelsche kerk aangewezen, en voegde daaraan ander godsdienstig onderwijs toe. Eene gouvernante, die door het gezin en niet het minst door PATTESON, ook op lateren leeftijd hoog vereerd werd, gaf het verdere onderwijs, totdat de jongens geschikt waren, om eene van die inrigtingen te bezoeken, waaraan Engeland rijk is, en waar latijn en grieksch de voorname stof tot ontwikkeling van den geest vormen. Gelijk menige andere

(1) De titel van het boek luidt: Life of JOHN COLERIDGE PATTESON, missionary bishop of the Melanesian islands, bij CHARLOTTE MARY YONGE. In two volumes. London MACMILLAN and Co. 1874. Wie het boek zelf lezen kan, verzuime dit niet; het is een boek vol levenswijsheid en christelijken zin. Of zou de omvang dezen en genen afschrikken? Men vange aan, en beproeve of men eindigen kan.

„Miss YONGE'S book is in one respect a model biography. It is made up almost entirely of PATTESON'S own letters. Aware that he had left his home for once and for all, his correspondence took the shape of a diary, and as we read on we come to know the man, and to love him almost as if we had seen him." Zoo luidt het naar waarheid in „The Athenaeum".

werd de school waar COLBY zijne opleiding ontving, bestuurd door een' geestelijke der engelsche kerk. Zij dagteekende reeds van de regering van EDUARD DEN DERDE. PATTESON's grootvader en oom hadden aan haar hoofd gestaan.

PATTESON was daar „een kinderlijke, kinderachtige jongen", toen en nog lang daarna, tuk op allerlei spelen en ligchaamsoefeningen, waarin hij, wegens zijne ranke gestalte, groote vlugheid en omdat hij altijd met hart en ziel er aan deel nam, uitmuntte. In het cricketspel, paardrijden, hardloopen, kortom in al de vermaken, die de school opleverde vond hij groot behagen; met opgetogenheid spreekt hij in zijne brieven van het afsteken van vuurwerk op den 5den November, den in Engeland altijd nog gevierden dag van het buskruitverraad; hij was een vlug danser op de familiepartijtjes bij gelegenheid van het kerstfeest; en dat de wel ietwat spartaansche opvoeding op zulke scholen, hem voor alle vertroeteling had bewaard, bleek, toen hij eens drie weken lang met gebroken sleutelbeen had geloopen, zonder te klagen, omdat hij „geen beweging" wilde maken. Mama ontdekte het, toen zij hem bij zijne tehuiskomst den welkomstkus gaf.

Op zijn elfde jaar werd PATTESON naar Eton gezonden. Eton is de middelbare school der engelsche aristocratie; door hare schoone ligging nabij eene breede rivier, haar statig geboomte, hare uitgestrekte speelplaatsen, haar prachtig uitzigt op het kasteel van Windsor, hare ouderwetsche deftigheid bij altijd jeugdige frischheid en levendigheid algemeen bekend in Engeland. Het onderwijs is er doorgaans aan voortreffelijke meesters toevertrouwd en ingerigt op bevordering tot de lessen aan eene der engelsche

universiteiten. Het inwonen is geen vereischte; PATTESON woonde met verscheidene van zijne neven en andere jongens bij zijn' oom, den predikant EDWARD COLERIDGE, een der meest geliefde en voortreffelijke Etonsche onderwijzers.

De vorderingen van den knaap waren voldoende; meermalen muntte hij uit, vooral in het maken van latijnsche verzen, eene eertijds ook op onze gymnasiën zeer gewone oefening; eens bezong hij daarin den terugtogt van NAPOLEON uit Rusland, met den overtogt van de Beresina. Niet zelden stond hem zijne zucht naar vermaken, vooral zijn ijver voor het edele cricketspel bij zijne studiën in den weg, en toch was hij dikwijls kapitein van zijne afdeeling. Dit had voor den jongen heel wat te beteekenen, en met opgetogenheid schreef hij daarover naar huis.

Er bestond te Eton eene gelegenheid om zich als kapitein ook bij het publiek te doen kennen, en dit gaf dan niet weinig voldoening aan de ouders. Laat mij hier invlechten wat Miss YONGE ons van deze thans afgeschafte gewoonte mededeelt. Het verlevendigt gedachten aan den knaap MARTEN LUTHER, als hij voor het huis der Cotta's zijne schoone duitsche liederen zong, om den lieven broode. Maar hoe heeft de tijd dat alles veranderd! Miss YONGE beschrijft ons het feest, als volgt:

„Het schijnt een overblijfsel te zijn geweest van vroegere tijden, toen studenten van aalmoezen leefden, dat eens om de drie jaren de kapitein van de school, altijd een konings-kweekeling, vergunning had eene collecte te houden, ter goedmaking van zijne kosten aan het King's college te Cambridge. Ter nagedachtenis van den goeden koning HENDRIK VI, achtte het hof zich altijd gebonden, daaraan bij te dragen, terwijl de jongens tot dat einde ad Montem (naar den berg) trokken, die de zoutheuvel

genoemd werd, omdat de behoeften van den student onder den algemeenen term van zout bekend stonden en de heuvel daarnaar zijnen naam ontving. Deze collecte werd oorspronkelijk gehouden op den 6den December, het feest van St. Nicolaas, den patroon der studenten, en vormde het slot van eene kerkelijke dienstverrigting, die de knapen in het latijn op den zoutheuvel vervulden, eene van die plegtigheden aan knapen ter gedachtenis aan de kindsheid des Heeren vergund, in verschillende vormen bij de westersche kerk gebruikelijk, die echter later bijna altijd in spotternij ontaardde.

„Toen de wegen verbeterd waren, zoodat de schoolknapen met kerstmis naar het ouderlijke huis konden komen, werd het dusgenaamde „„Montem"" op Dingsdag van de Pinksterweek gevierd. Twee knapen, in het gewaad van predikant en voorlezer (parson and clerk), bleven nog tot ver in de 18de eeuw de kerkdienst in het latijn vervullen, totdat de oneerbiedigheid bij deze handeling het gebruik deed afschaffen. Sedert trokken de knapen in plegtigen optogt driemaal de schoolplaats rond, dan naar den zoutheuvel, waar eene vlag werd geheschen, waarna de zoutdragers hunne collecte begonnen, terwijl de overigen hunne opgekomen vrienden en verwanten opzochten, altijd goed vertegenwoordigd op dezen dag, dierbaar aan allen, die een hart hadden voor Eton.

„De kapitein van de school droeg het scharlaken en goud verbonden aan den kapiteinsrang in het engelsche leger, en de overigen van de zesde klasse, altijd ten getale van twintig, droegen uniform als zijne officieren, behalve de beide zoutdragers, die prachtig in zijde en fluweel waren uitgedoscht, toegerust met groote, geborduurde zakken als beurzen en vergezeld van twee kleine pages, gekozen uit de kinderen in den omtrek, maar,

even prachtig gekleed. De vijfde klasse, die bijna de helft van al de leerlingen der school vertegenwoordigde in hare talrijke onderafdeelingen, droeg roode jassen, witte korte broeken, zijden kousen en opgetoomde hoeden, terwijl bij ieder van deze afdeelingen een jongen van de lagere klassen liep in het blaauwe pak van de school met eenen korten staf in de hand; zoodat de stoet voor de bewonderende moeders, zusters en nichten eene schitterende mengeling van kleuren opleverde, terwijl hij zich voorbij de grijze gebouwen of onder de frissche olmen bewoog.

„De spoorwegen hebben den doodsteek gegeven aan „„Montem"". Immers door den goedkoopen en gemakkelijken overtogt, dien zij verschaften, werd de zoutheuvel niet langer alleen door belangstellende vrienden en verwanten, maar ook door eene tamelijk onstuimige menigte bezocht, en daar de kosten voor de ouders nog al hoog liepen, werd „„Montem"" voor het laatst in 1844 gevierd."

Toch hadden de Etonsche knapen in 1838 nog eens al hunnen luister ten toon gespreid; immers de toen eerst 19 jarige koningin VICTORIA woonde in het eerste jaar harer regering in open rijtuig het feest bij. Bijna ware die dag voor den jongen COLEY noodlottig geweest; hij werd reeds door een der wielen van het voortrollende rijtuig aangegrepen, toen de vorstin, met groote tegenwoordigheid van geest hare hand uitstak, die hij aangreep, waardoor hij zich op de been konde houden, echter te zeer onthutst om eenig teeken van dankbaarheid te geven; hij was toen ook nog pas elf jaar oud.

Karakteristiek is de wijze, waarop hij in een' brief aan zijne moeder het toilet der koningin beschreef, toen hij haar op zekeren Zondagmiddag bij hare gewone wandeling te Windsor gezien had; hij vergeet zelfs de klein-

ste bijzonderheden niet; maar vooral is het slot van dien brief merkwaardig voor de kennis van het gemoedsleven des jeugdigen knaaps; het luidt als volgt: „'t Is zeker heel mooi: twee corps muzikanten, die op een' rustigen, gezegenden Zondagavond met de koningin van Engeland en al haar gevolg rondwandelen. Het geeft u een ideé van de Majesteit van God, die in eene enkele seconde alles in de war kon brengen. Er is voor mij niets schooners, dan de oogen naar den hemel op te slaan, en met aanbidding aan Hem te denken, die dit tooneel schiep en die het zou kunnen te niet doen."

In de brieven van den 12 jarigen knaap te lezen, hoe hij zich vermaakte op de Etonsche kermis, wat feesten de schooljongens aanrigtten bij gelegenheid van het huwelijk der Koningin, hoe hij daaraan mede deed, hoe de 550 jongens oorverdoovende hoera's deden klinken, hoe hij zich door de menigte heendrong, om achter op het rijtuig van de koningin te klimmen, maar door een' dragonder bijna onderst boven gereden werd; hoe hij zijn best deed, maar door zijne levendigheid niet het aantal punten verwierf, waarop zijne bekwaamheden hem aanspraak zouden gegeven hebben; hoe lief hij het zich aantrok, toen tante COLERIDGE hem afzonderlijk genomen en het minder gunstig schoolrapport onder de oogen gebracht had; dit en nog veel meer zou zeker uwe aandacht wel verdienen, maar mij voor heden te ver in dit gedeelte van mijn onderwerp voeren.

Op een paar punten moet ik echter nog uwe aandacht vestigen. In 1841 werd de Eerw. GEORGE AUGUSTUS SELWIJN, toen predikant te Windsor tot bisschop van Nieuw-zeeland verheven. De families SELWIJN en PATTESON met die van COLERIDGE waren door vriendschap innig verbonden. SELWIJN's bevestiging door den aarts-

deken van Surrey, SAMUEL WILBERFORCE, maar vooral de afscheidsrede van den nieuwen bisschop maakten een diepen indruk op het gemoed van PATTESON. Toen de bisschop afscheid van de familie kwam nemen, zeide hij half in ernst, half jokkende: „Lady PATTESON, wilt gij mij COLEY geven?" De moeder ontstelde, maar zeide niet „neen"; en toen haar zoon haar iets later, uit eigen beweging zeide, dat het zijne grootste begeerte zou zijn met den bisschop mede te gaan, antwoordde zij, dat zoo hij die begeerte bleef koesteren, als hij groot was, hij van haren zegen en hare toestemming verzekerd kon zijn. Zijne aanneming tot lidmaat, de confirmatie der kerk van Engeland, was voor PATTESON eene ernstige en hoogstgewigtige plegtigheid, waarover hij in brieven aan de zijnen uitweidde. Miss YONGE zegt daaromtrent: „Het verdient opmerking, dat de eigenaardige ernst van den jongeling voor hem het gemis aan uiterlijke hulpmiddelen voor het godsdienstig gevoel aanvulde, ofschoon de confirmatie plaats had op de korte, vormelijke, den persoon weinig aangrijpende wijze, waarvan velen in hun volgend leven verklaard hebben, dat zij hen teleur had gesteld en weinig strookte met de voorbereiding en de opgevatte verwachtingen."

Een zwaar verlies leed het innig verbonden gezin in 1842 door den dood der geliefde, vrome, verstandige moeder. Diep waren alle betrekkingen door dat verlies getroffen, en PATTESON spreekt in zijne brieven zijn gevoel op roerende wijze uit; gedurig komt hij in latere brieven, vooral die aan zijne zusters, op dien sterfdag terug, en toch was hij gelaten, want de gedachte, dat zijne moeder tot de eeuwige heerlijkheid was ingegaan, dat hij haar dit voorregt niet mogt benijden, dat hij haar eenmaal daar boven weder zoude zien, gaf den

doorslag aan zijne gewaarwordingen, bepaalde nader zijne levensrigting.

Doch stappen wij thans van deze periode in PATTESONS leven af. Zij sloot met het jaar 1845, toen hij naar de hoogeschool van Oxford gepromoveerd werd.

Voor den goeden student zijn de drie eerste jaren aan de academie van Oxford een tijd van groote inspanning; hij behoudt toch den titel van „undergraduate" (niet gegradueerde), zoo lang hij niet tot den graad van baccalaureüs verheven is; gedurende dien tijd is hij verbonden tot het getrouw bijwonen der lessen, die meest op de studie der ouden en de wiskunde betrekking hebben. PATTESON had swaren strijd met zijne neigingen te voeren, om niet te bezwijken. Het aangename leven te Eton stond hem gedurig voor den geest; maar niet minder dacht hij aan zijne bestemming, als geestelijke van de kerk van Engeland. Hij had uitgemunt bij het cricketspel, en groot was de verzoeking, toen men hem te Oxford in eene cricketclub wilde opnemen, maar hij begreep, dat dit hem te veel tijd zoude kosten, en hij bleef standvastig weigeren. Toch leefde hij gansch niet als kluizenaar: in eenen kring van uitgelezen jongelingen wijdde hij menig uur aan het gezellig verkeer, en dat men bij de nog al talrijke feesten de zuinigheid niet betrachtte, blijkt uit een' brief aan zijne zuster, waarin hij de vrees uitspreekt, dat de rekening van den pastijbakker, die voor het dessert te zorgen had, wel wat hoog zou zijn opgeloopen. Ik haast mij er bij te voegen, dat hij tegen het einde van zijn eerste jaar, toen in Ierland hongersnood heerschte, aan zijne vrienden den voorslag deed, de dessertjes achterwege te laten en het geld voor Ierland te besteden, en dat de vrienden het

voorstel gaaf aannamen. „Onze gezellige partijtjes mogen wij er niet aan geven," zeî PATTESON, „maar het dessert kunnen wij missen." Elders vinden wij van hem, dat hij, hoe groot vriend ook van muziek, en hoewel GRISI zong, in de opera geheel vervuld was met gedachten aan Eton en aan de genoegens, die hem daar gedurende een deel van zijne vacantie wachtten. Men vergete niet, dat hij toen reeds 18 jaar oud was, en dat de genoegens van Eton zouden bestaan in jongensspelen! Gelukkige eenvoudigheid! Zalig de jongeling, die met een rein gemoed, worstelende met de pligten des levens, zich verlustigen kan in de spelen van den knaap!

Een vriend, die toen in het laatste jaar zijner studiën was, maar zeer bevoegd, om van hem te getuigen, schreef later over dit tijdperk van PATTESON's leven: „PATTESON komt mij uit die jaren voor den geest, als de vertegenwoordiger van de allerbeste soort van Etoniërs, met veel goeds, dat hij van Eton had meêgebracht, met iets beters, dat te Eton niet te verkrijgen is, noch op eenige andere school. Hij had die aangename manieren en die volkomene gemakkelijkheid om met menschen en in de wereld te verkeeren, die het erfgoed van Eton zijn, zonder den minsten zweem van wereldsgezindheid. Mij staat zijn voorkomen in die dagen zeer wel voor den geest, zijn gelaat sterk ontwikkeld voor iemand op dien leeftijd, met de uitdrukking van gezond verstand en zuiver gevoel, werkelijk vol karakter. Want het was karakter meer dan bijzondere bekwaamheden, dat hem boven anderen onderscheidde, en dat hem, waar hij ook was, 't zij bij het cricketspel, waarin hij uitmuntte, of in ernstiger zaken, tot een middelpunt maakte, waaromheen anderen zich verzamelden. De indruk, dien hij op mij maakte, was die van rustige, zacht doorwerkende

kracht en volkomen reinheid, een hart, dat al wat waar en eerlijk en zuiver is beminde, en dat altijd aan dezen gewijd is."

Die zelfde jongeling stelde in hooge mate belang in de kerkelijke beweging van die dagen, hoewel alleen omdat hij die in verband bracht met het godsdienstonderwijs, dat hij in zijne jeugd genoten had. Tegen het einde van zijn eerste studiejaar trad Dr. PUSEY, na driejarig stilzwijgen weêr op met eene preek, die te Oxford en door geheel Engeland eene magtige sensatie te weeg bracht. Hoort, hoe PATTESON daarover den zelfden avond aan zijne zuster schreef:

„Ik ben daar zoo even t'huis gekomen uit de academiepreek, waar ik met groot genoegen PUSEY, over de „sleutelen des hemels", gedurende twee uren heb aangehoord. Zijne onbegrensde lieftalligheid straalt door, niettegenstaande de verbazende kracht van zijne bewijsvoering, en zijn diepgrondig onderzoek van al de oudvaders en kerkvaders is geheel buitengemeen; en dan: de ootmoed en de biddende gemoedsstemming, waarin die redevoering was opgesteld, gaven u den indruk als of hij op zijne knieën gelegen had, gedurende al den tijd, dat hij die schreef. Ik ging vroeg naar de Christus-kerk, waar PUSEY preekte, en na mij door de menigte op straat heen geworsteld te hebben, vond ik bij het binnenkomen van de kerk alle plaatsen bezet. Doch te moeten staan, om zulk een' man te hooren, is geen groote inspanning, en nooit werd ik zoo geboeid. De preek zal wel spoedig in druk verschijnen, zoo dat ik er hier niets meer van behoef te zeggen. Genoeg zij het, dat hij het leerstuk op eene voor mij volkomen overtuigende wijze voordroeg."
En dan volgt een postscriptum: „De paaschvacantie zal drie à vier weken duren. Hoerah! zeg ik; nu ben ik

heel wat meer in mijn schik met de vacantie, nu ik Oxford kan verlaten, dan toen ik te Eton was; ofschoon Feniton (waar de familie woonde) is beter dan een van beiden." Maar nog vóór de vacantie aanbrak, stierf de echtgenoot zijner jeugdige nicht SOPHIA COLERIDGE, en niet lang daarna eene zuster van zijn' vader, en in de familie PATTESON was men zoo innig aan elkaar verbonden, en PATTESON zelf was door het eerste sterfgeval diep getroffen; men kan hem er op nieuw uit leeren kennen. Zijne nicht durft hij niet schrijven, uit vrees, dat hij in zijne onbedrevenheid iets mogt aanroeren, dat hare smart zou vermeerderen, maar aan zijn' oom schrijft hij een' lieven, hartelijken brief, en voegt er een boek bij voor de kleine PENA (PAULINA), die haren vader had verloren. Het postcriptum van dien brief luidt: „Ik vrees, dat ik niet gelukkig ben geweest in mijne keus van een boek voor PENA, maar mijn doel is toch eigenlijk SOPHIA in haar kind eenig genoegen te doen. Ik denk, dat men Dr. PUSEY wel met rust zal laten. Ik heb zijne preek gehoord, en ik zou niet weten, waarop men hem zou kunnen aanvallen."

En na den dood van zijne tante schreef hij aan zijne zuster:

„Wat zal ik blij zijn weldra iets te kunnen doen, waaruit vader kan zien, dat ik werkte om zijnentwil en om hem genoegen te geven. En ik geloof, dat ik mijn' tegenzin tegen mijne boeken eenigszins te boven ben, maar het is voor mij nog altijd een berg, waar tegen ik opzie. . . . Mijne gedachten zijn gedurig op Ipswich (waar de overledene woonde) gerigt; maar ik weet niet, of gij het zoo gevoelt, voor een goed mensch heeft de gedachte aan den dood bij mij niets akeligs meer, na hetgeen waarvan wij getuigen waren, vijf jaar geleden".

(Men begrijpt, dat hij hier op het afsterven zijner moeder doelt). Het hart wordt zoo onmiddellijk door de volkomen werkelijkheid aangegrepen, dat de ziel onzer geliefde vrede geniet, dat zoo niet het gemis der ligchamelijke tegenwoordigheid elken dag en elk uur gevoeld wordt, voor de afwezigen de gedachte aan haren dood onmiddellijk overgaat in die van haar nieuwe leven in den Heer. Ik zeg niet, dat in het sterfhuis zelf zulke gevoelens natuurlijk zijn..... Lieve grootmoeder en tante LOUISE en de arme kinderen kunnen nog zóó niet denken. Hunne diepe smart is ongevoelig voor elke andere gewaarwording; ik beklaag ze uit den grond van mijn hart."

Ik sprak daar zoo even van de kerkelijke beweging in Engeland en van Dr. PUSEY, en uwe gedachten zijn zeker daardoor gerigt geworden op het puseyïsme en het ritualisme, of zoo als het in de voortreffelijke verhandeling van den Velper leeraar, Ds. E. F. KRUIJFF genoemd wordt, het Anglo-katholicisme. Het zou zeker de moeite loonen in de bijzonderheden na te gaan, welk standpunt PATTESON gedurende zijn leven ten aanzien van deze kerkelijke beweging innam. Ik durf het onderwerp ter behandeling aanbevelen aan mijne vrienden, die op de hoogte zijn van de velerlei kerkelijke bewegingen van onzen tijd. Als ik gedurig aandring op wetenschappelijke behandeling van de zending, dan is het ook, omdat ik mij overtuigd houd, dat zendingmannen licht over dien chaos kunnen doen opgaan. Zou ik te stout spreken, als ik zeg, dat God in zijne vaderlijke liefde voor de gemeente zijns Zoons de zending met nieuwe kracht en nieuw leven heeft doen verrijzen, op een tijdstip, dat die gemeente in zoete sluimering vervallen, eerlang zou ontwaken, om van alle zijden te doen hooren, hier is de CHRISTUS, dáár is de CHRISTUS, en aan de wereld het schouwspel te vertoonen

van een legerkamp, waarin strijdgenooten de wapens tegen elkander voeren? Zendingvrienden, zendingmannen! Gedenkt uwe roeping!

Patteson stelde, zoo als wij zagen, al vroeg belang in die beweging. Maar hoe? Als jongeling, weggesleept door de opstapeling van historische bewijsplaatsen en de gemoedelijke taal van Dr. pusey, geheel in overeenstemming met de indrukken en lessen in het ouderlijk huis ontvangen, als bewonderaar van een' der eerste woordvoerders: – groot is de kracht der welsprekendheid. – Als theologisch student, met bescheidenheid bewijzen tegenover bewijzen plaatsende, niet versmadende de redeneringen van zijnen vader: – eene wig gelijk, zoo werkt de wetenschap. – Als man en herder zijner eigene kudde, met het oog op de practische toepassing van de godsdienstige waarheden in zijne gemeente: – voor het leven wordt de gansche mensch gevorderd. – Als zendeling, vol van de reminiscenties uit eigen leven, naauw verbonden met die aan de mannen, die meer en meer woordvoerders werden voor de zoogenaamde Hooge kerk en het Ritualisme, en die voor een deel zijne bloedverwanten of de vrienden zijner familie waren, als zendeling zeg ik, niet zelden verbaasd over het gewigt, dat die vrienden meer en meer begonnen te hechten aan zaken, die hij als geheel ondergeschikt had leeren kennen: – In de zending openbaart de mensch zich eerst als christen, maar dan ook als cosmopoliet. Altijd bleef hij de geestelijke wijding en de openbaring van den H. Geest bijzonder in de mannen, aan wie deze wijding was ten deel gevallen, noodzakelijk achten voor grondige schriftverklaring; meermalen spreekt hij zijne bewondering uit over het gebedenboek der Engelsche kerk, de voortreffelijkheid van de engelsche liturgie, den onuitsprekelijken troost

den geloovigen door de Eucharistie ten deel vallende; hij is en blijft de geestelijke, later de bisschop van de Engelsche kerk. Maar als b.v. zijne zusters hem verzoeken haar een blok sandelhout te zenden voor een altaar in de kapel der parochiekerk, dan is hij wel ten volle bereid haar die dienst te bewijzen, maar hij laat ook niet na haar tegen ritualisme te waarschuwen. 't Is en blijft of liever wordt meer en meer gezond bij hem, en in een' man als PATTESON leeren wij het begrijpen, omdat wij het aanschouwen, hoe ware vroomheid en een helder, practisch verstand gepaard kunnen gaan in elke christelijke gemeenschap; hoe het waarachtig geloof in den CHRISTUS gelouterd wordt door de opregte navolging van CHRISTUS. Daarom kunnen wij nog met stichting een boekske als van THOMAS à KEMPIS, „Over de navolging van CHRISTUS" lezen. Met nadruk zouden wij het allen toe willen roepen, die zich naar KEPHAS, of APOLLOS, of PAULUS, of CHRISTUS noemen: „Is CHRISTUS gedeeld?"

De tijd was voor PATTESON gekomen, dat hij zich van de banden der universiteit, het college-loopen ontslaan kon. De gedwongen studie had niet voordeelig op zijn karakter gewerkt; hij had zelfs tegenover zijne verwanten en vrienden eene prikkelbaarheid gekregen, die den vrijen, aangenamen omgang belemmerde, en die hem, had hij ze niet overwonnen, ongeschikt zou gemaakt hebben voor het ambt van herder en leeraar, het doel van zijn streven. Gelukkig werd hij niet gejaagd door den stok des drijvers „klaar komen", dien mannenmoorder! Met zijn' jongeren broeder en een' vriend ging hij naar Duitschland, en hij zelf verklaarde later, dat dáár eerst zijne opvoeding begon, deels doordien zijn oog geopend werd voor de schoonheden van natuur en kunst, deels door de ontwikkeling van zijnen aanleg voor de taalkunde.

Het bleek al ras, hoe groot zijne geschiktheid was voor het aanleeren van talen, daar eenige lessen van zijne zuster FANNY in het hoogduitsch, genoeg waren, om zich in Duitschland niet alleen goed te doen verstaan, maar na eenig verder onderwijs te bekwamen, om ook in het hoogduitsch te schrijven.

De dom te Keulen trok niet maar in 't voorbijgaan zijne aandacht, maar hij liet zijne vrienden vooruitreizen naar Bonn, om den volgenden dag 's morgens reeds ten half vijf ure, dat meesterstuk van bouwkunst, naauwkeurig op te nemen. In zijne digt ineengeschreven brieven wijdt hij uit over andere gebouwen, de wonderen van Venetië, de hoofdkerken van Regensburg en van Milaan; vaak is hij buiten zich zelven van bewondering, en de meesterstukken van LEONARDO DA VINCI maken op hem een' onuitwischbaren indruk. Maar ook de mijnen van Salzburg laat hij niet onbezocht en de natuurtooneelen van Tyrol houden hem opgetogen. Eindelijk moest men terug en het gezelschap kiest daartoe den weg over Genève. Hij wil de natuur in hare volstrekt eenzame grootschheid aanschouwen, en hij alleen zal, vergezeld door vier gidsen, den Col du Géant bestijgen; zijn broeder en zijn vriend zullen hem te Genève wachten. Ik kan mij het genoegen niet onthouden, u die alpbestijging in de eigene woorden van PATTESON mede te deelen. Hij schreef daarover als volgt:

„Op Maandag morgen ten kwart over vieren gingen wij van de Montanvert op weg, met onze alpenstokken, eene massa touw en een' bijl, om treden in het ijs te hakken. Wij liepen snel over de Mer de glace en in ongeveer drie uren kwamen wij aan het moeijelijke gedeelte. Ik had geen voorstelling van wat het zijn zou. Wij moesten loodregte muren van ijs, ter hoogte van

30, 40, 50 voet beklimmen, na er eerst kleine gaten in gehakt te hebben tot steun voor onze voeten, en moesten over plekken, die geen voet breed zijn, met ontzettende diepten aan weêrszijde. Ik had besloten, het niet op te geven, en zeide niets, maar ik dacht bij mijzelven, dat niemand regt had, zich aan zulke gevaren bloot te stellen, als hij die vooraf gekend had. Nadat wij zóó ongeveer drie uren hadden doorgebracht, (gedurende welken tijd ik maar eens uitgliptte, toen ik ongeveer twaalf voeten diep van eene steilte afgleed, maar gelukkig mijne bezinning niet verloor, en mijzelven redde door eene gebrokkelde ijskam, die zich uit de scheur verhief te grijpen, waar-om heen ik mijne beenen sloeg, terwijl ik mij zoo schrijlings naar boven werkte), kwamen wij aan de sneeuwstreek, en hier liepen wij gevaar in verborgen scheuren te zinken. Wij waren alle vijf met touwen aan een gebonden. Ik ging in het midden, COUTTET voorop, achter hem PAYOT. Ongelukkig begon de lucht te betrekken, en weldra volgde een scherpe wind met hagel, terwijl alles nevel voorspelde. Wij liepen zeer voorzigtig over de sneeuw, ongeveer drie uren lang, nu en dan tot aan den middel wegzinkende, doch eens slechts in eene scheur, toen COUTTET eensklaps begon uit te halen: „Tirez! tirez!" Maar hij werd dadelijk weer opgetrokken. Wij waren nu den top genaderd, maar de nevel was zóó digt, dat ik naauwelijks 30 voet vóór mij uit kon zien, en de scheuren en sneeuwhoopen, die digt bij ons opdoken, zagen er vreeselijk uit. Op dit oogenblik vroegen de gidsen mij, of ik den top over moest. Ik zeide dadelijk, dat dit mijn voornemen was geweest, maar dat ik liever wilde terugkeeren, dan iemands leven in de waagschaal stellen. Zij zeiden mij, dat er ongetwijfeld groot gevaar bestond, dat zij van den weg

waren, maar het niet gaarne opgaven. Ongeveer anderhalf uur dwaalden wij in den nevel rond, tusschen de scheuren naar alle kanten beproevende, om den overtogt te vinden, die zeer smal is, druipnat en in bestendig gevaar; maar wij wisten, dat het afdalen aan de zijde van Chamouni veel moeijelijker is dan aan die van Courmayeur. Eindelijk waren al de gidsen het eens, dat het onmogelijk was den weg te vinden, verklaarden, dat de wind meer opstak, en dat onze eenige kans van behoud was, dadelijk terug te keeren. Zoo deden wij, – maar nooit zal ik de vreeselijke bezwaren bij het afdalen vergeten. Zelfs bij het fraaiste weêr wordt dit zeer moeijelijk geacht, maar gisteren konden wij onzen weg niet zien, wij waren verkleumd van de koude, en bedrukt, omdat wij genoodzaakt waren terug te keeren.

„Op vele plaatsen hadden hagel en ijsel de sporen uitgewischt, waarop wij gerekend hadden. Na ongeveer vier uren waren wij de gevaarlijkste punten te boven, en nog een uur later waren wij veilig op de Mer de glace, die wij met blijdschap begroetten: COUTTET, die het veilige punt het eerst bereikte, riep, terwijl hij op het vaste ijs sprong, mij toe: „Il n'y a plus de danger, Monsieur." Hier ontdeden wij ons van de touwen, en namen nog eene teug brandewijn, en liepen toen zoo hard wij konden, over spleten springende, die ik twee dagen te voren vreeselijk zou geacht hebben, als of het een karrespoor was. Wij bereikten Chamouni des avonds ten half negen, en hadden in zestien en een kwart uur niet gerust. Ik was in het geheel niet vermoeid; de gidsen bedankten mij, dat ik hun zoo weinig moeite gegeven had, en verklaarden, dat ik mij even zoo goed als zij gehouden had. Ik was werkelijk door Gods hulp buitengemeen helder van hoofd en bedaard, en eerst toen het gevaar

voorbij was, gevoelde ik, dat mijne zenuwen aangedaan waren. Men was te Chamouni zeer ongerust over ons geweest, daar het een van de ongunstigste dagen was, die men hier heeft. HORNBY (zijn vriend) had al mijne kleederen mede genomen naar Genève, ik trok dus een pak aan van den kastelein, en dronk wat thee en ging ten 11 ure naar bed, niet vergetende, gij kunt er op rekenen, God vurig te danken voor deze genadige bescherming, zoo als ik herhaaldelijk en van ganscher harte deed op het ijs.

„Nu ik mij heden bedaard kan voorstellen de plaatsen, die wij overtrokken, en die ik nooit zal vergeten, herinner ik mij er zeven, die ik niet gaarne ooit meer iemand zou zien beklimmen. De toestand van het ijs en van de scheuren verandert gedurig, zoodat wie kort daarna de beklimming onderneemt, een betrekkelijk gemakkelijk pad kan vinden. Wij hadden daarbij andere gevaren, als deze: tweemaal zeiden de gidsen tot mij: „Ne parlez pas ici, Monsieur, et allez vite", daar zij vreesden, dat wij door eene ijsstorting zouden overvallen worden, en wij hoorden de rotsen en het ijs, die door de vochtigheid loslaten, overal rondom ons heen vallen. Het uitzigt van den top, als het een heldere dag is, is een der prachtigste op de Alpen; en daar ik in dat geval gemakkelijk aan de andere zijde zou zijn afgedaald, zou de togt niet zoo moeijelijk zijn geweest. Ik hoop niet, dat gij het dwaas van mij zult vinden; ik had volstrekt geen gedachte, dat het zóó gevaarlijk zou zijn, en het was niet mogelijk te voorzien, dat wij zulk boos weêr zouden treffen. Mijne nieuwsgierigheid om enkele moeijelijkheden van een' togt op de Alpen te zien, is ten volle bevredigd."

Te Genève verlieten hem zijne reisgenooten, en PATTESON

trok naar Dresden, om nog beter Hoogduitsch te leeren, met het doel dit voor de studie van het Hebreeuwsch te gebruiken: Duitschland toch moest hem daartoe boeken en leermeesters verschaffen. Bij dit alles bezocht hij de schilderijverzamelingen en weidde daarover uit in zijne brieven. Na de kerstdagen bij zijne familie te hebben doorgebracht, vertrok hij in Januarij 1851 met een jong mensch, aan zijne zorg toevertrouwd op nieuw naar Italië, en wel over Marseille; de Vesuvius en Pompeï werden met studie bezien, maar vooral boeide Rome hem door zijne kunstschatten, terwijl hij daar anderhalf uur daags les nam in het Italiaansch. Op levendige wijze schrijft hij aan zijne vrienden, hoe hij met de onstuimigheid van den Engelschman deel nam aan de dwaasheden van het carneval; hoe voor een open raam staande, zijn vriend en hij, naar italiaanschen trant, het hunne deden, om confetti (bonbons) en meel op de voorbijgangers in den corso te strooijen; hoe zij ze eindelijk met schoppen uit het raam wierpen en hij zich de zijden vast moest houden van het lagchen.

Maar niet minder was hij een ernstig en nadenkend toeschouwer. Over de plegtigheden van de roomsche kerk spreekt hij, nadat hij de dienst op Aschwoensdag heeft bijgewoond, zijn gevoelen uit aldus: „Elke goede indruk en gedachte worden in de roomsche kerk zoo materieel overgebracht, dat zij plat worden en op de verbeelding, maar niet op het hart werken.” Met een' Heer en Dame, die roomsch geworden waren en hunne dochter, die nog in de kerk van Engeland gebleven was, heeft hij eene audientie bij den Paus; hij deelt mede, hoe deze ieder der bezoekers op eigenaardige wijze toesprak, hoe hij geheel ingenomen is met de eenvoudigheid, de vriendelijkheid en toch ook de waardigheid van PIUS. „Als men hem digt bij ziet,” zegt

PATTESON „dan blijkt hij een indrukwekkend voorkomen te hebben, niet schrander, maar zeer zacht en welwillend; zijne stem is liefelijk en vol; ik hoorde hem in de sixtynsche kapel voortreffelijk zingen.”

Op het Vaticaan brengt hij geheele dagen door, om de werken der groote meesters te bestuderen, en met kennis schrijft hij daarover aan de zijnen. Vooral trekken hem de meesters vóór Rafael aan, omdat zij naar zijn gevoelen het heilige in de liefde en aanbidding meer naar waarheid uitdrukken, dan de latere groote meesters.

Eene eigenaardige instelling aan de engelsche universiteiten is het zoogenaamde „fellowship”, een geheel onvertaalbaar woord. De fellow geniet aan eene der colleges, (eigenaardige doorgaans rijk gedoteerde onderdeelen der hoogeschool), het gebruik van goede kamers, met alles wat aan eene goede woning verbonden is, heeft beschikking over al de hulpmiddelen van de universiteit en trekt daarbij een vrij aanzienlijk jaargeld; hij kan zich dus onverdeeld aan zijne studiën wijden; alleen moet hij ongehuwd blijven en geen ambt aanvaarden. Het fellowship wordt door streng vergelijkend examen verkregen; niet dan de knapste jongelui durven zich daaraan wagen. PATTESON werd fellow van Merton, en hij heeft het jaargeld, aan die onderscheiding verbonden, zijn leven lang behouden, later trouw aan de zending besteed.

Ik mag niet langer stilstaan bij dit gedeelte van het merkwaardige leven, dus laat mij u nog kortweg zeggen, dat de fellow zijnen tijd vooral aan de studie wijdde, de lange vacanties doorbracht in Duitschland om beter Hebreeuwsch, later ook Arabisch te leeren; dat hij daarbij zijne meer en meer toenemende liefde voor kunst niet verzaakte, en die ook uitstrekte tot de muziek en het

tooneel, zoodat hij met opgetogenheid spreekt over uitvoeringen van stukken van BEETHOVEN, over het optreden van een' DE VRIEND in GOETHE's Egmont, dat hij de politieke en kerkelijke toestanden van zijn vaderland niet uit het oog verliest; dat van dit en dergelijke zijne brieven in ruime mate getuigen. Maar laat mij ook niet verzwijgen, dat hij daarbij zijn hoofddoel, voorbereiding voor het leeraarsambt in de eerste plaats in het oog hield. Met ingenomenheid schrijft hij aan zijn' vader en aan zijn' oom over NEANDER, al stelt hij hem hooger als historicus, dan in zijne opvatting van de dogma's. Hij grijpt de gelegenheden aan, om duitsche theologanten te ontmoeten, enz. Zeer karakteristiek is een enkel woord dat wij in een' van die brieven ontmoeten: „Het is van hoog belang," zegt hij, „zijnen geest te gewennen aan het „„Denk- und Anschauungswerk"" der oosterlingen, dat zóó zeer verschilt van dat der Europeanen of hunne taal. Hoe bar zijn daarom de metaphoren van den Bijbel!" Dit denkbeeld heeft PATTESON, toen hij later onder zijne Zuidzee-eilanders verkeerde uitgewerkt, en juist doordien hij dit zoo goed had opgevat, zoo juist doorvoerde, is hij de gids geworden bij de studie der Melanesische talen.

In 1853, dus op 26 jarigen leeftijd was voor PATTESON het tijdstip aangebroken, dat hij eene eigene gemeente als herder en leeraar zou voorgaan. De kleine gemeente van Alfington in de onmiddellijke nabijheid van het buitenverblijf zijns vaders, was eene collatie van oom COLERIDGE; deze had voor eigen rekening de kerk, pastorie en school laten bouwen; en daar de plaats juist vacant werd, was zij voor den neef bestemd. De ordening, met het daaraan voorafgaande examen, de eerste preek verhoogden, zoo mogelijk de toewijding van den jongen

leeraar, en de familiekring was opgetogen, maar tevens diep geroerd bij deze ernstige, heilige handelingen.

PATTESON begreep zeer goed, dat hij niet enkel door de kerkdienst, hoe getrouw ook naar het engelsche ritueel vervuld, evenmin door de preek, hoezeer ook naar de behoeften van min ontwikkelde hoorders ingerigt, nut kon stichten: hij moest als herder zijner kudde, als opvoeder van het jeugdig geslacht, meer dan als priester of kanselredenaar optreden. Men zou haast zeggen, dat hij zich daarbij een' OBERLIN, eenigermate PESTALOZZI tot voorbeeld gekozen had; doch neen! PATTESON was oorspronkelijk genoeg, om uit zich zelven plannen te ontwerpen, die geheel op bestaande toestanden gebouwd zijn; wat vermag het woord alleen, als het niet met daden verbonden is, niet van deze uitgaat?

Doch ook zijn voorganger had de herderlijke taak niet ligt opgenomen. Hij had volgens getuigenis van PATTESON eene grondige studie gemaakt van het schoolwerk, den toestand der arbeidersklasse, toevlugtsoorden voor jongens, het liefdadigheidswerk (1); en met ingenomenheid ontving de jeugdige leeraar zijne inlichtingen. Aan zijne zuster FANNY schreef hij hierover. „Ik gevoel nu", zoo luidde het, „dat ik in alle opzigten het district bewerken moet. De menschen komen mij vragen, hunne kinderen te mogen schoolzenden. Ik ken bijna al de menschen in het dorp en vele daar buiten, en ik begin eenigszins te begrijpen wat het leven van een' predikant is. Er zijn vele droevige gevallen van huichelarij, morsigheid en boosheid, zoo als zeker wel in ieder

(1) Ik had hier van mijn geacht auditorium het engelsche „Hear, hear" (Hoort! hoort!) wel willen vernemen. De gemeente des Heeren lijdt, doordat de groote mannen meer redeneren, dan handelen. Die ongelukkige schoolquaestie!

ander district." En dan geeft hij een voorbeeld, waaruit blijkt, dat het hem zelfvermeestering kostte om zulke menschen de waarheid te zeggen. Maar hij ontmoette ook vele aardige menschen en lieve kinderen, en met de eersten overlegde hij, hoe zijn toevlugtsoord voor jongens, eene soort van landbouwkolonie aan te leggen. Reeds had hij eene woning en het noodige land gehuurd, maar ofschoon hij klein wilde beginnen, zoo zouden zijne middelen toch spoedig zijn uitgeput. Zóó was hij in zijn werk verdiept, dat hij het gezellig verkeer begon na te laten.

Dit verhinderde hem in geenen deele altijd de practische zijde van het leven op te vatten. Komt een oefenaar in zijne gemeente, dan vraagt hij niet, hoe handelen mijne collega's ten aanzien van zulke menschen; neen! de vraag wordt voor hem: als die man aan de menschen, die niet lezen kunnen, uit den Bijbel voorleest, zal dat goed of kwaad doen? Het zal afhangen van de wijze waarop de man het Evangelie opvat, of hij hem al dan niet weerstaat. – Zal hij als kerkelijk man, en hij is dit uit volle overtuiging, zijne gemeenteleden in de eerste plaats wijzen op de uitspraken der kerk? Hij zou het doen, als zij meer ontwikkeld waren, maar daar zij dit niet zijn, zal hij hen vooral wijzen op de practische zijde van het christendom. – De High church, dat is dat deel der Engelsche episcopale kerk, dat in de leer en kerkvormen meer en meer naar het catholicisme overging, behaagt hem niet, omdat hare aanvoerders zich meest met afgetrokken vraagstukken bezig hielden. En als hij schrijft over het standpunt, dat de kerkelijke tegenover den dissenter behoort in te nemen, dan wijst hij weder op de noodzakelijkheid der levenspraktijk. „Ik ben overtuigd," schrijft hij, „dat als ons eigen hart

en leven niet de sleutel zijn van het verstand, van het mysterie der zonde, den toestand des zondaars, de kracht des Evangelies, enz., ons prediken geen vrucht kan dragen en onze kennis van den Bijbel weinig meer dan eene zaak des verstands zal zijn."

Zoo was PATTESON als leeraar nuttig werkzaam voor zijne gemeente, te midden van bloedverwanten en vrienden, die hem innig lief hadden, de vreugde van een' voortreffelijken vader, in de gelegenheid zijnen smaak voor kunst en natuurgenot in den vreemde te bevredigen, met de schoonste uitzigten voor zijne toekomst in Engeland, toen een bezoek, niet onverwacht, maar toch ongewoon, de denkbeelden van het kind in den man deed herleven.

In 1854 kwam de bisschop van Nieuw-zeeland met zijne echtgenoot naar Engeland; zij zouden daar een jaar doorbrengen. Reeds het berigt van de aanstaande overkomst deed bij PATTESON den wensch ontstaan, zijnen Heer als zendeling te dienen; maar hoe zou hij daartoe kunnen besluiten zoo lang zijn vader leefde? Toch sprak hij met den bisschop, en toen deze hem onder het oog bracht, dat als hij werkelijk zulke voornemens koesterde, hij den tijd zijner kracht niet mogt laten voorbijgaan, greep hij moed en wendde zich tot zijn' vader. Deze ontstelde, want de gedachte, dat hij zijnen dierbaren COLEY zou moeten missen was verschrikkelijk. Zijn antwoord luidde: „Het is regt goed van u, dat gij dadelijk met mij zijt komen spreken. Mijn eerste indruk is te antwoorden met Neen; maar dat zou zeer zelfzuchtig zijn." De zoon verklaarde zich nader, en na eenige dagen volgde een ernstig gesprek tusschen den Regter en den Bisschop, waarin de eerste met volkomen klaarheid, maar ook met teederheid ontwikkelde wat JOHN was voor

hem, den door doofheid van het maatschappelijk verkeer afgeslotene, en daarop liet volgen: „Maar, ziedaar, wat regt heb ik hem in den weg te staan? Hoe weet ik, dat ik nog een jaar leven zal?" En aan het slot heette het: „Vergeet niet, dat ik hem geheel over geef, zonder eenige gedachte van hem weêr te zien. Ik wil niet, dat hij de gedachte voede van ooit terug te komen, om mij te zien." En dit besluit gaf beiden, vader en zoon, rust. Het besluit was genomen. JOHN COLERIDGE PATTESON zou zendeling worden.

Is het u gebeurd, waarde Hoorders! dat gij van eene reis teruggekomen, verslag deed van het vele schoone, dat u voor de oogen kwam, en hebt gij gevoeld, hoe moeijelijk het is, de indrukken terug te geven, bij anderen de geestdrift te wekken, die gij uit de aanschouwing geput hadt, - dan kunt gij u voorstellen, hoe ik thans tegenover u sta. Ik zou u gaarne in deze ure het genot geschonken hebben, dat mij het lezen en herlezen van dit eerste gedeelte van PATTESON's leven verschafte; ik zou u althans verscheidene van zijne brieven geheel hebben willen voorlezen: 't zou echter uren, ja dagen vorderen. Treffend is het te lezen, hoe PATTESON's aanstaand vertrek edele droefheid, gepaard met zelfverloochenende blijdschap wekte bij zijne familie; hoe zijne gemeente het Bisschop SELWYN niet vergeven kon, dat hij haar, zoo als zij meende, den geliefden leeraar ontroofde; hoe PATTESON zich onder al die aandoeningen mannelijk, verstandig en gevoelig gedroeg, en zoo veel meer.

Altijd bleef hij dezelfde. Hij moest in Maart vertrekken. In Februarij was de oude Heer PATTESON ambtshalve in Londen. In een paar briefjes schrijft de toekomstige zendeling zijn' vader, hoe hij zich met de huisgenooten

met schaatsenrijden vermaakt, en hoe hij daarbij de oude huishoudster gesleed heeft, tot zij uitriep: „Lieve man! och, houd toch op, niet zoo hard!"

In die dagen schreef hij aan neef ARTHUR: „Wij hebben eens zamen te Dresden gewerkt. Al wat wij verworven hebben aan bekwaamheden, talen, liefde tot kunst en muziek, alles brengt ons in aanraking met menschen en geeft ons de kracht, om ten goede invloed op hen te oefenen, en dit alles tot heerlijkheid Gods."

Den 25sten Maart 1855 verliet PATTESON het ouderlijk huis, den 28sten ging hij met het overige reisgezelschap, aan boord van de „Duke of Portland" onder zeil, zijne heerlijke, maar hoogst moeijelijke bestemming te gemoet.

Zietdaar u in eenige trekken het beeld geschetst van den zendeling PATTESON als kind, jongeling en jeugdig leeraar. Gij zult gevoelen, dat ik niet zonder opzet, zóó lang bij dit gedeelte stil stond. De voorstelling, die men doorgaans heeft van de vorming des zendelings is zóó bekrompen, dat ik met ingenomenheid de gelegenheid aangreep, om eene andere daartegenover te plaatsen. O, aan ernst, aan een' vromen zin, aan aanleg mag het den zendeling-kweekeling niet ontbreken; maar verre zij van hem de stroefheid, de onverschilligheid omtrent het dagelijksch bedrijf, de afzondering, de ascese, die sommigen aan zijn karakter zouden willen verbinden. Belangstelling in het leven en lijden en strijden der gemeente kan bij hem bijna niet gemist worden, omdat hij het zich eene eer rekent tot de gemeente des Heeren te behooren; maar aan hare twisten en verdeeldheden kan hij geen deel nemen; hij heeft er geen tijd voor; wat meer zegt, zijn gemoed gaat niet uit in die rigting.

Doch ik wil thans geen verdere toepassingen maken;

is mijne teekening niet geheel mislukt, dan kan ik dit veilig aan u zelven overlaten. Vooral echter wensch ik u, jeugdige vrienden, die mij met uwe tegenwoordigheid vereerdet, op te wekken tot ernstig nadenken over eene roeping, zoo schoon, zoo edel als welligt geene andere. Verrijzen gedachten in u, gelijk eenmaal bij PATTESON, toen hij bisschop SELWYN ontmoette, gaat te rade met den Heer, die uw lot bestuurt, maar ook met uwe ouders, die uw welzijn zullen bedoelen; vergeet niet, dat het doel der zending is: het Evangelie te helpen planten in de harten van menschen, die tot nu toe in duisternis zitten; dat de zending daarom over eene groote verscheidenheid van personeel moet kunnen beschikken, en dat PAULUS geen zendeling-bisschop, maar werkman-apostel was.

Heb ik, geachte Hoorders! door deze eerste voordragt bij u de begeerte gewekt, om meer te vernemen van den merkwaardigen man, zoo zal het mij eene eer en een genoegen zijn, in eene volgende lezing, u op het tooneel zijner werkzaamheden te voeren, u hem te doen kennen in zijne algeheele zelfopoffering voor volken en stammen, die zelfs niet op den laagsten trap van beschaving stonden.

Geve God, dat wij elkander eerlang op nieuw in welstand aan deze plaats mogen ontmoeten, en dat wij onderling gedurig inniger verbonden worden, als vrienden en volgelingen van JEZUS CHRISTUS!

Januarij, 1875. J. C. NEURDENBURG.

Annexatie der Fidji-eilanden, met een en ander dat gedachten wekt over koloniale belangen.

Terwijl ik mij voorbehoud, eerlang meer bijzonder het oog te vestigen op de toestanden, die beschaving en christendom op de Fidji-eilanden hebben doen ontstaan, is het mij aangenaam in de gelegenheid te zijn, het volgende hier over te nemen uit de »Illustrated London News" van 20 Februarij, ll. Het artikel verdient onze aandacht, ook omdat het getuigt van de hooge belangstelling, die de koloniale aangelegenheden in onzen tijd in Engeland wekken.

»Het Koninklijk koloniaal Instituut (Royal Colonial Institute), N°. 15, West Strand, gaat krachtig voort met zich te doen kennen, als een ligchaam van de hoogste beteekenis, voor het inwinnen van berigten en het vormen van begrippen omtrent de aangelegenheden van al de verwijderde provinciën van het Rijk (1) en waar de wetgeving en de dagbladpers de velerlei belangen van die uitgestrekte gewesten te bespreken hebben. De jongste vergadering van dat ligchaam was van bijzonder belang. De Hertog van MANCHESTER was voorzitter en werd terzijde gestaan door Sir JAMES FERGUSSON, Bar[t]. laatst Gouverneur van Nieuw-zeeland en vroeger van zuidelijk Australië, Sir ARTHUR GORDON, die dezer dagen tot Gouverneur van de Fidji-eilanden benoemd is, na achtereenvolgens in Nieuw-Brunswijk, in Trinidad en op Mauritius het bewind gevoerd te hebben, den Heer C. DU CANE, laatst Gouverneur van Tasmanië (van Diemensland) en Sir CHARLES WINGFIELD Parlementslid, vroeger hoofdcommissaris van Oude.

Een zeer volledig en naauwkeurig overzigt van de jongste annexatie van de Fidji-eilanden met gunstige beoordeeling van de hierbij door H. Majesteits tegenwoordige administratie gevolgde politiek werd voorgelezen door den Heer T. W. CHESSON. Het gaf aanleiding tot eene levendige, hoewel bijna eenstemmige discussie, waaraan voornamelijk deel namen de Heer E. JENKINS, Parlementslid, Agent voor het canadeesch gebied, Sir JAMES FERGUSSON, de Bisschop van Melbourne en »[met nog eenige andere genoemden ook]" Sir ARTHUR GORDON de benoemde Gouverneur van Fidji. Deze allen en de geheele vergadering vereenigden zich in hooge tevredenheid over den loop, dien

(1) De Engelschen gebruiken deze uitdrukking »provinces of the Empire" sedert het bestuur der koloniën aan de Kroon overging. Hoe wenschelijk ware het, dat bij ons het begrip ingang vond, het woord daar latende.

de zaak eindelijk genomen had en waardoor op dringend verzoek van de ingeborenen, zoowel de hoofden als het volk, de afstand van die kostbare eilanden ten slotte was aangegaan. Dit is, en wij hebben al sedert jaren aangetoond, dat het zóó loopen moest, bevonden de eenige weg te zijn, om een eind te maken aan den Polynesischen slavenhandel en de snoodheden en wreedheden, door ongebonden aventuriers van engelschen bloede bedreven, die aan Bisschop COLERIDGE PATTESON het leven hebben gekost. Het is maar te bejammeren, dat de annexatie niet reeds in 1859 of ten minste in 1870 plaats had, waardoor heel wat misdaden, menschelijke ellende en geld en tijdverspilling waren voorkomen geworden.

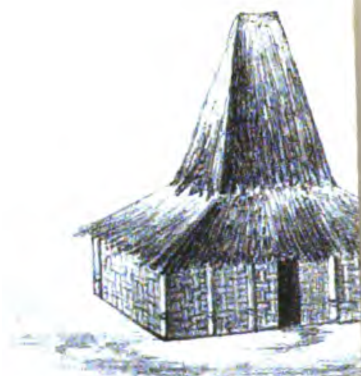
De nieuwe kolonie zal gedurende de eerste jaren nog geen vertegenwoordigend bestuur erlangen, maar het bewind zal, zonder eenige beperking, door Sir ARTHUR GORDON worden gevoerd, wien dit uitstekend is toevertrouwd. De kosten van het gouvernement zullen gedeeltelijk worden gedragen door gemeenschappelijke bijdragen van £ 4000 (*f* 48000) elk, uit Nieuw-zuid-Wallis, Victoria, Nieuw-zeeland en Zuid-australië of Tasmanië (van Diemensland).

De Fidji-archipel, uit nagenoeg tweehonderd groote en kleine eilanden bestaande, is in de zuidelijke Stillezee de tegenhanger van de Hawaiï of de Sandwich-eilanden in de Noordelijke. De ligging op ongeveer 12 honderd mijlen (390 uren) ten noorden van Nieuw-zeeland en ten oosten van Australië, verschaft groote gemakken voor den handel, daar zij in de lijn der stoomvaart naar San Francisco valt. Het klimaat is half-tropisch en de bodem uitermate vruchtbaar, leverende de beste soorten van suiker en katoen op, in groote hoeveelheden. De inlanders, ofschoon voor een klein gedeelte nog geheel woest, hebben over het geheel neiging betoond voor christelijk onderwijs en een groot aantal staan onder leiding van de Wesleysche zending door geregeld onderwijs in kerk en school. THAKOMBAU, tot hiertoe koning, is een bezoek gaan brengen aan Sir HERCULES ROBINSON, den gouverneur van Nieuw-zuid-Wallis.

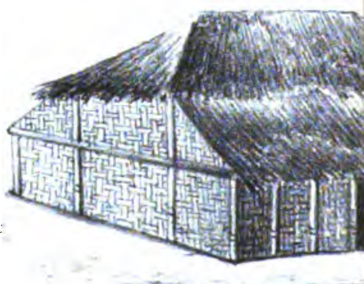
Op de volgende maandelijksche vergadering van het Royal colonial Institute zal de Heer MICHIE van Victoria eene voordragt houden over de oostelijke gedeelten van Papoea of Nieuw-guinea, onlangs onderzocht door Capitein MORESBY, kommandant van H. M's schip Basilisk, en er zal dan beraadslaagd worden over de voorgestelde annexatie van grondgebied op dat eiland, zoo belangrijk voor den handel op Australië en China.

J. C. N.

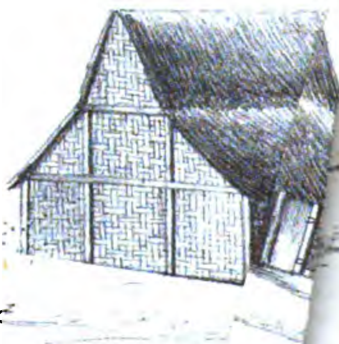
ij
at
ı;
ne
ai-
n-
its
p:
oe-
en
ild
am
ike
:on
dit
en,
en
hoe
de
zij
die
uit
len.

1. Grijô-limas.

2. Grijô-dôrô-gepaq

3. Gri

M

LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEERLANDSCH INDIËN.

Javaansche Woningen en Erven.

De javaansche woning is het dubbel waard, dat wij haar eens wat van naderbij beschouwen. Niet omdat zij zoo prachtig is, of zooveel bijzonders geeft te zien; integendeel daar ontbreekt heel wat aan de inlandsche woning; zij is zelfs, in vele opzigten, nog zeer primitief. Meermalen kwam in de laatste dagen der vastenmaand – een tijd van overdag niet-eten, en 's nachts feestvieren en geld-opmaken! – de verzuchting in ons op: och, dat al dat onnut of overdadig uitgegeven geld besteed wierd aan het verbeteren der woningen! Alleen het geld dat aan allerlei klein vuurwerk wordt verspild zou heel wat nut kunnen stichten. In de courant kwam dezer dagen nog eene berekening voor, volgens welke alléén ter hoofdplaats Soerabaja zeker voor ± drie ton gouds (?) aan vuurwerk afgestoken was! Wij halen dit cijfer natuurlijk alleen aan als een voorbeeld voor hen, die minder bekend zijn met inlandsche toestanden, en mogen zelfs niet nalaten er bij op te merken, dat hoe verder de dessa van eene hoofdplaats ligt, hoe minder de drukte der vasten wordt. Maar waar te nemen is zij overal. En overal wordt zij gevierd op eene wijze, die uit een staathuishoudkundig oogpunt, maar ook wel uit een ander nog eens opzettelijk overwogen mogt worden.

De viering der vastenmaand geeft een ernstig toeschouwer heel wat te denken.

Maar wij willen weten in welke woning de inlander leeft, die zooveel geld gedurende de vasten weet op te maken. 't Zal kunnen dienen, om onze voorstelling van het volk duidelijker en vollediger te maken. Wij wenschen eenvoudig te beschrijven wat wij in de desa zien; mogten wij hier en daar wat meer in bijzonderheden treden, dan is dit voor hen, die daarin belang stellen. Eene woordenlijst aan het slot kan den beoefenaar van het javaansch misschien nog van dienst zijn voor zijn lexicon. (1)

Wij verlaten natuurlijk de hoofdplaats, en verbeelden ons in eene desa te zijn. Laat ons daar eens gade slaan, hoe de erven en woningen er uitzien.

Het erf, door eene levende haag van djaraq, bamboe of iets dergelijks omgeven, ziet er vóór het huis in den regel nog al goed schoongeveegd uit; bij een' zéér enkelen zelfs wel versierd met een perkje, waarin een rozenstruik en eenige inlandsche bloemen zoo hoog mogelijk opgeschoten groeijen en tieren, zonder dat er ooit iets aan gesnoeid of gedaan schijnt te worden. Dit is met de boomen, ook de vruchtboomen op het erf zeker altijd het geval. De pisangboom vooral, met zijne niet genoeg te waardeeren, frisch-groene, groote bladeren, kan er soms zelfs armelijk uitzien. Dit is met de bamboe-aanplantingen langs de zijden van het erf ook nog al dikwijls het geval; vooral als er reeds veel bamboe gekapt werd, en er onoogelijke stompen, overdekt en omringd van gekapte takjes en bladeren, te midden van lange, schriele bamboe's, uit ophoogingen van aarde en

(1) Deze woordenlijst volgt later in de bijlagen. *Red.*

vuil te voorschijn komen en staan te verrotten. Ter zijde en achter het woonhuis, vooral in de nabijheid der keuken, is het meestal smerig en modderig; en denkt men er zich dan nog een' paardenstal of buffelkraal bij met eene put en padischuur (rijstschuur), dan kan men zich al vrij goed voorstellen, hoe zulk een erf er in den regel moet uitzien. Men mag dan ook niet vergeten, dat de inlander er geen erf op na houdt louter voor zijn genoegen, maar wel zeer bepaald voor zijn gebruik, zijn voordeel en nut. Hij moge landbouwer zijn, maar van tuinieren heeft hij niet het minste begrip. Ook de lust daartoe is zelfs bij de meer of min gegoeden moeijelijk te ontdekken. Het geheele voorkomen van het erf geeft overigens in den regel een' vrij juisten maatstaf aan, om zich eene voorstelling te vormen van des bewoners welvaren, en de meer of minder nette en bedrijvige geaardheid der huisvrouw. In gunstige gevallen kan het erf vóór het huis er wel eens gezellig en aantrekkelijk uitzien.

In den regel zijn de erven der desa vrij ruim. Meestal bieden zij den bewoner nog gelegenheid aan tot het planten van vruchtboomen, bamboe en onderscheidene aardvruchten. Soms zijn zij zelfs zóó ruim, dat er suikerriet en padi op verbouwd kan worden. Men kan dan ook zeggen, dat de inlander gewoonlijk een voor hem vrij goed gebruik van zijn erf maakt. Het geboomte biedt hem tevens gelegenheid aan, daaronder allerlei werkzaamheden te verrigten, en er zijn vee op het midden van den dag te laten rusten, als het van de weide is t'huisgebracht.

Er is meer. Dat al of niet ruime erf met al wat daarop te zien is, is ook tegelijk het eigendom des bewoners. Van huurhuizen weet een inlander niet af. Hij bouwt, breekt af, plant en werkt op zijn erf, al naar

hem goed dunkt; en niemand zal zich er meê bemoeijen, zoolang hij geen fundamenten in den grond legt om er een steenen huis op te zetten. Trouwens dit behoort altijd nog tot de bijzonderheden, en zullen wij in deze schets ook geheel en al buiten bespreking laten. Is de bewoner volkomen eigenaar van hetgeen hij op zijn erf bouwde en plantte, hij is dat toch niet in denzelfden zin van zijn erf, van den grond.

Zijn huis kan de inlander vergrooten, verkleinen, verkoopen, kortom, er alles meê doen wat hij verkiest. 't Is alleen een zeker verlangen naar vasten waarborg, en om mogelijke bezwaren te voorkomen, als de kooper verlangt, dat er getuigen bij tegenwoordig zijn en dat het desahoofd er kennis van gegeven wordt. Maar noodig is 't niet.

Dat de inlander ook een bepaald begrip heeft van het regt op hetgeen hij op zijn erf plantte, wordt door vele gevallen dagelijks bewezen. Als hij bij verhuizen het erf aan een ander overgeeft, wordt de vergoeding daarvoor hoofdzakelijk bepaald door de vruchtboomen, die er op staan. Ons zijn zelfs gevallen voorgekomen, dat een inlander zijn regt op de vruchten van een ander — vroeger door hem bewoond — erf, behield. Ja, wij herinneren ons zelfs een geval in dien geest, dat wij als curiositeit, hier meêdeelen. Een inlander woonde op een stuk grond, dat in regt van opstal aan een' Europeaan behoorde. De man was in dienst bij dien heer. Hij plantte in zijn' vrijen tijd eenige vruchtboomen rondom zijne woning. Na verloop van tijd ging het regt van opstal aan een' anderen Europeaan over, en verloor die inlander daardoor tegelijk zijne betrekking. Hij moest verhuizen, en vestigde zich op eenigen afstand van daar in dezelfde desa. Zijn erf werd vervolgens

door een ander, in dienst van den nieuwen eigenaar, bewoond. Nu deed zich het geval voor, dat de nieuwe bewoner de vruchten van die boomen niet durfde plukken, want zijn voorganger had hem verteld, dat hij zelf die vruchtboomen geplant had, en dus alle aanspraak op de vruchten daarvan had. Deze kwam dan ook geregeld de boomen van hunne vruchten ontdoen. Toevallig kwam de eigenaar - echter pas na eenige jaren - in kennis met dat geval, en bracht hij die zaak tot een einde, zoodat zijn bediende sedert de vruchten van die boomen kon plukken.

Er is echter geen desaman, die zulk een absoluut regt op den grond zal laten gelden. Als hij zijn erf aan een ander voor eene zekere som overgeeft, dan verkoopt hij daarmeê niet zijn' grond, maar alleen het regt, om dat erf te bewonen. Volgens het algemeen heerschende, min of meer heldere gevoelen, is de Nĕgari, dat, vrij vertaald, beteekent de souverein, (of anders gezegd, het Nederlandsch-indisch Gouvernement), de absolute eigenaar van den grond, die aan zijne onderdanen het gebruik toestaat.

Laat ons eens nagaan, hoe een inlander aan zijn erf komt.

Dit kan geschieden door eigen ontginning bij den aanleg der desa, door erfenis, door aankoop, en door van het desabestuur op verzoek een stuk onbewoonden grond ter bewoning te ontvangen.

Gesteld, eenige inlanders hebben zich vereenigd om een gedeelte van een bosch te ontginnen, dan is daartoe niet anders noodig dan de toestemming des Bestuurs. Het Bestuur behoudt zich het regt voor om eene ontginning toe te staan of te weigeren. Is eene ontginning begonnen, maar breidt zij zich niet voldoende uit, zoodat het aantal bewoners zeer gering blijft, of wel door ver-

loop vermindert, dan kan het Bestuur die personen gelasten, zich met der woon in de hoofd-desa of een ander gehucht, onder die hoofd-desa sorteerende, met der woon te vestigen. Dit kan om verschillende redenen noodig worden geacht. De reeds ontgonnen gronden blijven echter in het gebruik der bedoelde personen. De alsdan verlaten woonerven worden bij de velden gevoegd en bebouwd, en het vroegere woonerf wordt sawah of tĕgal. Overigens is er bij den aanvang eener ontginning geene formaliteit in acht te nemen, en zijn er geene gelden te storten onder de eene of andere benaming. De redenen, die het Bestuur tot eene weigering van een verzoek om te mogen ontginnen kunnen leiden, kunnen wij hier buiten bespreking laten. Genoeg zij 't, te weten, dat als de toestemming des Bestuurders verkregen is, men ook onmiddellijk aan het ontginnen kan gaan.

Uit deze omstandigheid blijkt, dat het Bestuur, de Nĕgari, als de eigenaar van den grond optreedt. Deze verleent het gebruik van den grond aan de inlanders. Het Bestuur verkoopt den grond niet aan hen. Maar — redeneeren zij — dit gebruiken van den grond is voordeeliger voor het Bestuur, dan hem woest en ongebruikt te laten. Door ontginning toch vermeerderen de sawah's en tĕgal's, dus ook de landrenten, en dan wordt het land welvarend, dat altijd in het voordeel der Regering is.

Aanvankelijk bepaalt zich het wonen in de nieuwe ontginning tot het te zamen leven in één, slechts voorloopig, opgeslagen huis of hut, gewoonlijk op een eenigszins hooger gelegen gedeelte van het terrein, dat het eerst ontbloot is geworden, waar de boomen gering in aantal zijn, eene gras of alang-alang-vlakte. Er zijn echter genoeg plaatsen aan te wijzen, waar men zich in den beginne op eene met het omringende terrein even hoog

gelegen plaats gevestigd heeft. En dikwijls verlaat men ook weder de eerste plaats der vestiging. Men ziet zelfs wel eens eenige kokosboomen in het midden eener sawah staan, een bewijs dat daar vroeger huizen stonden.

Langzamerhand wordt het eerst ontbloote plekje al ruimer en ruimer, en verrijzen er meerdere hutjes, zoodat de gezinnen op zich zelven gaan wonen. Dikwijls ook is men op deze plek nog maar voorloopig. Maar in den aanvang staan die hutten altijd vlak naast elkander, en zijn vervaardigd van riet en boomtakken. In 't kort, alles toont een' tijdelijken toestand aan. Na één of anderhalf jaar begint men die hutjes wat van elkander te zetten, en naarmate het terrein meer open komt, worden die woningen ook wat grooter en steviger. Zoo ontwikkelt zich langzamerhand de nederzetting tot een gehucht, en eindelijk tot eene desa, en worden op de plaats, die tot definitieve vestiging is gekozen, ook betere woningen opgerigt. Als men zoo van tijd tot tijd een bezoek aan dergelijke ontginningen brengt, trekt het de aandacht, hoe zich de beschreven toestanden langzaam ontwikkelen, tot men eindelijk eene welgeordende desa voor zich ziet, waarvan men moeijelijk zou kunnen bepalen, op welk tijdstip zij eigenlijk tot zoodanigen staat is gekomen. Dat met dit alles echter eenige jaren verloopen, zal wel naauwelijks behoeven opgemerkt te worden.

Een ieder heeft zich bij de vestiging – min of meer onwillekeurig – eene plek gekozen, deze omringd met eene haag, en daarop geplant en gebouwd wat hij wilde, zóó als het hem goeddacht en zijne middelen het toelieten. Het hoofd der ontginners, dat gaarne in het middelpunt woont, heeft in overleg met zijne opgezetenen de rigting der wegen door de desa bepaald, die gewoonlijk met andere reeds bestaande wegen naar markten of

desa's zamenvallen, en tevens de uitgebreidheid der erven, naar ieders keuze of krachten om die te kunnen onderhouden, geregeld. Daardoor kunnen zij verschillen van ¼ tot 1 baoe (bouw) en wel meer. Naar mate de nederzetting echter meer den toestand eener gevestigde desa nadert, wordt die uitgebreidheid der erven ook min of meer bepaald. Zeer ruime erven worden soms wat ingekrompen, of zelfs wel in tweeën gedeeld, tot eindelijk de toestanden als gevestigd kunnen beschouwd worden, zoodat de grenzen der erven door het planten van eene haag, waar langs allerlei vruchtboomen en bamboe groeijen, voor goed bepaald zijn geworden.

De bewoner heeft echter nooit een' meetbrief of eigendomsbewijs van zijn erf: dit blijve men in het oog houden. De zekerheid, die men heeft, is eene onbeschrevene, maar daarom toch even zekere, waarin niemand verandering kan brengen, dan de bewoner zelf, of het Bestuur. Ook deze laatste opmerking is wel in acht te nemen.

De bewoner beschouwt dus zijn erf als het zijne. Hij bewoont dat met zijn gezin. Wil hij anderen bij zich laten inwonen, al of niet in eene afzonderlijk op zijn erf opgerigte woning, dan is hem dat geheel vrijgelaten. Heeft hij eene dochter uitgehuwd, dan woont het jonge paar aanvankelijk in zijn eigen huis, maar 't gebeurt wel, dat men ten gevalle van dit jonge paar later zijn erf, als het nog al ruim is uitgevallen, in tweeën deelt, om daardoor zijne kinderen in zijne nabijheid te houden. In 't kort, de meest mogelijke veranderingen kan een bewoner zijn erf doen ondergaan, al naar hem zelf goeddunkt.

Wil hij, om de eene of andere reden, gaan verhuizen, dan verkoopt hij zijn erf met al wat daarop groeit, of niet tegelijk met hetgeen hij daarop gebouwd heeft.

Hiermeê is eene andere wijze aangegeven, op welke iemand in het bezit van een erf kan komen. De nieuwe eigenaar treedt dan onmiddellijk in de regten van den vorigen, en een ieder erkent die ook. Men zorgt gewoonlijk, dat het desahoofd kennis van deze handeling draagt, hetgeen eene gewoonte is, gegrond op policiebepalingen; het heeft niet de beteekenis van toestemming vragen, of wat bij ons het „overschrijven" beteekent. Alles blijft onbeschreven en persoonlijk.

Komt iemand zich als nieuweling in de desa vestigen, dan koopt hij een erf van een ander, zoo als wij zoo even reeds vernamen; òf hij wendt zich tot het desahoofd met het verzoek om een erf. Deze wijst hem dan eene plek ter bewoning aan, door den aanvrager vooraf reeds aangeduid. Ook in dit geval verkrijgt hij van stonde aan dezelfde regten als ieder ander.

Het geval doet zich soms voor, dat een desa-bewoner heimelijk zijn erf en desa verlaat, ook wel, dat men het aan niemand anders kan overdragen in geval van verhuizen naar elders, zoodat het erf onbeheerd blijft. Over het algemeen is men zeer behoedzaam in het toestaan ter bewoning van zulk een erf aan een ander. In geen geval geschiedt dit zonder toestemming van het desa-bestuur.

Ook hebben wij wel gezien, dat twee zeer ruime erven, waarop de woningen vrij ver van elkander verwijderd stonden, tot drie werden herleid; het nieuwe erf kwam dan in het midden. Maar dit kan niet geschieden, dan op last van het desa-bestuur, al of niet met het goedvinden der beide bewoners. Er zou quaestie kunnen ontstaan over de vruchtboomen, die op zoodanig stuk grond groeiden. Maar dit schijnt zich altijd wel van zelf te regelen, hetzij door geldelijke vergoeding, het deelen der vruchten, of op eene andere wijze.

Bij ruime uitbreiding der bevolking kan zulk een maatregel soms noodig geacht worden. Doch er zijn ook nog gevallen van anderen aard, die verandering der erven ten gevolge kunnen hebben. Het Bestuur kan van oordeel zijn, dat de erven in zekere desa te groot zijn, of dat eene andere rigting der wegen de voorkeur verdient, wij herinneren ons zulke gevallen. Men wees dan iederen desaman eene bepaalde uitgebreidheid grond ter bewoning aan, de erven werden opgemeten en afgebakend langs nieuwe wegen, zoodat een ieder aan het verzetten der heggen van zijn erf moest beginnen, en menigeen zijne geheele woning moest verplaatsen. Elders zal het bevel komen, de wegen in behoorlijken staat te brengen. Die kromme wegen moeten regt, die smalle wegen wat breeder, ginds de weg doorgetrokken worden. Men trekt, door staken aangewezen, eene regte lijn van het eene punt naar het andere; soms gaat die langs eene haag, soms daar binnen, soms daar buiten, soms zelfs loopt zij wel over een huis. 't Doet er niets toe. Men begint met nieuwe heiningen te planten, en de rest komt langzamerhand wel van zelf in orde. Zoo zagen wij eens in eene desa een huis door eene heining doorsneden, waardoor een gedeelte binnen de heining viel en een ander daar buiten, op den weg. De bewoner had namelijk nog geen lust of tijd gehad om zijne woning te verplaatsen. Een zoodanige passive, maar natuurlijk altijd vergeefsche tegenstand komt in dit en andere gevallen wel eens voor. Elders zagen wij een paar kokosboomen, pisangboomen en een bamboestoel langs en bijna tot op het midden van den weg staan. Het duurde vrij lang, maar langzamerhand verdwenen toch die boomen, behalve de kokosboomen, die wij er kort geleden nog zagen. Men pruttelt en redeneert bij zulke gelegenheden wel heel veel,

maar, dat is niet zoo zeer, omdat de grenzen der erven gewijzigd, en deze soms wel wat kleiner gemaakt werden, als veel meer om het geplante. Wat baat al ons planten, als er zóó meê gehandeld kan worden? Evenwel, zulke gevallen komen niet dagelijks voor; dat komt dus alles teregt, en al heel spoedig behoort zulk een geval tot het verledene en het vergetene, zelfs al moest men zijn huis ook een heel eind verplaatsen. Soms heeft men er dan ook wel eens voordeel bij.

Het bovenstaande heeft ons aanvankelijk reeds in staat gesteld, ons eene voorstelling te vormen omtrent den zin in welken een erf het eigendom des bewoners kan worden genoemd. Het ligt echter voor de hand, dat dit wonen in de desa den bewoner zekere verpligtingen jegens zijne desa zal opleggen. Of deze overal dezelfde zijn, kunnen wij niet zeggen. Maar 't schijnt wel als regel te mogen worden aangenomen, dat ieder bewoner – hoofd van een gezin – deelen moet in de nachtwachten, en het in goeden staat houden der wegen door en langs de desa. De bewerking der wegen geschiedt, waar dit noodig is, gezamenlijk naar de regeling van het desabestuur. Dit zorgt er ook voor, dat ieder zijne heiningen in goeden staat houdt en des noodig herstelt. Van hooger hand komen gedurig de bevelen tot het beplanten van het erf langs de heining met katoen-, koffij-, kokos-, pisang-, of andere boomen, waarvan de vruchten geheel ter beschikking des eigenaars blijven. Alleen met de koffij, de zoogenaamde pagger-koffij, is dit niet zoo geheel en al het geval. Alle koffijboontjes moeten in de gouvernements-pakhuizen, dit jaar tegen *f* 14 de pikoel, afgeleverd worden. Alleen voor eigen gebruik mag de inlander zooveel behouden als voldoende is voor hem en zijn gezin. Handel mag hij ook niet met zijne

koffij drijven, dan alléén in den vorm van „gestampte" koffij. De inlander „maalt" namelijk zijne koffij niet, maar „stampt" ze tot poeder in een „lĕsoeng" of „loempang" (nosoh-kopi). Van hooger hand komen ook in den regel de bevelen, op welke wijs en in welken vorm de heining met bamboe-latten moet voorzien worden. Men verwondere zich daarover niet. Als er niet de hand aan gehouden werd, zouden er heel wat erven haveloos en verwaarloosd uitzien. 't Is bepaald noodig, zoowel om het aanzien der desa als om de veiligheid en reinheid te bevorderen. Een distriktshoofd gaf ons eens de verzekering, dat hij met die heiningen heel wat te stellen had, daar men algemeen veel te nalatig was, om die uit eigen beweging in een' goeden staat te houden. En, heeft ook in Europa niet jaarlijks iets dergelijks plaats?

De zoo even besproken diensten in de desa behooren niet tot de zoogenaamde heerendiensten. Tot deze laatste behooren de werkzaamheden aan de hoofdwegen, met hunne bruggen, enz., en de diensten bij de hoofden. Deze worden gepresteerd door iederen desaman, die daartoe in staat is, zoo goed als de cultuurdiensten. De verpligting daartoe spruit echter niet uit het bewonen van een erf voort, en wij behoeven daarbij dus niet langer stil te staan.

Uit het bovenstaande kan ons reeds duidelijk zijn geworden, in welke betrekking het bewonen van een erf den inlander tot het Gouvernement plaatst. Boven hadden wij reeds gelegenheid op te merken, dat in de beschouwing des inlanders het Gouvernement, de Nĕgari, Goepèrnĕmèn, - beide benamingen worden onderscheiden, maar menig desaman zou het moeijelijk vallen, juist te zeggen wat hij onder ieder afzonderlijk verstaat, - het Gouvernement de absolute eigenaar van den grond is. Menigvuldig zijn ook de gevallen, en

boven bleek dat reeds nu en dan, dat het Gouvernement van zijne zijde toont, diezelfde meening toegedaan te zijn. Zonder ons thans verder hierin te verdiepen, zij hier alleen nog aangeteekend, dat de inlander voor het bewonen van een erf tegenwoordig verponding noch grondlasten, of hoe ook genaamd, betaalt. De landrente geldt de sawah's en tĕgal's, en blijft dus buiten bespreking. In vroegere jaren was dit anders. Sedert RAFFLES betaalde men eene huistaks; doch die werd, na velerlei wijzigingen ondergaan te hebben, eindelijk geheel afgeschaft, en eene belasting op het bedrijf ingevoerd. De geschiedenis van die huistaks heeft hare eigenaardige belangrijkheid. Om niet al te zeer af te dwalen, laten wij die in eene Bijlage volgen. Alleen moge hier de opmerking eene plaats vinden, dat waar het Gouvernement over eenigen grond, sawah, tĕgal of woonerf, mogt beschikken ten behoeve van het een of ander doel, de billijkheid niet altijd vergeten wordt. Bijv., iets van betrekkelijk reeds ouden datum: bij besluit van 3 Januarij 1840, n°. 5, werd door de Regering magtiging verleend tot de uitbetaling van een som van ƒ 452,71½ aan de bevolking der desa's, wier gronden onteigend werden ten behoeve der vesting Willem I. In de missive van het Militair-departement, waarbij deze som als schadeloosstelling aan de bevolking toe te staan, voorgesteld werd, komt o.a. deze opmerking voor: „dat, alhoewel het Gouvernement op Java kan beschikken over den benoodigden grond, tot het aanleggen van publieke werken, de billijkheid echter meêbrengt, dat in dit geval schadeloosstelling worde verleend.” (1)

Er schijnt verschil van meening te bestaan, of bij het

---

(1) Zie: S. VAN DEVENTER, J S.Z., Het landelijk stelsel op Java, III. p. 131.

Gouvernements-besluit, waardoor inlanders in de gelegenheid gesteld worden, zelf ontgonnen velden, boemi-jasan, in eigendom te verkrijgen, ook de woonerven bedoeld zijn. Zeker is 't, dat de meeste inlanders ook nog niet op de hoogte van deze zaak zijn, en waar dit wel het geval mogt wezen, zich toch eene menigte bezwaren voordoen, waardoor het hun zoo goed als onmogelijk wordt, van deze gelegenheid gebruik te maken. De bezwaren van geldelijken aard komen hierbij ook in aanmerking, waar de landmeter op verren afstand van een zeker stuk grond woont. Het ware te wenschen, dat het Gouvernement in deze omstandigheid tegelijk, op de eene of andere wijze had voorzien.

Het zal ten slotte wel ter naauwernood nog behoeven opgemerkt te worden, dat het boven beschreven gebruiksregt op zijn woonerf en het zoo gemakkelijk verplaatsen der huizen niet bevorderlijk kunnen zijn aan het langdurig wonen op eene bepaalde plaats. 't Is waar, er zijn gezinnen, die nog op het erf wonen, waarop ook hunne ouders en grootouders woonden. Maar het is toch een feit, dat betrekkelijk zeer weinig erven in grootere desa's nog door de nakomelingen der eerste ontginners en aanleggers der desa bewoond worden. Zelfs zijn er desa's, die nog niet eens zoo heel oud zijn, in welke men noch van de aanleggers, noch van hunne nakomelingen iemand meer zal aantreffen. Zij verdwenen, allerlei redenen zouden daarvoor op te geven zijn. Doch het verschijnsel geeft wel stof tot nadenken, vooral als men het er voor houden wil, dat een inlander zoo gehecht is aan de plek, waarop zijne vaderen leefden en stierven. Want 't is niet te ontkennen, dat de voorstelling van die bijzondere gehechtheid en liefde eens inlanders voor het erf en het graf zijner voorvaderen vaak meer pleit voor de

gemoedelijkheid en den poëtischen zin des schrijvers, dan dat zij zoo in allen deele waarheid zou bevatten. Maar zeker is 't, dat er altijd een reden bestaat, als een inlander zijn erf en desa verlaat; zonder deze verlaat hij zoo min zijne woonplaats als eenig Europeaan; en 't zou den inlander wel eens ten goede kunnen komen, als er van eene zijde, die invloed kan uitoefenen, een onderzoek naar al die redenen, want zij zijn vele en velerlei, in het werk gesteld werd.

Doch reeds lang genoeg stonden wij bij de erven stil. Bezien wij nu de woningen zelven wat van naderbij. De Javaan bouwt zijn huis op den beganen grond. Een weinig opgehoogd strekt deze tegelijk tot vloer binnen 's huis. In menige woning is de grond echter te weinig opgehoogd, zoodat gedurende den regentijd de aarde vochtig en kleverig is, en de woning daardoor ongezond wordt. Verdiepingen heeft de inlandsche woning niet. Hetgeen men „lotèng" noemt is niets ander dan de ruimte tusschen het dak en, als die er is, wat meestal niet het geval is, de zoldering. Het is eene meestal ongebruikte ruimte; hoogstens hangt men er djagoeng (maïs) of iets dergelijks in op ter bewaring of drooging. Vensters heeft de inlandsche woning ook niet. Alleen in bepaalde gevallen maakt men wel eens een vierkant gat in den wand met een klapluik van dezelfde stof als de wand; of wel de wand staat ter halve hoogte vast en de bovenhelft is als luik opgehangen, zoodat men die op- en neêr kan laten. Maar dit laatste heeft nooit aan het eigenlijke woonhuis plaats. De javaansche woning bestaat namelijk veelal uit twee of drie huizen aan elkander verbonden; het achterste is dan het eigenlijke woonhuis; het voorste is om

gasten te ontvangen, enz. Dit voorste gebouw heeft dan wel van die halve wanden. Dit voorste en achterste huis zijn dan door een derde, grooter of kleiner, soms niet meer dan een eenvoudige doorgang met afzonderlijk dak, aan elkander verbonden. In de huizen der aanzienlijken vormt dit de bekende pringgittan; bij den kleinen man wordt het kampoeng of djôgô-satroe genoemd. De woning ontvangt dus hare verlichting door de deur en de wanden. Daar deze laatste slechts uit een vlechtwerk bestaan, (dikwijls aan de binnenzijde echter bekleed met aan elkander geregen bladeren, langwerpig, glad en vrij stevig), en meestal niet zoo juist rondom sluiten, is de verlichting binnen 'shuis bij dag voldoende. Maar diezelfde omstandigheid maakt, vooral bij oudere of verwaarloosde woningen, dat bij guur weêr, wind en regen wat al te vrijen toegang hebben, eene andere oorzaak om die woning dan ongezond, vooral ongeschikt voor zieken te maken. Daar is dan ook bijna altijd togt in die woningen, waaruit zich gedeeltelijk laat verklaren, hoe de inlanders zoo gedurig verkouden en koortsig zijn. En waar dan de togt niet gevoeld wordt, zoo als in het achterste of woonhuis doorgaans het geval is, daar wordt dit natuurlijk verkregen ten koste van licht en lucht. Op klaar lichten dag kan 't daar donker zijn. Schoorsteenen heeft de inlandsche woning ook niet. De rook mag in de keuken zijn' eigen weg naar buiten zoeken. Maar, wij hebben 't vroeger reeds opgemerkt, de inlander bekommert zich niet om een weinig rook! De keukens zien er dan ook altijd vrij zwart en morsig uit. Maar die zelfde rook is toch een heerlijk middel ter verdrijving van muskieten. In het woonhuis, wij zagen 't wel vlak vóór de slaapplaats, maakt men ook 'savonds graag op den grond een vuurtje van hout

of rijstzemelen. Als 't dan buiten guur en nat en onaangenaam is, smaakt men daar binnen een volkomen genot, als men om dat vuurtje gezeten of gehurkt met zijne kinderen, een djagoeng kan roosteren, of eene cigarette rooken, wat betel en tabak kaauwen, of wel half naakt op eene nabijzijnde bank zijne opiumpijp kan liggen rooken. Soms is er gesprek, maar in den regel praat men dan niet veel, en zoo krijgt men, bij de ellendige verlichting van een enkel pitje, dat in een smerig oliebakje, op een' houten of bamboezen standaard ligt te branden, langzamerhand slaap, en eindelijk ligt alles in diepe rust op de rustbank of op den grond, zoo als dat uitkomt. Een enkele, als hij niet al te vermoeid is, neemt het lichtje digt bij zich op eene bank, en gaat half naakt op den buik liggende, zingende lezen uit een geschreven, soms vrij smerig javaansch boek. Doch eindelijk is hij, natuurlijk, vermoeid, schuift zijn boek onder zijn vet hoofdkussen, en raakt al neuriënde weldra in slaap, om zalig van de nimfen en goden te droomen, waarvan hij zoo even nog zooveel treffends heeft gelezen. Des avonds is de woning altijd op haar onvoordeeligst, en zij komt ons dan vreeselijk ongezellig voor. Vooral die slechte verlichting geeft aan het inwendige zulk een spookachtig voorkomen. Men tast half in 't duister, de wanden zijn donker, weerkaatsen geen' enkelen lichtstraal; geen wonder, dat allen al vrij vroeg in diepen slaap liggen uit te rusten van de vermoeijenissen des daags, tenzij men een' gast, en wat noodzakelijks te bespreken heeft. Maar dat gebeurt natuurlijk niet alle dagen, en hangt buitendien geheel van den aard en het karakter van den man des huizes af. Daar zijn er, wier huis gezocht wordt, die gaarne menschen zien en ontvangen, diein min of meer goeden doen verkeeren, en wat

weten, mannen, die wat gezien en ondervonden hebben, of wat meer ontwikkeld zijn dan de groote menigte. Ter eere van den gast wordt er nog een pitje aangestoken, of wel een lampje. Een moderateur, of petroleum-kantoorlamp is in zulke woning zelfs geen bijzonderheid meer. Aan alles kunt gij dan ook hooren en zien, dat gij daar bij het beste deel der desa-bevolking aangeland zijt. Jammer maar, dat dit deel nog zoo zeer de minderheid, de groote minderheid, uitmaakt!......

Wat is dat?..... Lindoe! (Eene aardbeving!) Gelukkig, dat wij ons in geen steenen huis met pannenbedekking bevinden. Bij zulke gelegenheden is de inlandsche woning bepaald te verkiezen. Het huis mag al wat waggelen, zelfs heen en weer zwaaijen.... maak u maar niet al te ongerust! Zelden stort een javaansch huis in.

Hoewel alle inlandsche huizen een' vrij sterken familietrek vertoonen, bestaat er toch nog al eenig onderscheid tusschen het ééne huis en het andere wat den uitwendigen vorm en het binnenwerk betreft. Het verschil in vorm wordt bepaald door dien van het dak. Het binnenwerk, voornamelijk het hout, bepaalt de waarde van een huis. Het aantal woorden en benamingen om het ééne huis van het andere naar vorm en inrigting te onderscheiden, is vrij groot. Bezien wij een en ander echter wat naauwkeuriger, dan blijkt 't, dat alle huisvormen tot een vijftal kunnen teruggebracht worden, waarvan de andere slechts meer of minder sterke wijzigingen zijn. Ieder huis heeft altijd het karakter, het onderscheidende van ééne dezer vijf hoofdvormen. De meer of mindere omvang en hoogte komt niet in

aanmerking. Die vijf hoofdvormen worden door de volgende benamingen aangeduid:

1°. Limas. (Vergel. limas-kĕmambang, pĕntjoe, boetjoe, gandoq.) (1)

2°. Dôrô-gĕpaq. (of Widôrô-gĕpaq.)

3°. Srotongan. (Vergel. grodjoggan, patjoelgowang, bĕkoeq-loelang, Ng. bĕkoeq-tjoetjal, Kr.)

4°. Sinom. (Vergel. limas-kĕmambang.)

5°. Bapangan. (Verg. kĕbo-djĕroem, (Ng.) Maësôdjĕroem, (Kr.) patjoel-gowang, bĕkoeq-loelang, (Ng.) bĕkoeq-tjoetjal, (Kr.)

Het zou ons niet verwonderen, als in andere streken ook nog andere benamingen voorkwamen, dan die wij hier (of hierachter in de woordenlijst) opgegeven hebben, zelfs voor onze naaste omgeving zou dat wel het geval kunnen zijn. Bij dergelijke nasporingen toch wordt men gedurig verrast door weder een ander woord, weder eene andere benaming, en het zou wel onmogelijk zijn ooit iets te beschrijven, als men daarmeê wilde wachten, tot men verzekeren kon de volledigheid bereikt te hebben.

Wij zullen de zoo even genoemde vijf vormen achtereenvolgens beschrijven, en door teekeningen aan de voorstelling trachten te gemoet te komen. Het beneden meermalen voorkomende woord Grijô beteekent: huis.

1°. Grijô-limas.

De algemeen beminde, meest karakteristieke limasvorm laat zich uitwendig onmiddellijk onderkennen door het hooge, in eene zéér korte nok uitloopende dak,

---

(1) De modellen van de drie eerste staan vermeld in den catalogus der verzameling in het zendelinghuis. (Zie Med. XVIII, blz. 128, sub 14, 15, 16.) Zie voorts de plaatjes.

rondom met alang-alang gedekt. Het heeft 8 ĕmpjaq's of dakstukken. Bij dezen, en iederen anderen vorm van het inlandsche huis, is de deur altijd in de langste zijde of wand van het huis geplaatst, d.i. de zijde, die parallel met de nok loopt (en waar het dak bij N°. 2 en N°. 3 het laagste afhangt.) Deze zijde is dus tevens de vóórzijde des huizes, welke men in den regel naar het noorden rigt, ook wel naar het zuiden. Het is uit dwang of noodzaak, als zij naar het oosten of westen uitziet. Een limas-vorm wordt verkregen (behalve door afmetingen) door 4 sôkô-goeroe of hoofdstijlen, waarop 2 pangĕrĕt en 2 lambang of verbindingsbalken rusten. Een pĕnoewoen of nokbalk en toewoeh of nokstut vindt men zelden in dezen huisvorm, daar het dak gesteund en gedragen wordt door zijn verband, en de vorm der aan elkander sluitende dakstukken ondersteuning tamelijk onnoodig maakt. Een huis in limas-vorm kan een langwerpig vierkant of een quadraat zijn. Dit onderscheid wordt altijd verkregen door de lambang. Als de lambang's even lang als de pangĕrĕt's zijn, krijgt men natuurlijk een quadraat; zijn de lambang's langer dan de pangĕrĕt's dan krijgt men een langwerpig vierkant. Nooit is een pangĕrĕt langer dan een lambang. Wat nu de benamingen betreft, zegt men, dat limas hetzelfde is als boetjoe en pĕntjoe (en volgens sommigen ook gandoq, dat echter betwijfelbaar schijnt, en nader onderzoek vereischt.) Limas zou dan soerabaja'sch, boetjoe kedirisch, en pĕntjoe tjaroebansch of wel madioensch zijn. Anderen – en deze schijnen ons toe meer gelijk te hebben – beweren dat een limasvorm, boetjoe heet als het huis een quadraat is, en pĕntjoe, als het een langwerpig vierkant is. Men kan bij dit alles het Woordenboek verge-

lijken, voor zooverre het deze woorden opgenomen heeft.

Een sinom-vorm (N°. 4), die slechts 4 sôkô-goeroe heeft, doch 4 pangĕrĕt's en 2 lambang's, zoodat de sôkô-goeroe onder de beide buitenste pangĕrĕt's staan, en de beide toewoeh's gedragen worden door de beide andere, binnenste pangĕrĕt's, noemt men limas-kĕmambang. Het is duidelijk, dat men iederen anderen huisvorm zoo kan inrigten, als men dat verkiest. De quaestie is maar of de lambang's lang en sterk genoeg zijn. In ieder geval is 't een vorm, die door de aanzienlijken of hoofden mag gebruikt worden, doch door de adat sterk afgekeurd wordt bij den kleinen man. Voor het gevoel van den inlander is 't meestal even zoo, als bij ons, wanneer iemand boven zijn' stand gehuisd of gekleed is.

2°. Grijô-dôrô-gĕpaq.

Deze vorm laat zich uitwendig onderkennen door de lange nok en het daarbij betrekkelijk hooge dak, met 6 ĕmpjaq's of dakstukken. De twee laagste zijn altijd aan de vóór en achterzijde van het huis, parallel loopende met de nok. De wanden zijn dien ten gevolge aan de zijden hooger dan die van de vóór en achterzijde van het huis. Dat gedeelte der wanden aan de zijden, dat zij hooger zijn dan aan de vóór en achterzijde, en met de bovenzijde raakt aan de kĕdjèn en beneden aan den wand, noemt men: gadjah. Voor dezen huisvorm zijn 8 soko-goeroe noodig, waarop 4 pangĕrĕt's en 2 lambang's rusten. De pĕnoewoen rust op 2 toewoeh's, die op de beide binnenste pangĕrĕt's staan. De benedenranden van de zijdakstukken, de kĕdjèn, rusten op de buitenste pangĕrĕt's. Deze driehoekige dakstukken boven de zijden – de kĕdjèn – vindt men ook bij limas (N°. 1) en sinom (N°. 3).

3°. Grijô-srotongan.

Uitwendig is deze huisvorm terstond te onderkennen, daar hij slechts 4 ĕmpjaq's of dakstukken heeft. De vóór en achterzijden van het huis zijn daardoor even laag als bij N°. 1 en 2, maar de wanden aan de zijden sluiten met een' driehoek aan de nok. Het driehoekig gedeelte van dezen wand, een afzonderlijk stuk, noemt men: ampiq-ampiq of érang-érang. Men vindt het ook bij Bapangan, N°. 5. Voor dezen vorm is het binnen-houtwerk hetzelfde als bij N°. 2. Voor een klein huis kan men met 4 sôkô-goeroe en 2 pangĕrĕt's volstaan. De huisjes der armsten zijn dan ook veelal van dezen vorm, en soms armzalige hutjes zonder eenige waarde. Het houtwerk wordt dan wel door bamboe vervangen, of bestaat uit ruwe bamboetakken; als dan blijven ook wel de beide laagste dakstukken weg. In het Soerabajasche meer algemeen, doch ook wel in Kediri, noemt men dezen huisvorm: Grodjoggan. Volgens sommigen wordt hij ook: Bĕkoeq-loelang (Ng.), bĕkoeq-tjoetjal (Kr.) genoemd; doch elders verstond men onder deze benaming een Grijô-bapangan (N°. 5). Ons onderzoek heeft ons tot geene zekerheid omtrent de ware bedoeling dezer benaming geleid. Bouwt men nu aan één der zijden nog een stuk aan, zoodat het geheele dak uit 5 ĕmpjaq's bestaat, dan noemt men zulk een huis: patjoel-gowang. Dezen zelfden vorm kan men ook van een grijô-bapangan (N°. 5) maken, door ééne der zijden weg te nemen, en den wand regt tot in de nok op te trekken.

4°. Grijô-sinom.

Deze vorm is bijzonder geschikt om een ruim huis te bouwen. Het dak, uit 8 ĕmpjaq's bestaande, is betrekkelijk laag, met eene lange nok. Het binnen houtwerk is gelijk aan N°. 2 en 3. Omtrent de benaming

limas-kĕmambang zie men boven, onder limas N°. 1.

5°. Grijô-bapangan.

Dezen huisvorm zou men eene vereeniging van srotongan (N°. 3) en sinom (N°. 4) kunnen noemen. Het dak bestaat uit 6 ĕmpjaq's, waarvan 2 aan de nok reiken, en de 4 andere beneden deze langs de 4 zijden van het huis loopen (majĕng.) De 2 kĕdjèns van sinom (N°. 4) zijn hier vervangen door 2 regtstaande, driehoekige vlechtwerken van bamboe, die met de punt aan de nok reiken, en met de onderzijde op de pangĕrĕt rusten. Zij heeten: ampiq-ampiq of érangérang, en zijn ook bij srotongan (N°. 3) zigbaar. Het binnenhoutwerk is gelijk aan N°. 4. Men noemt dezen huisvorm ook wel: kĕbo-djĕroem (Ng.), maësô-djĕroem (Kr.), en deze en gene meende, dat hij ook bĕkoeq-loelang (Ng.) bĕkoeq-tjoetjal (Kr.) werd genoemd. Doch volgens anderen moest hierbij aan een grijô-srotongan (N°. 3) gedacht worden. Omtrent de benaming patjoel-gowang zie men onder N°. 3.

Als een inlander het voornemen heeft een nieuw huis op te zetten, zorgt hij in de eerste plaats, al de benoodigde materialen bij elkander te brengen. Deze zijn: 1°. hout, 2°. bamboe; 3°. alang-alang (1), en 4°. rottan. Soms ook nog eenig touw, namelijk tali-doeq.

1°. Hout. De stijlen of palen maakt men in den regel van eene houtsoort, die het minst of in het geheel niet voor het doorvreten der witte mieren, een vernielziek geslacht, behoeft te doen vreezen. Tot deze hout-

(1) Wij zeggen, alang-alang, omdat wij van Kediri spreken Elders zal men spreken van atap, nipah, enz., doch onbekendheid met andere streken moet ons van de elders bestaande verschillen hier en elders doen zwijgen.

soorten behooren voornamelijk: djati, galih, en nog een paar andere.

Het hout, dat men dan voor een gewoon huis noodig heeft, hebben wij boven reeds gedeeltelijk opgegeven. Daarbij heeft men nog de buitenstijlen te voegen en de balk, die daarop rust. Maakt men nu een huis heel mooi, dan legt men nog 1 ḍôḍô-pĕqsi, d.i. een' balk, die de beide lambang's of middelbalken vereenigt, in het midden op deze laatsten. Soms is deze ḍôḍô-pĕqsi aan de onderzijde van zeer fraai snijwerk voorzien, in den vorm van een festoen of roset of zoo iets, tawon-boni geheeten. De lambang's, panĕrĕt's, en ḍôḍô-pĕqsi worden dan wel tot vijfdubbel genomen (soengsoen), zóó dat zij van beneden gezien, trapsgewijze zigtbaar zijn, (toempang). Tevens vereenigt men dan de 4 sôkô-goeroe of middelstijlen nog met een' balk, (soendoeq), die op een' korten afstand, beneden en parallel met de lambang's en pangĕrĕt's loopt. Op de sôkô-goeroe legt men dan tot meerdere versiering een kapiteel (gondjô), dat wel fraai gebeiteld kan zijn.

Enkele huizen hebben dan nog massief houten deuren, soms met eene fraaije omlijsting van snij- of beeldhouwwerk, en aan weerszijde een beschot of paneelen met lijstwerk.

Maar al dit laatste vinden wij in de meeste huizen niet. Als men bedenkt, dat daarmeê eene uitgave van vele honderden guldens is gemoeid, wij weten van iemand die er ± *f* 2000 voor uitgaf, dan zal men zich dit ook al spoedig kunnen voorstellen, te meer, als men daarbij in het oog houdt, dat voor het allernoodzakelijkste, boven reeds opgegeven houtwerk, ook al heel wat geld noodig is. De waarde van een inlandsch huis wordt dan ook in de eerste plaats bepaald door de soort en hoeveelheid hout,

die er aan gebruikt is. En zeer dikwijls bezigt men dan ook wel kleine, soms zelfs wel bogtige stijltjes, en daarop voor het gebindte wild of éénjarig hout van geringe afmeting en waarde. Voor het buitenhoutwerk zal men dan ook wel eenvoudig heele bamboe's gebruikt zien. Een meermalen door ons waargenomen, eigenaardig kenmerk bij eenige inlanders, uit Soerabaja afkomstig, is, dat zij de sôkô-goeroe dikwijls lasschen, waardoor het huis ook hooger kan worden, en hout van geringe lengte, door die lassching toch nog flinke stijlen kan geven. Een echt kedirisch inlander stelt zich al spoedig met eene lagere woning tevreden.

2°. Bamboe. De bamboe is inderdaad eene zeer kostelijke gave voor deze landen, en wordt er gelukkig in ruimen overvloed gevonden. Ziet eens wat een inlander er al niet van maken en meê doen kan. Toch vereischt de bamboe heel veel zorg en tijd, als een inlander een nieuw huis wil gaan opzetten. Zij is noodig voor het dak en de wanden, en, bij gebrek aan geld, worden de buitenstijlen ook al spoedig van bamboe gemaakt; zelfs de nokbalk en blandar's worden in dergelijke omstandigheden dikwijls daarvan gemaakt.

Hier al de soorten van bamboe op te noemen, mag vrij onnoodig geacht worden. Als voornaamste soorten, die bij het bouwen van huizen in aanmerking komen, noemen wij slechts de bamboe-ori, -djôwô, -apoes, en -woeloeh.

De bergbewoner behoeft meestal slechts naar het nabijgelegen woud te gaan, om de bamboe daar kosteloos te kappen. In de vlakte krijgt men de bamboe deels van zijn eigen erf, of moet die hier of daar gaan koopen. In streken, waar de particuliere industrie veel bamboe gebruikt, en de noodige voorraad van elders moet aan-

gevoerd worden, wordt voor den aankoop menige gulden vereischt.

Bij den aankap (of aankoop) heeft men er op te letten, dat de bamboe den juisten ouderdom (tanggĕl) heeft bereikt. Zelfs als zij te oud is, is zij niet geschikt, daar zij dan spoedig roodachtig wordt en vermolmt (bloroq). Gekapte bamboe is zeer gewild bij de witte mieren, of wordt ook al spoedig door worm aangetast. Tegen een en ander weet de inlander echter een betrekkelijk vrij afdoend middel aan te wenden, maar dat heel veel tijd en zorg vereischt. Als de bamboe gekapt, van takjes (sommige met doornen) en bladeren ontdaan en gespleten is, legt men haar in eene modderige, moerassige plaats (bloembangan). De modder is bepaald noodig, anders zou men ze ook wel eenvoudig in eene rivier kunnen leggen. Om den modder tegemoet te komen, bedekt men de bamboe zelfs met padistroo, dat door de inwerking van het water langzamerhand in verrotting overgaat, en de bamboe dan geheel bedekt. Heeft de bamboe lang genoeg in den modder gelegen, d.i. als zij matĕng kan genoemd worden, dat echter eerst na vele maanden het geval is, dan wordt zij er ten laatste weêr uit te voorschijn gehaald, en te droogen gezet. Eerst na al deze voorbereidende maatregelen en werkzaamheden is zij geschikt om verder afgewerkt, en duurzaam genoemd te worden. Maar dat niet een ieder daartoe den tijd heeft en in de gelegenheid is, zal wel naauwelijks behoeven gezegd te worden.

3°. Alang-alang en 4°. Rotan. Alang-alang is eene soort van lang rietgras, dat gedroogd er strookleurig uitziet, en waarvan men eene zeer goede dakbedekking weet te maken. De rotan dient om de verschillende deelen aan elkander te binden, waarvoor men

in sommige gevallen ook wel fijn gespleten bamboe (toetoes) kan gebruiken, óf wel tali-doeq, d.i. touw, gemaakt van de zwarte harige vezels van den arènboom (eene soort van palmboom).

Ook de alang-alang en rotan moet men koopen, of zelf gaan snijden; dit laatste is dikwijls door den grooten afstand ondoenlijk en zonder voordeel. In bergstreken, waar veel bamboe groeit, vervangt deze voor het dak dikwijls de alang-alang. De bamboe wordt dan in de lengte in tweeën gespleten, en deze helften met de buiten- of bolle zijde naar beneden, aan elkander sluitende, op het dak gelegd. De uiteinden worden boven aan de nok en beneden aan de blandar bevestigd. Op deze rei bamboe legt men eene dergelijke rei helften, met de buiten of bolle zijde naar boven, en wel op de randen der onderliggende helften, zoodat er niets tusschen die beiden kan doorvallen, als regen, enz. (talapap?)

Het bewerken. van de bijeengebrachte materialen verrigt men in den regel zelf met zijn gezin. Toch raadpleegt men gaarne dezen en genen, en neemt zelfs wel iemand in dienst, die wat meer verstand van een en ander heeft. Voor het bewerken van het hout zal men dikwijls een' zoogenaamden toekang (dat wij nu maar eens door timmerman zullen vertalen) aannemen. Terwijl deze toekang dan het hout bewerkt, gaat men aan het maken van dak en wanden.

Iedere zijde van het dak, het kon boven reeds opgemerkt worden, bestaat uit één stuk (ĕmpjaq). De bijzonderheden daarvan, en de onderscheidene benamingen van de verschillende stukken en onderdeelen moeten wij hier buiten bespreking laten. De belangstellende lezer kan overigens daaromtrent voldoende ingelicht worden door de hier achter volgende woordenlijst.

Het in elkander zetten van ieder afzonderlijk stuk geschiedt bij allen op dezelfde wijs. Men maakt eerst een geraamte (ragangan) van gespleten bamboe, dat vorm en omtrek aangeeft. Daarop legt men meer of minder digt aan elkander sluitende, andere gespleten bamboe (oesoeq), en in het midden en langs de randen er dwars over heen, onder en boven, andere bamboelatten, klemlatten, en bindt alles zeer sterk en net met rotan. De zijde waarop de alang-alang zal komen, dus de bovenzijde, wordt van kleinere bamboelatjes (kili en rèng) voorzien om de alang-alang te kunnen vastbinden. Zulk een klaar gemaakt geraamte, rantjangan is zeer zwaar, maar ziet er net en stevig uit.

Middelerwijl heeft men ook de alang-alang onderhanden genomen, en gereed gemaakt, om die later op het dak te kunnen brengen. Men heeft voor die bewerking verschillende manieren. Eéne wijze, die men wĕlit noemt, houdt men algemeen voor de duurzaamste en beste. Het later opbinden op de rantjangan geschiedt met die gespleten bamboe, als het geraamte van het huis reeds opgezet is. Overigens heeft men nog andere wijzen om de alang-alang op het dak te bevestigen, bekend onder den naam bĕkoeq'an (ꦧꦼꦏꦸꦏ꧀ꦏꦤ꧀) en ĕmplèq'an (ꦲꦼꦩ꧀ꦥ꧀ꦭꦺꦏ꧀ꦏꦤ꧀). Voor deze beide bewerkingen heeft men minder alang-alang noodig, het werk is spoediger afgeloopen, maar, 't is niet zoo goed en duurzaam.

Voor de beide dakzijden van een grijô-srotongan, en grijô-bapangan, en voorts voor de wanden van alle huizen moet men een vlechtwerk van bamboe maken. De bamboe weet men op verschillende manieren te vlechten, bekend onder de benamingen: warĕg (of wĕdĕt) en képang, welke ieder weder onderscheiden worden

in roeboeh en ngadĕg; voorts ploepoeh, en misschien nog andere. Aanvankelijk hadden wij het voornemen van ieder dezer vlechtingen eene beschrijving te geven, doch wij zagen daarvan af, wijl de lectuur zeker al heel dor zou worden voor hen, die niet onder de inlanders leven. Het onderscheíd tusschen het eene en andere vlechtwerk kan bovendien toch alleen bestaan in de hoeveelheid schering-, en inslaglatten, die tegelijk opgenomen worden en het verspringen bij het beginnen met eene nieuwe inslaglat. Voor den inlander is het vlechten intusschen eene zaak van veel belang, daar niet alle vlechtingen even geschikt en even gemakkelijk zijn, en er daarbij zekere traditiën bestaan omtrent het ééne vlechtwerk, dat meer geschikt voor dit, en het andere vlechtwerk, dat meer geschikt voor dat huis zou zijn. Daarbij komt dan ook dikwijls nog de geldzijde. De éêne bamboesoort en wijze van bewerking komt vrij wat goedkooper uit dan de andere.

Genoeg, wij nemen aan dat alles gereed is, en men weldra aan het opzetten van het huis kan beginnen. Ook hierbij is weêr heel wat in acht te nemen, al is 't dan ook veelal van eenigszins anderen aard. Als men al zijne wenschen vervuld kan krijgen, zal men ook gaarne een' deskundige, die voor deze gelegenheid den weidschen titel van poedjonggô (ꦥꦸꦗꦁꦒ) draagt, ontbieden, om het werk te controleren. Hij bepaalt allereerst de plaats, waar de stijlen in den grond behooren gezet te worden; want hij is een man, die de traditiën in eere houdt, die weet hoe en in welke volgorde en op welken dag een huis kan opgezet worden, zoo de bewoner daar gelukkig in zal kunnen zijn. En toch 't behoeft naauwelijks opgemerkt te worden, misschien wel de meeste inlanders bouwen hunne huizen zonder dien man er bij te roepen. Natuurlijk! Om licht te begrijpen redenen!

Maar daar zijn immers ook wel inlanders, die hun huis met het front naar het oosten of westen bouwen?

Doch wij bevinden ons nu bij een vroom en vroed desaman, die den wijze heeft ontboden. Vóór dat men dan aan het oprigten der stijlen gaat, gelast de poedjonggô, de sadjèn en tjoq-bakal in orde te brengen. Over deze beide woorden hebben wij vroeger reeds uitvoerig gesproken en raadplege men dus de „Mededeelingen". (1)

De Sadjèn bestaat thans uit:

[illegible]

(Eén pitrah rijst, ééne kokosnoot, één tjoepoe (d.i. een kopje met een deksel voor welriekende olie) boven en onder gevuld met reukolie, gemaakt van de bloemen van den kĕnanga-boom, genaamd: soenḍoel-langit, ééne flesch badèg, d.i. sterke drank, twee katjang-toenggaq-boontjes, ééne streng weefgaren, één koekje arèn-suiker; één tros pisang, met bétel en sirih-bladeren, ijzer ter zwaarte van één réaal; en ééne gevulde waterkruik.)

De tjoq-bakal bestaat uit:

[illegible]

(Twee puntig opgerolde sirih-bladeren, één stukje kokosnoot, één stukje arèn-suiker, één met den top van

(1) Mededeelingen, D. X, (1866), blz. 36.

den vinger gestreken veeg soendoel-langit-olie, twee katjang-toenggaq-boontjes, ééne kĕmiri-noot en dit alles te zamen in een blad gedaan.)

Als nu de voor het oprigten der stijlen bepaalde dag aangebroken is, want volgens de verklaring van den poedjonggô en het vrij algemeen geloof des volks hangt daar nog al zoo iets van af, heeft de man des huizes reeds alles gereed gemaakt en het noodige volk zijner desa uitgenoodigd en bij elkander gebracht. De aldus volgens berekening gevonden dag, noemt men goeroe-dintĕn, die tevens bepaalt in welken hoek men moet beginnen. Bijv. de aangewezen dag zal Zaturdag zijn. De poedjonggô gelast dan den eersten kuil te graven, en wel die, waarin de zuidwestelijke stijl zal komen te staan. Als die gereed is vraagt hij de tjoq-bakal, en legt die in dien kuil. Vervolgens gaat hij door het westen, noorden, oosten en zuiden naar den eersten stijl terug, en laat tevens in diezelfde volgorde de kuilen voor de andere stijlen graven. En dit noemt men dan: moebĕng-kandang, d.i. de kraal rondgaan of omgaan. Als nu de hoofdstijlen staan, laat hij een' blaauwgeverwden lap, met een gat in het midden, boven op den eerst opgerigten stijl leggen, en dan de verbindingsbalken op de hoofdstijlen plaatsen. In de nabijheid van dien lap laat hij tevens op de verbindingsbalken eenige rijst en een paar bloemen plaatsen. Dit noemt men: bangoe-toelaq. Het dient als veiligheidsmiddel, opdat het opgerigte houtwerk regt en onbewegelijk zal blijven staan. Men begrijpt, dat dit bij aardbevingen, stormen enz. nog al nuttig kan zijn.

Daarna zegt de poedjonggô, staande in het midden van het op te rigten huis, met de sadjèn bij zich, terwijl er eene soort van wierook gebrand wordt, tot den heer des huizes en de vrienden die het huis helpen opzetten:

[illegible]

(Komt, vrienden! heft nu de ĕmpjaq op! Het eerst die van de vóórzijde van het huis! Opdat de huisheer vele gasten moge ontvangen!)

Tegelijk spreekt de poedjonggô dan de volgende bede uit:

[illegible]

(Ḍan-Hjang, die deze plaats onder uwe bescherming hebt, ik bied u als welriekende gekookte rijst ontluikende mĕlaṭi's in den knop aan! Ik verzoek om uwe bewaring! Moge ik toch wèl slagen in het oprigten van dit huis, en er geen ongelukken plaats hebben met al hetgeen verder naar de hoogte gaat!)

Het dakstuk aan de vóórzijde des huizes wordt nu het eerst opgeheven. Wij hadden boven nog moeten opmerken, dat de personen, die thans helpen aan het opzetten van het huis, grootendeels desa-genooten zijn. Het is de gewoonte in de desa, dat men elkander op die wijze bij het bouwen helpt. De huisheer onthaalt zijne gasten op zulk een' dag rijkelijk. Hij slagt een schaap of geit, laat djĕnang's, djadah, gapé, en ḍawĕt, al te maal lekkere versnaperingen, gereed maken, en 't daarbij vooral niet aan de noodige koffij, sirih, en tabak ontbreken. Dit stelsel van onderling hulpbetoon zal men op allerlei wijze, bij tallooze gelegenheden, gedurig in het desaleven terugvinden. Om het sociaal standpunt

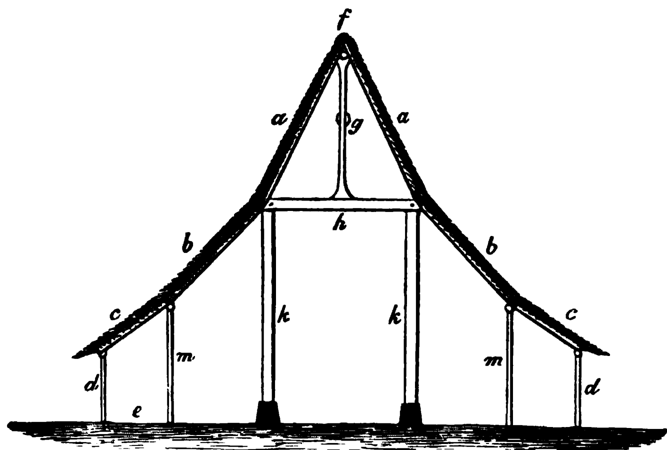
der bevolking naauwkeurig te bepalen, is het noodig, aan dit verschijnsel al zijne aandacht te schenken.

Eenige lui zitten op het huis, meerderen staan beneden met lange en korte stokken in de handen om het dakstuk op te heffen. Daar gaat het geraamte omhoog! En allen praten, roepen, schreeuwen, gillen om het hardst! Dat behoort er zoo bij! „Wis! Wis-tô!" schreeuwen er een paar tegelijk in de hoogte; en beneden herhaalt een ieder op zijn beurt om ook meê te doen: „Wis! Wis!" — „Empoen!" komt er nog een, zijn' stok goed op den grond zettende, nazeggen, en men haalt eens goed adem. Maar niet lang duurt het, of daar boven schreeuwt er één om bindsels van bamboe of rotan, en als hem die toegereikt zijn, wordt het zoo even opgeheven geraamte aan den nokbalk bevestigd. Als nu de andere dakstukken even zoo in de hoogte zijn gebracht, en goed stevig bevestigd, wordt de alang-alang opgebracht. Op de nok, en daar waar de zijden der dakstukken aan elkander sluiten, wordt eene dikke laag alang-alang gebonden, om de sluiting volkomen te doen zijn, opdat geen regen daar door heen naar binnen kunnen dringen. Nu en dan komt er over de nok nog een geraamte van bamboe, of wel een al of niet bewerkte balk te liggen, voornamelijk om het opwaaijen der alang-alang te voorkomen. De laatste kan echter ook wel tegelijk tot sieraad strekken.

Om nu die verschillende dakstukken nader te leeren kennen, dient de volgende teekening in doorsnede:

Het bovenste dakstuk (*a*) heet: ĕmpjaq-sirah (of sirahan), of ĕmpjaq-molo; het rust met den bovenrand op den nokbalk en met den onderrand op den lambang. Het daar beneden liggende dakstuk (*b*) heet: ĕmpjaq-pĕnanggap; het rust met den bovenrand op den lambang, en met den onderrand op den blan-

dar, waaronder de buitenwanden staan. Wordt er nu nog een derde dakstuk aangebracht (*c*) dan valt dat buiten den buitenwand, en rust op stijltjes (*d*). Of wel, waar men 't huis niet ruim genoeg acht, wordt de wand onder de blandar (*m*) verplaatst, en bevestigd aan die stijltjes (*d*). Wordt dit dakstuk alléén aan de vóór- en achterzijde van het huis aangebracht, dan heet het: ĕmpjaq-panirat. Men noemt het: majĕng, als dit stuk aan de vier zijden des huizes aangebracht wordt. De plaats (*e*) door dit dakstuk overdekt, noemt men èmpèr; en van daar ook wel dit dakstuk: ĕmpjaq-èmpèr. Ter verdere verklaring diene nog: *f* is de nok, *g* de nokstut of toewoeh; *h* de panĕrĕt; *k* de sôkô-goeroe.

Is het huis nu eenmaal onder dak gebracht, dan moeten de buitenwanden, d.i. gĕḍèg, die intusschen reeds gevlochten en gereed zijn, op hunne plaats gesteld worden. Maar terwijl eenigen reeds klaar staan om een stuk aan te vatten, komt de kjaï, de poedjonggô, die voortdu-

rend het werk bewaakt, tusschen beiden, en gelast daarmeê nog een oogenblik te wachten. Zijne vrienden zouden daar, in hun' ijver, waarlijk nog iets zeer noodzakelijks vergeten!

[illegible]

(Hé, hé! dat niet het eerst! Eerst moet de plaats waar de wand zal komen te staan met een' waaijer gewaaid worden, opdat er later geen sĕmoet, d.i. mieren zijn!)

En de daad bij het woord voegende, gaat hij om het huis met een' inlandschen, van bamboe gevlochten waaijer, opdat er later geen mieren mogen zijn, die 't den mensch anders wel eens vrij lastig kunnen maken. En dit, mieren, is hier niet zoo zeer of alleen in de eigenlijke beteekenis des woords op te vatten, als wel veel meer als de figuurlijke benaming voor alles, wat ongevraagd en ongewenscht door dien verboden weg naar binnen zou willen komen, ook menschen. Na deze handeling verrigt te hebben, herneemt de poedjonggô: „Zie zoo! gaat nu je gang, en brengt de wanden op hunne plaats!" Terstond rijst er een stuk in de hoogte, en wordt op zijne plaats gezet; men bindt het met rotan of bamboe stevig aan de stijlen vast.

Als nu al de wanden op hunne plaats zijn gesteld, is het gemeenschappelijke werk afgeloopen. Het overige blijft voor den man des huizes. De vrienden gaan zich nu baden, en zijn na afloop daarvan door den huisheer ten eten genoodigd. Als een fatsoenlijk man, die zijne wereld verstaat, zal hij zelf, of voor hem de poedjonggô, bij die gelegenheid niet nalaten, de vrienden hartelijk te bedanken, en zich tot wederdienst (natuurlijk!) bereid te verklaren. Aldus zal hij dan ongeveer zeggen:

[illegible]
[illegible]
[illegible]

(Mijne vrienden, ouden zoowel als jongen! Weest zoo goed en eet! Ik bied u, naar er is, te eten aan! (of: neemt voor lief hetgeen er is!) Ik heb u niet om hulp gevraagd, dan met de bedoeling van wederdienst!)

Men betuigt zijne instemming met dit woord, en gaat aan het eten, daarna een slok water gedronken, een sirih-pruimpje genomen, of eene cigarette gerold en aangestoken, en, na een kort praatje, gaat men goedsmoeds en vermoeid naar huis, het spreekt van zelf, voor vrouw en kinderen van het overschot van den maaltijd nog een lekker maaltje meêbrengende.

Daar het huis op den beganen grond wordt geplaatst, wordt de grond binnenshuis, de djogan, opgehoogd, waarvoor men buiten het huis de aarde neemt. Daardoor krijgt men dan tegelijk een' vrij diepen kuil, die met opzet digt bij het huis wordt gemaakt, om eene verzamelplaats voor bladeren en allerlei afval te hebben, waar van tijd tot tijd de brand in gestoken wordt.

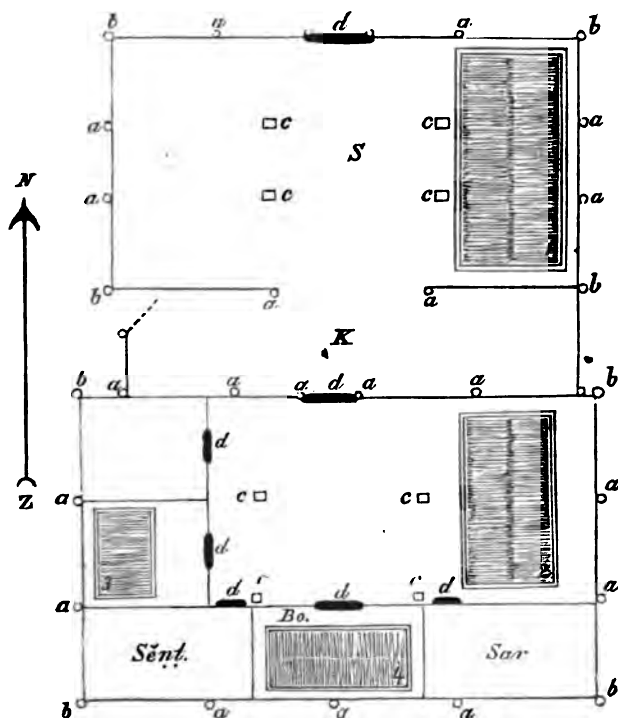
Ook moet er nog eene deur geplaatst worden; zoo als wij boven reeds opmerkten, altijd in die zijde van het huis welke parallel met de nok loopt, gewoonlijk in het midden.

De deuren maakt men van bamboe. Men heeft verschillende soorten: 1°. eene hangende deur, die heen en weer geschoven kan worden (d.i. lèrèggan); 2°. eene draaijende deur (d.i. blaq-blaq'an); 3°. eene hangende deur, die bij den onderrand opgenomen en neergelaten wordt, bij wijze van klapdeur (d.i. tangkĕbban of angkĕb-angkĕb).

Zulk eene deur is van eene zeer eenvoudige en toch sterke constructie. Zij bewijst, onder zooveel meer, wat een inlander met eene nette bewerking zoo al van bamboe maken kan.

Nu blijft de verdeeling binnenshuis in vertrekken nog overig. Veel hangt hier natuurlijk van den zin des bewoners af, hoewel er zoo enkele dingen zijn, die tot regel en gewoonte zijn geworden. Ook hier zullen wij weêr het algemeene op den voorgrond plaatsen.

Stellen wij ons eene woning uit drie daken zamengesteld voor. De platte grond daarvan zal dan ongeveer aldus kunnen zijn:

Men bedenke hierbij, dat de drie of de twee huizen, waaruit eene woning bestaat, nooit even groot zijn. Waar dit het geval mogt wezen, is 't een toeval. Ook de vorm dier huizen is maar zeer zeldzaam gelijk. Het eigenlijke woonhuis zal bijv. limassan zijn, en het voorste sinom of dôrô-gĕpaq, al naar men heeft of zelf verkiest te maken. Deze verscheidenheid in vorm en grootte kan natuurlijk bij eene woning als de inlandsche al zeer weinig of geen bezwaar opleveren. De verbinding der huizen met elkander is zeer gemakkelijk.

Hetzij men nu eene woning heeft, die uit drie, twee, of wel één huis bestaat, de algemeene verdeeling en inrigting is altijd ongeveer dezelfde. Het voorste huis van eene woning van drie huizen, de grijô-ngadjĕng, even als bij eene woning uit twee huizen bestaande, heet saloe (S). Vóór de huizen der hoofden en aanzienlijken is dit een panḍôpô, zonder wanden, maar in plaats daarvan gewoonlijk met bamboe-jaloeziën, tot op den grond hangende, rondom voorzien. Daar ontvangt men zijne gasten. Bij eene woning uit één huis bestaande, wordt zij vervangen door eene galerij. Bij eene woning uit twee huizen bestaande, wordt het middelste van eene woning uit drie huizen, de kampoeng of djôgô-satroe, weggelaten. In de woningen der hoofden is dit laatst de bekende pringgittan. De verbinding der daken van de huizen waaruit eene woning bestaat, wordt verkregen door een houten goot (talang). Een enkele maal ontbreekt die echter wel eens. In dat geval valt de regen van het dak vrij op den grond in huis, en loopt dan naar weêrszijde door eene geul naar buiten, eene vrij ongezonde en lastige omstandigheid.

De saloe en kampoeng zijn soms door gevlochten wanden van elkander gescheiden; meestal slechts voor een

deel; een enkele maal in het midden met eene deur, in den regel echter zonder. Het achterhuis is altijd door een' geheelen wand, van vlechtwerk, met eene deur (*d*) in het midden, van de kampoeng (K) gescheiden. Soms zijn én wand én deur van hout (gĕbjoq), al of niet met fraai lijst- en snijwerk versierd; dikwijls vindt men eene dubbele houten deur en de wanden van bamboe-vlechtwerk. In het midden van de saloe (S) en het achterste huis staan vier stijlen (*c*) dit zijn de sôkô-goeroe; op de hoeken der wanden staan (*b*) de sôkô-rôwa; en tusschen dezen in, langs den wand, de sôkô-gotjo (*a*). In de saloe, links, achter de beide sôkô-goeroe, staat eene groote rustbank (1), doch deze wordt ook wel eens aan de regterzijde geplaatst. Men noemt deze de bajang-gĕḍé. Aan de vóórzijde der saloe maakt men gaarne een' gevlochten wand, die slechts ter halverhoogte vast staat, de bovenhelft bestaat dan uit een' hangenden' wand, een' klapwand, dien men openen en sluiten kan, of wel uit eene soort van bamboe-jaloeziën.

Het achterste huis, de grijô-wingking, het eigenlijke woonhuis, bestaat in den regel, de uitzonderingen daargelaten, uit zes vertrekken. Het middelste der drie die aan den achterwand grenzen, heet Bomô (Bo); het vertrekje links daarvan sarong (Sar), en regts daarvan sĕnṭong (Sĕnṭ). Deze drie vertrekken hebben aan de vóórzijde één' regt doorloopenden wand, van den eenen tot den anderen buitenwand; daarin zijn drie deuren (*d*). In de bomô staat eene rustbank (4), de bejang-tĕngah, die vaak als slaapplaats wordt gebruikt bij beperkte ruimte en arme bewoners. Bij gegoede lieden dient zij nooit tot slaapplaats. Bij gelegenheid van een huwelijk wordt zij geheel ingerigt, om den naam padjĕggan te kunnen dragen. Er worden dan een paar neteldoe-

ken of andere gordijnen met een bontgekleurd, opzigtig versierd rabat vóór gehangen, in het midden door banden of passamenten, soms ook wel gouden of zilveren haken, opgenomen. Hierdoor hebben wij gelegenheid het inwendige waar te nemen; daar is heel wat te zien. Ten eerste zien wij aan het hoofd en voeteneinde van de bank twee, mooi roodgeverwde, met verguldsel versierde kisten staan. Op de kist aan de regterzijde staat een spiegel, op die aan de linkerzijde, wat men noemt: botèq'an-soengsoen, een houten kastje met laden in piramidalen vorm, bestemd voor bewaring van medicijnen. Tusschen die beide kisten in het midden, ligt een stapel dwarsliggende kussens (bantal of lĕmpir) met overtrekken in sprekende kleuren, en soms aan de zijden met zilveren platen versierd. Deze stapel kussens heet padjĕggan, en van daar wordt ook wel het geheele pronkbed zóó genoemd. Als men al dit moois niet zelf in bezit heeft, kan men het in huur krijgen. Vóór en naast al het genoemde, ziet men de geschenken voor de jonggehuwden, voor een gedeelte op den bultzak, kasoer, die op de vóórzijde van de bank ligt met een paar rolkussens (goeling) en hoofdkussens (bantal). Hij dient echter ook nu niet tot slaapplaats. De jonggehuwden zitten gedurende het feest op matten op den grond vóór deze slaapplaats, omgeven van de vrouwelijke gasten en familieleden en van lichten. Op deze plaats blijven zij gedurende de vijf eerste dagen en nachten. Daarna worden zij naar het huis der ouders van den bruidegom geleid, waar zij weder eene dergelijke plaats innemen.

De beide vertrekken aan weêrszijde van de bomô hebben ook ieder zijne eigene bestemming. In de sĕnţong plaatst men hetgeen men dagelijks voor eten en drinken noodig heeft; 't is eene bergplaats voor de

breekbare waar, als kopjes, borden, enz. en voor verschillende spijzen. In de sarong vind men gereedschappen, als spinnewiel, weefgetouw, enz. Beide vertrekken bestaan uitsluitend ten behoeve van de vrouw en de huishouding.

Regts, vóór de sĕnţong, langs den regter buitenwand, maakt men gaarne nog twee vertrekken achter de beide sôkô-goeroe, die men ook wel sĕnţong noemt. Het middelste dezer sĕnţong's noemt men echter wel eenvoudig slaapplaats (patilĕmman). Daarin is dan ook eene rustbank (3.) geplaatst. Als de jonggehuwden uit het huis der ouders van den bruidegom terugkeeren, is deze de voor hen bestemde slaapplaats. Anders slapen daar wel de kinderen, terwijl de ouders dan op eene andere rustbank (2.) in de linkerzijde van het achterhuis geplaatst, slapen. Of wel slapen zij op eene rustbank vóór de bomô geplaatst, en bekend onder den naam van djrambah.

De wanden binnenshuis noemt men gewoonlijk: pagĕrdjogan; doch men gebruikt ook wel de woorden: kĕlir en tĕbĕngan.

In de buitenwanden der kampoeng heeft men gewoonlijk aan weêrszijde, of wel aan ééne zijde eene deur, inzonderheid om in de keuken te komen, en van daar de spijzen, enz. te kunnen binnen brengen, om niet gedurig voorbij de gasten te gaan, die in de saloe zich bevinden.

De keuken, pawon, staat altijd zoo digt mogelijk bij het huis. Het is een bamboe-huisje, dat er in den regel vrij smerig uitziet. Men vindt er een van steenen met aarde en zemelen gemetseld fornuisje op den grond; voorts eene rustbank, eenige bamboe-toestellen om eet-

waren en potten, enz. op te zetten of te bewaren; en verder hetgeen men zoo al noodig heeft bij het kooken en bereiden der spijzen en dranken. Niet ver van de keuken heeft men gaarne den put, soemoer, welks mond meestal gelijk met den grond is; en daardoor dan ook in de meeste gevallen glad en afgebrokkeld is. Om dit eenigszins te voorkomen, legt men wel een paar dikke planken of balken om den rand. Aangezien men in vele gevallen genoodzaakt is zich ook bij den put te baden, heeft men daar dan van bladeren eene kleine, lage afscheiding gemaakt, en één of meer groote steenen op den grond gelegd, om het wegspoelen der aarde te voorkomen en niet in de klei te staan. Als men bijv. geen rivier in de nabijheid zijner woning heeft, is dit altijd de badplaats. Men put dan het water zelf, en giet 't over het ligchaam.

Een weinig van het huis verwijderd ziet men nog een bamboehuisje, vierkant, op stijlen boven den grond staan; dit is de loemboeng of oewaarplaats van de padi. (1) De meest karakteristieke vorm is zeker wel die, welke boven wijder in omvang is dan beneden. De ingang is boven den verbindingsbalk, in ééne der zijden, nooit in die zijde, de vóórzijde, door welke men de woonhuizen binnengaat, en die parallel met de nok loopt. Daar de ingang boven den verbindingsbalk, tusschen de beide dakstukken in is, heeft de wand daar dus den vorm van een' driehoek; de ampiq-ampiq of érang-érang van een grijô-srotong'an of -bapang'an. Dit stuk kan men openen en digtslaan; en door deze opening wordt de padi naar binnen geworpen, en verder netjes opgestapeld. Het opschuren der padi noemt men

(1) Catalogus van voorwerpen I, 9.

dan ook: ngoenggah-haké. Den lezer, die zulks niet mogt weten, zij hierbij gezegd, dat de padi in bossen wordt gebonden, zoodat dit opwerpen der padi geen bezwaar kan opleveren. De lengte stroo, die men bij het snijden der padi aan de halmen laat, is dan ook juist voldoende om er bossen van te kunnen binden.

Een welgezeten desaman houdt er gaarne een rijpaard op na. Meerderen verkiezen, vooral om het voordeel en gemakkelijker onderhoud, eene merrie. Voor een goed paard bouwt men al spoedig een' stal, gĕḍogan, van hout, bamboe en alang-alang. (1) Hij staat altijd op den grond; de bodem of vloer is een weinig boven den grond verheven; hij is gedekt met een laag afhangend alang-alang dak; hij is zonder wanden, maar met stevige houten latten in 't rond. De ruif is gewoonlijk een gebogen bamboe-vlechtwerk, en een uitgeholde balk of boom dient voor drinkbak.

Waar men geen gemeene desa-kraal voor de buffels en koeijen heeft, bewaart ieder zijn vee op zijn erf in eene kraal, kanḍang, die men door balken, boomen of dikke takken rondom afzet. Dakbedekking komt daar niet bij te pas, zoo min als bevloering. Vooral in den regentijd zijn dit ware modderpoelen, soms zoo diep, dat een buffel er zich met gemak in kan om en om wentelen, en zijn geheele lichaam met eene dikke modderlaag bedekt is. Men houdt dit èn voor gezond èn goed om de muskieten te weren. Waar men echter koeijen in zulk eene kraal bewaart, verarmen zij, worden mager en kwijnen weg. Want een buffel kan in zulk een' poel slapen, de koe niet. Van daar dat men deze laatsten op eene drooge plek bewaart.

---

(1) Catalogus van voorwerpen I. 12 en 17.

Onze beschrijving van het javaansche erf zou niet volledig zijn, als wij niet ten slotte met een enkel woord nog wezen op dat alang-alang-dakje, rustende op vier stijltjes, daar ter zijde, vóóraan op het erf geplaatst. Daar onder zien wij een' dikken boomstam liggen, met eene overlangsche wijde uitholling, en aan één uiteinde met een rond, diep gat. Dit is de javaansche lĕsoeng. (1) Als er echter voldoend geboomte op het erf staat, zal men dat dakje wel eens weglaten, daar het geboomte dan voldoende schaduw geeft. Liefst in den vroegen morgen of des namiddags begeeft zich bijna dagelijks de vrouw des huizes, al of niet van eene dochter of andere vrouwelijke huisgenoot vergezeld, voorzien van een paar bossen padi, naar die lĕsoeng, en weldra hoort men het eigenaardige geluid, dat veroorzaakt wordt door het stampen met een' ± 1½ meter langen boomstam, in 't midden met eenige uitholling voor de handen, genaamd aloe. De padi wordt door deze aloe in de lĕsoeng van hare bolsters en zemelen ontdaan, en men verkrijgt de witte rijst of bras. Bij zon- en maaneclipsen, bij overval van dieven, gedurende de feestweek van een huwelijk, enz. moet de lĕsoeng ook hare diensten doen om veel geweld te maken. Door verschillende wijzen van stampen en slaan in de lĕsoeng weten de desa-lui elkander allerlei seinen te geven; en menig policie-onderzoek is daardoor vruchteloos geweest, omdat de misdadigers elkander op die wijze weten te waarschuwen. Wij zullen later nog wel eens gelegenheid hebben op dit punt meer in bijzonderheden terug te komen.

De belangstellende lezer, die overigens nog beter aan

---

(1) Catalogus van voorwerpen I, 11.

zijne voorstelling van het boven beschrevene wenscht te gemoet te komen, kan o.a. in het Museum van het Zendelinghuis van het Nederlandsch zendelinggenootschap verschillende modellen, van inlandsche materialen vervaardigd, in oogenschouw nemen. Hij zal daar eenige modellen van huizen, rijstschuren, rijstblokken met de stampers en het dakje daarboven, paarden- en buffelstallen, en bovendien nog vele andere, zeer bezienswaardige artikelen en voorwerpen vinden. Men zie daaromtrent den Catalogus, geplaatst in „Mededeelingen" D. XVIII, pag. 119 v.v.

Belangrijk is voorts nog de vraag te achten, of er in het wonen der inlanders van vroeger en heden vooruitgang, achteruitgang, dan wel stilstand waar te nemen valt? Bij gebrek aan voldoende berigten, kan ons antwoord op die vraag slechts een (hoewel niet zoo geheel ongegrond) vermoeden zijn, dat wij gaarne aan beter oordeel wenschen te onderwerpen. Bedriegen wij ons niet geheel en al, dan is het getal kostbare, fraaije d.w.z. van veel en zwaar en fraai bewerkt hout opgetrokken huizen belangrijk minder geworden. Daarentegen schijnt er aan de woningen der lagere volksklasse meer zorg besteed te worden, en het uiterlijk voorkomen van huis en erf meer net en zindelijk te zijn. De invloed van de goede zorgen des Bestuurs is hierin niet te miskennen. Het is echter duidelijk, dat de innerlijke waarde van ieder huis op zich zelf daardoor niet toeneemt. Hier en daar verrijzen steenen gebouwen, of wel inlandsche huizen maar met pannenbedekking. Dit veronderstelt eene zekere hoeveelheid deugdzaam hout inwendig om dat zware dak te kunnen dragen. De javaansche s i r a p of houten dakpan ziet men niet meer; hetgeen ook wel te vermoeden is als men weet, dat het d j a t i-hout zeer duur

en moeijelijk te verkrijgen is. Er heeft ongemerkt eene nivellering plaats gehad, die met het veranderen der tijdsomstandigheden gelijken tred heeft gehouden. Ook de buitengewone aanwas der bevolking, en (in vele streken) de invloed der partikuliere industrie mogen niet uit het oog verloren worden. Door de zamenwerking van verschillende krachten alzoo, zijn in het algemeen de woningen der geringere klasse zeker belangrijk verbeterd, al moge de waarde van ieder huis op zich zelf vooral niet te hoog geschat worden. Eerst waar de volksopvoeding en ontwikkeling nog eene belangrijke schrede voorwaarts zullen hebben gedaan en de persoonlijke vrijheid, zelfstandigheid, en de maatschappelijke rijkdom meer noemenswaard zullen toegenomen zijn, zal van eenen meer wezenlijken vooruitgang sprake kunnen wezen, en het gehalte der huizen beter, duurzamer en kostbaarder worden.

KEDIRI, 1874. C. POENSEN.

Het eerste onderwijs op de inlandsche Volksschool.

Wanneer ik in de volgende bladen mijne gedachten over de methode van onderwijs op de Volksschool in Neêrlandsch-indië gedeeltelijk ontwikkel, gedeeltelijk slechts in zoo verre aanstip, als voor den onderwijzer voldoende is, om mijne bedoeling te begrijpen, dan matig ik mij daarmede geenszins het regt aan tot het geven van voorschriften: ik weet, dat de denkende onderwijzer die niet behoeft. Waar ik mij hier en daar afkeuring veroorloof van de tot hiertoe doorgaans gevolgde methode, daar wensch ik de meeste bescheidenheid in acht te nemen, en ligt het geheel buiten mijne bedoeling aan de verdienste van ijverige en bekwame mannen te kort te doen. Ik verzoek alleen, dat men mijne denkbeelden overwege, zoo noodig weêrlegge, echter niet met de bedenking, dat de toepassing onmogelijk is, omdat de weg nog niet is gebaand. De belangstelling in het onderwijs is in onze dagen zóó groot, de moeite, die men zich daarvoor geven wil, zoo geheel eigenaardig, dat aan niemand het regt kan worden toegekend, denkbeelden te verwerpen, omdat zij verschillen van de zijne: al wat naar sleur zweemt is voor goed uit de kringen, waarin het onderwijs besproken wordt, veel meer uit de school gebannen. Voor den onderwijzer geldt zeker meer dan ooit: „beproef alle dingen, en behoud het goede!"

Wel nu, zoo blijve dan alleen de vraag, of mijne

denkbeelden een' paedagogischen grondslag hebben, en of er mannen zullen gevonden worden, die den moed hebben, in de praktijk den meer gewonen weg te verlaten.

Het onderwijzen is eene kunst; de didactiek is de theorie van het onderwijs, en alle theorie is de ordelijke voorstelling van de eischen der praktijk: de didactiek leert dus wat door alle tijden heen op het gebied van onderwijs proefhoudend bevonden is.

De kunst van onderwijzen gaat overal uit van het afzien van de behoeften des leerlings: geen methode heeft waarde, die niet berekend is naar die behoeften in den ruimsten zin. Deze verschillen voor volken en volksklassen, zoowel als voor individus: men heeft dus te letten op aanleg, op levenstoestanden, maar ook op volksaard, zeden en gewoonten.

Dat afzien vordert methode, - wil men, de methode der natuurkundigen: waarnemen, proeven nemen, en niet besluiten, dan na zijne waarnemingen en proeven in voldoenden getale verzameld en in naauwkeurig verband gebracht te hebben.

De Nederlander, die in Indië onder eene inlandsche bevolking als onderwijzer wil optreden, dient reeds hier te lande ernstige studie gemaakt te hebben van den aanleg en den aard des volks; hij moet dus beginnen met zoo goed mogelijk de volkstaal te bestuderen, 't geen van zelf insluit, dat hij vlijtig gebruik maakt van ethnographische en, voor zoo ver zij bestaan, literarische bronnen en hulpmiddelen. Dus toegerust zal hij bij den aanvang van zijn werk niet ligt geheel mistasten, al doende kunnen leeren en zich volmaken, terwijl hij zich van meet af aan de achting, alligt zelfs de liefde van het volk verwerven zal.

De onderwijzer, die meent, dat het genoeg is, wanneer men zekere leerstof meester is, en dat de leermethode overal nagenoeg dezelfde blijft, die alleen bezwaar ziet in de hem vreemde taal, heeft weinig begrip van de taak, die hem wacht, zal welligt schijnbaar, althans naar de schatting van velen, voldoende vruchten erlangen, zelfs daardoor den naam van bekwaam onderwijzer kunnen verwerven; maar de uitkomst zal leeren, dat die vruchten, hoe schoon ook voor het oog, geen zaad bevatten, dat zich op den vreemden bodem voortplant; van enkele individus zal hij welligt iets maken, dat verbazing wekt, maar het opgroeijend volk zal er zoo goed als geen voordeel van oogsten: die individus zullen iets worden voor de vreemde maatschappij, die hen deed opleiden, maar voor hunne stamgenooten zullen ze verloren gaan.

Opheldering. Men meent, dat de inlander, die goed lezen, schrijven en rekenen kan, en zich daarbij en daardoor eenige kennis van europesche wetenschap en toestanden verworven heeft, nu ook nuttig zal worden voor zijne landgenooten; zeker zal hij zich als districts- of dorpshoofd kunnen onderscheiden; in den regel echter zal hij eene of andere betrekking bij een' Europeaan zoeken; zelfs als hij onderwijzer wordt, beschouwt hij dit als een min of meer voordeelig ambt, en hij zal wel zijne vaardigheid op enkele leerlingen overplanten, maar de ziel zal aan zijn onderwijs ontbreken.

Lezen, schrijven en rekenen zijn, zoo als die vakken gewoonlijk worden opgevat, kunstvaardigheden, en worden dus ligt doel van het onderwijs, terwijl zij bloot middel moesten zijn, om den geest beter geschikt te maken tot het beantwoorden aan de eischen des levens. Zoo vergeet of verliest dan ook de leerling, ouder geworden, het met moeite geleerde, als het hem in de maatschappij, voor zijn werk, weinig of geen practisch nut aanbrengt.

Stellen wij, dat de Europeaan komt onder eene bevol-

king, die woont in eenvoudige, hoewel stevig gebouwde hutten, waar het zonnelicht slechts spaarzaam doordringt en de verlichting des avonds hoogst gebrekkig is, terwijl het huisraad wel aan de bestaande behoeften beantwoordt, maar zeker niet aan de billijkste eischen van het europesche burgerhuisgezin. Beiden man en vrouw hebben hunne werkzaamheden grootendeels buiten 's huis, en ook de kinderen ontvangen spoedig eene taak, die zij onder zekere mate van verantwoordelijkheid verrigten. Het bewerken der akkers, het in orde houden der waterleidingen, het planten van rijst en nagewassen, de zorg voor het vee, 't is alles noodig voor het dagelijksch onderhoud des gezins, en de verdeeling van den arbeid is in allendeele gepast. De man wordt buitendien geroepen tot het onderhoud van wegen, bruggen, paggers, in 't algemeen tot alles, waarin de openbare werken handenarbeid vorderen; de vrouw heeft voor de kleeding en de bereiding der spijzen te zorgen. Zoo wordt het kind practisch opgeleid tot alles wat het zal moeten weten en kunnen als het eens, en dat volgt al op betrekkelijk jeugdigen leeftijd, de pligten der volwassenen zal hebben te vervullen. Elk volgend gezin is de getrouwe copie van het vorige, en dat gaat zoo door de eeuwen heen, als geen vreemd element de bestaande orde wijzigt, indien niet maar stoort.

Uit verschillend oogpunt bezien verkrijgen deze toestanden een idyllisch en liefelijk, of een barbaarsch en stuitend karakter; maar geen Europeaan vindt zich aangetrokken door onzindelijkheid, slordigheid, dofheid, soms botheid, die hem in zulke gezinnen te gemoet treden. De vertrouwelijke toegang tot de volwassenen is hem lang ontzegd, alleen de kinderen zijn wel te winnen; buitendien deze trekken zelven aan door hun lief, onschuldig voorkomen, en de onderwijzer vindt hierin de aanmoediging om zich met hen bezig te houden. Gevoelt hij daarvan niets, dan trekke hij zich zoo spoedig mogelijk terug; alleen toewijding aan het jeugdig geslacht kan hem de

vele moeijelijkheden doen overwinnen, die hem onvermijdelijk wachten. De man, die liefde gevoelt voor de bevolking, zich zijne roeping bewust is, van voor haar, in haar midden te leven, en die dit geene al te groote opoffering acht, heeft kans van slagen.

Kans van slagen! Het staat eenmaal vast, dat hij eene school zal openen. Uit eigen middelen heeft hij een gebouwtje doen oprigten, dat vrij wel geschikt is om er eenige kinderen te ontvangen. Zullen deze komen? Wat heeft de onderwijzer in zichzelven, om hen te trekken, en later aan zich te verbinden? Zullen de ouders het als een voorregt beschouwen, dat zij hunne kinderen ter school mogen zenden? Waarin moet dit voorregt dan bestaan? Die kinderen zijn hun van dienst in hun bedrijf; zij zijn hun speelgoed gedurende hunne rust; zij hinderen nergens, en behoeven dus niet uit nooddwang verwijderd te worden; zij zullen meer kosten aan kleeding, als zij ter school gaan, welligt minder geschikt worden voor den arbeid in het dagelijksch leven: als de ouders niet zwanger gaan van eenig denkbeeld, dat op standverheffing van hunne kinderen doelt, dan zullen zij het schoolgaan voor hun kroost zeker niet als een voorregt beschouwen.

Maar men is geslaagd, op welke wijze dan ook, de Hoofden te winnen; zij zullen van hun gezag gebruik maken, om de kinderen ter school te zenden, de nalatigen doen opsporen, aandrijven, welligt streng straffen! Wie kan als onderwijzer en menschenvriend gebruik maken van zulke middelen? Wie het deed, ik zou hem toeroepen: »Ongelukkige! Gij meent zeker, dat uwe school doel is, en dat het huisgezin het middel moet worden, om uwe schepping te doen bloeijen; terwijl integendeel de school het middel behoort te zijn, om het huisgezin te verheffen! Gij speculeert op de slechte hoedanigheden van den inlander: de dwingelandij en trots der Hoofden, den slaafschen geest der minderen! Zulk schoolhouden, men moge zeggen wat men wil, doet meer kwaad dan goed. Ik zal niet afkeuren, dat de be-

volking op gepaste wijze door hare Hoofden worde aangespoord om voor de kinderen gebruik te maken van de school; maar den onderwijzer blijf ik toeroepen: tracht middelen te vinden, waardoor de belangen der ouders en het welzijn der kinderen met uwe eigene hoogere menschenliefde in harmonie worden gebracht."

Die middelen moeten grootendeels nog gevonden worden; ik stel mij voor, dat er enkele zijn opgenomen in de volgende methode. Zij kan niet dienen voor wie haar uitsluitend zou willen volgen. De onderwijzer zal, zoo hij haar zijne aandacht waardig keurt, er gebruik van maken, om er zijne eigene uit op te bouwen, naar verkregen plaatselijke ervaring en daaruit geboren inzigten.

Ten einde reeds dadelijk een algemeen denkbeeld te geven van de door mij voorgestelde methode, wil ik die eerst in breede trekken voorstellen, om haar vervolgens in enkele onderdeelen, bij wijze van toepassing te behandelen, in zoo verre dit noodig kan zijn voor den onderwijzer.

Algemeen begrip van de methode.

De eerste zorg des onderwijzers geldt een geschikt lokaal, dat beantwoordt aan de regelen der hygiëne en toch ingerigt is naar den bouwtrant bij de bevolking in zwang; dit laatste is noodig, om zoo na mogelijk aan de oorspronkelijke behoeften van het huisgezin te voldoen.

Het tweede, waarvoor hij te zorgen heeft, is eene aanvankelijk voldoende hoeveelheid leermiddelen, naar een eigen systeem gerangschikt, zonder dat daarom dit systeem bij het onderwijs te voorschijn trede, alleen ter tegemoetkoming aan eigen denken en handelen. Die leermiddelen hebben betrekking op de algemeene hoedanigheden der ligchamen, naar vorm, kleur, afmetingen, naar de eigenschappen der stof (hard, taai, zacht, week, ruw, effen, glad, doorschijnend, doorzigtig, veerkrachtig,

deelbaar, enz.), naar het gebruik der zintuigen bij oefeningen voor het gezigt, het gehoor, het gevoel, den reuk, de smaak. Die leermiddelen zijn ontleend aan het dierenrijk, het plantenrijk en het delfstoffelijk rijk, zonder echter andere voorwerpen te bevatten, dan die in het land zelf voorkomen. Andere leermiddelen hebben betrekking op beweging en rust; zij dienen ter veraanschouwelijking van rollen, slepen, trekken, duwen, vallen, stijgen, botsen, loopen, gaan, stappen, draven, rennen, springen, enz. Eene andere afdeeling bevat de hulpmiddelen tot het bijbrengen van kennis van de voorwerpen der industrie: gereedschappen, huisraad, kleeding, huisbouw, akkerbouw, veeteelt, wapenen, enz. Verder heeft men de grondstoffen, waarvan deze kunstproducten vervaardigd worden: boomwol, boomschors, houtsoorten, steen, ijzer, koper, enz. Weer andere hulpmiddelen hebben betrekking op de voeding en wat daar mede in verband staat.

Terwijl men deze rubrieken kan vermeerderen naar voorkomende omstandigheden, zorge men in eene tweede afdeeling van leermiddelen, alles op te nemen wat op de handwerken en het dagelijksch bedrijf van den inlander betrekking heeft, en verschaffe daarbij de gelegenheid om van deze soort van leermiddelen zoo veel mogelijk gebruik te maken.

De onderwijzer heeft, dus toegerust, slechts in zich zelven het overige te zoeken van wat hij bij zijn onderwijs noodig heeft, en daartoe behoort in de eerste plaats, dat hij helder denke, een warm hart hebbe voor de kinderen, eene gemakkelijke wijze van zich uit te drukken in de taal, bij gepaste levendigheid en vrolijkheid. Hij heeft dus noodig gezondheid, kracht, een' opgeruimden zin, een scherp en vaardig oog en oor.

Het eerste wat hij t e d o e n heeft is, de kinderen aan zindelijkheid, netheid en orde te gewennen, en het is geen verloren tijd, die hij besteedt, om hen daarin te oefenen. Het tweede, wat hij te doen heeft, is het oefenen in betamelijke, gepaste, vlugge, zoo mogelijk nette en sierlijke bewegingen; zitten en opstaan, het gebruiken van handen en armen, het maken van bewegingen in de maat, marcheren, enz, kortom de eerste en eenvoudigste oefeningen der gymnastiek komen hier in aanmerking, en vormen eveneens een integrerend deel van zijn onderwijs.

Het mag bij geen dezer oefeningen aan de v i v a v o x, spreken en goed spreken ontbreken, en de leerling zelf moet niets doen, zonder daarbij te spreken of te zingen; het laatste behoeft geenszins altijd eene melodie te zijn: het recitatief, maar goed geaccentueerd naar maat, toon en uitspraak is hier zeer aan te bevelen.

Bij het gebruik van alle leermiddelen komt het er op aan, zoo veel mogelijk, reeds dadelijk alle zintuigen geregeld te doen gebruiken, maar van zelf zullen het gezigt en het gevoel eene eerste plaats innemen, terwijl daarna het gehoor in aanmerking komt, en de smaak en reuk als ondergeschikt kunnen beschouwd worden. Dat het hierbij vooral ook op spreken aankomt ligt voor de hand.

De genoemde oefeningen hebben voor een groot deel betrekking op het ligchaam, voorts bij het benoemen van voorwerpen en hoedanigheden, ook op geheugen en spraakvermogen.

Op deze hoogte nu zal het noodig zijn over te gaan tot het ontwikkelen van het denkvermogen naar de rigting van getal en maat. Rekenen is het gebruikmaken van de zijde van ons denkvermogen, die betrekking heeft op de bepaling van waarde, en wel, in den eenvou-

digsten vorm, op het bepalen van getallenwaarden. De oefeningen moeten aanvankelijk zeer eenvoudig worden ingerigt en zeer geleidelijk voortgaan; hoe dit geschieden kan, zal blijken bij de nadere behandeling van dit onderdeel der methode. Maar gelijktijdig moeten ook de begrippen van maat worden bijgebracht, absoluut en relatief. Absoluut door het bepalen van lengte, breedte, hoogte, diepte, naar een' vasten maatstaf; relatief door het onderling vergelijken van voorwerpen, vlakken of afstanden.

Heeft de leerling deze oefeningen doorloopen, dan wordt het tijd, hem de handen te doen gebruiken, en welligt het eerst door houtjes, blokjes, strootjes, biezen, enz. in bepaalde vormen te doen leggen, eerst op voordoen van den onderwijzer, daarna naar eene teekening.

Op een' volgenden trap heeft hij die voorwerpjes te vereenigen door bouwen, vlechten, knoopen, enz., alles op de eenvoudigste wijze, althans zonder andere complicatie dan door hem goed nagegaan kan worden, liefst zóó dat hij de eenvoudigste regelmatige figuren leere zamenstellen, waarbij dan weêr het denk- en spraakvermogen geoefend worden, ook door het benoemen van vorm, afmeting, grenzen, kleur, enz.

Dan wordt het tijd den leerling te oefenen in het teruggeven van deze figuren op de lei of op het papier, nog niet om daarbij zekere volmaaktheid in teekening te beoogen; daaraan valt vooreerst niet te denken.

Zoo komt men tot het overgangspunt tot het nabootsen van lettervormen, en daaraan sluit zich dan van zelf het zoogenaamd lager onderwijs van onze school aan, mits naar zuiver ontwikkelende methode.

Men zou dus kunnen zeggen, dat het eerste onderwijs de leerstof omvat van onze bewaarschool, maar dan

wachte men zich toch vooral aan de school dien naam te geven of haar in karakter en gehalte met deze gelijk te stellen, vooral ook omdat de leeftijd, waarop de kinderen de inlandsche school beginnen te bezoeken, overeenkomt met dien, waarop onze kinderen, te regt of ten onregte de bewaarschool verlaten.

Eerst nu moet gebruik gemaakt worden van gewone afbeeldingen en platen.

Welligt is het niet overbodig aan dit algemeen overzigt de volgende opmerkingen toe te voegen:

a. Alle onderwijs worde verstandig afgewisseld en dure niet langer dan den tijd, waarin de leerling geacht kan worden al zijne aandacht op de leerstof te zullen vestigen.

b. Gesprekken en vertelsels wisselen het gewone onderwijs op gepaste wijze af.

c. Het getal leerlingen, dat gelijktijdig onderwezen wordt, ga de twintig niet te boven, tenzij de nood dwingt.

d. Geene klasse ontvangen langer dan twee uren daags onderwijs.

De methode in enkele van hare onderdeelen.

EERSTE CURSUS.

A. Oefeningen in het benoemen van voorwerpen, hoedanigheden, vormen, kleuren, enz.

Eerste reeks. Oefeningen in het benoemen van voorwerpen en gemakkelijk te onderscheiden hoedanigheden.

Onder gepaste gesprekken laat de onderwijzer de leerlingen eerst al de voorwerpen, die in het lokaal onmiddellijk voor oogen zijn, daarna enkele hoedanigheden noemen. Het komt er zeer op aan, dat de leerling de woorden goed uitspreke, en is de onderwijzer de taal nog niet volkomen magtig, dan zal hij voor zich zelven niet weinig voordeel uit dit onderwijs kunnen trekken,

door goed op uitspraak en toon van de kinderen te letten. Leeren zij door hem zaken en woorden verbinden, hij kan door zijne leerlingen den tongslag der taal leeren kennen en zich daarin oefenen. Bij menige taal komt het bijzonder hierop aan, en heeft men zich eenmaal gewend de taal in verkeerden tongslag te spreken, dan komt men een ernstig bezwaar tegen de hartelijke nadering tot het volk niet ligt, zoo ooit te boven.

Tweede reeks. Oefeningen in het benoemen van voorwerpen, die de onderwijzer den leerlingen uit zijne verzameling toont.

Opmerking. Reeds hier kan de onderwijzer er zijn werk van maken, zijne verzameling uit te breiden, door de leerlingen aan te moedigen tot het medebrengen van voorwerpen. Dit geschiedde meer nog ter oefening van den leerling in het gebruikmaken van het geleerde buiten de school en daarbij dus ook in opmerken en zoeken.

Derde reeks. Dezelfde soort van oefeningen worden nu voortgezet in de onmiddellijke nabijheid van het schoolgebouw. Eerst komen hier in aanmerking de uitwendige deelen van het gebouw, dan die van de voorwerpen op het erf en zoo noodig even daar buiten: boomen, planten, dieren, paggers, bodem, enz.

Vierde reeks. In het schoollokaal terwijl de leerlingen in een' halven kring voor den onderwijzer staan benoeming van de voornaamste deelen des ligchaams en van de kleedingstukken. Het behoeft naauwelijks herinnerd te worden, dat elk deel, dat genoemd wordt, ook door onderwijzer en leerlingen wordt aangewezen.

Opmerking. Waarschijnlijk zullen de bovengenoemde vier reeksen voldoende zijn, om aanvankelijk met den leerling aan het spreken te komen en hem te gewennen, de dingen een voor een in het oog te vatten en behoorlijk te benoemen. Deze oefeningen kunnen bekort of uit-

gebreid worden, al naarmate de onderwijzer zulks tot het aangeduide doel noodig acht

Vijfde reeks. Oefeningen in het bepalen van den vorm. De reeds bekende voorwerpen worden op nieuw in het oog gevat, de vorm wordt slechts in hoofdtrekken bepaald. Voorbeelden: Het raam, de deur, de bank, het vertrek, enz. zijn vierkant of langwerpig vierkant; verschillende vruchten zijn rond of ovaal; boomen zijn rond; het dak is schuin, de vloer, enz. is vlak of plat, enz. Deze oefeningen worden later, en dan met meer bepaaldheid, voorgezet.

Zesde reeks. Oefeningen in het bepalen van kleur.

Zevende reeks. Oefeningen in het bepalen van betrekkelijke grootte: groot, klein, lang, kort, dik, dun, breed, smal, enz.

Achtste reeks. Oefeningen in het bepalen van lengten door meten met den voet, de hand, den voorarm, de schrede, enz.

Hieraan kan de onderwijzer verbinden het meten met een stokje, latje of bamboe van bepaalde lengte, b.v. van een' meter of 5 decimeter of één' decimeter, zonder dat deze maten aanvankelijk voor den leerling benoemd worden, ofschoon hij waarschijnlijk na eenigen tijd de namen van meter, halven meter, enz. wel zal kunnen gebruiken, zonder dat het daarom nog in de verte tot eene verklaring van de gronden van het meten komt.

Opmerking. De onderwijzer zorge hier, zijn onderwijs af te wisselen met kinderspelen, bij welke namen van vormen en afmetingen te pas komen. En deze opmerking gelde ook voor het vervolg. Allerlei spelen behooren tusschen het onderwijs op gepaste wijze te worden ingevoegd, als voortzetting en toepassing van de oefeningen in de klasse. (Knikkeren, balspelen, bikkelen, sannispel, crocket-spel, enz.) vooral ook inlandsche spelen, op Java

o.a. zeer talrijk. Men vergete niet, dat waar zulke spelen bij onze jongens dienen om ongevoelig en zonder bepaald toezigt te oefenen, zij eveneens ongevoelig, maar toch methodisch door den onderwijzer op de indische volksschool kunnen worden aangewend ter bereiking van zijn doel: ontwikkeling van het waarnemings- en spraakvermogen des leerlings. Later kunnen spelen als hoepelen, tollen, vliegers oplaten en ook die waarbij het ligchaam geoefend wordt in loopen, springen, klimmen, enz. tot gelijk doel worden aangewend.

Negende reeks. Oefeningen in het benoemen en verrigten van bewegingen: gaan zitten op verschillende wijze, staan, loopen, stappen, rennen, hinken, vallen, springen, duikelen, trekken, rollen, enz. Bewegingen van handen, voeten, hoofd, armen, beenen, schouders, borst, rug, heupen, enz.

B. Oefeningen in het vinden en benoemen van de verschillende hoedanigheden van enkele stoffen.

Eerste reeks. Vaste stoffen. Het ligt hier geenszins in de bedoeling eenigszins wetenschappelijk de hoedanigheden der stoffen na te gaan of te bepalen; zelfs is de onderwijzer niet gebonden aan eene bepaalde reeks van voorwerpen. Wat de bodem doorgaans oplevert en wat dus voor de hand ligt kan hier stof zijn voor zijn onderwijs. Heeft hij zoo een' steen in handen, hij geeft den leerling de gelegenheid dien te bezien, te betasten, op de hand te wegen, enz. en intusschen worde bepaald, of het voorwerp hard dan zacht, glad of ruw is; verder welken vorm het heeft: rond, ovaal, vierkant, enz. enz.; voorts worde gelet op kleur, afmetingen, of het drijft dan zinkt, brandbaar is of tegen vuur bestand, ondoorschijnend, doorschijnend of doorzigtig, taai of bros, veerkrachtig of week, helder van klank bij aanslag of dof dan scherp, enz.

De steen hierop doorgeslagen geeft aanleiding tot nieuwe waarnemingen, als scherp of glad, glinsterend of dof, enz. Op gelijke wijze kan men nijverheids-voortbrengselen behandelen, b v. glas, leder, broodsuiker, brood, enz. evenwel geen andere dan die in de streek, waar men werkt, genoegzaam voorkomen. De verzameling van den onderwijzer moet hier hare diensten bewijzen, en de leerlingen moeten haar helpen verrijken, zij het ook met verscheidenheden van reeds voorhanden stoffen.

Den gang van dit onderwijs kent overigens elk onderwijzer. Het is noodig, dat hij daaraan verbinde korte mededeelingen of vertelsels en verhalen. Hij moet zich niet ontzien, als hij den val wil aantoonen, het voorwerp te laten vallen; als hij spreekt over den slinger, de catapult, het werpen uit de hand, de verrigtingen zelf uit te voeren of den leerling de voorwerpen te doen gebruiken. De vragen, de gesprekken, enz., die zich met deze handelingen laten verbinden, zullen hem te beter in staat stellen tot het oefenen van invloed op zijne leerlingen. Woord en daad behooren zooveel mogelijk gepaard te gaan.

NB. Men vergete hier niet, dat een tweede cursus gelegenheid geeft tot uitbreiding van het onderwijs.

Tweede reeks. Vloeistoffen.

De behandeling behoeft hier niet nader te worden aangeduid; alleen zij men indachtig, dat behalve water, melk, inlandsche dranken, olie, azijn, inkt, ook harsen, gommen, vloeibare lijm, stijfsel, enz. stof leveren.

Derde reeks. Boomen en planten.

Hier komt het er weêr op aan, de boomen en planten te kiezen, die het meest in 't oog vallen, door den inlander het meest gebruikt worden. Nemen wij tot voorbeeld den kokospalm. De leerling moet bij de behandeling dien boom voor zich hebben, en zóó de af-

zonderlijke deelen zoeken en benoemen (wortel, stam, kroon, bladeren, vruchten; – de dikte, de hoogte of lengte, de kleuren der onderdeelen; – eigenschappen als hard of zacht, vast of los, enz.; den vorm, enz. enz.). Komt eindelijk de vrucht aan de beurt, dan heeft men ruim gelegenheid, zich te vergewissen van wat de leerling daarvan weet, hem dit duidelijk te doen zeggen, en daarna hem mede te deelen wat hij op deze hoogte van het onderwijs nog leeren moet. Oefeningen voor den smaak en den reuk mogen hier niet verzuimd worden.

Vierde reeks. Dieren.

Het dierenrijk geeft eigenaardig gelegenheid tot het leeren benoemen van de dieren, het bespreken van hunne levenswijze, verrigtingen, vorm, kleur, enz. enz. De stof wordt ligt te rijk, en men moet zich dus verstandig beperken, niet vergetende, dat een tweede cursus gelegenheid geeft tot uitbreiding; men neme b.v. op Java den buffel, den tijger. (Vorm, grootte, kleur, wijze van beweging, verblijf, geluid, gebruik van tanden en klaauwen, prooi, vangst, enz.). De onderwijzer kan hier zelf veel leeren.

Vijfde reeks. De mensch.

De menschen in huis, op den akker, op de vischvangst, bij hun vee, op de jagt, met hunne kinderen.

Zesde reeks. Wat de mensch bewerkt of vervaardigt.

a. Stoffen uit het delfstoffenrijk.

b. " " " plantenrijk.

c. " " " dierenrijk.

Het komt er hier altijd weêr op aan, zich stipt te houden aan de kunstvoortbrengselen, gereedschappen, behandeling, enz. bekend bij het volk in de landstreek, waar men is.

Na de zorgvuldige behandeling van de leerstof in dezen cursus, zal de onderwijzer met zijne leerlingen genoegzaam op streek moeten zijn, om met hen vrij te kunnen zamen-

spreken en hen aan de orde te onderwerpen, die bij geregeld onderwijs noodig is, zonder dat stroefheid, gemaaktheid of onnatuurlijke hebbelijkheden daarbij plaats hebben. De leerling is dan ook nu geschikt voor het onderwijs, dat wordt voortgezet in een' nieuwen cursus.

Het moet duidelijk zijn, dat deze eerste cursus bestemd is, om den leerling te doen waarnemen wat voor hem als onmiddellijk voor de hand ligt, en daarvan in woorden rekenschap te geven, in een' vorm, dien de onderwijzer hem aangeeft; dat de leerling dus moet leeren, zich met den onderwijzer zoo vrij en gemakkelijk te onderhouden, dat het hem later een genoegen, zoo niet eene behoefte wordt, al meer en meer van hem te leeren. De onderwijzer heeft toe te zien, dat hij dit doel aanvankelijk bereike, om zich later niet op eens teleurgesteld te zien. Leerlingen, die blijken geen lust te hebben in het onderwijs, moeten verwijderd worden, vooral als zij reeds een' leeftijd bereikt hebben, waarop niet te verwachten is, dat zij zullen veranderen; hierbij wachte de onderwijzer zich echter wel, humeur of zelfs ontevredenheid te betoonen; het is volstrekt noodig, dat hij zijne opgeruimdheid beware, en vooral voor de leerlingen, die bij hem blijven, al is hun getal ook klein, onverdeeld de vriendelijke lijdsman zij.

TWEEDE CURSUS.

(*De acht reeksen van dezen cursus loopen parallel.*)

Eerste reeks. Is de leerling dus door den eersten cursus genoegzaam vertrouwelijk geworden met den onderwijzer, heeft deze eenige magt over de taal verkregen, zijn' vrijen tijd besteed om de landstreek, die hij bewoont, zoo goed mogelijk zelf te leeren kennen, zich de

bewoners in hun huiselijk, landelijk en maatschappelijk bedrijf zoo juist mogelijk voor te stellen, dan is de tijd daar om den blik ruimer om zich heen te slaan. Ik waag het, hoe vreemd het ook menigen onderwijzer moge voorkomen, maar geheel in het beleid van deze methode, aan te bevelen, ja voor te schrijven, dan vooral het schoolvertrek van tijd tot tijd te verlaten, om met den leerling kleine uitstapjes te doen, die evenwel niet langer dan een paar uren behoeven te duren. Waarom? Het komt er thans op aan, de begrippen van ruimte, betrekkelijke ligging, hoeveelheid, afmetingen in het veld, enz. te leeren bepalen en in teekening te brengen. Ik behoef slechts in korte trekken den aard en gang van dit onderwijs aan te geven, om begrepen te worden, vooral als ik vooraf opmerk, dat dit gedeelte van den tweeden cursus moet strekken als inleiding tot het later onderwijs in de aardrijkskunde van gewest en land.

De leerling moet in de eerste plaats leeren zich te oriënteren, uitgaande van de plaats, die de zon inneemt op een bepaald gedeelte van den dag, leere men hem de hoofdstreken van het kompas aanwijzen, zoo met de hand, als door zich in de bepaalde rigting te bewegen. Een in de vrije lucht op een effen terrein opgerigte staak, ter bepaling van de rigting der schaduw, zou daarbij van dienst kunnen zijn. Al spoedig wordt dit gevolgd door het bepalen der rigting, waarin de verschillende deelen van het schoolvertrek ten opzigte van elkander gelegen zijn. Dit zelfde wordt vervolgens toegepast op plaatsen op het erf, daarna in de desa of negerij, eindelijk op eenige daar buiten gelegen. (1)

(1) Ik geloof, mij niet te vergissen, als ik beweer, dat deze begrippen meer onder het bereik van indische kinderen, dan van de onze liggen. Over het geheel weten de inlanders zich gemakkelijk te oriënteren. Het komt hier echter voor den leerling altijd weer op verklaren en dus op spreken aan.

Eenige van de gevonden punten worden door den onderwijzer op het bord, nog liever op den vloer, of op een liggend bord, door de leerlingen op de lei aangeteekend in de juiste rigting, uitgaande van een hoofdpunt, van waar uit lijnen naar de overige punten getrokken worden. De afstanden worden slechts ter loops, bij oppervlakkige schatting bepaald; het komt eerst aan op de rigting.

Na eenigen tijd ga men over tot het juister bepalen van den afstand, waarop zekere punten in zekere rigtingen van het uitgangspunt liggen, en wel eerst op het bord en de lei, daarna op een klein terrein b.v. op het schoolerf. Die afstanden worden door meting gevonden, waartoe de pas, de voet, de dikte van den duim kan dienen, waarbij later ook de meter te gebruiken is, wanneer men namelijk den leerling de deci- en centimeterafdeelingen laat tellen, niet laat aflezen.

De op het terrein gevonden metingen moeten nu in kaart gebracht worden, waarbij echter de vorm van onze kaarten niet gebruikt wordt. De hier bedoelde kaarten geven slechts lijnen, die van het uitgangspunt naar elk eindpunt getrokken worden in de gevonden rigting, naar verkleinden maatstaf. Het komt mij voor, en de ervaring heeft mij dit eenigermate geleerd, dat de bezwaren aan dit overbrengen verbonden, niet groot zijn, ten minste als men lijn voor lijn meet en overbrengt, wat noodig is, daar alles op het geheugen af moet gaan.

Voor zoo verre men noodig acht, het geheugen door teekens te gemoet te komen, kan men met den leerling een teekenschrift scheppen, waarbij zelfs onze cijfers kunnen dienen, mits zij uitsluitend bij dit doel bepaald blijven, en er niets aan verbonden worde, dat naar becijferen zweemt. (Men raadplege hier wat later over het rekenonderwijs zal worden in het midden gebracht.)

Men kan den leerling echter gerust leeren met papier, potlood en liniaal om te gaan.

Heeft de onderwijzer de overtuiging, dat zijne leerlingen dit gedeelte van het onderwijs goed gevat hebben en genoegzaam vaardig toepassen, dan breide hij het uit door de eindpunten op de kaart twee aan twee in rigting en afstand te bepalen en dat wel eerst op bord en papier, om op het terrein de proef te nemen, of de gevonden rigtingen en afstanden voldoende juist zijn.

De dus ontstaande figuren worden benoemd, en voor zoo ver mogelijk besproken, (driehoek, kwadraat, enz.).

De onderwijzer zal deze reeks beperken of uitbreiden naar den leeftijd, de vatbaarheid en ontwikkeling van zijne leerlingen, en eveneens naar de min of meer gunstige gelegenheid van het terrein. Hij behoeft geen zwarigheid te maken, van het kompas en zelfs van de zwaai gebruik te maken, mits beiden van tamelijk groote afmeting zijn.

De oefeningen worden reeds dadelijk of anders in een' volgenden cursus voortgezet, door het opnemen van bepaalde punten binnen het opgemeten terrein gelegen, als bepaalde boomen, in 't oog vallende niet te uitgebreide voorwerpen, en dan kieze men voor iedere bijzondere soort zoodanig teeken als het gemakkelijkst ter aanduiding te onthouden is.

Wie overigens nog twijfelen mogt aan de gepastheid van oefeningen als deze vóór dat nog eenig begin met lees- en schrijfonderwijs gemaakt is, die gelieve te bedenken, dat het ontwerpen van teekeningen en kaarten zeker bestaan heeft vóór het gebruik van het letterschrift, en dat deze bij onbeschaafde volken gevonden worden.

T w e e d e r e e k s. De tweede reeks is van historischen aard. Zij heeft ten doel om bij den leerling de begrippen van tijdsafstanden en persoonlijke betrekkingen te

ontwikkelen, hem door leerzame historische verhalen aesthetisch te vormen, en hem te oefenen in het vertellen.

Het is niet noodig, dat ik hier eene reeks van feiten of verhalen als onderwerpen van behandeling aanstip: de onderwijzer zal zelf genoeg weten wat hij gebruiken kan.

Ik mag echter niet nalaten op te merken, dat de thans door velen gewraakte Bijbelsche geschiedenis, maar dan ook zóó als de verhalen ons in den Bijbel gegeven worden, eene eerste plaats verdient. Zij is voor het beoogde doel alleszins, naar mij voorkomt, het meest geschikt; omdat zij zich wat de toestanden aangaat vrij wel aansluit bij veel van wat in Indië bestaat; omdat zij de gelegenheid geeft menige zedelijke waarheid eenvoudig, plastisch voor te stellen en de ondeugd in hare gevolgen te doen aanschouwen; omdat zij, als men dan toch werkelijk zoo'n hoogen prijs stelt op neutraliteit, in Indië bij uitnemendheid neutraal is.

Deze laatste bewering verwekt verbazing bij allen, die nu eenmaal de geschiedenis van Israël niet anders dan uit een dogmatisch oogpunt beschouwen, en daardoor hare paedagogische strekking voorbij zien. Maar immers zij laat zich niet in met MOHAMMED en den Islam; zelfs een groot gedeelte van het leven van JEZUS geeft den Mohammedaan geen aanstoot, als de onderwijzer slechts zijne stof, ook in verband met eene voldoende kennis van den koran, bewerkt. Wat meer zegt: zij laat zich niet in met de veroveringen door Mohammedanen in Indië gemaakt, evenmin als met de nederlagen door Javanen en Maleijers van de zijde van Spanjaarden, Portugezen, Engelschen en Hollanders ondervonden. Zij verkrijgt alleen dan een specifiek christelijk of anti-israëlitisch, anti-mohammedaansch karakter, als zij voor kinderen en eenvoudigen verkeerd wordt voorgedragen. En de heiden?

Hij ergert zich daaraan niet voor het minst; men heeft in onze Indiën met geen godsdienststelsels als het Brahmanisme of Boeddhisme te rekenen; kon er volgens de wet sprake van zijn, de schoollokalen op zekere uren ter beschikking van den mohammedaanschen goeroe te stellen voor zijn godsdienstonderwijs, – voor den heidenschen priester valt aan zoo iets niet te denken.

Men zie toch ook niet voorbij, dat wat wij algemeene geschiedenis noemen voor den inlander een rhapsodisch zamenstel van onbegrijpelijke feiten en toestanden is, en dat voor hem dan nog het best begrijpelijk zou zijn de geschiedenis van Djengis-khan, van Nina-Saïb of van het rijk van Môdjô-pahit. Hoe moet men het aanleggen met de Oost-indische geschiedenis der jongste eeuwen? En hoe met de volksoverleveringen?

Maar mogt men in deze zienswijze van mij verschillen, (het is hier allerminst de plaats, om over dit punt te twisten), men beschouwe dan als geschiedenis allerlei verhalen uit het dagelijksch leven, voorstellingen der fantasie, volksoverleveringen en eigenlijke geschiedverhalen. De onderwijzer zorge daarvan een' grooten voorraad ter beschikking te hebben, om daarvan, naar voorkomende gelegenheden gebruik te kunnen maken.

De leerling moet in allen gevalle het vertelde teruggeven, nu eens geholpen door vragen, dan aangemoedigd tot vertellen, zoo als hij het gehoord heeft. Vooral ook daarom moet de voorstelling van den onderwijzer eenvoudig, kort, plastisch, zonder zedekundige of andere uitweidingen zijn, al ontbreken de zedekundige toepassingen niet, nadat de leerling het verhaal goed heeft opgenomen.

Derde reeks. De derde reeks heeft tot onderwerp het rekenen. Het onderwijs in het rekenen wordt zoo

vaak en geheel verward met dat in het cijferen in het beschaafde maatschappelijk leven, dat het hier werkelijk noodig is, ook voor menigen onderwijzer den gang van dit onderwijs eenigszins uitvoeriger aan te geven. Het rekenen is voor de verstandelijke ontwikkeling van den mensch, na het spreken, het noodigste. Rekenen is gebruikmaken van die zijde van ons denkvermogen, dat betrekking heeft op het bepalen van waarden, of liever, van grootheden. Maar toch in den meest algemeenen zin van waarden; want reeds dan vangt het rekenen aan, als de meerdere of mindere grootte, zwaarte, lengte, omvang, enz. van dagelijks voorkomende zaken, op de meest eenvoudige wijze bepaald worden. De minst beschaafde mensch bepaalt met meerdere of mindere juistheid de grootte of hoogte van een voorwerp, de zwaarte van een ander, de lengte van een' weg, enz. Hij kan dit niet doen, zonder die zijde van zijn denkvermogen te gebruiken, die hem in staat stelt, waarden te vergelijken en dus tot zekere hoogte te bepalen.

Van grootheden kan men spreken, als men aan zekere waarden eene vooraf overeengekomen bepaaldheid geeft, die van het begrip eenheid tot dat van veelvoud door redenering opklimt. Wanneer het waar is, dat sommige volken niet verder dan tot drie tellen, dan bewijst dit, dat hun begrip van grootheid zich niet verder uitstrekt dan tot 1, $1 + 1 = 2$, $1 + 1 + 1 = 3$; $2 + 1$, enz. $3 + 1$, enz. terwijl dan al wat meer is onder het algemeene begrip van veel wordt gebracht. Ik neem de vrijheid, nog altijd in twijfel te trekken, of er wel volken zijn, die in hun denken op zóó lagen trap staan (1); maar als men in zulke landen vraagt naar afstanden, naar het

(1) Ik spreek hier van volken, niet van individuën.

gewigt van voorwerpen, naar hoeveelheden spijs of drank, enz., dan kan men wel rekenen en soms uitstekend. De kameel zelfs staat niet op, als hij te zwaar beladen is, en de minst ontwikkelde neger weet volkomen juist te bepalen, wat de last voor een' man, wat die voor eene vrouw is, terwijl de cijferende en zoo het heet wél ontwikkelde slavenhaler dikwijls toont, ofschoon zijn eigen belang daarin betrokken is, hiervan geen begrip te hebben.

Ik vergeet niet, dat rekenen in den zin, dien wij er aan hechten, steeds betrekking heeft op bepaalde grootheden; ik wil dan ook, dat het rekenonderwijs strekke om het denkvermogen aan het juist bepalen en vergelijken van grootheden te gewennen; maar ik weet ook, dat rekenen, maar al te dikwijls met cijferen verward wordt, tot groote schade van het denkvermogen.

Onze cijfers zijn gedeeltelijk de krukken, gedeeltelijk de werktuigen, die dienen om den geest te steunen, waar de denkkracht te kort schiet, – of ook anders, dat de cijfers dienen om datgene uit den geest te elimineren wat de redenering bezwaart, even als de letters in de algebra dienen, om, het begrip van grootheden daarlatende, alleen over de onderlinge betrekking der waarden te redeneren. Het rekenonderwijs is een der voortreffelijkste middelen ter ontwikkeling van het denkvermogen; het cijferen, te vroeg gebruikt, verstompt den geest of vertraagt althans zijne ontwikkeling.

Om niet te uitvoerig te worden, wil ik de methode kort aanduiden in eenige reeksen van oefeningen; de onderwijzer zal, vertrouw ik, daaraan genoeg hebben.

Eerste reeks van oefeningen. De eenheid zamengesteld tot de waarden van $1 + 1 = 2$, $1 + 1 + 1 = 3$...... $1 + 1 + 1$ enz. $= 10$.

Opmerkingen:

1. Men weet, dat het hier noodig is gelijksoortige voorwerpen te gebruiken, en dat de oefeningen met verschillende soorten herhaald moeten worden; dat men altijd beginnen moet met de namen der voorwerpen duidelijk bij de waarden te doen uitspreken, en dat men eerst aan het slot van elke oefening kan komen tot de abstracte waarden.

2. Hoe gepast ook op onze scholen het gebruik van het zoogenaamde rekenraam is, het komt mij voor, dat een zoo vreemd ligchaam voor den aan kunstmiddelen weinig gewonen inlander, de aandacht afleidt. En waartoe dient een kunstmiddel, als de natuur zoo rijk is aan voorwerpen, die voor het beoogde doel uitstekend geschikt zijn? Ook van streepjes op het bord of op de lei mag geen gebruik gemaakt worden.

Tweede reeks van oefeningen.

$2 + 2 = 4$, $2 + 2 + 2 = 6$, $2 +$ enz. $= 8$, $2 +$ enz. $= 10$.

$3 + 3 = 6$, $3 + 3 + 3 = 9$	$3 + 2 = 5$, $3 + 2 + 2 = 7$, $3 +$ enz. $= 9$
$4 + 4 = 8$, enz.	$3 + 2 + 1 = 6$, $3 + 3 + 2 = 8$, enz.
$5 + 5 = 10$, enz.	enz.
enz.	

Men ziet, dat hier alle combinaties door zamenstelling te verkrijgen, en wel tot 10 bedoeld worden.

Derde reeks van oefeningen. Uitgaande van de waarde 10, laat men deze gedurig met één verminderen, tot men niets overhoudt, voorts met 2, en zoo verder.

$10 - 1 = 9$, $9 - 1 = 8$, enz.
$10 - 2 = 8$, $8 - 2 = 6$, enz.

Ook hier worde de gansche reeks der verminderingen geleidelijk behandeld.

Vierde reeks van oefeningen. De eerste en tweede oefeningen overgebracht op de waarden tot 20,

30, enz. misschien reeds tot 100. De ervaring zal moeten leeren, hoever men gerust, zonder het vermogen te overspannen, met den leerling gaan kan.

Vijfde reeks van oefeningen. Dezelfde gangen voor de verminderingen.

Zesde reeks van oefeningen

1 × 1 = 1,	1 × 2 = 2 enz
2 × 1 = 2,	2 × 2 = 4 »
3 × 1 = 3,	3 × 2 = 6 »
enz.	enz.

Opmerkingen:

1. De grens van deze oefeningen ligt daar, waar het product dat der zamentellingen bereikt heeft; kwam men daarmede niet verder dan b.v. 30, dan moeten deze oefeningen eerst later hooger worden voortgezet. En dit is in den regel aan te bevelen, daar het er op aankomt, dat de leerling zich de waarden steeds goed vertegenwoordige.

2. Men zorge toch vooral bij de vermenigvuldiging den benoemden factor niet met den onbenoemden te verwisselen. Twee maal drie noten moet voor den leerling iets geheel anders zijn dan drie maal twee noten, al komt hij tot het zelfde resultaat van zes.

3. De leerling moet bij deze oefeningen nog meer dan bij de vorige handelen. Moet hij de waarde van drie maal twee noten bepalen, dan neme hij twee noten, legge die op de hand, en zegge: dat is één maal twee noten; daarna legge hij nog eens twee noten op de hand, en zegge: hier zijn twee maal twee noten, enz. Of men late de leerlingen zich scharen in gelederen van twee; of men late combineren met de handen, vingers, enz.

4. Ook vergete men hier niet, de oefeningen op het terrein buiten de school voort te zetten: het denken moet uit het leven tot het leven gaan.

Zevende reeks van oefeningen.

$1 \times 1 + 1 = 2$,	$1 \times 2 + 1 = 3$ enz.
$2 \times 1 + 1 = 3$,	$2 \times 2 + 1 = 5$ »
$3 \times 1 + 1 = 4$,	$3 \times 2 + 1 = 7$ »
enz.	enz.

Achtste reeks van oefeningen.

$1 \times 1 + 2 = 3$,	$1 \times 2 + 2 = 4$ enz.
$2 \times 1 + 2 = 4$,	$2 \times 2 + 2 = 6$ »
$3 \times 1 + 2 = 5$,	$3 \times 2 + 2 = 8$ »
enz.	enz.

Negende reeks van oefeningen

$1 \times 1 - 1 = 0$,	$1 \times 2 - 1 = 1$ enz.
$2 \times 1 - 1 = 1$,	$2 \times 2 - 1 = 3$ »
$3 \times 1 - 1 = 2$,	$3 \times 2 - 1 = 5$ »

enz.

En verder dezelfde oefeningen bij de verminderingen, als bij de vermeerderingen van de producten.

De onderwijzer zal verder zelf moeten weten, of hij reeds kan overgaan tot de oefeningen $2 \times 3 + 2 - 1 = 7$, enz. Of ook $3 = 1 + 1 + 1 = 2 + 1$, enz.

Het doel moet zijn: den leerling vaardigheid te geven in de opgenoemde en daarmede verwante combinaties en ontbindingen.

NB. Deze negen eerste oefeningen moeten zeer goed begrepen en toegepast zijn, aleer men overgaat tot de nu volgende.

Tiende reeks van oefeningen. Men ga thans over tot het verdeelen der waarden, maar zorge daarbij de begrippen van verdeeling en verhouding goed uit een te houden, opdat de onderwijzer niet later bij den leerling stuite op eene begripsverwarring, voor welke hij zelf den grondslag gelegd heeft. Laat ons deze oefeningen weêr iets nader toelichten.

De onderwijzer verzoekt een' der leerlingen 10 voorwerpen, b.v. kanarienoten te nemen; hij stelle voor, deze in twee gelijke deelen te verdeelen, en late dus twee leerlingen, ieder op zijne beurt eene van den hoop afnemen, tot dat de voorraad is uitgeput en ieder zijn deel heeft te tellen. De noten worden daarop weêr bij een gelegd, en een andere leerling verdeele die nu in twee gelijke hoopen.

Op dezelfde wijze wordt het tiental in drieën verdeeld, waardoor blijkt, dat ieder deel drie wordt, terwijl ééne noot overblijft.

Zoo handelde men met de verdeelingen onder vier, vijf, zes, enz. tot tien.

Men gevoelt, dat het hier er op aan komt, bij de leerlingen het begrip van verdeelen te doen post vatten, en dat het dus niet aangaat, te beginnen en te eindigen met de waarden alleen in gelijkmatige deelen te verdeelen.

Het slot van deze oefeningen is, dat de leerling zich goed bewust zij, en dus ook wete te zeggen, dat $10 = 2 \times 5 = 3 \times 3 + 1 = 4 \times 2 + 2$, enz. is.

Dan worde deze oefening voortgezet met hoogere waarden. De onderwijzer zal hier weten, hoe ver hij gaan kan, en sprongen vermijden.

Elfde reeks van oefeningen. De leerlingen worden wederom uitgenoodigd, een tiental voorwerpen bij een te voegen; de vraag is, wanneer ieder 2 daarvan neemt, hoeveel personen een zoodanig deel zullen krijgen. De antwoorden moeten zoo natuurlijk mogelijk zijn; dan zal het denkbeeld van onderling verdeelen, dat hier zoo ligt het juiste begrip van verhouding in den weg treedt, niet ontstaan.

Nu volgt, dat ieder die neemt 3 voorwerpen erlangt;

de rest 1 geeft aanleiding tot het vormen van het begrip: verhouding, die zich niet in eene geheele waarde laat uitdrukken.

Op dezelfde wijze ga men streng door met de zoogenaamde verhoudingsdivisie. Op een' lateren trap van ontwikkeling kan men dan gevoegelijk daaraan verbinden het begrip der zoogenaamde breuken. Het komt mij echter voor, dat dit niet behoort te worden gegeven, dan nadat men met het cijferen begonnen is.

Twaalfde reeks van oefeningen. Deze reeks bevat de toepassing der vorige oefeningen op lengte- en inhoudsmaten, benevens op gewigten en muntspecies. Zij kan in verschillende onderafdeelingen gesplitst worden.

Toegepast op de lengtematen beginne men met eene maat b.v. ter lengte van den decimeter. Al de vorige reeksen van oefeningen worden nu, al is het ook met vluggen tred, doorloopen. Men begrijpt, dat waar vroeger steeds voorwerpen gebruikt werden, de denkstof hier tot maten, dus tot vooraf bepaalde waarden van het voorwerp der gedachte beperkt wordt.

Dezelfde oefeningen worden dan ook met den meter gemaakt.

Het is noodig, dat de voorwerpen, die tot maat gebruikt worden de juiste afmetingen hebben, en dat b.v. zij, die voor de lengtemaat dienen, zoo min mogelijk dikte hebben. Zoo zou b.v. garen of touw met hars stijf gemaakt beter kunnen dienen, dan hout of bamboe. De voorwerpen moeten echter juist tegen elkander aangelegd kunnen worden, opdat de leerling als van zelf tot besluiten kome, als b.v. dat 10 decimeter = 1 meter is.

Dezelfde oefeningen met inhoudsmaten, enz. Ook deze moeten voldoende zuiver zijn.

Het is overbodig hier verdere aanwijzingen te geven:

de onderwijzer, die zijn' weg met geduld en volharding tot hiertoe heeft bewandeld, zal zelf weten, waar hij herhalen, waar stilstaan moet, waar vlugger voort kan gaan.

Dertiende reeks van oefeningen. Deze reeks bevat verdere toepassingen van de verhoudingsdivisie, bepaaldelijk het meten en wegen.

De onderwijzer legge den leerling den meter voor, en geve hem eene andere lengte, b.v. die van den decimeter in de hand, om te bepalen hoeveel malen deze op den meter begrepen is. Verder geve hij hem eene lengte van 2, dan van 3, enz. decimeters, om daarmede hetzelfde te doen.

Daarna weder late hij den leerling den decimeter uitleggen op eenige lengte, die vooraf niet bij hem bekend is, b.v. van de tafel, de bank, zoodat de leerling van zelf opmerkt, dat verscheidene van deze lengten niet volkomen met den decimeter zijn uit te meten.

Wat met den decimeter gedaan is, geschiede later met den meter, binnen en buiten het schoollokaal, en de leerlingen worden zoo gebracht tot het begrip van den decameter.

Voorts volgen toepassingen op inhoudsmaten, voor drooge en voor natte waren; dan op de gewigten; eindelijk op de munten.

Bij dit alles moet de leerling zelf meten en wegen, en terwijl het in Nederland nog al kostbaar zou zijn, de noodige toestellen voorhanden te hebben, vindt men in Indië overvloedig gelegenheid, om althans de inhoudsmaten uit bamboegeledingen te vervaardigen. De leerlingen kunnen dit onder toezigt van den onderwijzer zelven.

Ook het wegen kan op eenvoudige wijze geschieden,

mits men eenige stellen gewigten heeft: de balans laat zich vrij voldoende vervaardigen.

Op deze hoogte gekomen wil ik met de leerlingen het cijferen opgevat hebben. Daar men hier dan op het terrein van ons gewoon lager onderwijs overgaat, zal ik mij thans onthouden van het aanduiden van mijne methode. Elke methode vordert echter ook hier het gestadig zamenwerken van den onderwijzer met den leerling, en zoo mag dan ook van rekenboekjes niet dan met spaarzaamheid gebruik worden gemaakt.

Ik wil alleen opmerken, dat de leerling van meet af aan goed moet leeren inzien, dat onze gewone teekens 0, 1, 2, 3, enz. geen onveranderlijke, maar eene naar de plaats, die zij innemen, veranderlijke waarde hebben; dat b.v. 3 = 3, of 30, of 300, enz. is, en dat door deze combinatie van teeken met plaats alle getallenwaarden worden uitgedrukt. De toepassing van dit eerste beginsel bij het onderwijs geeft voor het juiste begrip van ons cijferen een onschatbaar voordeel. Buitendien is de leerling nog niet zoo ver ontwikkeld, dat hij begrip kan verkrijgen van ons tientallig stelsel, al schijnt dit zoo, als men op de gewone wijze cijferen leert. De geest komt eerst veel later, en doorgaans bij wijze van saut périlleux, tot dit begrip. Men zal ondervinden, dat de leerling daardoor als van zelf komt, tot de ontbindingen, die bij het zoogenaamd uit het hoofdrekenen op den voorgrond staan. Zoo zou ik b.v. willen, dat men den leerling bij het optellen, aftrekken, enz. van getallen altijd eerst oefende in het optellen, aftrekken, enz. van de grootste waarden, wat ieder die geregeld denkt, van zelf doet. Om dit met een enkel voorbeeld op te helderen:

Men heeft op te tellen	375	
	782	
	615	
	75	
	8	
	219	
dan verkrijgt men eerst	18..	[= 1800]
verder	24.	[= 240]
»	34	[= 34]
	1...	[= 1000]
	10..	[= 1000]
	7.	[= 70]
	4	[= 4]
totaal. .	2074	

Men meene toch niet, dat deze weg langdradig is; hij is geleidelijk, daardoor voor den geoefenden wandelaar ligt vervelend, maar voor hem, die op de hoogte moet gebracht worden de veiligste, zelfs de kortste.

Heeft de leerling goed leeren rekenen, dan zal het cijferen hem een spel worden, maar daarom vooral moet het niet tot eene machinale bewerking worden verlaagd. Later als de geest goed ontwikkeld is, doet hij als machinaal wat hij eerst met inspanning van alle kracht heeft leeren verrigten.

Bij het cijferen kan het rekenen niet gemist worden, dat weet elk onderwijzer, en zoo stap ik van dit onderwerp af.

Vierde reeks. Teekenen.

Uit het voorgaande zal genoeg gebleken zijn, dat het teekenen een der hoofdvakken op de inlandsche volksschool behoort te zijn. Het is niet noodig in eenige ontwikkeling van den gang van dit onderwijs te treden. De bekende methode van DUPUIS, het vroegtijdig teekenen in de ruimte, zal aanbeveling verdienen; maar de onderwijzer,

die dit vak niet geheel meester is, doet beter naar voorbeelden van het bord te laten teekenen; al ligt zal hij al doende verder kunnen gaan, en zeker door de ervaring moeten leeren wat noodig is voor zijne eigene school.

Vijfde reeks. Natuurkennis.

Bij het boven behandelde komt de onderwijzer gedurig als van zelf met zijne leerlingen in de natuur: zijn onderwijs is natuurlijk; het is echter nooit wat men *wetenschappelijk* noemt; en dat het zoo nooit worde, behoort zijne zorg te zijn. Zijne zorg: want niet gemakkelijk is het, de leerstof, die onder ons als van zelf eene wetenschappelijke gestalte verkregen heeft, als op nieuw uit de bronnen, d.i. hier uit de natuur in hare veelzijdige openbaringen te voorschijn te doen treden. Toch moet de onderwijzer er ernstig op bedacht zijn, den leerling reeds vroeg op verschijnselen te doen letten, die door onze kennis van de natuur tot zekere hoogte verklaard worden. Practisch kan de onderwijzer den leerling veel bijbrengen over de algemeene eigenschappen der stof, beweging, evenwigt, hefboom, waterloop, waterdruk, luchtstroomingen, warmte, koken, verdampen, enz., zonnestand; luchtverschijnselen, enz.; de voorwaarden voor gezondheid, oorzaken van ziekten, eenige functiën van het menschelijk ligchaam, voedsel, enz., de kennis van dieren en planten in hun leven, enz.

Het onderwijs mag intusschen niet zijn, wat men wel eens noemt occasioneel onderwijs: de onderwijzer behoort een wel doordacht en voor uitvoering vatbaar plan te hebben; het moet *zijn* plan zijn, en daarom zou het ongepast wezen, hier te willen bepalen, wat hij al dan niet daarin behoort op te nemen.

Nog eens zij het gezegd: de natuur moet zijne leids-

vrouw, de wetenschap de staf zijn, die hij alleen zelf in de hand heeft, die den leerling niet zou passen.

Zesde reeks. Zang.

Ik onthoud mij hier van aanwijzingen. De onderwijzer, die eene goede stem heeft, daarbij de eerste beginselen van den zang en van de muzijk verstaat, zal van zelf dit onderwijs opvatten, naar eigen zienswijze. Hij hoede zich echter van te methodisch te werk te willen gaan, en verzuime vooral niet aan den zang woorden te verbinden, al zijn zij ook nog zoo eenvoudig, zelfs verre van poëtisch. Het volk moet zangerig worden, zal het een opgewekt leven gaan openbaren: dit houde hij in het oog.

Zevende reeks: Huisgezin en maatschappij.

Onder dezen titel worde behandeld wat wetenschappelijk onder de titels van staathuishoudkunde of volkshuishoudkunde voorkomt. Zoo ongerijmd het is deze vakken op te nemen als wetenschap, zoo noodig is het, reeds vroeg de eerste noties dezer rubriek van kennis op de school bij te brengen.

Uitgaande van het huisgezin, worde besproken wat ter plaatse de aard van het huisgezin is, met onpartijdigheid, dus naar waarheid. Is het de moeder, die met een deel van hare kinderen voor het akkerwerk zoowel als voor het huiswerk te zorgen heeft, terwijl de vader het grootste gedeelte van zijnen tijd met niets doen doorbrengt; is de man de tiran, die over vrouw en kinderen naar willekeur beschikt; is de band des huwelijks niet sterker dan de willekeur van den man medebrengt; wonen vuilheid, slordigheid in de woningen; worden de akkers niet bebouwd, dan nadat de priester den vogel gehoord heeft; verbiedt het bijgeloof tot het werk te gaan, wanneer zich ongunstige teekenen voordoen, enz., – dan worde dit zoo als het in de werkelijkheid bestaat, eenvoudig voorgesteld

als de wetten, die het huisgezin ter plaatse beheerschen. Als de huisvader het akkerwerk verrigt, zich veel moeite en arbeid getroost bij de ontginning, de bebouwing, de irrigatie van akkers, terwijl de huismoeder en de kinderen alleen te hulp komen, als vele handen voor den oogst gevorderd worden, dan worde ook dit als een eigenaardig geheel voorgesteld. Het komt er op aan, dat de leerling zoo juist mogelijk rekenschap wete te geven van het bestaande: het is het uitgangspunt. Maar daarna rust op den onderwijzer de taak om met het meeste beleid andere toestanden te doen kennen, en zoo worde het goed georganiseerde europeesche huisgezin voorgesteld, geïdealiseerd, omdat het er op aankomt, indrukken te geven, die later ongevoelig hunnen invloed moeten openbaren.

Orde, netheid, zindelijkheid, tijdsverdeeling, arbeidsverdeeling en daaruit voortvloeijend ontstaan van handwerken, handel, scheepvaart, akkerbouw, onderwijs, enz. enz. worden behandeld en voorgesteld in den invloed, dien zij op het huisgezin behooren te hebben.

Is men zóó ver gekomen, dan worden de voornaamste handwerken en bedrijven behandeld, waaraan als van zelf begrippen uit de staathuishoudkunde te verbinden zijn, die op dezen trap van onderwijs onder de vatbaarheid van den leerling liggen.

Achtste reeks. De praktijk in handwerken.

Maar aan dit onderwijs moet zich nu ook de practijk aansluiten, en hier zullen het vooral de handwerken zijn, die den leerling tot de geschiktheid voor het leven moeten bekwamen. Waarom de handwerken? Het is bijna niet mogelijk, anders dan door den loop der tijden verbeteringen in den akkerbouw teweeg te brengen; zij volgen eerst dan, als het volk op eenen hoogeren trap

van maatschappelijke ontwikkeling gestegen is. Men heeft steeds te doen met den mensch, zoo als hij is, en dan is niets moeijelijker te overwinnen dan vooroordeel, bovenal wanneer het bestaande in zich zelf niet ongeschikt is. Op bevel arbeidt men niet dan met den tegenzin, die altijd slecht werk geeft; tegen overreding staat de adat over. Buitendien de Europeaan vergist zich zeer ligt in de middelen, als hij zich niet door de practijk geheel op de hoogte gesteld heeft van den akkerbouw, ook in zijnen meest primitiven vorm. Het willen invoeren b.v. van de ploeg, oogenschijnlijk zoo natuurlijk, heeft toch dikwerf aanleiding gegeven tot misgrepen, die gedurende geruimen tijd elke verbetering belemmerd hebben. Iets anders is het opleggen van de vruchten des akkers, als voorzorg tegen mislukte oogsten of als handelsartikel, ter vermeerdering van welvaart. Een ander bedrijf, de handel, is zoo geheel en al afhankelijk van omstandigheden buiten de magt van het individu, dat ook dit niet opzettelijk in de school kan behandeld worden. Met de handwerken is het geheel anders gesteld; zij worden in de minst ontwikkelde maatschappijen beoefend, steeds door het individu naar eigen aanleg, lust, smaak en ijver. Het maken der ruwste neus- en oorsieraden, der eenvoudigste wapenen, der meest primitive kleeding, van hutten, paggers, kanalen, enz. behoort tot deze afdeeling van het menschelijk bedrijf, en is een magtig hulpmiddel tot ontwikkeling van den menschelijken geest en tot verhooging zijner kunstvaardigheid.

Het is niet mogelijk hier meer dan algemeene opmerkingen en werken te geven; de leercursus moet uitgaan van het bestaande; en waar het individu, dat tot hiertoe een beenen ring met zijne gebrekkige werktuigen maakte, er toe gebracht wordt, mes, vijl, glas, schuurpapier, enz.

te gebruiken om iets beter afgewerkts te leveren, daar heeft men reeds een goed begin gemaakt en den weg gebaand tot het gebruik van meer practische hulpmiddelen, tot het zoeken van die hulpmiddelen, tot verhooging en veredeling van de behoeften, tot vorming van den smaak, tot beter gebruik van den tijd, tot het vestigen van nijverheid en handel. Laat ons nu zien, wat hier en daar op Java of in de buitenbezittingen als leerstof op de school zou kunnen dienen.

De school kon worden de voorbereidingsplaats voor het gebruik van gereedschappen, die in de inlandsche maatschappij niet of gebrekkig gevonden worden. Er zal welligt geen enkele stam in gansch Indië gevonden worden, onder welken niet een aantal individu's den aanleg bezitten, om zeer geschikte timmerlieden te worden. Laat nu de school in hare hoogste klassen het gebruik van schaaf, zaag, beitel, boor, enz. opnemen, daaraan verbinden het vervaardigen van voorwerpen, die zich het naast aan de bestaande behoeften aansluiten; vereenigt men hiermede de eerste beginselen van het regtlijnig teekenen en van perspectief, de eenvoudigste elementen der meetkunst; ontziet men zich niet, waar het noodig en mogelijk is, den inlandschen jongeling het gebruik van trekzagen, kraanzagen, enz. practisch te leeren en hem dus op de hoogte te brengen van een meer gepast gebruik van het hout, dan bij den inlander in den regel in zwang is, dan kan men voor zulk eene localiteit de beginselen eener hoogst nuttige industrie op betere grondslagen gelegd hebben. De toepassing op het vervaardigen van meubelen in den europeschen trant, ter voorziening zelfs in europesche behoeften, kan de voortzetting zijn van dit onderwijs, waardoor het tot het schrijnwerkersvak wordt overgebracht. Voért men hiertegen aan, dat de Chinezen

op vele plaatsen goedkoop en goed werken, dat te Soerabaja b.v. zeer goede meubelen vervaardigd worden, dat op verscheidene plaatsen geen gebruik hoegenaamd van zulke meubelen te maken zou zijn, het zijn bedenkingen die niet over het hoofd mogen gezien worden, maar dan ook alleen kunnen dienen, om het oog op eenen anderen tak van industrie te vestigen. De voortzetting van het onderwijs tot den bouw van huizen, zal zeker met voorzigtigheid moeten geschieden, omdat de inlander daarbij doorgaans zeer practisch te werk gaat; maar de Minahassa heeft het bewijs geleverd, dat eene gansche maatschappij van inlanders op het voorbeeld van Europeanen haren bouwtrant belangrijk gewijzigd en verbeterd heeft. Het is alweêr het beleid van den onderwijzer, dat de verbeteringen moet voorbereiden, en het is zijne volharding, die ze moet tot stand brengen: de inlander is niet zóó gehecht aan zijne adat, dat hij het voor hem zelven verkieselijke onbepaald verwerpt; gelijk overal geldt ook hier, dat het gebruik van meer geschikte materialen en hulpmiddelen, wanneer daaraan geen aanzienlijke vermeerdering van kosten, arbeid enz. verbonden is, niet den tegenstand vindt, waarop wel eens uit zekere gemakzucht en onverschilligheid gewezen wordt.

In andere localiteiten zullen het smidswerk, de bewerking van plaatkoper, blik of plaatijzer, het gieten van koperen voorwerpen, als: sirihtoestellen, enz. enz. het naast liggen bij den aanleg en de behoeften van den inlander; dáár kan dan met goed gevolg het onderwijs in die handwerken worden ingevoerd. De inlander werkt met zeer eenvoudige gereedschappen, maar die dikwerf betrekkelijk kostbaar zijn door het verspillen van materialen en tijd: reeds het vervangen van die gereedschappen en het aanwenden van eene betere methode is vooruitgang.

Elders is het pottebakkerswerk inheemsch, maar de producten, hoezeer gedeeltelijk van eigenaardige kunstvaardigheid en practischen zin getuigende, laten veel te wenschen over, zoo wat de werktuigen als de toebereiding der grondstof en de vormen betreft. Het is uiterst moeijelijk, den werkman zelven tot eene andere bewerking te brengen, de school zou daartoe weêr moeten opleiden. Zoo is het mij bekend, dat zeker iemand onder eene pottenbakkende bevolking het pottebakkersrad trachtte in te voeren, doch daarin niet slaagde, ofschoon hij het werktuig, dat hij zelf vervaardigde, aan een der hoofden ten geschenke gaf.

In andere localiteiten zou het verbeteren van de touwslagerij, het vervaardigen van vischnetten, enz. de studie van den onderwijzer moeten worden, en bij zijne leerlingen zou hij weer de grondslagen voor de verbetering dier industrie moeten leggen. Waar het weefgetouw nog niet bekend is, of nog in zeer primitiven staat verkeert, daar kon weven een' tak van het onderwijs uitmaken.

Het kleuren der vezelstoffen, hetzij van bladeren, riet of boomwol geeft aanleiding tot het vinden eener gepaste leerstof voor dit gedeelte der school, en hier zou vooral in aanmerking komen het gebruiken en bereiden van meer geschikte kleurstoffen. Men zal hier natuurlijk alweêr met den smaak en de bestaande behoeften moeten te rade gaan; maar die smaak kan veredeld, de behoeften kunnen vermeerderd worden, en ik mag hier nog eens wijzen op de Minahassa.

Vele volksstammen hebben groote vaardigheid in het vlechten; het zou eene uitnemende oefening wezen op de school, vooral voor de meisjes; en waar wij op deze het oog meer bijzonder vestigen, daar merken wij op, dat het vervaardigen van allerlei vrouwelijke handwerken, het

gebruiken van schaar en naald tot ontwikkeling kunnen dienen: zóó is het in de Minahassa.

In sommige landstreken heeft de bevolking eene groote bekwaamheid in het schoenmakerswerk, ook hierop moet men het oog vestigen. En ik kan fraai schoenmakerswerk uit de Minahassa laten zien.

Waar goud- en zilversmeden, het vervaardigen van snijwerk uit hout en been gevonden wordt, daar is andere stof voor het onderwijs. De Minahasser heeft ten dezen zijn' smaak belangrijk veredeld.

Hebben de Japanezen de papierfabrikatie en het gebruik van papier tot eene verbazende hoogte opgevoerd, wat zou beletten, ook deze industrie in te voeren onder bevolkingen, die ongetwijfeld de grondstoffen voor dit fabrikaat onder de oogen hebben?

Zou zelfs het bouwen van vaartuigen, hier en daar, niet kunnen worden verbeterd door middel van de school? Doch reeds genoeg om te doen gevoelen, dat de school waar zij werkelijk de ontwikkeling van het volk bedoelt, veel kan uitrigten door middelen, waaraan men tot hiertoe bijna niet gedacht heeft.

Men vergete niet, dat bij al het opgenoemde de practijk steeds gepaard moet gaan met hare verklaring, die de theorie in den gezonden zin des woords is, en dat teekenen en de eerste elementen van wis- en natuurkunde hier van zelf eene practische toepassing vinden.

Wil men nu bij dit gedeelte van het onderwijs aan onze ambachtsschool denken, ik heb er niet tegen; maar moet toch waarschuwen tegen begripsverwarring, zoo ligt uit namen geboren. De toestanden zijn in Indië nog niet rijp voor het vormen van een' afgesloten ambachtsstand; dit zal later eerst anders worden. Het komt er vooreerst op aan individus te vormen, die de bestaande

bedrijven gemakkelijk en beter beoefenen, in den geest der indische maatschappij.

Bovenaan staat, dat de Europeaan als onderwijzer met practischen zin moet aanvangen inlanders te vormen, die de door hem gelegde beginselen met geest en geestdrift overbrengen bij hunne landgenooten in de school. Dat de geheele tweede cursus zich onmiddellijk aansluit aan het gewone onderwijs onzer lagere volksschool, dat vooral de laatste reeks van dezen cursus in die school moet worden voortgezet, behoef ik alleen te herinneren, en dat ik die lagere volksschool gaarne op Java en elders zal zien overgebracht, wanneer zij grondslagen gelegd vindt of heeft, als de door mij bedoelde, gelieve men op mijne verzekering aan te nemen.

En hiermede heb ik voor ditmaal, de mij voorgestelde taak volbracht. Men overwege, of de door mij in 't kort ontwikkelde denkbeelden voor verwezenlijking vatbaar zijn, - te gelooven, dat zij niet vlugtig werden opgevat, maar de vrucht zijn van langdurig nadenken en voor een deel van eigene ervaring. Ik zal gaarne bedenkingen vernemen, en zoo noodig op het door mij aangevoerde terugkomen.

Werd ik door eene bespreking van het onderwerp in vergaderingen der „Maatschappij tot nut van den Javaan" er toe-gebracht, mijne denkbeelden over het inlandsch onderwijs in Neêrlandsch-indië in breede trekken voor te stellen, en heeft deze Maatschappij op grond van dit stuk (1) gemeend pogingen te moeten aanwenden om eene kweekschool voor inlandsche onderwijzers op Java te stichten, ik acht, dat eerst door het thans geleverde aan-

(1) Zie Maandblad 1874, N°. 3.

leiding gegeven is om met eenige bepaaldheid over het onderwerp nader te kunnen spreken.

Doch ook voor de scholen van ons Nederlandsch zendelinggenootschap heb ik deze bladzijden geschreven, en dus ook van Zendelingen verwacht ik, dat zij hun gevoelen mij zullen mededeelen.

Dat ik hier het naar mijn inzien volstrekt noodzakelijk godsdienstig onderwijs niet besprak, zal men niet afkeuren, als men bedenkt, dat dit onafhankelijk van de door mij behandelde stof behoort geregeld te worden.

Mei 1875. J. C. NEURDENBURG.

DAGBOEKEN, VERSLAGEN EN BRIEVEN UIT DE ZENDING.

Berigten van Savoe.

(Vervolg van blz. 65).

Nu volgde de oudejaarsavond, die ook op Savoe voor 't eerst plegtig godsdienstig werd gevierd. De school, die wij ook voor kerk gebruiken, was naar vermogen verlicht, door middel van lampen en kaarsen. Dit was de eerste avondgodsdienstoefening in genoemd gebouw. Gaarne zou ik meermalen avondkerk houden, maar daar op Savoe letterlijk gebrek is aan alles, wat voor behoorlijke verlichting in een bedehuis wordt vereischt, is er aan avondkerk, ook met den besten wil, vooreerst niet te denken: wij moeten vooraf op middelen zinnen, hoe eene behoorlijke verlichting tot stand kan gebracht en bij voortduring gehouden worden. Wij hadden, bij gelegenheid van oudejaarsavond, al wat slechts tot lamp kon dienen, kerkwaarts gebracht, en zóó gelukte het ons, met medehulp van anderen de noodige verlichting aan te brengen. De Savoenezen hadden nog nooit zooveel lamp- en kaarslicht bij elkaâr gezien, en men vond de sluiting van het oudejaar door christenen indrukwekkend.

Ook het nieuwejaar, dat door de Savoenezen met verlof tot stelen wordt aangevangen, zoo als ik reeds vroeger berigtte, begonnen de jeugdige christenen thans ook voor de eerste maal onder inroeping van 's Heeren

zegen. Wij stelden ons op den eersten dag van het jaar in 's Heeren hand, bereid om uit die hand te ontvangen hetgeen Gods wijsheid en vaderliefde ons in dit jaar zou willen doen toekomen. Lief en leed, voorspoed en tegenspoed, het werd der jeugdige gemeente onder de aandacht gebracht, zou ook in dit jaar ons deel zijn, omdat het aardsche leven nergens en door niemand ongestoord of ongemengd wordt genoten. Van den beginne af aan tracht ik er de jeugdige gemeente op te wijzen, dat ook der vromen lot meermalen onspoed is. Op die wijze worden zij minder teleurgesteld, wanneer de Heer mogt goedvinden hun geloof nader te beproeven. Het ligt meermalen zoo geheel op den bodem van het hart der heidenen, die het Christendom omhelzen, dat ze,.ook naar het uitwendige, bijzonder zullen worden gezegend, en ze hebben dit met vele christenen in Europa zelfs gemeen. Hoe velen treft men er niet aan, die aan dit euvel mank gaan! Den Heer dienen, enkel omdat Hij het zoo waardig is, omdat het dienen zoo zalig, ja de zaligheid zelve is, dit begrijpen zeer velen al zeer weinig. Om niet geven — om niet volgen — om niet liefhebben, met het leeren van die les, zijn wij zelven niet zoo heel spoedig klaar. Ik heb er ook in Europa ontmoet, die voor geloovig doorgingen, tot op het tijdstip dat beproeving hun deel werd; maar die mij 't hart deden beven, bij eigenmondige verklaring: „thans geloof ik aan niets meer." Hoe treurig, wanneer kinderlijk en ootmoedig gelooven wordt verworpen, juist dan wanneer het den mensch het meest zou moeten baten, ja geheel onmisbaar is. Hoe heerlijk zou het zijn, indien ieder belijder van den Heer JEZUS in hart en verstand kon bewaren het gulden woord des Apostels: „Zalig de man die verzoeking verdraagt: want als hij beproefd zal geweest zijn, zal hij de kroon

des levens ontvangen." „Geen strijd, geen kroon." Ja 't is goed dat de jeugdige gemeente zich met dit denkbeeld vertrouwd make; 't kan nimmer schaden. Beproeving! Zij werkt meestal wat goeds; dit werd mij bij vernieuwing duidelijk in de toebrenging van den Radja van Liaai.

De bekeering van den laatsten vorst op het eiland Savoe had plaats op de volgende verrassende wijze. Meermalen had ik den Radja van Liaai ontmoet, en met hem gesproken over 't zaligmakend Evangelie; meermalen had ik hem doen opmerken, dat de Heer JEZUS ook zijn zaligmaker wilde zijn, en voor hem en zijn volk den weg ten hemel had gebaand door zijne liefde tot menschen, om wier wille Hij op aarde kwam, en noch armoede noch smaad, noch kruislijden noch dood ontzag, waar dat alles den verloren mensch slechts kon baten, om hem met God te verzoenen, hem tot God te leiden, en hem een kind Gods te maken. Naar den mensch te oordeelen, was 't aan eens dooven mans deur geklopt. Zwijgend hoorde mij de Radja van Liaai aan; met zijne uitvorschende blikken trachtte hij mij te doorgronden, en een glimlach speelde niet zelden om zijne lippen; maar geen woord tegenspraak – geen woord tot aanmoediging werd er vernomen: steeds zweeg hij als het graf . . . Edoch! er werden wel grooter geesten gevangen door de waarheid, die in CHRISTUS is; en waar wij meermalen vreezen, van op rotsen te hebben geploegd, heeft zich het woord Gods reeds gehecht aan de weinige goede aarde, voor ons oog wel geheel verborgen, maar door den Hemelschen Zaaijer gekend. Ik zelf wist niet, dat de woorden des levens waren blijven hechten en haken in het hart van den vorst van Liaai. Ik bleef in 't onzekere en allen met mij, die hem zoo gaarne zouden zien toetreden; zelfs de

Radja van Seba, zijn aanverwant, durfde mij in 't geheel niet vleijen met de bekeering van dezen vorst; en daarom wierpen wij het net dan al weder aan eene andere zijde, in hope van beter te zullen slagen dan in Liaai, waar alles vergeefsche moeite scheen.

Liaai trad dus, ter wille van betere uitkomsten in andere negerijen, meer op den achtergrond: herhaalde en vergeefsche pogingen moedigden niet aan om de onaangename reis derwaarts en het nog veel onaangenamer verblijf daar ter plaatse, te herhalen... Liaai werd echter niet vergeten, wanneer de gemeente te Seba christelijk feestvierde. De geheele vorstelijke familie werd onder anderen genoodigd bij het kerstfeest, en ook in den kerstboom waren kleine geschenken voor hen aanwezig; zelfs aan den maaltijd op den tweeden kerstdag lieten zich enkele leden van genoemde familie vinden. Maar daar bleef het bij. Toenadering des harten kon van hunne zijde niet worden bespeurd. Men liet zich nooden. Zwijgend nam men deel aan de kerstvreugd. Men hoorde slechts aan. Men zag tot aan 't einde, hoe wij feestvierden, en men keerde huiswaarts, zonder dat iemand onzer kon gissen, of de hooge gasten van Liaai eene enkele schrede waren genaderd tot Hem, die de bron en oorzaak was van onze kerstvreugd. Wat konden wij verder nog voor Liaai doen? In onze gebeden alleen konden wij ons nog bezig houden met den vorst en zijne bevolking, en waar in de gemeente van CHRISTUS, de bede „Uw koningrijk kome" opsteeg tot den troon der genade, was die bede ook voor Liaai en deszelfs inwoners.

En wat we naauwelijks durfden denken, is reeds geschied. Het laatste opperhoofd van Savoe, afdeeling Liaai, werd gewonnen voor 't Evangelie, nog vóór hij het zich zelf bewust was. Reeds geruimen tijd had zwaar

koortslijden mij aan huis gebonden, mij het reizen onmogelijk gemaakt. Naauwelijks kon ik mijn gemeentewerk te Seba gaande houden. Ik wilde zoo gaarne de nieuwe gemeenten in de ooster- en wester-afdeeling bezoeken. Maar terwijl ik dacht over zoo even genoemde afdeelingen, was het bij herhaling als of mij werd toegeroepen: „ga eerst naar Liaai, en doop het opperhoofd." Ik redeneerde tegen. Ik bracht mij voor den geest het zwijgend gedrag, den min aangenamen blik, den spotlach om den mond. Ik besloot, dat die dringende stem wel het gevolg kon wezen van mijn denken over Liaai gedurende het koortslijden. Vreemd genoeg, dat wij menschen liever denken aan 't werk van ontstelde hersenen, dan aan eenvoudige inwerking van den Heiligen Geest, zoo duidelijk door den Heer JEZUS toegezegd, en nog voortdurend geschonken ten nutte van de uitbreiding van Gods koningrijk of van de gemeente des Heeren JEZUS. „Naar Liaai!" zoo klonk 't mij bij vernieuwing in 't hart. Vreemd, dat de bepaling „morgen" er nog bij moest komen. Nu meende ik, dat ik wel wilde, maar reeds morgen niet zou kunnen gaan, dewijl ik nog ziek was. Maar ik werd als voortgedreven. En toch! ik kon naauwelijks staan... Ik strompelde naar mijne studeerkamer, om het noodige in orde te brengen. Mijne vrouw dit merkende, zeide: „Wat gaat gij nu doen?" Ik antwoordde eenvoudig: „Ik moet morgen naar Liaai." „En gij zijt ziek; pas is uwe koorts afgeloopen", zoo merkte mijne vrouw op. Ik antwoordde: „Morgen hoop ik wél genoeg te zijn, om naar Liaai te kunnen gaan." Ik zeide echter niets van die dringende stem. Ach ik was dwaas – ik was ongeloovig genoeg, om mij zelven diets te maken, dat ik morgen welligt onverrigter zake zou moeten terugkeeren, beschaamd zou uitkomen, of zelfs welligt te zwak zou zijn om te paard,

die zoo vermoeijende reis te doen. En toch was het dan telkens weder: „Morgen moet gij Radja Liaai doopen.”

Toen ik nu alles stillekens had in orde gebracht voor den volgenden dag, legde ik mij vermoeid ter ruste. In den volsten zin des woords werd ik verkwikt en gesterkt door de rust van den slaap; en ontwakende was mijne eerste gedachte: „Nu gaauw naar Liaai.” Mijn paard werd gezadeld, ik steeg op, en de reis ging boven verwachting goed.

Te Liaai stapte ik af aan 't zoogenaamd vorstelijk verblijf. Mijne geheel onverwachte komst wekte verwondering. Al spoedig was ik met het opperhoofd in gesprek. Ik vroeg naar zijn' welstand en dien zijner familieleden, enz., enz. „Met mij”, sprak het opperhoofd, „gaat het niet al te best. Ik lijd zeer aan ingewandspijnen; ik kan er in 't geheel niet van rusten, in 't geheel niet slapen; nacht noch dag vind ik verademing..... Wat betreft het weêr, ach! Ook daarmede is het treurig gesteld, het zal, zóó voortgaande nog op hongersnood uitloopen; al het gezaaide is reeds verdord. Onze priesters hebben al het mogelijke gedaan om den regentijd te bespoedigen, maar wat men ook aanwendde, de regentijd wil maar niet invallen. Wij zijn hier ten einde raad! Weet gij er welligt een middel op om regen te krijgen?” Zoo vroeg mij ten slotte het opperhoofd. Deze mededeeling was al vast boven verwachting. De anders zoo geheel zwijgende Regent, was thans in 't oog vallend spraakzaam. Ik antwoorde met eene wedervraag: „Wat doen”, zoo sprak ik, „uwe priesters om regen te bekomen?” Het opperhoofd antwoordde: „Zij slagten beesten, doorsnuffelen de ingewanden, en lezen in 't hart, over hoeveel dagen wij regen krijgen. Zij hebben reeds herhaalde malen een groot aantal buffels en varkens en scha-

pen en kippen geofferd, maar de zaken zijn niet in orde. Eerst voorspelden zij: „over vijf dagen"; maar die vijf dagen verliepen, zonder dat hunne profetie werd vervuld. Toen offerden zij weder, en de profetie luidde: „over zeven dagen"; maar ook de zeven dagen snelden daar heen, zonder regen. Nu zeiden zij, dat zij zich welligt een weinig hadden vergist. Zij wilden nogmaals offeren. „Over negen dagen zeker regen, zoo luidde de profetenstem;" doch de negen dagen vloden heen, en alles bleef droog. Ten einde raad, sloeg men voor, om nogmaals te offeren, de offers te vermenigvuldigen en het onderzoek zoo naauwkeurig mogelijk te doen plaats hebben. Het slot nu van al dit geheimzinnig naspeuren luidde: „Over elf dagen, zonder eenigen twijfel, zware regen." Edoch het werd steeds drooger en drooger, en ondragelijk werd de zonnehitte op den reeds verzengden aardbodem. Thans waren de priesters als uitzinnig van schaamte, en zij durfden zich niet wagen aan meerdere en nieuwe offeranden of aan voorspellingen betreffende den regentijd?" Tot zoo ver de vorst van Liaai.

„En wat vindt gij nu zelf," zoo vroeg ik den, als met handen, omgekeerden vorst. „Vindt gij nu niet, dat uwe priesters zeer verstandig zijn? En welken troost hebt gij nu van uw gelooven in al uwe goden en geesten? Indien gij nu uwe eigene ervaring raadpleegt en het heidensche bijgeloof beschouwt in 't licht der gesprekken, die ik bij herhaling met u mogt houden, tot welk besluit komt gij dan?" „Ik besluit," zoo sprak het opperhoofd, „dat 't heidendom leugen is en bedrog; dit is duidelijk en klaar; wij hebben overvloedige bewijzen; ook gedurende de epidemie was de uitkomst van offeren en onderzoek even vruchteloos. Onze goden zijn magteloos en onze priesters zijn leugenaars."

„En wat verhindert u dan nog", zoo vroeg ik wederom, „dat gij de leer des Evangelies zoudt omhelzen? Wat staat u dan nog in den weg, om u te werpen in de verlossende armen van den Heiland der wereld, den verlosser van zondaren?" Toen antwoordde, na veel over en weêr spreken, eindelijk de vorst: „Mij verhindert niets meer om gedoopt te worden, dan alleen de afwezigheid der toemoekoes (rijks grooten), maar ik zal ze onmiddellijk tot mij doen komen; zij moeten getuigen zijn, dat ik breek met het heidendom, dat ik door den heiligen doop lid wensch te worden van de gemeente van CHRISTUS, en ook mijne vrouw en kinderen, hoop ik, zullen mij willen volgen in mijne keuze." De zoogenoemde rijksgrooten verschenen weldra op hoog verzoek. Hęt heugelijk besluit van hunnen vorst vernamen zij, en zij werden opgewekt, om zoo mogelijk, 's vorsten voorbeeld te volgen. De rijksgrooten, die ditmaal voor 't eerst van JEZUS hoorden, wilden er zich op bedenken. Ook sprak de Radja met zijne vrouw en reeds gehuwde kinderen. Zij hadden reeds meermalen van JEZUS gehoord, ja hadden zelfs reeds kerstfeest zien vieren, en het gevolg van des huisvaders bemoeijingen was, dat al zijne huisgenooten den Heer JEZUS beleden, te zijn de Zaligmaker van zondaren, de Heer tot heerlijkheid Gods des Vaders.... Neen hier kon het water niet worden geweerd, hier mogt de heilige doop niet worden geweigerd. Men had gehoord en gezien, ook had men gevolgtrekkingen gemaakt, en nu lag het besluit – vooraf reeds in stilte tot rijpheid gekomen – geheel voor de hand: wij moeten de leer van het Evangelie omhelzen, de genade Gods in CHRISTUS ootmoedig aannemen. Verblijdend en beschamend tevens was voor mij deze uitkomst. Het opperhoofd der afdeeling Liaai, met diens

gansche gezin, had zich voor het Evangelie verklaard, en alzoo aan den Heer JEZUS zich overgegeven. Dat was meer dan ik had durven hopen.

Wij bleven, nadat het verlangen om gedoopt te worden was uitgesproken, nog lang en veel met elkaâr spreken, en al sprekende volgde eene algemeene openhartigheid. Men sprak over de duisternis, waarin men tot nu toe had verkeerd, en over de hardheid des harten, waarvan zij thans hoopten genezen te zullen worden. En nu bleef ik hun nog schuldig te vertellen, hoe de christenen in Europa regen maken. „In Europa", zoo zeide ik, „hebben wij christenen onze bede- en dankdagen voor den oogst en het welvaren des lands. Vooral ten platten lande houdt men gaarne zijn' bededag. De christenen brengen geen slagtoffers aan magtelooze goden; zij offeren ootmoedige gebeden en smeekingen, maar zij dwingen den Almagtige niet, door dag en uur te bepalen, waarop zij regen of zonneschijn zouden willen hebben. De christen stelt zijnen oogst, regen en zonneschijn, zijn lot en zijn leven geheel in de handen van den alleen wijzen God, en wacht alsdan kinderlijk af, al wat de liefdevolle Vader in den hemel over hem heeft beschoren.... Vindt gij nu deze wijze van handelen navolgenswaardig, dan zullen wij ons, na de toediening van den heiligen doop, als een eenig man voor God, den Almagtige, verootmoedigen, en Hem om regen smeeken, zoo als de christenen dit in Europa doen op hunne bededagen." Dit voorstel vond bijval.

Ach, het zag er zoo heel treurig uit. Het gezaaide was niet opgekomen, of het was in den eersten groei geheel verzengd door zonnehitte. Groote sterfte was mede reeds ontstaan onder 't vee, bij gebrek aan drinkwater. De hemel scheen wel gloeijend koper, en de aarde was

aan verhit ijzer gelijk. Neen! gering was de beproeving niet, waaronder men te Liaai gebukt ging. Zwaar ligchamelijk lijden, mislukte oogst en sterfte onder 't vee, en nog maar altijd geen uitzigt op een' enkelen droppel regen; geen wonder dat de nadenkende naar hulp en troost begon uit te zien. Maar het leed had tot CHRISTUS gevoerd, tot Hem wiens mond eenmaal getuigde: „Zoek eerst het koningrijk Gods en zijne geregtigheid, en al het overige zal u worden toegevoegd." Het gansche gezin van den vorst ontving den heiligen doop.... Wij baden ootmoedig om den zoo hoog noodigen regen, en stelden onze zaligheid en ons ligchamelijk welvaren in de handen des Allerhoogsten. Toen gingen wij uiteen. 't Was reeds tijd voor de rust. Wij lagen neder, en sliepen, en werden te middernacht werkelijk gewekt door 't gekletter van den regen..... Loof den Heer mijne ziel, was de eerste gedachte in 't hart van den eenen, en ook uit het harte des anderen steeg een danktoon. Een traan van vreugde en dank welde op in 't oog, en de blikken, waarmede wij elkaâr des ochtends ontmoetten, ja, in die blikken stond te lezen: „de Heere is God, de Heere is God." Wij konden naauwelijks spreken. Wij drukten elkaar de hand, zagen op naar den hemel, en zonder te spreken, begrepen wij ditmaal elkander zeer wel. Ik meld het gebeurde juist zóó als het plaats had, om te erkennen „'t was niet mijn' zendingsijver, de Heer wrocht." Toen het uur van scheiden was gekomen, zeide de vorst van Liaai, dat ik niet moest denken, dat zij nu reeds aan zich zelven konden worden overgelaten. Zij vroegen daarom een' goeroe, die bestendig bij hen zou kunnen blijven, opdat men bij voortduring christelijk onderrigt zou kunnen ontvangen; „want", zoo ging de Radja voort, „wij zijn nu wel door den heiligen doop in de gemeente van

CHRISTUS opgenomen, maar onze oude heidensche gewoonten moeten door nieuwe en betere, moeten door christelijke worden vervangen. Wij hebben behoefte aan gebed en voorbede"..... Ik dacht aan het „Heer leer ons bidden." En zij hadden gelijk. Als pasgeboornen in de gemeente des Heeren hadden ze behoefte aan en ook aanspraak op verder christelijk onderwijs; en toen de vorst een woonhuis en stuk tuingrond met vruchtboomen, ten gebruike voor den goeroe (meester) had aangewezen, werd aan hun hoogst billijk verlangen voldaan..... Meester JACOB, kweekeling uit 's Genootschaps voormalig instituut te Amboina, verklaarde zich bereid om met zijne vrouw op het min herbergzame Liaai de kleine gemeente behulpzaam te zijn. In overleg met het Opperhoofd, zou hij niet slechts zich wijden aan 't instandbrengen van eene kleine school, waar kinderen leeren lezen en schrijven en zingen en rekenen, maar vooral zou hij zich toeleggen om, in vereeniging met den Radja, nog meerderen te winnen voor de kerk van CHRISTUS. Meester JACOB is een regt geschikt persoon voor het door allerlei rampen getroffen Liaai. Hij helpt de menschen in allerlei nuttig bedrijf, den Liaaier dienstig voor zijn dagelijks bestaan. En dat is hoog noodig. Men is op Liaai, bij andere negerijen vergeleken, zeer achterlijk. De armoede is er ondenkbaar groot. De huizen, verwoest door den brand, bij verschillende gelegenheden ontstaan, werden door eene soort hutten vervangen. Aan kleeding is men mede zeer arm. Honderden van kleedingstukken werden vernield door den brand, waarbij niemand de helpende hand durfde uitsteken; want volgens 't heidensch bijgeloof der Savoenesen, zal een ieder die helpt, bij welk onheil dan ook, de zelfde ramp wedervaren, als waarin hij de helpende hand zou durven bieden. Hoe

treurig de nasleep is van dergelijk bijgeloof, laat zich gemakkelijk denken.

Meester JACOB is een regt geschikt man voor Liaai, omdat hij zeer werkzaam is van aard. Bij iedere gunstige gelegenheid wekt hij de door 't bijgeloof traag geworden Liaaiers op, om met hem zeewaarts te gaan, om visch of schildpadden te vangen. Zij deden op Liaai voorheen aan vischvangst, enz. letterlijk niets. Aan praauwen, vischnetten en vischlijnen was er gebrek, en zelfs schildpadden, die er in menigte zijn, ving men nooit, omdat deze dieren meestal langs de steile rotswanden van Liaai zich ophouden. Maar meester JACOB wist toch met hoogst gebrekkige middelen visch en schildpadden meester te worden De vangst wordt steeds eerlijk verdeeld onder hen, die zich de moeite hebben getroost van mede zeewaarts te gaan. Is de vangst te groot om versch gegeten te worden, dan zet meester JACOB hen aan 't inzouten en 't droogen. Van dat alles hadden zij voorheen niet het minste denkbeeld. De Liaaiers bewonderen hunnen meester, daar hij de kunst verstaat, om door middel van inzouten, droogen en rooken, ook nog iets voor den dag van morgen en overmorgen, en zelfs voor nog veel langer, te bewaren. Ook zijne vrouw CHRISTINA is van wonder veel nut in hare omgeving. Zij moet veel ootmoedig en nederig geloof deelachtig zijn, om met zooveel zelfverloochening werkzaam te wezen. Steeds helpende en waarlijk liefhebbende, stelle men zich het gezin van Meester JACOB onder de Liaaiers voor. Beiden worden zij dan ook, zooveel voor Liaaiers mogelijk, naar waarde geschat. Ik zeg: „voor zoo veel mogelijk," want bij de Savoenezen is nog niet heel veel mogelijk; en dit erkennen zij onbewimpeld. Zij zeggen het zelven, dat ze in liegen en stelen 't meest zijn bedreven,

en sommigen, die in deze beide vakken nog weder anderen de baas zijn, vinden hier in eene wettige reden om geen verdere kennis te maken met het Evangelie. Zij zeggen: zoo als wij zijn zou het Christendom er geene eer bij inleggen, ons onder de leden der kerk te tellen. Het is natuurlijk, dat wij dan trachten hen te doen begrijpen, dat de Heer JEZUS niet kwam om regtvaardigen te zoeken, maar dat het Hem te doen was om zondaren te roepen tot bekeering. En wij vertrouwen, dat zoo als bij het opperhoofd, het levende woord, in stilte en al zwijgend eene goede plaats vond, het ook zóó moge plaats grijpen in veler harte. De Savoenezen zijn nu eenmaal niet anders dan zoo als zij zelven getuigen te zijn. Maar dat alles en nog veel meer is voor den Zaligmaker van zondaren geen te groote hinderpaal, om ook in die harten te stichten het koningrijk der waarheid, geen te groote hinderpaal om hen zalig te maken. „De landman verwacht de kostelijke vrucht des lands met langmoedigheid, tot dat zij den vroegen en spaden regen zal hebben ontvangen." Zoo past het ook ons, met langmoedigheid te wachten de kostelijke vrucht, voortkomende uit het zaad des Evangelies. En waar die vrucht, meermalen zelfs in de beste gemeenten, onder veel gunstiger omstandigheden, zeer langen tijd behoeft, om behoorlijk te rijpen, daar willen wij de hoop in geenen deele verliezen, wanneer wij geroepen worden om ons te spiegelen aan 's landmans geduld. Onze bede zij steeds: „Uw koningrijk kome ook op Savoe, o Heer!"

En nu ten slotte nog iets over onze manier van schoolhouden. De aangestelde meesters beantwoorden in alle opzigten aan de tegenwoordige behoeften van de Savoebevolking. Voor de Savoenezen, meen ik, is het niet de allereerste behoefte, dat hunne kinderen enkel gedrild

worden in de kunst van lezen en schrijven, rekenen en zingen. De kleine en pasgeboorne gemeenten hebben veeleer behoefte aan leiding en vorming door bezadigde mannen, die zich niet te hoog achten, om de bevolking te helpen en te onderrigten in 't bouwen van eene betere soort van woningen en het vervaardigen van touw, uit de vezels van planten, ten einde er netten van te kunnen vervaardigen. Gaarne geven zij zich de moeite om den Savoenezen te doen zien, hoe ze ook uit het weinige, dat Savoe oplevert meerder voordeel kunnen trekken, en hoe ze sommige dingen veel nuttiger kunnen aanwenden, dan ze tot hiertoe gewoon waren te doen. De bedoelde meesters leven onder de Savoenezen, deelnemende aan alles wat het gemeenteleven en het onderling verkeer kan nuttig wezen. Zij leiden, naar ik meen, met ootmoedigen zin de in hun eigen oog, min voortreffelijke Savoenezen; en waar ziekte en leed den toestand der bevolking nog verergeren, doen ze hun best om ziekte en leed te doen ophouden of ten minste te lenigen; en het is vooral hieraan toe te schrijven, dat de meesters door de Radjas en de bevolking beiden, naar vermogen worden gewaardeerd.

De vakken van het lager onderwijs worden slechts in zoo ver onderwezen, als ze in overeenstemming met de vorsten – die hier geheel vrijheeren zijn – voor de bevolking worden noodig en nuttig geacht. Slechts tot twaalf uur op den middag wordt er school gehouden, het overige van den dag wordt besteed met huisbezoek, ziekenverpleging, enz., enz. De meesters, werkzaam in de verschillende Negerijen op Savoe, zijn allerminst drilmeesters. Het zijn mannen, die van hunne zijde vrij veel zich getroosten ter wille der arme bevolking. Ieder der meesters heeft wel is waar zijne eigenaardige manier van

doen, maar toch allen trachten zij zoo veelzijdig mogelijk voor de Savoenezen nuttig te zijn.

En voorts nog iets over het zingen. Dat de Savoenezen dit gaarne doen, is reeds bekend. Aan zoutelooze zangstukjes hebben ze geen behoefte, en daarom vermoeijen wij ons ook niet dan voor alsnog te zorgen, dat het kerkgezang zoo goed mogelijk zij. Enkele hart en ziel verheffende liederen worden uit den schat van goede zangboekjes gekozen en den kinderen geleerd. Ik meen, dat het beter is en van meer practisch nut, zoo de kinderen enkele zangen goed leeren en herhaald zingen, dan dat ze allerlei moeten opnemen, zoodat het een het ander verdringt.

Ten slotte nog een woord over de collecte. Omdat de Evangeliearbeid op Savoe ten koste komt van het Nederlandsche zendelinggenootschap is 't alleszins billijk, dat de gemeente hiervoor een blijk geve van dank. Welligt weten HH. Bestuurders reeds, dat de Savoenezen nog geen geld kennen en het onderling ook nooit gebruiken, daar ze slechts ruilhandel kennen; en hierom verwonderen zich welligt HH. Bestuurders – dat ik over collecten spreek. Dit is de zaak. Sommige Savoenezen hebben wel geld, maar men was gewoon er enkel sieradien van te laten maken, die dan dienden om den dooden mede te geven op hunne reize naar? Ja, dat wisten zij zelven niet. Die erfmaking aan de dooden werd bij hunne toetrede tot het Christendom afgeschaft. Het gevolg hiervan was nu, dat sommigen eenig geld in handen hielden. Ik stelde de collecte in. Ik gaf zelf, het zij om misverstand te voorkomen gezegd, onafgebroken het voorbeeld van niet met ledige hand te verschijnen voor den Heer. Ik dacht aan de toekomst, waarin hoogst waarschijnlijk de gemeente zelve hare onderwijzers

zal moeten onderhouden. De collecte over het eerste jaar bedroeg *f* 91,32 (zegge één en negentig gulden twee en dertig cents). Vinden Heeren Bestuurders het goed, dan gebruik ik dit collectegeld voor de meesters. Met andere woorden: de collecte wordt de band, die Savoe meer naauw en blijvende met het Genootschap verbindt, en het Genootschap onderhoudt door middel van die collecte de gemeenteonderwijzers op Savoe. De collecte zal gaandeweg grooter worden, en het onderhoud der meesters geen bezwaar kunnen zijn. Ik heb voor de meesters bedongen een eigen huis, een stuk bouwgrond, en eene zekere hoeveelheid rijst, genoeg voor des meesters gezin. In één woord, zij hebben van alles wat Savoe oplevert. Ook zorg ik voor een' kleinen veestapel, ten nutte en ten gebruike van de meesters, en boven dat alles ontvangen zij maandelijks vijf gulden zilver, die ze niet behoeven uit te geven, dewijl ze geene behoeften kennen gelijk aan die der Europeanen. En de meesters zijn zeer tevreden. Zij hebben 't goed, en getroosten zich daarom gaarne en gemakkelijk eenige opoffering.

Dus geregeld kan het werk op Savoe worden voortgezet, bij onverhoopt overlijden van den zendeling. Ik hoop, dat ik in den geest van ons Bestuur zal hebben gehandeld.

7 Maart, 1874. M. TEFFER.

VARIA.

Verhouding in Engelsch-indië van de Bevolkingen tot het aantal inlandsche Christenen, in 1872.

(*Volgens de Schetskaart in het werk van* A. SHERRING, *the History of Protestant Missions*, 1875.)

Gesproken talen.	Geschatte bevolking.	Getal inlandsche christenen, 1861.	Getal inlandsche christenen, 1871.	Percentsgewijze vermeerdering.	Percent inlandsche Christenen op de bevolking.
Singhaleesch	1570000	12577	—	—	0,8
Tamil	15700000	94540	123889	31	0,787
Malayalam........	3000000	11222	19525	75	0,65
Canareesch	10000000	2540	4408	67	0,044
Teloegoe	18000000	4531	19238	324	0,107
Oorspronkel. stammen in de binnenlanden.					
Gondi	2000000	—	34	—	—
Koi	?	—	244	—	--
Kol	3000000	2400	20877	803	0,695
Santali...........	2000000	—	909	—	0,045
Oorspronkel. stammen in de N. O. landen.					
Garo	50000	—	212	—	0,424
Khasia...........	150000	184	?	—	0,37
Bengali	36000000	16277	20516	26	0,057
Assameesch	2000000	190	320	68	0,016
Oriya	5000000	1123	3155	180	0,063
Hindi en Oerdoe..	100000000	5288	10153	92	0,01
Marathi.........	15000000	1979	3778	91	0,025
Goejarati	7000000	385	532	38	0,008
Sindhi	2000000	44	85	93	0,004
Panjabi	12000000	432	1288	198	0,01
Cashmiri	?	—	—	—	—
Poeshtoe	1000000	4	60	1400	—
Nepali	?	—	—	—	—
Tibetaansch	?	—	17	—	--
Birmeesch en Kareensch	2500000	59369	62729	6	2,51
	237970000	213085	291909	37 ten honderd vermeerdering.	0,123 ten honderd van de geheele bevolking.

LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEÊRLANDSCH INDIË.

De Savoe-eilanden. De oorspronkelijke en tegenwoordige bewoners. Voornaamste middel van bestaan.

Onder de kleine Soenda-eilanden, gelegen tusschen 115°–127° oosterlengte en 8°–18° zuiderbreedte, worden door sommigen de Savoe-eilanden, behoorende tot de residentie Timor, wegens onbeduidendheid van omvang en onvruchtbaarheid van den bodem, ònder de minst belangwekkende gerangschikt. Bij nadere beschouwing echter zijn ze de aandacht wel waardig.

Onder de Savoe-eilanden verstaan de Savoenezen zelven de drie kleine eilanden gelegen tusschen 121°–122° oosterlengte en 10°–11° zuiderbreedte en Rai Hawoe, Rai Djoewa en Rai Dana genaamd. Het maleisch sprekend gedeelte der bevolking van Savoe noemt deze eilanden, Savoe, Randjoewa en Dana, en daarom is de officieel geworden naam Savoe geheel gewettigd, en dit te meer, omdat men het voor zeker mag aannemen, dat de oorspronkelijke naam, bij de oorspronkelijke bewoners, niet Hawoe maar werkelijk Savoe is geweest; dit blijkt, bij naauwkeurig onderzoek, zoo duidelijk, dat er geen twijfel overblijft. De tegenwoordige Savoenezen toch zijn gewoon om steeds de *s* met *h* te verwisselen, en maken alzoo van Savoe, Hawoe; van Soemba, Hoeba; van Solor,

Holo; van Sela, Hela; van Salah, Hala; enz. enz. In het woord Savoe veranderen zij bovendien nog de *v* in *w*, en in 't woord Soemba laten zij de *m* geheel weg; zoo ook wordt in 't woord Solor de *r* nimmer gehoord. Dergelijke, ja nog meer vrijheden in 't uitspreken hunner woorden, veroorloven de Savoenezen zich steeds, waar de zuivere uitspraak van eenig woord, ook maar de minste moeite oplevert of eenige inspanning vraagt. Zij kunnen zeer wel zuiver en goed ieder woord uitspreken, maar al heel ligt verwisselen zij de *s* in *h* en de *h* weder in *s*, en meestal laten zij overal letters weg of voegen er somtijds ook bij, al naar dat zij dit het meest gemakkelijk vinden: b. v. het woord Petrus kunnen zij zuiver uitspreken, maar liefst maken zij er van „Peetoeroetoe"; van Nicolaas wordt Cola, van Jeremias wordt Mia gemaakt, Bamboe wordt Baboe, Ambil wordt Abi, Panggil wordt Pagi; Makan wordt Maka, Tjepatoe wordt Helapa, Tidoer wordt Tido" enz. enz. In deze enkele gewoonte vindt de eenigszins nadenkende reeds het kenmerkende van het karakter der Savoenezen. (1)

Van de drie genoemde kleine eilanden is Savoe het grootste en meest belangrijke, omdat het zich in den loop des tijds met de bewoners van enkele omliggende eilanden in eenige betrekking stelde. Het eiland Randdjoewa bleef meer geïsoleerd, werd eigenlijk meer de volgzame dienaar van Savoe, en speelt daardoor eene geheel ondergeschikte rol. Het niet bewoonde eiland Dana is slechts in zoover van eenig belang, dat het eene groote menigte geiten oplevert, die vooral door de bewoners van Randjoewa van tijd tot tijd worden opgevangen. Volgens

(1) Het is bekend, dat soortgelijke letterverwisselingen en klanktoevoeging, waar de lettergreep in onze talen op een' medeklinker sluit, plaats vinden in alle bekende talen van de Zuidzee. (*Red.*)

sommigen was Dana voorheen bewoond, en is het kleinvee de nalatenschap der thans uitgestorven bevolking.

Aangezien het eiland Randjoewa, wat betreft de gesteldheid van den bodem, de productie en bevolking, nog weder een miniatuur mag genoemd worden van het reeds zoo kleine eiland Savoe, zal het, om niet in herhaling te vervallen, slechts noodig zijn, van Savoe alleen een behoorlijk overzigt te geven, waarna het gemakkelijk zal vallen, den rang te bepalen, die de Savoe-eilanden en hunne bewoners innemen in de rij der eilanden en volken.

De oppervlakte der beide bewoonde Savoe-eilanden gaat hoogst waarschijnlijk niet te boven de helft der Provincie Friesland, terwijl de bevolking tegenwoordig op niet meer dan ± 15,000 zielen mag worden geschat.

Maar hoe klein ook in omvang, en hoe gering in zielental, toch hebben de Savoe-eilanden, in betrekking tot hunne vroegere en latere bewoners, eene geschiedenis, voor den kenner van landen en volken niet van alle belang ontbloot.

Ligt de geschiedenis en de oorsprong van vele eilanders meermalen geheel in het duister, van de tegenwoordige bewoners der Savoe-eilanden kan dit niet worden gezegd, en zoo zij slechts eenige chronologische aanteekeningen hadden weten te houden, jaar en dag zouden zijn aan te geven, waarop de voornaamste gebeurtenissen plaats grepen; ja! men zou alsdan een zuiver chronologisch overzigt kunnen geven van het geheel, dat een tijdvak van ± 700 jaren inneemt.

. Zijn ook al sommigen, die over de Savoe-eilanden schreven, van oordeel, dat de geschiedenis der bevolking in naauw verband staat met den val van het oudtijds zoo groote javaansche rijk en met de verdrijving

van den vorst van MÔDJÔPAHIT door RADEN PATAH in 1475, de Savoenezen zelven ontkennen ten eenenmale de geringste verwantschap met den onttroonden vorst. Enkele reizigers, die op de Savoe-eilanden den naam van MÔDJÔ PAHIT hoorden noemen, denken aan toevallige overeenkomst van persoonsnamen; maar bij naauwkeurig onderzoek blijkt, dat er minder is dan innig verband tusschen de geschiedenis van MÔDJÔPAHIT en de bevolking der Savoe-eilanden en meer dan toevallige overeenkomst in persoonsnamen.

De reizigers, die, wegens de geringe belangrijkheid der zeer kleine Savoe-eilanden, niet lang genoeg konden toeven, om op 't spoor te komen van de werkelijke geschiedenis, verbonden, ook al door onbekendheid met de taal, op 't hooren van den naam MÔDJÔPAHIT, het lot der Savoe-eilanders met dat van genoemd rijk; zij konden in hun gevoelen worden gesterkt door de overeenkomst van sommige woorden in de savoesche met de javaansche taal. Doch de bevolking der Savoe-eilanden heeft werkelijk eene eigene geschiedenis, geheel onafhankelijk van het rijk MÔDJÔPAHIT welks naam de Savoenezen zelven in de helft hunner eigene geschiedverhalen doen voorkomen.

Na een zeer omslagtig onderzoek is mij het volgende als een vrij betrouwbaar berigt voorgekomen, medegedeeld door verschillende ouden van dagen, en wel met kleine uitzonderingen geheel eensluidend.

De vorst van MÔDJÔPAHIT zou zich werkelijk op de Savoe-eilanden opgehouden hebben. Als vlugteling deed hij het eerst Dana aan. Later kwam hij op Randjoewa, maakte zich aldaar bekend, als de groote voortvlugtige javaansche vorst, verdreven door zijn' eigen zoon. Die zoon, heette het, was goed, maar werd gebezigd als werktuig in

de hand der volgelingen van MOHAMMED, ten einde het groote rijk van MÔDJÔPAHIT te doen vallen door het zwaard van den profeet. De vorst, die herhaaldelijk zijn' afkeer onverholen aan den dag had gelegd van personen, die hem tot omhelzing van den Islam trachtten te overreden, had eindelijk zijn heil moeten zoeken in de vlugt, en zich niet veilig geacht, vóór hij het onherbergzame Dana, als balling had bereikt. Dáár leefde de verdreven vorst, volgens sommigen, zonder eenigen volgeling, in eene grot. Dáár vonden hem de Randjoenezeh, met wie hij naar Randdjoewa overstak. Op Randjoewa kwam de deerniswekkende vorst nog weder tot eenige verademing, maar had er niet den minsten invloed op den gang van zaken. Wel werd hij op Randjoewa met eenige onderscheiding behandeld; wel noemde men hem Radja, maar dit beteekent niet, daar alle Savoenezen, die slechts afstammen van de vroegere en latere familiehoofden, dien titel voeren. Wel trachtte de vorst van MÔDJÔPAHIT zijn' invloed nu en dan te doen gelden, vooral toen hij Randjoewa en Savoe onder één bestuur beproefde te vereenigen, maar zijn pogen leed schipbreuk bij de bewoners van Savoe onder ROBBO ABBA, en onverrigter zake trok de grijze vorst, zonder koningrijk weêr naar Randjoewa terug. En daar er op dit zeer kleine eiland niet veel viel te regeren, sleet de vorst er zijne laatste levensdagen zoo goed en zoo kwaad als de omstandigheden op dergelijk eiland het toelieten.

Tot zoover de geschiedenis van den grooten javaanschen vorst, die na onttroond, verdreven en achtervolgd te zijn, als balling zijne laatste dagen sleet in volkomen vergetenheid op de kleine Savoe-eilanden, nu eens hier en dan weder dáár, zonder dat zijn verblijf alhier den minsten invloed heeft uitgeoefend.

Randjoewa en Savoe beide waren reeds lang te voren bevolkt, en de geschiedenis der tegenwoordige Savoe-eilanden beweegt zich om geheel andere personen. Niet de vorst van MÔDJÔPAHIT, maar het drietal KIEKA, MATALAI en GALENA is innig verbonden met de bevolking van Randjoewa en Savoe, ja hare geschiedenis gaat daarvan geheel en al uit.

Naar luid dan der meest vertrouwbare berigten stammen én de Randjoenezen én de tegenwoordige Savoenezen allen af van een' gemeenschappelijken stamvader, genaamd KIEKA, die door allen gehouden wordt voor den eersten bewoner van Randjoewa. „Wij zijn kinderen van KIEKA, en wij komen van Randjoewa", dit is het gelijkluidend berigt der ouden van dagen op het eiland Savoe; hun geheel eenvoudig en zeer goed aaneengeschakeld verhaal luidt als volgt.

De afstammelingen van KIEKA hebben zich op het eiland Randjoewa voortgeplant tot in het zesde geslacht, vóór zij met het eiland Savoe in aanraking kwamen. Een der familieleden, uit het zevende geslacht, NGARA RAI genaamd, stak – men meent ten gevolge van twist met stamgenooten – vergezeld enkel van zijne vrouw naar het eiland Savoe over. Zij vonden Savoe reeds bevolkt en de bevolking vereenigd in kampongs wonende. Over het geheel telde men er negen kampongs, waarvan vijf aan de oostzijde en vier aan de westzijde van het eiland. De namen der ten oosten liggende kampongs waren: Jerroe, Torri, Kokki, Dikki en Bellajella; de ten westen liggende kampongs waren: Keddoewa, Deewa, Tadja en Oema.

NGARA RAI en diens vrouw werden vriendelijk en gastvrij bij deze eerste bevolking opgenomen, en vonden er alle hulp, die zij in den toestand van vreemdelingen

slechts wenschen konden. De eerste bevolking, zeggen de ouden, was rustig en vredelievend van aard. Ook was zij zeer arbeidzaam. Zij had instinctmatig ieder geschikt plekje van het zoo geheel onvruchtbare eiland weten op te sporen, en er partij van te trekken. Het weinige water waarover te beschikken viel, had zij met tact weten te leiden ter bevochtiging van het geplante en gezaaide, en langs dezen weg het onherbergzame Savoe tot eene meer geschikte verblijfplaats voor menschen weten te maken. Men vond bij deze eerste bevolking reeds alles, wat men thans nog op Savoe vindt. Volgens het verhaal der ouden, zou men deze eerste bewoners van het eiland Savoe zeer geschikt kunnen vergelijken met de goedaardige werkzame Alifoeren in het binnenland van Boeroe.

Ngara Rai, gestreeld door de goede ontvangst, dacht niet aan terugkeer naar Randjoewa. Hem werden op Savoe kinderen geboren: miha, een zoon en aloe, eene dochter. Later huwden deze broeder en zuster met elkander, omdat – zóó meent men – de kinderen der oorspronkelijke bewoners niet in den smaak vielen van ngara rai's kroost. Uit de vereeniging van dit paar werd geboren ijee miha, en dezen ijee miha werden later uit dergelijke vereeniging – behalve de dochters – acht zonen geboren, die na verloop van tijd bijna allen een beter heenkomen zochten, dan het eiland Savoe, volgens hunne meening, zou kunnen opleveren. Men meent, dat ook hier onderlinge verdeeldheid de aanleiding was tot vertrek naar elders. De namen en latere woonplaatsen der kinderen van ijee miha zijn als volgt:

1. Beha miha, die naar 't eiland Boeton gaat.
2. Behie miha, die naar Timor Koepang reist.
3. Holo miha, die op 't eiland Solor teregt komt.

4. WAWOE MIHA, die op Ende een heenkomen zoekt.
5. HOEBA MIHA, die zich op 't eiland Soemba vestigt.
6. ROTTI MIHA, die 't eiland Rotti tot woonplaats kiest.
7. DIDA MIHA, die te Seba blijft wonen, en
8. KIHO MIHA, die aan Mania - nabij Seba - de voorkeur geeft.

De afstammelingen van NGARA RAI, die zich op Savoe bleven ophouden, breidden zich hoe langer zoo meer uit, tot op het geslacht van WAI WAKKA, wien vijf zonen (benevens dochters) werden geboren. Deze vijf zonen worden tot op den huidigen dag de stamvaders genoemd der vijf afdeelingen, waarin de tegenwoordige bevolking het eiland Savoe oorspronkelijk verdeelde. De namen en woonplaatsen dezer vijf zonen zijn:

1. DARA WAI, stamvader der bewoners van kampong Seba.
2. LAKKI WAI, " " " " " Timoe.
3. WARA WAI, " " " " " Liaai.
4. KOLLEE WAI, " " " " " Mesara.
5. JAKKA WAI, " " " " " Mania.

Volgens sommigen neemt JAKKA WAI later de wijk naar 't land zijner vóórvaderen, Randjoewa, wegens moeijelijkheid met SEBA. Het geslacht van JAKKA WAI blijft evenwel te Mania zich handhaven tegenover Seba. Thans echter is Mania door Seba verslonden.

Om de twee oudste zonen van WAI WAKKA, de gebroeders DARA WAI en LAKKI WAI beweegt zich inzonderheid de geschiedenis der tegenwoordige Savoenezen.

Nog steeds bleef het geslacht van NGARA RAI gastvrijheid genieten, maar de groote vermenigvuldiging van zijn kroost maakte den toestand op het min bevoorregte Savoe hoogst moeijelijk, ja! eindelijk onhoudbaar. Verbroedering had nimmer plaats gegrepen, omdat NGARA RAI's nakomelingen steeds de voorkeur hadden gegeven

aan huwelijken tusschen broeders en zusters onderling, en tot op den huidigen dag hebben de huwelijken plaats tusschen de naaste bloedverwanten.

Iedere eenigszins vruchtbare plek was door onafgebroken bearbeiding het wettig eigendom der oorspronkelijke bewoners geworden, die van het hunne mededeelden, zoo veel slechts de omstandigheden het toelieten. Wel had NGARA RAI's kroost vrij gebruik van zeer veel; maar van de tuinen, die door de oorspronkelijke bewoners met zooveel noeste vlijt waren aangelegd en met volharding waren bearbeid en onderhouden, konden de oorspronkelijke bewoners moeijelijk afstand doen ten behoeve van NGARA RAI's kroost. Er ontstond langzamerhand spanning, zeggen de ouden. Er begon behoefte te ontstaan aan grondgebied. Onbebouwde grond was er genoeg voorhanden, maar het ontginnen van dien grond zou veel moeite en inspanning kosten niet alleen, maar ook de vruchten zouden zich nog lang laten wachten, en daarom begon MOTA LAI — afstammeling van DARA WAI — op middelen te zinnen, „waardoor hij de weldoener werd van ons geslacht" zóó zeggen de ouden. Eerst openbaarde hij aan enkelen slechts zijne plannen, en onder strikte geheimhouding werd er alles voldoende op aangelegd om het doel te bereiken.

Men maakte zich, van dien tijd af — door hulpbetoon — meer dan ooit bevriend met de stammen westwaarts wonende. Daarna werd twistvuur gestookt, dat naar wensch ontbrandde. Er werd met goed gevolg verdeeldheid gezaaid tusschen de anders zoo rustige bewoners.

Nu deed MOTA LAI aan de met hem bijzonder bevriende stammen het voorstel om aan de minder bevriende stammen eenig ontzag in te boezemen door vertoon van magt;

hierdoor zou alsdan de vrede hersteld en het twistvuur gedoofd worden. Het voorstel vond bijval. Toen bood MOTA LAI zijne diensten aan, om met de zijnen een zeker magtsvertoon te organiseren. Zijn voorstel werd welwillend aangenomen.

MOTA LAI, reeds voor lang op alles voorbereid, liet zich niet lang wachten. Maar geheel anders was het met de stammen, waarmede hij zich bijzonder bevriend had weten te maken. „De domme bevolking", zeggen de verhalers, „had niets vermoed, had ook nooit in ernst aan wapentuig gedacht, en dus — geheel onvoorziens — overvallen, kon ze gemakkelijk worden afgemaakt." MOTA LAI had er belang bij, dat zijne plannen zoo ras mogelijk ten uitvoer werden gelegd. Hij troostte zijne vrienden over 't gemis van wapentuig. Hij had — zeide hij — zooveel verpligting aan hen, dat hij de geheele zaak voor zijne vrienden gaarne in orde bracht. Zoo gezegd zoo gedaan. Het geschiktste tijdstip werd gekozen. De niets kwaads vermoedende kampongs werden overvallen en uitgemoord. Na de zoogenaamd ontevredenen te hebben verdelgd, keerde hij zich tot de met hem bevriende kampongs, en deed dezen het zelfde lot ondergaan. De ontkomenen werden later nagezet, opgespoord in hunne schuilhoeken, gevangen genomen en bij den minsten tegenstand afgemaakt. Aanvankelijk werden enkele in het leven gespaarden voor den arbeid gebruikt, maar bij voorkomende gelegenheden als slaven verkocht of als artikel van ruilhandel gebezigd, tot dat de laatste ziel der oorspronkelijke bewoners was verdaan.

„Het goede overleg van MOTA LAI", zeggen de ouden, „werd met goeden uitslag bekroond. Wij werden en bleven tot op heden, bezitters van al het bestaande."

Dus was de treurige eindgeschiedenis van de oorspron-

kelijke en het vreeselijk begin der volksgeschiedenis van de tegenwoordige Savoenezen.

En de verhalers vinden het heldenstuk van MOTA LAI zeker het verhevenste, dat zij zich kunnen denken. Ja! de naam van MOTA LAI vervult zelfs de ouden met jeugdig vuur.

„MOTA LAI”, zoo vertellen de ouden verder, „stelde zich nu aan het hoofd van al de zijnen. Hij verdeelde den buit en wees iederen stam zijne toekomstige bezitting aan. De verdeeling echter viel niet uit tot genoegen van de broederstammen. Er begon zelfs groote ontevredenheid te ontstaan, waardoor MOTA LAI zich genoodzaakt zag, om ook tegen de broederstammen zijne wapenen te keeren.”

Van rustig bezit was nu voortaan geen sprake meer.

MOTA LAI had het plan ontworpen en weten ten uitvoer te leggen; als zoodanig, meende hij, kwam aan zijn' stam – den stam van DARA WAI – de eere toe van het eerste en laatste woord. De broederstam LAKKI WAI, niet genegen om zich in ootmoed te buigen voor DARA WAI's nakomelingen, ondervond weldra, dat het geslacht van DARA WAI even weinig met de broederstammen eensgezind zou zijn als met de oorspronkelijke bewoners. De broederstammen nu voerden sedert den tijd der verdelging van de oorspronkelijke bevolking onafgebroken krijg met afwisselend geluk tot in het jaar 1872 (29 Aug.–7 Sept.) Dezelfde tactiek als voorheen werd door MOTA LAI zeer practisch aangewend bij de verdrijving der broederstammen. In overleg telkens met de meer bevriende stammen, dwingt hij stam voor stam zich terug te trekken in het hem toegewezen oord. En zóó kwamen deze in de volgende afdeelingen:

LAKKI WAI werd verdreven naar Timoe.

WARA WAI werd teruggedrongen naar Liaai.

KOLLEE WAI moest zich te Mesara vestigen.

JAKKA WAI neemt de wijk naar Randjoewa, het land zijner voorvaderen.

DARA WAI, d.i. MOTA LAI's geslacht, bleef te Seba.

Sedert het begin van hun volksbestaan dus hadden de tegenwoordige Savoenezen al heel weinig rust, en ten gevolge daarvan al heel weinig gelegenheid om het – zoo genaamd – veroverde eiland, in den zelfden toestand, als waarin zij het tot het hunne maakten, te behouden. Veel minder kon gedacht worden aan verder bebouwen van den schralen bodem. Het bestaande werd veeleer óf verwoest óf verwaarloosd. Ontzag voor des anderen eigendom werd door de onafgebroken strooptogten – want niets anders waren hunne oorlogen – eene bijna geheel ongekende zaak. Onbestendigheid en ongedurigheid moesten noodwendig het kenmerkende karakter der tegenwoordige bevolking worden, en het is hoogst natuurlijk, dat zij zich langs dezen weg moest leeren tevreden stellen bijna uitsluitend met het vocht van den keepoeêe doeêe, d.i. het sap van den lontarpalm.

De twee oudste broederstammen vooral bleven elkanders mededingers. DARA WAI (d.i. Seba) en LAKKI WAI (d.i. Timoe) maten gedurig elkanders krachten, en waar de stam van DARA WAI telkens weder den voorrang zich toeëigende, vond hij in den stam LAKKI WAI een' ernstigen tegenstander, m.a.w. Seba werd steeds door Timoe in toom gehouden. Liaai, Mesara en Mania sloten zich nu eens bij dezen dan weder bij genen aan. De strijd liep veel al over grensscheiding, die echter door de natuur zelve vrij juist is aangewezen door den loop der zoogenaamde rivieren. I e stam DARA WAI (Seba) werd steeds beschuldigd, niet slechts van het eerste en laatste woord te

willen voeren, maar ook van te willen annexeren. Seba zelf bleef beweren, ook nog na annexatie van Mania, dat het nooit zwanger ging van veroveringsplannen, nooit onedéle practijken heeft bedreven; wat Seba deed was steeds loffelijk en goed; het handhaafde slechts de orde, en daarom was het streven van MOTA LAI's stamgenooten boven alle verdenking verheven: dus redeneert Seba.

Hoe het ook zij, men moet zeker medestamgenoot zijn van DARA WAI, om MOTA LAI's daden als uit zoo reine bedoelingen voortgevloeid te kunnen en te willen beschouwen.

Onder RIWOE ROPA had er weder, zoo als reeds meermalen, een hevige strijd plaats tusschen beide genoemde stammen. DARA WAI's stam had het er op aangelegd om den stam van LAKKI WAI er voor goed onder te krijgen, en zich daarom vereenigd met Mania, toenmaals den magtigsten stam. De aanslag mislukte. Seba werd ditmaal ernstig getuchtigd, maar Seba's nederlaag bezielde eene vrouw, mede uit het geslacht van DARA WAI, haren stamgenoot MOTA LAI geheel waardig. Deze heette GALENA.

GALENA, ook DILA NAWA, d.i. dochter van NAWA genaamd, kon het niet verkroppen, dat de stam LAKKI WAI, in plaats van te verliezen, eenen zoo gevoeligen slag aan DARA WAI had toegebracht. GALENA zon daarom op middelen, die haar kenmerkten als verwant met MOTA LAI. Aan kastijding met eigen hand viel thans niet meer te denken. LAKKI WAI was tegen DARA WAI opgewassen, en steeds op zijne hoede. Maar waar het aan kracht ontbrak zou de list van GALENA het ontbrekende vergoeden. Zij zocht naar gelegenheid om Timoe te tuchtigen door hulp van elders. Het gewenschte oogenblik zag zij aanbreken, toen eene praauw van het eiland Solor op Savoe kwam handeldrijven. GALENA verkleed

en zich aanstellende als man, maakte kennis met den a n a k o d a, HADOE KIOE, bedong eene plaats in diens praauw, scheepte zich in, en verliet Savoe. Op het eiland Solor in goeden welstand aangekomen zijnde, liet zij zich voorstellen aan den Sangadji te Lawahajoe (Lawajang). Nu openbaarde zij zich als vrouw, en deelde hem mede de reden waarom zij, als man verkleed, het land harer geboorte had verlaten. Zij noemde zich vorstin van Seba, en spreidde al weenende eenige doodsbeenderen ten toon onder den uitroep: „zie hier LAKKI WAI's wreedheid. Op weerlooze vrouwen en ongeboren kinderen zelfs, uit het geslacht van zijnen stambroeder DARA WAI, wreekt hij zich." „Het geheele verhaal" zeggen de ouden, „was slechts een verzinsel, en de doodsbeenderen waren beenderen van eenen dooden hond."

GALENA had doel getroffen. Zij had door gemeld vertoon het hart van den Sangadji dermate geroerd, dat hij haar het voorstel deed om met hem eene huwelijksverbindtenis aan te gaan. GALENA nam de haar aangeboden hand aan, en uit dit huwelijk werd eene dochter geboren.

Het zoogenoemde fort – Kotta Ga – werd naar GALENA genaamd. Het bestaat nog heden ten dage op 't eiland Solor in de negerij Lawahajoe (Lawajang).

Maar GALENA vergat niet het doel, waartoe zij zich, als man verkleed en met doodsbeenderen gewapend, had ingescheept. Zich na de geboorte van het dochtertje sterk genoeg gevoelende, begaf zij zich met de zuigeling op reis naar Timor Koepang, waar zij trachtte de Compagnie (het Nederlandsch Indisch Gouvernement), die zij op 't eiland Solor voor 't eerst nader had leeren kennen, voor hare zaak te winnen. Dit gelukte haar volkomen. „Zij werd bij deze gelegenheid", zoo zeggen de ouden,

»begiftigd met de vlag der Compagnie en de toengkat Radja d.i. een stok met gouden knop, waarop het merk van de Oost-indische Compagnie, en keerde daarna terug naar Savoe als vorstin van Seba, begeleid van eenige hulptroepen, bestaande uit Solorezen, Koepangers, Rottinezen en Douezen, ten einde te kunnen ageren tegen Timoe. Aldus bracht GALENA het eiland Savoe in aanraking met het Nederlandsch-indisch bestuur.

Vóór zich GALENA op Savoe vertoonde, deed zij eerst nog het eiland Randjoewa aan, waarbij zij haar dochtertje POETRI aan familieleden ter verdere verzorging overliet, omdat zij zich schaamde over haar huwelijk met den Solorees, dewijl de Savoenezen slechts familie-huwelijken kenden en duldden. Op Savoe komende, slaagde GALENA minder gunstig dan op Solor en te Timor Koepang. Zij zag al hare plannen verijdelen, omdat de stam van LAKKI WAI zich op alles had voorbereid. De zoogenaamde hulptroepen keerden onverrigter zake terug, en GALENA troostte zich door eene nieuwe huwelijksverbindtenis met BENGOE TARIE, kamponghoofd van Mania (nabij Seba). Hare dochter bij den Solorees verwekt bleef op Randjoewa, maar haar geslacht breidde zich niet verder uit; en toen na verloop van ± tien jaren de Compagnie het eiland Savoe, bij wijze van commissie, aandeed, was GALENA reeds niet meer in leven.

Timoe of de stam van LAKKI WAI werd bij deze gelegenheid de eerste met de Compagnie bevriende negerij op Savoe, en sedert werd Timoe hoofdkampong. Het kamponghoofd uit den stam van LAKKI WAI werd door de Compagnie aangesteld als radja Timoe. Een' posthouder, volgens sommigen een djoeroe bahasa (tolk), liet de Compagnie op Timoe achter, en ook een zoogenaamd inlandsche onderwijzer werd later naar deze hoofdkampong

gezonden. Door al deze maatregelen scheen Timoe voor goed aan de spits getreden. MOTA LAI en GALENA, of de stam van DARA WAI, traden nu meer op den achtergrond, en schenen te berusten in de verheffing van den broederstam LAKKI WAI te Timoe. Seba bleef nu volgens adat de overwonnen dienaar van Timoe.

Maar de geest van MOTA LAI en GALENA was blijven voortleven in den stam van DARA WAI. Voorgewende ondergeschiktheid en de op den voorgrond geschoven bloedverwantschap genazen de wonden, die men elkaâr had geslagen. Men leefde nu eenigen tijd schijnbaar in vrede, en LAKKI WAI's nazaat, de door de Compagnie aangestelde Radja van Timoe, ontsloeg zelfs DARA WAI's afstammelingen van alle ondergeschiktheid aan Timoe, ja stelde zelfs een dou ai of zoogenaamd opperhoofd voor Seba aan; dit was het eerste kamponghoofd te Seba, dat eene eenigszins wettige aanstelling had, en de verhalers zeggen: dit is nog niet zoo heel lang geleden. Het geslacht van DARA WAI was voor deze vrijstelling hoogst erkentelijk, ontwikkelde op nieuw den geest van MOTA LAI en GALENA, annexeerde eerst Mania, en zorgde er toen voor, dat de hoofdzetel van Timoe naar Seba werd verplaatst, en ten slotte gaf Seba uit zuiver broederlijken dank, in 1872, aan Timoe den doodsteek. (Laatste oorlog 29 Aug. – 7 Sept. '72).

Dus waren de wisselende kansen van den broederstrijd, die geboren werd tijdens de verdelging van Savoe's oorspronkelijke bewoners.

Het verhaal der ouden kenmerkt zich door zeldzame overeenstemming. Slechts kleine afwijkingen treft men aan, al naar dat de verhaler stamgenoot is van DARA WAI of LAKKI WAI; maar voor den kenner van verschillende eilanders, zijn deze kleine afwijkingen zoo vele waarborgen voor de waarheid van hun geschiedverhaal.

Als men zoo de volksverhalen omtrent de lotgevallen van Savoe voor den geest heeft, valt het gemakkelijker over den tegenwoordigen toestand van het eiland en zijne bevolking te oordeelen. De wijze waarop zij, volgens eigen mededeeling, bezitters werden van het nog bestaande en de daaruit ontstane onderlinge veeten mogen beschouwd worden als oorzaken van de tegenwoordige onvruchtbaarheid van den bodem; het karakter der bevolking heeft zich daarnaar gevormd. Strijdlustig bleken de Savoenezen in hooge mate, en gulweg erkennen zij het meermalen, dat stelen en liegen, kwaadspreken en twistvuurstoken het hoogste, ja het eenige genot is, dat zij kennen, en tot hiertoe najaagden als hun geheel eenig levensdoel met de kracht en het genie, hunnen stamgenooten MOTA LAI en GALENA waardig. Daaruit zijn te verklaren de ongedurigheid en onbestendigheid in den Savoenees, die bij eene enkele ontmoeting somtijds zoo goeden indruk maakt. Bij nadere kennismaking blijkt, dat eene goede hoeveelheid beleefdheid den Savoenees niet is te ontzeggen, ook dan nog niet, wanneer hij de handtastelijkste bewijzen levert, dat genoemde gebreken zijne eigenlijke natuur uitmaken.

De jonge kinderen toonen op dit punt in aanleg reeds het karakter hunner ouders, zoodat men besluiten mag, dat deze geaardheid hun van nature eigen is. Zij zelven zeggen trouwens ook: „'t is ons eene behoefte, en zonder aan deze behoefte te voldoen gevoelen wij ons ongelukkig; wij worden er altijd toe aangedreven met onweerstaanbaren drang." Liegen en stelen, kwaadspreken en twistvuurstoken was ook de bron, waaruit in 1872 de oorlog, zoo wij hopen de laatste, voortvloeide.

De ongedurigheid in het karakter van den Savoenees is zeer zeker voor een groot deel oorzaak, dat vooral de

mannen nooit eenigen handenarbeid verrigten. Op de meest afgelegen eilanden en onder de minst ontwikkelde volken, vond ik de mannen, zich bezig houdende met het bewerken van sirih- en kalkdoosjes of met het vervaardigen van tabakstaschjes, en dat alles meermalen sierlijk en met smaak, zelfs met fraaije figuren van juiste afmeting bewerkt; ook vond ik hen bezig met het vervaardigen van, in hun oog, fraai snijwerk in hout, of met het maken van eenig fraai handvat voor wapentuig, maar van dat alles vindt men op Savoe letterlijk geen spoor. De mannen hebben geen geduld voor eenigen handenarbeid. Nu zijn zij hier, dan daar; stilzitten is hun onmogelijk. Zij loopen rond of liggen neder, en indien ze al eens een' oogenblik tot stilstaan zich meenen genoodzaakt te zien, dan wordt hun dit letterlijk onmogelijk – dan trappelen zij gelijk ongedresseerde paarden, draaijen met hielen en teenen, en maken allerlei beweging, als of ze door eene onzigtbare hand werden geprikkeld. De vrouwen zijn meer werkzaam; dit is trouwens hoogst natuurlijk het gevolg van den eeuwen langen strijd. Waar de mannen aan niets dachten dan aan oorlogvoeren, moesten de vrouwen er wel op bedacht zijn om den weinigen arbeid voor hare rekening te nemen, en nu beider karakter ook in dit opzigt is gevormd door bovengemelde gebeurtenissen, vindt men het heel natuurlijk, dat mannen en jongens steeds rond loopen of paardrijden, en dat de vrouwen en meisjes allen mogelijken arbeid verrigten. Men kan zich moeijelijk een' anderen toestand denken. Maar hoe ook voor allen arbeid aangespannen, de vrouwen nemen tegenover hare mannen een geheel onafhankelijk standpunt in. Zij zijn letterlijk tegen hare mannen opgewassen, en niet zelden hunne meesteressen. Zij drijven ruilhandel, en beschikken

over winst en voordeel naar vrije keuze, en waar zij het noodig oordeelen, trekken zij zelfs met hare mannen ten oorlog, ten einde hen aan te vuren, steenen te verzamelen en te werpen; ook over zee volgen zij zonder zich te bedenken hare mannen. De bedrijvigheid en de ondernemingsgeest zoo wel als de bespraaktheid van GALENA is aan alle savoesche vrouwen eigen, en in 't bedenken van list behoeft zeer zeker geen enkele van haar onder te doen voor de merkwaardige stamzuster. Over het geheel kan men zeggen, dat beiden, mannen en vrouwen, bij eene enkele ontmoeting een' zeer goeden indruk maken; aan beider kunne is de noodige beleefdheid eigen, maar ook fijn gesponnen politiek kan aan geen van beiden worden ontzegd.

Hoe sommigen de Savoenezen kunnen voorstellen als van javaansch geslacht, is onbegrijpelijk, wanneer men den Javaan en den Savoenees ook slechts eene enkele maal heeft gezien. Bij den Javaan zijn de bewegingen meestal zeer langzaam en is de opslag van het oog hoogst bedaard. De Savoenees daarentegen gelijkt in zijne beweging – ik zou zeggen – sprekend op den eekhoren. Zijne gewoonte om steeds heen en weer te springen en altoos aan boewah sirih en pinang te knabbelen leidt onwillekeurig tot deze vergelijking. De uitdrukking der oogen is mede geheel anders dan die der Javanen. Het oog van den Savoenees is steeds fonkelend en tintelend, zelfs nog bij de ouden van dagen. De Javaan slaat zijne oogen alligt neêr; de Savoenees daarentegen opent zijne oogen zeer goed, maar spreekt men hem aan, dan wendt hij ze meest al af.

De Savoenezen dragen er roem op, dat zij bleven die ze waren, ook na dat zij met de Compagnie in aanraking kwamen. Alle verandering buiten het Christendom om, had op hen niet den minsten invloed. Zal het Chris-

tendom invloed op hen hebben? Met geduld, meen ik, ja!

Het verhaal der ouden deed ons zien, dat de tegenwoordige Savoenezen vroeger in vijf kampongs, naar hunne stamhoofden, werden verdeeld, maar dat Mania, na door Seba te zijn geannexeerd, uit de rij der stammen verdween, en dat MOTA LAI en GALENA de twee hoofdpersonen waren, om welke zich de geschiedenis bleef bewegen. Slechts LOKKI WAI's afstammelingen weêrstonden met goed gevolg het streven van den stam DARA WAI, die ten slotte weder toongevend werd.

Thans is het kleine Savoe verdeeld in vier hoofdkampongs, in de afdeelingen Seba, Timoe, Liaai en Mesara. Derzelver hoofden voeren den titel van Radja. Ook het nog veel kleinere Randjoewa is in 't bezit van dergelijk hoofd. Hoe klein deze afdeelingen ook zijn mogen, toch heeft ieder nog weder iets eigenaardigs. Zoo is, b.v. de oostelijke afdeeling het rijkst aan water, de meest westelijke daarentegen is aan water het armst; de zuiderafdeeling is het meest rotsachtig en de noorder afdeeling is het rijkst aan vlakken grond, die tot rijstvelden wordt gebezigd; de ooster- en westerafdeelingen zijn het meest bevolkt, en Seba werd na annexatie van Mania het grootst; Mesara en Liaai zijn het minst bevolkt, en terwijl Liaai vooral in 't oogvallend arm is, doet zich Mesara daarentegen 't meest welvarend, 't meest werklievend, vredelievend en zindelijk voor.

De vroegere regeringsvorm was hoogst eenvoudig. Ieder familiehoofd was d o u a i, d.i. de eerste of meerdere in de familie, die alle mogelijke familiebelangen bestuurde en regelde. Al die familiehoofden nu kozen voor hunne strooptogten, na onderling goedvinden, zich een zoogenaamd stamhoofd, hetwelk – niet beantwoordende aan de verwachting der familiehoofden – weder kon ter zijde gesteld of

ontslagen worden en door een ander familielid vervangen, van wien men zich meer oorlogsgeluk voorstelde. Van erfopvolging was nimmer sprake. Wel viel het streven naar bepaald overwigt door den stam van DARA WAI niet te ontkennen, maar het mogt dien stam nimmer gelukken de eenig geldende te zijn, en toen door het Nederlandsch-indische Gouvernement een vijftal kamponghoofden met gelijken rang werd aangesteld voor de beide bewoonde Savoe-eilanden, bleef er voor het vroeger streven minder plaats. Deze aangestelde hoofden werden radja genoemd. Dit vond navolging. Al de familiehoofden gingen zich nu radja noemen; want zóó oordeelden zij, wanneer het ééne familiehoofd den naam van d o u a i met dien van radja kan en mag verwisselen, dan kunnen en mogen dit ook alle familiehoofden doen. En zoodoende is het te verklaren dat de bevolking van Savoe zulk een groot aantal radja's telt. Al die radja's noemen zich meermalen radja moeda; maar toch hoort men meermalen van hen spreken als radja amma ALOE (d.i. radja de vader van ALOE en radja amma KORRI, d.i. radja de vader van KORRI). Vergis ik mij niet, dan zijn er op Savoe meer radja's dan er huizen zijn, die eenigszins den naam van huis verdienen. Want meermalen vindt men in één huis verschillende radja's. De naam radja werd zelfs een kindernaam, en niet zelden hoort men in de kampong schreeuwen „maïko! radja! d.i. kom hier radja. (1)
Dat nu al die radja's zich wel eens eene scheve voorstelling vormen van europesche vorsten, waar zij zich meermalen in éénen adem, met denzelfden titel hooren aanspreken, dit is hun niet kwalijk te nemen. Niet *zij* hebben zich gelijk gesteld met europesche mogendheden.

(1) 't Is, volgens DONSELAAR, een savoenesche eigennaam. (?) (*Red*)

Niet *zij* hebben zich vorstelijke titels voor hunne eenvoudige familie- of kamponghoofden aangematigd. Zij stelden zich tevreden met dou ai. Dou is man of mensch, en ai is meerdere, oudere, eerste. Hun dou ai komt overeen met het hollandsche grootvader, en, waar het voor een kamponghoofd wordt gebezigd, met het op Java alom in gebruik zijnde „beck" of „kapala kampong," somtijds „wijkmeester." Of ook komt dou ai overeen met „Djouw, Patti, Orangkaja, op andere eilanden in gebruik zijnde. (1)

Het klinkt vreemd, maar zoo geheel natuurlijk tevens, wanneer men, sprekende met een' radja, die onder zijne karbouwen neerhurkt, hoort vragen, „hoeveel karbouwen heeft radja Wolanda (de radja" d.i. de koning van Holland) wel?" Het aantal karbouwen te kennen is voor zulk eenen de maatstaf, waarmede hij met juistheid zal aangeven de magt, de grootheid en heerlijkheid van den europeschen vorst boven den man in het stof hurkende. En vernemen zij dan, dat radja wolanda er hoogst waarschijnlijk geen enkele karbouw op nahoudt, ja dan zijn ze het spoor zoo geheel bijster, dat ze elkaar verwonderd aanzien. Een radja zonder karbouw is ondenkbaar, waar men elkanders vorstelijke meerderheid met karbouwen-maatstaf meet, al zijn deze dan ook enkel op strooptogten prijsgemaakt.

De vraag „Hoe veel radja's heeft men wel in Wolanda", is mede even natuurlijk. Zoo ook de uitroep „Maar één! en op Savoe zijn er wel vier! En dan nog een op Randjoewa, dat zijn er vijf, behalve al de radja-moeda!" En dat een Resident nog niet eens radja-moeda is, dat is voor hen even onbegrijpelijk; want den naam van

---

(1) De hier vermelde beteekenis van grootvader heeft wel nadere toelichting noodig. (*Red.*)

dou ai, die door 't Nederlandsch-indische Gouvernement met dien van radja werd verwisseld, geven zij zonder bedenking aan iederen Europeaan, daar ze in hem den meerdere erkennen. Het begrip dou ai is den Savoenees zeer duidelijk; maar het begrip radja, vorst, souverein, enz. is hem niet klaar. Van daar zeker, dat zij nog steeds van hunne dou ai's, 't liefst als van amma-Piga, amma-Dokka d.i. vader van het kind Piga en Dokka spreken. Dit zijn werkelijk de namen van de door 't Nederlandsch-indische Gouvernement aangestelde radja's. Ook den radja-moeda noemt men amma-Korre, amma-Dima, enz. Zoodat men veilig besluiten mag, dat de woorden amma en dou ai vrij wel eensluidend zijn in 't oor der Savoenezen. In dit gevoelen wordt men versterkt, wanneer men getuige kan zijn van het vrij en gemeenzaam verkeer tusschen al de amma's en douai's, die zich letterlijk in niets van elkaâr onderscheiden, noch in kleeding noch in manieren, noch in wijze van huishouden, noch in wijze van handelen tegenover wie ook. De verandering van naam, dou ai in dien van radja, bragt tot hiertoe geen de minste verandering te weeg in hunne onderlinge verhouding; al de Savoenezen gevoelen zich tot hiertoe evenzeer radja's als kinderen van Kieka, volbloed familieleden, die, door altijd met elkaâr over en weer te huwen, de familie-betrekking levendig hielden. Hunne onderlinge oorlogen of strooptogten waren slechts oneenigheden in de familie. Zij bleven broeders. De door 't Nederlandsch-indische Gouvernement aangestelde radja's zelfs zijn doordrongen van hunne naauwe betrekking op het geheel, en voelen zich zoo te huis onder hun volkje, dat de met de toestanden min bekende, ook met den besten wil den een' van den ander niet kan onderscheiden. Zij gevoelen zich broeder onder

de broeders; één familiebloed stroomt door aller aderen, en indien slechts de geest van MOTA LAI en GALENA niet te zeer heerschende is, dan leven ook thans nog de broederstammen in dezelfde goede verstandhouding en eensgezindheid, als toen ze het eens werden over het lot der oorspronkelijke bewoners van het eiland Savoe.

Waar het land uit zijnen aard hoogst onvruchtbaar is en de bevolking oorlogzuchtig; waar men geen denkbeeld heeft van wettig eigendom en daardoor onafgebroken het zijne ziet afhandig maken, dáár, het ligt geheel voor de hand, kan weinig plaats zijn voor nijverheid of levendig handelsverkeer. Houden op naburige eilanden de mannen zich veelal bezig met vischvangst, en weten zij tripang en karet tot handelsartikelen te maken en zich daardoor een vrij levendig handelsverkeer te scheppen, de Savoenezen schijnen tot nog toe op niets te zinnen, waardoor eenige handel in 't leven werd geroepen. Wel is Savoe's grond arm aan voortbrengselen, maar het eiland Kisser b.v. heeft ook geen' bijzonder vruchtbaren bodem, evenwel, de vlijt der bevolking wist het eiland zoo productief mogelijk te maken Zoo zou ook van Savoe, bij meerdere neiging tot arbeid en bij meerdere veiligheid van bezitting, meer partij zijn te trekken. Doch de geringe behoeften, die de Savoenees heeft, mogen welligt oorzaak zijn, dat hij het meermalen — zeker geheel onnadenkend — aanziet, dat visschers van andere eilanden op Savoe's kusten hunnen arbeid en inspanning rijkelijk beloond zien.

Men heeft wel eens gezegd, „dat de mensch die de minste behoeften heeft, de gelukkigste is op aarde." Gaat deze stelling op, dan zijn de Savoenezen ontegenzeggelijk de gelukkigste menschen op den ganschen aardbodem. Immers geen volk, dat zoo weinig behoeften heeft. Slechts eene

kleine hoeveelheid sap van de kepoeêe doeêe – lontarpalm – in den vorm van verzadigd suikerwater, of van één' eetlepel stroop is voldoende voor zijn voedsel van een' geheelen dag, ja! somtijds voeden zij zich dagen lang enkel met drinkwater, en ze zijn er even vrolijk onder. Mogen sommige Savoenezen zich ook al nu en dan op een weinig rijst of djagong of aardvruchten vergasten, het hoofdbestanddeel van hun voedsel blijft werkelijk, het „kepoeêe-doeêe-vocht," dat weiachtig van kleur en niet onaangenaam zoet van smaak is.

En zoo kwamen wij als van zelf tot de bespreking van hetgeen de schrale bodem op het eiland Savoe den bewoners voor hun levensonderhoud aanbiedt.

Op het kleine onvruchtbare eiland, zonder plantsoen of boschaadje, trekt de kepoeêe doeêe (Borassus flabelliformis) met zijn' zeer hoogen stam en betrekkelijk kleine kroon het eerst en het meest de aandacht, omdat slechts deze palmsoort in zoo grooten getale op het, anders bijna boomlooze eiland wordt aangetroffen. Zonder aanplant of de minste verzorging boort zich de kepoeêe doeêe door den gedeeltelijk rotsachtigen, gedeeltelijk kalkaardigen bodem, plant zich zelf onafgebroken voort, komt te gemoet aan al de behoeften van den tegenwoordigen Savoenees, en is hierdoor inderdaad de levensboom op het kleine eiland voor mensch en vee. Want niet slechts de menschen, maar ook varkens en honden worden dag aan dag gevoed, enkel met het vocht van den kepoeêe doeêe, dat eene groote hoeveelheid suikerdeelen (plantenslijm) bevat, vandaar zoo voedend is, en bij verkooking al zeer spoedig tot stroop wordt vervormd.

Het eigenaardige van den kepoeêe doeêe op Savoe is, dat al naar mate het luchtgestel heeter en de aardbodem drooger wordt, hij zijne suikerhoudende vochten al milder

en milder doet vloeien. Ja! aan 't einde van de drooge moesson is de doeêe, ('t vocht) in zoo groote hoeveelheid verkrijgbaar, dat men van den overvloed stroop kookt, die dan in den aanstaanden regenmoesson dienst doet, zoo als de winterprovisie in koudere luchtstreken. In den regenmoesson is de doeêe al minder en minder verkrijgbaar, naarmate de aardbodem vochtiger wordt.

Doch niet enkel tot voeding, maar ook tot huisvesting biedt deze boom den Savoenees al wat hij daarvoor behoeft. De vrij regt opgaande stam vervangt op de Savoe-eilanden alle mogelijke timmerhout. Bijna zuiver cilindervormig leent zich de stam zonder veel moeite tot stijlen voor de eenvoudige woningen, en bij eenigen meerderen arbeid ook tot smalle planken uit den buitensten omtrek van den cilinder. Planken uit de doorsnede van den cilinder zijn niet denkbaar, daar het merg te week en te uitgebreid van omvang is; de doorsnede levert slechts sparren en latten op, en het merg deugt tot niets. Het waaijervormig blad van den kepoeêe doeêe is de gewone bedekking der huizen, en weerstaat regen en zonneschijn veel beter en duurzamer, dan de overal elders gebruikt wordende atap. Ook voor hoofdbedekking, voor zonne- en regenscherm en hoofdsieraad bewijst de rou doeêe (het blad) almede zeer goede diensten.

Maar niet alleen voedsel en woning, hoofdsieraad en beschutting tegen zonnebrand of gure regenvlagen, veelmeer nog heeft de kepoeêe doeêe voor den Savoenees ten beste; ja! alles wat verder, zelfs tot veraangenaming zijne levensbehoefte is, wordt hem mede rijkelijk geschonken door genoemden boom. Ei dohkeedoha — smakelijke azijn — wordt, waar men dit voor feestelijke gelegenheden tot bereiding van spijzen wenscht, al zeer

ligt verkregen. Zoo maakt men ook met weinig moeite eene goedsmakende, bruine suiker van de donahoemou (d.i. van de siroop), die de Savoenezen alsdan dohmeegroe noemen. De woekelie (d.i. de jonge vrucht van den kepoeêe doeêe) is almede eene aangename versnapering voor mensch en vee; niet slechts varkens en honden, maar zelfs paarden en karbouwen azen er op. De eidohpeedoe biedt den Savoenees een' smakelijken volksdrank, dien hij met geringe moeite verkrijgt. Sommige Savoenezen leven enkel van dezen „eidohpeedoe," die wel eenige overeenkomst heeft met sommige europesche biersoorten.

Legt men zich ter ruste neder, dan bewijzen dépi en neloe (slaapmat en hoofdpeluw, gevlochten van genoemd blad) uitstekende diensten; ja! zelfs van borden en drinkschalen en lepels, enz. enz. voorziet de kepoeêe doeêe den bewoner dezer eilanden. Ook alle paardentuig, alle soort van touw en vlechtwerk worden mede van den waaijervormigen tak vervaardigd. De doosjes en mandjes, door de Savoeneesche vrouwen gevlochten, vervangen zeer geschikt de trommels en kistjes bij andere eilanders in gebruik. Ja, ook voor kinderen heeft ten slotte de kepoeêe doeêe nog speelgoed ten beste.

Zoo voorziet dan de voor het oog zoo weinig bekoorlijks biedende Borassus flabelliformis, met zijn' zeer hoogen, schijnbaar uitgedroogden en als door 't vuur verzengden stam, met zijne betrekkelijk kleine, ijle en waaijervormige kroon, den door de natuur niet rijk bedeelden Savoenees werkelijk van alles, wat hij voor levensonderhoud behoeft. Want ook hetgeen de „kepoeêe doeêe" uit zijnen aard niet geven kan, dat kan de Savoenees zich aanschaffen door met den overvloed des booms ruilhandel te drijven; immers voor stroop, matjes

doosjes en nog ander vlecht- en ook touwwerk wordt de kapas ingeruild, die de vrouwen behoeven voor het weefsel harer eenvoudige kleeding en die harer mannen en kinderen; dus ook voor den kleinen ruilhandel van den Savoenees biedt hem de „kepoeêe doeêe" het noodige. Inderdaad het leven van den Savoenees is al weinig omslagtig en weinig arbeid vorderend.

Dat aan den Savoenees de „kepoeêe doeêe" bovenal dierbaar is, laat zich na 't boven gemelde gemakkelijk denken. Bijna zonder eenigen arbeid, ten minste zonder bijzonder inspannenden arbeid, voeding, woning, alle mogelijke huisraad, versnapering, volksdrank, paardentuig, ja zelfs zijne eenvoudige kleeding, die men met smaak om de leden weet te plooien, te bekomen van die ééne boomsoort is waarlijk voor den Savoenees een voorregt, alle andere op den achtergrond plaatsende. Hieruit is dan ook te verklaren, dat alle inspanning vorderende arbeid bij Savoenezen minder gewild is. Maar bovendien wordt ook meer arbeid niet bijzonder aangemoedigd, omdat men vrij algemeen gewoon is elkaâr de dingen afhandig te maken. De geest van MOTA LAI is zoo zeer door merg en been gedrongen, dat men instinctmatig in elkaar vooronderstelt, door dezen te worden beheerscht. Hetgeen de oogen zien en wat ze voor zich wenschen te bezitten, eigent men zich eenvoudig toe.

Eerst dan, wanneer na verloop van tijd de geaardheid der bevolking, door den invloed van het Christendom, eene eenigszins andere rigting heeft genomen, eerst dan zal er plaats zijn voor meer lust tot arbeid. Onbestendigheid en ongedurigheid, verkeerd begrip van eigendom en de gemakkelijkheid, waarmede men in al zijne behoeften voorziet, bevorderen noch arbeid noch handelsverkeer.

Wanneer de prikkel van oorlogvoeren eenigen tijd niet meer wordt gevoeld, dan welligt wordt men op Savoe ook minder ongedurig, en krijgt men ook langzamerhand eenig denkbeeld van eigendomsregt. De jeugdige christenen beginnen zich reeds gunstig te onderscheiden; doch hun getal is nog gering, in vergelijking van de duizendtallen heidenen, die zich liefst regelen naar hunne eeuwenoude gewoonten.

Behalve de „kepoeêe doeêe, vindt men mede op Savoe vrij overvloedig den kokospalm, dien men in vergelijk van den kepoeêe doeêe zeer weinig waardeert, en bijna uitsluitend aanwendt, om er, gemengd met welriekende wortels, het ligchaam mede in te wrijven, waardoor lenigheid en vlugheid niet worden bevorderd. (1)

Al hetgeen verder van de Savoe-eilanden en de bewoners door mij zou kunnen worden vermeld, is reeds vroeger door verschillende reizigers medegedeeld. De volksgeschiedenis, zoo als die door de oudste Savoenezen zelven werd medegedeeld, is meen ik nieuw, en het veel omvattend nut van den kepoeêe doeêe voor den tegenwoordigen Savoenees niet zoo geheel bekend. Al wat voor de tegenwoordige bevolking belangwekkend is, kunnen wij zamenvatten in de woorden: Mota Lai en Kepoeêe doeêe.

1874. M. TEFFER.

---

(1) Hier is wel de uit de noot verkregene kokosolie bedoeld. (*Red.*)

Kerk en christendom op Saparoea.

(*Ambonsche eilanden.*)

Het was in Maart 1843, dat ik met de diligence van Utrecht naar Rotterdam ging. Door Bestuurders van het Nederlandsche zendelinggenootschap te Utrecht aanbevolen, begaf ik mij derwaarts, om te worden opgenomen in het zendelinghuis. Rotterdam was toen nog maar half zoo groot als 't nu is, en toch, hoewel ik van de Boerenvischmarkt spoedig den Houttuin vond, het zendelinghuis kon niemand mij aanwijzen. (1) Eindelijk toch kwam ik teregt. Eene bakkersvrouw, die een paar huizen daarvan af woonde, zeide mij waar het was. Ja! in die dagen waren zendelinggenootschap en zendelingwerk nog zeer onbekend. En - er waren, die meenden, dat het zoo behoorde; stil, in 't verborgen; 't was geen wereldsche zaak, om ophef van te maken. Later heeft men dit anders en beter ingezien. Eene goede zaak moet niet verborgen zijn. En is de zaak des Heeren, de uitbreiding van zijn koningrijk, niet eene zeer goede, Gode welgevallige? Het spreekwoord, ook hier een waar woord, zegt: onbekend maakt onbemind. En, als de apostel PAULUS leert, dat men door het geloof in den naam des Heeren zalig wordt, en aanwijst hoe Evangelieprediking en zendelingen daartoe onmisbaar

(1) Hier worde opgemerkt, dat het huis in den Houttuin, dat toen het zendelinghuis van het Nederlandsche zendelinggenootschap was, sedert eenige jaren verkocht is aan de Nederlandsche Zendelingvereeniging. Het eerste heeft sedert jaren zijn Zendelinghuis aan de Rottekade.

zijn, dan laat hij daarop volgen: hoe zullen zij (zendelingen) prediken, als ze niet gezonden worden? Wij voegen daaraan (Rom. 10) naar onze tijdsomstandigheden toe: hoe kunnen zij gezonden worden zonder zendelinggenootschappen, en hoe kunnen deze werken dan door medewerking van velen? Het hart des volks, der gemeente, moet bij dit werk zijn. Daarom openbaarheid, hoe meer, hoe beter.

Ik werd opgenomen in het zendelinghuis, verbleef daar tot 1847, en werd in Mei van dat jaar, met de broeders ULFERS en VAN CATTENBURG, als zendeling onder de heidenen afgevaardigd en uitgezonden. Op 23 Mei (den eersten Pinksterdag) verlieten wij het vaderland. Onze reis was voorspoedig. 't Was nog de lange reis naar Indië, om de Kaap de Goede-hoop. Toch waren wij op den 90sten dag te Batavia. Onze reis was ook aangenaam. Onze kapitein was een godsdienstig man. Er heerschte een goede geest aan boord. De kapitein zelf ging voor met gebed en godsdienstoefening, dagelijks en meer bepaald op den Zondag, en noode stond hij ons toe, ieder eenmaal gedurende de reis, op den dag des Heeren, de dienst te verrigten.

Kort na onze aankomst op Java kwam de Inspector, Ds. VAN RHIJN, terug van Timor. Hij meende, dat het in de gegevene omstandigheden niet raadzaam was de zending op dat eiland en op Rotti te versterken. Hij zou het Bestuur voorstellen, mij niet naar Timor, maar naar de Minahassa te zenden. Inmiddels zoude ik te Depok blijven, om in dezen de beschikking des Genootschaps af te wachten. Te Depok oefende ik mij verder in het Maleisch en predikte in die taal enkele malen voor de gemeente. De Inspector ontving van het Bestuur goedkeuring op zijne voorstellen, en zoo vertrok

ik, na te Buitenzorg gehuwd te zijn, al spoedig naar Menado. Deze reis zullen wij wel nooit vergeten. Op een' kustvaarder, (stoombooten waren er voor dat doel toen nog niet in Indië), morsig in den hoogsten graad, met millioenen kakkerlakken, die ons, vooral des nachts, geen rust lieten, mijne vrouw gedurende 14 dagen ernstig ziek, behalve den kapitein geheel onder inlanders, en, op het laatst van de reis, die anderhalve maand duurde, bijna zonder proviand: zóó kwamen wij eindelijk te Menado. En pas daar aan wal zijnde, verhief zich een storm, die 10 dagen aanhield, en ook ons schip deed stranden. Vier kisten met goederen van ons, die nog niet waren gelost, verzonken daarbij in de diepte. Het Genootschap heeft ons echter voor dat verlies eenige vergoeding gegeven.

Ik werd geplaatst te Tanawangko, en was daar werkzaam tot in 1854, toen ik werd verplaatst naar de Ambonsche eilanden, en spoedig daarna op het eiland Saparoea mijne nieuwe standplaats verkreeg.

Over Tanawangko thans niets. Ik wil hier alleen spreken over Saparoea.

Toen ik derwaarts zoude gaan, werd het mij afgeraden. „Verzoek het Genootschap, hier in de Minahassa te blijven. Wat zult gij uitrigten bij die strandchristenen?" zoo sprak men. Strandchristenen, in tegenstelling van de gemeenten, door onze zendelingen vooral in de bovenlanden van de Minahassa gesticht, is bijna een scheldnaam, zooveel beteekenende als slechte christenen, naamchristenen; en dat niet zonder reden. 't Zijn de gemeenten, vooral in de residentie Amboina, maar ook te Menado, Kema Amoerang, en elders, die van vroegere jaren dagteekenen. Onder de Portugezen, die hunne priesters medebrachten op hunne veroveringstogten, werden de onderworpene vol-

ken (zooals zeker iemand het zeer naïef uitdrukt) gecommandeerd om Roomsch te worden. Honderd jaar ongeveer waren ze dat, en het is nog te bespeuren aan de overblijfselen van dat geloof onder hen. Gij zult er straks van hooren.

Toen kwamen de Ambonezen onder de Nederlanders, en de agama van Jan Kompanie, d.i. de godsdienst van de Oost-indische kompagnie, het Protestantisme, werd door hen aangenomen. Gij bemerkt het wel, het was eene geheel andere manier, dan door onze zendelingen is en wordt gevolgd. Men maakte hen christenen; ze werden het in waarheid niet. Het was het aannemen van den christennaam en het volgen van de vormen des christendoms. Het was eene geheel verkeerde wijze – en, de gevolgen bleven niet uit. Gedoopte heidenen, wat kon daar goeds van komen of verwacht worden? En vervolgens werden die gemeenten, nu en dan, bezocht door rondreizende predikanten, die predikten, de kinderen doopten, het avondmaal bedienden, en de door onderwijzers of catechiseermeesters onderwezenen, tot lidmaat aannamen. Het kon niet anders, of dit moest zeer gebrekkig en onvoldoende geschieden. De reizen waren moeijelijk en zeldzaam. De predikant kon slechts kort in eene gemeente verwijlen. Daarbij, niet allen waren ver genoeg in de maleische taal. Als wij de lijsten van Ambonsche predikanten bij VALENTIJN nazien, dan valt ons in 't oog de gedurige verwisseling, die daartoe medewerkte. 't Was door dit alles een onvruchtbare, weinig begeerlijke arbeid. Daardoor was het van velen waar, wat de Inspector schrijft, dat zij hunkerden om weg te komen.

Dit is kortelijk alles wat in vroegere jaren door de Compagnie voor de christengemeenten op de Ambonsche

eilanden is gedaan. Het Genootschap deed meer. Ds. KAM, die zoovele jaren onder hen werkte, en die nog steeds bij hen in gedachtenis is, was van ons Genootschap. En waar is, wat wij ergens lezen: Het nederlandsche zendelinggenootschap had een groot aantal zendelingen voor de Ambonsche eilanden over, tot de tijd kwam, dat het indisch Kerkbestuur begreep, dat de Ambonsche eilanden alleen voor Predikanten standplaatsen opleverden, en de zendelingen geweerd werden. In dien tijd werkte het Genootschap alleen door zijne kweekschool voor inlandsche onderwijzers.

Na eenige jaren bleek echter, dat zich geen predikanten genoeg voor de indische dienst aanboden, en toen volgde een nieuwe toestand. Bij eene overeenkomst met de Regering verbond zich het Nederlandsche zendelinggenootschap om, gedurende den tijd van 10 jaren, zes zendelingen te geven ten dienste van de inlandsche christengemeenten op de Ambonsche eilanden. Ik was de eerste van dit zestal, en Saparoea werd, op aanwijzing van het Genootschap, en onder goedkeuring van de Regering, mijne standplaats. Mijn werkkring was dat eiland, Noessalaoet en de zuidkust van Ceram, veel te uitgebreid voor één' persoon, en later werd die beperkt tot het eiland Saparoea met zijne 13 gemeenten.

Op het eiland Saparoea heb ik het Evangelie verkondigd, eerst als zendelingleeraar en later onder den naam van hulpprediker, gedurende den tijd van 19 jaren, en nog zou ik daar zijn, zoo niet ernstige ziekte, door langdurigen invloed van het tropisch klimaat veroorzaakt, mij had gedrongen verlof te vragen naar Europa.

't Is op Saparoea geen zendelingsarbeid, geen werken onder heidenen, want die zijn er niet. Men vindt daar christen-gemeenten, behoorlijk georganiseerd, met ouder-

lingen en diakenen, onder het Kerkbestuur over de Protestantsche kerk in Neêrlandsch-indië; met kerken, op kleine uitzondering na, in iedere gemeente ééne, en waarvan vele werkelijk goed en net zijn ingerigt. Ik mag wel zeggen, dat ik er nog al aan heb toegebracht om de kerken te verbeteren. Er was b.v. geen enkele kerk met glazen ramen. Wilde men niet in het donker zitten, dan moesten de vensters geopend zijn, en dat was bij onstuimig weder, bij regen en wind alleronaangenaamst. Duizenden glasruiten heb ik, ten behoeve van de kerken op Saparoea, uit Europa laten komen. Ik begon met Saparoea zelf, en, de naijver werkte mij in de hand; andere gemeenten wilden ze ook. Nu zijn er verscheidene. Ook andere benoodigdheden ontving ik voor haar: licht-kroonen, gordijnen, klokken. Vroeger werd de gemeente zaamgeroepen door het slaan op eene soort van trom, zoo als de mohammedanen dat doen.

Behalve de christenen, in dertien negerijen verdeeld, zijn er mohammedanen, in drie afzonderlijke negerijen wonende, en die zich heel goed met de christenen verdragen. Wij mogen onder hen niet werken, maar wij gingen toch heel wel met hen om, en ik heb zelfs wel bij mohammedaansche Regenten gelogeerd. Voeg nu hierbij nog eenige Arabieren en Chinezen, meest handelaars, en gij hebt de bevolking van het eiland Saparoea.

Op Haroekoe, dat ik ook eenige malen bezocht, toen ze daar, na den dood van Br. VAN. EKRIS, geen eigen' leeraar hadden, is de verhouding wat anders. Daar zijn christenen en mohammedanen ongeveer in gelijken getale. Op Noessalaoet zijn alleen christenen.

De christenen op al deze eilanden worden verdeeld in burgers en negerijmenschen. De laatste staan onder Regenten, met de titels van Radja, Patti, Orangkaja of

Gezaghebber. De burgers staan onder Commandant en Wijkmeesters. Het europeesch bestuur wordt thans vertegenwoordigd door een' Kontroleur, onder den Resident van Amboina.

Men vindt bijna op alle plaatsen scholen.

Van mijn dienswerk kan niet veel bijzonders gezegd worden. 't Is niet, ik zeide het reeds, zoo als onder heidenen, waar men kan spreken van toebrenging van enkelen, of van velen; waar de zendeling de scholen onder zijne leiding heeft en daarvan kan verhalen, en wat dies meer zij. 't Is er gewoon dienstwerk, in gevestigde christen-gemeenten. Maar het is toch, door omstandigheden gewijzigd, weêr anders dan in Nederland.

Des Zondags preekte ik, met enkele uitzonderingen, steeds op de hoofdplaats Saparoea; de meesters preekten in de buitengemeenten. Ik wilde namelijk des Zondags niet reizen. Men heeft daar geen spoorwegen, of stoombooten, of diligences, geen trekschuit zelfs, en ook geen paarden. 't Eenige vervoermiddel is een draagstoel. Acht man ten minste zijn daartoe noodig. De ouderling, mij steeds vergezellende, reist even zoo. En dan worden nog vier of zes man gevorderd tot het dragen van benoodigdheden. Ik zou dan, op den Zondag, minstens 20 man tot arbeid moeten verpligten. Die menschen komen van hunne negerij, om ons te halen, en zijn dus vermoeid, als ze met ons daar terugkomen. Ze gaan dan rusten, en komen niet in de kerk. Ze moeten ons des avonds weder terugbrengen. Daarom koos ik gewoonlijk den Woensdag voor mijne bezoekreizen; en dat kon ik te eer doen, omdat ik dan toch altijd volle kerken had. Als de pandita kwam dan stond bijna alle arbeid stil; tenzij de Regent wilde tegenwerken. Bij aankomst in eene negerij, gewoonlijk des morgens om

8 ure, werden wij ontvangen door den Regent en den meester, gewoonlijk in het huis van eerstgenoemden. Na den gewonen groet gaf men ons rapport, als er in de gemeente iets bijzonders was voorgevallen. Dan kwamen de lijsten van doopkinderen, van catechisanten, en opgave van de huwelijken, die zouden worden gesloten. Inmiddels werd er voor de eerste maal geluid, opdat de gemeente zich langzamerhand kon verzamelen in het bedehuis. Onder de doopkinderen waren dikwijls onechte. Tot de ouders van zulke kinderen werd dan eerst een ernstig woord gesproken. Ik kreeg veel beloften, maar, al te dikwijls bleef het daarbij. Een' tijd lang heb ik geweigerd de kinderen te doopen van ouders, die wel konden maar niet wilden huwen, maar ik kon dat niet volhouden. Sommigen gingen naar Ambon, en lieten de kinderen daar doopen. De kerkeraad te Saparoea begon er zich tegen te verzetten, en wanneer er klagten over kwamen bij het kerkbestuur te Batavia, dan zou ik misschien in het ongelijk zijn gesteld. Het geschiedt immers overal, hier zoowel als in Indië. Dus beter in tijds toegegeven, (te meer, daar het niet doopen van onechte kinderen toch niet veel uitwerkte), dan er later toe te worden gedwongen. Dit echter behield ik, dat de wettige kinderen eerst werden gedoopt, en daarna de andere.

Wanneer ik éénmaal, des morgens, in eene gemeente preekte, dan werd de namiddag gebruikt tot het onderzoek van catechisanten. Was het echter op dien dag Avondmaalsbediening, dan hield ik des morgens voorbereiding, en bediende des namiddags, ook een' enkelen keer des avonds, het Heilig Avondmaal.

Mijne preek was eenvoudig, in laag maleisch, waarop eerst wel aanmerking kwam, omdat men de hoog maleische taal mooijer vond. Maar, ik moest preeken

in eene taal die ieder verstaan kon, en dus bleef dat zoo. Ik preekte niet dikwijls uit het Oude Testament. Van het Nieuwe meest uit de evangelien, gelijkenissen vooral, maar toch ook wel uit de brieven van PAULUS, en nog al eens uit JACOBUS. Daarover straks nog iets. Katichiseren deed ik echter liever. Ik zag daar meer vrucht van. Wat men daar hoorde begreep men beter en onthield men beter. Wanneer ik b.v. Dingsdags, in de catechisatie, vroeg wat zij Zondags in de kerk gehoord hadden, dan kreeg ik maar weinige en onvoldoende antwoorden, maar, wat den vorigen Dingsdag in de catechisatie was behandeld, dat wisten velen uitstekend.

Onderzoek van lidmaten was echter al een heel onaangenaam werk. Vooreerst was er bepaald, dat ik niemand zou onderzoeken of aannemen, die niet ten minste twee jaren onafgebroken onderwijs ontvangen had, en, bejaarden uitgezonderd, goed lezen kon. Maar dan kwam de Regent: „Als Mijnheer belieft, mijne dochter of nicht, die heeft nog wel geen twee jaren geleerd, maar, gij moest haar nu toch maar aannemen". De meester, er bijzonder op gesteld, dat ik in zijne negerij veel lidmaten aannam, ook wel om stoffelijke redenen, presentjes, enz., viel mij nog meer lastig. Soms maakte de meester het erger. Hij verduisterde de catechisantenlijst, waaruit ik alleen zien kon wie den bepaalden tijd geleerd hadden, en stopte mij eene andere in de hand, die vervalscht was. Dit merkte ik spoedig. Dat was maar voor eens. „Hé meester, dit is niet de lijst van den vorigen keer." – „Neen Toewan, maar, die was gescheurd, (of, vuil geworden, of, de inktkoker was er op omgevallen.) Ik durfde die niet meer onder uwe oogen brengen. Daarom heb ik maar eene nieuwe gemaakt." – „Goed – maar – de oude is er toch nog wel?" – „Neen Toewan! die heb ik

verscheurd." – „Nu meester, ik begrijp het wel, maar, als die oude lijst niet voor den dag komt, dan komt er ook niets van het lidmaten-onderzoek." Soms kwam die lijst dan nog te voorschijn, maar zoo niet, ja, dan hield ik toch lidmatenonderzoek, maar: „Meester, pas op! Zorg dat de door mij gewaarmerkte lijst den volgenden keer er is, enz." Zie, zoo kwam er langzamerhand regel en orde, want het was een ongeregelde boel toen ik daar kwam. 't Kon ook wel niet anders. In ten minste twee jaren was er geen predikant geweest. Het was die ongelukkige tijd voor Ambon, toen ieder de koorts had, en daarvan bleven ook de leeraars niet verschoond. Het gebeurde daardoor ook, dat ik, in het begin, wel eens 100 kinderen op een' dag moest doopen.

Maar, het lidmatenexamen begint. Wij, de Regent, de meester, de ouderling en ik, komen in de kerk. De leerlingen, allen in 't zwart, voorzien van Nieuw Testament, psalmen- en vraagboek, staan op. Een algemeen „tabee, Toewan-toewan, salamat datang". Ik loop eens langs de rij, zeg hun, dat zij maar moeten gaan zitten en die boeken wegleggen, omdat die hier niet noodig zijn. Na een kort gebed, of het zingen van een psalmvers, begint het ondervragen, waarbij ik steeds vooral moest opletten, dat de een den ander niet hielp door de antwoorden in te fluisteren, want daar zijn ze knap in. Het examen loopt over de belangrijkste geschiedenissen van het Oude Testament, en meer bijzonder over het Nieuwe, vooral over alles wat betrekking heeft op JEZUS, zijne lessen, zijne leer, zijn lijden, sterven, opstanding en de waarheden des christendoms. Het aantal leerlingen was zeer verschillend, van 20 tot 100, soms nog meer. Waren er nu maar weinigen, dan kon ik zelf wel onthouden wie voldoende antwoorden gaf, en wie niet; maar, waren er

velen, dan had de onderling de lijst, en hield met potlood aanteekening. Is dan het onderzoek afgeloopen (dat 2 tot 4 uren duurt), dan worden uitgekozen die genoeg wisten om te worden aangenomen; en dan wordt eerst bij Regent en Meester op hun geweten af onderzocht, of er ook op hun gedrag iets te zeggen valt. Is dit antwoord gunstig, en dat is het gewoonlijk, dan wordt hun gezegd, dat, als wij weder terugkomen, en zij gedurende dien tijd vlijtig hebben geleerd, en ook alsdan van hun gedrag goede getuigenis wordt gegeven, zij dan in de gemeente zullen worden opgenomen. Na het zingen van nog een vers verlaten wij de kerk. Maar, dan begint er een gehuil en gejammer van die nog moeten blijven leeren. Niet alleen zij zelven, maar moeders en zusters, die bij het onderzoek tegenwoordig waren, jammeren mede. De mannen doen daar weinig aan. In het begin ging ik nog wel eens terug naar de kerk, om dat leven te sussen. „Houdt nu stil, leert vlijtig; over drie maanden komen wij terug; dan is het misschien uwe beurt"; maar, 't hielp niet. En nu vervolgens? Enkelen der achtergeblevenen komen bij mij te Saparoea, en vragen of ze maar bij mij mogen leeren. Dat weigerde ik nooit. Dat konden ze doen, als het hun niet te moeijelijk was om heen en weer te loopen. Mijne catechisatie stond voor allen open. De kerk te Saparoea was ruim genoeg. Een groot getal catechisanten was daar in drie klassen verdeeld. Ik hield mij vooral bezig met de hoogste klasse; de anderen hoorden. Die kwamen later op de voorste banken, als de oudsten aangenomen werden. Maar, er waren er ook die kwaad werden, omdat zij nu niet aangenomen werden. Die bleven dan eenigen tijd, tot hunne eigene schade, weg, en moesten later weêr als van voren aan beginnen. Er

waren nog meer onaangenaamheden aan dit werk verbonden. Ik had b.v. in eene gemeente 30 uitgekozen, in eene andere 20, in eene derde nog minder. Dan gebeurde het wel, dat Regent of Meester bij mij kwam, en mij dat euvel duidde. Dat maakte vooral den meester beschaamd; of, was zijn onderwijs niet even goed als van dezen, en dien? Soms haperde het wel juist daaraan, maar dat zeide ik hun natuurlijk niet. „Ja!" luidde het op een' anderen keer, „maar Mijnheer vordert te veel van de leerlingen, 't zijn geen Europeanen. De predikanten deden het anders, die namen allen aan." Ik geloof het niet. Maar genoeg. Gij zult begrijpen, dat het onderzoek van nieuwe lidmaten eene alles behalve aangename taak was.

Maar te Saparoea was dit alles geheel anders. Daar koos ik zelf de leerlingen, die ik geschikt oordeelde om lidmaat te worden; dan geschiedde het examen in tegenwoordigheid van den geheelen kerkeraad, en dan werd er ook zelden een afgewezen, tenzij dan dat er op zijn gedrag aanmerking was, en ik dat niet wist.

Men was te Saparoea gewoon nu en dan huisbezoek te doen. De hoofdmeester verhaalde mij dat. Hij noemde zich president van den kerkeraad, hoewel hij niet ouderling maar alleen onderwijzer was. Ik moest hem vertellen, dat ik, krachtens mijne betrekking, volgens het reglement op de Protestantsche kerk in Indië, voorzitter werd van den kerkeraad. Het beviel hem niet bijzonder, maar toch de papieren en brieven werden mij overgegeven. Ik vroeg, of men wel eens vergaderde. Ja, nu en dan. Of er een secretaris was? Neen. Of notulen werden gehouden? Ook niet. Kortom, die zaak moest ook geregeld worden: Vergadering belegd; de Pandita president; een der jongste diakenen secretaris. Er zou aanteekening

worden gehouden van het in de vergaderingen behandelde, en die vergaderingen zouden minstens vier maal per jaar plaats hebben. Maar ik zat nog met dien hoofdmeester. Hij kwam in de vergaderingen, en behoorde er toch niet, en 't was een oud man. Maar toen er, door overlijden eene ouderlingsplaats vacant werd, zorgde ik er voor, dat hij benoemd werd.

Huisbezoek zou geschieden vóór elk Avondmaal, dat viermaal per jaar zou gevierd worden. Daarvan werd Zondag morgen kennis gegeven. 't Zou beginnen met wijk A, en vervolgens in alle 6 wijken van Saparoea.

Die kennisgeving vooraf was noodig, omdat de menschen bijna dagelijks naar de soms ver afgelegene tuinen gingen, en, alleen als zij wisten, dat er huisbezoek gehouden werd, konden te huis blijven. De besten deden dit ook, en die wachtten mij dan netjes gekleed af, en altijd in kerkcostuum. Maar, dikwijls, zeer dikwijls vonden wij geslotene deuren, of een kind van 3 of 4 jaren alleen te huis. „He! kindje, zijn hier geen menschen 't huis?" – „Neen." – „Waar zijn zij?" – „Naar den tuin." – „Wanneer komen ze terug?" – „Van avond", of, „weet niet." – En, let wel, dat waren in den regel zulken, die het huisbezoek het meest noodig hadden, die niet kwamen in kerk of aan 't Avondmaal, die ongeregeld leefden, enz. Langzamerhand ben ik er van overtuigd geworden, dat dit deftige huisbezoek, daar althans, niet doelmatig was, en ik trof er meermalen op eene andere wijze aan, die bij geregeld huisbezoek niet te vinden waren.

Maar nu die beteren, die u afwachtten. Het waren meerendeels vrouwen, mannen niet zoo dikwijls, ook niet al de huisgenooten, of al de lidmaten. Meestal de huismoeder alleen. Er bestond op Saparoea geen lidmaten-

boek. Ik meende dit te kunnen zamenstellen als ik, bij het huisbezoek, de namen der lidmaten opschreef. Dus begon het met: „hoeveel christenen zijn hier aan huis? hoeveel lidmaten? Hoeveel kinderen hebt gij? Gaan ze school? Op catechisatie? Kom, roep ze eens hier. Wij willen ook met hen wel eens een woordje spreken." Zoo verkreeg ik langzamerhand een lidmatenboek en werden ook de catechisanten (ik vond er eerst maar 16) spoedig menigvuldiger.

Mijne wijze van leeren was natuurlijk geheel anders dan van dien ouden hoofdmeester, die voor mijne komst godsdienstonderwijs gaf. Dat was meerendeels werktuigelijk van buiten leeren van catechismus of kort begrip, en ik begon met geschiedenis. Zij moesten te huis een of twee hoofdstukken lezen en herlezen, en dan, met hunne eigene woorden, den inhoud vertellen. En daarna ging ik aanvullen en verklaren. Dat beviel, daar hadden ze schik in, en het duurde niet lang, of ik had een paar catechisatiën met 100 à 120 leerlingen. En wanneer daar jaarlijks een deel afging, die lidmaten werden, dan was dat tekort weer spoedig aangevuld. Van eigenlijk afgetrokken, leerstellig onderwijs kwam er bij mij niet veel in. Over echtheid des Bijbels, Gods bestaan en dergelijke nimmer een woord. Waarom niet? De Bijbel was hun heilig, en aan Gods bestaan twijfelde niemand. Dat God is Schepper en Onderhouder der wereld, onze Vader, die ons uit liefde zijnen Zoon schonk, en die ons door Hem wil zaligmaken, dit alles leert ons de geschiedenis. Zijn' wil kennen wij door JEZUS. Dat zijn toch wel hoofdzaken in het christendom.

Maar, ik moet nog een paar woorden zeggen over het huisbezoek. Na het hierboven vermelde, was het: „Komt ge te kerk?" – „O ja, Mijnheer de dominé en

Mijnheer de ouderling." (Ze zijn altijd vol complimenten bij dergelijke gelegenheden). „En uwe kinderen?" – „Daar is er een van 10 en een van 9 jaar. Neen, die nog niet." – „Waarom niet?" – „Ze zijn nog niet op de catechisatie." – „Zoo! Maar ze kunnen toch wel naar de kerk gaan. Geloof mij, ze zullen mij wel verstaan." Ik heb, gedurende al de jaren, die ik op Saparoea werkte, alles aangewend om ook de kinderen in de kerk te krijgen, en het is mij maar zelden bij enkelen gelukt. Eerst moet het zwarte kerkcostuum aan, (en dat krijgen ze pas als ze op de catechisatie komen) en dan naar de kerk. Alleen op de kerstdagen en op oudejaarsavond komen de kinderen in de kerk, en dan soms kleine van 2 en 3 jaren, die schreijen en levenmaken. Dat is dan weêr het andere uiterste.

Wij gaan voort met het huisbezoek. „Gij weet dat er over 14 dagen bediening is van het Heilige Avondmaal. Wij nooden u daartoe. Zult gij komen?" De antwoorden zijn natuurlijk verschillend. Er zijn er, die steeds komen, en die komen er ook voor uit, dat zij hunne godsdienstpligten stiptelijk vervullen. Anderen: „Ja" Mijnheer, dat zal nu niet gaan, want, ik ben nu al eenigen tijd niet in de kerk geweest, en nu aan het avondmaal! Dat gaat niet. Eerst dat verzuim weêr goed maken." – „Ja! maar goed maken kunt gij dat niet. Kondet gij, wat ge verkeerd deedt, weer goed maken, dan behoefdet ge niet tot het Avondmaal te komen. Jezus roept geen regtvaardigen, maar zondaars, en tot dezulken, die als zondaar tot hem komen, zegt hij: ga heen in vrede en zondig niet meer." Een ander: „Ja, Mijnheer ik zou wel willen komen, maar mijn hart geeft het mij niet in, staat het mij niet toe." Eindelijk is het meermalen: „ik kan niet, want ik ben nog niet gehuwd." –

„Maar, waarom kunt ge dan niet?” Dan hoort men allerlei uitvlugten. Eens kreeg ik een antwoord, dat ik u verhalen moet. Eene burgervrouw leefde met een’ negerijman, en had bij dezen een’ zoon. Toen ik haar vroeg waarom zij niet huwde, zeide zij: „Meent Mijnheer dan, dat ik mijn’ zoon ongelukkig wil maken? Ik ben eene burgervrouw” (’t maleische woord voor burger beteekent eigenlijk vrij), „ik ben eene burgervrouw en mijn man is maar een negerijman. Nu is mijn zoon burger, maar trouw ik, dan wordt hij negerijman. Meent u, dat ik mijn’ zoon door een’ radja of patti zal laten gebieden? Dank je wel, Mijnheer.” En wat ik verder zeide, ’t hielp niet. Zij leefde met dien man tot aan haren dood, maar, buiten het huwelijk.

Nu was, vroeger, het verschil tusschen burger en negerijman nog al groot. De negerijman was eigenlijk lijfeigene. De negerij, waar hij geboren was, bleef zijne woonplaats Hij mogt er niet van daan. Hij had veel verpligte en onbetaalde heerendiensten te verrigten, en werd door de negerijhoofden veeltijds zwaar verdrukt. Ik heb daarvan nog voorbeelden gezien, die verschrikkelijk waren. Maar dat behoort nu tot het verledene. De negerijman is thans bijna even zoo vrij als de burger. Hij kan gaan wonen, waar hij wil. Het nagel-monopolie is bovendien afgeschaft; hij is dus meester van zijn product. Heerendiensten, enkele negerijwerkzaamheden uitgezonderd, bestaan niet meer, dan tegen ruime betaling, of liever ’t zijn geen heerendiensten meer, want die niet wil behoeft niet meer te dragen of te roeijen. Maar niettegenstaande dit alles is de negerijman toch ook nu nog, in het oog van den burger, een minder persoon.

Vraagt gij nu, hebt gij op Saparoea met vrucht gewerkt? Zaagt gij vooruitgang? O ja! zeker! Immers zonder

vrucht wordt het Evangelie nooit en nergens verkondigd. En dat er werkelijk vooruitgang was, dit bleek o.a. in vermeerderde belangstelling om het Woord te hooren. Volle kerken had ik steeds, meer en meer. Hoewel er altijd nog velen buiten den echt leefden, is toch het aantal gesloten huwelijken vermeerderd. Mijne catechisatiën, ik zeide het reeds, werden steeds meer bezocht, ook door jonge lieden van andere negerijen. Daardoor is ook het aantal lidmaten in de gemeenten nog al aanmerkelijk toegenomen. Dat er nog veel, zeer veel, verkeerds in die gemeenten is, ik ben de eerste om dat te bekennen. Maar, ziet het er dan in vele gemeenten in ons vaderland zooveel beter uit? 't Is mij na lange afwezigheid niet meêgevallen. Vergeet daarbij niet, hoe die Ambonsche christenen christen gemaakt zijn, en hoe betrekkelijk weinig er voor hen is gedaan. Het is niet vreemd, dat men onder hen de sporen ontdekt, dat zij 100 jaren Roomsch zijn geweest. Zie, wij vinden onder hen nog de verdienstelijkheid van goede werken, van aalmoezen geven, geschenken doen aan kerken, na herstelling uit ziekte of bij bevordering in betrekking: geschenken, die vooruit worden beloofd. Zeker heer, een inlander, maar van de voornaamsten, gaf aan de kerk te Saparoea eene mooïje stolp present, en zeide mij zelf, dat zijne vrouw ziek was geweest, en hij toen beloofd had, iets aan de kerk te geven, als God zijne vrouw herstelde. Bewijzen van zulke dingen vindt men in vele kerken. 't Gebeurt wel eens dat iemand, op één zondag morgen, in al de kerken op 't eiland Saparoea, aalmoezen laat geven, om iets gewenschts te verkrijgen.

Maar ik heb eens een vreemd geval gehad, dat ik hier vermelden moet. Op zekeren Zondag, na de kerk, kwamen een paar diakenen bij mij met twee kleine pakjes, be-

staande in 1 cent en wat zand daarbij, in papier gewikkeld. „He! wat beteekent dat?" – „Ja Mijnheer, wij vonden die in de kerkzakjes, maar weten de beteekenis daarvan niet. Wij zullen het onderzoeken. Oude lieden zullen het wel weten." Eenige dagen later zeiden zij, dat degene, die dit gedaan had, daarmede een ander had willen vervloeken, van God een' vloek over hem wilde afbidden. Den volgenden Zondag nam ik de twee pakjes mede op den predikstoel, en vertelde, na het eindigen der godsdienstoefening, hoe wij daaraan kwamen, en toonde ze aan de gemeente. Ik wist niet, zeide ik, wie ze in de kerkzakjes geworpen had; de centen hadden wij er uit genomen; maar zand konden wij voor de armen niet gebruiken. Ik wierp dit over den predikstoel, en verzocht zulke dingen niet meer te doen. Misschien vindt ge die handelwijze vreemd, maar men moet handelen naar omstandigheden. Ik heb ook wel eens een' matakau omgetrapt, dien ik op den weg vond, hoewel ik dan wel eens hoorde: „Mijn Heer, doe het niet." Ik antwoordde dan: „Zij moeten zien, dat wij aan die vervloekingen niet gelooven." Maar, ge weet niet wat een matakau is? Dat is een klein huisje, hier of dáar buiten de negerij, meestal digt bij den weg, opgezet. In dat huisje hangt de afbeelding van een of ander, dat gestolen is, en hij, die dat huisje (die matakau) heeft gezet, vervloekt daarbij den dief, – dat hij melaatsch worde, of op zee sterve, of dat zijn huis afbrande, of iets dergelijks, – als hij het gestolene voorwerp niet terug brengt. Ik zou u daarvan nog meer voorbeelden kunnen vertellen, maar dat zou ons te lang ophouden.

De uiterlijke teekenen des christendoms, Doop en Avondmaal, worden bij de Ambonsche christenen hoog, ja te hoog geschat. Als een kind niet gedoopt is en

sterft, dan is het ongelukkig. In het begin kreeg ik wel eens aanzoek om doodzieke kinderen aan huis te komen doopen, en, ik beken het, een enkele maal heb ik het gedaan. Maar bij nadere overweging, meende ik, dat het toch in strijd was met het protestantsch, meer bepaald het gereformeerd begrip van doop, en deed het niet meer. Ook bij het Avondmaal vindt men daar nog veel, dat ons Roomsche overblijfselen toont. Al wat op het Avondmaal betrekking heeft wordt niet slechts met eerbied, maar zeer geheimzinnig verrigt. Des nachts vóór het Avondmaal wordt in de kerk licht gebrand, en zoo ook den nacht na het Avondmaal. Het brood en de wijn, het eerste gewoonlijk gereed gemaakt in het huis van den meester, worden in statie, bij wijze van processie, soms met de koninglijke pajong van den Radja voor de zon beschut, naar de kerk gebracht. De kerkdeur staat, bij het aangaan van de kerk, op een kier; men moet er door heen dringen. Wie nog geen lidmaat is, mag niet bij het Avondmaal tegenwoordig zijn. Die aan 't avondmaal komen, hebben dan nog een bijzonder kleed aan, in enkele negerijën korte broeken, maar zonder kousen of schoenen, en driekante hoeden op. Ze gaan langzaam, achter elkander, opdat ze niet struikelen zullen, want dat is ongeluk, en, doen zij het, dan keeren ze liever terug. Men heeft kleine gedrukte gebeden voor het Avondmaal. Hoe ze daaraan komen, weet ik niet. Daarin vindt men: gebed des morgens bij het opstaan, bij 't aankleeden, als men de deur uitgaat, in de kerk komt, aan tafel gaat, het brood ontvangt, den beker neemt, als men opstaat, en op zijne plaats is terug gekomen. Mannen en vrouwen gaan niet gaarne aan ééne tafel.

Ik behoef u niet te zeggen, dat ik al die vormelijkheid niet goedkeurde, en dikwijls daar tegen sprak, en

waar is het ook, dat er al, vooral op de hoofdplaats, maar toch ook in de buitengemeenten, veel veranderd is; maar bij een volk, zoo zeer de slaaf van gewoonte, gaan die dingen er zoo langzaam uit. Aan mijne catechisanten zeide ik vóór ieder avondmaal, dat zij ook dan gerust in de kerk konden komen, maar meestal wilden de ouders dit niet, en bleven zij toch weg.

Ook van de mohammedanen hebben zij nog zoo het een en ander. In een paar negorijen laten zich de christenen door mohammedaansche priesters besnijden, en vieren den Vrijdag benevens den Zondag. Eens zeide iemand mij: „JEZUS was ook besneden en gedoopt!” En dan nog zooveel ander bijgeloof. Matakau, pontianak, swangi, dat zijn duivelen, die ziekten veroorzaken, en die men met een klein praauwtje met wat vruchten over zee wegzendt naar een ander oord: waar zou ik eindigen? Maar toch, dit alles is in mijn oog nog niet het ergste; niet wat vooral het koningrijk Gods belet te komen in de harten en vruchtbaar te maken voor het leven. Met veel bijgeloof kan toch ook waar geloof aanwezig zijn. Maar verslaafdheid aan gewoonte, gebrek aan waarheid en opregtheid, hoogmoed en zelfbedrog, te meenen christen te zijn en het toch niet te toonen, zie, dat is het, waarop alles afstuit; dat doet de prediking onvruchtbaar zijn.

Al wat geen gewoonte is, is niet goed, (Tra biasa). De kinderen komen niet in de kerk, omdat het geen gewoonte (biasa) is. Eene zwangere vrouw komt niet aan het Avondmaal, omdat 't geen gewoonte is. Daar schuilt ook nog wel bijgeloof onder – het kind zou er schade door lijden. Is men in eene andere negerij, dan gaat men gewoonlijk niet naar de kerk. Geen gewoonte. Niet onze kerk. Is er iemand gestorven, dan komt de

familie de eerste maand niet te kerk, en de kinderen niet in school of ter catechisatie. Maar op den vierden Zondag komt de geheele familie, de rouwdragers vooruit, alles in diepen rouw in de kerk, om zwart (rouw) te toonen. Meest krijg ik Zaturdag daarvan kennis met verzoek, hunner in het gebed te gedenken.

Ik zeide het reeds, altijd, ook op feestdagen, komt men in het zwart te kerk. Ook dat is gewoonte. Ik had het wel anders willen hebben, want het bevordert de zindelijkheid niet, daar 't goed zelden gewasschen wordt, en het is ook, vooral op feestdagen, niet zeer passend. Wit is de kleur voor een warm land, ook voor Indië. Ik heb wel eens gezegd, dat de engelen in witte kleederen verschenen. Ik heb tegen die zwarte kleeding geijverd, maar 't hielp niet. Zeker iemand zeide meermalen: „Zoo lang de Ambonsche christenen dat zwart dragen, zullen ze wel geen goede christenen zijn." Ik laat dat gezegde voor zijne rekening, maar waar is het, dat op de gewoonte alles afstuit.

Waarheid, opregtheid, ik heb ze maar weinig aangetroffen. Men liegt, om des voordeels wil, uit vrees voor straf, om andere redenen, maar ook uit gewoonte, soms zonder eenige reden, en zonder te bedenken, dat het kwaad, groot kwaad is. Dat trada (niet) is er uit, eer zij het weten. In de catechisatie b.v.: „Gij moogt niet in uw boek zien." – „Neen" (ik doe het niet)." – „Ik zie het." – „Neen." Zelfs bij personen van wie men dit niet verwachten zoude, vond ik dat onware, onopregte. En men schaamt zich zelfs niet een' valschen eed te doen. Een Assistent-resident zeide meermalen, dat hij huiverig was, den eed af te nemen, want het bleek hem bij regterlijke zaken duidelijk, dat getuigen werden omgekocht om valsch te zweren.

Wat hier echter vooral niet mag vergeten worden is, dat zij zoo weinig begrip hebben van eigenlijk christendom, van wat den christen moet kenmerken. Wie is, in hun oog, een goed christen? Hoort hen zelven. „Ik ben een goed christen, want ik ben gedoopt, heb geleerd, ben lidmaat geworden, en kom getrouw te kerk en aan het Avondmaal. Ik neem dus mijne godsdienstpligten getrouw waar." Alzoo verwart men middel met doel. Dat dit alles middelen zijn om als christen te leeren leven, dat er nog wat anders gevorderd wordt dan die uiterlijkheden, dat het practisch christendom het ware is, en zonder dit al het andere ijdel, ziet, dat begrijpen de Ambonsche christenen in den regel niet. Ik zeide boven, dat ik nog al eens predikte uit Jacobus' brief, en dat, hoewel men eigenlijk liever uit de brieven van PAULUS hoorde. Zeker is PAULUS leer, „uit genade zijt gij zalig geworden door het geloof", eene der hoofdleeringen in het christendom. Maar, die leer is zoo dikwijls misverstaan. En dat niet alleen door hen, die de verdienstelijkheid der goede werken leeren, maar ook door dezulken, die het met de practijk des christendoms zoo naauw niet nemen, als men maar het geloof heeft. Maar wat voor een geloof is het dan ook? „Maakt deze leer geen onverschillige en goddelooze menschen?" Zoo wordt gevraagd in vraag 64 van den Catechismus. Was steller daar misschien bevreesd voor? Het antwoord, zoo als ge weet, luidt: „Neen, dat is onmogelijk voor wie door een waarachtig geloof CHRISTUS is ingeplant; die moet voortbrengen vruchten der dankbaarheid. De rank ontvangt dan kracht uit den wijnstok." Maar, wanneer nu die vruchten, de praktijk des christendoms, bij de Ambonsche christenen zoo weinig, bij velen geheel niet worden gezien! Als het verwijt dikwijls waar is: de

mohammedanen zijn beter, of ten minste even goed, als de christenen? Wanneer, om PAULUS' woorden te gebruiken, de naam Gods door hen, door hun gedrag, soms gelasterd wordt, en zóó het christendom dikwijls moet dragen de schuld der slechte christenen, komt dan JACOBUS' niet uitnemend te pas, als hij spreekt van dood geloof; als hij ABRAHAM ten voorbeeld stelt, als die zijn geloof toonde uit zijne werken? En dan JACOBUS' woorden, „de zuivere en onbevlekte godsdienst voor God en den Vader is deze: weduwen en weezen wel te doen, en zichzelf onbesmet te bewaren van de zonde"; dus reinheid en menschenliefde. Zie als zij die dingen beter begrepen, dan zouden ze niet zooveel met uiterlijkheden ophebben, en die zoo angstvallig, opdat er toch niets aan ontbreke, waarnemen. Maar JACOBUS heeft nog meer, wat hier uitnemend te pas komt. Trots en zelfverheffing van den meerdere, en, met minachting nederzien op den mindere, dat is algemeen. Tot in de kerken bespeurt men dit, b.v. in vele is de regentsbank bijna zoo hoog als de preekstoel: de Regent moet op de zijnen kunnen nederzien. Is die bank tegenover den preekstoel, dan is ook de geheele middenruimte in de kerk ledig; mannen en vrouwen zitten aan weêrszijde als verscholen, want het zou toch niet passen, dat zij met hun' rug naar den Regent zaten! „Mijne broeders, hebt toch niet het geloof van den Heer JEZUS CHRISTUS met aanneming des persoons", en wat daar verder volgt, zegt JACOBUS.

Hiervan nog iets. De nieuwe schoolwet (voor de Molukken althans een onding, en die ook wel zal gewijzigd worden, want de scholen staan ledig, omdat er geen godsdienstig onderwijs mag worden gegeven) de nieuwe schoolwet bepaalt o.a., dat in iedere christen-

negerij waar eene school is, ook eene plaatselijke schoolcommissie moet zijn, hoogstens uit zeven en minstens uit drie leden bestaande. De Kontroleur te Saparoea talmde met de oprigting van die schoolkommissiën; hij zag daar bezwaar in. Waarom, zult ge hooren. Toen de Resident er toch op aandrong, werden benoemd, in iedere negerij, de regent met twee kapala soâ (wijkmeesters), want de meesters konden natuurlijk niet in aanmerking komen. Wat de Kontroleur voorzien had gebeurde. De Regenten gaven hem eenvoudig, zeer eerbiedig, te kennen, dat zij voor de eer bedankten om in Commissie te zitten met orang kitjil, met korte broeken en bloote beenen. Neen, dat kon niet! En dan, dat jagen naar hooger betrekking, dat meester te willen zijn, dat „zijn tong niet in toom te kunnen houden", en zooveel meer! O, JACOBUS dient daar kostelijk, als zij maar van hem leeren willen.

Uit al wat gij tot hiertoe gehoord hebt, zult gij wel begrijpen, dat er bij die ambonsche christenen nog veel ontbreekt. Ik zeg niet bij allen, maar over het algemeen, bij de meerderheid. Is er onder veel kaf weinig koren, er is toch altijd wat, er zijn toch beteren onder hen. En dat geeft moed voor de toekomst. Al gaat het dan zeer langzaam, het Evangelie moet zich toch ook dáár betoonen eene kracht Gods.

Men heeft die ambonsche christenen al heel verschillend beoordeeld. Eenigen vonden er niets goeds in. Wij hoorden het pas: de mohammedanen zouden beter zijn. Dat is toch eigenlijk niet waar. In vele opzigten zijn de christenen beter. Zijn zij onzindelijk, de mohammedaan is bepaald vuil.

Bij ziekte-epidemiën, vooral pokken en cholera, lijden

de mohammedanen altijd het meest, door zich niet te willen laten inenten, geen medicijnen te gebruiken, door vuilheid, en dan nog, ook bij de christenen vindt men dit wel, door lijdelijke berusting in een noodlot, dat zij Allah noemen. Leven, goed, - sterven, ook goed, - al naar Gods magt en wil. Is men met mohammedanen op zee, en het begint te stormen, dan leggen zij de riemen neer en prevelen gebeden.

De ambonsche christenen zijn lui, het is zoo; maar hoeveel luiaards zouden in Nederland wel zijn, als men zoo gemakkelijk aan den kost kon komen als daar? Als men bijna geen kleederen noodig had, als er geen winter was, als men zichzelf, bijna kosteloos, een huisje konde bouwen voldoende voor het klimaat?

Het verhaal van een' Heer, die eens een Ambonsch burger vroeg: „wilt ge mijn pakje dragen?" en dat de man het weigerde, omdat hij christen was en een' hoed droeg, behoort wel tot de sprookjes. Vooreerst heeft het te veel westerschen tint: in Indië loopt een Heer zoo niet met een pakje langs den weg. Daarbij, de ambonsche burger, die een' hoed heeft, draagt dien toch alleen, als hij naar de kerk gaat of naar een feest. En eindelijk: juist op zulke manier willen zij wel geld verdienen. Dat ziet men als maandelijks de boot aankomt.

Maar anderen hebben hen weêr te gunstig beoordeeld. Ergens staat geschreven (en dat wel door iemand, die er zelf is geweest, maar hen misschien alleen op eene partij gezien heeft), dat zij zindelijk zijn, dat zij zich dikwijls baden, in schoone door hen zelf aangelegde badplaatsen. Geheel onwaar. Mijne vrouw moest ons volkje van tijd tot tijd bepaald wegzenden om zich te baden, en ik geef u de verzekering, dat ik nergens, eene enkele negerij uitgezonderd, eene behoorlijke badplaats vond.

Ja, de Kontroleur te Saparoea heeft er een, voor zijn gezin, en daar zal die heer ook wel in gebaad hebben, maar daar zal de inlander wel uitblijven. Er zijn er die zich bijna nooit baden, anderen, nu en dan, b.v. Zondag morgens, vóór het naar de kerk gaan. Maar dat is veel te weinig in een land, waar, voor de reinheid, dagelijksch baden behoefte is.

Men heeft gewezen op hunne nageltuinen, dat die zoo netjes onderhouden werden. Ja, omdat zij daartoe verpligt waren. Dat was gouvernements-dienst, de nagel-gecommitteerden deden eenige malen 's jaars inspectie; en ieder, die zijne nagelboomen niet goed verzorgde, werd beboet of gestraft. Ik heb ze ook wel zoo net gezien. Maar ga nu eens kijken! Het monopolie is afgeschaft, en dat is gelukkig, maar nu zien de tuinen er uit als wildernissen. Ze behoeven er niet meer aan te doen. Enkelen hebben zelfs nagelboomen omgehakt. En waar 't nog beter uitziet, komt het, omdat de Radja er de hand aan houdt, daar hij er zijn voordeel in ziet.

Passagiers overbrengen, per orembaai of met den draagstoel! Ja dat deden zij goed ook, maar het was alweer op last, en volgens gouvernements-tarieven. Nu kost het veel moeite en hooger betaling, anders bedanken zij er wel voor. „Die ambonsche burgers zijn Jannen; zij mousseren als champagne, als men maar slag heeft om met hen om te gaan, zoo als hunne kommandanten", luidt het verder. Ja, maar die regeren hen met de arakflesch en met de rottan, en dat deden wij niet.

„En wat maken ze mooije rozen, bloemen en ambonsche oliën en allerlei aardigheden van nagelen!" Ja, gij kunt er iets van zien in het museum van het zendelinghuis, maar dat doet de bevolking niet. Dat doen dames te Ambon en enkele Chinezen. De ambachten,

die de inlander, soms zeer gelukkig, uitoefent zijn timmeren, metselen, smeden, schoen- en kleermaken, en daar bepaalt het zich bij, behalve nog de potten en pannen van Ouw.

Nu nog iets over hunne feesten, bij doop, huwelijk, begrafenissen en aanneming van lidmaten.

Bij den doop van een kind, van meer voornamen vooral, geeft men gewoonlijk een doopmaal voor de familie en des avonds eene danspartij. Wij werden daarop ook wel eens genoodigd, maar gingen gewoonlijk niet, omdat wij dat dansen op een doopfeest minder gepast vonden. Gingen wij echter, dan natuurlijk alleen als toeschouwers. Het huwelijk is voor de ambonsche christenen half burgerlijk, half kerkelijk. Alleen voor Europeanen en daarmede gelijk gestelden is het geheel burgerlijk, zoo als hier.

De bruidegom gaat met zijne bruid en de ouders van beiden, als die nog in leven zijn, en met een paar getuigen, compader en commader genaamd, naar het bureau van den Kontroleur, om aangeteekend te worden. Zij ontvangen daarvan een bewijs, en brengen dat bij mij. Dan worden op twee achtereenvolgende Zondagen de geboden in de kerk gelezen, en kunnen zij, in de kerk, huwen, als driemaal 24 uren na het lezen van het 2de gebod verloopen zijn. Gewoonlijk wachten zij echter tot den naastvolgenden Zondag. Dan trouwen zij in de kerk, en daarmede is de zaak voor hen afgedaan. De leeraar zendt maandelijks een uittreksel uit zijn huwelijksregister, en, als de getrouwden dat begeeren, kunnen zij van den Kontroleur eene huwelijksacte verkrijgen op een zegel van ½ gulden.

De kleeding van den bruidegom komt met de onze

overeen, maar die der bruid wijkt daarvan geheel af. Ik verwijs u weder naar het museum van het zendelinghuis te Rotterdam. Beschrijven kan ik die niet, maar u wel zeggen, dat ik het mijne heb gedaan om die kleeding af te schaffen. Waarom? 't Is niet eene nationale maar portugeesche dragt, en vooral omdat velen, wegens de kosten daaraan verbonden, hun huwelijk uitstellen. Men betaalt ƒ 25 tot ƒ 50 voor de huur van die kleederen. Wil men bij 't aanteekenen en bij 't huwelijk verschillend gekleed zijn, dan nog meer. Dat is dunkt mij al genoeg om dit tegen te werken, in spijt van de verhuurders van die dingen. Neemt men daarentegen eene zwart zijden kabaja en saja, die zal in de Molukken ook zoo ongeveer ƒ 25 kosten, dan heeft men in eigendom eene kleeding, die men bij het Avondmaal en dikwijls bij andere gelegenheden kan gebruiken, en die ook veel beter staat. Enkelen, een paar regentsvrouwen b.v., heb ik, in die kleeding en met eene krans van melattie in 't haar, gehuwd, en ik denk wel dat het navolging zal vinden.

Als eene bijzonderheid bij het sluiten van een huwelijk, moet ik nog noemen het zoogenaamde kroontje steken. Het geschiedt echter alleen, wanneer de bruid nog jonkvrouw is. Buiten de kerk worden dan de jonggehuwden, met muziek, opgewacht door de bruids-meisjes; en eene bejaarde vrouw, gewoonlijk van de familie of anders eene goede bekende steekt de bruid een diamanten kroontje in de haarvlecht; dan begint de muziek, en, onder het lossen van salutschoten, gaat de stoet huiswaarts. Dit geschiedt natuurlijk alleen bij meer aanzienlijken, en 't gebeurt niet dikwijls.

Bruiloften duren 1, 2 soms 3 dagen, en ieder, die genood is, brengt, in geld of spijzen en dranken, zijn geschenk mede. Zoo gebeurt het wel eens, dat er, na

de feestviering, nog wat overblijft, en de Heer des huizes dus nog voordeel van de pret heeft. Tafel en bruidskamer zijn gewoonlijk heel aardig, niet altijd smaakvol, versierd, en de danspartijen duren tot den morgen.

Is er iemand overleden, dan bemerkt men dit, zoo 't niet te ver uit de buurt is, al heel spoedig door het vreeselijk gehuil en gejammer. 't Was, toen de cholera op Saparoea woedde, waarlijk angstig, als men dit des nachts, soms uit drie en vier huizen te gelijk, hoorde.

't Zij verre van mij te beweren, dat zij geen droefheid gevoelen wegens het verlies van vader, moeder, man, vrouw of kinderen, maar 't is toch waar, dat dit misbaar gewoonte is. Dat behoort er bij. Het begint, als de lijder den adem heeft uitgeblazen, en begint op nieuw, zoo dikwijls er een van de familie van elders binnen komt. Het eindigt, maar dan ook voor goed, als het lijk de deur uit is. Gewoonlijk wordt een doode den volgenden dag begraven, en de nacht terwijl de doode in huis is, wordt al weenend doorgebracht. Verbeeldt u, dan speelt men den geheelen nacht kaart. Men gaat naar het hoofd van het Bestuur, en vraagt verlof daartoe, want zonder dit verlof mag de inlander niet spelen. Of ik niet tegen die ellendige gewoonte geijverd heb? Zeer zeker, maar het heeft mij niet mogen gelukken hen, ook maar een' enkelen keer daarvan terug te houden. „De Kontroleur heeft ons verlof gegeven, dus wij doen het." - „Ja, maar het voegt niet." - „Dat kan waar zijn bij de Hollanders, maar bij ons is het gewoonte."

Eene begrafenis op Saparoea heeft wel wat van eene joodsche, zoo als ik ze vroeger wel eens zag. Geen regel geen orde, alles loopt door elkander. Zoodra het lijk op de baar is gezet, begint de koster of een meester, die vooruit zal gaan: „Mijne Heeren! wij gaan begraven

het lijk van N. N., zoon van N. N. in leven (volgt de betrekking, die de overledene bekleedde). Hij overleed oud 30 jaren. Zijne oogen zien niet meer, hij kan niet hooren, niet spreken, hand of voet niet meer bewegen. Wij brengen hem dus naar het kerkhof. Ik verzoek de dragers de baar op te nemen, en daarmede langzaam voort te gaan, en de Heeren gelieven te volgen." Is de doode Regent, of een voornaam burger, dan vallen er minuutschoten zoolang de begrafenis duurt. Op het kerkhof heerscht eene ongewone drukte. Ieder heeft wat te zeggen, te commanderen. Een der familieleden komt tot mij: „Als het Mijnheer belieft, maak eene aanspraak." – „Ja, goed, als eerst dat leven ophoudt." Ik spreek dan een kort woord naar aanleiding van een' of anderen toepasselijken tekst. Komt men nu in het sterfhuis terug, dan is alles van gedaante veranderd. Men hoort dan geen gejammer meer. Er wordt van allerlei gepresenteerd. 't Wordt een waar feestmaal, en des nachts weêr kaartspelen.

Het feest bij aanneming van lidmaten heb ik, of beter nog heeft mijne vrouw ingevoerd. Als ik jaarlijks lidmaten aannam, dan kwamen die eenige dagen later bij ons, om mij te bedanken, en brachten dan een en ander, olie, kippen, eijeren, brandhout, aan mijne vrouw. Daarvoor wilden wij hen dan iets teruggeven, en zoo werden dan die jonge lieden op een' avond bij ons gevraagd, en mijne vrouw zorgde voor het noodige brood, gebak, koffij en thee. Dan kwam ook de meester met zijne vrouw, soms een paar leden van den kerkeraad; dan zongen wij nu en dan een psalmvers, en wij brachten den avond genoegelijk door. Bij het einde bedankte een voor allen, meest naar gewoonte in hoogdravend maleisch, waarop dan nog wel eene vermaning volgde, met de strekking, dat de beste dank zou zijn een christelijke wandel.

Helaas, moet ik hierbij voegen, dat velen al heel spoedig vervielen van het goede. Velen gingen hun' eigen' weg, den weg der zonde. Is men eenmaal lidmaat, dan kan men leven naar zin en lust. Zij zeggen: „Wij zijn nu eenmaal lidmaat, en dat kan ons niet meer worden afgenomen." Van vele meisjes hoort men al spoedig, dat zij buiten den echt leven. Hoeveel onechte kinderen heb ik wel gedoopt van moeders, die bij mij belijdenis deden! Toen ik tegen dien ouden hoofdmeester daarover eens klaagde, zeide hij mij: „Ja Mijnheer, als ze eerst lidmaat zijn, willen ze ook moeder zijn. Vóór dien tijd gaat dat niet aan, want dan worden ze geen lidmaat." Wenschelijk zoude ik het vinden, wanneer daar niemand werd aangenomen, die niet gehuwd was, maar, dat gaat ook alweêr niet.

Zeker meisje, die al drie onechte kinderen had, kwam bij mij om haar derde te laten doopen. „Maar EVA, waarom trouwt gij niet? Gij weet toch wel, dat zulk leven zondig leven is?" - „Ja Mijnheer, ik zou wel willen, maar mijn vader wil niet. Of ik veel onechte kinderen krijg, dat kan hem niet schelen, maar trouwen mag ik niet; ik moet bij hem blijven." Is dat niet ongelukkig? Zou hier niet passen, Gode meer gehoorzamen dan menschen, en, wie vader of moeder lief heeft boven mij? Maar ze zijn zoo bang voor vader of moedervloek, dat ze moeijelijk iets tegen den zin der ouders doen.

Een ander meisje, de dochter van een' ouderling, had een kind, maar bij een' negerijman. Zij wilde trouwen, maar, de vader wilde het niet. 't Was te gering. Hij was van de bangsa (van adel), en dan zijne dochter trouwen met een' negerijman! Neen, dat kon niet. Toen men mij dit verhaalde, verzocht ik dien vader, eens bij mij te komen, en sprak met hem. Hij, ouderling, moest vooral een goed voorbeeld geven aan de gemeente,

en niet zijne dochter zóó laten leven. Ja, hij was geroerd en storte tranen, maar toch, neen, zijne dochter trouwen met een negerijman! Dan moest de kerkeraad hem maar liever zijn pangkat (ambt) afnemen, want dat kon hij niet toestaan.

Zoo zou ik meer voorbeelden kunnen noemen, maar grooter is het getal dergenen, die, uit eigen beweging, jaren lang buiten den echt leven. Het komt dan dikwijls later tot een huwelijk, maar soms ook niet.

Een man had verscheidene kinderen bij eene vrouw, die ook in zijn huis woonde. „Waarom trouwt gij haar niet?" vroeg ik hem. „Ja Mijnheer, al mijne kinderen zijn dochters. Als ik een' zoon bij haar krijg, trouw ik haar, maar anders niet."

Bij mijne komst te Saparoea had de hoofdmeester aldaar eene maandelijksche catechisatie met de meesters, maar die beteekende niet veel. Wij, de toen aanwezige zendeling-leeraaren in de residentie Amboina, verzochten de subcommissie te Ambon om die catechisatiën over te nemen, en dit werd ons vergund. Die catechisatie is jaren lang eene mijner geliefdste bezigheden geweest. Zij ging niet alleen over Bijbelsche geschiedenis en godsdienstleer, maar daarbij nu eens over kerkgeschiedenis, dan over aardrijks- of natuurkunde, over alles wat zoo voorkwam en wat zij wenschten te weten. Ook de meesters hadden schik daar in. Daarvan getuigde hun getrouw bijwonen van die bijeenkomsten, hoewel ze vier tot zeven palen te loopen hadden om op Saparoea te komen. Maar ook dit is door de schoolwet te niet gegaan. Nu mag die meester zijne school alleen verlaten wegens ziekte.

Nu en dan hield ik ook catechisatie in de Nederduitsche taal, met slechts enkelen, en gewoonlijk met niet

veel vrucht. Men wilde dat, om zich van den inlander te onderscheiden, en was die taal gewoonlijk toch niet genoeg magtig.

Veel is er, ook in den laatsten tijd, nog niet gedaan, voor de gemeenten, op de ambonsche eilanden verspreid. 't Zijn ook nu nog maar enkelen onder die velen. Het zestal zendelingen, door het Nederlandsche zendelinggenootschap voor Ambon afgestaan, is wel eenigen tijd voltallig geweest, maar, twee van hen verlieten hunne posten, één werkt thans elders (op Savoe), één overleed te Ambon en één op de reis naar het vaderland. Behalve onze oude broeder LUIJKE, die nog werkt zooveel hij kan, zijn daar nu de Broeders BÄR, DE VRIES, en VAN ENST, op Waai, Saparoea en Hoetimoeri. Maar dat is niet veel voor zoo vele christengemeenten, over verschillende eilanden verspreid. Zoo de Heer wil, gaan wij op het einde van dit jaar ook weder derwaarts. Maar het mag wel de bede zijn van elk, die het goed meent met de zaak des Heeren, dat Hij meerdere arbeiders zende ook in dit gedeelte van zijnen wijngaard, opdat het koningrijk der hemelen daar kome in de harten. Dat het kome met kracht, zij onze eenparige bede!

ROTTERDAM, Mei 1875. R. BOSSERT.

STAAT DER SCHOLEN

in de Minahassa,

op ultimo December 1874.

Nommer.	NAMEN DER DISTRIKTEN.	NAMEN DER PLAATSEN.	NAMEN DER ONDERWIJZERS.	Getal kinderen. Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Gezet op-komende.	Onder wiens leiding.
1	*Bantik*	Singkil	B. Wangkei	50	6	56	30	Linemann. 4 Scholen met 184, 55, 239 en 137 kinderen.
2	*Aris*	Sawangan	S. Maramis	46	20	66	45	
3	"	Pandoe	A. Pangauw	23	16	39	25	
4	*Klabat-atas*	Kolongan	J. Bolang	65	13	78	37	
5	*Kawangkoan*	Koemelemboeai.	Z. Lapian	87	37	124	70	Ulfers. 16 Scholen met 739, 418, 1157 en 466 kinderen.
6	"	Woewoek-Molola	F. Lampoes	22	16	38	19	
7	"	Karimbo	M. Kaligis	78	42	120	44	
8	"	Wakan	L. Toemiwa	37	22	59	21	
9	"	Tewasen	J. Toemoejoe	59	28	87	24	
10	*Tompasso*	Tokin	J. Mowoto	30	24	54	36	
11	"	Wanga	J. Salangka	29	17	46	25	
12	"	Motoling	J. Lampoes	40	25	65	21	
13	"	Raänan	M. Saronsong	57	28	85	15	
14	"	Pontak	M. Rantoeng	47	31	78	30	
15	"	Lompad	J. Rasoe	28	19	47	25	
16	"	Mopolo	J. Rompas	35	29	64	28	
17	*Sonder*	Pakoe-Weroe	J. Koemaat	38	21	59	24	
18	"	Pakoe-Urei	A. Loemintang	49	17	66	42	
19	*Roemoöm*	Roemoöu bawah	S. Pangkei	86	46	132	25	
20	"	Winajan	M. Umbo	17	16	33	17	
21	*Tondano*	Tondano	S. Bengij	230	86	316	187	Rooker. 18 Scholen met 832, 527, 1359 en 968 kinderen.
22	"	Makalisoeng	A. da Costa	32	12	44	39	
23	"	Rerer	E. Lumanaoew	48	24	72	63	
24	"	Kolongan	H. Rotinsoeloe	34	14	48	37	
25	"	Sawangan	E. Toembel	25	19	44	37	
26	"	Kombi	A. Pandeilaki	30	31	61	51	
27	"	Ranowangko bawah	J. Regah	23	21	44	44	
28	"	Laloempei	J. Kowaas	24	9	33	33	
29	"	Toelap	F. Togas	24	26	50	45	
30	"	Kajoeroja	E. Koemontoij	28	24	52	43	
31	"	Watoelanei	A. Pangalila	24	19	43	38	
32	"	Telap	G. Makaliwei	60	40	100	54	
33	"	Watoemea	M. Legoh	30	26	56	38	
34	"	Eris	J. Adam	48	32	80	56	
35	"	Tondengan	A. Kawengian	35	42	77	45	
36	"	Toulijan kitjil	A. Walangarei	45	42	87	74	
37	"	Papakelan	J. Wageij	26	24	50	43	
38	"	Koija	J. Girot	66	36	102	41	

Nommer.	NAMEN DER DISTRIKTEN.	NAMEN DER PLAATSEN.	NAMEN DER ONDERWIJZERS.	Getal kinderen. Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Gezet opkomende.	Onder wiens leiding.
39	*Tonsea*	Tremau	N. Dumais	122	30	152	63	Tendeloo. 18 Scholen met 990, 528, 1524, en 762 kinderen.
40	„	Kassar	H. Tampi	112	40	152	42	
41	„	Toemaloentoeng	J. Inaraij	74	30	104	67	
42	„	Sawangan	H. Tonteij	71	46	117	71	
43	„	Tanggarij	F. Walanda	24	18	42	34	
44	„	Soekoer	E. Woelloer	45	26	71	35	
45	„	Matoengkas	J. Maramis	109	66	175	63	
46	„	Tatelloe	A. Lengkong	77	39	116	78	
47	„	Talawaän	J. Mantiri	54	36	90	42	
48	„	Mapangit	F. Mantiri	56	20	76	35	
49	„	Teteij	S. Tirajoh	28	25	53	26	
50	„	Lilang	A. Maramis	42	20	62	31	
51	„	Lansot	A. Woeijsan	11	10	21	13	
52	„	Tandjong merah	M. Oleij	14	12	26	15	
53	*Likoepang*	Loempias	D. Tangkilisan	55	46	101	70	
54	„	Sawangan	H. Tikoaloe	17	16	33	12	
55	„	Paslaten	J. Roringpandei	44	28	72	28	
56	„	Batoe	L. Roring	41	20	61	37	
57	*Sonder*	Sonder	J. Regar	202	51	253	132	Schwarz. 8 Scholen met 575, 240, 815 en 589 kinderen.
58	„	Kihawa	E. Koho	98	50	148	85	
59	„	Leilem	J. Roemokoi	103	39	142	120	
60	„	Tintjep	N. Ratoe	37	16	53	38	
61	„	Timboekar	S. Kamagi	14	9	23	18	
62	„	Ginapalangkow	P. Sinjal	47	34	81	69	
63	„	Kapoja	F. Sangeroki	44	25	69	49	
64	*Sarongsong*	Ramboenan	A. Wajongkere	30	16	46	28	
65	*Tombassian*	Gondan	S. Girot	54	55	109	33	van de Liefde. 11 Scholen. met 556, 431, 987, 597 kind.
66	„	Ritei	E. Oroh	58	41	99	73	
67	*Kawangkoan*	Paslaten	O. Ratag	46	31	77	33	
68	„	Kanejan	L. Ratag	37	28	65	55	
69	„	Koreng	Z. Sinjal	64	39	103	68	
70	„	Ginamorongan	S. Lapian	46	30	76	52	
71	„	Woewoek	A. Roemengan	60	40	100	77	
72	„	Lapi	G. Rompas	41	34	75	60	
73	„	Talaitad	P. Ondang	28	30	58	38	
74	*Roemoön*	Roemoön atas	J. Toemiwa	79	68	147	66	
75	*Sonder*	Toempaän	D. Jacobus	43	35	78	42	
76	*Passan en Ratahan*	Passan en Ratahan	E. Kolinoeg	77	10	87	16	Wiersma. 13 Scholen met 400, 125, 621 en 179 kind.
77	„	Pangau	J. Kawenas	27	3	30	8	
78	„	Woengkai	P. Liwi	19	4	23	12	
79	„	Wiaoew	A. Mingkid	18	8	26	17	
80	„	Benthenan	W. Sandag	25	11	36	15	
81	„	Tatengesan	C. Rahoetoi	22	10	32	15	
82	„	Lindanen	P. Lowongon	37	14	51	22	
83	„	Watoelinei	E. Ngongoloi	17	2	19	9	
84	„	Liwoetoeng	E. Ginsoe	52	15	67	18	
85	*Tonsawang*	Tombatoe	L. Liwan	75	18	93	11	
86	„	Silian	J. Borang	55	13	68	15	
87	„	Kali	N. Datoe	24	5	29	5	
88	„	Moendoeng	P. Supit	48	12	60	16	

	NAMEN DER DISTRIKTEN.	NAMEN DER PLAATSEN.	NAMEN DER ONDERWIJZERS.	Getal kinderen. Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Gezet opkomende.	Onder wiens leiding.
89	*Tombariri*	Tara-tara	Makalew	126	43	169	133	Bettink. 4 Scholen met 271, 119, 390, 239, kind.
90	"	Woloan	Dendeng	70	48	118	40	
91	"	Koemoe	Roring	20	18	38	24	
92	*Kakaskassen*	Koha	Wakalaw	55	10	65	42	
93	*Tomohon*	Tomohon	E. Lasoet	196	62	258	130	Louwerier. 11 Scholen met 727, 331, 1058 en 464 kinderen.
94	"	Tataäran	K. Palar	100	46	146	50	
95	"	Roeroekan	L. Lengkong	42	32	74	26	
96	"	Koemelemboeai	J. Roentoehahoe.	27	15	42	23	
97	*Sarongsong*	Satongsong	S. Lantang	81	26	107	61	
98	"	Lahendong	A. Siwoe	55	37	92	31	
99	"	Tondango	A. Pijoh	29	22	51	22	
100	"	Pinaras	M. Gosal	32	20	52	22	
101	*Kakaskassen*	Kakaskassen	H. Rumambi	89	51	140	49	
102	"	Kajawoe	N. Sandah	34	6	40	17	
103	"	Kinilo	H. Wongkar	42	14	56	13	
104	*Langowan*	Atep	J. Malingkonor	49	34	83	52	Brouwer. 19 Scholen met 1115, 622, 1737 en 812 kinderen.
105	"	Palamba	H. Rondonoewoe.	33	23	56	30	
106	"	Talawatoe	A. Sakoel	24	26	50	30	
107	*Kakas*	Passo	A. Winokan	51	40	91	48	
108	"	Panassen	L. Wawoloemaja.	31	32	63	33	
109	"	Toulijan	N. Monintja	47	32	79	45	
110	"	Kajoewatoe	N. Roemajar	24	18	42	24	
111	"	Karor	N. Paoki	14	14	28	22	
112	"	Sombokei	J. Tawan	13	10	23	20	
113	*Remboken*	Remboken	J Pangemanan	171	84	255	113	
114	"	Kasoeratan	J. Kaligis	42	24	66	32	
115	"	Parepei	A. Montolaloe	46	25	71	30	
116	*Tompasso*	Tompasso	G. Tampenawas	190	73	263	70	
117	"	Tollok	M. Mondang	51	31	82	34	
118	"	Kanonang	J Koemaseh.	53	8	61	16	
119	*Kawangkoan*	Kawangkoan	J. Soerentoe	130	60	190	72	
120	"	Tondegesan	A. Koehoe	38	24	62	35	
121	"	Kajoewi	M. Kaligis	28	24	52	42	
122	*Tombassian*	Tombassian atas	S. Umbo	80	40	120	64	

RECAPITULATIE.

NAMEN DER ZENDELINGEN.	NAMEN DER ZENDINGPOSTEN.	Aantal scholen.	Getal kinderen. Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Geset op-komende.
F. H. Linemann...	Menado..........	4	184	55	239	137
S. Ulfers.........	Koemelemboeai....	16	789	418	1157	466
H. Rooker........	Tondano.........	18	832	527	1359	968
H. J. Tendeloo....	Ajermadidi.......	18	996	528	1524	762
J. A. T. Schwarz..	Sonder..........	8	575	240	815	539
C. J. van de Liefde	Amoerang........	11	556	481	987	597
J. N. Wiersma....	Ratahan.........	13	496	125	621	179
H. Bettink.......	Tanawangko.....	4	271	119	390	239
J. Louwerier......	Tomohon........	11	727	331	1058	464
M. Brouwer.....	Langowan.......	19	1115	622	1737	812
	Totaal....	122	6491	3396	9887	5163

N°. 21 is eene school van de Evangelisch–christelijke gemeente te Tondano.

TONDANO, 31 December 1874.

Voor de waarheid van deze opgave,

De Secretaris van de Zendelingvereeniging in de Minahassa,

H. ROOKER.

STATISTIEKE OPGAVEN,

van het aantal gedoopten, zoo volwassenen als kinderen, aangenomen lidmaten en ingezegende huwelijken in de Minahassa, gedurende het jaar 1874.

NAMEN DER DISTRIKTEN.	NAMEN DER PLAATSEN.	NAMEN DER ZENDELINGEN.	Aantal Gedoopten. Volwassenen.	Kinderen.	Totaal.	Aantal aangen. lidmaten.	Aantal ingezeg. huwelijken.
Menado	Menado	F. H. Linemann	78	70	148	17	17
Negeri Baharoew	Tongkeina	„	29	18	47	—	10
Aris	Sawangan	„	21	11	32	—	8
„	Pandoe	„	45	—	45	—	—
„	Talawaän	„	36	—	36	—	—
Klabat dibawah	Kairagi	„	26	11	37	—	2
„	Paniki dibawah	„	20	1	21	—	—
Klabat diatas	Maoembi	„	13	33	46	31	13
„	Kolongan	„	—	20	20	28	3
„	Koewil	„	—	15	15	16	5
Tombariri	Tanawangko	H. Bettink	2	9	11	4	6
„	Taratara	„	2	22	24	—	3
„	Tendoek	„	—	3	3	—	3
Kakaskassen	Lotta	J. Louwerier	8	11	19	8	1
„	Kakaskassen	„	2	27	29	2	6
„	Kajawoe	„	7	2	9	3	1
„	Kinilo	„	1	6	7	—	—
„	Tinoör	„	29	4	33	—	—
„	Waremboengan	„	5	—	5	2	1
„	Koka	„	1	10	11	—	3
„	Tatelie	H. Bettink	—	—	—	—	1
Tonsea	Treman	H. J. Tendeloo	—	66	66	—	13
„	Kadsar	„	—	53	53	—	11
„	Toemaloentoeng	„	—	34	34	—	12
„	Sawangan	„	—	20	20	—	5
„	Tanggarij	„	—	6	6	—	1
„	Soekoer	„	—	23	23	—	6
„	Matungkas	„	—	21	21	—	21
„	Tatelloe	„	—	29	29	—	3
„	Talawaän	„	—	28	28	—	7
„	Mapangit	„	7	33	40	—	12
„	Teteij	„	—	15	15	—	4
„	Lilang	„	—	21	21	—	8
„	Lansot	„	—	6	6	—	2
„	Tandjong merah	„	—	5	5	—	1
„	Kema	„	—	48	48	—	16
„	Ajermadidi	„	—	30	30	—	13
„	Tonsea lama	H. Rooker	—	30	30	—	1
		Transp.	332	731	1074	111	219

NAMEN DER DISTRIKTEN.	NAMEN DER PLAATSEN.	NAMEN DER ZENDELINGEN.	Aantal Gedoopten. Volwassenen.	Kinderen.	Totaal.	Aantal aangen. lidmaten.	Aantal ingezeg. huwelijken.
		Transp.	332	741	1073	111	219
Likoepang	Loempias	H. J. Tendeloo	—	26	26	—	8
»	Sawangan	»	—	3	3	—	—
»	Paslaten	»	—	8	8	—	—
»	Batoe	»	—	5	5	—	2
»	Likoepang	»	—	2	2	—	—
Toulijan	Roöng	H. Rooker	—	29	29	5	9
»	Toetoe	»	—	20	20	9	5
»	Rinegetan	»	—	22	22	13	7
» *Tondano.*	Tounkoeramber	»	—	24	24	8	7
»	Wewalintowan	»	—	22	22	14	7
»	Rerewokan	»	—	20	20	10	4
»	Watoelambot	»	—	32	32	13	3
»	Wewelen	»	—	26	26	6	6
»	Koija	»	—	24	24	49	9
»	Tandengan	»	—	—	—	—	5
»	Eris	»	—	—	—	—	9
»	Telap	»	—	—	—	—	5
»	Watoelanei	»	—	8	8	15	3
»	Kajoeroja	»	—	11	11	—	1
»	Kapataran	»	—	38	38	9	5
»	Marawas	»	—	—	—	—	—
Touloemambot	Kiniar	»	—	35	35	12	7
»	Taler	»	—	29	29	10	6
»	Liniugaän	»	—	28	28	11	6
» *Tondano.*	Katinggolan	»	—	26	26	8	—
»	Kendis	»	—	26	26	8	6
»	Wengkol	»	—	26	26	5	2
»	Ranowangko	»	—	32	32	4	2
»	Loeaan	»	—	34	34	6	9
»	Papakelan	»	—	7	7	—	8
»	Toulijan kitjil	»	—	-	—	—	2
»	Watoemea	»	—	—	—	—	6
»	Toelap	»	—	15	15	—	1
»	Laloempei	»	—	8	8	9	1
»	Ranowangko bawah	»	—	6	6	—	2
»	Kombi	»	—	14	14	—	1
»	Sawangan	»	—	12	12	—	—
»	Kolongan	»	—	8	8	—	3
»	Rerer	»	—	10	10	11	2
»	Makalisoeng	»	—	9	9	—	1
»	Kinaleosan	»	—	4	4	—	1
Tomohon	Tomohon	N. Ph. Wilken	91	127	218	18	28
»	Tataäran	»	—	40	40	31	26
»	Panglombian	»	—	24	24	10	3
»	Roeroekan	J. Louwerier	1	24	25	—	3
»	Koemelemboeai	»	15	19	34	—	3
»	Kembes	»	14	42	56	—	17
Sarongsong	Sarongsong	N. Ph. Wilken	16	21	37	—	10
»	Lahendong	»	21	16	37	9	1
»	Tondango	»	—	10	10	—	3
»	Pinaras	J. Louwerier	12	10	22	—	8
		Transp.	502	1723	2225	414	477

NAMEN DER DISTRIKTEN.	NAMEN DER PLAATSEN.	NAMEN DER ZENDELINGEN.	Aantal Gedoopten. Volwassenen.	Kinderen	Totaal	Aantal aangenomen lidmaten.	Aantal ingezegende huwelijken.
		Transp.	502	1723	2225	414	477
Sarongsong	Ramboenan	J. A. T. Schwarz	6	28	34	—	6
Langowan	Langowan	M. Brouwer	92	303	395	—	86
»	Atep	»	—	21	21	—	5
»	Palamba	»	—	8	8	—	11
»	Talawatoe	»	—	10	10	—	1
Kakas	Kakas	»	2	246	248	—	46
»	Passo	»	13	63	76	—	5
»	Panassen	»	1	26	27	—	1
»	Toulijan	»	—	18	18	—	7
»	Kaweng	»	—	22	22	—	4
»	Kajoewatoe	»	—	7	7	—	—
»	Karor	»	—	8	8	—	1
»	Sombokei	»	—	6	6	—	—
Remboken	Remboken	»	11	156	167	—	18
»	Kasoeratan	»	—	17	17	—	11
»	Parepei	»	—	13	13	—	—
Tompasso	Tompasso	»	30	98	128	—	50
»	Tollok	»	—	40	40	—	2
»	Kanonang	»	33	13	46	—	5
»	Pinahin	C. J. van de Liefde	—	—	—	—	—
»	Palei	»	4	4	8	—	—
»	Tokin	S. Ulfers	—	9	9	—	4
»	Wanga	»	—	11	11	—	5
»	Motoling	»	—	8	8	—	1
»	Raanan	»	6	1	7	—	—
»	Pontak	»	8	—	8	—	—
»	Lompad	»	—	10	10	—	2
»	Mopolo	»	11	13	24	—	1
»	Popo	»	—	—	—	—	1
»	Pitjoean	»	—	—	—	—	—
Kawangkoan	Kawangkoan	M. Brouwer	9	114	123	—	26
»	Tondegesan	»	—	29	29	—	2
»	Kajoewi	»	1	10	11	—	8
»	Boejoengon	C. J. van de Liefde	—	22	22	—	3
»	Paslaten	»	19	6	25	—	2
»	Kanejan	»	—	11	11	—	1
»	Koreng	»	—	10	10	—	5
»	Pinamorongan	»	4	28	32	—	4
»	Woewoek	»	—	20	20	—	8
»	Lansot	»	2	11	13	—	3
»	Lapi	»	1	13	14	—	1
»	Talaitad	»	—	9	9	—	—
»	Koemelemboeai	S Ulfers	2	19	21	15	8
»	Woewoek-Malola	»	—	5	5	5	1
»	Karimbo	»	—	21	21	—	2
»	Wakan	»	—	9	9	4	1
»	Tewasen	»	4	23	27	—	6
»	Teëp	»	—	3	3	—	1
Sonder	Sonder	J. A. T. Schwarz	41	74	115	—	18
»	Kihawa	»	28	14	42	—	3
»	Leilem	»	28	6	34	—	2
		Transp.	858	3339	4197	438	855

NAMEN DER DISTRIKTEN.	NAMEN DER PLAATSEN.	NAMEN DER ZENDELINGEN.	Aantal Gedoopten Volwassenen.	Kinderen	Totaal.	Aantal aangen. lidmaten.	Aantal ingezeg. huwelijken.
		Transp.	858	3339	4197	438	855
Sonder	Tintjep	J. A. T. Schwarz	1	4	5	—	1
"	Timboekar	"	2	1	3	—	1
"	Tangkoenei	"	4	6	10	—	1
"	Soeloe-oen	"	—	18	18	—	2
"	Pinapalangkow	"	3	11	14	—	2
"	Kapoja	"	8	10	18	—	2
"	Leleima	C. J van de Liefde	3	9	12	—	4
"	Toempaän	"	—	10	10	—	1
"	Matani	"	—	3	3	—	—
"	Popentolen	"	3	10	13	—	1
"	Soeloe	"	3	4	7	—	—
"	Sinengkeijan	"	4	4	8	—	2
"	Pakoe Weroe	S. Ulfers	5	16	21	—	5
"	Pakoe Oerei	"	3	3	6	—	1
"	Tenga	"	4	3	7	—	1
"	Moentej	H. Bettink	—	3	3	—	—
Tompassian	Kampong Burger	C. J. van de Liefde	8	33	41	—	9
"	Bitoeng	"	—	4	4	—	5
"	Pondan	"	1	8	9	—	1
"	Ranomea	"	—	7	7	—	—
"	Lopana	"	—	3	3	—	1
"	Ritei	"	—	7	7	—	2
"	Malenos	"	—	6	6	—	1
"	Malokoe	"	1	9	10	—	2
"	Toemaloentoeng	"	—	6	6	—	1
"	Tombassian atas	M. Brouwer	19	26	45	—	8
Roemoön	Radei	S. Ulfers	7	7	14	—	1
"	Roemoön bawah	"	18	37	55	25	3
"	Elusan	"	1	8	9	—	3
"	Winajan	"	39	13	52	—	8
"	Roemoön atas	C. J. van de Liefde	9	18	27	—	4
"	Wijauw	"	—	8	8	—	1
Passan en Ratahan	Passan en Ratahan	J. N. Wiersma	2	35	37	5	11
"	Pangan	"	—	2	2	1	—
"	Wongkai	"	5	2	7	—	—
"	Wijauw	"	20	5	25	5	—
"	Benthenan	"	5	5	10	3	—
"	Tatengesan	"	4	3	7	—	—
"	Soemampouw	"	2	3	5	—	—
"	Lindanen	"	23	38	61	2	11
"	Watoelinei	"	9	3	12	—	—
"	Liwoetoeng	"	21	20	41	4	3
"	Melompar	"	6	6	12	—	—
Tonsawang	Loboe	"	—	3	3	3	—
"	Silian	"	—	14	14	8	—
"	Tombatoe	"	5	19	24	—	6
"	Kali	"	9	1	10	—	—
"	Moendoeng	"	—	2	2	—	—
		Totaal.	1115	3815	4930	494	960

RECAPITULATIE A.

NAMEN DER DISTRIKTEN.	Aantal Gedoopten.			Aantal aan-genomen lidmaten.	Aantal inge-zegende huwelijken.
	Volwassen	Kinderen	Totaal.		
Menado	78	70	148	17	17
Aris	102	11	113	—	8
Negeri Baharoew	29	18	47	—	10
Klabat bawah	46	12	58	—	2
Tombariri	4	34	38	4	12
Kakaskassen	53	60	113	15	13
Klabat atas	13	68	81	75	21
Tonsea	7	468	475	—	136
Likoepang	—	44	44	—	5
Tondano–Toulijan	—	276	276	151	85
Tondano–Touloemambot.	—	329	329	84	66
Tomohon	121	276	397	59	80
Sarongsong	55	85	140	9	28
Langowan	92	342	434	—	103
Kakas	16	396	412	—	64
Remboken	11	186	197	—	29
Sonder	140	209	349	—	47
Kawangkoan	42	363	405	24	82
Tompasso	92	207	299	—	71
Roemoön	74	91	165	25	20
Tombassian	29	109	138	—	30
Passan en Ratahan	97	122	219	20	25
Tonsawang	14	39	53	11	6
Totaal	1115	3815	4930	494	960

Voor de waarheid van deze opgaven,

De Secretaris van de Zendelingvereeniging in de Minahassa,

H. ROOKER.

RECAPITULATIE B.

NAMEN DER ZENDELINGEN.	Aantal Gedoopten.			Aantal aangenomen lidmaten.	Aantal ingezegende huwelijken.
	Volwassenen.	Kinderen.	Totaal.		
N. Ph. Wilken	128	238	366	68	71
F. H. Linemann ...	268	179	447	92	58
S. Ulfers	108	219	327	49	55
H. Rooker	—	635	635	235	152
J. A. T. Schwarz..	121	172	293	—	38
C. J. van de Liefde	62	283	345	—	62
H. Bettink.........	4	37	41	4	13
J. Louwerier . .	95	155	250	15	43
M. Brouwer	211	1254	1465	—	297
Werkk H. J. Tendeloo	7	482	489	—	140
id. J. N. Wiersma	111	161	272	31	31
Totaal....	1115	3815	4930	494	960

Voor de waarheid van deze opgaven,

De Secretaris der Zendelingvereeniging in de Minahassa,
H. ROOKER.

VARIA.

JOHN COLERIDGE PATTESON, de zendeling-bisschop van Melanesië.

(*Tweede voorlezing.*)

Wat in het kind sluimert, wat in den knaap schuilt, wat zich in den jongeling ontwikkelt, – wie kan het met volle zekerheid zeggen? Kunt gij het, schrandere, bij de ervaring vergrijsde paedagoog? En gij, mannen in de kracht van uw leven, die de tijdgenooten uwer jongelingsjaren in de maatschappij terugvindt, hebt gij door den sluijer heen gezien, die de voorbereiding voor den werkkring scheidt van het practische leven? O, ik weet het, gij hebt A. gekend als een' vluggen, helderen kop, en B. als een' onvermoeiden blokker en C. als een' goeden, trouwen makker, en D. als eene ernstige gemoedelijke natuur; en E. had neiging tot dweepzucht en F. tot ongeloof, en aan G. en eenige volgenden wist gij niet wat gij hadt; maar, hoe na ook deze uwe tijdgenooten toen reeds bij het openbare leven stonden, – hun latere levensloop is anders geworden, dan gij het u in jeugdigen overmoed had voorgespiegeld!

O, ik weet het wel: menige vlugge kop heeft later geschitterd op den Parnassus of in de raadzaal, menige blokker heeft zich doen kennen als steunpilaar in kerk of staat; de goede, trouwe makker is geen verrader of trotschaard geworden; een iets vindt gij altijd in den

man terug, wat reeds in den knaap en den jongeling zich duidelijk openbaarde, maar dat iets is niet het geheel, uwe kennis van den mensch was ten deele.

Waarom? omdat het hoofd op zich zelf en het hart op zich zelf den mensch niet uitmaakt; omdat het niet alleen de geest, maar ook het ligchaam is, waardoor wij de geschiktheid erlangen om in de maatschappij aan de opgevatte verwachting te beantwoorden; omdat velerlei omstandigheden onze levensrigting bepalen; omdat wij, zullen wij ons in ons oordeel niet bedriegen, den mensch moeten kennen, moeten kunnen nemen in zijn geheel.

De mensch is gewoon eene bijzondere, vaak eenige waarde te hechten aan de eenzijdigheid; daarom ook geeft de geschiedenis ons slechts veroveraars, helden, dichters, kunstenaars, Maecenaten en Croesussen te zien, en worden de oogen welwillend gesloten, waar die zonnen duistere vlekken vertoonen; daarom verschilt het oordeel van menschen over den mensch zoo aanmerkelijk naar het standpunt van beoordeeling; daarom zullen bij het oordeel Gods vele eersten de laatsten, vele laatsten de eersten zijn.

Het oordeel Gods! Het zal immers niet uitsluiten het aantal der toevertrouwde talenten; de trouw waarmede zij beheerd werden; de gelegenheid verleend om er mede te woekeren? Dat oordeel, het zal immers niet geveld worden over den mensch, als denkend of gevoelend of bedrijvig wezen? Het zal gaan over den mensch, in zijn geheel, over zijn denken en streven, zijn willen en werken, over het beginsel en de rigting van zijn leven; en alleen voor zoover dat beginsel uit God en op God gerigt is, zal het oordeel gunstig kunnen zijn. Daarin was JEZUS de volmaakte, de onzondige, dat zijn beginsel uit den Vader, zijne rigting onafgebroken op den Vader was.

Er is een woord, waarmede maar al te veel gespeeld

wordt, ofschoon het heiligste, het verhevenste in den mensch daardoor wordt uitgedrukt, dat woord heet: geloof. Het moest, dunkt mij, niet anders worden opgevat, dan als de toestand (ik zeg niet gezindheid, geaardheid, gesteldheid van gemoed of zin) ik zeg: de toestand, waarin de gansche mensch verkeert, als zijn beginsel uit God, zijne rigting op God is. Het is de toestand van het kind, dat zonder er aan te denken, zonder het zich in den bepaalden zin des woord bewust te zijn, geheel in en voor zijn' vader leeft; het is de toestand, waartoe JEZUS wilde, dat de zijnen zouden komen, als hij sprak: „wordt gelijk de kinderkens"; ja sterker: „indien gij niet wordt gelijk de kinderkens, zoo zult gij in het koningrijk der hemelen geenszins ingaan."

Ik schetste u in mijne eerste voordragt den zendeling PATTESON als kind, jongeling en jeugdig leeraar; 't was de jonge PATTESON van wien nu reeds bekend is, dat hij als martelaar voor het geloof (zoo heet dit immers?) zijn leven liet, dat hij door zijne landgenooten als een model van christelijke liefde, volharding en zelfverloochening vereerd wordt, en een deel van zijnen roem zeker ook daaraan te danken heeft, dat hij niet uit de lagere, burgerlijke kringen gesproten was. Maar hoe komt het toch, dat die vrolijke jongen, die vlugge danser, die aardige zanger, die gezochte cricket-speler (bij ons zou hij zeker biljartspeler geworden zijn, wat iets minder is), hoe komt het, dat hij later geen salet-jonker, geen liefhebber van jagt en wedrennen, geen alledaagsch man naar de wereld werd, zoo als toch de hoogere standen in Engeland er zoo velen tellen? Hoe komt het, dat toen eens zijn oog voor schilder- en bouwkunst, voor de muzijk en het tooneel geopend werd, hij zijne krachten en zijn vermogen niet als liefhebber of adept in

dienst der Muzen stelde? Hoe komt het, dat hij, eenmaal met goed gevolg de taalwetenschap beoefend hebbende en zich grooten aanleg voor dat vak bewust, zich niet in de rijen der taalgeleerden schaarde? Hoe komt het, dat hij, die de schoonste uitzigten had in de kerk van Engeland, er niet naar streefde, zich als een harer dignitarissen roem en aanzien te verwerven? En hoeveel meer zouden wij hier kunnen vragen!

Ik aarzel niet, op al deze vragen te antwoorden: Het was het geloof, dat in den mensch PATTESON alles beheerschte; hij was en bleef een kind in den zin, dien JEZUS daaraan hechtte. Het ligt buiten mijne bedoeling, eene lofrede op den voortreffelijken zendeling te houden, zelfs niet hem als een voorbeeld ter navolging te stellen (ik hecht niet veel aan navolging); ik wil u veeleer in PATTESON den man des geloofs doen zien; mogt het zijn, om ons te helderder voor den geest te brengen wat gelooven is, om ons te doen gevoelen, dat die toestand in het menschelijk leven alles kan beheerschen; dat die in de zending, wat zeg ik? in ons maatschappelijk leven, alles behoort te beheerschen.

't Geloof is de toestand van het kind; maar dan zal het ook wel iets beteekenen, als het kind, dat bij den dageraad des levens in en voor zijn' aardschen vader geleefd heeft, - als man de liefde, de hoogachting, den eerbied voor zijn' vader behouden heeft. Op soms treffende wijze openbaarde zich dit bij PATTESON; het blijkt uit verscheidene brieven aan zijn' vader, en gedurig, als hij ook maar dien vereerden naam noemt, op nieuw. Miss YONGE geeft ons eenige brieven van den ouden Heer PATTESON, ook den laatsten aan zijn' zoon, waarin hij hem in de bijzonderheden mededeelt, hoe eene verharding van de keelklieren dreigde een einde aan zijn leven te

maken, en hoe hij zich gevoelde bij het uitzigt op den dood. In die brieven spreekt de christen, die met kalmte kon zeggen: „daar ik in mijn twee-en-zeventigste jaar ben, kan van mij niet gezegd worden, dat ik onverwacht word afgesneden; integendeel, ik val af als eene vrucht of als eene aar bij volkomen rijpte." – „O, mijn beste COLEY," zoo luidde het iets vroeger, „hoe veel troost heb ik in u gevonden! Hoeveel heerlijke gesprekken hebben wij zamen gevoerd, en hoe dankbaar moeten wij onzen genadigen God zijn, dat hij ons dit vergunde!"

En de zoon? Op den 11den September 1861, hij was toen 34 jaar en kort te voren tot bisschop van Melanesië gewijd, schreef hij aan zijn' oom: „Het is nu bijna vijf weken geleden sedert ik vernam, in welken gevaarlijken toestand mijn lieve vader verkeerde. Hij heeft nooit sedert mijn vertrek eene mail overgeslagen, mij altijd geschreven ..... Met hoeveel eerbied opende ik zijne brieven!" (Hier wordt gedoeld op de pas ontvangene). „Met welke korte, ernstige gebeden tot God, dat ik kracht mogt erlangen en onderwerping..... De woorden van mijn' lieven vader schijnen tot mij te komen als eene stem uit eene andere wereld. Het komt mij voor, uit wat hij zegt en wat zij allen zeggen, dat hij reeds verscheiden en bij CHRISTUS is.

„Ik denk aan hem en aan mijne lieve moeder en aan die lieve ooms JAMES en FRANK, mij zoo bijzonder dierbaar, en anderen, die zijn voorgegaan. Ik denk aan alles wat hij voor mij geweest is, en toch, hoe kan ik droefgeestig zijn? De groote schok is voor mij reeds lang geleden; het valt mij gemakkelijk, meer te denken aan wat hem tot winst zal zijn, dan aan mijn verlies; maar toch, hoe zal ik zijne wijze, liefdevolle brieven missen en al de oneindige genoegens van onze briefwis-

seling! ..... Ik gevoel, dat het grootste welligt van al de genoegens van dit leven voor mij verzwonden is."

Dat kinderlijk, huiselijk gevoel spreekt ook gedurig in de brieven aan andere familieleden. In het eerste jaar van zijne afwezigheid luidt het in een' brief aan zijne zuster: „Uwe eerste brieven brachten mij meer dan eens van mijn stuk, als ik ze overlas; maar ik denk aan u allen in den regel met ware blijdschap en gemoedsvrede." Later aan zijne andere zuster: „Ik behoef mijn' geest slechts den vrijen teugel te laten, en daar ben ik te Feniton" (de ouderlijke woning). „Het zou een zegen zijn, als mijn geest even gereed was om zich tot de beschouwing van hemelsche dingen te begeven; maar dat moet ik niet verwachten." En al weder aan zijn' vader vier jaar later: „Waarlijk ik gevoel nu, lieve vader, dat ik u niet beter heb leeren kennen, toen ik bij u was, dan nu. Mij dunkt, dat ik meer als in uwen geest en in uwe gedachten inga, of dat ik mij verbeeld zulks te doen: zoo als het bezit van een ding ons zoo dikwijls verhindert, ons te bevlijtigen om er alles van te leeren kennen. Wij stellen ons dan tevreden met de oppervlakkige kennis van datgene, wat daarvan zeer gemakkelijk is te zien en te onderkennen. Ik geloof, dat ik door uwe brieven en door mijne afwezigheid uit den huiselijken kring meer aan u denk, evenveel bijna als zij, die bij u zijn. Ik geniet bij het lezen van JOANNA's brieven, die mij eene soort van tableau vivant van u allen geven. Dat helpt mij bij de voorstelling van het leven te huis; en daartoe dienen ook de photographieën. Maar uwe brieven, en dat ik daaraan zooveel denk, en aan u, dat zijn mijne beste hulpmiddelen."

„Maar," zoo fluistert reeds deze en gene, „dat is niet mannelijk. Wat is te verwachten van zendelingen, die

zóó aan huis gebonden zijn? Die man had in zijn vaderland moeten blijven!" Wat zoudt gij, die nu reeds zóó fluistert, zeggen, als ik u uit de rijke correspondentie nog twintig passages aanhaalde, die van denzelfden geest getuigen? Doch ik ben verzekerd, dat gij er den man te geschikter voor zijn werk om achten zult, als gij hem aan het werk ziet. Zou het kruiswoord „Zoon! zie uwe moeder" voor ons te vergeefs zijn opgeteekend? En zou de mensch tot de volheid van het kindschap Gods kunnen opklimmen, als hij nooit ervaren heeft, wat het zegt te leven in zijne ouders? Men hoort zoo vaak zeggen: „JEZUS staat mij te hoog; ik kan hem niet navolgen!" Welnu! laat hen, die dit meenen, in mannen als PATTESON zien wat het geloof is, wat het vermag.

En nu dan met den zendeling „het huis uit", „hinaus ins feindliche Leben!"

„Een dominé, een zendeling aan boord geeft eene ongelukkige reis!" zeiden de zeelui vroeger; misschien zijn er nog, die het zeggen. Wat zouden dezen zeggen van een' dominé scheepsgezaghebber?

PATTESON wist, dat hij een groot deel van zijn leven op zee zou doorbrengen, daar hij voortdurend een aantal eilanden zou moeten bezoeken. Bisschop SELWIJN had hem er op voorbereid, en in dezen had hij een' voortreffelijken meester in de zeevaart. Eens zond een oud zeeman berigt, dat de bisschop te Auckland was aangekomen; hij had hem wel niet gezien, maar er was dien nacht eene bark in de haven gekomen, zonder dat een loods gevraagd was, en het was niet mogelijk, dat zulk een schip de haven kon bereiken, als niet een man als de bisschop het commando had gevoerd: alleen *hij* was zóó bekend met het moeijelijke vaarwater. SELWYN had

PATTESON op de lange zeereis van Engeland naar Nieuwzeeland onderwijs gegeven in het Maori (de taal der Nieuw-zeelanders) en in de zeevaartkunde; en aan het einde van de reis kon hij zijn' kweekeling verklaren: „Eén belangrijk punt is beslist, gij zijt een goed zeeman. In zooverre zijt gij geschikt voor Melanesië."

Onze zendeling JOSEPH KAM wist zich uit eigen middelen een vaartuig te verschaffen, om de eilanden in de Molukken te bezoeken; JELLESMA rustte op eigen wijze een vaartuig uit, toen hij van de noordkust van Ceram naar Ambon moest: zietdaar, voor zoover ik weet, de eenige gevallen, waarin bij ons de zendelingen over een eigen vaartuig te beschikken hadden. In Engeland weet men, dat op de eilanden een vaartuig even noodig is als een huis, en omdat de Engelschman toont, ook te weten, dat wie het doel wil de middelen moet willen, en de zendelingen in Engeland evenmin als bij ons over duizenden kunnen beschikken, zoo gebeurt het nog al eens, dat de rijken en gegoeden in den lande op deze of gene wijze in de behoefte aan een vaartuig voorzien. Verleden jaar bekostigde nog eene dame te Derby de stoomboot, die de zendelingen van het Londensche genootschap thans op de kusten van Nieuw-guinea gebruiken; 't was eene uitgave van *f* 37000, doch dat had zij er voor over, als de stoomboot maar den naam van het ouderlijk landgoed mogt dragen.

Bisschop SELWYN had het vaartuig, dat hem geregeld diende op zijne togten van Auckland (Nieuw-zeeland) uit, wegens ouderdom van de hand gedaan; in Engeland gekomen, behoorde het tot zijne eerste bemoeijingen voor een ander te zorgen, en hij was dan ook weldra in staat een vaartuig te doen bouwen, geheel berekend voor het doel, dat hij zich daarmede voorstelde; de lezers en

lezeressen van „de Erfgenaam van REDCLYFFE" hadden niet weinig daartoe bijgedragen. Dit vaartuig werd genoemd, naar het prachtige sterrebeeld aan den zuidelijken sterrenhemel „het zuidelijk kruis", en PATTESON was weldra daarop commandant. Hoort hoe hij, als een echt zeeman zijn geliefd vaartuig prees, toen hij voor het eerst, daar bisschop SELWYN aan wal gebleven was, op eigen verantwoording eene zeereis moest maken. „Het was een genot," zegt hij, „hoe het kleine vaartuig de groote, breede zeeën ontliep, die hoog het strand opstoven. Van tijd tot tijd kreeg het eene zee over, en eens stond het dek bijna tot aan de verschansing onder water." „Ik had de handen vol," schreef hij over dien togt, „het is in den beginne niet gemakkelijk; men heeft aan zoo veel te denken, stroomingen, compas, variatie, zonsdeclinatie, tijdsvereffening, afdrijven, enz. Maar ik geloof, dat ik mij tot nogtoe vrij wel gekweten heb; en dan verschaft het natuurlijk een groot genoegen, zoowel als een groot voordeel, als men in staat is, den koers van een schip te bepalen."

Aan Miss NEIL, de oude gouvernante, schreef hij in 1856 op hare vraag waar hij stond, dus waar hij als zendeling gevestigd was: „Ja, ik denk niet, dat ik ooit eene vaste standplaats zal krijgen," en daarop met eene aardigheid, die onvertaalbaar is, vooral omdat zij in den grond slechts eene woordspeling is: „I am a missionary, you know, not a stationary." „Maar toch," zoo gaat hij voort, „mijn t'huis is het „Zuidelijk kruis," waarop ik altijd woon, zoo wel in de haven als op zee, erg beklaagd door al mijne goede vrienden hier, van den gouverneur af, en voor mijzelven erg tevreden met het volle bezit van een snoepig kajuitje, gemeubileerd met eene tafel, eene menigte boeken en het photographisch portret van

mijn' lieven vader, dat voor mij een onwaardeerbare schat en genot is. Voorts is mijne kajuit behangen met barometers (aneroïden), sympiesometers, vaste kisten voor chronometers, kaarten, enz. Het spreekt van zelf, dat ik ga, waar het „Zuidelijk kruis" gaat, en ik ben compleet een schipper. Ik ben zoo op mijn gemak met mijn kwadrant in handen, als in de dagen van ouds met een' cricket-slag. Dan heb ik ruim de gelegenheid voor zeebaden, en zie prachtige zonsopgangen en ondergangen, en heldere sterrenachten, en den grooten oceaan met zijne vele stemmen, daar de winden en wateren den ganschen nacht hunne toonen mengelen, met een plegtig geluid, dat mij langs de ooren gaat, terwijl ik lig in mijne hangmat van zes voet lang en twee en een' halven voet breed, en in diepen slaap val, en van huis droom. O! er is veel wezenlijk genot in deze levenswijze; en als de zorg voor het schip, het bestuur van de manschappen, enz. mij wel eens wat afmatten, dat is heel goed voor mij, daar ik mij t'huis altijd zorgvuldig en egoïstisch van al die moeite heb zoeken af te maken. Als het God behaagt ons zendingwerk te doen slagen, dan zal ik welligt te eenigen tijd (als ik het beleven mag) „eene standplaats" krijgen op een van de tallooze eilanden der Zuidzee, om het bestuur op mij te nemen van eene of andere kweekschool tot opleiding van inlandsche onderwijzers en voorgangers, maar dit is alles onzeker."

Niet zelden deelt PATTESON zijne indrukken op zee mede. Men kan hem er uit leeren kennen, als den man, die alle hem ter hand staande middelen gebruikt, maar ook altijd weêr in God zijn' eenigen toeverlaat vindt. Een enkel voorbeeld. Op 27 April 1857 was de barometer den ganschen dag sterk gedaald, zoodat men op zijne hoede was. „Ten half acht", schrijft PATTESON

„brak de bui los; er vielen zware regendroppels, en plotseling schoot een felle bliksemstraal door het zwerk, die zoo lang aanhield, dat hij zich aan onze oogen voordeed als een onmetelijk, witgloeijend, gekromd ijzerdraad, en op het dek scheen te vallen om daar uit een te spatten. Slechts een enkel oogenblik, en daar volgde de ontzettende donderslag om ons heen, zoodat de masten er van trilden. Langer dan een uur hielden de bliksemstralen zoo onafgebroken aan, dat wij om de drie seconden den ganschen horizont volkomen konden zien..... Wij hebben geen bliksemafleider, en ik was niet volkomen gerust; ik ging naar beneden, en bad God, dat Hij ons voor den bliksem en brand mogt behoeden; ik las het prachtige hoofdstuk aan het einde van het boek Job....... Het was een grootsch en prachtig gezigt en geluid, en ik ben zeer dankbaar, dat wij voor gevaar behoed werden; want de bui was vlak boven ons, en het gevaar moet groot geweest zijn. Er was hoegenaamd geen wind."

Ging dan ook welligt in PATTESON de zendeling in den zeeman onder? Zoo verre van daar, dat wij den man later, toen het hem gelukt was een bekwaam zeeman voor zijn schip te vinden, zich aan de scheepsbemoeijingen zien onttrekken, ofschoon een kapitein van de engelsche marine, met wien hij eene reis maakte ('t was in 1863) van hem getuigde: „Ik was bijzonder getroffen door zijn voorkomen en zijne houding. Daar hij zijne sloep door de branding moest sturen, had hij slechts een hemd en een broek aan, en was natuurlijk door en door nat. Hij stapte aan boord, meer als een zeeman dan als een geestelijke, en reeds dadelijk maakte hij een paar zeemansopmerkingen omtrent het schip, alsof hij de hoedanigheden van het vaartuig kende, zoodra hij zijne beweging gevoelde; en die opmerkingen waren volkomen juist." Doch reeds

genoeg. Het wordt tijd, dat ik u op het tooneel breng, waar PATTESON zijn zendingwerk verrigtte, waardoor het ons dan ook gemakkelijker zal zijn, den aard, den omvang en het gewigt van dat werk te schatten.

Reeds noemde ik een paar malen Melanesië. De naam was voor weinige jaren niet bekend, en van de eilanden, die daar onder begrepen worden, wist men ook niet veel. Als men in de rigting der kleine Sunda-eilanden verder oostwaarts aanstevent, dan komt men aan de zuidelijke kust van Nieuw-guinea, dat de uiterste grens van onze Oost-indische bezittingen vormt. Tusschen dat eiland en Nieuw-holland zijn' koers vervorderende, door de Torres-straat, is men weldra te midden van een groot getal kleinere en grootere eilanden, die van den 5den graad, tot ongeveer 25° Z.B., als een' boog het groote Nieuw-holland omgeven. Het zijn deze eilanden, die wegens de zwarte huid harer bewoners, den naam van Melanesië verkregen, terwijl de groepen daartoe behoorende op de kaarten voorkomen onder de namen van Salomons-eilanden, Santa-cruz- of Koningin-Charlottes-eilanden, Banks-eilanden, Nieuwe-Hebriden, Loyalty-eilanden en Nieuw-caledonië. Trekt men den boog nog 10° verder door, dan komt men langs het kleine eiland Norfolk aan het noordelijkste eiland van Nieuw-zeeland, dat tot hoofdstad heeft het welvarende Auckland.

Een nadere blik op de kaart doet ons gemakkelijk op de oostkust van Nieuw-holland. Queensland bespeuren, en voor zoo ver men niet geheel vreemdeling is in de geschiedenis der engelsche kolonisaties, herinnert men zich, dat dit gedeelte van Nieuw-holland, uitstekend geschikt voor het verbouwen van boomwol en suiker, gelijk voor veeteelt, en daarom in de laatste jaren door vele

kolonisten gezocht, gebrek heeft aan werkkrachten; men herinnert zich verder, dat diezelfde kolonisten hun werkvolk gezocht hebben op de naburige eilanden, en daarin gesteund zijn door eene soort van avonturiers, die met kleinere of grootere vaartuigen op het verkrijgen van werkvolk uitgingen, aanvankelijk daarin slaagden, maar later, toen zij de bevolkingen dikwijls bedrogen hadden, tot allerlei, ook de gruwelijkste middelen hunne toevlugt namen, om menschen te r o o v e n. Dit bedrijf bij de Engelschen onder den eigenaardigen naam van „kidnapping" bekend, heeft vooral na de wreedheden op het koelie-schip de Carl, onder aanvoering van zekeren Dr. MURRAY gepleegd, de verontwaardiging der beschaafde wereld verwekt, en zoowel in Queensland, als vooral in Engeland tot het uitvaardigen van wetten op het aanvoeren van koelies of werkvolk aanleiding gegeven. In onze Maandberigten en in ons Tijdschrift „Mededeelingen" heb ik van tijd tot tijd die rooverijen vermeld, echter voornamelijk met het doel om te doen uitkomen, hoe de kracht van het Christendom, het doordringen van de beginselen des Evangelies, dezen menschenroof aan het licht gebracht hebben niet alleen, maar ook de middelen hebben verschaft om hem te bedwingen. Ik kan hierbij thans niet stil staan, en doe alleen ter loops opmerken, dat het de zendelingen waren, die de ongeregtigheden der kidnappers het eerst aan het licht brachten, dat ook PATTESON, hoezeer met groote zachtzinnigheid, het zijne daaraan toebracht, maar dat het vooral de commandanten van engelsche oorlogschepen geweest zijn, die in uitvoerige werken de boosheden van den menschenroof wereldkundig hebben gemaakt. (1)

(1) Zie Maandberigten 1873. blz. 72, 86, e.v. Zie voorts: Kidnapping in the South seas, being a narrative of a three month's cruise of H. M.

Dat men in Queensland zeer gesteld is op dit werkvolk is niet te verwonderen; immers het zijn allen kloeke menschen, forsch gespierd, die werken als paarden, als zij maar goed geleid en behandeld worden, geen groote behoeften hebben en al zeer tevreden zijn, als zij bij wijze van trekvee gehuisd en verzorgd worden. Zeker zijn zij niet allen als die welke PATTESON op een van de Banks-eilanden vond, van welke hij zegt: „de bewoners van Oanoeta of Cherry-eiland vormden een ras van plompe, goedaardige reuzen. Het opperhoofd was een man van een nobel voorkomen met een' arendsneus, en scheen hen goed onder appèl te hebben; sommige van de jongere mannen, wier ledematen tot model voor een' beeldhouwer konden strekken, zouden een' Engelschman even gemakkelijk als een kind hebben kunnen opligten." Zeker zeg ik, zijn niet al die bevolkingen even kloek, vindt men er ook vele wier gelaatstrekken zelfs voor mannen, die geheel gewoon zijn aan den omgang met niet-Europeanen afzigtelijk schijnen, maar toch PATTESON heeft niet overdreven, als hij zegt: „Wilden zijn allen „Vrijdags" (de bekende medgezel van ROBINSON CRUSOË), „als gij maar weet, hoe met hen om te gaan." PATTESON wilde dan ook liefst van dat woord „wilden" niet weten. Het is waar, en wij kunnen het niet voorbij zien, vele van die Melanesiërs zijn menscheneters, vechten is hier en daar aan de orde van den dag, kleeding naauwelijks bekend, voor velen de zee het element, waarin zij dartelen als robben; van vele eilanders kan gezegd worden, als van die van Mallicolo: „Zij werken haast niet, de

---

ship Rosario, by Capt. GEORGE PALMER, R. N F. R. G. S. 1871. — The cruise of the „Rosario" amongst the New-Hebrides and Santa-cruz-islands, exposing the recent atrocities connected with the kidnapping of natives in the south-seas. By ALB. HASTINGS MARKHAM, commander royal navy, 1873.

broodvrucht, kokosnoot- en bananenboomen groeijen van zelf, en de aardvruchten, als yams en taro, worden door de vrouwen gekweekt; de mannen hebben niets te doen, dan eten, drinken en slapen, zich te koesteren op de warme koraalrotsen, en zich te baden in de zee-branding." Het is waar: zij wonen slecht, van zindelijkheid en orde hebben zij geen begrip; in één woord, zij vertegenwoordigen het menschdom op den laagsten trap van ontwikkeling; maar toch zij bouwen canoes en huizen; zij zijn niet ontbloot van kunstzin, en wat alles zegt: zij hebben hunne talen, die getuigen van een hooger leven, dan hunne maatschappijen te aanschouwen geven.

Wat heeft in dat Melanesië veel bedorven? Men zie het niet voorbij. Op ééne plaats zegt PATTESON, na de prachtige natuur van het eiland Mala beschreven te hebben: „De inlanders spraken Maori (de taal van Nieuw-zeeland), maar hun omgang met matrozen had hen bekend gemaakt met de akeligste woorden van de engelsche taal, en als gewoonlijk was het ook hier maar al te duidelijk, hoeveel kwaad onze landgenooten aanbrengen." Op het zoo even genoemde Cherry-eiland met zijne kloeke bevolking was de ervaring: „Ongelukkig hadden zij al kennis gemaakt met walvischvangers, die zij voor het beste slag van volk hielden, omdat zij hun tabak en sterken drank bezorgden, zich niet bekreunden om inlandsche gebruiken en niet spraken van leeren." Elders had eene vreeselijke sterfte plaats gehad, daar de mazelen door een koopvaardijschip waren aangebracht! men weet, dat onze epidemische ziekten, eenmaal onder zulke bevolkingen overgebracht, steeds groote verwoestingen aanrigten, en doorgaans andere, aan 't land eigene ziekten ten gevolge hebben. En wat de kidnappers na weinige jaren hebben uitgerigt, daarvan kunnen de veel-

vuldige aanslagen op Europeanen getuigen, waarvan verscheidene zendelingen, niettegenstaande de achting en de liefde, die het meerendeel der bevolking hun toedroegen, de slagtoffers geworden zijn. Immers hoe goedaardig overigens, – hunne eer, hun regtsgevoel brengen mede, dat de beleedigingen den stam aangedaan op eenig voorwerp, welk dan ook, van den aanvallenden stam moeten gewroken worden. Erromango, waar JOHN WILLIAMS en later de GORDONS om 't leven gebracht werden, behoort tot de Nieuwe-Hebriden.

Het was de dood van WILLIAMS, die het oog der zendelingen meer bepaald op Melanesië had gerigt; het Londensche genootschap, de Wesleyanen, ook het Engelsche genootschap ter verbreiding van het Evangelie hadden daar sedert hunne boden. De inlandsche christenen van Samoa (Schipperseilanden) hadden hunne onderwijzers daarheen gezonden, en aan dezen komt groote lof toe. Doch terwijl de andere Genootschappen hunne zendelingen op verschillende eilanden vestigden, begreep de bisschop van Nieuw-zeeland, SELWYN, dat hier eene andere methode moest gevolgd worden. Hij had in de nabijheid van de hoofdstad Auckland eene school voor zonen van volkplanters gesticht. Nu stelde SELWYN zich voor, geregeld alle eilanden van Melanesië te bezoeken, ten einde met de bewoners vriendschappelijke betrekkingen aan te knoopen. Waar dit gelukte, verzocht hij om eenige knapen van 13 tot 15 jarigen leeftijd, die hij voor een jaar hoogstens op zijne kweekschool, onder bestuur van den Etonschen leeraar ABRAHAM plaatste, ten einde hen Engelsch te leeren; want de taal was een groot bezwaar, daar men het aantal talen op die eilanden legio achtte. Doorgaans keerden die knapen naar hun land terug met eenige kennis van het Christendom, en altijd met de indruk-

ken, die de beschaving en de gewoonten der school op hen hadden achtergelaten. Niet zelden trokken zij, na kort verblijf onder de hunnen, met den Bisschop naar Auckland terug, en dan was de band met de bevolking doorgaans gelegd. Daar het echter voor SELWYN, bij zijne overige veelvuldige werkzaamheden op Nieuw-zeeland, niet mogelijk was, zich naar den eisch aan dit werk te wijden, was de toetreding van PATTESON voor de zending van het hoogste gewigt, en duurde het ook niet lang of aan dezen was dit werk geheel opgedragen. Ik vermeld hier in het voorbijgaan, dat PATTESON zeer spoedig inzag, dat de meeste jonge menschen niet bestand waren tegen het, vooral in den winter koude klimaat van Nieuw-zeeland, dat hij aanvankelijk zorg droeg, allen gedurende de wintermaanden naar huis te brengen, later eene plek koos, die hij zorgvuldig tegen de koude winden beschutte; doch toen ook dit niet genoegzaam aan het doel beantwoordde, de school overbracht naar het ruim 5° noordelijker gelegen eiland Norfolk, dat èn om zijn klimaat, èn om zijne schoone natuur, èn om zijne ontoegankelijkheid voor gewone koopvaardijschepen, alleszins geschikt bleek. Maar ik mag ook niet vergeten, dat PATTESON begreep, dat niet de jongens Engelsch, maar hij h u n n e taal moest leeren, en dat hierin een wezenlijk verschil van SELWYN's methode bestaat.

En zoo hebben wij dan hier op twee zaken voornamelijk het oog te vestigen: op de reizen met het daaraan verbonden verblijf onder de woeste eilanders, en op het leven in de kweekschool.

In 1858 schreef PATTESON: „Wij onderhouden gemeenschap met ongeveer 74 eilanden, in afwachting, dat men menschen uitzende, die zich bevlijtigen om de medegebrachte jonge menschen tot onderwijzers te vormen; ik

maak mij hieromtrent echter geen illusies. In allen gevalle is de eerste vaag van woeste gewoonten, enz. weggenomen, zoodat, indien ook niet voor de kerk van Engeland, althans voor andere kerkgenootschappen de weg gebaand is."

In Mei 1857 was het „Zuidelijk kruis" nabij een der Salomonseilanden, door verlei van stroom op een rif geraakt; het gevaar was groot, doch door de tegenwoordigheid van geest en de vaardigheid van PATTESON werd het gelukkig geweerd. Aan zijn' oom schreef hij daarover als volgt: „Had zich dit groote gevaar niet voorgedaan, en het was in menschenoog en menschelijk gesproken de „kans" van eene enkele minuut, dan zou ik met al te veel zelfvoldoening op de schoone zijde van het tooneel gelet hebben. Zoo als het nu gelegen is, heb ik eene les gehad, om de zaken kalm te bezien. Ik kan mijzelven nu niet meer geheel vertrouwen, als ik met mijne gewone luchtigheid over natuurtooneelen, inlanders, enz. schrijf. Eene hoofdgedachte is mij bijgebleven: „Is het werkelijk zoo, dat wij op dat rif gestooten hebben onder de oogen van honderden inlanders?" Het was geen gevoel van persoonlijk gevaar – dat kon mij op zulk een' tijd niet aangrijpen –; maar de gedachte, dat het schip weg zou zijn, dat het zendingwerk zou moeten stilstaan, enz.; deze gedachten vlogen mij in die twee minuten door de ziel. Doch ik had geen' tijd, anders dan bij mij zelven te bidden; want ik trok aan de touwen uit alle kracht; niet voor alles voorbij was, kon ik naar beneden loopen, en op mijne knieën vallen, om God uit de volheid van mijn hart te danken en te loven..... Ik denk, dat het getal inlanders, die op het dek of in canoes nabij het schip waren, op dien morgen niet minder dan 450 bebedragen heeft. Zij gedroegen zich zeer goed. Van de

vijf opperhoofden spraken drie de Baoero-taal, zoodat ik mij met hen kon onderhouden, en dit was ééne reden, waarom ik mij op hunne goedwilligheid verliet"... Werkelijk was dit het groote voordeel, dat PATTESON op anderen voor had, dat hij zoo gemakkelijk talen leerde, en dus het groote middel bezat, om met menschen om te gaan. Hij zegt: „Misschien zal de Bisschop, die zooveel meer ervaring heeft dan ik, meenen, dat ik onbedachtzaam handelde; doch de uitkomst heeft geleerd, dat ik mij althans in het volk niet bedrogen heb. Dat ik een werpanker in diep water uitwierp, dit is iets anders, dat was een misgreep." Kortom PATTESON betoogde, dat hij te midden van inlanders niet beter kon doen, dan volkomen goed vertrouwen te betoonen.

Een paar dagen te voren was hij op Baoero, een naburig eiland, aan wal geweest, en had daar de opperhoofden onderhouden over de ongepastheid van hunne hutten met menschenschedels te versieren. En toen hij kort daarna op een ander eiland geland was, werd hij door de hooge zee verhinderd naar boord terug te keeren, zoodat hij daar moest vernachten. Men zeide hem, dat hij de eerste blanke was, die daar ooit voet aan wal had gezet; daar echter de vrouwen en kinderen niet waren weggezonden, was er geen gevaar. Men bracht hem in een huis met twee kamers, beiden vol mannen, die op den grond lagen, terwijl een vuurtje tusschen iedere groep van drie of vier brandde. Hij kreeg eene mat om op te liggen en een blok hout tot peluw, en daar hij door en door nat, koud en zeer vermoeid was, legde hij zich neder; maar slapen was onmogelijk, zoo wegens het ongedierte, als omdat het volk de gewoonte scheen te hebben van den ganschen nacht heen en weêr te loopen, bij het vuur te gaan zitten praten, om dan weêr wat te

slapen, en alweêr wat te praten. Dat hij de hut in den morgen zoo vroeg mogelijk verliet, om buiten tot zijn verhaal te komen, en de goede gelegenheid aangreep om weêr naar boord te gaan, zal niemand verwonderen. Doch ook aan boord hadden 45 eilanders om dezelfde reden den nacht doorgebracht, en zich zeer goed gedragen.

In dit geval was sprake van aan wal gaan in de sloep; doch veeltijds zwom men aan wal. Dikwijls vorderde de vraag overleg, of het geraden was de sloep uit te zetten, dan wel eenvoudig naar land te zwemmen, nu eens met het oog op de branding, dan op de bevolking aan het strand, die men althans niet in de verzoeking mogt brengen, van zich meester te willen maken van de sloep.

Was het besluit eens genomen, dan ging het er met vertrouwen op los; het kwam er dan maar op aan, zijne oogen goed te gebruiken, de stoutmoedigsten flink aan te zien, en PATTESON bedoelde daarmede niet, tartende, dreigende blikken toe te werpen, maar zijn onverschrokken, liefdevol oog te gebruiken, acht te geven op gebaren, vooral of deze of gene de vingers aan den boogpees sloeg, en als werkelijk gevaar ontstond, met de noodige kalmte zich terug te trekken. 't Gebeurde eens, dat een inlander zin kreeg in PATTESON's hoed, dien deze vastgestrikt had, omdat hij aan wal gezwommen was; welnu dien hoed wilde hij den inlander wel laten; hij moest hem dan maar van zijn hoofd nemen. Toen de man nu bespeurde, dat hij hem niet los kon maken, gebruikte hij de bijl, zoo pas ten geschenke ontvangen, om het koord, vlak bij het oor af te snijden. Bisschop SELWYN, die er bij was, vond dit wel wat gewaagd; maar PATTESON onderwierp zich gemoedelijk aan de operatie.

In 1862 lag hij met zijn' schoener voor Vanikoro,

een eiland van den Santa-cruz-archipel. Van daar schreef hij: „Ik ontken niet, dat ik dankbaar ben, dat het bezoek op Tikopia, tot denzelfden archipel behoorende, goed is afgeloopen. De menschen daar zijn zóó krachtig en zóó onafhankelijk en onhandelbaar, dat ik er altijd tegen op zie hen te bezoeken. Sydneysche handelaars zijn daar ook wel geweest, doch nooit aan wal; zij handelen op een' afstand uit hunne sloepen, en nooit ongewapend. Het is eene vreemde gewaarwording, alleen, op 300 meters ongeveer van de sloep af, die men hun natuurlijk niet kan toevertrouwen, te midden van 200 of meer reuzen te zitten. Nooit heb ik zulke groote kerels gezien, stoute patagonische armen en beenen en groote, zware handen, die mijne kleine, zwakke armen en schouders omvatten. Toch is het geen gevoel van vrees, maar eenvoudig van magteloosheid, dat u aangrijpt; en het doet u denken, zoo als het mij gaat, als ik te midden van hen ben, aan eene andere magt, gereed om ons te beschermen en te verdedigen."

Doch onmiddellijk na den brief, waarin PATTESON dit verhaal geeft, volgt een andere van geheel anderen aard. „Waarde oom," zoo begint deze, „ik kan mij naauwelijks wakker houden, wegens de ongewone hitte (Therm. in de schaduw, staat boven den brief, 89½°). De wind is noordelijk en zeer flaauw, het is bijna stilte, gij zult dus een' slaperigen brief krijgen, ik zat werkelijk al te dutten over mijn boek. Ik acht dus beter u te schrijven (al is het op Zondag) dan te slapen. Een fraai compliment! Maar ik zal wakker worden onder het schrijven."

In 1864 had hij het ongeluk op Tariko te landen, juist op eene plaats, die twee oorlogvoerende stammen tot neutraal grondgebied hadden verklaard. Beide partijen

brachten yams te koop, maar het duurde niet lang of de eene partij begon te zeggen, dat de anderen meer bijlen kregen dan zij, en weldra vielen er een paar pijlen. PATTESON was nu aan de van weêrszijde met woede afgeschoten pijlen blootgesteld, en hoewel men op hem niet mikte, zoo was het toch zaak zich terug te trekken. Waar hij dit naar Engeland schrijft, voegt hij er bij: „Pas nu op, dat gij deze kleine ontmoeting niet laat drukken."

Om u PATTESON nader als geloofsheld te doen kennen, wil ik nog een tweetal voorvallen mededeelen in zijne eigene woorden.

Op het Leprozen-eiland (Leper's island), een van de Nieuwe Hebriden, had hetzelfde jaar het volgende plaats:

„Het volk," zoo schreef PATTESON, „ofschoon uit vechters en menscheneters en zoo al meer bestaande, heeft voor mij veel aantrekkelijks; zij hebben eene heldere gelaatskleur en er zijn schoone menschen onder. Terwijl ik op het strand zat met eene groote menigte rondom mij, sprongen bijna allen eensklaps op, en liepen weg. Achter mij omziende, bespeurde ik een' man (uit de sloep zag men twee mannen) op enkele ellen van mij af, die mij naderde met opgeheven knods. Ik bleef zitten, en hield hem eenige vischhaken voor, doch een paar mannen sprongen naast mij op, en hem bij den middel grijpende, drongen zij hem weg. Na eenige minuten (opdat zij niet meenen zouden, dat ik hen wantrouwde), keerde ik naar de sloep terug. Ik vernam van de twee jongelingen, die van eene andere plaats met mij mede gekomen waren, wat ik wel verwacht had, namelijk, dat een arme kerel MOLITEUM genaamd, twee maanden te voren door een' koopvaarder was dood geschoten, omdat hij een lapje katoen gestolen had. Het was niet te verwonderen, dat

zij den dood van hun' landgenoot zochten te wreken, maar wel, dat de anderen hen daarin verhinderden. Hoe toch konden zij weten, dat ik niet tot de snoodaards behoorde? Toch maakten zij onderscheid; en hier is weer gebleken, altijd onder de genadige voorzienigheid Gods, hoe dat de methode van zich ongewapend en zonder wantrouwen onder deze menschen te begeven, hun wantrouwen ontwapent, en strekt om mij als hun' vriend te doen beschouwen."

Doch kort daarna had eene gebeurtenis plaats, die om hare droevige gevolgen een' onuitwischbaren indruk naliet bij allen, die er getuigen van waren. Men was naar de Santa-Cruz-eilanden verzeild; wat daar op den 15den Augustus plaats had, begon PATTESON eerst op den 27sten den verjaardag zijner zuster FANNY te schrijven, en hoezeer hij zich ook door de gedachten aan huis zocht te verzetten, hij was niet in staat dien brief toen reeds te voltooijen. Men oordeele over zijne gemoedsstemming.

„Allerliefste FANNY!" zoo schreef hij, „gij herinnert u de oude gelukkige verjaringen van uwen geboortedag, de partijtjes op Feniton, de vereeniging van familieleden, de jaarlijks terugkeerende feestelijkheden. Gewis brengt deze verjaardag even veel waar geluk mede, de zekerheid van duurzamer blijdschap, de bewustheid van meer gegronde en ware sympathie. Gij zult, hoop ik, den dag vrolijk en opgewekt doorbrengen met misschien ... en ... bij u ... Hoe ook, ik zal aan u denken, als welligt allen bijeen, de nog overgeblevenen van de oude familie rondom u, op een' kalmen nazomerdag, te midden van het liefelijk landschap.

„De dag valt voor mij te midden van smarten zoo diep, als ik ooit gekend heb – misschien heb ik nooit zoo veel droefheid ondervonden .... misschien ben

ik nooit zoo genadig daar onder gesteund. Het is eene goede en leerzame droefheid voor mij, naar ik vertrouw: ik heb daardoor zoo veel in mijzelven ontdekt als hol, wereldsch, zelfzuchtig, ijdel-roemzuchtig. Het heeft, naar ik hoop, bijgedragen om den sluijer weg te schuiven; en moge het, onder Gods zegen, de aanvang zijn van een ernstiger, levenslang berouw en van mijne voorbereiding voor den dood.

„Den 15den Augustus was ik op Santa-Cruz. Gij weet, dat ik daar, drie jaar geleden, een' belangrijken dag doorbracht. Ik was zeer begeerig de kennis te vernieuwen met het volk, dat zeer talrijk is.

„Ik stapte in de sloep met ATKIN (twintig jaar), PEARCE (drie- of vier en twintig jaar oud), EDWIN NOBBS, FISHER YOUNG en HUNT CHRISTIAN, de drie laatsten Norfolk-eilanders. (1) ATKIN, EDWIN en FISHER zijn twee of drie jaar bij mij geweest; 't zijn allen jonge menschen, die veel van zich laten verwachten; FISHER, mij misschien het liefst, ongeveer 18 jaar oud, en o! zoo goed, zoo door en door trouw, naauwgezet en belangeloos.

„Ik landde op twee plaatsen te midden van eene menigte menschen, en keerde na eene poos, als naar gewoonte, naar de sloep terug. Alles scheen aangenaam, en gaf mij goede

---

(1) Zoo heeten thans de vroegere Pitcairners. Het is bekend, dat Kapitein BEECHY, in 1854 op het kleine eiland Pitcairn (even bezuiden den Z. keerkring, op 130° W. L. v. Gr.) de afstammelingen vond van enkele der manschappen, die in 1789 het oorlogschip de „Bounty" kapt. BLIGH hadden afgeloopen, die daar eene bloeijende kolonie vormden. Reeds in 1841 tot een getal van 114 personen aangewassen, werd het omstreeks 1855 noodig, dezen menschen een ander verblijf te verschaffen. Het eiland Norfolk, een weinig zuidelijker, op 170° W. L. v. Gr. gelegen werd door de engelsche regering daartoe aangewezen, en in 1856 door deze flinke afstammelingen betrokken. PATTESON koos dit eiland later voor zijn opvoedingsgesticht, doch had nog al moeite, verlof tot de vestiging te verkrijgen, omdat men de Norfolkers niet wilde beperken.

hoop. Op de derde plaats landde ik te midden van eene groote menigte, waadde over het breede rif (gedeeltelijk droog bij laag water), trad een huis binnen, zat daar eenigen tijd, keerde daarop onder een' grooten hoop volks naar de sloep terug, en stapte er in. Het kostte mij eenige moeite, de handen los te krijgen van eenige mannen, die zwemmende haar vast hielden.

„Wel nu, toen de sloep ongeveer 15 meters van het rif verwijderd was, waar eene menigte menschen stonden, begonnen zij (waarom weet ik niet) op ons te schieten. Ik had het roer nog niet ingehangen, en hield het dus in de hoogte, hopende daardoor eenige pijlen, die overlangs de sloep vlogen te weren, daar het vaartuig met den achtersteven naar voren tusschen het rif was ingebracht en deze dus het digst bij hen was.

„Toen ik eene minuut later rond keek, en tot ons geluk, want de sloep zou juist de kleine baai op het rif zijn binnengedreven, waar wij aan den grond moesten komen, zag ik PEARCE tusschen de doften liggen, met de lange punt van een' pijl in de borst, EDWIN NOBBS met een' pijl, naar het scheen in het regteroog, terwijl van alle kanten vele pijlen om ons heen snorden. Plotseling slaakte FISHER YOUNG, die vóór roeide, een' flaauwen kreet; hij had een' pijl door het linker handgewricht gekregen. Er werd geen woord gesproken, alleen mijn: „Halen! riemen aan bakboord! halen, stevig!" Eens riep de goede EDWIN, met de pijlpunt in de borst, en terwijl het bloed er uit stroomde, toen zelfs meer aan mij dan aan zich zelven denkende: „ „Pas op, mijnheer! digt bij u!"" Doch zij waren eigenlijk overal digt bij ons.

„Hoe nog een van ons ontkwam, begrijp ik niet, FISHER en EDWIN bleven roeijen, ATKIN had PEARCE's riem overgenomen; HUNT trok den vierden. Door Gods goedheid

werd niemand anders gewond, maar eenige canoes zetten ons tot bij den schoener achterna. In omtrent twintig minuten waren wij aan boord. Toen het volk in de canoes, die rondom het schip lagen de gewonden zagen, schepten zij zoo hard zij konden terug, daar zij onze wraak duchtten. Maar ik geloof niet, dat zij iets van den aanval aan wal wisten."

Men zal wel begrijpen, dat hoezeer PATTESON zich door dit voorval in zijne goede verwachtingen omtrent het bezoek der eilanden teleurgesteld zag, het dit niet was, dat hem zulke ongemeene smarten veroorzaakte. Neen, het was het lot zijner jonge vrienden en togtgenooten, dat hem zoo naauw ter harte ging. Hij gaat voort als volgt:

„Ik trok den pijl PEARCE uit de borst: het was eene schuin toeloopende wond, die niet diep doorging, maar toch $5\frac{3}{8}$ duim onder de huid, en daarom schijnbaar bijna doodelijk voor een' onwetende, zooals ik. De pijl was bijna op het midden van de borst ingegaan, en in de rigting van de regterborst doorgedrongen. Er volgde geen verdere uitstorting van bloed; hij ademde echter met veel moeite, stenende en met eene soort van hol geluid; hij was voorts geheel bedaard, gaf mij aanwijzingen en boodschappen voor het geval, dat hij kwam te sterven. Ik legde verzachtende kruiden en een verband op de wond, droeg hem aan de zorg van iemand op, en ging naar FISHER. De pijl was bij hem door het gewricht heengegaan, maar de punt was afgebroken en diep naar binnen gedrongen; er was sterke bloeding, wat ik gaarne zag; ik sneed diep in, ofschoon ik zeer bevreesd was eene slagader te treffen, maar ik kon de houten pijlpunt er niet uit krijgen. Ten laatste kreeg ik echter de uiterste punt van den pijl stevig vast, en trok die toen door de wond heen; zij kwam er gaaf

uit. De pijn was hevig; de jongen rilde en beefde: wij gaven hem wat brandewijn, en hij kwam bij. Ik verbond de wond, en ging naar EDWIN. ATKIN had den splinter uit zijne wond gehaald; de pijl ging bij het oog naar binnen, en kwam er uit bij het wangbeen: de wond werd goed gespoten en er had van den beginne af aan sterke bloeding plaats gehad. De pijlen hadden geen punten van beenderen en waren niet vergiftigd, maar ik wist zeer wel, dat kaakkramp te vreezen was. De wond van EDWIN was niet meer dan eene vleeschwond. Die van FISHER, als zijnde in het gewricht, gaf mij meer zorg: hun geduld en gelatenheid en kalme onderwerping waren ons allen tot versterking en troost.

„Dit gebeurde Maandag den 15den Augustus. Allen schenen gedurende een paar dagen vrij wel, ik ging voort met mijne behandeling en gaf aan de patienten ligt voedenden kost. Maar Zaturdag morgen zeide FISHER tot mij: „„Ik begrijp niet hoe mijne kaken zoo stijf zijn?"" Toen ontzonk mij het hart, en ik bad vurig, vurig tot God. Ik maakte den lieven, lieven jongen met zijn gevaar bekend, nacht en dag baden en lazen wij. Een lieve ziel zonder achterdocht of bedrog." Tot zooverre PATTESON, immers ik kan u de geschiedenis van dat lijden en strijden in haar geheel niet mededeelen. Nacht en dag verpleegde de zorgzame bisschop zijn' jeugdigen kweekeling. Op treffende wijze verhaalt hij aan zijne zuster, hoe de lieve jongen zich onder al zijne smart gedroeg, wat hij nog sprak of te kennen gaf, hoe bereid hij was om naar het vaderhuis te gaan, hoe het eindelijk verademing mogt heeten, toen het moegetobde hoofd of liever het gansche, uitgeputte ligchaam hem met den doodsnik van den geliefde in de armen zonk. En de ellende was daarmede niet ten einde; ook PEARCE moest hij aan die

geduchte kaakkramp, zoo dikwijls noodlottig voor gewonden onder dezen landaard, verliezen.

„Geduld en geloof in God," zoo schreef hij, »hetzelfde vertrouwen op zijne goedheid en liefde, dat Hij alle dingen voor ons bestwil beschikt, dat dit slechts een bewijs is van zijne barmhartigheden jegens ons: zulk een' troost heeft God in zijne genade mij niet onthouden. Nooit gevoelde ik mij zoo verpletterd, als ik dacht of nog denk aan de aardsche zijde van dit alles; nooit welligt ondervond ik zoo zeer den troost en de magt zijner tegenwoordigheid, als het mij gegeven was op de hemelsche en onvergankelijke zijde daarvan te staren. Werkelijk dank ik Hem van harte en ootmoedig uit den grond van mijn beter ik, dat Hij deze geliefden zoo vroeg, langs een' regten en korten weg tot zich geroepen heeft. Ik denk aan hen tegelijk met de Heiligen, onze dierbaren in het Paradijs, en onder al mijne tranen zegen ik en loof ik God.

„Maar, lieve FANNY, FISHER vergoedde mij meest van allen de afwezigheid van aardsche betrekkingen en vrienden. Hij was mijn jongen; ik had hem lief, zoo als ik welligt niemand anders lief had. Ik wil niet zeggen meer dan u allen, maar op eene andere wijze: niet zoo als men iemand lief heeft van zijn' eigen' leeftijd, maar als een vader een kind lief heeft."

Vergis ik mij, of is dit geen geloofsmoed? O, als ik met mijn eigen hart te rade ga; als ik mijzelven afvraag: hoe zoudt gij u gedragen hebben tegenover eene woeste, bloedgierige menigte? Hoe onder den druk, door het lijden van dierbaren teweeg gebracht? Ik durf niet aannemen, dat de geest, die in PATTESON leefde, mij bezield zou hebben. Wie kan zichzelf vertrouwen? En toch waar het kinderlijk geloof den ganschen mensch

vervult, daar ziet men vaak op voor ons onverklaarbare wijze, hoe Gods kracht zich in onze zwakheid openbaart.

Zoo reisde PATTESON elk jaar, altijd er op uit, zijne kennis van de volken te vermeerderen, maar tevens met het practische doel om jonge menschen in zijne kweekschool om zich heen te verzamelen.

Gelijk reeds vroeger op Nieuw-zeeland had hij na veel moeite en zorg eene inrigting op het eiland Norfolk gevestigd. Een stuk grond, door hem aangekocht, werd onder zijne leiding beplant ter voorziening in het dagelijksch onderhoud; ruime, maar hoogst eenvoudige gebouwen werden gezet, en alles zoo ingerigt, dat tegelijk voor de gezondheid en voor de gelegenheid tot onderwijs was gezorgd. Daar gaf hij zelf vlijtig onderwijs, totdat het hem gelukt was eenige inlanders tot onderwijzers te vormen. Altijd hadden zijne kweekelingen toegang tot hem, en met vrijmoedigheid maakten zij daarvan gebruik, omdat zij nooit werden afgewezen. Daar lagen op de eene tafel de papieren, waarop hij aanteekening hield van alles wat hij van de verschillende talen leerde, — die zijne opmerkingen over het karakter, het vormenstelsel, het verband, enz. van die talen bevatten; de stof, waaraan hij zijne brieven aan den taalgeleerde MAX MÜLLER over het Melanesisch ontleende. Daar stonden op eene andere plaats de boeken, die hem òf tot voortgezette studie van Hebreeuwsch en Grieksch òf tot uitspanning dienden. Elders weer kon men de dagbladen en tijdschriften vinden, die hem op de hoogte hielden van het leven in Europa, dat zich op vele plaatsen in zijne brieven afspiegelt; maar dan ook hoe langer hoe meer in dezen geest: „Gij bekommert u over vele dingen; maar één ding is noodig.”

Te midden van die kweekelingen schreef hij boeken,

die hij voor hun onderwijs noodig achtte, en die dan later op eigen pers gedrukt werden, van de spel- en leesboeken af tot de verklaring van het Evangelie van Johannes, dat hij voor zijne meest gevorderde leerlingen uitstekend achtte tot leering.

Veel zorg had hij besteed aan de kapel, waarin hij naar de voorschriften der Engelsche kerk, maar meer nog naar de behoeften van zijn eigen hart, elken dag 's morgens en 's avonds godsdienstoefening hield, waar hij, eveneens naar de voorschriften zijner kerk, doch meer nog naar eigen hartelust, het avondmaal bediende.

O, ik weet het, onze onderwijzers en onze theologen zouden veel op PATTESON's methode, op zijn systeem aan te merken hebben, en, al liet de tijd het mij toe, ik wil u niet vermoeijen met eene opsomming van de stof of eene voorstelling van den vorm, waarin het onderwijs gegeven werd. PATTESON toont te gevoelen, dat daaraan soms veel ontbrak. Maar waar is het volmaakte te vinden? En zou het ons niet meer voegen, te letten op den geest, die zich in alles openbaart? Wel nu, hoort dan nog eens PATTESON zelven:

„Beschaving te leeren door woord of op gezag, of ook godsdienst op die wijze in te voeren, 't zal wel niet mogelijk zijn. Het sine quâ non voor den zendeling — aangenomen dat hij een godsdienstig en zedelijk karakter draagt — is, met zijne leerlingen te leven als of zij zijne eigene kinderen waren. En het doel is, hen te verheffen, niet door woorden, maar door den dagelijkschen omgang, tot het gevoel van hun vermogen om door Gods genade alles te worden wat wij zijn, en ik bid God, dat Hij geve veel meer; niet als geletterden of geleerden, maar als christelijke mannen en vrouwen, beter geschikt dan wij zijn om onder hun eigen volk te wer-

ken..... Zij zullen behouden worden, even als wij. Zij hebben een sterk sprekend gevoel en erkenning van hunne minderheid. Als wij hen als minderen behandelen, dan zullen zij altijd in die betrekking van minderheid blijven.

„Maar CHRISTUS vernederde zich zelven en werd de dienstknecht, opdat hij ons tot kinderen Gods zoude maken en ons verheffen.

„Het is ongetwijfeld al zeer eenvoudig, maar als wij zóó te midden van hen leven, dan moeten zij noodzakelijk iets van onze gewoonten overnemen. Onze Heer leidde het leven van een' armen man, maar Hij verhief zijne discipelen tot het toppunt van voortreffelijkheid door zijn leven, zijne woorden en zijn' geest, het verhevenste dat de mensch kon ontvangen en navolgen. De analogie is ongetwijfeld juist. En exclusivisme, al de trots op ras en afkomst moeten verdwijnen bij zulke overwegingen.

„Maar het is niet minder waar, dat de Heer geen geringe eischen stelde aan zijne discipelen, en dat hij hen en ons niet geleerd heeft, dat slechts weinig zorg en inspanning en voorbereiding vereischt worden om christen te worden en een leeraar van het Christendom. Het tegendeel van dien is de waarheid.

„De pligt van den onderwijzer is, zijne leerlingen altijd tot hooger begrippen van hun werk in het leven op te leiden, en tot trouwer vervulling van dat werk. Hoe kan hij dat doen, als hij zich tevreden stelt met onvoldoende kennis en beoefening van zijne pligten?

„„En toch,"" zal men zeggen, „„de groote menigte der middeneeuwsche zendelingen konden misschien naauwelijks lezen."" Dat moge waar zijn, maar dat was geen teeken van hunne voortreffelijkheid, maar een gebrek, en de massa van de aanzienlijken en den adel konden dat

evenmin. Zij deden toen groote dingen. Maar daaruit volgt niet, dat wij hunne onwetendheid moeten navolgen, als wij kennis kunnen opzamelen."

Het is duidelijk, dat PATTESON hier vooral het oog had op de opleiding van inlandsche onderwijzers en voorgangers. En hoewel ik voor het volk met dat vroeg leeren lezen en schrijven niet veel op heb, zoo zeg ik hem uit volle overtuiging na: de inlander, die zijn volk wil opleiden, moet zelf vooraf goed onderleid worden met al de kennis, die de mate van zijn' aanleg dragen kan. PATTESON heeft voortreffelijke voorgangers gevormd, die thans op Mota, Lifoe en andere eilanden naar zijn voorbeeld en in zijnen geest werken.

Hij verwachtte het meest van die inlanders; het was zoo uiterst moeijelijk geschikte europesche zendelingen te krijgen. Ja, als zij goed waren, dan .... Maar men vergiste zich in Europa zoo vaak in de opvatting van het karakter des zendelings! Hoe vatte hij dat op, natuurlijk voor zijn werk?

„Ik geloof niet," zoo schreef hij, „dat een bijzondere aanleg voor taalstudie noodig is. Ieder die zich goed bevlijtigen wil, kan de taal leeren van het volk waarbij hij geroepen is. Ernstige, opene, opgeruimde mannen, die geheel vrij zijn van de gedachte, dat zij „„een bijzonder offer brengen"" zouden van onschatbare waarde zijn. Eene soort van mannen, die vrij zijn van het conventionele begrip, dat een zendeling grooter zelfverloochening behoeft dan een zeeman of een soldaat, die overal heen gezonden worden, en die huis en vaderland jaren lang verlaten en er niets in zien, omdat zij „op post" gaan. Jonge menschen met gezonden, werkzamen geest, veel ondernemingszucht en eenige geestdrift, die zich naar alles kunnen schikken, en die zich vooral niet beter

achten dan andere menschen omdat zij zendingwerk doen – de zoodanigen hebben wij noodig. Natuurlijk neem ik aan, dat het aanwezig zijn van gezonde godsdienstige beginselen de voornaamste hoedanigheid is."

En waar hij op eene andere plaats opgeeft, wat man hij voor een bepaald oogmerk noodig heeft, daar schrijft hij:

„Wat ik thans noodig heb, geen taalgeleerde, maar een' goed opgeleiden onderwijzer voor zwarte kinderen en menschen, een' man die de handen durft slaan aan allerlei soort van werk – een' vriendelijken, zachtzinnigen, vrolijken ernstigen kerel, die om kleine ongemakken niet geeft, zoo als noodzakelijk aan het zeeleven, enz. verbonden zijn, die zoo geheel heer is, dat hij allerlei werk verrigten kan, zonder gejaagd te worden door de gedachte, dat dit of dat „beneden hem is," hem niet past. Zoo iemand heb ik noodig."

Aan zijn' Neef COLERIDGE schrijft hij: „Ik weet, dat gij mij alle hulp zult verleenen, en een jong mensch onder uw oog opgeleid zou zeker veel waard zijn voor ons werk. Ik moet zeggen, dat ik geen vertrouwen heb in de methode, nog bij sommigen in zwang, van mannen als catecheten en zendelingen uit te zenden, alleen omdat zij ijverig en begeerig zijn zendingwerk te verrigten. Zeer weinige wel opgevoede menschen willen werkelijk trachten te begrijpen wat het heidendom is, en willen zoeken, onder Gods zegen, eerlijk te werken, zonder vooroordeel en zonder onbepaalde bewondering voor al hunne eigene nationale neigingen en denkbeelden." Hij verlangde liever geen hulp dan ongeschikte, en vooreerst kon hij het met een paar menschen wel doen, vooral daar de nalatenschap zijns vaders, die hij voor hun onderhoud wilde gebruiken, hem niet zou veroorloven er meer te onderhouden.

Doch ik keer terug naar de kweekschool. •Laat mij weêr enkele staaltjes van het leven in de zending mededeelen. 't Was nog in het eerste jaar, dat hij het volgende schreef: „Het werk is geheel nieuw voor mij, en in vele opzigten heel wat anders dan ik dacht; neem slechts mijne taak als opziener over potten, pannen, hangmatten, enz., als uitgever van vleesch, brood en groenten, als algemeen betaalmeester, en vredestichter bij allerlei twisten, ontevredenheden, gemor, enz." Aan wal gekomen gebeurde het, dat de wagen, waarmede men de goederen van boord moest halen, door het verzinken van een der paarden in den weeken bodem, gevaar liep van door de zee verzwolgen te worden, en dadelijk hebben SELWIJN en PATTESON hunne jassen uitgeworpen, zijn aan het werk getogen, om, na een uur sjouwen en baggeren, de goederen in veiligheid te hebben gebracht, en elkander aan te zien, en uit te lagchen, terwijl SELWIJN zegt: „Dit COLY is je eerste lesje in 't baggermanswerk." En weêr iets later schrijft PATTESON: „Ik hoop, dat gij wel gediend zijt van uwe huishoudster; als ik in Engeland was, dan kon ik mij als zoodanig aanbieden. Ik heb thans alle graden doorloopen, laatstelijk door brood te bakken en zelfs eene taart."

Zijne jonge Melanesiërs moest hij kleeden, dikwijls zelf de kleedingstukken maken, en 't was zijne verdienste, dat hij hen al heel spoedig leerde mes en vork te gebruiken, zelfs plum-pudding lekker te vinden.

Aan wal was hij bezig met het aanleeren der talen, van de jongens, die hij had mede gebracht, terwijl hij hen in zindelijkheid, orde en betamelijkheid oefende. De vier jongste, van 16-18 jaar oud, sliepen in zijne kamer, en een, die de koorts had, in zijn eigen bed; was het naar zijne gedachten noodig, dan stak hij den zieke in zijne eigene kleeding.

Welligt meent iemand, dat dit een en ander tot de excentriciteiten van het eerste jaar behoorde; volstrekt niet. In 1860 schreef hij: „Men kan zich ons leven hier niet wel voorstellen. Het is niet dat van een' gewonen schoolmeester, nog veel minder dat van een' gewonen predikant. Voor veel van het huiselijk werk en voor het keukenwerk heb ik te zorgen, en dat doe ik veel liever, dan een' knecht in dienst te nemen. Zoo sta ik om 5 uur op, ga dadelijk naar de keuken en stel de beide koks van de week aan het werk, maak het vuur aan, zet yams of aardappelen op, ga mij dan kleeden, lezen, enz., al dien tijd de keuken uit en in loopende tot aan 't ontbijt, tegen 8 uur of half negen. Later op den dag, en altijd weer onder de bedrijven van ander werk door, was het weêr een heen en weerloopen in keuken en provisiekamer, voorts in de slaapkamers om toe te zien, dat kleederen, dekens, vloeren enz. gewasschen en schoon gehouden werden.

Bleven allen gezond, dan ging dit uitnemend; maar de Melanesiërs waren zeer onderhevig aan ziekten. In 1863 had PATTESON zooveel zieken, dat de groote zaal van zijn huis tot hospitaal was ingerigt. In geen veertien dagen had hij nacht noch dag anders dan hier en daar een enkel uurtje geslapen. Die zieken vorderden meer dan gewone zorg, want zonder naauwlettend toezigt deden zij alles wat hun leven in gevaar moest brengen. „Waakte ik niet als eene kat, dan kwamen zij allen om," zoo schreef hij. Wat zorg betoonde hij niet aan allen, onophoudelijk! Maar hoe prees hij ook vier van de Norfolk-eilanders, van welke twee hem later zoo droevig moesten ontvallen, voor alles wat zij gedaan hadden, om zijne taak te verligten.

Zulke dagen gingen echter weer voorbij, en volgens

PATTESON brachten zij hem bij smart over verliezen altijd zegen aan. En wat een genot dan later weêr te kunnen schrijven: „Gij moest onzen groentetuin eens zien, onder de leiding van BENJAMIN VASAL in orde gehouden! En dan onze drukkers, onze boter- en kaasmakers, onze koks! Maar daarom worden lezen en schrijven niet vergeten."

In 1865 had men met de Melanesiers ongeveer 17 acres (27 bunder) grond bebouwd; men had 13 koeijen, die melk genoeg gaven voor 77 personen, terwijl men nog heel wat boter kon verkoopen. Men teelde zijn' eigen aardappelen en groenten, maïs, enz. voor de koeijen. „De boerderij en de melkerij geven ons de gelegenheid onze jonge menschen beter op te leiden, en hen aan geregelden arbeid te gewennen"; maar daartoe diende toen reeds allerlei huiselijk werk. „Opvoeden." zeide PATTESON, „is de menschen leeren verantwoordelijkheid op zich te nemen, en die verantwoordelijkheid hun op te leggen, als zij in staat zijn ze te dragen."

Doch genoeg, om u althans een flaauw denkbeeld te geven van het rijke, altijd nieuwe, altijd werkzame leven van den man, die geen' anderen steun vond voor zijne taak dan zijn geloof, geen ander loon dan de overtuiging, dat hij in dienst stond van zijnen Heer, die zooveel voor het menschdom gedaan had en blijft doen.

Doch komt, nog even aan boord van „het zuidelijk kruis; 't is op den 11den Zondag na de Heilige drievuldigheid (12 Augustus) in het jaar onzes Heeren 1866. De bisschop schrijft aan zijne zusters:

„Thermometer 88° in de ledige kajuit, daar allen op het dek zijn. Wel, lieve oude JO en FAN, verkwikt door – wat denkt gij? O, feestmaal van Guildhall en Bristolsche mayors! Wie zou droomen van schildpadsoep aan boord van „het Zuidelijk kruis", in deze onbekende

zeeën? Zeg het toch niet aan de zendelinggenootschappen! Laat toch geen redenaar op eene zendingvergadering den volke verkondigen het groote geheim van het weelderige, geneugtevolle leven van den zendeling-bisschop! Wat een koren op den molen van de „Pall-Mall-Gazette" (men herinnere zich de soms vinnige artikelen van dit blad tegen de zending). „Hoe zouden alle contributies worden opgezegd, en beschuldigingen geworpen worden naar mijn gewijd hoofd, ómdat de goede TILLY te San-cristoval, voor de som van een' tienstuiversbyl, eene kleine schildpad kocht, eene heuschelijke schildpad, met groen vet en al wat daarbij behoort, die ons van daag een' waarlijk koninklijken maaltijd verschaft heeft.

„Doch ernstig gesproken: Er is veel voorgekomen, dat mij met goede hoop vervult, en iets om mij teleur te stellen, sedert ik u laatst schreef."

Ik zou geen lofrede uitspreken! Heb ik dan geen woord gehouden? ... Omdat ik zooveel mededeelde, dat u met eerbied en liefde voor PATTESON vervult? .. Maar ik liet de feiten tot u spreken, en ik durf niet verklaren, dat ik altijd gelukkig was in mijne keus! Er is nog zooveel! Toch meen ik niet eenzijdig gekozen te hebben. Onvolledig, ja onvolledig was mijne voorstelling. Het beeld staat daar alleen in de groote omtrekken; een gedeelte van het blok staat zelfs nog gansch onbehouwen. Ik heb u PATTESON niet doen kennen als taalvorscher, als theoloog, als geestelijke en bisschop van de Engelsche kerk; ik heb hem u niet doen zien onder ziekte, 't zij alleen of later ten huize van eene zorgende engelsche familie. Ik heb u niet of zeer weinig doen hooren van het oordeel, uitgesproken door verschillende

mannen en vrouwen, die hem van nabij leerden kennen, en zooveel meer.

Doch wat strekken kan, om u hem als zendeling te doen kennen, dat heb ik getracht, zoo ver het mij gestelde bestek dit toeliet, te schetsen. Ik deed het con amore; niet omdat ik PATTESON als het model des zendelings beschouw: ik heb reeds gezegd, dat ik niet veel op heb met modellen; – niet omdat ik wilde doen uitkomen, waartoe een man uit de hoogere standen in staat is, of de hoop voedde, dat welligt ook in ons land zulke mannen zich tot het gewigtig werk geroepen mogen gevoelen: in het koningrijk der hemelen ken ik geen standen, en de zonen van geringe burgers, de WILLIAMS, de MOFFATS, de LIVINGTONES, de JELLESMA's zijn mij even lief; – allerminst was het mij te doen, om u voor te houden, hoe de zendeling behoort of behoorde te werken: ik acht, dat ieder zendeling dit behoort te doen naar de gaven, waarmede hij bedeeld is, op de wijze, die hem de meest gepaste voorkomt; ik meen, dat men althans geen regt heeft, den zendeling de methode voor te schrijven; – iets anders is het met hem te overleggen, door correspondentie hem tot het toetsen zijner methode aan beginselen op te wekken, en wat dies meer zij.

Ik deed het con amore, omdat ik in PATTESON zie den man van het opregte, eenvoudige, kinderlijke geloof, den man bij wien zich alles natuurlijk ontwikkelde, die vrij van kerkgenootschaps- of rigtings- of standsvooroordeelen, en toch altijd het karakter van zijne kerk, zelfs van zijne rigting en van zijnen stand behoudende, omdat hij op dien bodem geplant was, – slechts vraagt naar den wil des Vaders, geen hooger eer kent, dan één te zijn met JEZUS CHRISTUS, zijn' Heer en Zaligmaker.

Wat ik zou willen dat wij allen leerden, en overal verbreidden, en naar de kracht en den invloed ons gegeven verkondigden, 't is dit: Het zendingwerk is geen kinderwerk, geen occasioneel bijwerk, geen liefhebberij; 's is niet het werk van den vakgeleerde, zelfs niet van den theoloog, niet van het schrandere hoofd of zelfs van het warme hart; het vordert den ganschen mensch, maar in de gezonde beteekenis van het woord, den mensch, als denkend, gevoelend, bedrijvig wezen, den mensch, van wien met nadruk gezegd kan worden, dat alles het zijne is.

Dit moest men leeren, dat de zending eene magt is, die haren invloed meer zal openbaren, naarmate de volken meer één worden, en waarin uiterlijk reeds de doorwerking van het zuurdesem zich openbaart.

PATTESON heeft voor velen eerst beteekenis gekregen, nadat hij, ten gevolge van de menschonteerende bedrijven van eenigen zijner landgenooten, het slagtoffer van de wraak geworden was. Het zal u bekend zijn, dat hij op den 20sten September van het jaar 1871 door de bewoners van Noekapoe (Santa-Cruz archipel) van het leven werd beroofd, terwijl hij zich geheel alleen in hun midden begeven had, met het doel hun het Evangelie te brengen. Het verhaal van deze droevige gebeurtenis staat te lezen in een der vorige jaargangen onzer Maandberigten. (1) Hier wil ik alleen nog een deel geven van een' brief, dien een zijner kweekelingen, de hulpzendeling ATKINS, den volgenden dag schreef:

„Lieve Moeder! Wij hebben een zwaar verlies geleden, zóó groot, dat wij het ons niet kunnen voorstellen. Onze Bisschop is dood: verslagen door de bewoners van Noe-

---

(1) Zie Maandberigt. 1872, blz. 82.

kanoe, gisteren. Wij hebben zijn lijk terug gekregen, en het heden morgen begraven. Hij was alleen aan wal, en niemand onzer heeft het gezien. Wij werden ook aangevallen in de sloep, en STEPHEN werd zoo zwaar gewond, dat er weinig hoop is op zijn herstel. JAN en ik zijn door pijlen gewond, maar niet zwaar," enz. „Het zou zelfzucht verraden, hem terug te wenschen. Hij is tot zijne rust ingegaan, stervende, zoo als hij leefde, in dienst van zijnen Meester. Het schijnt een akelige dood; maar ik kan uit ervaring spreken, dat het veel akeliger is van lijden te hooren, dan het te dragen. Hoe ook een vreedzaam leven als het zijne eindigde, zijn einde is vrede. Er was geen teeken van vrees of smart op zijn gelaat – hij zag er uit, als wanneer hij sliep, geduldig en eenigszins afgemat. Wat een slag zal zijn dood zijn voor honderden! Wat de zending zal doen, nu zij hem verloren heeft, weet God alleen, die hem weg nam. Gods wegen zijn niet onze wegen. Als wij zoo menschen zien weggerukt, wanneer zij, naar onze schatting bijna onmisbaar zijn om Gods werk op aarde te verrigten, dan komt de gedachte op, of wij niet dikwijls te veel denken en spreken over christen w e r k. Wat God noodig heeft, 't zijn christen m a n n e n. Hij heeft het werk niet noodig, maar g e e f t het slechts om het karakter te vormen of te volmaken van de mannen, die Hij zendt, om het te volvoeren."

Zóó sprak PATTESON nog na zijn' dood door den mond van een' geliefden leerling. Zóó worde het zendingwerk overgedragen van geslacht tot geslacht, en wie twijfelt er aan of het koningrijk Gods zal komen tot aan de einden der aarde?

Februarij, 1875. J. C. NEURDENBURG.

LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEÊRLANDSCH INDIË.

Javaansche Woningen en Erven.

BIJLAGEN.

1. Belastingen op de inlandsche woningen.

Toen de Engelschen het bestuur over Java in handen hadden, vonden zij onder de inlanders der zoogenaamde vorstenlanden eene belasting, die bij haren inlandschen naam, patjoemplĕng, heden nog bij vele Javanen bekend is, als ook in de Kediri in vroegere jaren te zijn opgebracht. Onder deze verstond men namelijk eene belasting op de deuren, tot een bedrag van 20 cent per deur. Met dit „deur" werd echter niet bedoeld eene HUISdeur, maar eene deur of een' ingang in de pagger of omheining, die aan een' weg uitkwam. Misschien is 't wel op grond hiervan, dat CRAWFURD in zijn „Rapport omtrent het grondbezit in de vorstenlanden" (V. DEVENTER, Landelijk stelsel. I. p. 179) kon schrijven: „dat de patjoemplĕng (deur-belasting) spottenderwijs pĕngawang (lucht-belasting) werd genoemd." Zij werd echter ook wel pĕlawang genoemd.

Welligt dat RAFFLES door deze belasting op het denkbeeld der belasting is gekomen, die hij onder de benaming huistaks in zijne „Instructie voor de landelijke

inkomsten op Java, uitgevaardigd op den 11den Februari 1814" (v. DEVENTER. I. p. 102. v.v.) nader omschrijft. Uitgaande van het beginsel, dat aan alle inlanders zooveel doenlijk gelijke druk van belastingen zou opgelegd worden, werd de desa-bevolking in renters (d.z. personen, die de landrente moeten voldoen), en householders (d.z. personen die niet-landbouwers waren) verdeeld; en van de laatsten „eene huistaks" geheven, daar zij niet aan de landrente contribuëerden. In § 38 van de zoo even genoemde instructie lezen wij: „..... Het wordt tevens billijk geacht, dat om de betaling voor alle volksklassen eenigermate gelijk te stellen, eene huistaks (of eigenlijker, eene geringe belasting voor den grond op welken hunne huizen staan) zal geheven worden van dezulken, die niets aan de landrente contribuëren."

„§ 39. Daar het echter drukkend zou kunnen worden geacht, dit tot alle kleine dorpen uit te strekken, en vermits in werkelijkheid, in deze zeer kleine gemeenten, de betaling door eenigen, met de daad is eene belasting door alle inwoners, zoo is besloten, dat dusdanige huistaks dáár niet zal worden geheven. Maar er bestaat geen reden om de bewoners der steden in deze vrijstelling te begrijpen; zullende zij, gelijk voor eenige plaatsen reeds is bevolen, door middel van zulk eene huistaks, hun billijk aandeel in de gouvernements-schatting leveren."

„§ 40. De omslag en inning van deze huistaks zal een deel uitmaken van de pligten des kollekteurs. Het beginsel, waarop dit geschieden moet, zal bestaan in drie klassen, naar gelang hunner grootte en de algemeene omstandigheden van de eigenaars."

„§ 41. Die eigenaars zullen worden aangeslagen naar gelang der klassen met drie, twee en ééne ropij 's jaars; en waar, in sommige gevallen, door de armoede van

het hoofd des huisgezins, zelfs deze geringe betaling tot bezwaar mogt strekken, zal de kollekteur hem in het geheel niet in den aanslag begrijpen."

RAFFLES vindt deze regeling der huistaks even billijk als gegrond op bestaande toestanden, en vleit zich met de hoop, dat „de inlanders er geen bezwaar in zullen vinden, jaarlijks zulk eene geringe som te betalen, nu ze verzekerd zijn van het ongestoord bezit van den omheinden grond, waarop hunne huizen staan."

Merkwaardig is de opmerking in het „Extract uit het rapport van den Heer JOURDAN over de voleindiging van de regeling in Pasoeroehan" (V. DEVENTER I. p. 221), dat aldaar „alle personen, geen sawah's of tĕgal's bezittende, verpligt zijn eene matige grondhuur voor hunne huizen te betalen. Het is schier overbodig, hierbij te voegen, dat het doel van deze belasting niet zoo zeer is, de vermeerdering van 's lands inkomsten, als wel om te voorkomen, dat de luijaards den veldarbeid verlaten; daarbij is het uitzigt geopend, dat niet, zoo als vroeger, op het product der tuinen en op de opbrengsten der industrie belastingen zullen gelegd worden."

Het Engelsch bestuur nam een einde. Den 19den Augustus 1816 ging het bestuur weder in nederlandsche handen over, en waren het Kommissarissen-generaal, die belast werden met de overname en verdere regeling van zaken dezer koloniën.

Bij besluit van 9 Maart 1818, N°. 1 (V. DEVENTER I. p. 356) „houdende de bepalingen omtrent den aanslag en de invordering der landrenten," werd door Kommissarissen-generaal bepaald, in art. 6: „Bij den aanslag der desa's zal niet in berekening gebragt worden, de zoogenaamde huistaks, welke bij deze wordt afgeschaft, voor zoover betreft de ingezetenen der desa's

en plaatsen, verre buiten de hoofdnegerijen gelegen."

Zoodat in 1818 de huistaks weder afgeschaft was. En vraagt men naar de motieven die Kommissarissen-generaal tot de afschaffing noopten, dan geven zij zelven daarop het antwoord in hun „rapport over Nederlandsch-indië, aan den staatsraad, Directeur-generaal over het departement van koophandel en koloniën, te 's Gravenhage," d.d. Batavia 16 Maart 1818, (v. DEVENTER I. p. 360 v.v.). Wij lezen daar: „Bij de verordening van 1814 was ingesteld: eene belasting op de huizen, te betalen door allen, die geen landbouwers waren, volgens art. 37 en volgende. Op zich zelf schijnt dit billijk. Intusschen, tegen eene algemeene en onvoorwaardelijke toepassing daarvan zijn vele bedenkingen te maken; sommigen worden in die verordening zelve aangestipt; eene andere is bijzonderlijk wigtig: dat namelijk de Javaan, die in kleine desa's woont en geen stukje land bebouwen kan, waarlijk geen belasting dragen kan.

„Het is voor dezen, zoowel als voor hen die, door welke oorzaak ook, geen land kunnen verkrijgen, eene dubbele hardigheid. De onregelmatige wijze ook op welke deze huistaks werkte, vereischte eene bijzondere aandacht. Volgens de berigten toch van den Inspecteur-generaal, werd in alle residentiën eene andere uitlegging aan de bepalingen gegeven, zoodat de soort van menschen, die in de eene residentie vrij van de belasting waren, in eene andere die moest opbrengen. Dit alles deed ons dan ook besluiten, om in de kleinere en ver afgelegene desa's die belasting geheel af te schaffen, en die in de hoofdnegerijen eene betere regeling te doen ondergaan." (Men zie: Indische Staatsbladen 1819 n°. 5, art. 10 en 11, 1829. n°. 19 en 97, 1851. n°. 75).

De bij het boven bedoelde besluit, als voorloopige

regeling, afgekondigde afschaffing der huistaks bleef bij het „besluit van Kommissarissen-generaal, d.d. 4 Januarij 1819, n°. 1." (Staatsblad n°. 5) als permanente voorloopige regeling, gehandhaafd; en ter nadere opheldering werd daar nog aan toegevoegd: „In de hoofdnegerijen en andere plaatsen, waar zulks zonder bezwaar der landrente kan zijn, zal deze huistaks blijven standgrijpen, naar eene billijke regelmaat, waartoe ten minste bij provisie, telkenjare, eene opname van alle bewoners zal worden gedaan.

„Art. 11. Op de registers van den aanslag dezer belasting zullen alleen worden gebracht, de huizen aan Javanen toebehoorende, welke geen landbouwers zijn, en zal mitsdien onder dezen aanslag niet worden begrepen de belasting, welke de Chinezen en anderen, onder deze of soortgelijke benaming, opbrengen; met dien verstande nogtans, dat de laatstgemelde belasting, ten minste bij provisie, wel zal worden ingevorderd, doch afgescheiden van den javaanschen huistaks zal moeten worden verantwoord."

Na den Javaschen oorlog kwamen ook de residentiën Madioen en Kediri onder het gezag van het Nederlandsche gouvernement. De bevolking ging daar (v. DEVENTER I. p. 178 2e noot) onder vier en dertig verschillende belastingen gebukt, waarvan al dadelijk, na de eerste inspectiereis van den Kommissaris MERKUS, vier en twintig afgeschaft werden. Bij besluit van den Gouverneur-generaal van 31 Augustus 1830, n°. 1 La A. (v. DEVENTER II. p. 141) werd intusschen bij art. 21 bepaald, dat „behalven de (padjĕg of landrente, in deze beide residentiën nog zou geheven worden eene huistaks (pĕlawang, van lawang, deur) berekend op ƒ 1,50 tot ƒ 3,— van ieder huisgezin, zonder onderscheid of zij al of geen velden bezitten." Het blijkt echter niet, waarom men

ten opzigte van deze residentiën afweek van het besluit van 1819 n°. 5, art. 10 en 11. „Het bedrag dezer belastingen," (zoo gaf de Kommissaris voor de overgenomene Vorstenlanden, VON LAWICK VON PABST, kennis aan de Regering, bij missive van 15 Junij, 1831, N°. 1352) „zou, bij wijze van proef, desa's- en kampoengsgewijze bepaald en betaald worden. Die wijze is de verkiezelijkste geacht, omdat die, in de eerste plaats, veelal strookt met de oude javaansche instellingen; en in de tweede plaats, omdat de Javaan zich door eene belasting minder gedrukt gevoelt, indien hij die tegelijk met zijn' buurman draagt, en noch voor meer, noch voor minder dan deze in dezelve aangeslagen is.

„Deze belasting zal in vijf klassen worden verdeeld; de laagste klasse zal betalen *f* 1,—, en de hoogste *f* 5,— per huis 's jaars; zijnde de opklimming van elke klasse bepaald op *f* 1,— per huis.

„De huizen, over welke de belasting moet werken zijn die, binnen welke zich één of meer mannen bevinden, in staat tot den arbeid. Over de overigen, zoomede over de huizen, waarvan de bewoners om deze of gene reden, omzigtigheid vorderen, gelijk ook over die der ambtenaren en bedienden van het gouvernement, zal die belasting niet werken.

„Uitzonderingen op de hoegrootheid der belasting zijn toegestaan. Zoo bijvoorbeeld, zal de bevolking van die zuiderdistricten, alwaar een stelsel van geforceerde cultures bestaat, in eene lagere klasse moeten worden aangeslagen, dan wel anders het geval zou behooren te zijn. Zoo zullen daarentegen, de aanmakers van het zout aan de zuiderstranden, de bezitters van de bosch- en paggerkoffij, en de bewoners van de rawa (binnenmeer) in het regentschap Ngrawa, welke uit die omstandigheid veel voordeel ontleenen, en daarbij voor weinig in den grondlast

deelen, alles naar plaatselijke omstandigheden te regelen, in eene hoogere klasse kunnen aangeslagen worden."

En verder werd bij resolutie van 2 Julij 1831, n°. 14, in verband met die van 4 October daaraanvolgende n°. 20, vastgesteld, dat „voor den tijd van betaling der belastingen geen gewag zal worden gemaakt van moeloed of poeäsa (zoo als de Kommissaris had voorgesteld), maar alleen, dat de betaling zal geschieden in het jaar waarover de belasting loopt, en op zoodanige tijdstippen als aan de belastingschuldigen het best gelegen komen."

Bij resolutie van den 8sten November 1831, n°. 9, werd echter weder bepaald „dat de bevolking van het regentschap Patjitan (Madioen) zou zijn vrijgesteld van alle belastingen, hoe ook genaamd, en mitsdien ook van de inmiddels reeds ingevoerde huistaks, waarvan de verdere invordering alzoo zou worden gestaakt." (VAN DEVENTER II. p. 430.) Evenzoo (volgens resolutie 16 October 1832 n°. 1) werd goedgekeurd „de door de residenten van Banjoemaas en Kediri tot stand gebragte regeling van het onderhoud en de bewaking der geheiligde inlandsche begraafplaatsen in hunne residentiën, door de vrijstelling van de daartoe bestemde of destijds gebezigde desa's, van de huistaks, landrente enz." (VAN DEVENTER II. p. 438.)

Eene verandering in de bestaande heffing van de huistaks in de nieuwe residentiën werd echter al spoedig noodig bevonden; en werd daarom „met het oog op Staatsblad 1829 n°. 19, bij resolutie van 17 April 1833, n°. 3, bepaald: „Dat in de nieuwe residentiën Banjoemaas, Bagělèn, Madioen, en Kediri, zou worden ingevoerd de bělasting, bekend onder den naam van huistaks. Dat de aanslag in die huistaks zou geschieden naar eene

klassifikatie, loopende van één tot vijf gulden 's jaars. Dat die huistaks zou worden toegepast op alle Javanen zonder uitzondering, die hun voornaamste middel van bestaan buiten den landbouw vinden; terwijl alles, hiertoe betrekkelijk, met overleg van de regenten en inlandsche hoofden moest worden geregeld." (VAN DEVENTER,, II. p. 445. Zie voorts: Resolutiën 26 November 1832 n°. 2, art. 9 en resolutie, 3 Februarij 1833 n°. 19.)

Bij Besluit van 8 Junij 1837 n°. 6 (Staatsblad n°. 26) werd bepaald, dat de voorschriften, vervat in Staatsblad 1829 n°. 19 regelende den aanslag en de heffing der belasting, bekend onder den naam van huistaks, voortdurend in de residentie Madioen zou worden opgevolgd, behoudens enkele daarbij vermelde wijzigingen, waaronder ook, dat de benaming dezer belasting zou worden vervangen door die van belasting op het bedrijf.

Bij art. 3 van dat besluit (niet in het Staatsblad opgenomen) waren de Residenten van Kediri en Madioen aangeschreven: om „met inachtneming van het bij art. 12 bepaalde, de bedoelde belasting mede toe te passen op alle, eenig bedrijf uitoefenende, geen landbouwers noch ambtenaren zijnde ingezetenen van de residentiën onder hun beheer, onverschillig of die personen al dan niet in de desa's wonen, alwaar de heffing der landrenten door het ingevoerd stelsel van kulturen is vervangen geworden; en om den aanslag hoofdelijk te doen, volgens den geest van het Staatsblad 1829 n°. 19, en de verdeeling niet aan de desa- en kampoenghoofden over te laten." (VAN DEVENTER, III. p. 82.)

Met het nemen van dit besluit was de voornaamste stap gedaan om ook in de nieuwe residentiën de huistaks te doen verdwijnen. En voor geheel Java had zulks plaats bij de publikatie van 16 December 1851,

Staatsblad n°. 75, waarbij de voorschriften gegeven in artikel 10 en 11 van het besluit van 4 Januarij 1819 n°. 1 Staatsblad n°. 5) werden ingetrokken, en ingesteld werd eene belasting op het bedrijf op Java.

De vroegere huistaks, nu belasting op het bedrijf, is als onderdeel van de landelijke inkomsten, bekend onder den naam van belasting op de gebouwde eigendommen, in tegenstelling van de landrente, die genoemd wordt belasting op de ongebouwde eigendommen. Dien ten gevolge betaalt de inlander dan ook grondlasten, zoodra hij een fundament in den grond legt, en daarop een steenen gebouw optrekt.

Door de nu vigerende belasting op het bedrijf worden getroffen: „inlanders en daarmede gelijkgestelde personen, die van den landbouw niet hun hoofdbedrijf maken, onverschillig of zij al dan niet hoofden zijn van huisgezinnen, vrouwen en weduwen daaronder begrepen. Deze belasting wordt individueel aangeslagen en ingevorderd; aan elk belastingschuldige wordt daarvan, door zijn onmiddellijk hoofd, een bewijs uitgereikt (vergelijkt Staatsblad, n°. 29), de heffing geschiedt door de hoofden, tegen een collecte-loon van acht ten honderd; de betaling kan plaats hebben bij termijnen, ter keuze van den belastingschuldige, doch moet afgeloopen zijn vóór 31 December." (Verg. Bijblad op het Staatsblad van N. Indië, n°. 923, IV. p. 322, bevattende eene zeer uitvoerige „lijst van de verschillende bedrijven, handwerken en neringen, vallende in de belasting op het bedrijf"). (v. DEVENTER II. p. 402 (†)).

POENSEN.

NB. *De bij dit stuk behoorende Lijst van javaansche woorden kan, wegens plaatsgebrek, eerst in een volgend deel worden geplaatst.* (Red.)

Een kort bezoek aan Môdjô-warnô. (1)

Van Java's hoofdstad, Batavia, komt men viâ Samarang, na drie dagen stoomens te Soerabaja; zeventien uren of 51 palen zuidwaarts van Soerabaja ligt Môdjô-warnô. (1) Ik noodig u uit om aan Môdjô-warnô in deze oogenblikken een kort bezoek te brengen. De meesten uwer weten, dat ik er eenigen tijd als zendeling werkzaam was. Môdjô-warnô is een groot javaansch dorp, waaraan onmiddellijk eenige andere dorpen grenzen. Deze, te zamen met nog enkele verder afliggende, noemen wij het Môdjô-warnôsche, omdat ze allen behooren tot den werkkring van den zendeling, die hier de eenige Europeaan is.

Gij komt alzoo in uwe verbeelding geheel onder Javanen; laat u dit echter niet in het minst beangst maken. De Javanen zijn geen apen, geen menscheneters, geen koppensnellers ook. Als gij hun niets doet, zullen ze u ook niets doen; vooral niet omdat gij Hollanders zijt, voor wie ze bang, liever slaafsch eerbiedig zijn. Ziet maar eens, die man daar gaat nu al aan den kant van den weg zitten met den rug naar de voorbijgangers gekeerd, om ons aanstonds zóó te laten passeren, dat

---

(1) Dit stukje diende als bijdrage tot eene der voordragten over de zending, in den verleden winter te Rotterdam gehouden.

(2) De residentie Soerabaja is verdeeld in 7 afdeelingen: Soerabaja, Grissee, Môdjô-kertô, Sidôardjô, Sidajoe, Lamongan en het eiland Bawean. Môdjô-warnô ligt in de afdeeling Môdjô-kertô. Deze afdeeling heeft 6 distrikten, in welke 1809 desa's of dorpen. Het distrikt waartoe Môdjô-warnô behoort telt 352 desa's.

hij ons niet ziet; en die drie ruiters, een weinig verder, stijgen nu al van hunne paarden, want te paard — zoo hoog — zouden ze ons niet durven laten voorbijgaan.

Toch hebben sommigen uwer nog geen rust; want, zegt ge: „al die zwarten!" Hoe! zwart? De negers van Afrika, die zijn zwart; de Javanen zijn bruin, donkerbruin en lichtbruin, al naar zij van jongs af meer of minder aan de hitte der zonnestralen zijn blootgesteld geweest.

't Is inderdaad goed, Toehoorders, dat we 't weten, dat in onze Oost, dat op Java, geen zwarten zijn. Als wij nu in het vervolg dezen of genen eens hooren spreken, meestal met eene soort van minachting van „die zwarten" liefst „van 'die zwartjes" dáár, dan kunnen we zeggen, dat ze er niets van weten, en willen we er dan bijvoegen, dat 't niet te pas komt met minachting te spreken van menschen, die van gelijke beweging zijn als wij, dan doen we tegelijk wat iedere vriend der zending doen moet: hij moet bij de menschen achting en liefde trachten te verwerven voor onze natuurgenooten in gindsche gewesten.

Door dat 't ons op reis van Soerabaja, met de postpaarden, die stellig al een' rid achter den rug hadden, niet erg is meêgeloopen, is 't bij onze aankomst te Môdjô-warnô al heel spoedig avond geworden. „En moeten" zóó vragen enkelen uwer, „moeten we nu in dit vreemde land, onder deze vreemde menschen den nacht doorbrengen?"

Ik heb het bijna drie jaren lang gedaan, Toehoorders, en altijd even gerust, in een huis, dat lang niet zoo goed gesloten was, als het uwe. Gelooft me, gij kunt het hoofd hier even rustig ter nederleggen als bij u. Terwijl gij slaapt, is het wel mogelijk, dat ze bij uwen buurman een gat

in den grond graven, om zoo in zijn huis te komen en weg te halen, wat ze krijgen kunnen, maar ze zullen hier bij den Hollander niet durven inbreken.

Ik zeg niet, dat ik dit laatste dadelijk geloofde; ik zeg ook niet, dat ik in het begin dadelijk sliep. Ik weet nog zeer goed, dat ik reeds den eersten nacht den besten meende iets te hooren aan de dunnen bamboeheining van mijn huis, en dat ik opstond en eene lantaarn opstak, en met mijn' wandelstok naar buiten ging, en een' bediende riep, en met dezen overal de ronde deed. 't Ging me echter, gelijk 't iedereen hier zeker ook wel eens gebeurd is bij zulke rondgangen: ik vond niets.

Ik herinner me ook zeer goed, dat ik daarna menigmaal ben wakker geschrikt door den gewonen javaanschen toeroep „koelô noewoen, toewan" (met uw verlof, mijnheer!) maar dan was dat geen dief, dan waren 't menschen, die mij voor een' ernstigen zieke kwamen oproepen.

Eindelijk herinner ik me ook nog, dat ik in zekeren nacht wakker werd, en gedwongen was te luisteren en weêr te luisteren naar iets, dat ik hoorde en nog niet gehoord had. Ik stond op, kleedde mij aan, nam alweêr lantaarn en wandelstok, ging naar buiten, den weg op, en liep ..... en zocht, tot dat mijn buurman, een Javaan, dien ik opgeroepen had, om meê te gaan, mij hard achterop liep, om mij te zeggen, dat wat ik hoorde, de nachtwacht was. Dat moet men maar weten! Wij keerden lagchende terug, terwijl ik bij mij zelven zeide: „'t Is toch maar goed alle dingen te onderzoeken."

De nacht is voorbijgegaan. Wie in Indië genieten wil van frissche lucht, moet vóór zonsopgang zijne woning uit zijn. 't Is bijna zes uur. Ja 't is wel wat frisch om te blijven staan; maar dit moet gij voor van daag toch eens doen, en wel tot dat de vriendelijke vorstin

van den dag dáár, boven den top van dien berg, te voorschijn treedt ..... Niet waar? o, dat is heerlijk! die eerste stralen, van die hooge bergen, over die uitgestrekte, jong groene, geheel onder water staande rijstvelden, hier vlak voor ons. – „Dat moest zoo een uurtje duren." – Ja maar dat gebeurt hier in Indië niet. Doordat de zon zoo regt oprijst, is het spoedig heel warm, en worden die frissche tinten dadelijk weggenomen. Gelukkig voor die hier wonen, dat deze heerlijke oogenblikken, iederen morgen, 't geheele jaar door terug keeren.

Blijven we niet langer staan!

„Die menschen daar," zoo vraagt ge „met dat lange haar, zijn dat mannen of vrouwen?" Die vraag doet men meer dan eens, maar als men twee weken hier is, vergist men zich nooit meer; òf misschien nog eens een' enkelen maal bij de ontmoeting van bruiden en bruidegoms. Deze zijn doorgaans zoo vreemd uitgedoscht, en hebben hunne aangezigten en gedeeltelijk naakte ligchamen met onoogelijke verwen zóó leelijk, de Javanen zeggen „zóó mooi!" gemaakt, dat men de bruid van den bruidegom onmogelijk kan onderkennen.

Die menschen met dat lange haar zijn mannen. In de haardragt doen ze voor de vrouwen niet onder. Even als ik, vindt gij het leelijk, maar laat ik er dadelijk bijvoegen, dat als die mannen aanstonds te huis komen – ze hebben zich nu pas gebaad in de rivier – zij dat haar netjes bijeenvoegen en daarover een' hoofddoek opzetten, dien zij den ganschen dag ophouden; ziet, even als die beide menschen, die daar aankomen. 't Zijn een paar bekenden, die zeker wel groeten zullen. Let maar op!

„Slamat éndjing toewan." (Goeden morgen, mijnheer!)

„Slamat ésoeq, paman; mĕnjang ngĕndi?" (Goeden morgen mijn vriend; waar gaat gij heen?)

„Datĕng Kertô-rĕdjô, toewan!" (Naar Kertô-redjô, mijnheer!)

„Slamat dalan." (Goede reis!)

„Inggih." (Dank u!)

Gij merkt, dat die menschen beleefd zijn, en vriendelijk antwoorden. Maar daarvoor moet men eerst een poosje onder hen geleefd hebben. In 't begin gingen allen, altijd zonder een enkel woord te zeggen, voorbij.

Ik geloof, dat gij 't vreemd vindt, dat al de menschen, mannen zoowel als vrouwen, barrevoets gaan; ja dat is vreemd, en voor onzen smaak en ons gevoel ook wel wat raar, maar men went er aan, even als aan zooveel andere dingen in dit land. Dat die man daar half gekleed staat te werken aan den weg, en dat die andere ginds met eene vracht rijst over den naakten schouder komt aanloopen, is voor u, die dat niet gewoon zijt, ook vreemd en raar.

Iets anders is, wat gij daar zegt, dat de menschen allen zooveel op elkaâr gelijken. Ik herinner me, dat ik 't zelfde vroeger ook heb gedacht en gezegd; maar al heel spoedig kwam ik hiertoe, dat 't onder de Javanen is als onder ons: inderdaad geen twee, die aan elkaar gelijk zijn, en, als bij ons, bestaan ook bij hen wel degelijk familietrekken. Dan ook zijn er, alweêr als bij ons, gezigten, waarop veel en andere waarop niets te lezen staat; zijn er met vriendelijke en met afstootende, zijn er met opene en met bedekte teekens in oogen en gelaat.

Al pratende zijn wij een eind den weg opgewandeld; maar zegt mij eens, toen wij zoo even dat kindertroepje voorbijkwamen, dat ons zoo lief goeden dag zeî, waarom wendet gij toen in eens de oogen af? Omdat de meesten half, en die kleintjes van 2, 3 en 4 jaar geheel naakt waren? Ziet, als ik dat ook gedaan had, toen ik hier

kwam, dan zouden ze nu zeker niet zoo aardig, lagchende gegroet hebben, stellig zouden ze dan hard weggeloopen zijn.

„Ja maar" zegt ge, „dat is toch een bewijs van onbeschaafdheid." 't Mag zoo wezen, maar gij begrijpt, dat als men tegenover onbeschaafde zeden en gewoonten – en er zijn er zoo vele – doet als gij daar deedt, men daarin weinig verandering zal brengen. Met wegloopende kinderen is niet veel te beginnen. Laten we echter hierop niet doorgaan. Ik wilde u vragen naar aanleiding van die ontmoeting met die kinderen: vindt gij 't niet heerlijk, dat wij zendelingen hier voor 't opkomend geslacht, waaraan niemand iets deed, eene school hebben, die iederen dag van 11–2 uur door ± 200 kinderen bezocht wordt?

„En komen ze daar dan zoo ongekleed op?" Neen, 't is eene vaste bepaling, dat allen die op school willen komen, ordentelijk, geheel gekleed moeten zijn; dit weten de ouders allen, al zóó goed, dat we zelden of nooit aanmerking behoeven te maken.

„Maar waarom van 11 tot 2 schoolgehouden? Een vreemde tijd!" Ziet hier de reden. De Javanen zijn landbouwers, en onder hen heeft men rijken, minder gegoeden en armen. Behalve de armen hebben allen 1, 2 of meer buffels en koeijen, die gebruikt worden voor veldarbeid en vervoer van goederen, of waarvan er moeten dienen om geslagt te worden bij groote feesten, als bij geboorten en huwelijken, ook wel bij plant- en oogstfeesten.

De buffels en koeijen nu moeten iederen dag geweid worden, en dit wordt gedaan door de kinderen der eigenaars, door jongens van 7 tot 11 en 12 jaar. Iederen morgen kunt gij onze knaapjes met hunne beesten voor den dag zien komen, en dan blijven ze uit tot 10 uur. Om 10 uur eet de Javaan. Vóór half elf, 11

uur, zijn de meeste jongens dus onmogelijk te krijgen, en dat ze tegen 2 uur weêr naar huis moeten, is, omdat ze dan andermaal uit weiden gaan, tot 5 uur, half zes.

Misschien vindt deze of gene 3 uren schoolgaan wat weinig? Vooreerst meer dan genoeg, Toehoorders! Als de behoefte aan onderwijs grooter wordt en de maatschappelijke toestanden veranderen, zal daarin van zelf wel wijziging komen. Zeker zou 't zeer onverstandig zijn, als we nu in die schooluren verandering gingen brengen. We moeten met de Javanen voorzigtig zijn: ze houden veel van den ouden gang. Nu, deze dus maar gelaten, zoo lang hij goed is. En in een land, waar niets voor de jeugd gedaan wordt, wezenlijk, laten we daar dankbaar zijn, als we zooveel kinderen iederen dag 3 uren lang onder onze leiding mogen hebben.

Gaarne liet ik u nu onze school eens zien, maar dan zoudt gij zooveel te vragen en ik u zooveel te antwoorden hebben, dat er van 't verdere bezoek aan Môdjôwarnô niet veel meer kon inkomen. Ik wil u alleen nog maar verzoeken, om van 't bestaan onzer school, die niet lang geleden op den Hoofd-inspecteur een' zeer gunstigen indruk maakte, nota te nemen, en dit vooral voor 't geval, dat gij menschen spreekt, die uit onwetendheid lust hebben de zending verdacht te maken met 't zeggen, dat de zendelingen slechts kerkjes bouwen, preeken, doopen, enz. en anders niet!

Wij waren op den grooten weg, die langs Môdjôwarnô en de aangrenzende dorpen heenloopt. Het bevreemdt u, gelijk 't in der tijd mij bevreemdde, dat van de huizen der menschen weinig of niets te zien is. Als gij hier en daar die lieden op den weg niet zaagt, en hier vlak bij ons den smid van het dorp niet hoordet, zoudt ge al ligt tot de gedachte komen, dat gij in eene

onbewoonde streek waart. Dit is toch lang niet het geval.

Achter deze hooge, breede, zware, dubbele heggen, waartusschen doornen, takken, houten en allerlei geworpen zijn, en tusschen welke, op gelijke afstanden, digte, hooge bamboe struikgewassen naar ons overhangen, achter dezen echt javaanschen muur wonen honderden en nog eens honderden gezinnen, op groote en kleine erven, die meest door kleine hegjes van elkaar gescheiden zijn, en waarlangs smalle wegen of ook wel voetpaden loopen.

En weet gij nu, waartoe die zware heg, die javaansche muur, moet dienen? Die moet de menschen en hun goed beschermen tegen inbraak.

Toen ik te Môdjô-warnô kwam, had ik vóór mijn erf ook dien donkeren muur. Mijn eerste werk was hem te laten wegnemen. Wij Hollanders zien immers gaarne goed voor ons uit, en houden van frischheid? De Javanen zouden dit gaarne van mij hebben overgenomen; althans die bij mij op het erf woonden verheugden zich gedurig in het heerlijke, ruime uitzigt; en ze zouden er hunne landgenooten stellig toe opgewekt hebben, mijn voorbeeld te volgen, als 't geen politiemaatregel was, die den Javaan verpligt zulke heggen te zetten.

In den laatsten tijd kwam er deze bepaling bij, dat vóór dien muur eene breede diepe sloot moest gegraven worden, voornamelijk om het weghalen van vee uit de dorpen onmogelijk te maken.

Als we nu niet in den regentijd waren, Toehoorders, zouden we met elkaâr het dorp zelf eens ingaan. In dezen tijd van het jaar is het voor ons niet te doen. De dorpswegen en voetpaadjes zijn thans meer dan slecht, en op verscheidene plaatsen zouden we zóó diep in de klei zakken, dat we er niet dan met groote moeite zouden uitkomen. En nu weet ik wel, dat 't slechts een enkel

woord kost en men zal ons dragen, maar we zijn met zoo velen, dat 't wel wat al te veel van de menschen zou gevergd zijn. Zeker zoude deze en gene er ook tegen opzien, om op den rug van een' Javaan plaats te nemen. We zullen dan maar hier voor den hoofdingang van het dorp even blijven staan. 's Avonds en 's nachts wordt deze ingang gesloten, en bewaakt door eene dorpswacht, die iederen voorbijganger met „werda" om antwoord vraagt.

Dat ik menigmaal langs slapende wachters ben gekomen, zal ik u maar onder de roos vertellen, en dat er onder de javaansche dorpswachten zijn, die zelven wel mogten bewaakt worden, is, helaas! maar al te waar.

Gij ziet door dezen hoofdingang, geheel in de verte een groot javaansch huis. Dat is het huis van den loerah, van het dorpshoofd.

Een dorpshoofd! ..... En nu hebt gij allerlei vragen, die ik thans onmogelijk allen kan beantwoorden. Hetgeen gij hoofdzakelijk weten moet, wil ik u meêdeelen.

Elk javaansch dorp, groot of klein, heeft een eigen dorpsbestuur. Van een dorpsbestuur is de loerah, die elders ook wel anders heet, het hoofd. Zulk een dorpshoofd wordt door de heerendienstpligtigen, door de opgezetenen, uit de bevolking gekozen, maar ontvangt van 't Nederlandsch-indische gouvernement zijne aanstelling. In den regel kiest de bevolking den, naar hare meening, braafsten man tot haar hoofd; maar vooral zoekt zij uit den meest pinteren (gelijk de Javaan dat noemt), dus den meest slimmen en gevatten, den knapsten, die het best praten kan, die vooral hierdoor 't meest geschikt is om de belangen van het dorp bij 't hoogere bestuur te bespreken.

Nu moet ik, voor ik verder ga, iets meêdeelen,

dat wij, vrienden der zending, als een belangrijk verschijnsel in onze Môdjô-warnosche buurt, niet onopgemerkt mogen laten. In den omtrek hier zijn verscheidene dorpen, waarin alleen de dorpshoofden christenen zijn. Ik beweer niet, dat deze dorpshoofden onze beste christenen zijn; maar zeker is 't, dat de meesten boven velen hunner ambtgenooten uitmunten.

Naast het dorpshoofd staat een man, die plaatsvervangend hoofd is (bij ziekte of afwezigheid); een derde in het dorpsbestuur is schrijver; een vierde heeft het oppertoezigt over de waterleidingen der rijstvelden; eindelijk behooren bij ieder dorpsbestuur drie of meer politiemannen.

Gij merkt teregt op, dat als 't onder de Javanen zóó gesteld is, men mag spreken van eene ordelijke maatschappij.

Ja! ..... En nog eens ja! ..... Eene ordelijke maatschappij; maar ..... en ziethier den sleutel van veel ellende in deze maatschappij: overal op Java laat het gehalte der dorpsbestuurders zoo oneindig veel te wenschen over. En kan dat wel anders? Is het genoeg, dat die menschen van nature een gezond verstand en een goed oordeel hebben, en alleen hierdoor geschikt zijn, om dienaren te wezen van ons Nederlandsch-indische gouvernement? Moest de school niet overal allerhande kennis aanbrengen? Moesten handel en nijverheid niet overal de beschaving bevorderen? Moest onze christelijke godsdienst – liever de christelijke godsdienst – niet overal Gode gewijde harten, vrome gemoederen en – vooral voor den Javaan zoo noodig, een zedelijk leven geven? Waar in eene maatschappij, als de javaansche, de school ontbreekt, de handel en de nijverheid de beschaving niet krachtig in de hand werken, en waar, in eene maatschappij als deze, naast het verlammende, javaansche Mohamme-

danisme, het Christendom niet geplant en zijn wasdom niet krachtig bevorderd wordt, daar beteekent de beste organisatie niets; daar lijdt 't arme volk onder alle wettelijke bepalingen en verordeningen.

Waarom wordt er steen en been geklaagd over de ellendige dorpshoofden? Waarom over de tienmaal meer ellendige politie? Omdat er ontbreken de school en de christelijke godsdienst.

En is zulk een toestand niet vreeselijk treurig in een land van 17 millioen menschen, onder welke, volgens de adat, volgens de oude regten en gewoonten, niemand iets, maar alleen het hoofd met de zijnen alles te zeggen heeft?

Luistert: waar een dorpsbestuur op Java goed is, verscheidene dorpen hier zeggen 't u, daar, Toehoorders, is of wordt het gansche dorp goed; want als 't bestuur voorgaat, dan moet de rest volgen.

Als het dorpsbestuur besluit en zegt: er mag in dit dorp geen opium geschoven worden, dan wordt er geen opium geschoven; en wederom als het dorpsbestuur op Java besluit en zegt: er mogen in dit dorp geene publieke danseressen komen, dan zal niemand 't wagen haar binnen te halen.

Opium en danseressen! Zietdaar twee booze geesten, die over den armen Javaan een' vloek brengen.

Ik weet dat bij ervaring; ik heb het in de binnenlanden van ons Java gezien. En als gij op dezen oogenblik een exemplaar voor u hadt van de door opium vergiftigde, uitgeteerde Javanen, of als gij met mij waart geweest in het donkere opiumhol, waar die ongelukkige schepsels zich, zelfs op klaarlichten dag, liggen te verlustigen in het opzuigen en uitblazen van dien verderfelijken opium, dan zoudt gij met mij walgen en ook uit het diepst van uw gemoed zou de zucht opgaan: „Ach,

wat is er onder de menschen een ellende, en wat doen wij, christenen eigenlijk toch weinig om aan al die ellende een einde te maken!

Ik heb u vóór den ingang van ons dorp nog al iets moeten zeggen. Zegt 't voort, Toehoorders! Zegt 't aan hen, die met u belang stellen in het werk der zending, maar zegt 't ook tot hen, die daarin nog geen belang stellen; zegt 't vooral aan hen, die beweren, dat 't niet noodig is het Christendom te planten onder niet-christenvolkeren, die vertrouwen, dat de eigene godsdienst van die volken, bij toenemende beschaving, hen eens zal leeren heerschen over verkeerde lusten en booze hartstogten.

Neen, dat kan geen natuurdienst, dat kunnen geene oostersche wijsgeerige stelsels, dat kan ook geen heidensch mohammedanisme; dat kan alleen het gezegende Christendom, dat kan alleen het Godsrijk door CHRISTUS op aarde gesticht, omdat dit alleen niet slechts naar en voor, maar ook in den mensch is, den mensch geschapen naar 't beeld van God.

Maar wij gaan verder, of liever we keeren terug naar mijne bamboewoning; 't zou ook al te warm worden; toch is 't nog betrekkelijk vroeg in den morgen.

Gij ziet verscheidene menschen mijn erf opgaan; mannen en vrouwen, alleen, ook wel met kinderen; en gij vraagt wat dat beduidt. „Toch geen kerk van morgen?" Neen, dat is alleen 's Zondags; de kerk staat ook ergens anders; de menschen zijn dan ook wat netter gekleed. „Catechisatie misschien?" Ook niet, dat is op andere dagen; daarvoor wordt ook de kerk gebruikt. „Toch geen menschen, die een bezoek komen brengen?" Neen, ook al niet; 't zou kunnen zijn, want er komen wel eens velen tegelijk, meest 's Zondags na kerktijd; maar bezoeken afleggen doen ze meer in den namiddag. Ik zal u zeggen, wat die

menschen komen doen. Iederen dag, behalve 's Zondags, men weet dit in den ganschen omtrek hier, iederen morgen komen er van alle kanten, soms van uren ver, en mohammedanen, even goed als christen-javanen, om geneesmiddelen, voor zichzelven of voor ongestelden, die men heeft meêgebragt, of voor zieken, die men tehuis moest laten.

Gij ziet dat kleine huis daar met die openstaande deuren? Op 't oogenblik zijn daar stellig 10 à 20 ooglijders, meest met oogontsteking. Zoodra ik dezen geholpen heb, ga ik naar het huis, dat daar een weinig verder staat, waar gij de menschen ook ziet binnen loopen, en daar zijn er dan 30, 40 misschien wel meer, die voor allerlei kwalen en gebreken om hulp komen.

„Zijt gij dan dokter?" Neen, maar gij weet, dat onze zendelingen gedurende hunne opleiding onderrigt ontvangen in de praktische genees- en heelkunde, en, gij kent het spreekwoord: „al doende leert men", maar ook dat andere „in het land der blinden is éénoog koning"; eindelijk, gij weet 't allen bij ervaring: vertrouwen op God geeft den mensch moed en kracht en leert hem menigmaal de handen uitsteken, waar hij ze zonder dat stellig zou t'huis houden. „Ja dat is waar, maar ..... „in 't land der blinden éénoog koning?" Zijn er dan voor de Javanen hier geen dokters en heelmeesters?"

Voor 1800 dorpen hebben we hier slechts één Europeschen dokter, slechts één man die gestudeerd heeft. Van inlandsche dokters, die voor rekening van het Gouvernement opgeleid worden te Batavia, en die overal in den Indischen archipel verspreid worden, heb ik in onze afdeeling nooit iets gemerkt.

En, de vrouwen in de verschillende dorpen, die zichzelve tot dokteressen maken, òf 't door de dorpelingen

met geweld gemaakt worden, omdat er toch hulp moet zijn, beteekenen niets. Wat zeg ik? Niet zelden zouden ze in plaats van dokteressen, moordenaressen moeten genoemd worden. Nooit heb ik dit erger ondervonden, dan bij een geval, dat ik u wil meêdeelen.

Ik werd geroepen bij eene vrouw, die in een' hoogstgevaarlijken toestand verkeerde, die echter door eene zeer eenvoudige behandeling en bij behoorlijke zorg, stellig spoedig herstellen kon.

Toen ik bij haar kwam, lag ze op den grond, op een matje, met een paar kussens onder het hoofd, dat door haren man werd vastgehouden. Regts en links van haar lagen op de knieën, niet minder dan 6 dokteressen, die uit verschillende dorpen waren zamengeroepen.

Ik vroeg, nam waar, dacht na, en lette intusschen op wat die docteressen deden. Wat deden ze? De lijderes had groote behoefte aan rust; ze sloot gedurig de oogen om te slapen; maar ziet, telkens als de oogen van afmatting digt gingen, blies de eene vrouw ze open; toette de andere vrouw de patiënt in de ooren; knepen en schudden de vier anderen haar de beenen; want, zeiden ze, als ze de oogen sluit, dan gaat ze dood.

Zeer bedaard gaf ik haar mijn' raad.

Ik wachtte, of men dezen zou opvolgen. Niet opgevolgd! Zoodra 't noodig scheen, blies, en toette, kneep en schudde men.

Ik herhaalde wat ik gezegd had, met meer aandrang; sprak vooral den man nog eens aan, die mij anders wel vertrouwde; altijd 't zelfde, men geloofde mij wel, maar als ze de oogen sloot, dan zou ze dood gaan.

Zelfs eene ernstige waarschuwing baatte niet. „Maar dan hadt gij mij niet moeten laten roepen! Gij wilt niet doen wat ik zeg! Nu, dan ga ik maar weêr heên."

Ik ging heen; niet dadelijk naar huis. Ik zocht onzen javaanschen schoolmeester op, een' man, die veel invloed heeft. Ik vertelde hem de zaak, en raadde hem daar eens heen te gaan, omdat die vrouw anders stellig bezwijken zou.

Ik hoorde den ganschen avond niets. Gaarne had ik er nog eens heengegaan, maar ik moest ook nu, gelijk bij zoo menig geval te voren, schijnbaar hard wezen. Anderen moesten immers van dit gebeurde weêr iets leeren.

Niet zonder zorg over die arme vrouw, ging ik den nacht in. Ik werd niet opgeroepen; maar toen ik 's morgens vroeg naar buiten kwam, zat haar man reeds bij mijn huis mij op te wachten.

„Wel man!" (Ik dacht niet anders te hooren, dan dat zijne vrouw overleden was). „Vergeef mij mijnheer, dat ik gisteren uw' raad niet heb opgevolgd; maar u weet hoe 't gaat, als er zooveel doekoens (dokteressen) zijn." „En wat wilde je nu?" „Ze zijn allen weg, en nu wilde ik u vragen, of u nog eens zoudt willen komen." „Hoe gaat 't er meê?" „Nog net hetzelfde, mijnheer!"

Ik vergaf 't dien man, en zeide 't hem ook, terwijl ik er bijvoegde, dat ik 't hem toonen wilde door dadelijk te komen. Ik ging meê; mijn raad was reeds opgevolgd; de zieke lag gerust te slapen; ik kwam denzelfden dag nog eens, en nog eens, en nog eer 't avond was, was het gevaar volkomen geweken. Ik kan u zeggen, dat ik dankbaar was.

De geneeskundige hulp onder een groot deel onzer Javanen, 't is geene hulp! Welnu dat de zending dan helpe! En *zij* kan dat, onder de Javanen ten minste, zij kan dat, beter dan de beste doctoren. De zending leeft voor de menschen! Waarom gaan de meesten van die lieden, die hier iederen dag komen, niet naar den

door het Gouvernement aangestelden en bezoldigden geneesheer? Omdat hij te ver af woont? Maar van zijne naaste omgeving komen ze dikwijls hier. Ze durven niet, en velen zouden bij ons ook niet durven komen, als ze het niet van dezen en genen gehoord hadden, dat ze zich niet regtstreeks tot den zendeling, maar tot een' zijner javaansche helpers te wenden hebben. Ziethier, Toehoorders, een groot deel van onze kracht; laat ik liever zeggen: ziethier onze methode, onze wijze van werken. Begrijpt ge wat ik bedoel?

Ziet, niet *ik* ontvang die zieken; maar mijn helper, een Javaan, een man, die vertrouwen heeft en door zijne gansche persoonlijkheid vertrouwen weet te wekken.

De Javaan durft niet; hij vreest den zendeling, ja ook hem, omdat hij Hollander is. Van daar, dat wij hier te Môdjô-warnô altijd getracht hebben door middel van enkelen ons groote doel te bereiken. Javanen, menschen, die een' geruimen tijd onder onze leiding hebben gestaan, met ons hebben omgegaan, ons hebben gezien in doen en laten, van ons hebben geleerd, zij zijn het, door wie we hier werken, zij zijn het dan ook, aan wie we hier, naast God, de vestiging van het Christendom te danken hebben.

Op het oogenblik staat ons hier voor verschillende werkzaamheden een uitnemend drietal ter zijde. De man, die daar in dat huis bezig is de zieken te ontvangen, is een man voor het practische leven, en opmerkelijk is het, dat op godsdienstig gebied niemand beter dan hij de practische zijde van het Christendom heeft leeren kennen en tracht in beoefening te brengen. Even goed en nuttig is zijn broeder, onze schoolmeester. Al wat die man doet, doet hij goed. Niemand beter geschikt dan hij om met kinderen om te gaan, en geen die

zooveel slag zou hebben als hij, om de ouders aan het verstand te brengen al wat voor hen zelven en hunne kinderen nuttig en noodig is. Eindelijk, niet minder gelukkig zijn we hier met onzen Javaanschen voorganger, PAULUS TOSSARI, die reeds 27 jaren lang, bepaaldelijk bij het gemeentewerk, altijd even trouw en steeds bereid, met de beste bedoeling, de regterhand is van den zendeling. Deze drie mannen zijn de steunpilaren onzer Môdjô-warnôsche zendinggemeente. Zal ik ze u nader leeren kennen? Maar dan zou ik u te lang bezig houden, en uw bezoek zou niet kort zijn, maar lang worden.

Zal ik u dan van de gemeente en van wat de prediking des Evangelies bij haar uitwerkt nader verhalen? Maar ook dan werd 't voor ons allen te laat.

Eindelijk, zal ik u getallen noemen, opdat gij toch iets moogt hebben tot vermeerdering uwer kennis in dezen? Maar dan zou ik u, mijns inziens, stellig iets geven van weinig of geene waarde.

Neen, vraagt in eene zendinggemeente nooit naar getallen! Waarlijk ze zeggen niet veel.

En te Môdjô-warnô, zoekt daar de vruchten der Evangelieprediking niet in de doopboeken, deze zijn goed gevuld. Zoekt ze niet in eene volle kerk; deze is hier altijd goed bezet. Zoekt ze evenmin in de kennis der jeugdige lidmaten; deze is, op enkele uitzonderingen na, altijd uitnemend. Neen, let hier op enkele mannen als ik u zoo even slechts mogt aanwijzen, die door hunnen ganschen handel en wandel toonen christenen te zijn! Zij zijn onze steun en hoop; zij waren voor velen de wegbereiders voor de komst van CHRISTUS, die niet als MOHAMMED met het zwaard, maar ook hier met de magt der heilige liefde trouwe discipelen heeft gevormd.

„Dus is het Christendom te Môdjô-warnô gevestigd,

er zijn een aantal gedoopten, en onder dezen eene kern, die goed is?" Ja, maar verstaat dit wel, Toehoorders, vóór gij Môdjô-warnô verlaat. Ik zeg niet, dat onze christelijke gemeente hier is als eene hollandsche van 1000 jaren oud. Ik zeg niet, dat haar kern is, als die eener eeuwenlang gevestigde. Ik vergelijk niet. Wilt ge 't evenwel, spreekt dan van kinderen en van zonen.

Onder u dan de zonen, hier de kinderen. „Ze staan dus nog niet voldoende op zichzelven, onze christen-javanen; wat ze gelooven en doen is dus nog geen door strijd verkregen kunnen en willen?" – „Juist! ze zijn kinderen, maar goede kinderen! Kinderen, die, als de voogdijschap niet wordt opgeheven, die als de zending onder hen blijft doen wat ze doet en telkens meer doen moet, zonen zullen worden.

Dat zal echter niemand onzer beleven, want, Toehoorders, bij ieder bezoek in zendinggemeenten, ook bij ieder bezoek aan Môdjô-warnô zullen we moeten zeggen gelijk het is, en och! dat 't door ons telkens meer en beter mogt verstaan worden: het werk der zending, hoe heerlijk en schoon, is een werk der eeuwen; maar ook een werk, waarop God altijd zijn' zegen schenkt.

Februarij 1875. J. W. ROSKES.

Een Ornamentenfeest van Gantarang (Zuid-Celebes) tot bezwering der cholera.

In het regentschap Gantarang had eerst in Mei en Juni 1874, daarna in Februari 1875 cholera geheerscht. Van bestuurswege werden genees- en desinfectiemiddelen verkrijgbaar gesteld, en hygiënische maatregelen genomen. Het bijgeloof openbaarde zich bij de inlanders al spoedig in droomen, geesten, spoken, enz., om daaruit op te maken den al of niet langen duur en den graad van hevigheid der ziekte, en in voorbehoedmiddelen door offeranden aan KARAENG LOWE. (1) In de afdeeling Bonthain (Celebes) vindt men in de bergstreeken eene plaats genaamd Gantarangkeke, waar alle jaren in 't begin van den regentijd een groot feest plaats heeft voor KARAENG LOWE, om hetwelk te vieren de bevolking van Celebes van heinde en verre bijeenstroomt. De offeranden bestonden in geiten en karbouwen, wier bloed geplengd werd, en met allerlei eetwaren op heilige plaatsen werd gedeponeerd; het nederleggen van gedeelten van water- en moerasplanten, wier aanraking overgang der smetstof

---

(1) KARAENG LOWE, de groote heer, waarschijnlijk dezelfde als BATARA-GOEROE op Java, en als SIWA bij de Hindoes. De Karaeng-Lowe-vereering is een overblijfsel van de vroegere Siwa-dienst. De korte verklaring van dezen God en zijne vereering, door den Heer HARREBOMÉE in zijn opstel gegeven, laten wij hier achterwege, om redenen voor den met zulke godsdiensten eenigszins bekenden ligt te begrijpen; zij komt in hoofdzaak met die van GOUDSWAARD overeen. (Zie over deze vereering het belangrijke opstel van wijlen den zendeling A. GOUDSWAARD in dit Tijdschrift, Deel IX, (Jaargang 1865), blz. 75 e.v.) *Redactie.*

na zich moet slepen, het dragen van djimats (amuletten) van allerlei soort, het oprigten van altaren en het hangen van bezweringsmiddelen vóór de huizen en op de hoeken der wegen, ja wat niet al!

Op eene van de wekelijksche vergaderingen kwamen de Regent en de hoofden van het regentschap Gantarang tot mij, met het dringend verzoek, of het hun vergund mogt zijn, ter bezwering der cholera een ornamentenfeest te houden: loodsen op te rigten, een karbouw te slagten, hanen te laten vechten, te laten dobbelen en dieren te offeren. Het motief was, dat bij de in de jaren 1864-1865 geheerscht hebbende cholera bijna duizend menschen gestorven waren, en dat na het houden van een dergelijk feest de ziekte geweken was (zegge uitgewoed had.) Daar het alleen den Assistent-resident op Celebes gegeven is, dergelijke verzoeken in te willigen, beloofde ik het verzoek te zullen voordragen en ondersteunen. De motieven, die mij daartoe hebben geleid zijn: dat de Regent niets minder dan een speler was, en ik ten volle overtuigd was, dat hij het slechts vroeg als uitwerksel van bijgeloof, en dat zoolang het bijgeloof zich beperkt tot dergelijke onschuldige uitingen, ik, bij volkomen afwezigheid van middelen tot opvoeding en onderwijs, geloofde het regt niet te hebben, mij daartegen te verzetten.

Als een paar staaltjes van heerschend bijgeloof diene het volgende. In kampong Papandjaga (gelegen in de hoofdplaats Boeloekomba) staat een huisje, tegen den regel niet op palen gebouwd, waarin de kwade geesten gezegd worden zich te vereenigen om offeranden te ontvangen, en ter wier eere bij gelegenheid van feesten, optogten worden gehouden en geestenbezweerderessen alsdan vóór en in de nabijheid daarvan tandakken en de geesten

door gezangen vereeren en tot goedwilligheid stemmen. In de kampong Batoepie (nabij Boeloekomba) zijn in eene kom der rivier Teko heilige palingen, waarbij een priester is aangesteld; komen er nu vereerders (tevens verzoekers), dan slaat die priester op een tamboerijn, op welk geluid de zeer tamme palingen naar den wal komen en kippenvleesch te eten krijgen. Bijt een paling een' offeraar in de vingers, dan beduidt dit eene gunstige beschikking omtrent zijn' wensch, die meestal bestaat in het vragen door kinderloozen van kinderen, en door verliefden om wederliefde of het vinden van tot minne geneigde harten. Men verbindt zich alsdan om nimmermeer palingen te eten of te vangen.

Weldra kwam er een schrijven van den Assistent-resident, dat het verzoek om de aangevoerde motieven werd toegestaan, onder voorbehoud echter, dat het feest plaats zoude vinden op eene opene vlakte, en niet in de onmiddellijke nabijheid van eene kampong.

Aangezien er nu vele toebereidselen moesten worden gemaakt, zoo duurde het nog een paar weken alvorens alles gereed was. Toen kwam de Regent mij uitnoodigen, om ten minste de hoofdplegtigheid van het feest te komen bijwonen, aangezien anders de goede gevolgen grootendeels zouden uitblijven; want de geesten moesten zien, dat de blanda's (Hollanders) het met de itam's (inlanders) eens waren. Eerst maakte ik bezwaren, vooral omdat ik eenige dagen vóór het feest met glas eene diepe wonde in den palm der linkerhand had gekregen en daardoor den teugel niet konde houden, zoodat mijn paard aan de hand moest worden geleid; maar de Regent vroeg het zoo dringend, dat ik uit politiek toegaf, en beloofde de njonja petorò (mijne vrouw) mede te brengen.

's Morgens vroeg van den 6den Maart 1875 vertrokken

we in grooten getale naar het drie palen van de hoofdplaats Boeloekomba gelegen feestterrein te Sapiri (Gantarang), gelegen aan den grooten of postweg. Mijne vrouw met de kinderen werden in een tandoe gepikold, de juist bij mij gelogeerde hulpprediker bij de protestansche gemeente van Bonthain – de heer VAN DER WAL, – mijn persoon, mijn personeel en nog eenige Europeanen waren te paard, even als de den voor- en achtertrein uitmakende politiedienaren, bedienden en volgelingen. Na drie kwartier te hebben gereden, kwamen we op de plaats der bestemming, zijnde eene groote grasvlakte aan de eene zijde door de zee, aan de andere zijde door den grooten weg, en aan de achterzijde door kleine boschjes begrensd. Op die vlakte stonden voor deze gelegenheid een drietal groote loodsen van bamboe met atappendak, en eene omheinde ruimte, waarboven aan een staak gebonden de nederlandsche vlag woei.

We werden door den Regent onder gamelangspel ontvangen. Toen we in de voor ons bestemde loods traden, zagen we aan de achterzijde eene soort van estrade, half verborgen achter eene draperie. Op die estrade waren alle doekons (vroedvrouwen en tevens geestenbezweerderessen) van heinde en verre gekomen, nedergehurkt, zeker dertig in getal. Zij bewaakten de ornamenten van het regentschap, prevelden gebeden, en roerden allerlei instrumenten, als gongs, tamboerijns, en maakten veel leven. Wij namen plaats om eene groote tafel, en maakten kennis met de aanwezige vrouwen en dochters van den Regent en de voornaamste hoofden, terwijl allerlei hollandsche en inlandsche ververschingen werden gepresenteerd. Na een pooze rondgekeken te hebben en de opmerking te hebben gemaakt, dat de aanwezige duizenden inlanders in tegenstelling met eene hollandsche menigte

zoo stil als muizen waren, wat trouwens door geheel Indië zoo is, behalve daar waar veel Chinezen bij elkaar zijn, traden drie dansers op om te tandakken (hier genaamd padjoge). Twee er van waren vrouwen, doch deze hadden de borsten en het achterlijf zoo stijf met slendangs gespannen, dat ze bijna niet als vrouwen te herkennen waren; aan de haren zeker niet want én man én vrouw draagt die in Indië lang (behalve aan het hof van Bone). Ze hadden in plaats van hoofddoeken songko's op; dit zijn gevlochten mandjes in den vorm van eene turksche muts. Hunne sarongs en baadjes waren van mooije, zware stof met gouddraad doorweven en belegd, en de krissen en krisscheden fonkelden van goud. Een Europeaan, die pas uit Europa komt, vindt in indische dansen niets moois, maar als men lang in 't binnenland is geweest en het meermalen aanschouwd heeft, bewondert men de lenigheid van armen en beenen en de bevallige standen. De straks genoemde doekons hieven tusschenbeiden eene soort van refreinlied aan, wat benevens den klank der gamelan, gongs, tamboerijns, triangel, castagnetten, etc. de maatmuziek vormde, waarop de dans werd uitgevoerd, met steeds sneller wordenden takt en steeds wilder wordende bewegingen, tot op eens, met een' snellen bons op een' grooten gong en sterken dreun, de dans ophield, de muziek zweeg en de dansers met naar den grond geslagen blikken en slap hangende armen stil stonden, alleen door de hijgende boezems leven verradende.

Na afloop van den dans begon de eigenlijke heidensche plegtigheid. In de vroeger genoemde omheinde ruimte was vooraan een kuil gegraven, waarin vier levende dieren: een aap, een varken, een leguaan en een schildpad (in vroeger tijd werd daarin ook een mensch, een slaaf geworpen). Achter den kuil was de grond opgehoogd en

in 't midden een staak waaraan eene vlag. Nu werden de ornamenten in plegtigen optogt van de estrade naar het verhoogde terrein achter den kuil gedragen.

Ornamenten zijn zooveel als de kroonsieraden van het regentschap; daaraan wordt eene geheimzinnige kracht toegekend en aan den bezitter het regt van heerschen gegeven. In de gouvernementslanden bestaan die ornamenten van een Regentschap uit eene lans (poke tandjengang) met gouden handvat en schede, een schild, een kwispedoor, een' waterketel, eene sirihdoos (epoe), een zonnescherm met vergulden knop en voorts witte en blaauwe velden, met vergulde strooken, eene kris met gouden kilikili en tolitoli, (1) gouden, uitgewerkte schede en band, eene oorlogsvaan, een' trommel, enz. De oudste regentschappen hebben de meeste ornamenten, dikwijls geschenken of zegeteekenen, maar de heiligste zijn in den regel overblijfselen van lijken van vroegere vorsten, en worden in gouden kistjes met zijde en franje omwonden gedragen. (2)

De stoet werd voorafgegaan door de drie vroëger genoemde tandakkers, voorts vele met lansen gewapenden, de dragers der ornamenten, onder eene soort van atap vervaardigden troonhemel, begeleid door den Regent zelven, de stoet doekons, die onder 't geluid van groote schellen en triangels voorttrok, en eindelijk wederom gewapenden.

---

(1) Volgens het Makassaarsch Woordenboek van Dr. MATTHES is kilikili een gouden of hoornen ringetje of schijfje tusschen het gevest en het lemmet der kris, en tolitoli het oor van het band aan de scheede eener kris, afgeleid van toli = oor. *Red.*

(2) »In het gouvernement Celebes en onderhoorigheden verstaat men onder ornamenten wat men elders rijksieraden noemt, onder ornamentsvelden, die velden wier opbrengst een deel der inkomsten of als het ware van het tractement der hoofden uitmaakt, en die te dien einde door de onder hen staande bevolking in heerendienst moeten worden bewerkt." (Mr. M. C. PIEPERS in de Gids, Sept. 1875, pag. 465. *Red.*

Aan de omheinde ruimte gekomen, trok men driemalen statiglijk er om heen, onder 't zingen van een lied ter eere van KARAENG LOWE. Na den derden omgang werden de ornamenten over den kuil heen aangereikt en op den verhoogden grond geplaatst, de vlag met de ornamentsoorlogsvlag verwisseld, en daarna werd door de drie dansers met uitgetogen kris, onder heftige gebaren, die soms zeer sprekend waren, vóór den kuil, waar de dieren waren, getandakt onder 't gehuil der menigte, want zingen kon men 't niet noemen. Onder 't prevelen van geheimzinnige woorden, werden ligt ontvlambare stoffen op den kuil gelegd en langzaam aangestoken, en toen de vlam kronkelend omhoog steeg, werd door de doekons onder 't klinken van alle instrumenten een lied gezongen, waarin aan KARAENG LOWE hulp en bijstand in 't gevaar (de cholera) werd verzocht. Voor zooverre ik uit de mededeelingen van den Regent kon begrijpen, dienden de vier verstikte dieren als symbolen der vernielers van alle kultures van levensonderhoud (padi, djagong, enz.), waarin dat soort van dieren groote verwoestingen aanrigt. Alle vier de dieren stikten in den rook; deze verstikking beduidde, dat ze als de vernielers van 't gewas door den mensch aan de godheid werden geofferd; men hoopte, dat zoo de godheid de onzigtbare vernielers van den mensch (de cholera) mogt offeren aan de menschheid. Heb ik 't verkeerd begrepen, dan geve een ander de juiste uitlegging.

's Morgens vóór onze komst was er een karbouw aan een' paal geslagt onder dergelijke ceremoniën, en het bloed op de ornamenten geplengd.

Na afloop der plegtigheid keerde de stoet op dezelfde wijze naar de estrade terug, waarna allen zich vereenigden tot een' maaltijd, dien men in Indië rijsttafel noemt;

er waren vele vleeschspijzen en verschillende dranken. In eene groote loods digt bij de oude was gelegenheid om te dobbelen en hanen te laten vechten; aan beiden is de Boeginees hartstogtelijk overgegeven.

Na afloop van den maaltijd keerden we voldaan naar huis terug. En toch niet geheel voldaan; een zucht ontglipte me: arme heidenen!

G. J. HARREBOMÉE.

ALGEMEENE LAND- EN VOLKENKUNDE.

De vertegenwoordigers van het Christendom onder heidensche volken, in onze eeuw.

(Een fragment.)

„Mijn koningrijk is niet van deze wereld", sprak JEZUS tot den Stadhouder, en kort te voren, toen hij voor de zijnen bad, luidde het: „Ik bid niet voor de wereld, maar voor degenen, die Gij mij gegeven hebt", . . . en verder: „Ik bid niet, dat Gij hen uit de wereld wegneemt, maar dat Gij hen bewaart van den boozen". JEZUS heeft gewild, dat zijne discipelen in de wereld, maar niet voor de wereld zouden leven, en hij heeft in zijn leven te aanschouwen gegeven, hoe dat mogelijk is.

Immers niettegenstaande hij, volgens de getuigenis der Joden zelven, spreekt als magthebbende en zich daarin onderscheidt van de schriftgeleerden, zoo heeft JEZUS toch nooit verandering gepredikt in wetgeving, regeringsvorm, wetenschappelijke methode, maatschappelijke orde. Nooit heeft hij oppositie gevoerd tegen die romeinsch–joodsche wereld, als zoodanig, niettegenstaande hij hare wanbegrippen, partijschappen, vooroordeelen, hatelijkheden, scherp veroordeelde; zelfs aan het eind van zijn leven heette het nog: „geeft den Keizer wat des keizers is, en Gode wat Gods is". Hij heeft het niet beneden zich geacht, het grootste deel van zijn leven stil te verkeeren onder handwerkslieden, visschers en

dergelijken, naar de gewone opvatting en ook vaak werkelijk, menschen van geringe ontwikkeling: hij de schrandere, de helderziende en helderdenkende. Gedurende zijn openbaar leven ging hij met allerlei menschen om, en zóó bleek, voor wie er oogen voor had, dat JEZUS, te midden van de wereld levende, zich niet van anderen onderscheidde in uiterlijk, in manieren of gezellig verkeer; hoewel hij van allen onderscheiden was in opvatting van het beginsel en doel van 's menschen leven, zóó onderscheiden, dat hij alleen en met volle regt kon zeggen: „Wie mij gezien heeft, heeft den Vader gezien!"

Die vereeniging van het goddelijke en menschelijke, zonder dat aan 't eene of aan 't andere voor 't minst te kort wordt gedaan, in JEZUS éénig, kan de christen in dezelfde mate nooit verwezenlijken, maar toch, 't is het ideaal, dat hij steeds voor oogen moet hebben.

Is het, omdat het een ideaal is, omdat die verhevenheid, gepaard met het volkomen dagelijksche, niet te verwezenlijken geacht wordt, dat de christenen zoo weinig er aan denken, hierin vooral hun' Meester na te volgen? Men spreekt van uren aan de godsdienst gewijd, als of de overige uren niet gewijd, welligt door het dagelijksch bedrijf ontwijd waren, als of die godsdienstige wijding zou moeten en kunnen uitwisschen of bedekken de smetten, gesteld dat die bestaan, door bedrijf, of wereld of mammon, of hoe 't anders heeten moge, op dat leven, in die ziel, geworpen! Men verrigt zijne godsdienstpligten met meer of minder getrouwheid, boete doende vóór zoover daaraan iets mogt geacht worden te ontbreken! Men wil, dat aan geestelijken niet alles voegt, wat leeken zich mogen veroorloven, ja zelfs, als van hunne roeping, zich noodzakelijk moeten opleggen! Men zal zich wel wachten op het gebied van de godsdienst

te treden, als men niet tot den geestelijken stand behoort! En hoeveel meer is er, waardoor de christenen met woord en daad toonen, dat zij niets begrijpen van hetgeen JEZUS bedoeld en gewild heeft, toen hij wel bad, dat de Vader zijne discipelen mogt bewaren van den boozen, maar niet, dat Hij hen uit de wereld zou wegnemen.

Beter dan de christenen weten de mohammedanen godsdienst en bedrijf te vereenigen. 't Zijn niet enkel de hadjis, die den Islam propageren: kooplieden en schippers beschouwen zich even goed als verbreiders van het ware geloof. En mogen de mohammedanen hunne moskeeën niet zoo getrouw bezoeken, hunne dagelijksche gebeden en wasschingen, maar ook hunne gesprekken over de godsdienst blijven niet achter, ook dan wanneer handel en bedrijf hunnen tijd vorderen. Men verwondere zich niet over de vorderingen, die de Islam hier en daar maakt; zijne aanhangers zullen nog lang zegevieren, zeker zoo lang als in hun leven een godsdienstig beginsel doorwerkt. Waar de christenen een bijzonder loket voor godsdienst, een ander voor bedrijf hebben, daar zullen zij op den achtergrond geraken tegen over de mohammedanen, om twee redenen, 1°. omdat de mohammedaan hierin juist handelt naar christelijk beginsel, al kent hij den Christus niet: 't zou nuttig zijn, wat meer op te sporen, waarin zulke overeenkomst meer gevonden wordt; 2°. omdat hij, die iets beter kon weten en zooveel hooger kon staan, altijd een erbarmelijk figuur maakt in kringen, waar handelen boven weten wordt geacht, en verschil van standpunt niet erkend wordt. De onverschillige christen staat tegen over ijverende mohammedanen, als de bediende met versleten liverei tegen over nijvere handwerkers-gezellen: hij draagt het kleed van

zijnen heer, maar zelfs dat kleed doet zijn' heer schande aan, en van het denken en spreken en leven van dien heer weet of begrijpt hij niets meer, dan zijn bekrompen brein kon opmaken uit datgene wat hem in 't oog springt, en dat zijn heer als tamelijk onverschillig beschouwt.

Het is duidelijk uit de geschiedenis van vroegeren tijd, en de ervaring van den onzen leert het ons nog veel duidelijker, dat verreweg de meeste christenen, zich eenvoudig niet geroepen achten, zich voor hunne godsdienst in de bres te stellen; of ja! dat toch nog wel, dat zelfs maar al te veel; maar niet, en daarop zou het aankomen, als echte navolgers van JEZUS CHRISTUS mede te werken, om het beginsel door hunnen Heer op den voorgrond geplaatst onder het menschdom te verbreiden, het door woord en voorbeeld ingang te verschaffen. Het ontbreekt aan evangelieverbreiders. Dat gebrek wordt door gemoedelijke christenen erkend, het werd tegen het einde van de vorige eeuw door sommigen diep gevoeld, en dat gevoel deed eene beweging ontstaan, waaraan de naam werd gegeven van zending. Voortgevloeid uit liefde tot God en menschen, aangedrongen door de overtuiging, dat men niet achterlijk mogt blijven in het vervullen van 's Meesters bevel „predikt het Evangelie allen creaturen", aangevangen en voortgezet met ingenomenheid, soms met zelfopoffering, onder biddend opzien tot God, verdient de zending niet den smaad haar door sommigen aangedaan, zou zij onvoorwaardelijk de ondersteuning moeten genieten, niet alleen van ieder, die zich christen noemt, maar ook van ieder, die edel denkt en 't geluk van zijne medemenschen bedoelt. Zij was het, zij is het nog, die zich opzettelijk met de niet-christenvolken in rapport stelt, die tracht goed te maken, wat door de overige christenen verzuimd of bedorven werd.

Wat was het hoofdgebrek, wat is nog het gebrek der zending, een gebrek, dat niet te veranderen is, zoo lang het christendom als eene godsdienst, als een iets buiten een ander iets, niet als het alles doordringend element, als het zuurdeeg in de drie maten meels beschouwd wordt?

Dat hoofdgebrek is gelegen in de afzondering der zendingwereld van het gewoon maatschappelijk leven en verkeer, en in het plaatsen van den zendeling op een standpunt, dat ook voor hem die afzondering al te zeer deed ontstaan. Men versta dit wel: het geldt hier niet de onthouding van alles wat onedel, onchristelijk moet genoemd worden; maar het te weinig op prijs stellen van datgene, wat in het dagelijksch leven noodzakelijk is. De genootschappen stelden zich in den regel voor, een gansch bijzonder werk te doen, waaraan eene eigenaardige verdienste verbonden was, en dat daardoor als van zelf alle wereldsche bemoeijingen uitsloot. De evangeliepredikér of zendeling werd beschouwd als een evangeliedienaar, dat is min of meer als geestelijke, als bijzonder tot het werk der evangeliebediening geroepene. Door die afzondering moest de zending vele krachten en hulpmiddelen missen, waarover zij anders had kunnen beschikken; daardoor waren velen huiverig zich met haar in te laten, omdat zij zich niet onder de heiligen, onder de uitverkorenen durfden scharen; daardoor hebben de zendingvrienden hunne krachten wel eens te hoog geschat, en zegen op hunnen arbeid verwacht, ook dáár waar die niet of niet genoeg was aangewend; daardoor klaagden zij, waar geen reden tot klagen bestond, en zoo meer. Wie nu echter op dat hoofdgebrek alleen het oog vestigt, en daarom de zending veroordeelt, die legge zich ernstig de vraag voor, of hij ook den splinter in

het oog zijns broeders ziet, en den balk in eigen oog niet bespeurt. Wie is vrij van eenzijdigheid?

De zendingvrienden onderscheidden zich gunstig van hunne medechristenen, door dat zij een deel van hunnen tijd en van hunne kracht wilden besteden aan de bevordering van het welzijn hunner medemenschen, aan de uitbreiding van het godsrijk. Terwijl staatslieden, reizigers, kooplieden, industriëlen, volkplanters grootendeels hun eigen voordeel, hunne eigene eer, de belangen der wetenschap of van hun land voor oogen hadden, en daardoor de inlandsche bevolkingen als voorwerpen, die niet veel meer dan werkkrachten vertegenwoordigen, beschouwden, zochten de zendelingen de menschen, om hen te veredelen, te verheffen: tot hooger maatschappelijk standpunt, tot het hoogste geluk wenschten zij hen op te voeren. Die weinige zendelingen, eenige honderden in 't geheel, hadden dus den last op de schouders, die tienduizenden hadden behooren te torschen.

Juist daardoor werd hun werk eenzijdig beoordeeld, en wordt nog in onzen tijd, nu de zending in vele opzigten een gewijzigd karakter verkregen heeft, door velen van haar gesproken, als van eene propaganda, die zich niets anders voorstelt, dan de grenzen van een kerkgenootschap uit te zetten, waartoe zij trouwens zelve wel aanleiding gegeven heeft; terwijl men de oogen sluit voor hetgeen zij gedaan heeft, om maatschappelijke toestanden te verbeteren. Daardoor wordt nog altijd door overigens zeer welwillende philanthropen de meening op den voorgrond gesteld, dat men eerst die volken moet beschaven, om hen daarna te christianiseren. Daardoor werd, bij wijze van tegenstelling, de meening verdedigd, dat het voldoende is het Evangelie te brengen, om de beschaving te doen volgen; wat dan weêr eenzijdig werd

toegepast, als of men door prediken de wereld zou kunnen hervormen. Daardoor werd van weêrszijde te veel uit het oog verloren, dat de verkondiging des Evangelies in de eerste plaats bestaat in de openbaring van een leven als dat van JEZUS CHRISTUS, in de tweede plaats in de verklaring van dat leven door het woord.

Het is niet noodig, dat wij stil staan bij de beschuldigingen tegen de zending ingebracht. Zij gingen in den eersten tijd uit van de kerkelijken, die de pogingen der zendingvrienden beschouwden als strekkende ter ondermijning van het kerkelijk gezag, als dissentie. Toen de zending het mogelijke deed, om die beschuldiding af te weren, en zij daardoor zelfs een eenigszins kerkelijk karakter kreeg, werd haar te laste gelegd, dat zij de wereld doorliep om proselyten te maken, en daardoor voorbij zag, wat in den naasten kring te doen was; werden haar de gruwelen ten laste gelegd, die zij juist trachtte te bestrijden. Later weder werd de zending beschouwd als een nutteloos werk, veroordeeld doordien het geen resultaten opleverde; de beschuldiging daaruit voortvloeijende was: gij verspilt krachten en geld. In den jongsten tijd werd vooral het methodistisch en piëtistisch karakter van de zending als beschuldiging tegen haar ingebracht. Al die beschuldigingen werden weêrlegd of tot hare ware beteekenis teruggebracht in tegengeschriften. (1)

De vraag is hier niet, of die beschuldigingen al dan niet gegrond zijn. Wij hebben hier te doen met de zending, zóó als zij gediend heeft, om het Christendom

(1) Een en ander is uit de geschiedenis van het Londensche, gelijk uit die van het Nederlandsche zendelinggenootschap gemakkelijk aan te toonen. Ik heb vóór eenige jaren getracht dit te doen in mijn werkje »Geschiedenis tegenover kritiek". 1864.

over de aarde te verbreiden. En dan hebben wij de vraag te beantwoorden: Wat heeft de zending in de laatste jaren gedaan? Niet om eene geschiedenis van dat werk te leveren, maar om in breede trekken te schetsen, hoe christenen zich in rapport gesteld hebben met de niet-christenvolken. Voor zoo ver daar in is, dat naar onze zienswijze anders had behooren te worden toegepast, komen wij daarop later nog wel eens terug.

Het behoeft hier slechts even herinnerd te worden, dat, hoezeer het ook sedert de eerste eeuw van onze jaartelling nooit ontbroken heeft aan pogingen van verschillenden aard om het Evangelie te verbreiden, toch het ééne tijdvak veel rijker daaraan is dan het andere; en wat men nu ook van sommige zijden daartegen in brengt, onze eeuw onderscheidt zich op merkwaardige wijze door zendinggeest.

Zendinggeest? Wat hebben wij daardoor te verstaan? Zeker niet dat staren in de verte, over de hoofden van ongelukkige land- en geloofsgenooten heen, naar bruinen en zwarten met hunne niet uit te spreken namen, wat door DICKENS en anderen met min of meer regt gehekeld is. Zeker niet dat zamenstroomen van menigten, om met meer of minder hartelijkheid en gemoedelijkheid te spreken of te hooren spreken over den nood der heidenen. Zeker niet, dat opdringen van kleine geschriften, dat bedelen om kleinere en grootere bijdragen, ter bevordering van de zaak des Heeren. Al het daar genoemde kan uitgaan van, of in verband staan met zendinggeest, maar op zich zelf getuigt het daarvan niet. Zendinggeest openbaart zich in de vurige begeerte, door daden gevolgd, om medemenschen tot CHRISTUS te brengen, en dat wel omdat men JEZUS CHRISTUS lief heeft, en er prijs op stelt, dat anderen in die liefde deelen: zij, die vrien-

den zoeken te winnen voor Hem, dien zij bij uitnemendheid als hun' Vriend beschouwen, zijn de ware zendingvrienden. Naarmate van de individualiteit vertoont zich die geest, dikwijls op zoo verschillende wijze, dat vrienden van JEZUS elkander niet als zoodanig erkennen; soms voor zijne vijanden aanzien, dezulken die hem inderdaad hartelijk lief hebben. Het gaat er mede als met de nakomelingen ABRAHAMS, die er allen eene hooge eer in stellen van den aartsvader af te stammen, maar die als JUDA en EFRAÏM, of als joden en mohammedanen elkander toch niet verdragen kunnen. En dan zijn er, die meer op de eer van hun' meester, dan op het doel zijner komst op aarde letten; anderen, die meer acht geven op het voldoen aan Gods geregtigheid, dan op zijne oneindige liefde betoond in de overgave zijns Zoons; sommigen, die met verbazende juistheid weten te bepalen, wie behouden zal worden, wie verloren zal gaan; anderen die meenen, dat het niet de vraag is, of iemand al dan niet verloren ga, maar of hij werkelijk JEZUS lief heeft; en zooveel andere verscheidenheden meer!

Niets van al die verscheidenheden doet iets af of toe aan de zending. Waar opregte liefde voor CHRISTUS gevonden wordt, dáár wordt niet gevraagd, of hij, die ze openbaart, al dan niet met het bruiloftskleed bekleed is; dáár is men overtuigd, dat de Meester zelf wel in staat is, daaromtrent uitspraak te doen. Waar het geldt vrienden voor den Heer te winnen, dáár is het niet de vraag, of die vrienden door eenen aanhanger van deze of gene fractie der christenheid werden aangebracht, daar zal alleen er naar gestreefd worden, dat van alle kanten burgers voor het koningrijk der hemelen gewonnen worden. „Die niet met mij vergadert", zegt de Heer, „die verstrooit."

En door dien zendinggeest onderscheidt zich onze tijd, omdat, al is het nog gansch niet zóó als het behoort, en al is er nog bepaalde vijandschap tusschen enkele fractiën, – de uitersten, – de overige vrienden van het godsrijk toch geleerd hebben elkander en elkanders werk op prijs te stellen; zoodat dan ook langzamerhand de groote scheidsmuren en de kleine schotjes vervallen. Evenwel wij zijn nog niet, waar wij wezen moeten. Is het vooral in Nederland nog zoo niet? Nederland staat in meer opzigten geïsoleerd: in Engeland en Amerika, ook in Duitschland is het zoo.

Doch wat zeg ik! Nederland heeft in de dagen, toen de schotjes nog hunne volle beteekenis hadden, een bewijs van echten zendinggeest gegeven, toen een tal zijner waardige zonen een genootschap stichtten, dat zich ten doel stelde „de voortplanting en bevordering van het Christendom, bijzonder onder de heidenen", en waaraan mannen en vrouwen van verschillende belijdenis deel namen. Nederland is meer vooraan geweest, om later in de achterste gelederen te geraken.

De zendinggeest deed behoefte gevoelen aan zamenwerking. Genootschappen ontstonden, die wel op verschillende wijze, maar toch op denzelfden grondslag hun werk bouwden. Het Londensche genootschap bestond van den aanvang uit mannen en vrouwen van allerlei rigting, aanzienlijken en geringen. MELVILLE HORN, een geestelijke van de bisschoppelijke kerk, spoorde het eerst aan tot de stichting. Hij wilde, dat het Christendom, niet het Calvinisme of Arminianisme zou gepredikt worden; hij wilde niet het gebied der kerk van Engeland uitgebreid hebben, noch den invloed van protestantsche dissenters zien toenemen: om de uitbreiding der algemeene christelijke kerk was het hem te doen. En in Januarij 1795 ondertee-

kenden 34 mannen tot verschillende kerkgenootschappen behoorende, de volgende verklaring: „Wij ondergeteekenden verklaren, dat het onze ernstige begeerte is, onze beste pogingen in het werk te stellen, ter bevordering van het groote werk, de verbreiding van het Evangelie en zijne instellingen onder heidensche en onverlichte volken; en vereenigen ons met het doel eene ruime en wel georganiseerde vereeniging tot stand te brengen, die bestaan zal uit evangelische leeraren en leeken van allerlei kerkgenootschappen, wier streven zal zijn, de meest gepaste maatregelen te ontwerpen en te bewerkstelligen, om dit belangrijk en heerlijk doel te bereiken." Een der sprekers bij die gelegenheid zeide: „Enkele vereenigingen, van vroegeren tijd, hebben giften aangenomen van leden van verschillende kerkgenootschappen, terwijl het bestuur berustte bij de leden van een; maar hier zijn Episcopalen, Methodisten, Presbyterianen en Independenten, allen vereenigd in één genootschap, vereenigd om zijne wetten vast te stellen, zijne inrigtingen te regelen, en zijn bestuur uit te maken.

Art. 2 van de algemeene bepalingen des Genootschaps luidde sedert: „Doel. Het eenige doel is de kennis van CHRISTUS te verbreiden onder Heidenen en andere onverlichte natiën." (1)

Op soortgelijke grondslagen werden verschillende genootschappen gesticht, hoewel deze, als uitgaande van bijzondere kerkgenootschappen, ook iets van het karakter van dezen aannamen. Er was bij velen geestdrift ontstaan voor de uitbreiding van het Godsrijk, die echter spoedig eenzijdig werkte, toen men dacht aan bekeering der heidenen tot het christendom, in plaats van de

(1) Zie ELLIS, History of the London Miss. society.

eenvoudige verbreiding van het Evangelie te bedoelen. Dit moest leiden tot het tellen der bekeerlingen, in plaats van na te gaan, wat invloed dat Evangelie op de gansche bevolking oefende. Daaruit ontstonden weer vragen, die nog tegenwoordig gedaan worden, of de evangelieprediking aan de heidenen moet strekken om enkele uitverkorenen te winnen voor CHRISTUS, dan wel om op de menigte te werken: of men evangeliseren, dan christianiseren moet. Zoo moest men ook wêer komen tot het isoleren van het geestelijk werk. Een der sprekers bij de stichting van het Londensche genootschap zeide reeds: „Meent gij, letterkundigen en wijsgeeren! dat het voorname doel van ons streven is, uwe weetgierigheid te bevredigen, uwe kaarten te vullen, uwe aardrijkskundige werken te helpen voltooijen, uwe ethnographiën te helpen opbouwen? Meent gij, handelaars, dat het groote doel van God met deze instelling is, dat de fabriekgoederen van Engeland een ruimer en voordeeliger markt mogen vinden, en dat de voortbrengselen van die landen onze geriefelijkheden, onze weelde en onzen overvloed mogen vermeerderen?" Die spreker en menige latere spreker, die het geestelijk karakter der zending overdreef, voorzag niet, of vergat, dat de zending, wilde zij voor menschen vruchten dragen, alle vermogens van den mensch, ja zelfs de gansche maatschappij zou moeten aangrijpen, en dat dus hare afgevaardigden wel zouden moeten letten op veel, dat volgens eene bekrompen opvatting op wetenschappelijk of industriëel, in één woord op maatschappelijk gebied te huis behoort.

Reeds de keus van het eerste zendingveld getuigde, dat men in de praktijk niet buiten de ervaring ging. De eerste zendelingen zouden worden afgevaardigd naar de eilanden in de Stille-zuidzee, als een „akker die de

minste zwarigheden en de beste uitzigten op welslagen aanbood. De gezondheid van het klimaat der Zuidzee, gunstig voor het gestel van Europeanen, het gemak, waarmede men zijn onderhoud kon vinden, het gunstig licht, waarin de inlandsche regeringen de Europeanen beschouwden, de betrekkelijk kunstelooze toestand der maatschappij, en het gemak, waarmede men, naar men zich voorstelde, de talen kon leeren, waren de voornaamste redenen voor deze keus. (1)

Maar ook bleek de practische blik van die zendingmannen in het bepalen van de soort van zendelingen, die zij zouden afvaardigen. Van de eerst afgevaardigde waren vier geordende leeraars, en de overigen, zestien in getal, mannen, die niet alleen de inlanders „in het Christendom konden onderwijzen", maar hun ook „eenige van de nuttigste handwerken konden leeren", een van dezen was chirurgijn; eenigen waren gehuwd en hadden zelfs kinderen. Later werden steeds, met de geordende leeraars, handwerkslieden en geneeskundigen uitgezonden. Hadden de zendingvrienden dien weg nooit verlaten!

En hoe hebben nu de zendelingen hunne taak opgevat? Zij hadden in de eerste plaats de bekeering der inlanders op het oog. Wilde dit zeggen, dat zij hen van hunne verkeerde denkbeelden omtrent zedelijkheid en regt, van verkeerde handelingen wilden terugbrengen? Zeer zeker lag dit in de bedoeling van alle zendelingen; het gebeurde echter maar al te dikwerf, dat zij te weinig waarde hechtten aan de beginselen en begrippen bij de inlanders bestaande, en dat zij de bekeering zochten in het aannemen van het Christendom als eene godsdienst, soms enkel als eene leer of zelfs als eene reeks van ceremoniën.

---

(1) Ellis, o. c.

Er valt zeker af te keuren. Maar bedenken zij, die daartoe zoo gereed zijn, zij die met bittere ironie over het werk van zulke zendelingen niet alleen, maar, om dezen, over dat van alle zendelingen den staf breken, dat elk bedrijf, elk beroep, elk ambt zijne eigenaardige eenzijdigheid heeft, dat men den voerman aan het klappen van de zweep, den handelaar, den ambtenaar doorgaans aan hunne gesprekken, enz. erkent? De vraag is: heeft de meerderheid der zendelingen, hebben vooral de uitstekende zendelingen niets anders gewild, niets anders gedaan? Hebben dezen hun werk zoo eenzijdig opgevat? Waren zij de dweepzieke ijveraars door romanschrijvers geteekend? En dan ligt het antwoord in de volgende feiten.

Reeds zagen wij, dat het Londensche genootschap handwerkslieden uitzond. Dezen hebben het timmeren, smeden, het bouwen van huizen en vaartuigen gebruikt als middelen, om de inlanders te trekken, maar meer nog om hen te beschaven. Doorgaans verwierven zij zich daardoor een' zedelijken invloed, die hun den weg baande, om ook voor hunne prediking ingang te verwerven. Zij toonden daarbij, dat zij voor zwarigheden niet zoo ligt stonden: zij wisten de middelen en krachten, die hun ten dienst stonden, uitnemend te gebruiken. Niet zelden gebeurde het, dat zij in de noodzakelijkheid kwamen eene hun weinig bekende industrie op te vatten; zij beproefden het en slaagden: een kotter te bouwen, een blaasbalg te vervaardigen, een molen te maken, met gebrekkige hulpmiddelen, was gansch niet vreemd bij de zendelingen in de Zuidzee. En zoo hebben de zendelingen het gebruik van akkergereedschap, het aanplanten van cultuurgewassen, als suiker, tabak, katoen, enz. in tuinen, ingevoerd, om hier niet meer te noemen.

In verband met hunne prediking stond het gebruik van den Bijbel. Hebben vele zendelingen dien misbruikt, door hem te vroeg als het middel tot verbreiding van het Evangelie te willen aanwenden, had een Abbé DUBOIS niet geheel ongelijk, toen hij beweerde, dat de vertaling van de Schrift soms ondernomen werd, lang vóór dat men de taal genoegzaam magtig was; toch heeft dat zelfde gebruik op eigenaardige wijze de krachten der zendelingen gevorderd, en is het niet weinigen gelukt, uitstekende vertalingen van de Heilige Schrift te leveren, die, hoe verschillend men ook over bijbelverspreiding onder half beschaafde volken moge denken, zeker voor het vervolg nut zullen doen. Daardoor werd het een eerste toeleg, scholen te openen, waar lezen, schrijven en rekenen geleerd werd, en niet zelden gebeurde het, dat bij de bevolkingen eene echte leesmanie ontstond. De scholen vorderden het vervaardigen van school- en leesboeken; de zendelingen hebben er op voorbeeldige wijze hunne krachten aan gegeven. Schrijven, maakte drukken noodig, en in de meeste zendingen beschikte men over eene eigene drukpers. Maar bovenal gevoelde men, hoe noodig het was, de taal van het volk grondig te leeren kennen, en zoo werden woordenlijsten, later woordenboeken, spraakkunsten vervaardigd, volksverhalen, overleveringen, spreekwoorden, met één woord de overblijfselen van verschillende talen bij een gebracht, die nog zullen getuigen van den aard hunner beschaving, wanneer vele van die volken, wat God verhoede, doch waar menschen het op schijnen toe te leggen, van de aarde zullen verdwenen zijn. Zoo hebben de zendelingen, die door hun dagelijksch verkeer met de inlanders volkomen op de hoogte van hunne begrippen, van hun huiselijk en maatschappelijk leven, van hunne godsdienst, enz. waren,

hoogst belangrijke bijdragen geleverd tot de ethnographie, en daar velen hunner ook op ander gebied geen vreemdelingen waren, het getal waarnemingen op 't gebied van physische geographie, metereologie, geologie, enz. vermeerderd.

Voorts hebben de zendelingen door de beoefening van genees- en heelkunde mede gewerkt om het lot van zieken en gewonden te verzachten. „Dus waren zij", zegt hier deze en gene, „echte „ „Jacks of all trades""", die van alles wat wisten en konden, zonder iets grondig te verstaan." De opmerking, meermalen met een medelijdend schouderophalen gemaakt, zou gegrond zijn, als die mannen het gewaagd hadden in eene beschaafde maatschappij proeven van hunne kunstvaardigheid en wetenschap te geven. Verdeeling van den arbeid is eene eerste voorwaarde voor het bestaan van onze maatschappij. De onbeschaafde mensch helpt zich zelven in alles. Maar daarom juist is het noodig, dat de zendeling, die uit de beschaafde maatschappij komt, zich in de onbeschaafde maatschappij, zoo goed mogelijk, weet te helpen; en nu is het eene van de grootste moeijelijkheden, waarmede de zendeling te worstelen heeft, wanneer hij de zijnen krank ziet, zonder hen te kunnen helpen, wanneer hij zijne medemenschen ziet wegkwijnen aan ziekten of ongesteldheden, waar tegen geneesmiddelen met goed gevolg konden worden aangewend; het is volstrekt noodig voor hem, dat hij in zulke gevallen de handen wete uit te steken, of voor zoo ver hij dat niet kan, althans met beleid kunne bijdragen om leed en lijden te verzachten. Door onbevooroordeelde geneeskundigen is dikwijls getuigd, dat de zendelingen door de beoefening der geneeskunde groot nut gedaan hebben. Maar ook zijn vele genootschappen begonnen geneeskundigen van beroep uit te zenden,

die én hunnen medezendelingen en den inlanders hunne diensten kunnen bewijzen.

Zóó hebben de zendelingen onder gansch onbeschaafde en onder halfbeschaafde volken verkeerd; niet zelden hebben zij zich blootgesteld aan gevaren te land en ter zee, aan ziekten en gebrek; allen waren zij min of meer geïsoleerd, en de meesten moesten zich daardoor opofferingen getroosten, persoonlijk en voor hunne gezinnen; niet weinigen zijn de slagtoffers geworden van de domheid of wraakzucht of hebzucht van hen, onder wie zij als vrienden verkeerden; en toch hebben die zelfde zendelingen zich steeds het lot der inlanders aangetrokken, hen vaak beveiligd voor de roofzucht en onmenschelijkheden van gewetenlooze Europeanen; zóó hebben zij niet zelden den haat moeten verduren van hen, wier gruwelen zij aan het licht brachten en verhinderden. Zóó zijn de zendelingen in waarheid de weldoeners van een groot deel van het menschelijk geslacht geworden.

Intusschen, de zendelingen zijn niet de eenige christenen, die zich met de niet-christenvolken in opzettelijk rapport gesteld hebben. Bij de oude zeevaarders werd niet zelden de straf toegepast, die op verzet of opstand gesteld was, en die bestond in het afzetten van den schuldige op een onbewoond eiland of te midden van eene onbeschaafde bevolking. Den Robinson Crusoë van DE FOE hebben wij aan de toepassing van die straf te danken; maar overigens vernam men zelden, welligt nooit meer iets van het lot dezer ongelukkigen. De nieuwere tijd heeft op andere wijze en langs anderen weg schuldigen te midden van onbeschaafde bevolkingen gebracht. Het deportatie-stelsel der Engelschen heeft, hoe goed ook bedoeld, aanleiding tot de snoodste gruwelen gegeven. De bevolking van Vandiemensland werd grooten-

deels ten gevolge daarvan, zoo goed als uitgeroeid. (1) Dit geschiedde onder het oog van het Bestuur, dat niet in staat was te voorkomen, dat de booswichten ontsnapten, en in de bosschen en op afgelegen plaatsen hun onderhoud zochten. De wreedheden en zedeloosheid van dit uitvaagsel des menschdoms te schetsen, is hier te minder noodig, daar er niets uit te leeren valt in verband tot ons onderwerp, dan ja dit, dat geboren te zijn van christenouders, gedoopt te zijn en welligt plegtig te zijn opgenomen in de gemeenschap der christenen, geen waarborg oplevert tegen een vervallen tot de grofste zinnelijkheid; en wie bewezen had, dat dit aan het Christendom moet worden toegeschreven, dien zou het niet moeijelijk vallen te bewijzen, dat het Christendom ongeschikt is om den mensch tot een hooger zedelijk en maatschappelijk standpunt op te voeren.

Sommige van deze misdadigers (convicts) ontsnapten naar Nieuw-zeeland, de Tonga- en andere eilanden van de Zuidzee, en onder dezen waren er, die het niet veel beter maakten, dan de zoo even genoemden; maar er waren er ook, die hun christelijk leven niet zóó hadden afgelegd, of zij werden nuttig voor de bevolkingen; of zij daarom als wegbereiders (pioneers) voor de beschaving kunnen beschouwd worden, zoo als wel eens gezegd is, zou te bewijzen staan. Boven en behalve dezen vestigden zich op de eilanden weggeloopen matrozen. Die mannen werden doorgaans het eigendom van dezen of genen stam, die zich hunne handigheid en kunstvaardigheid ten nutte maakte, en hun daarentegen goede woning, voedsel, vrouwen verschafte en hen in eere hield. Kwa-

(1) Zie: »De Zendelingen en het Volksonderwijs" en »Een paar bladzijden uit het werk van BONWICK »»The last of the Tasmanians"". (Meded. XIV D. (1870).

men de herinneringen uit de dagen der kindsheid voor den geest, hadden zij soms nog een bijbeltje of gebedenboek bewaard, vonden zij daarbij genoegen in den omgang met eene vrouw, die orde hielp houden in de huishouding, en die daarbij den eenling in den stam, lieve kinderen schonk; gelukte het hem door vischvangst en jagt en eenigen ligten tuinbouw in zijn onderhoud te voorzien, dan werkte zijn voorbeeld, soms ook zijn invloed gunstig op de bevolking; zoo ver mij gebleken is echter nooit zóó, dat aan opzettelijke bevordering van beschaving en christendom te denken valt. Niet zelden eindigde dat leven ook in verveling, overmatig gebruik van bedwelmenden drank en geheele verstomping.

Nog andere vertegenwoordigers van het Christendom onder de niet-christenvolken zijn de kolonisten of volkplanters. Maar al te dikwijls, en het jammert ons dit te weten, zijn dezen een vloek geworden voor de onbeschaafde volken. Iedereen weet, dat het verschaffen van spiritualia, wapenen, kruid en lood krachtig medewerkte om die volken te gronde te rigten: men denke aan de Indianen in Noord-amerika. Van anderen is het bekend, dat zij de inlanders niet veel beter dan als trekvee gebruiken, zonder hun eenig onderwijs te geven, of iets toe te brengen aan de zedelijke vorming van die uit andere streken aangevoerde koelies: men denke aan Queensland, de Fidji-eilanden. Weer anderen hebben geregeld jagt gemaakt op de inlanders, om hen uit te roeijen als schadelijk gedierte: zoo ging het aan de Kaap de goede Hoop, op Vandiemensland, in sommige gedeelten van Nieuw-holland. (1)

(1) Zie: Maandb. v. h. Nederl. zendelinggen." 1873, blz. 27, 72 en 86 en de daar aangehaalde werken.

En als men nagaat, hoe in Amerika de inlandsche bevolkingen door wetten en regeringsbesluiten, soms op hoogst onregtvaardige, soms op sluwe wijze verdrongen zijn; als men daarbij bedenkt, dat niet zelden regtbanken het onregt in de hand gewerkt hebben, dan verbaast men zich, dat belijders van eene godsdienst, die de hoogste liefde jegens den medemensch verkondigt, zich hebben gedragen, zich blijven gedragen, alsof zij alleen naar de regels van hun egoïsme zullen geoordeeld worden; dan is men geneigd te vragen, of het christendom welligt ook dáár het minste werkt, waar het zijn' zetel gevestigd heeft; dan zou men haast moeten toepassen wat van het Pausdom gezegd is: „hoe digter bij Rome, hoe verder van CHRISTUS".

Doch neen! zoo is het niet. Immers de openbare meening, het volksgeweten komt in christenlanden op tegen onmenschelijke behandeling aan wien ook aangedaan, door wien ook, op wat grond ook. Engeland heeft een paar schoone bladzijden aan zijne geschiedenis toegedaan, toen het den koelie-handel brandmerkte, den slavenhandel op de oostkust van Afrika fnuikte. (1) Nederland wil dat voorbeeld volgen, als het den Atsjineeschen zee-, strand- en menschenroof uitroeit. Wij gaan ontegenzeggelijk vooruit; maar.... langzaam, uiterst langzaam. Van waar dit? Omdat de christenen steeds verdeeld zijn, elkander niet verstaan. Zegt JEZUS „mijn koningrijk is niet van deze wereld", dan wordt van de eene zijde gezegd: „derhalve hebben wij in onze zaken met dat koningrijk niet te maken, wij laten dat over aan de geestelijken, aan de fijnen"; en anderen: „dan is dat ook een geheel geestelijk koningrijk, waarvan alle aard-

(1) Zie, o. a. Mededeeling. XVII, bls. 313, e. v.

sche bemoeijingen zijn uitgesloten; geef ons de eer, wij zijn bij uitnemendheid burgers van dat koningrijk". Dan zeggen sommigen tot den verkondiger van wat hij als de waarheid beschouwt: „Wat wil toch die klapper zeggen? Wat weten wij van opstanding en eeuwig leven?" En anderen: „Uwe leer is de waarheid niet; zij voert ten verderve; hoor ons: wij openbaren u den weg des heils."

En toch bad JEZUS den Vader niet, dat Hij zijne discipelen uit deze wereld zoude nemen; maar dat Hij hen bewaren zou voor den booze. Gode zij dank, het getal der discipelen van den Heer neemt niet af; zij zijn het zout der aarde; en het zuurdeeg werkt altijd door; van daar dat zelfs tegenstanders van het christendom nog christelijker dan CHRISTUS willen zijn of heeten. Dit vergete men toch niet.

JEZUS sprak: „Gij hebt gehoord, dat er gezegd is: gij zult uwen naaste lief hebben, en uwen vijand zult gij haten. Maar ik zeg u: hebt uwe vijanden lief; zegent hen, die u vloeken; doet wel dengenen, die u haten; en bidt voor degenen, die u geweld doen en die u vervolgen; opdat gij moogt kinderen zijn van uwen Vader, die in de hemelen is: want Hij doet zijne zon opgaan over boozen en goeden, en regent over regtvaardigen en onregtvaardigen. Want indien gij lief hebt, die u lief hebben, wat loon hebt gij? Doen ook de tollenaars niet hetzelfde? En indien gij uwen broeder alleen groet, wat doet gij boven anderen? Doen ook niet de heidenen alzoo? Weest dan gijlieden volmaakt, gelijk uw Vader, die in de hemelen is, volmaakt is."

J. C. NEURDENBURG.

DAGBOEKEN, VERSLAGEN EN BRIEVEN UIT DE ZENDING.

Kediri.

(*Jaarverslag over* 1874.)

Zoo als uit den hier achtervolgenden staat der Kedirische gemeenten blijkt, bedroeg het totaal der christenen 598 zielen. Dertig maal bediende ik den heiligen doop, waarvan 7 maal aan volwassenen, 5 huwelijken werden ingezegend, en 1 werd door echtscheiding ontbonden.

De school bij den zendeling werd door 32 kinderen bezocht; het hoogste getal opkomenden bedroeg 24; het kleinste 15. Bovendien woonden bij den zendeling in 7 leerlingen, die eene meer bijzondere opleiding ontvangen. Één' van hen, aanvankelijk als hulponderwijzer voor de school te Maron bestemd, besloot ik, na nader overwegen, bij MAROES te Djati-wringin te plaatsen, wijl daar eene nieuwe school geopend moet worden, en er mij aan gelegen is, dat zulks door een' man geschiede, meer dan MARIOES daarvoor berekend. Een ander kweekeling keerde naar de desa terug, na hier in het huwelijk te zijn getreden.

Even als in vroegere jaren, kon ik ook gedurende dit jaar weder aan honderden personen hulp voor hunne zieken verleenen; en was 't mijn toeleg door allerlei middelen de inlandsche bevolking in 't algemeen nuttig te zijn. Door het zamenstellen van een Javaansch lees-

boekje in drie deeltjes, en een Javaansch liederenboekje, dezer dagen mij in druk uit Rotterdam geworden en algemeen op de scholen in gebruik gebracht, trachtte ik voor de scholen in 't bijzonder nuttig te zijn. En voor de gemeente meer in 't algemeen, begon ik aan de zamenstelling van een „Javaansch Bijbelsch leesboek", waartoe het Nederlandsche Bijbelgenootschap met door ons zeer gewaardeerde welwillendheid en toegenegenheid een groot deel der drukkosten zal bijdragen. Een arbeid overigens van zeer langen adem: ik zal nog wel eens een jaarverslag moeten schrijven, alvorens daarvan eenig noemenswaardig deel gereed zal zijn.

Te Wônô-hasri werd den 7den Augustus de elfde algemeene Kedirische zendingdag gevierd. Het groote feit van dien dag was de opening en inwijding van eene nieuwe, ruime kerk. Ik zal niet in bijzonderheden verhalen, wat zorg en moeite 't mij gekost heeft, dat gebouw zoo ver gereed te krijgen, en hoe ik hoop, dat later eene pannen-bedekking meerdere duurzaamheid aan het geheel zal kunnen geven. Genoeg, het gebouw is gereed, en ziet er netjes uit; en wij vierden op dien dag met opgewektheid feest; in de morgengodsdienstoefening ging ik voor, sprekende naar aanleiding van Joh. 1: 52.

De gemeente te Adi-tojô leed een kwijnend bestaan; het verloop hield aan, zoodat op ult° 1874 het zielental slechts 69 bedroeg, ongeveer de helft van een paar jaar geleden. Of dit jaar verandering in dien toestand zal komen, is niet te zeggen; maar verbetering is zeker niet te verwachten, als de oorzaken blijven bestaan, gelijk nog heden het geval is. Dit verloop is echter geen verlies voor het Christendom, daar het een verhuizen naar andere gemeenten is. Op zich zelf beschouwd is zoodanig verplaatsen echter evenmin voordeelig als gewenscht.

Djati-wringin en Sambi-rôtô hebben voor het grootste gedeelte de zoo even bedoelde gezinnen, die verhuisden, opgenomen. Deze beide jeugdige plaatsen gaat 't aanvankelijk vrij goed; zij nemen toe in zielental, en later zal blijken, of zij werkelijk levensvatbaarheid bezitten. Voor de eerste plaats koester ik niet den minsten twijfel; van de laatste is nog niets met zekerheid te zeggen, wegens plaatselijke gesteldheid van de gronden en het onzekere van voldoend water voor de velden.

Te Maron hield de school niet alleen goed stand, maar nam zelfs belangrijk toe, zoodat ik er op bedacht ben, een' hulponderwijzer daar te plaatsen, wijl SYLVANUS alléén moeijelijk aan alle eischen kan voldoen. Alsdan zal tevens de gelegenheid geopend kunnen worden, om ook op andere uren de school voor die kinderen te openen, die over meer vrijen tijd te beschikken hebben. De opkomst ter kerk hield goed stand, en het verblijdt mij, dat deze gemeente, waar altijd zooveel te wenschen overbleef, gedurende de laatste jaren redenen tot tevredenheid geeft, en dat de hoop gekoesterd mag worden, dat zij, zoo voortgaande, met der tijd nog eene goede gemeente zal worden. Laat ons daarom hopen, voor haar, dat zij nog langen tijd in het bezit van een' geschikten medehelper en desahoofd moge blijven, daar van dit bezit natuurlijk, wel niet alles, maar toch zeer veel afhangt.

Trouwens, zoowel voor deze als al de kedirische gemeenten in 't algemeen blijft nog veel te hopen, te wenschen en te doen! Allerlei plannen en voornemens gaan mij door 't hoofd, waarvan de uitvoering, helaas! zoo afhankelijk is van geschikt personeel en stoffelijke middelen!

Hetzij nu — even als altijd — herinnerd: wij moeten zendelingen hebben; en het Genootschap geld, véél geld, om in de behoeften van eenen meer krachtigen arbeid te kunnen voorzien!

Wij herinneren 't eerst aan Môdjô-warnô.

Daarna komt Kediri aan de beurt.

En voor de geheele missie zij herinnerd aan het woord, hetwelk de philoloog MAX MÜLLER op het ten vorigen jare te Londen gehouden Congres der Orientalisten, als voorzitter der Arische sectie, heeft gesproken:

„Ik wenschte, dat wij tien zendelingen hadden voor elken, dien wij nu hebben! ...... Het komt mij voor, dat in de eerste plaats onze academiën, en vooral die van Oxford, veel meer voor de zendelingen konden doen dan tegenwoordig het geval is. In die zendelingen zouden wij niet slechts apostelen van godsdienst en beschaving kunnen hebben, maar tevens onschatbare pioniers van het wetenschappelijk onderzoek .... Ik zou willen, dat een tien- of twintigtal van onze beurzen voor buiten de colleges wonenden, die tegenwoordig meer kwaad dan goed doen, wierden toegewezen aan het zendingwerk...... Ofschoon er mijns erachtens geen edeler werk is dan dat van den zendeling, geloof ik toch, dat eenig verband met de academiën en de mannen der wetenschap hunne wetenschap, hunne posite zou verheffen, meer algemeene belangstelling zou opwekken, en den zendelingen de goede gezindheid zou verzekeren, van hen, wier wil ligt wet wordt."

Ik mag slechts enkele zinsneden uit deze even schoone als belangrijke redevoering aanhalen, om de aandacht te vestigen op hetgeen mannen van naam en wetenschap omtrent de zending denken en zeggen.

Moge God aan ons Genootschap in het bijzonder en aan de zending in het algemeen de genade verleenen, om met eere, en krachtig door ons volk gesteund, vruchtbaar werkzaam te zijn op Java en in geheel Neêrlandsch-indië!

KEDIRI, Januarij 1875. C. POENSEN.

STAAT DER GEMEENTEN IN KEDIRI op ULTIMO 1874.

Werkkring.	Gemeente.	ZIELENTAL ult°. 1874. Mannen.	Vrouw.	Jongens.	Meisjes.	Zielen.	Totaal.	Overled.	GEDOOPT. Belijdenis Mannen.	Vrouw.	Ouders. Jongens.	Meisjes.	Totaal.	HUWELIJKEN. gesloten.	ontbond.	SCHOOLSTATEN.
District Kotta Kediri. SOLÉMAN.	Kotta Kediri.....	16	17	25	11	69	......	....	3	—	1	—	4	3	—	7 Kweekelingen. De kinderschool door 32 kinderen bezocht.
	Grompol..........	2	4	1	2	9										
	Sambi redjô......	5	5	6	1	17										
	Adi Loewih......	2	2	3	1	8										
	Tjangaq'an.......	1	—	3	3	7										
		26	28	33	18		110									
District Môdjôrôtô. JESO.	Wônô Hasri.....	29	34	41	25	129	......	3	1	1	6	5	13	—	1	″ ″ ″ 15 ″ ″
	Selang....... ...	2	2	4	1	9										
	Bandjar redjô.....	2	2	2	3	9										
		33	38	47	29		147									
District Godéjan. MARKUS.	Adi Tojô	17	17	19	16		69	1	—	—	—	1	1	—	—	″ ″ ″ 5 ″ ″
Districten Papar en Paré. MARIOES.	Djati Wringin....	23	22	28	27	100	......	1	—	—	4	3	7	1	—	
	Papar	1	1	4	1	7										
		24	23	32	28		107									
	Sambi rôtô.	16	13	8	18		55									
District Srengat SYLVANUS.	Maron...........	24	28	28	32	97	—	2	1	1	3	—	5	1	—	″ ″ ″ 54 ″ ″
	Dawoehan	1	1	1	—	3										
	Demangan	....	....	....	....	....	......	1								
	Kempol kentjeng,.	1	1	3	1	6										
	Langkappan......	—	1	1	—	2										
	Dadap langoe	1	1	—	—	2										
		27	32	28	23		110									
	Totaal......	148	161	172	132		598	8	5	2	14	9	30	5	1	Totaal... 106 kinderen.

Môdjô-warnô.

(*Jaarverslag over* 1874.)

»De oogst is wel groot; maar de arbeiders zijn weinigen. Matth. 9: 37.

Met eene betuiging van blijdschap en dank aan God en den Broeder (KREEMER), die na het repatriëren ook van Br. ROSKES met zooveel ijver mijne plaats vervulde, vang ik dit mijn verslag aan. In bloeijenden toestand mogt ik na mijn' terugkeer uit het Vaderland dezen werkkring aantreffen.

Voorzeker levert Java voor de zending een zeer eigenaardig en hoogst moeijelijk arbeidsveld op. Het is nog niet vele tientallen van jaren geleden, dat men het voor eene onmogelijkheid hield, dat een Javaan Christen zou worden. Alléén het geloof kende in dezen geen onmogelijkheden. Het wendde zijne pogingen aan, en God dank, het triompheerde!

Zeker roemen de meeste zendelingen nog niet over den ruimen kring, waarin zij werkzaam kunnen zijn, of de overvloedige gelegenheid, die hun gegeven is, om met de Javanen in aanraking te komen, of ook de talrijkheid hunner gemeenten en scholen. Wat Môdjô-warnô betreft valt hierover geenszins te klagen.

Men oordeele. Ruim 1600 zieken kwamen om hulp of geneesmiddelen vragen; op de school te Môdjô-warnô waren, bij den aanvang van het jaar, 342 leerlingen ingeschreven; zij werd in het geheel door een getal van 445 bezocht, en er bleven aan het eind van het jaar nog

355 ingeschrevenen; (1) op drie andere plaatsen in de buitengemeenten werden kleinere schooltjes gehouden. Zij waren van niet veel beteekenis, doch hoofdzakelijk ten gevolge van gebrek aan personeel.

Voorts denk ik aan de catechisatiën. In al de gemeenten werden de kinderen van de christenen en de nieuwelingen, zooveel mogelijk, onderrigt in de dingen, die hun noodig zijn te weten tot zaligheid. Te Môdjô-warnô echter noodig ik u uit tot een bezoek des Woensdags morgens van 10 tot 11 uur, (vóór den schooltijd), en gij vindt 70, 80, 90 tot 100 kinderen vereenigd in de kerk, jongens en meisjes. Dit is de wekelijksche kleine catechisatie, waar de bijbelsche geschiedenis naar de bevatting van kinderen van 6 tot 10 jaar wordt onderwezen. Des Donderdags ochtends van 9 tot 10 is er catechisatie voor meisjes van 10 jaar en ouder. Zij wordt door 30 tot 50 bijgewoond, en gelijke catechisatie wordt des Vrijdags morgens op 't zelfde uur gehouden voor jongens van 10 jaar en daarboven. Buitendien zijn er dagelijks nog eenige catechisatiën voor nieuwelingen en jongens en meisjes, die weldra belijdenis afleggen zullen. En de gemeenten? Ziehier een staatje:

	Volwassenen.		Kinderen.		
Namen der plaatsen.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Môdjô-warnô . .	328	387	364	238	1317
Kertô-redjô . . .	33	30	29	28	120
Ngôrô	43	37	28	28	136
Segarran	21	34	13	10	78
Djapannan. . . .	14	15	3	3	35
Wioeng	22	18	14	12	66
Soerabaja	20	30	16	31	97
Semaroong . . .	48	13	1	4	66
	529	564	468	354	1915 zielen.

op ult°. December 1874.

(1) Men zie verder het verslag over deze school, hier achter blz. 396.

Dat daaronder veel te doen valt, behoeft geen betoog. Zelfs kan de europesche zendeling onmogelijk verrigten, alles wat onder dezen volbracht behoort te worden.

Daarom staat mij een elftal inlandsche helpers in dezen werkkring ter zijde. Helaas, dat de oudste, die zonder twijfel moeijelijkst te vervangen zou zijn, de welbekende PAULUS, dit jaar weder een' geduchten stoot kreeg. Hij was van Augustus tot 't laatst van December ernstig ziek, zoodat ik het ergste vreesde. Gelukkig werd hij weder opgerigt, schoon zijne krachten op nieuw geleden hebben en zijne oude kwalen, doofheid en pijn in de zijde, zijn toegenomen. Ook BERNARDUS, dien ik zoo moeijelijk missen kon, was bijna het geheele jaar lijdende.

In Julij liet ik hem naar Soerabaja gaan, waar Dr. JAMES de goedheid had, hem kosteloos onder behandeling te nemen. Na een paar maanden keerde hij weêr; doch tot mijne innige smart bleek, dat de vrees van den doctor gegrond, of liever hetgeen door hem geconstateerd werd, al te waar was, namelijk dat BERNARDUS aan beginnende tering onderhevig was. Daar de doctor, bij oefening van geduld en voorzigtigheid, herstelling niet onmogelijk achtte, hield ik BERNARDUS steeds in dienst, en bid van God, dat hij weder tot vorige krachten terugkeere, alhoewel het tot hiertoe met hem ging, als gewoonlijk met zulke zieken: nu iets beter en dan iets minder. Zeer groot is ook BERNARDUS eigen leedwezen, dat hij niet werken kan, zooals hij zou willen, zoodat ik hem dikwijls met een bloedend hart opwekken moet. Eenmaal zeide hij mij daarbij, dat hij slechts troost zocht in de lijdensgeschiedenis des Heeren, die hij gedurig bij alle vier de Evangelisten herlas. Ik wees er hem ook op, hoe hij welligt in zijne ziekte voor het Koningrijk Gods van veel nut kon wezen. Evenwel door

de ziekten van PAULUS en BERNARDUS zag ik mij verpligt, onderscheidene werkzaamheden op mij te nemen, die anders door hen vervuld werden, en die ik geen' der andere helpers toevertrouwen kon, behalve dat ik al te zeer met hun' raad hun' goeden invloed, inzonderheid dien van BERNARDUS, op al het overig personeel van Môdjô-warnô miste. Met het oog op hun' toestand, en vooral op BERNARDUS zwakke gezondheid eindelijk, was het dubbel noodig, de onderwijzers der school, enz. veelvuldig, degelijk en met groote opgewektheid te onderwijzen. Zij hadden daaraan behoefte, en niet minder de kweekelingen, aanstaande helpers in de dienst des Evangelies; doch van waar tot alles, wat behoorde gedaan te worden, tijd en kracht te vinden? Voorzeker „de oogst is wel groot; maar de arbeiders zijn weinigen!"

En laat mij nu mededeelen, wat ik ten opzigte van elk der deelen van mijn werk, boven reeds met een enkel woord aangeduid, in het afgeloopen jaar heb trachten te verrigten.

Ik vang aan met de zieken. Elken morgen, ten 7 ure, begaf ik mij tot het onderzoek en de behandeling der oogzieken. Mag ik mij vleijen, enkelen hulp of verzachting te hebben aangebracht? De arme lijders en lijderessen, waaronder vele ongeneeslijke, verzekeren het mij gaarne, en bijna kan het ook niet anders, daar zij zonder mijne hulp geheel verwaarloosd, of met kalk, kurkuma of dergelijke geholpen worden. In onzekere gevallen onthield ik mij, of bepaalde mij tot raadgeving of een verzachtend oogwater, en zocht ik verder, zooveel het mogelijk was, de hulp en voorlichting van den geneesheer te Môdjô-kertô. Zes uren ligt dit echter van Môdjô-warnô, en dikwijls is die geneesheer nog meer dan 6 uren verder eerst te vinden. Buitendien veranderde

Dr. CRAMER VON BAUMGARTEN, die mij zoo menigmaal hielp, van standplaats, en werd vervangen door Dr. PEERLE. Aanvankelijk was het dezen onmogelijk mij dezelfde hulp toe te zeggen. Echter mogt ik na eenigen tijd een bezoek van hem ontvangen. Hij zag toen mijne wijze van behandelen, gaf aanstonds omtrent sommige zieken raad, nam voor eenigen tijd de behandeling van eenige der oogzieken, die zich daartoe naar Môdjô-kertô begeven wilden, voor zijne rekening, en gaf mij vrijheid, om in het vervolg over zijne hulp voor de javaansche bevolking of de javaansche zieken, die tot mij komen, te beschikken. Nogtans hoeveel beter zou het zijn, als zich hier een zendeling–geneesheer bevond!

Van 7 tot 9 ure worden de overige zieken opgeschreven, die voor zich of anderen om medicijnen komen vragen. Ieder heeft zijn nommer. Naam, ouderdom, woonplaats van den patiënt, naam en duur der ziekte en hare verschijnselen worden aangeteekend, en komt later dezelfde persoon terug, zoo wordt deze ziektegeschiedenis terzelfder plaatse voortgezet, daar voor iederen zieke de noodige ruimte daartoe wordt opengelaten. SARPÔ, ook helper in de school, die dit jaar de zieken opschreef en dit met zooveel trouw en naauwkeurigheid deed, dat ik gaarne aan zijn verzoek voldeed, om hem voor vast daarvoor aan te stellen, zorgt, dat ik gemakkelijk de bladen kan opslaan, waar aanteekeningen voor dien dag voorkomen. Ik onderzoek of ondervraag nu de zieken één voor één, bepaal de medicijnen, en kan die meestal ter gereedmaking overgeven aan SARPÔ, die nog geholpen wordt door een' der meesters. Steeds zorg ik daarna, dat elk der medicamenten weder op zijne eigene plaats gesteld worde, en dikwijls heb ik nog tijd en zorg te wijden aan 't onderzoek, of van alles de noodige voor-

raad aanwezig is, en anders te trachten daarin op de goedkoopst mogelijke wijs te voorzien. Zeer werd ik in het afgeloopen jaar verblijd en in deze mijne bezigheid verligt door de ontvangst eener kist, de meest door mij gebruikt wordende medicijnen en eenige noodige instrumenten bevattende. Deze gewerd mij uit een derde van de opbrengst eener loterij door eenige vriendinnen der zending in Friesland gehouden. Toch bedroegen mijne uitgaven aan medicamenten, enz. in Indië nog eene som van *f* 326,75. Ik ontving echter aan bijdragen van de javaansche zieken *f* 304,71, behalve nog *f* 5, die een mohammedaan, doch die reeds met een der voorgangers over het Christendom gesproken had, mij voor de herbouwing der kerk te Môdjô-warnô aanbood.

Laat mij nog iets mededeelen omtrent een' mijner kweekelingen. Van het oogenblik af, dat wij begonnen te bespeuren, (toen ter tijd was Br. KIJFTENBELT bij mij), dat de Javanen zich gaarne door onze medicijnen wilden laten helpen, zagen wij ook rond onder onze leerlingen of kweekelingen, of geen daar onder zich bevond, die meer bijzonder lust en aanleg had, om opgeleid te worden, om ons inzonderheid bij dit deel des werks te helpen, of des noods ingeval van ontstentenis te vervangen. Ons oog viel daartoe op SAMGAR, een jong kweekeling van Br. KIJFTENBELT. Hij was nog leerling der school bij mijne komst te Môdjô-warnô; ook Br. HOEZOO had toen reeds goede verwachting van hem. Hij hielp alzoo aanvankelijk Br. KIJFTENBELT en later mij bij de behandeling der zieken, en deelde voorts in al het onderwijs der overige kweekelingen. Na eenige jaren verlangde de doctor te Môdjôkertô een' kweekeling aan te nemen, die hem bij 't gereed maken der medicijnen van dienst kon zijn, en dien hij tevens in de genees-

kunde opleiden zou. Dit kwam uitnemend te pas; SAMGAR wenschte niets liever, dan van deze gelegenheid gebruik te maken, en in 1867 aanvaardde hij zijne nieuwe betrekking. Ofschoon aan verschillende verleiding blootgesteld, vooral van de zijde zijner nog mohammedaansche familie, die in de nabijheid van Môdjô-kertô woont, beschaamde hij toch de goede hoop niet, die ik van hem koesterde, en prees een ieder, die hem ontmoette, hem zeer. In 1871 kwam eene oproeping van het Gouvernement, dat geschikte leerlingen verlangde voor de school voor dokter djawa te Batavia. Zoowel Dr. CRAMER VON BAUMGARTEN als ik zelf achtte het goed, dat SAMGAR daarvan gebruik maakte, en ook hij wenschte dit zeer. Slechts één bezwaar was er aan verbonden, namelijk, dat hij zich dan aan Gouvernements dienst moest verbinden en beloven na volbrenging zijner studie de aanwijzing, die hij ontvangen zou, te volgen. Nogtans het bleek duidelijk, dat SAMGAR zelf niets vuriger verlangde, dan nog meer dan te Môdjô-kertô mogelijk was, zich op de kennis der geneeskunde toe te leggen, zóó dat hij daarvoor zelfs zijn voorgenomen huwelijk, met bedreiging van zijne geliefde beminde te zullen verliezen (vrg. Meded. dl. XV blz. 345 en v.) wilde uitstellen, en om die reden vond ik, noch ook Br. HOEKES, die intusschen te Môdjô-warnô gekomen was, vrijmoedigheid, hem in zijn streven tegen te houden. Buitendien voedde ik in stilte de hoop, dat SAMGAR, standvastig als tot hiertoe blijvende en eenmaal dokter djawa zijnde, welligt alhier of zeer in de nabijheid geplaatst zou kunnen worden. Reeds denzelfden avond van mijne aankomst te Batavia na mijn terugkeer uit Nederland bevond SAMGAR zich bij ons. Het bleek duidelijk, dat hij nog dezelfde was. Hij was juist tot zijn 3e of laatste studiejaar toegelaten, en ik

ontving omtrent zijn gedrag, zijn' ijver en zijne kennis de beste berigten. Om al deze redenen liet ik geene poging na, om te vernemen, of het mogelijk zou zijn, dat SAMGAR na volbrenging zijner studiën te Môdjô-warnô, of althans te Môdjô-agoong geplaatst werd, en verzocht ik daartoe zeer dringend de voorspraak van een zeer invloedrijk vriend ter hoofdplaats. Deze deed, wat hij kon; doch berigtte mij ten laatste, dat het onmogelijk was, dat SAMGAR of eenig dokter djawa eene bestemming voor Môdjô-warnô, dan wel eenige andere plaats in de binnenlanden bekwam, tenzij daartoe een voorstel van het hoofd van 't gewestelijk bestuur uitging. Ik stelde hierop de volgende „punten betrekkelijk de wenschelijkheid eener plaatsing van een' dokter djawa te Môdjô-warnô" op, en bood die persoonlijk den Assistent-resident van Môdjô-kertô aan:

„Het gebruik van europesche medicijnen is voor het meerendeel der javaansche bevolking van het onderdistrict Môdjô-warnô (district Môdjô-agoong, afdeeling Môdjô-kertô) eene behoefte geworden.

„Dit is zóó tengevolge van een' meer dan 25jarigen omgang van onderscheiden opeenvolgende zendelingen van het Nederlandsche zendelinggenootschap ter plaatse, en doordien die steeds bereid waren, alle javaansche zieken, van alle andere gepaste geneeskundige hulp verstoken, op hun verzoek medicijnen te verstrekken.

„In 1869 bijv. geschiedde dit aan ruim 1600 personen; in 1871 aan 2688 en in de verloopen maanden van dit jaar tot heden 16 September 1874 aan meer dan 2000 lijders. (1)

„Koorts-epidemiën, die tot in 1866 ter plaatse geregeld twee malen 's jaars heerschten, bij het begin van

(1) Zoo schreef ik, bij vergissing, schoon het 1200 had moeten zijn.

den oogst en van den planttijd, zijn sedert overwonnen.

„Pokken en cholera-epidemiën verliepen volgens betuiging van den toenmaligen plaatselijken geneesheer te Môdjô-kertô, Dr. CRAMER VON BAUMGARTEN, dien tengevolge, bij herhaling gunstiger en met minder verliezen van menschenlevens dan anders te verwachten geweest was.

„Echter is Môdjô-warnô 17 paal van de woning van den plaatselijken geneesheer te Môdjô-kertô verwijderd, en is deze buitendien met een' wijd uitgestrekten werkkring belast.

„Daarom leidde ondergeteekende een' javaanschen christen jongeling van deze plaats, SAMGAR genaamd, met hulp van den genoemden geneesheer te Môdjô-kertô tot élève voor de kweekschool van javaansche dokters te Batavia op, in de hoop, dat hij na voltooijing zijner studiën, ook in overeenstemming met zijn verlangen, voor deze plaats bestemd mogt worden.

„In October aanstaande zullen welligt die studiën volbracht zijn, en SAMGAR en de zijnen wenschen bij voortduring slechts, dat hij zich alsdan aan het welzijn der bevolking alhier zal mogen wijden, en is daarom ook mijn vurige wensch, dat zoo mogelijk een voorstel daartoe strekkende moge kunnen geschieden.."

En of dit voorstel werkelijk is kunnen gedaan worden?

Dit is tot hiertoe mij niet bekend geworden; alleen deelde de Resident, toen ik in de gelegenheid was er Z.Ed. Gestr. in tegenwoordigheid van den Asst. Resident over te spreken, mij openhartig mede, dat het eiland Bawéan, onder de residentie Soerabaja ressorterende, en dat geheel van alle geneeskundige hulp verstoken was, moest voorgaan.

Sedert deed SAMGAR met nog 4 van zijne 9 medeleerlingen met goed gevolg (hij bekwam „zeer voldoende") zijn eindexamen, kwam herwaarts, waar met de grootste

vreugde zijn huwelijk voltrokken werd, en werd als assistent van den europeschen doctor aan het stadsverband of inlandsch hospitaal te Soerabaja geplaatst. De javaansche dokter, dien hij daar verving, bekwam eene bestemming voor Bawéan. Voorts deelde SAMGAR mij nog mede, dat de bepaling bestond of gemaakt was, dat hij en zijns gelijken niet als zelfstandig mogten optreden, dan na vooraf gedurende twee jaren dienst onder het onmiddellijk toezigt van een europeesch geneesheer gedaan te hebben. Ongetwijfeld is dit eene uitnemende regeling, en meende ik om deze redenen aanvankelijk eene afwachtende houding ten opzigte van deze zaak te moeten aannemen.

Ik ga nu over tot de school. Allereerst verwijs ik naar mijn verslag reeds boven genoemd; maar voeg daaraan nog toe, dat ik, even als Br. KREEMER gewoon was zulks te doen, steeds zooveel mogelijk den geheelen schooltijd bijwoonde. Geruimen tijd vervulde ik de plaats van BERNARDUS, maar droeg dit later aan PAK POERWÔ, den 1sten onderwijzer na BERNARDUS over. Ik trachtte, zooveel ik kon, de meesters te leiden in hun onderwijs, te zorgen, dat zij een' geregelden gang daarbij in acht namen, en vooral te voorkomen, dat zij zich in hooge mate inspanden, terwijl toch hunne leerlingen op hun onderrigt soms geen acht genoeg sloegen. Dit zal bij dezen of genen kenner van het onderwijs welligt de vraag doen rijzen, of de vakken of de stof van het onderwijs dan wel geschikt waren? Over deze zaak en of al de vakken, die onderrigt werden, in alle opzigten zóó werden behandeld, als het voor de javaansche jeugd moest geschieden, dacht ik gedurig na. Er is geen twijfel aan, er ontbreekt te dezen opzigte nog zeer veel aan de school te Môdjô-warnô, en dit bij eene opkomst van soms op één na 240 en eene gemid-

delde over het geheele jaar, waaronder ook de plant- en oogsttijd begrepen is, van 164 leerlingen: dit was mij in waarheid een dagelijksch en zeer moeijelijk te verdragen kruis. Men zegt wel eens: „Scholen en nog eens scholen, daardoor moet het geschieden!" Doch dat die scholen dan ook zijn, zóó als zij behooren te wezen.

Wat mijne catechisatiën betreft, de dagelijksche moest ik aan PAULUS overlaten, en bij zijne ziekte en gemis van BERNARDUS aan een' jeugdiger' helper, al was die er ook niet al te ervaren toe. De Woensdagsche nam ik terstond voor mijne rekening, en die op Donderdag en Vrijdag deelde ik weder met PAULUS.

Denk ik hierna aan de gemeenten en al de werkzaamheden, die in en voor haar dienden te geschieden, dan duizelt mij bijna het hoofd. Belangrijk zijn de Zondag-godsdienstoefeningen, die in allen geregeld plaats hadden, vooral te Môdjô-warnô, waar PAULUS en ik in afwisseling voorgingen; tevens ook andere bijeenkomsten in de week, als des Woensdags avonds bij PAULUS aan huis, en waarbij hij voorging, des Donderdags avonds bij mij onder voorgang van mijzelven, en op andere avonden in andere desa's der gemeente (1), en waarbij het onderwijs aan BERNARDUS of PAK POERWÔ, of ook wel eens aan een ouderling of lid der gemeente was overgelaten, terwijl ik ten slotte ook de Maandagavond-godsdienstoefening, eenmaal 's maands met lichte maan en goed weder in de kerk, noeme. Op verzoek der christenen behandelde ik in deze het leven van MOHAMMED, waarbij ik evenzeer zijne voortreffelijkheid en deugden, als zijne ongenoegzaamheid als Zaligmaker van den mensch en zijne sprekende gebreken trachtte te doen uitkomen.

---

(1) Verg. „Een bezoek enz. te Môdjô-warnô", Maandb. 1874, No. 11.

Dan behalve het genoemde is er veel te leiden, te besturen, te raden, na te gaan. Gelijk bekend is, bestaan van ouds te Môdjô-warnô de ouderlingen, om daarbij behulpzaam te zijn. Hun vijftal staat van wege de uitbreiding der gemeente met een viertal vermeerderd te worden. Men wete echter, dat de gemeente te Môdjô-warnô, evenmin meen ik haast te mogen zeggen, als eenige andere gemeente op Java, niet in ééne plaats of desa bij elkander woont, noch ook enkel onder geloofsgenooten, afgescheiden van de mohammedanen; integendeel de gemeente van Môdjô-warnô is over 16 verschillende plaatsen, wat het aantal betreft, geheel ongelijk, verdeeld en in geen enkele desa of dorp heeft het aantal christenhuisgezinnen de overhand. Wil men de verhouding van eenigen? Môdjô-warnô telt 50, Môdjô-wangi 47, Môdjô-rôtô 45, Môdjô-djèdjèr 17, Môdjô-doekoeh 26 christen-huisgezinnen, respectievelijk tegenover ± 300 ± 200, ± 250, 80 en 53 mohammedaansche, en in de overige desa's en gehuchten worden van 10 tot 1 huisgezin gevonden, die tot de gemeente geacht worden te behooren. Evenwel zijn vele van deze desa's, en vooral de groote, door christenen ontgonnen, met de belofte, dat al de opgezetenen de zeden en gewoonten hunner christen landgenooten eerbiedigen, en na onderwijs genoten te hebben, als zij wilden, ook volgen zouden. Het is bekend, wat van de naleving van het laatste deel dezer belofte geworden is. Het andere echter wordt nog, vooral in de desa's, waar de christenen trouw en ijverig zijn en een christen loerah aan 't hoofd staat, die niet al te onverschillig is, in eere gehouden. Dit is een groot voordeel, dat door genoegzamen, krachtigen arbeid tijdig gebruikt dient te worden. Môdjô-warnô heeft reeds een mohammedaanschen loerah. Br. KREEMER sloot met dezen eene schriftelijke overeenkomst,

dat hij den onderling handhaven zou in dezelfde voorregten als hij tot hiertoe genoot, welke aan die van den moedin of dorpspriester gelijk zijn, namelijk dat hij tot het dorpsbestuur gerekend wordt, en alzoo, zonder dat hij, anders dan in buitengewone gevallen, heerendiensten behoeft te doen, toch een aandeel in de rijstvelden bekomt.

Môdjô-warnô dreigde in 't afgeloopen jaar een ander gevaar. Het toelaten van publieke vrouwen en het geven van feesten met deze, al waren het ook javaansche godsdienstige, werd tot hiertoe steeds overeenkomstig bovenvermelde belofte, als overtreding geacht, zoodat een dorpsbestuur, dat overeenkomstig zijn' pligt handelde, of ook zelfs het onderdistricts of het districtshoofd zoo als ook wel geschied is, dit kon tegenhouden of beletten. Eenige lieden van Môdjô-warnô, waaronder vooral eenige afvallige christenen, trachtten hierin verandering te brengen. Zij begaven zich tot voor den Assistent Resident van Môdjô-kertô. Te vergeefs rigtte ik een schrijven aan den Regent, en sprak den Assistent-resident persoonlijk over de zaak. Er werd beslist, dat behoudens de verpligting, om, zoo als zulks immer moet geschieden volgens policie-verordening, wanneer men voornemens is, zulk een feest te geven, daarvan het bestuur (hier de Assistent Wedônô, vroeger Mantri Aris genoemd) in kennis te stellen, ook de lieden van Môdjô-warnô bedoelde partijen mogten aanrigten. Onder de getrouwen onder de christenen verwekte dit groote ontevredenheid. Ik vermaande hen echter tot zachtmoedigheid en verdubbelde waakzaamheid, opdat zij door die dingen, die zij zoo zeer als verderfelijk voor hun eigen tijdelijk en eeuwig welzijn, als ook van dat hunner kinderen hadden leeren kennen, niet werden verleid. Eenige maanden later werd de gewone, jaarlijksche desa-vergadering ter verdeeling van de sawahs

en regeling der heerendiensten en andere desa-aangelegenheden gehouden, en ziet, op dezen werd onder voorgang van den loerah op nieuw bepaald, dat het 't verlangen der meerderheid was en bleef, dat de inwoners van Môdjô-warnô geen feesten meer, als nu weder geschied was, aanrigten zouden. Sedert dien tijd heb ik er niet meer van vernomen.

Tot hiertoe echter namen de vijf ouderlingen der vijf genoemde desas, in welke zich de meeste christenen bevonden, ook de dienst in die plaatsen waar, in welke hun aantal geringer was. Naarmate echter de afstand grooter was en het aantal der christenen, hoe langzaam ook, vermeerderde, stelden zij plaatsvervangers voor zich aan, als één voor Moeter en omliggende plaatsen, één te Kajen, één te Soember-redjô en één in de nieuw gestichte desa Bongsô-redjô, allen op ± 1 uur afstand van den ouderling, waaronder zij vroeger behoorden en met een aantal van 20 tot ± 10 christen-huisgezinnen onder zich. Het duurde echter niet lang of deze plaatsvervangers ervoeren, hetzelfde werk te verrigten te hebben, als de overige ouderlingen, en deden alzoo het billijk verzoek, ook als zoodanig te worden aangesteld. Nog slechts de toestemming van één' loerah moet verkregen worden. Ik verwacht niet, dat die uitblijven zal, en alzoo zal waarschijnlijk in den loop van het volgend jaar deze zaak in orde gebracht kunnen worden. (1)

De plaatsvervangende ouderlingen deden dit verzoek in den zoogenaamden Raad–gredjô, d. i. kerkeraad. Even als een schoolraad is deze door Br. KREEMER in 't leven geroepen. De voornaamste of ijverigste onder de javaansche christenen in de verschillende desa's nemen met den zen-

(1) Terwijl ik dit schrijf, is zulks reeds geschied, daar de plegtige bevestiging der vier nieuwe ouderlingen op Zondag 14 Februarij l.l. in de kerk mogt plaats hebben.

deling, de helpers en onderlingen als kerk- of schoolverzorgers daaraan deel. De zendeling gaat voor in 't gebed, en leidt de vergadering. De schoolraad wordt slechts éénmaal in de maand, de kerkeraad werd aanvankelijk elke week gehouden, doch is door mij op éénmaal in de twee weken gesteld. Het doel is, dat een ieder mededeeling van zijne bevindingen doe, en dat verder besproken worde, wat er alzoo tot nut van gemeente of school zou kunnen geschieden. Niet altijd was het even gemakkelijk die vergaderingen te leiden, vooral als BERNARDUS en PAULUS, zoo als, helaas, al te veel het geval was, door ziekte verhinderd waren, ze bij te wonen. De overigen willen zich wel laten opwekken en ook wel vernemen, wat het verlangen van den leeraar is, en, als dit niet al te zeer in strijd is met hunne verlangens, daaraan voldoen; doch overigens brengen zij nog zelden iets mede, dat aanleiding tot bespreking geven kan. Ik geef echter de hoop niet op, dat dit beter worden zal, vooral als door veelvuldige en trouwe verzorging de gemeente slechts tot hooger standpunt wordt opgeleid.

Nog meer viel er in de gemeente te doen.

Te Môdjô-warnô werden 7 mannen, 20 vrouwen en 74 kinderen gedoopt, 2 jongelingen en 7 meisjes op belijdenis des geloofs aangenomen en bevestigd en 33 huwelijken ingezegend.

In de andere gemeenten waren de getallen als volgt:

	Gedoopten.			Aannemelingen.		
Namen der plaatsen.	Mann.	Vrouw.	Kinderen.	Jong.	Meisj.	Huwelijken.
Kertô Redjô . .	–	–	23	2	–	–
Ngôrô	–	–	1	3	1	–
Segarran	9	5	5	2	–	2
Djapannan . . .	6	9	21	–	–	–
Wioeng.	–	–	–	3	–	–
Soerabaja	4	2	4	2	1	4
Semaroong . . .	2	–	–	–	–	1

De zoogenaamde gemeentezaken, waarvan ik vroeger („Mededeelingen", dl. XV, bl. 328 v.v.) al eens uitvoeriger berigt deed, vorderen tijd. Zij vereischen in den regel veel wijsheid, geduld en zachtmoedigheid, en zijn zelden van zeer aangenamen aard. Zoo moest weder in de echtscheiding van 3 paren worden toegestemd en aan één man en drie vrouwen een bewijs worden verstrekt, om buiten de gemeente te kunnen trouwen. Daarentegen keerde ééne vrouw tot haar terug, en werd, na ernstige vermaning, de twist, bij twee andere echtparen ontstaan, bijgelegd.

De gemeenten van Kertô Redjô en Ngôrô kon ik eenige malen in dit jaar bezoeken, de andere gemeenten echter slechts één' keer op mijne reis van 16 Augustus tot 3 September.

Aan opzettelijk huisbezoek in de gemeente te Môdjô-warnô heb ik ganschelijk niet kunnen denken. „De oogst is wel groot, maar de arbeiders zijn weinigen!"

En het onderwijs aan de helpers of de voorgangers en meesters en de kweekelingen, hoe is het daarmede gegaan? Slechts éénmaal, van 23 Junij tot 2 Julij, kon ik de gewone bijeenkomst met de voorgangers en meesters uit de verschillende gemeenten houden; voorts begon ik aan PAULUS, BERNARDUS, SESAM en PAK POERWÔ eenmaal in de week onderwijs te geven in het regt verstaan en gebruik maken van gelijkenissen, uitgaande van de gelijkenissen des Heeren; doch ik moest die les staken, èn om gebrek aan tijd, èn van wege PAULUS en BERNARDUS ziekte. Eindelijk gaf ik aan al de meesters der school van Môdjô-warnô in vereeniging met de oudste kweekelingen, éénmaal 's weeks les in 't rekenen (de tiendeelige breuken), Maleisch (lezen en vertalen in 't Javaansch), en als men 't zoo noemen wil, opvoeding

en onderwijs, d. w. z. ik trachtte hun door middel van vrije zamenspreking met het doel van het onderwijs in de school en de beste wijze, waarop de onderscheiden vakken onderwezen kunnen worden, bekend te maken.

Van zelf sprak ik hierbij ook over handenarbeid, al ware het voor enkele klassen, als vlechten, splijten, touwmaken, en voor meisjes spinnen, weven, batikken en het onderwijs, dat daarmede verbonden zou kunnen worden. Behalve sommige dezer dingen, als spel voor de kinderen der bewaarschool, meenden echter al de meesters, dat dit onderrigt weinig of geen bijval zou vinden, en zoo 't werd ingevoerd, ongetwijfeld tot verloop van de school leiden zou. Evenwel mag ik de opmerking niet achterwege laten, dat dit onderwijs ook aan geen' enkelen hunner zou kunnen worden toevertrouwd, evenmin als ik in staat wezen zou, het op mij te nemen. Hadde ik echter aanvankelijk slechts een goed stel schoolplaten, geschikt voor de indische af javaansche school! Dit zoude, meen ik, een goed begin, zoo niet al langzamerhand een middel tot overgang, geacht kunnen worden.

Het bijbellezen met de kweekelingen des morgens liet ik aan PAK POERWÔ over, en voorts oefenden twee zich in het onderwijzen op school, en namen de anderen aan 't onderrigt aldaar deel, en allen te zamen weder aan de catechisatie des Vrijdags en ander onderwijs van PAULUS, dat nuttig voor hen geacht werd.

En wat is nu noodig voor dezen werkkring? Ik behoef het niet opzettelijk uit te spreken. Het volgt uit en op het woord van onzen Heer, dat ik als motto aan het hoofd van dit mijn verslag stelde en nu en dan in hetzelve herhaalde.

Intusschen wordt er de bede door mij aan toegevoegd, dat ik mij door het gewigt des werks nimmer meer dan

behoort ter neêr late drukken, opdat ik nog meer dan in het afgeloopen jaar geschiedde, daarin volbrenge, wat mijne hand vindt, om te doen, en voor mijne medehelpers, dat de krachten van een' PAULUS gesteund worden en BERNARDUS worde opgerigt, en de overigen in ijver, trouw noch geschiktheid te kort schieten!

Men lette er op: er moeten meer voorgangers als PAULUS en BERNARDUS, wien de zaken als den zendeling zelven ter harte gaan, opgeleid worden; doch men bekomt die niet, dan door gedurigen omgang van den zendeling met dezulken, die ik zijne uitverkorenen zou willen noemen. PAULUS getuigde mij dit eenmaal zelf met deze woorden, dat hij geworden was, die hij is, doordien hij elken avond vele uren lang, soms zelfs tot diep in den nacht, bij JELLESMA kwam, om met hem te spreken en den bijbel te onderzoeken. Op deze wijs moeten sommigen, door onderwijs en voorbeeld anderen, gevormd worden, ofschoon m.i. IMMER in 't land, waartoe zij behooren. Ook daarvoor zijn zendelingen, of is er minstens voor de posten van ons Genootschap op Java, na niet al te langen tijd één zendeling noodig.

In waarheid de nood dringt! Geve God op de pogingen des genootschaps en de bede der gemeente eene spoedige uitkomst, daar Hij magtig is te doen, ook hetgeen wij niet denken!

MÔDJÔ-WARNÔ, Maart 1875. J. KRUIJT.

Verslag van de inlandsche particuliere school te Môdjô-warnô, over het jaar 1874.

(Op verzoek ingediend aan het hoofd van 't Plaatselijk Bestuur te Môdjô-warnô.)

Bij den aanvang van het jaar bedroeg het aantal ingeschreven leerlingen 342, zijnde 236 jongens en 106 meisjes. (1) Gedurende het verslagjaar kwamen daarbij 79 jongens en 24 meisjes; doch verlieten de school 69 jongens en 21 meisjes, waaronder 14 jongens, die insgelijks in dit jaar begonnen waren op school te komen, zoodat aan het eind van het jaar bleven ingeschreven: 355 leerlingen, 246 jongens en 109 meisjes.

Naar hunne leeftijden verdeeld, waren gedurende het geheele jaar aanwezig:

van	4	en	5	jaar	9	jongens	en	12	meisjes.
〃	6	tot	8	〃	24	〃	〃	32	〃
〃	9	〃	12	〃	131	〃	〃	65	〃
〃	13	〃	16	〃	110	〃	〃	21	〃
〃	17	〃	20	〃	41	〃	〃		

Totaal 315 jongens en 130 meisjes of 445 leerlingen.

Onder dezen waren 1 zoon van den Wedônô van Môdjô-Agoong en 6 kinderen of familieleden van het onderdistrictshoofd, diens schrijver en van een' boschwachter.

---

(1) De eindgetallen van het vorige verslag van mijnen voorganger zijn 281 scholieren, 195 jongens en 86 meisjes. Waarschijnlijk zijn bij dezen die, van welke met eenige zekerheid verwacht werd, dat zij in den loop van dit jaar de school niet weder bezoeken zouden, niet in rekening gebracht.

De overigen waren kinderen der desabevolking, het dorpsbestuur daaronder begrepen.

Op 235 schooltijden waren 38,595 leerlingen tegenwoordig, zoodat de gemiddelde opkomst bedroeg 164, terwijl het hoogste getal, te gelijk aanwezig, was: 239 en het laagste 87.

De school was in zes klassen verdeeld, waarvan de hoogste de 1ste genoemd wordt. De 6de of laagste klasse is zooveel als eene bewaarschool. Tot deze behooren al de leerlingen beneden de 7 jaar. Zij worden in eene pandope op eenigen afstand van de school spelende bezig gehouden.

Bovendien zijn de leerlingen der 5de en 4de klasse van wege hare talrijkheid beiden in twee afdeelingen gesplitst.

Het aantal leerlingen, dat de school gedurende het verslagjaar verlaten heeft uit de verschillende klassen, was als volgt:

1ste	klasse	16	jongens	en	4	meisjes.
2de	„	11	„	„	3	„
3de	„	12	„	„	1	„
4de	„	4	„	„	8	„
5de	„	24	„	„	3	„
6de	„	2	„	„	2	„

en op ult°. December waren in de verschillende klassen ingeschreven:

1ste	klasse	16	jongens	en	8	meisjes.
2de	„	22	„	„	12	„
3de	„	36	„	„	13	„
4de	„	67	„	„	10	„
5de	„	95	„	„	49	„
6de	„	10	„	„	18	„

Het onderwijzend personeel bestond uit BERNARDUS en PAK POERWÔ, die als 1ste javaansche onderwijzers, JORAM

WARNÔ, SARPÔ, WAGIMAN en DAVID, die nevens hen als hulponderwijzers, en ELIAS en KIMAS, de laatste in den loop van dit jaar aangesteld, die als kweekelingen dienst deden. Zij werden en worden allen nog door den zendeling, hier aanwezig, opgeleid. BERNARDUS werd gedurende een groot gedeelte van het jaar verhinderd door ziekte onderwijs te geven. Allen kweten zich naar vermogen van hunne taak.

Er werd onderwijs gegeven in het maleisch lezen en schrijven met romeinsch karakter, javaansch idem met javaansch karakter, rekenen, aardrijkskunde, zingen, spreekoefeningen en bijbelsche geschiedenis.

Tot hoever zich het onderwijs in deze verschillende vakken uitstrekte, moge blijken uit eene korte beschrijving van den gang, die bij dezelven gevolgd werd.

Onderwijs in het Maleisch werd aan de 3de klasse gedurende één uur in de week gegeven. Hier werden de klanken en letters van het bord geleerd en op de lei nageschreven. In de 2de en 1ste klasse wordt één morgen van 3 uren (van 11–2 uur) aan dit vak gewijd. Het leesonderrigt wordt voortgezet, en men oefent zich in het schrijven op dictée, het netschrijven en het vertalen in het Javaansch. De leerlingen, die uit de hoogste klassen de school verlaten, kunnen in den regel eenvoudige verhalen als uit de „kitab pengadjar-an" en „peroepama-an" vlot lezen, en verstaan en schrijven eene redelijke hand.

Met 't javaansch lezen en schrijven wordt aangevangen in de 6de klasse. Men leest namelijk de letters van tabellen met plaatjes, waarvan de laatste lettergreep van den naam van hetgeen deze voorstellen achtereenvolgens met de namen van de 20 letters van het javaansch alphabet overeenkomen, en soms worden die letters, zeer vergroot, op 't bord voorgeschreven, ook wel op de lei

nagebootst. Daar echter vlechten, bouwen, zingen, teekenen en allerlei spelletjes de hoofdwerkzaamheden dezer kleinen uitmaken, zoo behoeven zij het geenszins tot een onderscheiden kennen en nog veel minder tot een kunnen schrijven van al de letters op de lei te brengen.

Dit geschiedt in de 5de klasse b., met behulp van het bord, de tabel door 't Gouvernement uitgegeven, blokjes en het schrijven op de lei.

In de 5de klasse a. leert men al de bekleedsels en klankwijzigingen, die zij te weeg brengen.

In de 4de klasse worden de woorden tot kleine volzinnen vereenigd, en gebruikt men, behalve het bord en de lei, het door het Gouvernement uitgegeven Javaansch a b c boekje. Van meet af aan mogen natuurlijk geen woorden worden uitgesproken of zinnen gevormd, die niet verstaan of verklaard worden.

In de 3de klasse gaat men tot een leesboek over. Hier wordt echter de groote behoefte gevoeld, die er bestaat aan eene reeks javaansche leesboekjes, die wat vorm en inhoud betreffen, van het gemakkelijke tot het meer moeijelijke overgaan.

Bij gebrek aan beter werden de in het Javaansch vertaalde verhalen van SCHMID gebruikt, waarvan het echter moeijelijk was, steeds de hoogstnoodige exemplaren voorhanden te hebben, daar ook dit werk bij het Gouvernement is uitverkocht en nog niet weder verkrijgbaar gesteld werd.

In de 2de klasse werd het leesonderrigt in de bovengenoemde verhalen voortgezet en tot het maken van eigen opstellen overgegaan.

De reizen van Raden POERWÔ LELÔNÔ (helaas! ook al uitverkocht en nog niet weder verkrijgbaar gesteld), dienden aan de 1ste klasse tot lectuur. Met het maken

van eigen opstellen werd voortgegaan, tevens op dictée geschreven, en eenmaal per week geschrevene javaansche brieven ter afschrijving en verbetering gegeven.

Beiden in de 2de en 1ste klasse oefende men zich in het javaansch schrijven, ook op 't papier, doch in al de andere klassen alleen op de lei.

Ook met rekenen werd reeds in de laagste klasse een aanvang gemaakt, in zoo verre de kinderen, spelender wijs, oogen, ooren, vingers, enz., leeren tellen.

In de 5de klasse wordt dit weder voortgezet, en inzonderheid met behulp van het rekenraam langzamerhand tot 100 opgeklommen. Vooral van 1—10 en omgekeerd en van 10—20 wordt lang stilgestaan, en allerlei kleine voorstellen worden tot uit 't hoofdrekenen gegeven, om het begrip van deze getallen te bevorderen. Tevens worden op 't bord de cijferteekens geleerd en op de lei nageschreven.

Aan de 4de klasse gaat men over tot lezen en schrijven van kleine getallen, tot en met 3 cijfers, en het maken van kleine optelsommen. Het uit 't hoofd rekenen moet hiermede gelijken tred houden.

In de 3de klasse worden, natuurlijk steeds op 't bord, de rangorde der cijfers en de bewerkingen van de optelling en aftrekking geleerd en op de lei toegepast. Het uit 't hoofd rekenen wordt weder wat moeijelijker gemaakt.

De leerlingen der 2de klasse leeren de tafel van vermenigvuldiging van buiten, die hun weder op het bord of des noods met het rekenraam verklaard wordt, evenzeer als achtereenvolgens de bewerkingen van de vermenigvuldiging en deeling. Een en ander moet op de lei en met gemakkelijk te onthouden en te bewerken getallen, ook bij 't uit 't hoofd rekenen, toegepast worden.

Eindelijk worden aan de 1ste klasse de 4 hoofdregels op benoemde getallen toegepast, waarbij het rekenboekje van den Regent van Koedoes goede diensten bewijst. Tevens leeren de leerlingen dezer klasse zooveel mogelijk de namen, den duur, de waarde of den inhoud der javaansche en nederlandsche tijdverdeeling, munten, maten en gewigten van buiten, en wordt daarvan, inzonderheid bij het rekenen uit het hoofd, gebruik gemaakt.

Op de school strekte zich het onderwijs in dit vak niet verder uit; doch aan de kweekelingen en onderwijzers werd in het afgeloopen jaar de bewerking der tiendeelige breuken (aan sommigen op nieuw) geleerd.

Alleen aan de 1ste klasse werd onderwijs in de aardrijkskunde gegeven. Het lezen der reizen van Raden POERWÔ LELÔNÔ, boven vermeld, kan daartoe reeds gerekend worden, daar de plaatsen, die voorkwamen, steeds op eene of meer kaarten werden aangewezen, en korter of langer daarover gesproken werd. Behalve dit werd nog één uur in de week aan dit vak besteed. Echter hoorde men er gaarne van, ik bespeurde weinig toeleg, om het medegedeelde in een eenigszins, hoe gering geregeld verband ook, te onthouden, ofschoon de hulpmiddelen hiertoe niet ontbreken in twee over dit onderwerp door het Gouvernement uitgegeven werkjes, waarvan één zelfs op javaansche zangwijs. Ik gaf daarom in 't laatst van 't jaar in een klein opstel een zoo kort mogelijk resumé van hetgeen men in deze noodzakelijk dient te onthouden, om dit als 't ware van buiten te leeren.

Aan den zang werden door de geheele school bij den aanvang en aan het einde van elken schooltijd eenige oogenblikken gewijd. Onlangs is te Rotterdam, voor rekening van het Nederlandsche zendelinggenootschap, een schoolgezangboekje in 't Javaansch, „Kidoeng" getiteld,

door C. POENSEN uitgekomen. Reeds te voren in afschrift op de school alhier in gebruik, wordt een deel der 22 wijsjes daarin voorkomende, vrij aardig door de leerlingen gezongen.

Spreekoefeningen. De ondergeteekende, onder wiens toezigt de school staat, trachtte daarvan veel werk te maken. Wat toch is meer noodig voor het nog over het algemeen weinig ontwaakte verstand van den jeugdigen Javaan, en welk onderwijs zou, bij het nuttige en onderhoudende, aangenamer, opwekkender voor hem kunnen wezen, daar hem over zooveel nog zooveel is mede te deelen? De ondergeteekende ervoer het echter, hoewel hij door het laten maken van eenige modellen van huisraad, enz., daarin eenigszins trachtte te gemoet te komen, dat behalve deze toch nog eene andere soort van hulpmiddelen, namelijk eene goede serie van platen, opzettelijk voor de Indische of Javaansche school vervaardigd, ter verkrijging van eenen geregelden gang bij dit vak van onderwijs, onontbeerlijk is. Zeer zou hij daarom wenschen, in overeenstemming met den schrijver H., „ter zake van het inlandsch onderwijs", in de Samarangsche courant van 14 October 1874, n°. 221, dat in deze belangrijke aangelegenheid het initiatief van wege het Gouvernement mogt genomen worden.

Eindelijk werd eenmaal in de week een deel der Bijbelsche geschiedenis verhaald, waarnaar steeds met veel belangstelling werd geluisterd.

Daar de school onder geen toezigt van eenige commissie staat, zoo kon voor deze geen openbare les gehouden worden.

Toch had zulk eene plaats, bij gelegenheid van een bezoek van den Resident van Soerabaja, vergezeld van den toenmaligen Adsistent-resident en den Regent van

Môdjô-kertô, benevens den Controleur van Djombang, en later nogmaals, toen de school bezocht werd door den tegenwoordigen Adsistent-resident der Afdeeling en gevolg. Ook werd zij bezocht door een' der Predikanten van Soerabaja en enkele andere particulieren.

Het bezoek van den Resident van Soerabaja werd opgevolgd door een aanzienlijk geldelijk geschenk, waarvan aanvankelijk de school, naar de behoefte, aanmerkelijk vergroot en beter ingerigt is geworden.

De lijst der schoolmiddelen is als volgt:

Al de bij het Gouvernement met romeinsch en javaansch karakter uitgegeven werken voor het schoolonderwijs in 't Maleisch en Javaansch, alsmede ook het Boekoe adjaran, enz., door W. HOEZOO, voorts 7 borden, 2 rekenramen, tabellen, beschreven kuben, 1 globe (defect), 2 kaarten, het oostelijk en westelijk halfrond voorstellende, 1 van Azië, 1 van Oost-indië, 2 van Java, 1 van de residentie Soerabaja, 2 (geteekende) van de naast bijgelegen desa's, een van de munten, maten en gewigten, eenige modellen, enz.

Als naar gewoonte werd aan de kinderen een paar malen in het jaar een feest bereid, inzonderheid bij gelegenheid van Kerstmis, toen aan 321 aanwezigen prijzen werden uitgedeeld en een optogt onder begeleiding van inlandsche muziek, vlaggen, enz., gehouden werd. Straffen werden niet toegepast.

Het geheele onderhoud der school vordert aanzienlijke uitgaven, bijna te hoog voor particuliere krachten. Eene tegemoetkoming van het Gouvernement ware daarom zeer wenschelijk.

Reeds in het begin van het jaar 1873 werden daartoe door mijnen ambtsvoorganger J. KREEMER pogingen in het werk gesteld en een rekest aan de Hooge Regering aangeboden.

In het afgeloopen jaar werd den ondergeteekende inlichting verzocht, in hoeverre de bedoelde school voldeed aan de voorwaarden bij ordonnantie van 1 April 1874 (Staatsblad n° 99), ter verkrijging van Gouvernements subsidie vastgesteld.

De ondergeteekende wees er op, dat de school aan al de daar gestelde voorwaarden niet voldeed, en ook bezwaarlijk aanstonds daarmede in overeenstemming zoude te brengen zijn. Sedert echter werd nog geen besluit op bovengenoemd rekest ontvangen (1).

MÔDJÔ-WARNÔ, Januarij 1875. J. KRUIJT.

(1) In Augustus schreef KRUIJT aan Bestuurders van het genootschap, dat hij eene ongunstige beschikking ontvangen had. »Als reden der weigering werden ook de in Staatsb. 1874, N°. 99, nedergelegde beginselen omtrent het gesubsidiëerde inlandsch onderwijs, in verband met de stellige bevelen van het Opperbestuur aangegeven." (*Red.*)

VARIA.

Hoe Christenen Heidenen behandelen.

(Een paar staaltjes uit velen.)

De Chickasaw's Indianen bewoonden oorspronkelijk het noordelijk deel van den Staat Mississippi (Vereenigde Staten van Noord-amerika); zij telden 3000 zielen; in 1821 begonnen eenige zendelingen zich dezen stam aan te trekken. Van 1827–30 ontstond eene belangrijke hervorming onder deze Indianen, en daartoe behoorde het belemmeren van drankverkoop, waardoor de anders heerschende dronkenschap beteugeld werd. Intusschen waren gedurende de beide laatste jaren pogingen in 't werk gesteld, om het land van de bevolking te koopen, en haar naar eene streek ten westen van de Missisippi te doen verhuizen. De Staat Missisippi maakte tevens zijne wetten van kracht voor de Indianen, waardoor de afschaffing verviel, en nu werd het misbruik van sterken drank grooter dan ooit. Aan het einde van 1830 werd een verdrag gesloten met de Indianen, waarbij deze den verkoop van hunne gronden aannamen, als men voor hen een geschikt terrein vinden kon. Het scheen, dat het in Texas te vinden was, maar tot de uitvoering van dit verdrag kwam het niet, waardoor de inlanders in groote mismoedigheid vervielen, te meer daar de staatswetten streng op hen werden toegepast, en de blanken hen in verzoeking brachten en veel bijdroegen tot hunne zedelijke verlaging.

In October 1832 werd een nieuw tractaat gesloten, waarbij de gronden der Chickasaws verkocht zouden worden, als alle andere openbare gronden in de Vereenigde-staten en de opbrengst hun zou worden ter hand gesteld, om daarvan andere gronden te koopen, waarheen zij dan moesten verhuizen; slaagden zij hierin echter niet, dan konden zij in den Staat Missisippi blijven, en een derde daarvan bezitten, mits niet bijeen gaande wonen, en zich aan de wetten van den Staat onderwerpende.

Deze bepaling vermeerderde grootendeels de bezwaren voor de Indianen; want blanke indringers kwamen hen van alle kanten lastig vallen, kwelden hen door het aandoen van lastige processen en aanvallen op hun' eigendom, en intusschen groote hoeveelheden sterken drank invoerende, die soms tegen verbazend hoogen prijs verkocht werd. De meer verstandige Indianen beklaagden zich hierover; doch zonder dat het iets uitwerkte.

De zending had intusschen alles aangewend, wat zij kon, om den demoraliserenden invloed tegen te gaan; in 1834 zag zij zich genoodzaakt zich terug te trekken. En waarom? In het verdrag was bepaald, dat de Indianen de gronden, die zij nog behouden hadden, mogten verkoopen, en dit trok de aandacht van eenige blanken, die op het land kwamen met geld en sterken drank, en een' zeer verderfelijken en verdervenden invloed oefenden in al de indische nederzettingen. Eerst werden zij verlokt met sterken drank, die bij iedereen voor de deur gebracht werd; en dan opgewonden door het vooruitzigt van groote sommen voor hun land te verkrijgen; en als zij het geld in handen hadden, gaven zij zich met de hun eigene onvoorzigtigheid over aan ledigheid, spel en drank. Zoo waren zij geheel ongeschikt voor het ontvangen van onderwijs, en alle hoop van nog iets

voor hun welzijn te kunnen uitrigten was vervlogen. De Chickasaws zijn nooit in massa verhuisd, maar zijn onder andere stammen vermengd geraakt, voor zoo ver zij niet zijn weggekwijnd onder den invloed der staatswetten. (1)

Meent deze of gene, dat de zaak door de zendelingen overdreven werd voorgesteld, hier volge dan eene getuigenis van FREDERIK GERSTÄCKER, zeker geen vriend van de zendelingen. Wij lezen bij hem, waar hij verslag geeft van zekere indiaansche pau-wau of raadsvergadering:

„Er zou eene bijeenkomst zijn van blanken en roodhuiden, om den vrede te herstellen. „Hoe was eigenlijk de oorlog ontstaan?" Hadden, zoo als de dagbladen zochten te verbreiden, de Roodhuiden dien begonnen, opgehitst door de Zuidelijken? 't Bleek onhoudbaar, te beweren, dat de schuld bij de Roodhuiden zat. De oorlog was lastig voor de Amerikaansche regering, maar meer niet. Immers die ongelukkige stammen hadden toch nooit uitzigt het te winnen.

„Tot commissaris was benoemd kolonel S. F. TAPPAN, en helaas, het bleek nu weldra, dat niets anders dan eene „gemeene kiesmanoeuvre" den grond had gelegd tot dit bloedvergieten en tot het ongeluk van vele huisgezinnen.

„Colorado was nog territorium, en wenschte als Staat in de Unie te worden opgenomen, om zijn' gouverneur naar het congres te kunnen zenden, en had voor het stemmen over deze zaak, daar het getal inwoners niet groot genoeg was, minstens een of twee regimenten soldaten noodig, die dan mede stemden of telden.

GERSTÄCKER toont aan, dat om die regimenten te verkrijgen, de krijg gemaakt werd. De amerikaansche commissaris zegt hieromtrent het volgende:

„Eene kleine bende Indianen sloeg zich bij Denver

(1) Zie HARVEY NEWCOMB, a cyclopedia of Missions. New-York 1860.

neder, en een deugniet, RIPLEY genaamd, werd gevonden, die verklaarde, dat deze Indianen hem vee ontstolen hadden. Dit was voldoende. Luitenant DUNN kreeg bevel, het gestolen vee terug te halen, en de Indianen te ontwapenen en gevangen op te brengen. Luitenant DUNN heeft dit bevel volbracht (Senate executive document 39. Congres No. 26). Hij vond geen gestolen vee bij de Indianen: waarschijnlijk echter bekend met het doel zijner zending, voerde hij toch de overige bevelen uit. Hij beval zijne manschappen af te stijgen en de Indianen te ontwapenen. Maar deze verzetten zich; er ontstond een gevecht, een of twee soldaten werden gedood, een Indiaan doodelijk gewond, en dit was geheel voldoende.

„Aan al de Indianen werd de oorlog verklaard en troepen werden afgezonden, om hen, waar en wanneer men ze zou aantreffen, te dooden. Majoor DOWNING viel een indiaansch dorp aan in Cedar Canyon. Zonder eenige sommatie opende hij zijn vuur op mannen, vrouwen en kinderen, marcheerde toen weer af, en maakte rapport, dat de oorlog tegen de Indianen in vollen ernst geopend was, 127 Indianen gedood waren; enz. enz.

„Luitenant EYRE ging daarop met een commando naar Smoky hill. De eenige Indianen die hij ombracht waren een vader met zijnen zoon, LEAN BEAR, een opperhoofd der Cheyennes. LEAN BEAR, die troepen door het land zag trekken, en geen reden daarvoor wist, nam zijn' zoon mede, en ging hun met eene witte vaan te gemoet. Zij werden beiden als wolven doodgeschoten; koelbloedig en tegen alle wetten van het volkenregt vermoord. Natuurlijk ontstelden de Indianen daarvan, en konden zij niets anders meenen, dan dat de blanken eenvoudig van plan waren, hen te vernietigen. Reeds uit zelfverdedi-

ging moesten zij dus den wanhopigen strijd aanvaarden. Hunne vrouwen en kinderen moesten zij beschermen, en waar is de man, eerloos en bedorven genoeg, die hun dit ten kwade zou kunnen duiden? Van dien tijd af heeft de vreeselijke worsteling aangehouden: en niet alleen met groot verlies aan geld en menschenlevens, neen ook ten koste van de eer der Vereenigde staten.

„Gedurende den zomer van 1864 woedde deze oorlog, in welken de blanken de Indianen in beestachtigheid zochten te overtreffen. Zij verschoonden mannen, vrouwen, noch kinderen, terwijl de Indianen daarentegen eenige gevangen vrouwen en kinderen weer naar huis zonden.

„Intusschen drong de gouverneur er steeds krachtiger op aan, dat het tweede Colorado-regiment (daar dit alleen in Colorado kon stemmen) terug zou keeren, en op het vormen van een derde, tot bijstand bij den indiaanschen opstand. Dit geschiedde dan ook, en buitendien werd een nieuw regiment gevormd, dat onder bevel van Chivington aan de Sandcreek eene kleine bende Indianen, die onder bescherming van onze vlag stonden, overviel en koelbloedig 40 à 50 krijgslieden en 123 vrouwen en kinderen vermoordde en verminkte. Den 20sten November 1864, de dag van dit bloedbad aan de Sandcreek, zal steeds een schande blijven voor de troepen der Unie."

Over de bijeenkomst geeft GERSTÄCKER bijzonderheden. De Commission of peace bestond uit: Luitenant generaal W. TECUMSEH SHERMAN, Generaal W. S. HARNEY, – J. B. HENDERSON, Senator van Missouri, N. G. TAYLOR, Commissaris der indiaansche aangelegenden, Generaal majoor TERRY, Generaal J. B. SANBURN, Kolonel S. F. TAPPAN en A. S. WHITE, secretaris.

Na het verslag van het gesloten verdrag gaat GERSTÄCKER dus voort:

„Maar wat helpen al deze verdragen, zoolang de regering der Vereenigde staten geen eerlijke menschen kan vinden, om ze ten uitvoer te leggen, en daarin bovendien niet door de grensbewoners gesteund wordt. Juist deze werken elken vrede met de Indianen steeds tegen, want zij haten den rooden man, en van, helaas, zeer velen, met welke ik zelf daar in aanraking kwam, hoorde ik onder leelijke vloeken de ruwe verzekering, dat zij „verdoemd wilden zijn, als zij niet den eersten „roodhuid" zouden villen, die in hun bereik kwam". Maar zelfs deze gaven den Indianen in vele opzigten gelijk. Ik zou mij wel wachten, zulk eene aanklagt hier neder te schrijven, maar het is een vreemd feit, dat zelfs de ruwe snaken, die zich openlijk beroemen, zóó en zooveel Indianen gescalpeerd te hebben, onbewimpeld verklaarden, dat de „roodhuiden" misschien den vrede zouden hebben gehouden, als zij niet zoo vreeselijk door hunne agenten bestolen waren. Eveneens moet het een feit zijn, dat al die agenten, ofschoon zij slechts matig bezoldigd worden, toch binnen betrekkelijk korten tijd, met een aanzienlijk vermogen, tot de rust van het privaat leven terugkeeren.

„De regering betaalt eerlijk wat zij beloofd heeft, – ja, misschien nog meer, maar de verdorvenheid heeft nog nooit zóó de overhand gehad in de Vereenigde staten, als juist tegenwoordig, nu vele van de eerste beambten zelfs zich niet schamen, den Staat openlijk te bedriegen. En zelfs te midden van deze verdorvenheid heeft men het spreekwoord: Hij steelt als een indiaansche agent."

(Fr. Gerstäcker, Neue Reisen durch die Vereinigten Staten, Mexico, Ecuador, etc. 1868.)

Zou het onverschillig zijn, hoe andere natiën over ons beleid in Indië denken?

Deze vraag deed ik mijzelven, toen ik dezer dagen kennis maakte met eene pas in Frankrijk verschenen vertaling van een werk van den Engelschman JOSEPH COOPER. (1) ED. LABOULAYE opent de voorrede, die hij er vóór schreef met de woorden: »Dit is een boek, dat zich evenzeer door den naam van zijn' schrijver, als door het onderwep, dat het behandelt aanbeveelt. De schrijver is philanthroop en christen. Hij behoort tot eene niet talrijke secte, van welke echter gezegd kan worden, dat zij overal waar zij doorging, goed deed: transit benefaciendo. De kwakers hebben de zedeleer van het Evangelie in vollen ernst opgenomen; zij waren steeds tegenstanders van oorlog, slavernij, onverdraagzaamheid, die drie groote misdaden."

Het boek trok mij aan, door dat het een overzigt geeft van de pogingen, die in de laatste jaren door de Engelschen op nieuw worden aangewend om de slavernij uit te roeijen, ook in de vormen van koeliehandel en arbeidersaanvoer. Het toont aan, dat voor de Engelschen geen ander middel bestaat, om hun doel te bereiken, dan hunne magt te doen gelden bij alle staten, die, onder welken vorm ook, slavenhouders beschermen: Turkije, Egypte, Spanje, Zuid-amerika, maar ook Nederland worden daar onder gerekend.

Het komt mij voor, dat de schrijver niet juist is ingelicht omtrent Nederland; welligt zal van de zijde onzer diplomatie iets geschieden, om althans voor den vreemdeling het volle licht te doen schijnen. Maar onze natie kan zich niet onverschillig betoonen in eene quaestie, die, als zij bij ons onopgelost blijft, - voor de regtbank der volken, tien tegen een, in ons nadeel zal worden uitgewezen. Ik kan volstaan, met zonder commentaar de woorden van COOPER, naar de vertaling van LABOULAYE hier terug te geven. Men moet weten, dat COOPER

---

(1) Un continent perdu ou l'Esclavage et la Traite en Afrique (1875). Avec quelques observations sur la manière dont ils se pratiquent en Asie et dans d'autres contrées sous le nom de système contractuel de la main d'oeuvre. Par JOSEPH COOPER, ouvrage traduit de l'Anglais et contenant une préface de M. ED. LABOULAYE, Membre de l'Institut, député à l'Assemblée nationale. Paris, LIBRAIRIE HACHETTE & Cie, Boulevard Saint-Germain, 79. — 1876.

zich in zijn geschrift altijd wendt tot de Engelsche regering. Onder het opschrift »de Hollanders op Java" zegt de schrijver o. a. het volgende:

.... »Hunne (der Hollanders) misbruiken op Java hadden zeer ernstige, maar voorzeker ook zeer regtmatige verwijten" (van de zijde der Engelsche regering namelijk) verwekt.

»Aan eene soort van slavernij onderworpen, die de Hollanders »heerendienst" noemen, bekostigen de Javanen een staand leger van 40000 man, van alle koloniale uitgaven en leveren aan Holland een voordeel van netto meer dan vijftig millioen francs 's jaars op.

»Het is niemand onbekend, dat naast de Molukken, het grootste deel van Sumatra, een groot deel van Borneo en nog andere eilanden, Holland in het volledig bezit is van geheel Java, en dat zijne Regering, die zich eene christelijke noemt, dáár aan de gansche wereld ergernis heeft gegeven.

»In Holland, in den Haag, bewondert de vreemdeling de prachtige villas, de overheerlijke tuinen, de fraaije wandeldreven van het »Java-kwartier": hij komt niet op de gedachte, dat al die pracht verkregen is door de ellende en de vernedering van die verre gewesten. Jaarlijks vloeit in de hollandsche schatkist de aanzienlijke som van 3000000 ponden sterling, zonder dat daarbij in rekening komen de kosten voor koloniaal bestuur en wapening."

Dan volgt eene aanhaling uit het bij ons overbekende werk van den markies DE BEAUVOIR, ook in 't Engelsch vertaald, waarna COOPER aldus besluit: »Sedert het bovenstaande (van BEAUVOIR) geschreven werd, heeft het hollandsche gouvernement afgekondigd, dat het voortaan betalingen in geld, in plaats van in suiker zou aannemen. Dat zal voordeel opleveren voor de kooplieden, maar, voor zoo ver men zien kan, is daardoor geen verbetering ontstaan in het lot der inlanders. Zij blijven steeds onderworpen aan de vreemde meesters, zij werken ten voordeele van een vreemd gouvernement, welks onderdanen zeer luide belijdenis afleggen van de gereformeerd protestantsche godsdienst.

»Holland heeft voortreffelijke mannen, bekend door hunne philanthropie; eene groote verantwoordelijkheid rust op hen als burgers van dat land. Kunnen zij het oog slaan op hunne medeburgers op Java, zonder pogingen aan te wenden tot het uitwisschen van de vlek, die in onze dagen rust op den naam van christen?

J. C. NEURDENBURG.

VA

MEDEDEELINGEN

VAN WEGE HET

NEDERLANDSCHE ZENDELINGGENOOTSCHAP;

bijdragen tot de kennis der zending en der taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië.

UITGEGEVEN DOOR

BESTUURDERS VAN VOORNOEMD GENOOTSCHAP;

TWINTIGSTE JAARGANG.

TE ROTTERDAM, BIJ

M. WYT & ZONEN.

Drukkers van het Nederlandsche Zendelinggenootschap.

1876.

INHOUD.

Land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië.

Algemeene land- en volkenkunde.

Dagboeken, verslagen en brieven uit de Zending.

Varia.

LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEÊRLANDSCH INDIË.

„Helpt u zelven".

Dat het christendom niet geschikt zou zijn voor sommige volken, is eene stelling, die naauwelijks meer te verdedigen is; en toch beschikken zij, die haar handhaven nog altijd over een scherp wapen, wanneer zij wijzen op de geringe vruchten, die de zending tot hiertoe heeft opgeleverd, - een wapen, dat vinnig treft, wanneer zij tevens wijzen op de geringe belangstelling, die de groote meerderheid onder de christenen in dat werk stelt.

De vraag, of de zending wel bestemd is, om het Evangelie tot de volken te brengen, mag niet als ongepast ter zijde gesteld worden. Wanneer zij niet ligtvaardig gedaan wordt, verdient zij de overweging van allen, die zich meer dan oppervlakkig met de dingen van het Godsrijk bezig houden. Zij is in ons tijdschrift meermalen opzettelijk of zijdelings besproken, en wij kunnen haar thans laten rusten.

Eene andere vraag is: zullen de genootschappen op den duur voldoende gesteund worden?

„Helpt u zelven!" wordt van tijd tot tijd vernomen van eene zijde, waar men door zedelijken invloed zou kunnen helpen, maar zich daartoe ongeroepen verklaart.

„Helpt u zelven!" zeggen zij, die hoog weg loopen met het motto: „In eigen kracht."

„Helpt u zelven!” mogt men tegenwoordig den zendingvrienden gaan toeroepen, als zij ondervinden, dat het hun aan middelen ontbreekt, om te doen wat behoort; alleen zouden wij er steeds bij voegen: „Wacht u voor den overmoed, die met zekere nurkschheid doet zeggen: wij hebben geene hulp noodig; wij zullen ons zelven wel helpen.”

„Helpt u zelven” zij voor ditmaal slechts een motto, ter inleiding van de vraag: behooren de zendingvrienden niet naar middelen uit te zien, waardoor hun werk meer vastheid kan erlangen, waardoor zijn bestaan voor de toekomst gewaarborgd wordt?

Alle zendelinggenootschappen worstelen van tijd tot tijd, soms van jaar tot jaar met tekorten op hunne rekening. Door buitengewone maatregelen wordt daarin voorzien, en zoo worden de bestuurders dan ook weêr tijdelijk van geldzorgen ontheven; maar al de krachten, die aangewend worden, om den geldnood te boven te komen, gaan voor het eigenlijk werk verloren, en 't gebeurt niet zelden, dat bij de medewerkers mismoedigheid, zelfs wrevel gewekt wordt, omdat men aan een niet te dempen put, aan een Danaïdenvat gaat denken. Bezwarend wordt zulk werk, als, om welke redenen dan ook, het getal der medearbeiders kleiner wordt en de overgeblevenen een' dubbelen last te dragen hebben. Men kan het zich zoo gemakkelijk begrijpen, dat zij, die geen dadelijke roeping gevoelen voor zulk werk, eenvoudig terug treden, en dat zij, die er nog geen deel aannamen, zich wachten van, ook maar voor ééns, de handen uit te steken, opdat zij niet later, meer bezwaard worden dan hun lief is.

„De zending kost te veel” zeggen sommigen, zonder zich ook maar de moeite te geven van te berekenen,

hoe weinig zij dan wel zou moeten kosten en met hoeveel men zou behooren te volstaan. „Men behoorde de uitgaven naar de inkomsten te regelen" zeggen anderen, en vraagt men hun: „Op hoeveel 's jaars zullen wij dan kunnen rekenen?" dan is het antwoord: „Dat moet gij ramen naar vroegere ontvangsten." Maar men vergeet, dat zelfs dit geen maatstaf is in eenen tijd, waarin ieder zoo gaarne zijn eigen werk op eigene wijze doet; en men ziet geheel voorbij, dat waar men zóó op de penningen moet gaan letten, de geestdrift wordt gedoofd, die wel een eerste vereischte zal zijn, om eenig werk, welk ook, naar zijnen aard, goed te verrigten.

Is men in geldnood, dan klinkt het van vele kanten: „Gij moet inkrimpen." Maar men moet al weinig liefde voor de inlandsche christenen hebben, om dit in ernst uit te spreken, wanneer die inkrimping de verwaarloozing van gemeenten of scholen ten gevolge zou hebben; en men moet al weinig hebben nagedacht over het noodzakelijk verband, dat tusschen al de deelen van het werk bestaat, om in ernst te beweren, dat dit geschieden kan, zonder grove onregtvaardigheid te plegen of zijne uitgaven zonder eenige beteekenis te verminderen.

Intusschen baat redeneren tegen zooveel als men aanvoert niet veel, en men moet zich getroosten, dat sommigen weggaan, omdat zij niet kunnen verkrijgen, wat zij als de panacé tegen de grondkwaal beschouwen.

Te vaster dienen zich aan een te sluiten zij, die het geloof behouden hebben, dat ook door dit werk het Godsrijk zal worden uitgebreid, al weten zij ook, dat zij in zwakheid werken, en dat zij niet meer dan een zeer klein gedeelte van den onoverzienbaren arbeid verrigten: door volharding in het goede zullen zij slagen. Wel verre echter van steeds onveranderlijk en bijna

blindelings op denzelfden weg voort te gaan, zal de nood hen naar middelen doen uitzien, om nog op andere wijze, dan tot hiertoe de belangen der inlandsche christenen te behartigen, en hen dwingen, dezen op hunne beurt te gebruiken, om én voor zich zelven én voor hunne nog heidensche of mohammedaansche landgenooten de evangeljeprediking op ruimer schaal mogelijk te maken.

Het onderwerp werd door Bestuurders van het Nederlandsche zendelinggenootschap met de zendelingen besproken, en daaraan vooral zijn een tweetal stukken te danken, van welke de hoofdinhoud hier volge.

De zendeling GRAAFLAND zond een stuk in, dat hij betitelde „Selfhelp". Hij verstaat daardoor het voortzetten van het werk door middelen, die de zending zelve schept, zoodat zij niet genoodzaakt is altijd weêr en zonder einde te steunen op de hulp der christenen in Nederland, die uit liefde voor hunne natuurgenooten de evangelieverbreiding onder de heidenen begonnen en tot heden hebben voortgezet.

Reeds vroeger betoogde hij, dat het eene fout was van het zendingwerk in de Minahassa, dáár alles zoo gemakkelijk te maken, dat schoolgebouwen, kerken, meesters, zendelingen, hulpzendelingen, alles voor de bevolking als te geef was. Dit veroorzaakte, dat de bevolking nooit tot zelfstandig handelen was opgeleid. Wanneer men hier en daar ernstig tot zelfhandelen had aangespoord, was intusschen wel een en ander tot stand gekomen, en GRAAFLAND leidt hieruit af, dat men nu al veel verder zou zijn, als men van den beginne af de bevolking geleerd had, hare eigene krachten te gebruiken. Hij wil niet voorbij zien, dat het geheele verleden van het volk medebracht, niets te doen uit eigen beweging; maar te meer zou het de roeping van

den zendeling geweest zijn, het nemen van initiatief bij het volk te bevorderen. Hoe men zich de handen bindt en de waarde van zijne gaven vermindert voor den bedeelde, toont hij in een voorbeeld aan.

Toen hij aan den Hulpleeraar HÖVEKER, te Ternate schreef over de „Tjahaja-siang", en hem verzocht inteekenaars op dat blad te winnen, antwoordde deze met betuiging van hooge ingenomenheid met deze uitgave, maar ook met de klagt, dat hij op Ternate geen inteekenaars zou vinden, omdat de menschen zoo gewoon waren, alle lectuur om niet van hem te ontvangen, dat zij er voor bedanken zouden, ook ééns daarvoor te betalen. In de Minahassa, waar men althans voor boeken en leermiddelen altijd betaald had, nam het getal inteekenaars steeds toe, en één van dezen schreef zelfs een stukje in het blad over het onredelijke, dat men de courant aan anderen ter lezing vroeg en niet liever zelf inteekende.

Een tweede voorbeeld, om aan te toonen, dat de Minahasser wel bereid is, te betalen wat hij geniet, ontleent GRAAFLAND aan zijne normaalschool, verbonden aan zijne kweekschool. Daar zijn thans 48 leerlingen, terwijl hij een twintigtal heeft moeten afwijzen, bij gebrek aan plaats. De meeste ouders kunnen slechts met moeite voorzien in het onderhoud van deze kinderen op eene vreemde plaats; zij zijn genoodzaakt hen te Tanawangko te besteden, en toch betalen zij voor het onderwijs zooveel, dat GRAAFLAND geen ondersteuning daarvoor van het Genootschap behoefde.

Nu meene men niet, dat hij uit deze voorbeelden wil afleiden, dat men dadelijk tot strikte toepassing van het beginsel zou kunnen overgaan. De leiband heeft eens gediend, is te lang gebruikt, maar kan nu ook niet zonder

gevaar op eens afgeschaft worden. Men moet dien met voorzigtigheid laten schieten. Betoogde een inlandsch onderwijzer in de „Tjabajang-siang", dat de christenen in de Minahassa beter hun' pligt moesten beseffen, en den onderwijzer hunner kinderen niet moesten laten verhongeren, -- een inlandsch pakhuismeester antwoordt daarop in hetzelfde blad, dat, daar de christenen in Nederland het werk begonnen hadden, zij nu ook gehouden waren, dat voort te zetten, zonder bezwaar van de christenen in de Minahassa. Zóó, zegt GRAAFLAND, beschouwt men deze dingen daar vrij algemeen.

GRAAFLAND wil, dat de zendelingen zelven er meer op werken, dat de inlanders doen wat zij vermogen. Had hij nog onlangs gezien, dat de zendeling KREEMER voor kerk- en schoolgebouwen te Swaroe een beroep deed op de christenen in Nederland, hij zou gewenscht hebben, dat de gemeente van Swaroe begonnen was met het hare te doen. Hij meent, dat men in zulke gevallen wel mag vragen om eenig kapitaal, als grondslag voor eigen onderneming, maar waar in de streek van Swaroe particuliere koffijtuinen gevonden worden, daar zou men zeker ook daar zulk een' tuin op kleine schaal kunnen aanleggen.

Het groote publiek, dat in den zendeling niets anders ziet, dan den man, die komt om te doopen, en dat hem niet wil erkennen als den man, die geroepen is om op allerlei wijze voor de bevolking te leven, zal zulken stap afkeuren, omdat hij strijdt tegen de vulgaire opvatting van de roeping of van het ambt des zendelings. Maar de zendeling, die zijne roeping begrijpt, moet zich boven die vulgaire opvatting weten te verheffen; hij weet, uit welk beginsel hij werkzaam is, en dat hij niets minder beoogt, dan eigen voordeel, niets anders dan het welzijn der bevolking: hij handelt naar de

overtuiging van zijn geweten. Meent deze of gene, dat plantagehouders er tegen op zouden komen, hij verzekert, dat hiervoor geen gevaar is, omdat 1°. de planter over honderden, ja duizenden bouw gronds beschikt, en dus eene kleine aanplanting hem niet belemmert in zijn bedrijf, maar ook 2°. de indische maatschappij niet gewoon is kleingeestig anderen hunne welvaart te benijden; omdat men weet, dat overal plaats genoeg is voor velen.

Maar ook de vrienden der zending zullen hunne bedenkingen doen hooren, en dezen zoekt GRAAFLAND te overtuigen, door hen beter dan tot nu toe den zendeling in zijn ware karakter voor te stellen.

„Laat ik u opmerkzaam maken," zoo schreef GRAAFLAND onlangs aan een' vriend, „dat uwe voorstelling van het karakter van den zendeling wel de algemeene, maar toch niet de juiste is. Gij stelt hem u liefst voor rondgaande en tijdig of ook ontijdig het Evangelie verkondigende. In uwe voorstelling roept hij de menigte tot zich, en terwijl zij overal staat en zit als op een zendingfeest, staat de zendeling, tegen de zonnehitte beschermd door wuivende palmen, in zijn min of meer passend ambtsgewaad en den Bijbel in de hand, en spreekt hij de schare toe over de dingen die het koningrijk Gods aangaan! ... (1) Of het zoo in Indië ooit is uitgeoefend, het zendingwerk, heb ik grond van te betwijfelen. De zendelingen zijn er van zelf, door de omstandigheden geleid en na rijp beraad, toe gekomen, eene gansch andere methode te volgen. (2) Zij leidden jongelieden

(1) Deze voorstelling zal intusschen wel niet veel meer gevonden worden, tenzij dan op enkele zendingbladen, als vignet. N.

(2) Men mag hier echter niet voorbij zien, dat waar eenmaal gemeenten ontstaan zijn, de openbare prediking niet kan gemist worden, evenmin als de bediening van Doop en Avondmaal. N.

op in hunne huizen; zij stichtten scholen; zij verschaften hulp in ziekten; zij knoopten gesprekken aan, en zochten min of meer regtstreeks of langs een' of anderen weg met het volk in aanraking te komen. Maar, voor het laatste is het geestelijk karakter, en nog meer het geestelijk kleed eerder een hinderpaal, dan eene aanbeveling of een middel om tot het doel te geraken. De inlander is gesloten tegenover dat geestelijk karakter en dat geestelijk kleed, zoodat hij zich niet in zijne ware gedaante vertoont, en de zendeling blijft uitgesloten, zelfs vervreemd, van het intieme leven des volks. De zendeling moet volksman kunnen zijn, als Oberlin, en zich kunnen vertrouwd maken met het leven en denken, met de moeiten en geneugten des volks.. Dat kan hij alleen door dagelijkschen omgang met het volk, niet alleen in hunne huizen, waar zij zich niet dan 's avonds meest, en dan nog niet altijd, bevinden, maar ook bij hun werk. Daardoor wordt hij met het volk, en het volk met hem vertrouwd, en wanneer hij zich dan weet uit te drukken in hunne eigene taal, en weet deel te nemen aan hunne gesprekken, hunne beraadslagingen, hun scherts en ernst, dan vervallen alle scheidsmuren, en vindt hij de beste gelegenheid om door woord en wandel invloed uit te oefenen.

„Nog onlangs heeft de zendeling JANSZ voorgesteld, dat de zendelingen zich zouden aansluiten aan welwillende landheeren; hij heeft daarmede bewezen, dat de zending zich bij het stoffelijke in het maatschappelijke leven moet aansluiten. Ook de Baselerzending heeft koffijtuinen, weverijen en ambachtsscholen aangelegd. Uit Nederland werden indertijd zendelingwerklieden uitgezonden. Het beginsel is dus niet verworpen, maar

wacht op betere toepassing, en daartoe moeten de zendingvrienden beter gaan inzien, dat, van hoeveel belang ook op zekere hoogte en in zekere mate het gewone gemeentewerk moge zijn, de zendeling in den ruimsten zin des woords een volksman, een Oberlin, moet zijn."

Van de zendelingen zelven wacht GRAAFLAND echter den meesten tegenstand. Zij hebben reeds door hunne opleiding geleerd, dat het geestelijk karakter bij hen op den voorgrond moet staan; zij kunnen zich in een zoogenaamd meer wereldsch karakter niet vinden; zij gevoelen daartoe geen neiging; zij achten zich niet in staat te doen, wat men in dat karakter van hen zou vorderen. GRAAFLAND merkt hier tegen op, dat de zendeling meestal dus redeneert uit onbekendheid met de wijze van uitvoering. Het is waar, alle begin is moeijelijk; maar gaandeweg wordt men met het werk vertrouwd. Verlies van tijd voor andere werkzaamheden, voor school en catechisatie kan niet in aanmerking komen; men behoeft in de door hem voorgestelde werkzaamheden niet op te gaan. Hij wijst op den landheer K. F. HOLLE, te Garoet op Java, die eene zeer uitgebreide cultuuronderneming heeft, en toch op velerlei wijze werkzaam is voor den inlander; de zendeling kan omgekeerd iets doen voor de industrie. Hij beroept zich op eigen ervaring. Hij heeft een' tuin op betrekkelijk kleine schaal en in de nabijheid van dezen een' dergelijken voor rekening van het Genootschap. De tuinen liggen op ± 7 paal (ruim twee uur) afstands van zijne woning. Hij gaat slechts eenmaal 's weeks daar heen, laat het opzigt verder over aan een' mandoer, die hem schriftelijk rekenschap heeft te geven van het verrigte, hetgeen door een paar aan zijn schrijven toegevoegde staten wordt opgehelderd. Zijne werkzaamheden aan de kweekschool dulden geen

langdurige afwezigheid, van daar dat hij minder direct met het volk, de gehuurde arbeiders, in aanraking komt; dit zou voor andere zendelingen minder bezwarend zijn. Op resultaten kan hij nog wel niet wijzen, maar hoe eene woeste bevolking door cultures tot zekeren trap van beschaving kan gebracht worden, toont hij ten slotte nog aan in eene negerij, die door het aanleggen van een' koffijtuin, ook kwam tot het geregeld schoolzenden van hare kinderen.

Hij hoopt, dat men zijn schrijven niet verkeerd zal beoordeelen, en het in elk geval zal beschouwen, als eene proeve, hoe de bevolking in de Minahassa tot zelfhandelen zou kunnen gebracht worden.

En in deze laatste woorden is een ernstig bezwaar uitgedrukt. Het is uiterst moeijelijk over zaken als deze te spreken, zonder de verdenking op zich te laden, dat men humaniseren, in plaats van evangeliseren of christianiseren wil. Ik weet wel, dat van zekere zijde zulk werken zeer zal worden toegejuicht; maar ik weet ook, dat het wantrouwen van anderen de handen voor zulk werk bindt. Ik weet voorts, dat men in Indië den zendeling niet anders wil beschouwen dan als den pandita kitjil (den kleinen dominé), en dat men daar verwonderd staat, als hij niet zóó optreedt, als men dit daar van een' predikant verwacht. Maar laat ons toch alle vooroordeel ter zijde stellen, en, met het oog op de geschiedenis der evangelieverbreiding in de vroegste tijden en op de ervaring van de laatste jaren, ons zelven afvragen, of de ware zendeling gevaar zal loopen aan zijne roeping te kort doen, als hij den natuurlijken weg volgt, en dus in den vollen zin des woords een christelijk volksman wordt.

Het tweede stuk, waarvan boven gesproken werd, is

van den zendeling POENSEN, te Kediri op Java. Reeds in 1865 had hij aanbevolen, door middel van landelijke ondernemingen, de Javanen nader tot ons te brengen, en dus ook beter dan tot nu toe gelegenheden te openen, om hen met het Evangelie bekend te maken. Naar aanleiding van het geschrift van den zendeling der Doopsgezinde Vereeniging JANZ kwam hij op het oude plan terug, en legde dit nader bloot op de volgende wijze.

1°. De zending pachte één of meer perceelen woesten grond, zooveel mogelijk geschikt voor rijstcultuur.

Met nadruk beveelt hij aan, dat dit van wege de zending geschiede, al zou deze ook het beheer over dit deel van haar werk aan eene bijzondere commissie opdragen. Hij wil ook, dat de kas des Genootschaps daarmede niet gemoeid worde, opdat het zendelinggenootschap nooit ontaarde in een handelsligchaam. De voordeelen moeten alleen den Javaan ten goede komen. Men beginne met een enkel perceel, bij wijze van proef, maar zoeke dit in de nabijheid van een' der tegenwoordige zendingposten. Dat de grond voor rijstcultuur geschikt zij, acht hij noodig, omdat zulke gronden ook voor andere cultures kunnen dienen, maar ook om aan de bevolking eene geschikte gelegenheid te geven tot verbouwing van haar hoofdvoedsel. Minder dan 100 of meer dan 500 bouws te huren, acht hij ongeraden.

2°. De zending bedoelt met de onderneming: *a.* inlanders tot het christendom op te leiden, en *b.* hen tot stoffelijke welvaart te brengen.

a. Dit eerste doel kan noch mag uit het oog verloren worden. Daarom mogen niet anders dan christenen zich op de gronden neêrzetten. Niet-christenen worden als arbeiders, in dienst van christenen of van de onderneming toegelaten; maar openbaren zij binnen een jaar

geen neiging om tot het Christendom over te gaan, dan worden zij ontslagen. (1) Modin's, santri's en hadji's worden als zoodanig op de onderneming niet toegelaten; de onderneming kent alleen inlanders. Zoo spoedig mogelijk worde eene kerk gebouwd, en op het bezoeken van deze op Zondag met ernst aangedrongen. Zon- en feestdagen even als huiselijke feesten worden geregeld gevierd. Opiumschuiven en dobbelen worden niet toegelaten, en wie zich daaraan schuldig maakt, wordt van de onderneming verwijderd. Zoo ook worden publieke vrouwen ten strengste geweerd. De kinderen worden vroeg gedoopt. De huwelijken worden niet gesloten, dan na afgelegde belijdenis, (2) en op het getrouw bezoek van de catechisatie wordt zeer gelet. De jonggehuwden betrekken dadelijk hunne eigene woningen, en gaan niet vooraf bij de ouders van de jonge vrouw inwonen. De collecten en giften der gemeente dienen tot onderhoud van haar kerkgebouw. Of er eene loemboeng-miskin (eene schuur tot het opleggen van rijst voor de armen) zal worden aangelegd, moet de ervaring leeren. Zoo spoedig mogelijk wordt eene school geopend, met een' onderwijzer-zendeling aan het hoofd. In de geneeskundige dienst wordt zoo mogelijk door een' geneeskundige-zendeling voorzien, of dit werk worde op de thans bestaande wijze opgedragen aan een' geschikten persoon. De administrateur zij een zendeling, die voor dit werk eene bijzondere opleiding moet genoten hebben. Zóó zouden minstens twee zendelingen voor de onderneming gevorderd worden.

b. De stoffelijke welvaart van den inlander wordt bevorderd door zijn wonen op het erf der onderneming;

---

(1) De vraag zou zijn, of dit op goede gronden toe te passen is. N.
(2) Ook dit is wel aan eenige bedenking onderhevig. N.

door de gelegenheid hem verleend, zooveel grond met rijst en andere gewassen te beplanten, als hem goed dunkt, waarbij hij volle vrijheid erlangt, dit op eigene wijze te doen, terwijl intusschen de administrateur zorgt voor het toepassen van betere methoden voor rekening van de onderneming, den opgezetenen tot voorbeeld; vooral zal deze te zorgen hebben voor de waterleiding. De opgezetene zal tegen iederen bouw gronds, in eigen gebruik verkregen, voor $\frac{1}{4}$ of $\frac{1}{8}$ bouw koffijaanplant te zorgen hebben, ten voordeele van de onderneming.

De door de opgezetenen in bearbeiding genomen gronden gaan bij hun overlijden aan hunne erfgenamen over; alleen wanneer zij zonder erfgenamen sterven, keeren de gronden in vrije beschikking tot de onderneming terug.

De koffij-aanplant staat onder direct toezigt van den administrateur. De keus der gronden en de wijze van bewerking heeft plaats in overleg met de opgezetenen. Dezen hebben de vrije beschikking over al hunne producten, behalve over de koffij, die aan den administrateur moet geleverd worden.

3. Alle ontvangsten en uitgaven komen ten bate en ten laste van de opgezetenen.

De zending maakt geen aanspraak op eenig voordeel van de onderneming; maar zij draagt ook hare lasten niet; waar zij gelden voorschiet, worden die haar met billijken interest gerestitueerd. (1)

De uitgaven per bouw worden geschat, als volgt:

---

(1) Dit zal wel dus te verstaan zijn, dat alle voordeelen van de onderneming den opgezetenen zelven ten goede komen, hetgeen dus insluit, dat zij ten slotte zelven voor het onderhoud van gemeente- en schoolzaken te zorgen hebben. (Zie p. 15). N.

a. Pachtschat aan het Gouvernement per jaar (na het 6de jaar)	± *f*	15,—
b. Hoofdgeld per jaar	"	5,—
c. Kosten voor opmeten van het perceel enz.	± "	5,—
d. Renten voor voorschotten, woningen, gereedschap en werkvee	± "	25,—
totaal per bouw	± "	50,—

a. De pachtschat aan het Gouvernement. Dit bedrag is niet vooruit te bepalen. Het gekozen cijfer is meer dan gemiddeld.

b. Het hoofdgeld is bepaald, volgens koninklijk besluit, 20 Julij 1870, art. 14.

c. De kosten van een' meetbrief enz. zijn gesteld op *f* 5 per bouw. Voor de onderneming is slechts één meetbrief éénmaal noodig. Het gekozen cijfer is dus zeer hoog, als de onderneming bijv. 500 bouw, doch ook nog hoog, als zij slechts 100 bouw heeft.

d. Onder dezen post komen alle andere uitgaven voor, min of meer willekeurig op *f* 25 per bouw gesteld.

Per slot van rekening zou ieder opgezetene dan gedurende de eerste 5 jaren, jaarlijks *f* 35 en met het zesde jaar *f* 45 à *f* 50 per bouw moeten betalen. Schijnt dit veel te zijn, men bedenke, dat niet alle gronden onmiddellijk ontgonnen zijn, en er toch voor de nog niet ontgonnene even goed betaald moet worden. En te veel is die som voor de inlanders ook niet, wegens de algeheele vrijheid over persoon en tijd hun gelaten, behoudens de verpligte diensten op het perceel ter handhaving van policie.

Maar verder komt nu de bovengenoemde ¼ bouw koffijaanplant in aanmerking. Het provenu daarvan komt ten voordeele der inlanders, en dus de opbrengst daarvan in mindering hunner geldelijke lasten.

JANSZ berekent gemiddeld 7 picol koffij per bouw tegen *f* 31 de picol. Wij nemen die cijfers van hem over om niet zelven te kiezen. In zijn „Staats-koffijcultuur" zegt de heer VAN DER ELST, pag. 63: „Het komt mij voor, dat een middenprijs van *f* 45 per picol, voor de eerstvolgende jaren, wel als basis van berekening mag genomen worden." Volgens ibid. pag. 61 en 62 is de productie te stellen op meer dan 7⅕ picol gemiddeld per bouw.

Dus per bouw koffij-productie 7 à *f* 31 = *f* 217 of per ¼ bouw *f* 217: 4 = *f* 54¼. Zoo wordt het cijfer der *f* 50 opbrengst (in het 6de jaar op zijn laatst) door de koffij-productie gedekt.

Toch is dit niet geheel onze bedoeling. Een gedeelte der opbrengsten van de koffij zal eene reserve-kas moeten vormen, waaruit in tijden van nood, in slechte oogstjaren, in de onkosten voor woningen der administratie, en de behoeften der school en apotheek zal moeten worden voorzien. En na verloop van jaren, bijv. 20 jaren, zal ook de administratie zelve door haar onderhouden moeten worden, zoodat de zending van alle uitgaven, zelfs van de tractementen der zendelingen, ontheven zal moeten zijn. 't Spreekt wel van zelf, dat nadere, meer speciale bepalingen omtrent deze punten, eerst later kunnen gemaakt worden. Wij stellen alleen beginselen vast.

4. — De verhouding der zendelingen op de onderneming tot het Nederlandsche zendelinggenootschap is in geen opzigt onderscheiden van de thans bestaande.

Aan het slot van zijn stuk schrijft POENSEN:

„Met het bovenstaande meenen wij te kunnen volstaan, om eene voorstelling van ons plan te geven. Opmerkingen en aanmerkingen zullen in ieder geval wenschelijk zijn. Het is niet aan te nemen, dat ieder zich onmiddellijk in alles zal kunnen vinden, aangenomen, dat hij volkomen op de hoogte der toestanden zij. De vier aan-

gegeven punten zijn voor ons *hoofdzaak*. Met die aan te nemen of te verwerpen staat of valt ons geheele plan. De uitwerking daarvan laat wijziging toe; wij gaven onze voorstelling, zooals wij meenen, dat deze uit die artikelen consequent afgeleid moet worden.

„Voor zoover wij de inlanders polsten over deze plannen, waren zij er meê ingenomen. Maar dit zegt natuurlijk in zeker opzigt weinig. Jammer, dat wij geen ervaring kunnen raadplegen. Maar voor *ons* bewustzijn is het plan geregtvaardigd. Hoe zal dit bij de zendingvrienden zijn?

„Het Genootschap komt er door in de verpligting, voor zendelingen te zorgen. 't Is echter geen geringe zaak, dat de kosten voor hunne stations met der tijd geheel op rekening van de onderneming zullen komen.

„Meer zorg zullen de uitgaven gedurende de eerste jaren veroorzaken. Men kan er zelfs op rekenen, dat de opgezetenen gedurende den eersten tijd wel eens in gebreke zullen blijven, hun hoofdgeld op te brengen. Ontginningen zijn bij den aanvang altijd bezwarend, bepaald voor de inlanders. Dit weten wij door ervaring. Er zal dus ook voor de eerste jaren op voorschotten voor voedsel, werkvee, gereedschappen, enz. ten behoeve der inlanders, op kosten voor de opmeting van het perceel, enz., hoofdgeld voor de opgezetenen, eene woning voor den zendeling en de renten van het verbruikte kapitaal gerekend moeten worden. De moeijelijkheden zullen niet achter blijven.

„Maken wij eens eene zeer ruwe berekening van het benoodigd kapitaal:

a. Hoofdgeld voor 100 opgezetenen à *f* 5 voor 2 jaar.	*f* 1000
b. Opmeten, enz.	„ 500
c. Voorschotten.	„ 500
d. Woning	„ 5000
	f 7000

„a. Het is veel, voor 't eerste jaar reeds 100 opgezetenen te stellen. Dit zal zeker niet het geval zijn. Maar wij moeten toch een cijfer hebben; en onmogelijk? neen, dat is het toch ook niet! En JANZ spreekt ook van 100 opgezetenen. Voor 2 jaar moet dus voor hen aan het Gouvernement betaald worden 100 × *f* 5 × 2 = *f* 1000.

„b. Deze som kan meê- en tegenvallen, in evenredigheid van den afstand van de woonplaats des landmeters, en de uitgebreidheid van het terrein. Vergissen wij ons niet, dan rekent de landmeter *f* 1 per bouw.

„c. Voor de zendelingswoning zal zeker in het eerste jaar die som niet noodig zijn. Het terrein moet eerst meer open zijn. Men kan veilig stellen, met het derde jaar die som eerst noodig te hebben. Tot zoolang zal de zendeling in een bamboezen huis moeten wonen; en ook dan eerst, als er eenig terrein open gemaakt is.

„d. Voorschotten mogen zoo min mogelijk gegeven worden. Maar in sommige omstandigheden zal het wezenlijk in het belang der onderneming zijn, bijv. met vee en voedsel te helpen, als de opgezetenen die zelven niet mogten bezitten. De wijze, waarop wij de christenen in de gewone desa soms bij den aankoop van buffels geholpen hebben, heeft zelfs, naar eene door hen zelven gemaakte regeling, in der tijd voordeel opgeleverd, dat wij voor de gemeente konden aanwenden.

„Laat ons nog eene nadere berekening der vermoedelijke uitgaven en ontvangsten zamenstellen:

Voor het 1e jaar.

a. Hoofdgeld voor 100 opgezetenen à *f* 5 per hoofd . . . . *f* 500

b. Opmeten, enz. . . . „ 500

c. Voorschotten, enz. . . „ 500

——— *f* 1500

Voor het 2e jaar.

Transport *f* 1500

a. . . . . *f* 500
c. . . . . „ 250
d. Woning des zendelings
(voorloopig) . . . . „ 250
——— „ 1000

Voor het 3e tot het 5e jaar.

a, b, c. . . . . *f* 1500
d. . . . . „ 5000
——— „ 6500

Uitgaven gedurende de 5 eerste jaren ——— *f* 9000

„Met het einde des 5den jaars komen hiervoor in mindering:

Voor het 1e jaar.

Terugbetaald aan:
a. hoofdgelden . . . . *f* 300
b. Opmeten, enz. . . . „ 100
c. Voorschotten . . . . „ 100
——— *f* 500

Voor het 2e jaar.

a. . . . . *f* 400
b. . . . . „ 200
c. . . . . „ 400
——— „ 1000

Voor het 3e jaar.

a. . . . . *f* 500
b. . . . . „ 200
c. . . . . „ 250
——— „ 950

Voor het 4e jaar.

a. . . . . *f* 600
d. Koffij-product à 2½ picol
per bouw: van $\frac{100}{4}$ bouw à *f* 30
de picol = 25 bouw à 2½
picol à *f* 30 . . . . „ 1875
——— „ 2475

Voor het 5e jaar.

		Transport	*f* 4925
a.	*f* 700		
d. Koffij-product à 5 picol per bouw: $\frac{100}{4}$ bouw à 5 picol à *f* 30	„ 3750		
			„ 4450
			f 9375

Einde van het 5e jaar een surplus van *f* 375 dat tot begin van aflossing van het voorgeschoten kapitaal kan dienen.

„Voor de volgende jaren moet de koffij-productie meer worden; worden geen voorschotten meer gegeven, dan aan nieuw-aankomenden; moeten de hoofdgelden geregeld binnenkomen, en zijn geen bijzondere uitgaven meer te doen.

„Wij zouden ons al zeer moeten vergissen, of in onze nog-al-matige wenschen en verwachtingen teleurgesteld moeten worden, als ons plan mogt blijken niet vatbaar te zijn voor verwezenlijking, en niet die vruchten te dragen, die de meest bescheidene verwachting daarvan meende te mogen hopen!"

Tot zoo verre POENSEN.

Welnu! Dat oordeel zij ongunstig, dan zal daaruit volgen, dat men de zaak laat rusten; wie zou dan de vrijmoedigheid hebben, tegen de uitspraken in van mannen van ervaring en goeden wil, ondernemingen op touw te zetten, ten koste van anderen? Alleen wanneer van bevoegde zijde een gunstig oordeel over de voorstellen wordt uitgesproken, zal de tijd daar zijn, om maatregelen tot de uitvoering te nemen. Tot zóó lang behooren ook zij geduld te hebben, die van gevoelen zijn, dat de zending, wat hare financiële hulpbronnen aangaat, op anderen voet moet gebracht worden.

Maar als nu werkelijk blijkt, dat het dezen of dergelijken weg op moet en op gaat, zullen dan de zorgen voor de genootschappen verminderen? Mij dunkt, geenszins; want dan zal meer dan ooit behooren acht gegeven te worden op eene naauwgezette keus en op eene degelijke opleiding van de zendelingen; dan zal het getal zendelingen aanmerkelijk moeten vermeerderen. Dit echter zal het groote, niet genoeg te waarderen voordeel zijn, dat de thans zoo beperkte werkkrachten meer in evenredigheid zullen staan tot de behoeften; dat ook de belangstelling in de zending grooter zal worden, en dat Indië zal winnen aan mannen, die in den grond niets anders bedoelen dan de maatschappelijke, zedelijke en godsdienstige belangen van de inlanders.

Na al de ervaringen, die ik op dit gebied al heb, maak ik mij geen groote voorstellingen van de uitkomsten van dit schrijven; maar ik vond geen vrijmoedigheid het terug te houden. En één troost blijft over bij alle teleurstellingen: wat nog niet is, zal worden. Het kan niet anders of het Evangelie zal ook in Indië, wat vroeger of wat later, zijne kracht openbaren, en de inlandsche maatschappij met nieuw leven bezielen.

Januarij, 1876. J. C. NEURDENBURG.

Lijst van Javaansche woorden, die betrekking hebben op den Huisbouw.

(*Bijlage tot de verhandeling »Javaansche woningen en erven" in het vorige deel.*)

Met Wdb. is immer bedoeld het: Jav. Nederd. Handwoordenboek van T. ROORDA, waarvan 5 afl. reeds in ons bezit zijn.

[illegible] . . . . . [illegible] vlechtwerk van bamboe, enz. En ook wel, even als [illegible] of [illegible] de inslag of lat der bamboe met welke gevlochten wordt; hetzelfde als [illegible] bij weefsels, dat nu en dan ook wel bij vlechten van bamboe gebruikt wordt. [illegible] vaak gebruikt voor [illegible]; men zegt dan ook altijd: [illegible] enz. Benamingen van verschillende vlechtwerken zijn: [illegible] (dat hetzelfde is als [illegible]) en [illegible] welke ieder afzonderlijk weêr onderscheiden worden in: [illegible] en [illegible]

[illegible] in de spreektaal verkorting voor: [illegible] [illegible] [illegible] d. i. de [illegible] in de hoogte heffen, bij het bouwen van een huis; [illegible] als die reeds in de hoogte

is gebracht, namelijk v.e. op de kap v. e. huis.

..... gras, glagah, alang-alang enz. met een snijden.

..... bamboe enz. splijten, van één scheuren, om ze dunner te maken door het wegnemen van de binnenzijde.

..... den grond binnenshuis ophoogen.

hetzelfde als . Dit wordt alléén gevonden bij en . Het is het driehoekig vlechtwerk, dat, aan de beide zijden van die huizen, met de punt aan de nok reikt en met de onderzijde aan de .

stuks bij het tellen van boontjes, enz. z.v.a. bijv. .

..... hetzelfde als de scheringlatten in bamboe-vlechtwerken; hetzelfde als bij weefsels. Eene wijze van bamboe-vlechten. of wel benaming v. e. bamboe-vlechtwerk voor .

zie wdb.

boontje, pitje, bijv. uit enz.

dakrib, spar. Men noemt: of – en –

Ng. kr., bijv. in den naam eener desa: Ng. kr.

zie wdb.

[illegible] hetzelfde als [illegible] naam eener soort van bamboe.

[illegible] zie in den tekst, waar de [illegible] zegt: [illegible]

[illegible] — [illegible] bijv. . . . . . . [illegible] d. i. . . . . . en liet hij de [illegible] aan een touw, of in een mand a. e. touw naar beneden.

[illegible] of [illegible] een met een schaaf of ander gereedschap gemaakt lijstje aan de randen van een pilaar, balk, plank enz. [illegible] zulk een lijstje maken of schaven; [illegible] met zulke lijstjes voorzien, van houtwerk.

[illegible] . . . . . [illegible] zegt men van de armen als men ze zoodanig gebogen houdt, dat de handen in de zijde of op de heup rusten, bijv. [illegible] d. w. z. de breedte v. d. deur is slechts als de afstand van den éénen elleboog tot den anderen als men de [illegible] houdt, of meer letterl.: de breedte v. d. deur is slechts als de armen [illegible] houdende raken regts en links (d. i. a. beide zijden) de stijlen v.d. deur.

[illegible] zie wdb. op [illegible]

[illegible] . . . . . [illegible] benam. v. d. stapel kussens ([illegible] [illegible]) op het pronkbed in de [illegible] en ook wel dat pronkbed in zijn geheel.

[illegible] galerij, vóór en ook wel aan de achterzijde v.e. huis. De [illegible] boven de [illegible] heet: [illegible] of [illegible] of [illegible] Zij ligt beneden de [illegible] en is dus de 3e van boven naar beneden geteld. Als de [illegible] rondom het huis loopt aan de 4 zijden, noemt men dit [illegible]

[illegible] hetzelfde als [illegible] zie boven.

[illegible] voetstuk, steenen of houten neut onder een' stijl of paal.

[illegible] ..... [illegible] benaming v.e. bijzondere wijze van dekken met [illegible] van het dak v.e. inlandsch huis. Het staat beneden [illegible]

[illegible] zijde van een dak. [illegible] of – [illegible] de bovenste vóór- en achterzijde van het dak, en dus aan de nok reikt. [illegible] de dakzijde beneden de [illegible] boven de [illegible] Een [illegible] en – [illegible] hebben slechts twee [illegible] en de andere drie vormen vier zulke [illegible] terwijl een [illegible] er drie heeft. [illegible] of – [illegible] ligt beneden de [illegible] alléén aan de vóór– en achterzijde van het huis; het heet [illegible] als zij rondloopt aan de vier zijden des huizes. De driehoekige dakzijde aan de zijden van een dak van een [illegible] – [illegible] en – [illegible] die aan de nok raakt heet: [illegible] De driehoekige,

van bamboe gevlochten, staande zijde van het dak van een [Javanese] en — [Javanese] dat aan de nok raakt heet [Javanese] of [Javanese].

[Javanese] II°. ook een Kr. van [Javanese] Kr. Ng. los laten rondloopen v.e. beest enz., zie wdb.

[Javanese] ..... [Javanese] eene bergplaats van bamboe in de [Javanese] of [Javanese] gewoonlijk een [Javanese] voor huishoudelijke benoodigdheden, als borden enz.

[Javanese] ..... [Javanese] spreekw. voor het door het Westen, N., O., en Zuiden loopen van den [Javanese] om de volgorde en plaatsen der op te zetten palen of stijlen bij het bouwen van een huis aan te wijzen.

[Javanese] ..... [Javanese] bijv. [Javanese] betrekking hebbende op de plaats waar de [Javanese] komt te staan. [Javanese] bijv. [Javanese] betrekking hebbende op de [Javanese] zelve. [Javanese] aan of in elkander passen en sluiten, aan of in elkander komende of sluitende, bijv. [Javanese] (van een [Javanese] gezegd).

[Javanese] benaming der van gevlochten bamboe vervaardigde bovenhelft van de [Javanese] aan de vóórzijde der [Javanese] als die los hangt en opgenomen kan worden, en dan met haken (meestal haakvormige takken), die aan het dak haugen, in de hoogte gehouden wordt, z.v.a. klapluik.

[illegible] ..... [illegible] klapluik of deur. (Vrgl. [illegible])

[illegible] ..... [illegible] iets met een [illegible] snijden, fatsoeneren, van gespleten bamboe de randen gelijk, glad maken. [illegible] zulke gesneden bamboe latten.

[illegible] steil hellend, steil afhellend, van een dak (in tegenstelling met [illegible])

[illegible] De uitstekende punt van het dak van een huis.

[illegible] de aan de buitenzijde van het huis zigtbare (of verleng–) stukken van de [illegible]

[illegible] hetzelfde als [illegible]

[illegible] ..... [illegible] Kr. [illegible] Ng. iemand, die goed zijn brood heeft, iemand die voldoende, goed, in al zijne behoeften kan voorzien, een gezeten mensch.

[illegible] benaming van een offer, zie Mededeelingen X, blz. 36.

[illegible] benaming v. e. vogel; het wijfje v. d. [illegible]

[illegible] ..... [illegible] met de punt in het water gedompeld en nat worden (zie wdb.). Ook evenals [illegible] geheel ondergedompeld, zooals van [illegible] en van bamboe in een [illegible]

[illegible] hetzelfde als [illegible] van [illegible]

[illegible] in de rekenkunde: geheel of juist opgaan, bijv. v. e. deelsom als er geen rest is.

[illegible] zie wdb. (Vrgl. [illegible] [illegible] en [illegible])

[illegible] ..... Een [illegible] is een huis waarvan de stijlen met een [illegible] in den grond staan, en niet op neuten. (Vrgl. [illegible] en — [illegible])

[illegible] vergel. [illegible] [illegible] [illegible] bijv. [illegible] [illegible] d. i. de [illegible] tot een rol gemaakt, geworpen, gelegd, gedompeld in e. [illegible]

[illegible] II°., hetzelfde als [illegible] zoo [illegible] van het zachtjes trekken v.e. visch aan het aas v. e. hoek. Vrgl. [illegible]

[illegible] een huisje of dak op 4 stijlen boven een graf.

[illegible] ..... [illegible] het bamboegeraamte v.e. [illegible] met [illegible] en [illegible] doch zonder de [illegible] er op. (Zie [illegible])

[illegible] ..... [illegible] de verdeeling en geheele inrigting v.e. woning.

[illegible] ..... [illegible] verkort [illegible] zoo in [illegible] [illegible] de menschen, meest desagenooten, die bij het oprigten v.e. huis verzocht worden te helpen.

[illegible] ..... [illegible] of [illegible] benam. der 4 buitenhoekstijlen v. e. inlandsch huis, waar de [illegible] op rust.

[illegible] ..... [illegible] de omtrek v. h. bamboegeraamte van een [illegible] zonder [illegible] of [illegible]

[illegible] ..... ook benam. v. e. wijze van vlechten van [illegible] zóó: [illegible]

[illegible] daklat.

[illegible] Van de bloem van dezen boom wordt eene welriekende olie gemaakt, bekend onder de namen: [illegible] en [illegible]

[illegible] zie [illegible] boven.

[illegible] ..... [illegible] benam. v. e. soort van [illegible]

[illegible] Een van fijn gespouwen bamboe gemaakt voorhangsel of jaloezie, bijv. a.d. vóórzijde der [illegible] in plaats v. e. gevlochten bamboedeur of klapwand.

[illegible] benam. eener in het wild groeijende plant, die wel voor het maken van [illegible] gebruikt wordt.

[illegible] ..... [illegible] of [illegible] benam. der in de rigting der diepte v. h. huis liggende dwars- of verbindingsbalken, die op de [illegible] rusten, en de beide [illegible] aan de einden met elkander verbinden; zij liggen parallel met de [illegible] onder de [illegible] Een [illegible] en –[illegible] hebben 4 [illegible] de andere huizen 2.

[illegible] zoowel ons voet, als maat, als de afstand gemeten tusschen den buitenrand der linker- tot dien van de regterhand, als men de toppen der beide duimen tegen elkander houdt.

[illegible] ..... [illegible] van bamboe uit de [illegible] gehaald met stroo of iets dergelijks schoonmaken, van den modder, enz. ontdoen.

[illegible] dunne bamboe–latjes in de [illegible] onder de [illegible] doorgestoken om de [illegible] aan vast te binden.

[illegible] de dikke, van een' boom gescheiden of afgenomen huid, [illegible]

[illegible] of [illegible] ook: benam. der wanden, die de ruimte binnenshuis in vertrekken verdeelen. (Zie [illegible] [illegible] [illegible])

[illegible] verdord pisangblad. [illegible] een van [illegible] gemaakte [illegible] om een veld, waarop gewassen staan.

[illegible] ook: [illegible] zóó: [illegible] met gordijnen behangen.

[illegible] ..... [illegible] dubbele deur, porte brisée. (Zie beneden [illegible])

[illegible] benam. v. e. wijze van bamboe–vlechten, meestal van [illegible] minder gemakkelijk van andere bamboesoorten. Bij zulk een vlechtwerk van [illegible] wordt nooit de buitenschil ([illegible]) afgenomen (zie wdb.); zij wordt alleen ontdaan van de [illegible] uitwendig, en [illegible] inwendig. [illegible] en – [illegible] benam. v. vlechtwerken; zie onder [illegible]

[illegible] benam. der [illegible] aan de zijden v. h. dak v.e. [illegible] – [illegible] en – [illegible] die aan de nok raken, en dus altijd een' driehoeksvorm hebben. [illegible] die [illegible] als plaats.

[illegible] benam. der aaneengeregen drooge bladen van den [illegible] of andere palmsoorten, tot bedekking der [illegible] aan de binnenzijde; ook wel om de [illegible] of [illegible] van te maken. Men noemt ze ook: [illegible]

[illegible] [illegible] of [illegible] worden [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] enz. genoemd.

[illegible] ..... [illegible] van bamboe gezegd, als die in een [illegible] gedurende eenigen tijd wordt gelegd om haar daardoor duurzamer te maken.

[illegible] ..... Een [illegible] noemt men het middelste van drie huizen, waaruit vaak een jav. woning bestaat. In 't Soerabajasche voornamel. [illegible] genoemd, (Het schijnt hier en daar ook wel gebruikt te worden voor een huisje, bijv. een keuken, dat digt bij het woonhuis staat, hoewel op zich zelf?) en verder: wijk enz. zie wdb.

[illegible] ..... [illegible] van bamboe enz. afhakken, als die bijv. te lang is, ook doorhakken.

[illegible] ..... [illegible] Een [illegible] is een huis, dat aan een genooschap of vereeniging behoort, en ter bewoning aan iemand wordt gegeven.

[illegible] ..... [illegible] zie [illegible]

[illegible] Een bamboe of lat tot legger onder een [illegible] zie wdb.

[illegible] ..... [illegible] of [illegible] of [illegible] zie onder [illegible]

[illegible] ..... [illegible] de hoogte, die een man, staande met omhoog uitgestrekte arm, met de hand kan bereiken.

[illegible] of [illegible] benam. v. e. in het wild groeijende plant, die wel voor [illegible] gebruikt wordt bij een nederzetting of wegens armoede.

[illegible] zie wdb., ook voornamelijk in het Soerab.

de [Javanese] aan de vóór- en achterzijde v.e. huis, zie onder [Javanese]

[Javanese] holl. duim als maat. Als inlandsche maat de breedte van den duim der hand, met welke [Javanese] de inlander altijd meet. [Javanese] bijv. is dan eene lengte, die gelijk is aan de breedte der beide duimen vlak naast elkander gelegd. Moet men meer dan twee duim meten, dan wordt gedurig de ééne duim over den anderen verplaatst.

[Javanese] stoppel, wat bij het snijden der padi enz. op het veld blijft staan. [Javanese] bij stoppels.

[Javanese] benam. v.e. vogel. Het mannetje v.d. [Javanese]

[Javanese] benaming eener bamboesoort.

[Javanese] ..... [Javanese] noemt men de bovenzijde van de [Javanese] of [Javanese] [Javanese] noemt men de onderzijde van de [Javanese] of [Javanese]

[Javanese] een vlak liggend, gevlochten bamboedak, vóór de [Javanese] dat met de ééne zijde op de [Javanese] rust en met de andere op stijltjes, genaamd: [Javanese]

[Javanese] eene beschutting, zonder [Javanese] maar van boven gedekt met een vlak liggend vlechtwerk, dat op stokken of latten rust, van dezelfde stof als de zijden gemaakt, zooals [Javanese] [Javanese] of iets dergelijks.

[Javanese] ..... [Javanese] zie [Javanese]

[Javanese] benam. der binnenhoeken, waar [Javanese] en [Javanese] elkander ontmoeten.

[illegible] ..... [illegible] in bijv. een heele bamboe een gat door beitelen.

[illegible] dunne reepjes gespouwen bamboe om als bindsels te dienen.

[illegible] ..... weinig hellend v. e. dak (niet steil, vrgl. [illegible])

[illegible] benam. v.d. stijl, die op het midden der [illegible] staat, waar de [illegible] op rust; nokstuk (vrgl. [illegible] wdb.).

[illegible] ..... [illegible] benam. v.e. bovenstuk, kapiteel op de [illegible] dat in het Soerabaja'sche (en ook wdb.) [illegible] heet. Volgens wdb. is het een snijwerk, festoen, roset, of zoo iets, in het midden der onderzijde van de [illegible]

[illegible] zie [illegible]

[illegible] ..... [illegible] noemt men de rotan, waarmeê om en onder de [illegible] de beide [illegible] aan elkander verbonden worden.

[illegible] of - [illegible] noemt men de rotan (of bamboe, [illegible]) waarmeê de onderzijde van de [illegible] aan de [illegible] verbonden wordt.

[illegible] ..... [illegible] Benam. v. h. veiligheidsmiddel, middel om ongelukken met eene woning te voorkomen, bestaande in een (altijd) blaauw geverwde ([illegible]) lap met een gat in het midden, geplaatst op één der [illegible] met wat rijst en bloemen op de [illegible] en [illegible] in de nabijheid daarvan.

[illegible] mest, drek, van het vee.

[illegible] benam. v. hetgeen binnen in bamboe of riet de geledingen van elkander scheidt.

[illegible] ..... zegt men van de [illegible] [illegible] en [illegible] als zij dubbel worden genomen. Zij worden dan zoodanig op elkander geplaatst, dat een gedeelte van den hooger liggenden balk over den rand van den daaronder liggenden van beneden gezien, zigtbaar is, dus trapsgewijs. Als nu die balken

enkelvoudig zijn, noemt men dat: [illegible]
dubbel 〃 〃 〃 〃 [illegible]
drie boven elkander 〃 〃 〃 [illegible]
vier 〃 〃 〃 〃 〃 [illegible]
vijf 〃 〃 〃 〃 〃 [illegible]

terwijl de (doorgaans) houten zoldering, die de dan nog overschietende opening dekt, [illegible] heet. Een [illegible] is een huis, welks palen of stijlen op een [illegible] staan. (Vrgl. [illegible] en [illegible])

[illegible] ..... ook van den grond binnenshuis vast stampen. Bijv. [illegible]

[illegible] ..... [illegible] riet, ook bamboe, snijden, vellen.

[illegible] ..... [illegible] wordt ook als benam. der wanden binnenshuis gebezigd. (Vrgl. [illegible] [illegible] [illegible])

[illegible] ..... [illegible] benam. der [illegible] in de [illegible]

[illegible] [illegible] afhakken, doorhakken (vrgl. [illegible]) [illegible] vrgl. [illegible]

bijv. [illegible] waarin [illegible] wil zeggen: in de lengte doorgehakt wordt, en [illegible] op de vereischte lengte afgehakt, doorgehakt wordt. Hieruit blijkt duidelijk het onderscheid tusschen [illegible] en [illegible]

[illegible] ..... [illegible] volg. wdb. tegen elkanderslaande deuren, toeslaande deur. Hier hoorden wij het meermalen van eene klapdeur gebruiken, die met de bovenzijde aan een lat hangt en met de onderzijde opgenomen wordt. (Vrgl. [illegible] en [illegible])

[illegible] ..... [illegible] met een oor naar ééne bepaalde zijde gerigt scherp luisteren, bijv. om de rigting van een zich verwijderend geluid te onderscheiden.

[illegible] ..... [illegible] zie [illegible]

[illegible] ..... [illegible] zie onder [illegible]

[illegible] ..... [illegible] nokbalk (vrgl. [illegible])

[illegible] ..... [illegible] benam. v. e. bijzonder fatsoen van huizen.

[illegible] benam. v. d. balk, die een weinig lager en paralel met de [illegible] en [illegible] loopt, en de 4 [illegible] met elkander verbindt.

[illegible] (of [illegible]) de trekker v. e. geweer.

[illegible] ..... [illegible] of [illegible] zie [illegible]

[illegible] benam. v. het vertrek aan de regterzijde der [illegible] waarin voornamelijk de huishoudelijke benoodigdheden bewaard worden, zoodals

[illegible] enz. [illegible] dat vertrek als plaats.

[illegible] ? Wij hoorden het in den volgenden zin aldus gebruiken, sprekende over het dak van een huis: [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

De woorden [illegible] doelen op de oploopende of schuine zijden van een [illegible] der [illegible] waarvan de te veel uitstekende stukken bamboe afgehakt moesten worden.

[illegible] . . . . . [illegible] of [illegible] benam. der [illegible] van de [illegible] [illegible] hetzelfde als [illegible]

[illegible] . . . . . [illegible] of [illegible] de onderste of derde [illegible] aan de voor- en achterzijde v. e. huis. Zie onder [illegible]

[illegible] [illegible] . . . . . [illegible] benam. v. e. bijzonder fatsoen van huizen; hetzelfde als [illegible] dat voornamelijk Soerabaja'sch is.

[illegible] (van [illegible] ?) benam. v. e. maat, gelijk één half [illegible] [illegible] = 3½ [illegible] En vrgl. het onder [illegible] aangehaalde voorbeeld.

[illegible] hetzelfde als [illegible] [illegible] met gordijnen behangen.

[illegible] benam. v. h. vertrek a. d. linkerzijde der [illegible] waarin voornamel. de gereedschappen der vrouw als spinnewiel, weefstoel enz. bewaard worden. [illegible] dat vertrek als plaats.

[illegible] . . . . . [illegible] benam. v. d. hoofd- of binnen stijlen of palen, waarop de [illegible] en [illegible] rusten. [illegible] of [illegible] benam. v. d. vier buiten-hoekstijlen, waarop de [illegible] rust. [illegible] (en ook wel [illegible] genaamd. ?) benam. v. d. buitenstijlen, op welke (met de [illegible]) de [illegible] rust. [illegible] benam. der buitenste stijltjes v. e. [illegible] z. o. a. een buiten [illegible] (Is het zoo, dat elders de benam. [illegible] en — [illegible] juist andersom verklaard worden?)

[illegible] . . . . . [illegible] zie onder [illegible]

[illegible] . . . . . ook: [illegible] Bijv. [illegible]

[illegible] . . . . . [illegible] zie onder [illegible] Benam. v. h. middelste van drie huizen, waaruit vaak een jav. woning bestaat. (Voornamel. Soerabaja'sch. ?)

[illegible] of [illegible] laag, verdieping, de één boven of op den anderen; op, boven, of over elkander heen, met iets er boven op gelegd, enz., zie wdb., vrgl. [illegible]

[illegible] . . . . . [illegible] van bamboe, de binnenzijde gelijk maken, de [illegible] wegsnijden.

[illegible] Hetzelfde als [illegible] benaming v.h. vóórvertrek of vóórgallerij in een inlandsch huis, zich uitstrekkende over de volle breedte v. h. huis, en waarin de groote rustbank, de [illegible] genaamd (ook elders wel [illegible] ?) staat. De [illegible] is voornamel. bestemd voor het ontvangen van gasten; zij wordt meestal van de binnenvertrekken

gescheiden door [illegible] of ook houten deuren met of zonder houten wanden. (Elders schijnt men wel de [illegible] boven omschreven [illegible] of [illegible] en de [illegible] dan [illegible] te noemen?) Waar de woning uit twee of drie huizen bestaat, heet het vóórste [illegible] en staat dáár dan de [illegible] dit vertrek heeft overigens dezelfde beteekenis, als de [illegible] vóór de woning der aanzienlijken.

[illegible] een bamboelat (vrgl. [illegible]) [illegible] = [illegible] het binnenste, de afval van bamboe die afgesneden is.

[illegible] van bamboe, een geelachtig grijs, spits toeloopend, van de [illegible] geheel afgescheiden, met de onderzijde rondom uit de geleding voorkomend, blad of bekleedsel van verschillende lengte.

[illegible] hetzelfde als [illegible] zie onder [illegible]

[illegible] In [illegible] verkort. van [illegible] Zie [illegible]

[illegible] of [illegible] In de spreektaal voor [illegible] en als pass. dan ook: [illegible] Zie wdb. i. v. [illegible]

[illegible] of [illegible] een in het wild groeijend gewas, dat wegens armoede wel voor [illegible] gebruikt wordt.

[illegible] . . . . . [illegible] van bamboe, hout, enz. in het lang kloven, splijten enz. Zie wdb. en onder [illegible] boven.

[illegible] . . . . . [illegible] of [illegible] gezegd van heele bamboe ([illegible]) na er aan één einde een

hak in gegeven te hebben, zoodat zij daar gespleten is, met de hand een der beide helften opnemen, en de voet tegelijk op de andere of onderste helft plaatsen, en dan trekkende die bamboe verder van elkander scheuren, splijten, in tweën verdeelen.

[illegible] zie boven onder [illegible]

[illegible] zie [illegible]

[illegible] [illegible] zich in een' boom op een [illegible] ophouden, een uit takken enz. zamengesteld plat, op de takken van een' boom in het bosch, waarop de jager op den uitkijk zit.

[illegible] benam. der houten zoldering, die op de [illegible] [illegible] en [illegible] ligt. Zie onder [illegible]

[illegible] hetzelfde als [illegible] benam. v. e. wijze van bamboe-vlechten voor [illegible] waarvoor verschillende soorten bamboe gebruikt worden.

[illegible] . . . . . [illegible] (of meer algemeen [illegible]) [illegible] benam. v. e. bijzonder fatsoen van huizen.

[illegible] nok of vorst, v. e. dak [illegible] de nok als plaats. Zie verder wdb.

[illegible] of [illegible] benam. v. e. dunne bamboesoort, waarvan voornamel. [illegible] en [illegible] gevlochten worden. Dit is zeker wel het voornaamste gebruik dat er van deze bamboe gemaakt wordt, en niet blaaspijpen, zooals men uit 't wdb. zou kunnen opmaken. Deze worden er zoo goed als nog eene menigte andere zaken van gemaakt. Bij de bewerking worden de [illegible] en [illegible] weggesneden.

[illegible] benam. v. d. tusschen dunne bamboelatjes

gelijkmatig uitgespreide en verdeelde, te zamen geknepen en verbonden om dan als dakbedekking te dienen. maken. pass. en van voorzien, met gedekt, v. e. huis.

hetzelfde als Zie aldaar.

bamboelat bamboe die reeds nog kleiner splijten, spouwen.

..... een zeer dun, smal bamboelatje. Bijv. v. zeker vlechtwerk gesproken: d.w.z. dat er boven (en ook wel onder) de die in de gestoken wordt, nog zulk een smal bamboelatje tegelijk ingestoken wordt.

..... schuiflat, waarlangs een geschoven wordt (vrgl. onder)

..... ook: het galerijtje van een

de ruimte, begrepen tusschen de boven-dakzijden en eene zoldering (van gevlochten bamboe) op de en rustende, en ook deze zoldering zelf. Zie wdb.

verschillende benam. van zijn: zieonder vleugeldeur; volgens sommigen hetzelfde als welke laatste benam. ook voor: dubbele deur, porte brisée gegeven wordt. Zie onder eene

draaijende deur, eene deur, die (op hengsels en scharnieren) draait, of op eene aan de zijde zich bevindende, tevens de zijde van de deur zijnde, heele bamboe draait. Deze bamboe is langer dan de deur hoog is; de boven en beneden uitstekende einden ([illegible]) steken in gaten van op die plaatsen bevestigde stukken hout of bamboe, of wel (in den grond) van een' steen.

[illegible] ..... [illegible] met zijn velen ergens heen snellen, bijv. als een brandsein gehoord wordt. [illegible] toen kwam de menigte er snel op aanloopen; naar het schijnt altijd met de bedoeling om te helpen. Zie verder wdb. i.v.

[illegible] ..... [illegible] benam. v. e. bijzonder fatsoen van huizen. [illegible] een [illegible] vorm. Zie [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] benam. v. de balken, die met de [illegible] de, op de [illegible] rustende, verbindingsbalken vormen. De [illegible] loopt altijd paralel met de nok, en is meestal langer dan de [illegible]

[illegible] ..... [illegible] benam. v. d. grond onder een [illegible] De grond binnenshuis, buiten de [illegible] heet [illegible]

[illegible] ..... bij vlechten: overslaan, overspringen.

[illegible] ..... [illegible] zoldering boven een [illegible] enz., verhemelte, hemel, v.e. ledikant.

[illegible] zie onder [illegible]

[illegible] hetzelfde als [illegible] benam. der [illegible] aan

de zijden van een [illegible] — [illegible] en — [illegible]

[illegible] zie [illegible] en [illegible]

[illegible] [illegible] hetzelfde als — [illegible] en — [illegible] en — [illegible]

[illegible] hetzelfde als [illegible] benam. v. d. [illegible] aan de vóór en achterzijde v.h. huis.

[illegible] zie [illegible]

[illegible] ..... [illegible] breekbare waar, v. aardewerk (vrgl. [illegible])

[illegible] ..... [illegible] benam. v. e. bijzonder fatsoen van huizen. Zulk een huis heeft slechts 5 [illegible] daar de 6e, altijd van één der beide zijden, weggelaten is, en vervangen door staand vlechtwerk. Alléén van [illegible] en — [illegible] kan zulk een huis gemaakt worden. Het staande vlechtwerk is een [illegible] Zie boven. De benaming [illegible] is ontleend aan een [illegible] waarvan één hoek schuin afgehakt is, en dan dezen vorm krijgt.

[illegible] wordt ook voor bamboe-vlechtwerken gebruikt, in den zin van inslag, lat, waarmêe gevlochten wordt (vrgl. [illegible]).

[illegible] ..... [illegible] benam. der midden-dwarsbalk, wier uiteinden op de [illegible] rusten, en paralel met de [illegible] loopt.

[illegible] zie onder [illegible]

[illegible] ..... [illegible] in 't algemeen: de omliggende desa's v.e. desa.

[illegible] ..... [illegible] de geheele inrigting, inwendige inrigting v.e. huis.

[illegible] ..... [illegible] een (met den vingertop gemaakte) streep, veeg olie.

[illegible] opengespouwen, gladgesnedene en platgeklopte bamboe voor beschot, zitting van rustbanken enz.

[illegible] benam. v. e. in het wild groeijende plant, waarvan, wegens armoede, wel gebruikt wordt gemaakt om er [illegible] van te vlechten.

[illegible] vastgestampt v. d. grond, bijv. [illegible]

[illegible] benam. v. d. [illegible] die het toezigt op het bouwen v.e. huis houdt.

[illegible] of [illegible] Zie wdb.

[illegible] ..... [illegible] benam. der [illegible] vrgl. [illegible] [illegible]

[illegible] ..... [illegible] de uitstekende punten van bamboe-latten aan de schuine, oploopende zijden eener [illegible] afhakken. [illegible] die afgehakte, gelijk gemaakte zijden. Hetzelfde als [illegible]

[illegible] benam. v. e. houten pen, schuin in den rand der verbindingsbalken en nokbalk gemaakt, waarop de [illegible] der [illegible] rusten om afglijden te voorkomen, bijv. [illegible] En: [illegible] d. i. de [illegible] die niet juist tusschen, maar ter zijde v. d. [illegible] dus niet op de juiste plaats komt.

[illegible] zie [illegible] hetzelfde als [illegible]

[illegible] zie [illegible]

[illegible] ..... benam. v. d. scheeringlatten in bamboevlechtwerk; hetzelfde als [illegible] bij weefsels. Ook: de staande stijlen in [illegible]

[illegible] Men zegt ook: [illegible]

[illegible] benam. v. d. [illegible] die vóór de [illegible] staat. (Vrgl. [illegible] boven en [illegible] wdb.)

[illegible] benam. v.d. uiteinden der middelste overlangsche [illegible] v. e. [illegible] die over de randen daarvan uitsteken. De [illegible] van de ééne [illegible] komt op die van de andere, aan de eerste aansluitende, [illegible] te liggen, zoodat zij elkander dragen, en daardoor verschuiving of verplaatsing voorkomen.

[illegible] benam. der bamboelatjes van [illegible] tusschen welke de [illegible] uitgespreid en vastgekneld wordt.

[illegible] de begane grond binnenshuis; de zigtbare grond binnenshuis; de grond onder een [illegible] heet [illegible] – [illegible] Zie [illegible] boven.

[illegible] Zie [illegible]

[illegible] hetzelfde als [illegible] naar men zegt, doch is niet kedirisch.

[illegible] Een (gegraven) gat of kuil, bijv. waarin een paal of stijl moet geplaatst worden, (vrgl. [illegible]) bijv. [illegible]

[Javanese] benam. eener in het wild groeijende plant, die wegens armoede wel voor [Javanese] gebruikt wordt.

[Javanese] II°. z. v. a. [Javanese] [Javanese] bijv. door een [Javanese] [Javanese]

[Javanese] ..... [Javanese] weefgaren.

[Javanese] benam. v. den dag en den nacht, dat er geen maan zigtbaar is; welke tijd voor 't een en ander als gunstig beschouwd wordt; zóó bijv. voor bamboe-kappen, want, zegt men: [Javanese]

[Javanese] hetzelfde als [Javanese] Zie [Javanese]

[Javanese] zegt men ook van bamboe als die voldoende [Javanese] is.

[Javanese] ..... [Javanese] benam. v.d. [Javanese] aan de vóór- en achterzijde van het dak van een [Javanese] die aan de nok reiken. De daaronder liggende [Javanese] heeten dan ook: [Javanese] Zie wdb. i.v.

[Javanese] Zie wdb. i.v. [Javanese]

[Javanese] van de [Javanese] of [Javanese] als zij rondom, aan de vier zijden des huizes, gemaakt is.

[Javanese] tot pap, week, vergaan, als pap of brij. [Javanese] tot pap of brij geworden, bijv. van [Javanese] die men op de bamboe in een [Javanese] legt, en door de inwerking van het water tot ontbinding overgegaan is.

[Javanese] hetzelfde als [Javanese]

[Javanese] volgens sommigen hetzelfde als [Javanese] Zie wdb.

benam. v. e. bovenstuk, kapiteel, op een En ook: van eén dergelijk stuk hout op het midden der waarin de steekt en rust.

..... benam. der buitenstijlen waarop de rust. Vrgl. en

..... een dag bij uitnemendheid geschikt om iets te doen of te ondernemen, bijv. een huis op te zetten. de stijlen of palen die de en dragen, zie

hetzelfde als

holl. gordijn. Zoowel benam. v. e. ledikant met behangsel; (als dat behangsel alléén?)

niet juist uitkomen, passen, in elkander komen te sluiten, bijv. en

en Zie wdb.

..... hetzelfde (voornamel. in Soerab.) als

verschillende benam. van huizen zijn: — of — — — — — — — — — — — — — — — Ng. Kr.

z. v. a. aardewerk.

Zie

[Javanese script] Zou in de omschrijving in wdb. de bijvoeging: „en veel op suikerriet gelijkt, maar „smaller van blad is" niet best geschrapt kunnen worden?

[Javanese script] legger, stokken of latten, waar vlechtwerk op gelegd wordt om schaduw te hebben, dwarsbalk enz., zie wdb.

[Javanese script] ..... [Javanese script] benam. v. e. [Javanese script] als de scheeringlatten liggen en de inslag staat.

[Javanese script] benam. eener in het wild groeijende plant, die even als [Javanese script] en anderen wegens armoede wel voor het vlechten van [Javanese script] gebruikt wordt.

[Javanese script] van hout, bamboe enz., z. v. a. [Javanese script] vermolmd, vergaan enz.

[Javanese script] ..... [Javanese script] van bamboe, als men die, nog heel ([Javanese script]) zijnde, met een kort, dik stuk hout, bij wijze van hamer, klopt, om er scheuren in te krijgen en gemakkelijk te kunnen splijten en plat uitleggen; voornamel. [Javanese script] en ook andere [Javanese script] waar men [Javanese script] van wil maken.

[Javanese script] klem, klemlat, inklemming. Verschillende benam. zijn: [Javanese script] en — [Javanese script] — [Javanese script] — [Javanese script] — [Javanese script]

[Javanese script] ..... [Javanese script] zie [Javanese script]

[Javanese script] Verschillende benam. zijn: [Javanese script] — [Javanese script] — [Javanese script] — [Javanese script] — [Javanese script] — [Javanese script] en overigens met bijvoeging van den naam der stof, waarvan zij gemaakt is. [Javanese script] van een huis van [Javanese script] voorzien.

[Javanese script] — [Javanese script] benam. v.e. bamboesoort.

[Javanese] ..... benam. v. h. bamboe-vlechtwerk (een [Javanese]) aan de zijden van een [Javanese] en – [Javanese] tusschen de [Javanese] of wel [Javanese] en de [Javanese].

[Javanese] ..... [Javanese] zie [Javanese].

[Javanese] benam. van dat gedeelte der heele bamboe, die de staande zijde eener deur van bamboe uitmaakt, hetwelk boven en beneden de horizontale zijde der deur uitsteekt; òf, wat hetzelfde is, dat gedeelte van die bamboe, dat zich van het uiteinde tot aan het eerste gebeitelde gat uitstrekt.

[Javanese] hier en daar op een enkele plek, bemorst, bevuild, bijv. [Javanese].

[Javanese] benam. v.e. van [Javanese] gevlochten [Javanese] meestal [Javanese].

[Javanese] een op stijlen staand wachthuisje, – hutje, op de velden om het gewas te bewaken, bij een buffelkraal enz.

[Javanese] [Javanese] aan de randen van een houten of bamboe lat een driehoekige uithakking maken, die dan [Javanese] heet. Aan de boven- en onderzijde van eene deur van bamboe, bijv. vindt men een bamboe lat, die aan de beide uiteinden zulk een [Javanese] heeft, en in een gat in de (de zijden der deur uitmakende heele) staande bamboe's gestoken wordt, en daarna vlak gelegd, zoodat de beide zijden daardoor met elkander verbonden worden en het geraamte der deur nooit uit elkander kan gaan; waarom de inlander er ook van zegt [Javanese]. De einden der staande bamboe, die boven de [Javanese] uitsteken, noemt men [Javanese].

[illegible] ..... [illegible] weefgaren.

[illegible] 1°. van eijeren, uitkomen, bijv. v. e. kip: [illegible] II°. z. v. a. [illegible]

[illegible] benam. v. h. dikkere beneden-einde v. e. paal of stijl, dat gedeeltelijk in den grond steekt; bijv. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] hetzelfde als [illegible] Een [illegible]

[illegible] ..... [illegible] Een meestal bamboe, soms houten, bergplaats voor aardewerk in [illegible] of [illegible]

[illegible] in [illegible] zie [illegible] boven.

[illegible] hetzelfde als [illegible] stoel v. riet, bamboe enz. — [illegible] = [illegible]

[illegible] ..... [illegible] K. (— [illegible] Ng.) benam. v. e. bijzonder fatsoen van huizen (= [illegible] ?) — [illegible] benam. v. e. bijzondere wijze van [illegible] op het dak v. e. huis te bevestigen; het staat beneden [illegible] in duurzaamheid.

[illegible] door en door, aan weêrskanten, bijv. [illegible]

[illegible] ..... [illegible] zie [illegible]

[illegible] Zie [illegible] boven en wdb.

[illegible] benam. v. d balk (hetzij hout of bamboe), die op de [illegible] en [illegible] rust. Hij heet [illegible] [illegible] of [illegible] aan de voor- en achterzijde v. e. huis, en [illegible] of — [illegible] aan

de zijden van een [Javanese] — [Javanese] en — [Javanese] vrgl. [Javanese] boven.

[Javanese] gevlekt, bont, van bamboe: [Javanese] [Javanese]

[Javanese] [Javanese] . . . . . [Javanese] [Javanese] eene draaijende deur. Zie onder [Javanese]

[Javanese] zegt men van bamboe of andere latten ([Javanese] bijv. in eene deur) in een heele bamboe of een lat gestoken, zonder dat die aan de andere zijde weêr naar buiten komt; niet door en door gestoken.

[Javanese] een moerassige, modderige, waterige kom, vijver enz. (van zelf ontstaan). [Javanese] een geul, kuil, uitdieping (door menschen gemaakt).

[Javanese] . . . . . [Javanese] benam. v. e. bijzonder fatsoen van huizen.

[Javanese] . . . . [Javanese] z.v.a. [Javanese] van bamboe enz.

[Javanese] . . . . . [Javanese] benam. v. d. [Javanese] die over de [Javanese] v. e. dak gelegd wordt, waardoor de sluiting der zijden waar de [Javanese] tegen elkander liggen verkregen wordt. Hetzelfde als [Javanese] (vrgl. [Javanese] en [Javanese] wdb. i. v.)

[Javanese] hetzelfde als [Javanese] (en volg. wdb. ook [Javanese] doch zie boven).

[Javanese] de [Javanese] in de [Javanese]

[Javanese] de [Javanese] vóór de [Javanese] (Doch zie onder [Javanese] en [Javanese] boven, en wdb.)

[Javanese] de [Javanese] in de [Javanese] [Javanese] de [Javanese] in de [Javanese]

[illegible] benam. v. het midden-binnenvertrek tusschen [illegible] en [illegible] waarin zich de [illegible] of bij gelegenheid de [illegible] bevindt.

[illegible] dit vertrek als plaats beschouwd.

[illegible] benam. v. d. [illegible] of - [illegible] of - [illegible] zie [illegible] boven.

[illegible] benam. v. e. kastje met laden tot bewaring van medicijnen.

[illegible] sulk een kastje in pyramidalen vorm in de [illegible].

[illegible] ..... [illegible] van bamboe, hetzelfde als [illegible]. Van een beest dat geslagt wordt, òf de ingewanden uit het ligchaam halen, òf de ingewanden zelven van hun' inhoud door uitknijpen ontdoen?

C. Poensen.

Minahassische vertelseltjes.

Het geloof aan krokodillen.

Er was eene vrouw, RIMBAH geheeten, en haar man heette ROEMIMPOENOE. Deze echtelieden hadden geene kinderen. Zij woonden in eene strandnegerij. RIMBAH was gewoon iederen morgen water te gaan halen aan den mond der rivier, en iederen keer als zij naar de rivier ging, was er niemand dan RIMBAH, om water te scheppen.

Maar op zekeren dag, toen RIMBAH water ging scheppen, gebeurde het, dat zij een' krokodil in zee zag. Toen de krokodil RIMBAH aan het strand zag staan, kwam hij aan wal. Terwijl hij aan land kwam, zag RIMBAH, dat de krokodil geen krokodil meer was, maar een mensch (een heer).

Die heer vroeg in eens aan RIMBAH: „Wilt ge mijne vrouw worden"? RIMBAH antwoordde: „Daar kan niets van komen, want ik ben getrouwd." Maar die heer (krokodil) herhaalde zijn verzoek met veel vleijerijen, tot dat RIMBAH toegaf en zijne vrouw werd. Zoo leefden dan nu die heer en RIMBAH als man en vrouw.

De krokodil zeide tot haar: „Wanneer gij een kind krijgt, en het is een jongentje, dan moet hij ROEMAMBI genoemd worden." Toen ging die heer naar zee, en werd weêr een krokodil. RIMBAH keerde naar huis terug tot haren wettigen man.

Na tien maanden kreeg RIMBAH een' zoon. Volgens

de gewoonte der heidenen mag het kind volstrekt niet uit de kamer, waar de moeder is, gebracht worden, gedurende den tijd door de oude lieden bepaald. Eerst als die bepaalde tijd verstreken is, leidt men het kind de wereld in, en men is gewoon, wanneer men het naar beneden brengt, een feest te geven voor de aanverwanten der ouders, want op dien dag wordt de naam bepaald. (1)

Zoo was dan nu ook de tijd gekomen, dat ROEMIMPOENOE en RIMBAH hun kind naar beneden zouden brengen, en de bloedverwanten van weêrszijde waren gekomen. De krokodil was ook gekomen, met nog vele andere krokodillen, zeggende, dat zij bloedverwanten waren, maar allen hadden de gedaante van menschen aangenomen.

Te dien tijde werd er vriendschap gesloten tusschen ROEMIMPOENOE en de krokodil, welke laatste aan ROEMIMPOENOE zeide, dat hij KOINGOTAN heette.

Toen KOINGOTAN met zijne makkers wilde terugkeeren, beval hij aan ROEMIMPOENOE, zeggende: „Mijn vriend! wanneer het kind ROEMAMBI groot geworden is, moet gij hem het volgende vertellen, en laat hij dit ook aan zijne kinderen en kleinkinderen mededeelen, namelijk: wanneer iemand van zijne nakomelingschap den mond eener rivier, waar dan ook, wil oversteken, behoeft hij niet bevreesd te zijn, dan moet hij slechts dus roepen: „O, grootvader! draag zorg voor je kleinkind.” En zoo geschiedde het ook. Wanneer iemand den mond eener rivier, waar de krokodillen gewoonlijk komen, wilde oversteken, en hij dit slechts riep, behoefde hij niet bevreesd te zijn, aan het strand of in den mond der rivier te zwemmen.

Aldus ontstond hier in vroegere tijden het bijgeloof der

(1) Zie N. GRAAFLAND. De Minahassa, deel 1 blz. 300 en verv.

ouden. Daarom zeiden zij ook: als gij een' krokodil ziet, die maar 4 tenen aan zijne pooten heeft, dan is hij altijd een krokodil geweest, doch heeft hij 5 tenen, dan is het een afstammeling van KOINGOTAN, den vader van ROEMAMBI.

2. Verhaal van eene arme weduwe en hare twee kinderen.

Eene weduwe had slechts een klein hutje gemaakt, en dit gedekt met de bladeren der sambiki. (1) Dit was hare woning en die van hare beide kinderen. Het oudste heette LAKAMALANG en het jongste LAKASIAN. Hunne moeder was zeer arm. Zij liep onder de huizen van anderen, en verzamelde de lompen, die zij vond. (2)

Al die lompen hechtte zij aan een, zoodat zij daarvan kleederen kon maken voor hare kinderen. Toen die kinderen kleederen hadden, zond de moeder hen naar school. Maar niet lang daarna, toen zij wat schrijven en lezen geleerd hadden, verlieten zij de school weêr, daar zij het niet konden volhouden van wege den honger, want zij aten nooit anders dan vruchten.

Zij werden nu jongens (bedienden) bij PRINS, een'

---

(1) De sambiki, in het dagelijksch leven ook wel samiki genoemd, behoort tot de kalebasachtige vruchten. Even als de meloen, komkommer en augurk kruipt de plant over den grond en langs de heggen. Deze vrucht vindt men zeer overvloedig in de tuinen. Haar vleesch is droog, meelachtig en geel, en wordt als toespijs veel gebruikt. De jongere bladeren, die pas uitspruiten, eveneens. Misschien werden vroeger de bladeren ook wel gebezigd tot dakbedekking van hutten. Men zou dit opmaken uit dit verhaal. Tegenwoordig is dit stellig niet zoo. De bladeren kunnen dan ook nimmer eene goede, blijvende beschutting zijn.

(2) Men denke hier aan de huizen op palen of steenen boven den grond gebouwd, zoo dat men gewoonlijk onder de huizen kan doorloopen of kruipen. Meestal is dit de verblijfplaats der varkens, die hier azen op allerlei vuil en onreinheden, die men gewoonlijk maar naar beneden werpt of laat vallen, door eene opening in den vloer.

eersten jager. PRINS nam hen met genoegen als jongens aan. Niet lang daarna gingen beiden met PRINS op de jagt. Den geheelen dag echter doorkruisten zij het groote bosch, en vingen niets. Toen het duister begon te worden, zagen zij een' kraaijenden haan in een' hoogen boom. PRINS schoot op hem, doch raakte hem niet, want de haan zat te hoog, en PRINS kon niet goed meer zien, daar het bijna geheel donker was. Zij overnachtten nu onder dien boom. Den volgenden morgen schoot PRINS herhaaldelijk, doch altijd mis, daarom klom PRINS in den boom, en schoot, terwijl de haan kraaide. Eensklaps viel de haan naar beneden. LAKAMALANG raapte hem op. Op zijne vleugels was iets geschreven. De beide jongens lazen dit schrift eerst, het luidde: „Wie mijn hoofd opeet wordt koning, en wie mijn hart opeet, ontvangt zegen."

PRINS, die ook kon lezen, las dit eveneens. Zij keerden nu naar hun dorp terug, en kwamen te huis.

PRINS ging intusschen wat slapen, en zeide tot de twee broeders: „Niemand mag mij wakker maken, al is het ook de koning, volstrekt niet!"

Zoo gebeurde het ook, en toen het eten reeds lang klaar was, werd PRINS nog niet wakker. LAKASIAN zeide nu tot zijnen broeder: „Het is maar beter broêr! dat wij alles opeten; gij eet den kop, en wordt koning; ik het hart, en krijg zegen."

„O neen! was het antwoord, laat ons niet in moeite komen."

„Dat is niets, broêr!" zeide LAKASIAN weder, „want wij zorgen voor ander eten."

LAKASIAN ging nu gezwind eene duif vangen, en bereidde die, even als het hoofd en hart van den haan. Daarna at de oudste spoedig het hoofd op, en de jongste het hart.

Vervolgens vlugtten zij ver weg, naar een dorp, dat zij niet kenden. LAKAMALANG zeide toen: „Laat ons hier eerst wat rusten, broeder! want gij zijt zeker vermoeid!"

's Morgens, bij het ontwaken, zagen zij drie zakken vol zilver op de plaats waar LAKASIAN gelegen had. Dit was zijn zegen.

LAKAMALANG werd koning van die plaats. Toen haalden die twee zonen hunne arme moeder, en zij kwam wonen in het prachtige paleis van haren zoon, die koning was geworden.

Verhaal van een' aap en eene zoetwater-schildpad. (1)

De aap is een viervoetig dier, dat op het land leeft, meestal in de boomen. Zijn voedsel is pisang (banaan), kokosnoten en andere vruchten.

De zoetwater-schildpad is een dier, dat in zoetwater leeft, in rivieren en meeren. Dit dier kan vergeleken worden met de toetoeroega (zeeschildpad). Zijn vleesch is gedekt door eene harde schaal. De zoetwater-schildpad is kleiner dan de zeeschildpad.

Een aap en eene schildpad waren vrienden, en spraken af, eenen tuin te maken, waarin pisang zou geplant worden. Zij deden dit ook, en verdeelden dien pisangtuin, opdat ieder zijn deel naar eigen genoegen zou kunnen onderhouden en schoonmaken. Dagen en maan-

(1) Men heeft hier de zeeschildpad, in het minahassisch-Maleisch toetoeroega geheeten, en de sangkoerang-koerang. Waarschijnlijk is dit dezelfde als de kèkoera, waarvan KLINKERT in zijn supplement Woordenboek zegt: »Deze schildpad leeft zoowel in zout als zoet water, en zijn schild loopt meer scherp op." De sangkoerang-koerang leeft in de rivieren en ook aan het zeestrand. Ik vertaalde maar zoetwater-schildpad, ter onderscheiding van de toetoeroega, zeeschildpad.

**

den verliepen, en deze twee dieren gingen geregeld des morgens naar hunnen tuin.

Op zekeren morgen vroeg de aap aan zijnen vriend: „Wel kameraad, hoe gaat het met je pisangboomen?"

De schildpad antwoordde: „Die boomen beginnen goed op te komen en bladeren te krijgen."

Daarop vroeg zij (de schildpad) aan den aap: „En hoe gaat het met de pisang van mijnen vriend?"

De aap antwoordde: „Die heeft al spruiten."

Op een' anderen dag vroeg de aap: „Hoe staat het met je pisang?" De schildpad antwoordde: „Die is al hoog, en heeft mooije bladeren." Maar toen de aap gevraagd werd, was zijn antwoord: „Mijn pisang heeft in het geheel geen bladeren, slechts stam en takken (bladstelen)."

De aap at dagelijks de bladeren op, zoodat de pisang hoe langer hoe meer begon te kwijnen en stierf. Maar de schildpad zorgde naar behooren voor haar plantsoen, en wachtte op zijne vruchten.

Zoo verbeidden zij te zamen den tijd, dat de pisang vrucht droeg, gedurig aan elkander vragende naar den staat van hun plantsoen, maar dan antwoordde de aap altijd: „Er zijn een weinig bladeren aan den stam;" en zijn makker: „De mijne draagt vrucht." Eenigen tijd later op een' anderen dag, antwoordde de aap: „Mijne boomen zijn gestorven," en de schildpad zeide: „Mijn pisang is rijp."

Nu werd de aap zeer belust naar de pisang van zijn' makker, en zeide: „Als mijn vriend niet in den boom kan klimmen, dat is minder, ik kan goed klimmen."

Maar de aap is een ondeugend dier. Als zijn vriend riep: „Geef pisang naar beneden," dan gaf de aap altijd de schil der pisang, en at het vleesch op, zoodat de

schildpad niets kreeg. Dit verdroot de schildpad, zoodat zij boos werd en soengga (1) (scherpe bamboe toei) in den grond plaatste.

Toen de aap nu naar beneden wilde komen, zeide zijn vriend: „Klim niet aan dezen kant naar beneden, want hier is een afgrond, hier liggen vuil en andere dingen, maar daal aan deze zijde af."

De aap, die zeer in zijn schik was, tot verzadiging toe te hebben gegeten, kwam naar beneden; maar zijn welgevulde buik werd gekwetst, door de scherpe punten van die soengga, zoodat hij stierf.

Zoo plukte hij de vruchten naar zijne daden. (Hij kreeg dus loon naar werken).

4. De apen en de landschildpad.

Eene schildpad wist dat eenige apen zeer boos en naijverig op haar waren. Op zekeren dag riep de schildpad de apen, en zeide: „Als gij wilt, komaan, dan gaan wij naar de zandbank, om visch te vangen." Zeer verheugd ging de kudde apen met de schildpad naar de zandbank; want zij wisten, dat de schildpad zeer bedreven was in het vangen van visch op de zandbank. Toen zij aan het strand kwamen, zagen zij, dat de plaats, waar zij visch wilden vangen, drooggeloopen was.

Nu vroegen de apen aan de schildpad, hoe zij schelpdieren konden vangen?

De schildpad verklaarde hun dit, zeggende: „Ieder zoekt een schelpdier, dat den mond (de schaal) geopend

(1) In KLINKERT'S supplement vinden wij: sangga, niet sungga, beteekent: doornenkraas om den stam van vruchtboomen, die dient om het inklimmen van dieven te bemoeijelijken. De soengga in het bovenstaand verhaal heeft dus meer overeenkomst met de, in Indische oorlogen, welbekende randjan of randjoe.

heeft. Wanneer ieder er een gevangen heeft, dan roept gij elkander toe, en steekt tegelijk de hand in den mond der schelp."

Zij volgden dit voorschrift, en staken tegelijk hunne handen in den mond der schelpen; en de schelpen sloten zich, zoodat hunne hand daarin geklemd werd.

Nu begonnen al de apen te schreeuwen en te weenen van pijn, doch desniettegenstaande konden zij niet loskomen. Het water steeg weer, zij werden bedekt door de golven, en verdronken allen. Maar de schildpad ging aan wal, en zeide tot de apen: „Nu voelt ge het eens."

5. De aap, de karbouw en de wèris.

Een aap, een karbouw en een wèris (een vogel) spraken te zamen als vrienden af, om gedurende eenigen tijd, aan het strand visch te gaan vangen. Die drie vrienden liepen dus naar het strand, en bouwden eene hut tot verblijfplaats; vervolgens gingen zij, dag in dag uit, visch vangen. De drie vrienden waren zeer gelukkig, want zij verzamelden eene groote menigte visch in hunne hut, daarom begonnen zij op beurten de wacht te houden en de visch te droogen in de hut.

De eerste, die in de hut zou blijven oppassen, was de wèris. Maar niet lang zat hij alleen, of er kwam een verheven, sterk wezen, van fijne gestalte en zijn geheele ligchaam bedekt met haar, hij heette adjiganti (spook?). Genoemd wezen kwam in de hut, en at al den visch op, hoewel de wèris dit met geweld tegen ging; maar deze kon het niet volhouden, want de wèris werd zelf gegrepen door den adjiganti en al zijne vederen werden uitgetrokken.

Na eenigen tijd kwamen zijne twee vrienden, de aap en de karbouw te huis, en waren heel boos toen zij zagen,

dat de droogplaats (van den visch) geheel ledig was. Ja, de karbouw sprong wild rond in de hut en zeide: „Morgen zal ik in de hut de wacht houden." Zoo geschiedde het ook.

Den volgenden dag gingen de beide andere vrienden weêr uit, en de karbouw bleef in de hut achter. Maar eensklaps kwam de adjiganti; zij begonnen te vechten, doch de karbouw werd overwonnen en zijne horens werden in den grond geplant, zoodat hij neerviel, en de adjiganti at weêr al den visch op.

Toen de adjiganti weggegaan was, keerden de beide andere vrienden van hunne vangst terug, en zagen tot hunne droefheid, dat de plaats, waar de visch bewaard werd om te droogen, ledig was, en de karbouw op den grond lag.

Des anderen daags moest de aap in de hut de wacht houden, en de beide andere dieren gingen op de vangst uit. Ongeveer om 9 uur kwam de adjiganti, maar met een opgeruimd gezigt en grooten eerbied, toen hij zag dat de aap rond den vuurhaard wandelde, met de handen in de zijde, nu en dan den mond openende en zijne witte tanden latende zien.

De adjiganti zeide nu: „Mijn vriend! hoe hebt gij zulke witte tanden, en hoe zijn uwe lendenen zoo smal?"

„Wel!" antwoordde de aap, „dat is heel gemakkelijk; je lendenen moeten met tien versche rottingen gebonden worden aan eenen grooten boom, zoodat je niet meer kunt bewegen; dan kunnen je tanden gemakkelijk wit gepoetst worden tot ze glimmen."

Zoo werd de adjiganti aan eenen grooten stevigen boom gebonden, tot hij zich niet meer kon bewegen.

De aap zeide nu: „Beweeg je eens, dat ik zie of de banden niet te los zitten?"

De adjiganti wilde zich bewegen, doch kon niet.

Nu zeide de aap: „Wel vriendje! hoe smaakt de visch? ha! ha! nu krijgt mijn vriend zijn loon, nu zullen wij hem zijn deel geven."

Toen de beide andere dieren te huis kwamen, stootte de karbouw hem met de horens, en de wères vloog op het hoofd van den adjiganti en pikte hem de oogen uit.

6. De reis van Maengkom.

Maengkom is geboren te Roöng-oki, een dorp uit den voortijd bij Remboken. Toen maengkom volwassen was, deed hij met zijne broeders eene reis door de Minahassa, en waar zij kwamen verrigtte maengkom wonderen.

Nadat zij deze reis volbracht hadden, keerden zij terug naar hunne geboorteplaats. Doch zij keerden niet juist op die plaats terug, maar vestigden zich op eene plaats, westelijk van Remboken, en bouwden daar hun huis. Langzamerhand nam het aantal menschen aldaar toe, zoodat die plaats eene negerij (een dorp) werd, Parepej geheeten, zooals die tot nog toe daar is.

Van den beginne hunner vestiging maakten maengkom en zijne broeders, jaar op jaar, tuinen.

Nu geschiedde het eens in zeker jaar, toen de padi (rijst) vrucht begon te zetten, dat een zwijn stierf midden in den tuin van maengkom. De honden, dat doode zwijn ruikende, kwamen in menigte om het op te eten. Al etende begonnen de honden in het midden van den padituin van maengkom te vechten, zoodat er veel rijst vernield werd. Nu kreeg maengkom in den oogsttijd niet veel rijst. Maar al had hij ook niet veel rijst geplukt, hij moest toch, volgens de gewoonte der heidenen, een fosso maken, om nieuwe rijst te eten. Daarom doodde hij een groot varken, want hij noodde zijne ouders

en al zijne bloedverwanten, om gezamentlijk ten zijnent te komen eten.

De helft van het zwijn, dat hij geslagt had, liet hij koken, maar de andere helft behield hij nog in zijn geheel; daaraan deed hij niets.

Toen het eten klaar was, zond MAENGKOM eenige lieden uit om de genoodigden te roepen. Een bode kwam echter terug tot MAENGKOM met de boodschap: „Uwe ouders willen niet komen, zij zeggen: waarom zullen wij bij hem gaan eten? Hij bezit geen rijst, zeg dus maar aan MAENGKOM, dat wij, zijne ouders, niet willen komen."

MAENGKOM, deze tijding hoorende, werd zeer bedroefd, en zeide al zuchtende: „Waarom willen mijne ouders niet komen? Is mijn eten niet gereed? Mijne ouders hebben mij zeker niet lief, want als mijne ouders mij lief hadden, zouden zij komen, al was het slechts, om het werk wat in mijn huis te regelen; zij behoefden niet te komen om te eten, want er is geen eten, zeggen zij; en toch is er eten, zij hadden wel kunnen komen. Maar 't blijkt duidelijk mijne ouders willen niet komen, omdat zij mij niet lief hebben. Ik zal deze negerij maar verlaten, 't is beter, dat ik naar eene andere plaats ga."

Dus sprak MAENGKOM tot allen, die in zijn huis waren. Het werd ook overgebracht aan zijne ouders, doch deze lachten om die tijding.

Intusschen nam MAENGKOM de andere helft van dat varken, waarvan wij boven spraken, en ging daar in zitten, en hij beproefde, al roeijende, in dat halve varken, vooruit te komen. Toen hij zijn best deed om voort te roeijen, zagen alle menschen, die in zijn huis waren, dat dit halve varken begon te bewegen, en MAENGKOM voelde en zag dit ook. Als de menschen, die in zijn huis waren, zagen, dat er iets ongewoons geschiedde, werden zij bevreesd.

De tijding van dit geval kwam ook ter oore van MAENGKOM's ouders. En toen gingen zij gezwind op weg, om hun kind nog te ontmoeten. Maar, o wee! toen de ouders in het huis van hun kind kwamen, was hij al weggereisd in het halve varken. Omdat zij hun kind niet meer gevonden hadden, waren zij uitermate bedroefd, hadden berouw, en riepen al zuchtende en weenende: „O, ons kind! o, ons kind! MAENGKOM! Kom terug! Keer weder! Wij, uwe ouders, zullen bij uw fosso komen, wij hebben u zeer lief!"

Dooh al hoorde MAENGKOM ook hun zuchten en roepen van verre, hij wilde volstrekt niet naar zijne ouders terugkeeren, maar antwoordde slechts: „Gij hebt mij gehaat! gij hebt mij gehaat! Daarom keer ik niet meer weder, maar ga waarheen ik wil."

Dus was zijn weggaan van zijne ouders en bloedverwanten in zijn dorp.

MAENGKOM was uit zijn dorp, Parepej oostwaarts gegaan en in het meer van Remboken (1) afgedaald; toen hij in dat meer was, voer hij digt langs het strand, zuidwaarts.

Op zijnen weg van Parepej naar Remboken had hij aan eenige plaatsen, waar hij met zijne roeispaan gestoken had, namen gegeven, als: Toulembo, Soeiten, enz.

Nog zijn er veel verhalen van de wonderdaden van MAENGKOM op het meer. Vooreerst heeft men: Loemèlèntoet (groote steen, die boven water uitsteekt), die was een mensch, en is een steen geworden. Dit heeft zich dus toegedragen: Toen MAENGKOM bij die plaats kwam, ontmoette hij twee mannen in een praauwtje, die garnalen vingen. MAENGKOM vroeg om eenige garnalen;

---

(1) Het meer van Remboken; dus wordt dat gedeelte van Tondano's meer genoemd, waaraan de plaats Remboken ligt.

maar de man, die voorop stond (1), wilde niets geven; hij zeide: „Wij hebben pas heel weinig garnalen," doch zijn makker, die achterin stond, zeide: „Geef toch wat!" Hij wilde echter volstrekt niets geven.

Omdat hij niets wilde geven, zeide MAENGKOM tot den man, die achterin stond: „Pas op, gij die achterin staat! Draag zorg voor u zelf!" Naauwelijks had MAENGKOM dit gezegd, of hij vatte de praauw dier twee mannen beet, en hield die zoo schuin, dat de voorste in het water stortte, en toen hij weer boven kwam, was hij een steen geworden. MAENGKOM noemde dien steen Loemèlèntoet, zooals boven gezegd is.

Vervolgens zette MAENGKOM zijne reis voort, en kwam te Kakas, waar hij een' zijner bloedverwanten ontmoette. Deze vroeg: „Waarom komt gij herwaarts?" MAENGKOM antwoordde: „Mijne ouders haten mij, zij hebben mij niet meer lief, daarom ben ik herwaarts gekomen." Zijn bloedverwant zeide nu: „Blijf maar hier, als uwe ouders je niet meer liefhebben." Doch MAENGKOM hernam: „Ik zal hier niet blijven, maar mijne reis voortzetten naar eigen goeddunken." Nogmaals zeide zijn bloedverwant: „Kom! kom! waar wilt ge heen gaan? 't Is beter maar hier te blijven, en nergens anders heen te gaan." Maar al vroeg hij bij herhaling en met aandrang, MAENGKOM wilde niet luisteren naar het verzoek van zijnen bloedverwant, doch antwoordde slechts: „U zal ik iets tot aandenken geven, opdat, al ziet gij mij ook niet, ik altijd bij u in gedachten ben, als gij mijn geschenk ziet."

Zoo liep zijne ontmoeting met zijnen bloedverwant af, en beiden scheidden in vrede en blijdschap.

Toen MAENGKOM afscheidt had genomen van zijn' bloed-

(1) In die kleine praauwtjes staat men altijd, zitplaatsen zoekt men er te vergeefs.

verwant, verliet hij Kakas, en voer verder langs den oostelijken meeroever. Hij had nog niet ver geroeid, toen hij voor zich uit eene kaap zag. Vlak bij die kaap gekomen zijnde, ging hij niet dieper het meer in, maar voer die kaap midden door, tot aan den anderen kant, zoodat die kaap een eiland was geworden; want aan de zijde, waar MAENGKOM pas door gevaren was, had zich nu ook een waterweg gevormd, Tinoelap, wat beteekent: aan de eene zijde doorgesneden.

Daarna rustte MAENGKOM een weinig, op eene plaats aan den meeroever, en at aldaar pinang. Toen hij spuwde, werden al de steenen op die plaats rood. Van daar ging hij met zijne praauw aan land, en het land door tot aan den anderen kant, het zeestrand, aan de oostzijde. Op zijne reis over land, kwam hij bij eenen berg; toen hij daar voor was, ging hij regts nog links, maar regelregt door den berg, zoodat hij aan de andere zijde uitkwam. Hierdoor was eene gleuf midden in dien berg gekomen, Toelap geheeten.

Bij deze drie plaatsen, waar gevonden werden Tinoelap Watoe-merah (roode steen) en Toelap, werden later negerijen (dorpen) gesticht, die daar nu nog zijn, namelijk: de negerij Telap, de negerij Watoe-meah (merah) en de negerij Toelap. (1)

Boven hebben wij gezegd, dat MAENGKOM op reis was gegaan in de helft van zijn varken; toen hij te Remboken in 't meer ging, veranderde dit halve zwijn in eene praauw, en toen de praauw in zee werd overgebracht, veranderde die in een schip. Dus luidt het verhaal. (2)

---

(1) De beide eersten aan den meeroever, de laatste aan het strand van Tondano.

(2) Er moet nog veel meer zijn over die reis van MAENGKOM, doch het gelukte mij nog niet, het overige gedeelte te krijgen.

7. De aap en de krokodil.

Een aap ging eens op spijs uit, en kwam bij eene rivier, waar een krokodil was. Toen de aap in de rivier ging, greep de krokodil hem bij den poot. Maar, de schrandere aap zeide: „O, o! dat is mijn poot niet." Hij had spoedig een stuk hout genomen, dit onder water gestoken, en zeide: „Hier, dat is mijn poot." De krokodil liet den poot van den aap los, en deze sprong ongedeerd weg, terwijl hij zeide: „Wel zoo krokodil! Wou je mij kwaad doen? Dat kondt ge niet." De krokodil was zeer boos, en dreigde: „Wacht maar, een' anderen keer zal ik je opeten."

De slaapplaats van den aap was boven in een' grooten waringinboom, waar veel mos was. Des morgens ging de aap uit om eten te zoeken, en kwam tegen den avond naar zijn leger terug. De krokodil had herhaaldelijk gezien, dat de aap iederen avond derwaarts terugkeerde. Daarom klom hij eens in den boom, terwijl de aap weg was.

Toen de aap des avonds terugkwam, zag hij de sporen (voetstappen) van den krokodil, waar hij naar boven was geklommen. Ook zag hij dat het mos bewoog. Nu riep de aap kwansuis: „O, mos! O, mos!" Doch de krokodil hield zich zeer stil. De aap riep nu nogmaals op bedroefden toon: „Och! och! misschien is mijne legerplaats gestorven! O, mos! O, mos! Ja, als ge dood zijt, wil ik niet meer naar boven klimmen. Wacht! ik zal nog eens roepen! O, mos! O, mos!"

Nu antwoordde de krokodil: „ou!" – „Och, kom!" riep de aap, „Wanneer kon het mos spreken? Je woudt me opeten, hè! Maar het zal je nooit gelukken."

8. De aap en de krokodillen.

Een aap wilde eens een' stroom tusschen twee eilanden oversteken. Hij kon dit echter niet, want het water was te diep. Nu zag hij verscheidene krokodillen, die zeiden: „O, aap! we zullen je opeten!" „Het is goed", antwoordde de aap, „maar gij zijt te klein in getal, en zoudt mij niet geheel kunnen opeten. Ga daarom nog eerst wat makkers van u roepen." Dat deden de krokodillen.

De aap zeide nu tot de krokodillen: „Ga thans geregeld staan, op eene rij, van de eene zijde tot de andere, en dan zal ik tellen, of er genoeg zijn om mij op te eten, of nog niet." De krokodillen deden zoo. Nu had de aap een' weg gekregen om den stroom over te steken. Hij begon nu te tellen van den kant waar hij stond tot aan het andere eiland. Van den een' sprong hij op den anderen, en telde: „één, twee, drie, vier, enz." tot hij aan den laatsten kwam. Toen sprong hij aan wal, keek om naar de krokodillen, en zeide: „Hà! ha! nu heb ik je allen getrapt als mijne slaven, en tot in eeuwigheid zult gij, krokodillen, mij niets kunnen doen."

9. De Mopou en de bobenga.

Een jager ging naar het bosch om strikken te spannen. (1) Gedurende eenige dagen kwam daar een vogel mopou geheeten. Deze vogel is middelmatig groot, en heeft fraaije

(1) Men is gewoon, wanneer men strikken spant, het touw van den strik ongeveer eene el lang, aan eenen veerkrachtigen stok vast te maken. Dan wordt de strik vast gemaakt aan eenen korten stok, die stevig in den grond geplant is. Door nu de lis van den strik om dien kleinen stok te slaan buigt men de bobenga of den grooten stok krom, zoodat wanneer een dier de lis los trapt, de groote stok, door zijne veerkracht, den strik met kracht omhoog trekt.

vederen. Toen hij de bobenga zag, die krom gebogen was, riep hij: „Hé, Waarom zijt gij zoo gebogen? En waarom zoo krom? Ge zijt zeker een booswicht, en hebt daarom dus uw loon gekregen."

De bobenga antwoordde: „O, mopou! zult ge nooit ophouden mij te bespotten? Ik ken uwen hoogmoed; doch bedenk, dat, als wij eens zamen vechten, gij onder mijne handen zult sterven."

„Spreek niet zoo boud, kromme! Want ge kunt u niet eens van uwe plaats bewegen", zeî de mopou, „uw gegeheele ligchaam is ellendig, hoe zoudt ge mij kunnen weerstaan? Sta eens op als ge kunt, ja nog meer, loop eens als ge kunt, hoû je maar stil, en spreek niet veel."

„Welnu," hernam de bobenga; „al ben ik ook krom zoo als gij denkt, ik weet nog niet, of ge wel uit mijne handen zoudt bevrijd raken. Kom maar eens wat digter bij, dan zult ge mijne kracht leeren kennen."

„Dat wil ik zien" zeî de mopou.

De mopou ging nu digter bij, en liep in den strik. Toen rigtte de bobenga zich op, en de mopou zat met den strik om zijn' nek.

De mopou schreeuwde nu: „Vergiffenis! laat mij los, o, kromme! o, ik sterf!"

Doch de bobenga antwoordde hem: „Neen! wat heb je nu nog te vertellen, veelpraats! Ge zult een lekker hapje worden voor mijnheer. Dagelijks heb je niets anders gedaan, dan mij voor „kromme" uitschelden, nu moet je maar eens ondervinden, dat ik alles behalve krom ben. Neen! hoû je maar stil, ik laat je toch niet los, ik verheug me al zeer, dat mijnheer spoedig komt, om je te nemen en op te eten."

De mopou antwoordde: „Ach! .... ik .... ga .... do ... o ... d!"

En de mopou was niet meer.

Kort daarna kwam de eigenaar van den strik (de jager), en nam den gevangen vogel uit den strik.

J. LOUWERIER.

Eenige Minahassische spreekwoorden en gezegden.

1. Hij keert zich naar hetgeen gaar is, maar wendt zich af van het ongare. Wat klaar, wat gekookt is, wil hij wel, maar zelf gereed maken, zelf koken, daar bedankt hij voor.

2. Hij houdt er twee pannen op na. Bij een ander heeft hij reeds gegeten, maar als hij t'huis komt, al heeft hij ook pas het maal op, moet hij nogmaals eten.

3. Al is hij geen dief, als hij met een' dief omgaat, zal hij een dief worden. Dit spreekwoord heeft geene verklaring noodig, 't wordt ook van leugenaars, luijaards, enz. gebruikt.

4. Wie vlijtig is, gevoelt zich altijd verzadigd. Eene opwekking voor luijaards om vlijtig te zijn, als wanneer zij steeds het noodige kunnen erlangen.

5. De vogel Tampinisi (een kleine vogel) verslindt de jaarvogels. Dit spreekwoord wordt gebruikt om aan te toonen, hoe groote, sterke menschen, doch met weinig of geen verstand, overwonnen kunnen worden door zwakkere, maar verstandige lui; of ook: een kind beschaamt door zijne kennis een' volwassene.

6. Men krijgt iets eerst, nadat men gezocht heeft. Eene opwekking om vlijtig te leeren, te zoeken, te arbeiden.

7. De mensch moet regen en hitte verdragen, om blijdschap te krijgen. Werk met vlijt onder iedere omstandigheid, en wacht geduldig en hoopvol op de vruchten van uwen arbeid.

8. Als men stroomend water kan afsnijden, dan zou men ook den broederband kunnen verbreken. Dit spreekwoord wordt gebezigd door broeders of familieleden, die eensgezindheid willen, wanneer een hunner vijandig gezind is.

9. Verrijk u niet met het zweet van anderen. Roof niet de vruchten van een andermans arbeid of zijne bezittingen.

10. Wanneer zelfs wat in een vat goed besloten is reuk van zich geeft, hoeveel te meer eenig gesproken woord. Dit spreekwoord wordt gebruikt tot leering en vermaning van menschen, die wanneer zij iets hooren, al is het ook geheim, dadelijk dit in 't openbaar vertellen.

11. Ja, als hij ging, zou zeker de dauw hem besprengen. Wie vlijtig is vreest niet vóór dag en dauw naar den tuin te gaan, terwijl de luijaard wacht tot het gras opgedroogd is.

12. Denk, eer gij spreekt, want de mond heeft geen beenderen. Men bezigt dit spreekwoord, wanneer men eene zaak onderzoekt. Degeen, die onderzoek doet, gebruikt het als opwekking om waarheid te spreken, omdat men geen schade of verdriet lijde door eigen woorden

13. Ja, als of men alles maar kan krijgen, zóó als men wil of denkt! Dit spreekwoord dient als troost, maar dikwijls ook als spot tegenover hen, die op eene betrekking, rijkdom of zoo iets gehoopt hadden, maar 't niet kregen.

14. Men is niet gelijk een vogel, die kan vliegen waarheen en tot waar hij wil. Men gebruikt dit spreekwoord op verschillende wijzen. Iemand moet ergens heen, en zou daar heel spoedig willen zijn. Iemand wil spoedig zijn werk klaar hebben, al geschiedt dit nu ook minder goed.

J. LOUWERIER.

ALGEMEENE LAND- EN VOLKENKUNDE.

Wat heeft de aanraking met christenen geleerd omtrent de vatbaarheid der niet-christenvolken voor het christendom?

(Een vervolg op „Het Christendom op de Tonga-eilanden", in het 18de Deel van dit Tijdschrift.)

Raadpleegt men de reisverhalen en zendingberigten over de verschillende eilandengroepen, die Polynesië en Micronesië vormen, dan ontmoet men voor een groot deel dezelfde verschijnselen, als op de Tonga-eilanden. Dr. GRUNDEMANN zegt in zijn' Missions-atlas met volle regt: „Nergens heeft in den jongsten tijd het christendom een' meer volkomen ommekeer te weeg gebracht, dan bij de polynesische stammen. Vergelijkt men de berigten der europesche ontdekkers met de schilderingen van de tegenwoordige toestanden, dan staat men verbaasd over de breede klove tusschen „voorheen" en „thans", en dat te meer, omdat zij eerst met den aanvang der tegenwoordige eeuw begonnen is te ontstaan."
En verder: „De meeste van die eilandengroepen kunnen geacht worden gechristianiseerd te zijn. De verschillende dialecten zijn tot schrijftaal verheven; lezen en schrijven zijn algemeen bekend; de Bijbel en eene christelijke literatuur zijn verspreid, en zelfs ontbreekt het niet aan nieuwsbladen en tijdschriften. De voortgang van het Christendom laat zich afmeten naar de blijdschap,

waarmede vele inlanders zich met zelfopoffering wijden aan de prediking in andere streken, zelfs waar dit met groot levensgevaar gepaard gaat, terwijl de gemeenten ruime bijdragen leveren tot onderhoud van kerk en zending.

„Er zijn schaduwzijden," zegt Dr. GRUNDEMANN: invloed van zeevaarders, volkplanters en handelaars, het ingrijpen van de katholijken in het werk der protestanten, de steun door het fransche gouvernement aan de roomsche propaganda gegeven; maar ook: „treurig is het, dat niet alleen de evangelischen en katholijken vijandig tegen over elkander staan, maar dat tusschen de verschillende gezindten van de eersten geschillen ontstaan zijn." Hier komt vooral in aanmerking de vijandschap tusschen de amerikaansche methodisten en de engelsche bisschoppelijk kerkelijken op de Sandwich-eilanden, die echter thans gelukkig is bijgelegd. (1)

Behalve het door Dr. GRUNDEMANN genoemde hebben wij nog kunnen waarnemen, dat sommige van die volken

(1) De zoogenaamde Honolulu mission, uitgegaan van de Engelsche kerk, stelde zich ten doel hooger leven dan tot hiertoe door de methodistische zendelingen was aangekweekt, door het imposante ritueel van de High church in te voeren (of is dit woord te hard?). W. ELLIS heeft de zaak toegelicht en op uitstekende wijze, ook met goed gevolg, het onwaardige van zulke handelingen aangetoond. Er is thans nog slechts één geestelijke van de Engelsche kerk in Hawaii. In het jongste werk over Hawaii vindt men het volgende: »Inderdaad, ik geloof, dat de Honoloeloe zending van meet af aan een misslag geweest is. Er is, strikt genomen, als zoodanig geen plaats voor haar, want al de inlanders zijn in naam christenen, en min of meer verbonden aan de congregationalisten (de vrije, buiten kerkverband staande gemeenten in Engeland en Amerika). De pogingen om hen tot de kerk van Engeland over te brengen of op de eene of andere wijze hun godsdienstig verband te verbreken, zou over het geheel eene wanhopige, hatelijke taak zijn, en niet onwaarschijnlijk ten gevolge hebben, dat sommigen tot de oogenschijnlijk grootere eenheid van de kerk van Rome overgingen." ISABELLA L. BIRD, the Hawaiian Archipelago. 1875.

eenigen tijd vóór de aanraking met continentale volken een' hoogeren trap van beschaving moeten hebben ingenomen; dit wordt althans aangeduid door den regeringsvorm, de taal, de industrie, den handel en zelfs door de internationale verdragen van de Tongezen en andere stammen. (1) En zoo acht ik ook, dat er grond is voor de meening, dat het canibalisme niet zoo geheel lang te voren ontstaan is, of althans zich kort te voren aanmerkelijk heeft uitgebreid, en dat die stammen op het bedoelde tijdstip in eene crisis verkeerden, die naar het zich liet aanzien op hunne vernietiging zou zijn uitgeloopen, als geen nieuw element in hun leven was ingeplant. Immers als men bedenkt, hoe moordlust en bloeddorst in omvang en kracht steeds toenemen, en hoe deze tot eene vreeselijke hoogte gestegen waren op de meeste eilanden waar het Christendom die sedert beteugelde of geheel te niet deed, dan mag men vragen: hoe lang zouden zulke volken kunnen bestaan, zonder elkander te hebben uitgeroeid? Zeker moet men daaruit afleiden, dat reeds in dit opzigt het Christendom zijn nut gedaan heeft.

Ziet men verder, hoe de omgang der geslachten in den hoogsten graad van zinnelijkheid was ontaard, wat onder anderen blijkt uit de, na de invoering van het Christendom reeds vroeg in de wetboeken opgenomen, bepalingen tegen de schandelijke praktijken der vrouwen; hoe deze,

---

(1) Zie Dr. CARL MEINICKE, die Südsee-völker und das Christenthum, 1844 p. 84, e.v., vooral p. 95 en 96 e.v. Dr. MEINICKE gaf zeer onlangs een nieuw werk uit »Die Inseln des Stillen Oceans.'' in welks voorrede wij lezen: »Die Gründsätze, nach denen ich gearbeitet habe .... sind dieselben, nach denen meine früheren Werke, (das Festland Australiën und die Südseevölker und das Christenthum) entworfen sind; ich habe in dem Zeitraum von fast 50 Jahren keine Veranlassung gefunden andere an ihre Stelle zu setzen.'' Ook Miss BIRD ontving zulke mededeelingen.

wel verre van het bezit van kinderen een voorregt te achten, zooveel mogelijk zich zochten te vrijwaren tegen den last aan het moederzijn verbonden; hoe ook daaruit eene vermindering van de bevolking moet voortvloeijen; dan zal men op prijs stellen, dat het Christendom onder haar de pligten der moeders en de regten der kinderen herstelde, het huwelijk in eere bracht. Niemand zal daarom verwachten, dat de onbeperkte wulpschheid, de zucht tot zinnelijk genot als met een' tooverslag zouden zijn uitgeroeid. Niemand die het geweld van den hartstogt kent, voortgeplant in opvolgende geslachten, zal zich verwonderen, dat dit nog altijd de kanker is, die aan het leven der individus en aan dat van gansche stammen knaagt.

Wij hadden gelegenheid op te merken, dat het Christendom de rampen, die de gevolgen zijn van de eerzucht van individuen, ook bij zulke ruwe stammen niet kan voorkomen. (1) Daar dit echter bij de beschaafde en meest beschaafde volken evenmin het geval is, zoo zullen wij wel ten volle geregtigd zijn, deze verschijnselen te elimineren, in de hoop, dat de tijden nog eenmaal geboren zullen worden, dat vorsten en staatsdienaren moeten buigen, ik zeg niet voor de magt van de kerk, maar zeker voor het evangelie van JEZUS CHRISTUS.

Veel gelegenheid hebben wij gehad om waar te nemen, dat de verfijnde beschaving, het product der hoogere ontwikkeling, als zij van haren wortel is afgerukt, ontaardt in het grofste egoïsme; dat de hartstogten en ondeugden van christenen, die het christelijk beginsel niet kennen of verloochenen, die het gevoel van zedelijkheid hebben uitgeschud, dezelfde uitwerking hebben bij individuen uit

---

(1) Zie voor dit en het volgende mijn vorig opstel over de Tonga-eilanden, (Med. D. XVIII. blz. 315, e.v.)

beschaafde als bij die uit onbeschaafde kringen. Men vergete dit toch niet, als men het Christendom schat, als men bezwaren in wil brengen tegen de stelling, die wij met volle overtuiging uitspreken: de hoogste beschaving wortelt in het Christendom.

Wij hebben gelegenheid gehad het gedrag van verschillende christenen te vergelijken, en daarbij gezien, dat zij, die den meesten invloed op de ruwe stammen verworven hebben, niettegenstaande zij aanvankelijk den hevigsten tegenstand ondervonden, de zendelingen waren, die, zich vasthoudende aan de beloften van hunnen Heer en Meester, in het Christendom het éénig middel tot behoud dier stammen gezien, en zich dan ook alle moeite gegeven hebben, om dat middel toe te passen. Hier is werkelijk eene vrij zuivere toepassing, eene zeer bepaalde aanwending van het middel, zoodat het effect van zijne kracht getuigt. Hier op het oog vestigende, en daarbij niet vergetende, hoe klein het getal der zendelingen was, moet men reeds komen tot de overtuiging, dat het christelijk beginsel ook vóor die volken eene kracht ten leven is.

Laat ons thans stil staan bij een volk, dat in opmerkelijk korten tijd uit den staat van ruwheid tot dien van beschaving is overgegaan. Wij bedoelen de Hawaïers of Sandwich-eilanders op 20° N.Br. en op den scheepsweg tusschen San-Francisco en Hongkong wonende. Van hen is vooral door tegenstanders van de zending gezegd, dat de beschaving hen niet gelukkiger gemaakt heeft. En inderdaad, als men de verlokkelijke beschrijvingen leest door reizigers gegeven van Najaden, in de zee dartelende, uitschaterende in vrolijken lach, of nedergezeten om zich het hoofd met bloemen te tooijen, en wat dies meer zij, en men vergelijkt daarmede de door afschu-

welijke ziekten misvormde gelaatstrekken thans onder die zelfde bevolking voorkomende, dan heeft men reden genoeg, om te betwijfelen, of de beschaving daar veel goeds heeft aangebracht. Maar dan gelieve men, alvorens dit als resultaat vast te stellen, te bedenken, dat de fraaije schilderingen van sommige reizigers niet uitgingen van eene reine voorstelling van schoonheid en bevalligheid; dat zij tot dieperen grond grove zinnelijkheid hebben en zeker alleen op effect berekend zijn, zonder dat er mede bedoeld is tot het wezen van het volksleven door te dringen. Vooral bedenke men, dat, indien die voorstelling ook volkomen waarheid behelst, het geluk van dat elysium of liever van dat Cytera. niet verstoord is door het Christendom, maar alleen door de egoïstische beschaving. (1)

De zending begon hier haar werk eerst in 1820, toen reeds de eerste slag toegebracht was aan het heidendom, en de meer ontwikkelden hun' afkeer van heidensch bijgeloof en heidensche slavernij geopenbaard hadden. Het is bekend, dat het taboe (2) aan de bevolking, vooral ook aan de vrouwen ondragelijke lasten oplegde, en dat het eene vrouw, de weduwe van KAMEHAMEHA I was, die dit het eerst verbrak, daarin weldra gesteund door haren zoon LIHOLOLO (KAMEHAMEHA II). Bij dit alles trad echter een gevaarlijk scepticisme op den voorgrond, dat, zonder het bijkomen van het Christendom en gesteund door aankomende en vertrekkende vreemdelingen, niet anders dan nadeelig gewerkt zou hebben Het was juist de onverschilligheid voor godsdienst, die LIHOLOLO

(1) Wil men het getuigenis van inlanders hier over vernemen, dan leze men Ka Moölelo Hawaiï, vertaald door REMY, waarvan een gedeelte te vinden is in dit Tijdschrift: Deel VIII en IX.

(2) Zie daarover o.a. het boven aangehaalde stuk. Ka Moölelo Hawaiï.

gereedelijk aan de zendelingen van het Bostonsche genootschap verlof deed geven, zich in zijn land te vestigen; en dezen lieten niet na, dadelijk al de middelen in het werk te stellen, die naar hunne meening geschikt waren, om het volk tot het Christendom te doen overgaan.

Reeds in 1822 werd de pers door hen gebruikt om het eerste blad te drukken, dat de eerste beginselen der Hawaiïsche taal ontvouwde, en deze nieuwe methode om gedachten uit te drukken, viel zóó zeer in den smaak van de bevolking, dat allen van den vorst tot den minsten onderdaan lezen wilden leeren, en dat het niet lang duurde of zoo goed als de gansche bevolking kon lezen en ook weldra schrijven. Vermakelijk is het zelfs te zien, hoe druk men zich van schrift bediende tot het onderhouden van gemeenschap.

Over het geheel openbaarden deze eilanders veel lust om de gewoonten der zendelingen na te volgen; en de vrouwen van deze laatsten zorgden er voor, hare eigene kunne te gemoet te komen in het maken van kleederen, waardoor de inlandsche vrouw eene geschikte werkzaamheid kreeg, en zij dus onttrokken werd aan den staat van ledigheid, die niet weinig strekte om hare dartelheid te voeden.

Men vergete toch niet, ook in onze christelijke maatschappijen, dat ijdelheid, hoezeer ook verderfelijk kunnende worden, toch nog uit eene andere bron voortkomt dan dartelheid; dat ook bij onze lagere volksklasse niet de oorzaak van ellende is de ijdelheid, die in opschik behagen doet scheppen, maar de in het bloed geteelde dartelheid, die zich van opschik bedient om te verlokken. IJdelheid laat zich tot verheffing van het aesthetisch gevoel aanwenden; dartelheid loopt steeds op ellende uit;

zij moet met wortel en tak uitgeroeid worden, of zij verderft het individu en het volk. Het stroeve methodisme heeft welligt niet genoeg den aard van het christelijk beginsel begrepen, dat zich ook hier zoo uitstekend laat toepassen. De eenvoudige hoofdtooi, in bloemen bestaande, werd aan het inlandsche meisje ontzegd, daarentegen werden hoed en kleed der amerikaansche vrouw aan de hawaïische matrone aanbevolen, die uit navolging, wij zouden kunnen zeggen uit een eerste beginsel van modezucht, die kleeding gaarne overnam in 't openbaar, dus om er mede te pronken, dus ook uit ijdelheid, en die toch zeker door die ijdelheid tot meerder degelijkheid geleid werd, omdat zij zelve hare kleeding vervaardigen moest. De krijgsknechten wierpen het lot over JEZUS opperkleed, en JEZUS zal zich zeker nooit verklaard hebben tegen eene betamelijke, nette, zelfs bevallige kleeding. Hij prees aan het zalven van het hoofd, hij verbood niet het versieren met palmen; hij spreekt geen boetredenen uit, als de profeet, tegen de weelde. Het christelijk beginsel, met verstand toegepast, eischt van de kleeding niet enkel beantwoording aan de eischen der welvoegelijkheid, het wil ook, dat al wat liefelijk is daardoor bevorderd worde, mits het eerlijk zij. Nogtans, dat het methodistisch beginsel, als eenzijdige openbaring van het algemeen christelijk beginsel hier in enkele opzigten ook nadeelig gewerkt, maar dan ook niet diep in het volksleven ingegrepen heeft, valt niet te ontkennen, behoeft niet ontkend te worden, als men niet tevens het voortreffelijke over het hoofd ziet van het streven der zendelingen en hunne vrouwen.

Werd zoo de vrouw opgeleid tot de dingen, die haar tot eere zijn, die haar gewennen aan orde, netheid, werkzaamheid, — in het leven van den man traden door het

Christendom elementen op, die hem terug konden houden van ijdel rondslenteren, slapen, zinnelijk genot en wat dies meer zij. Koning KAMEHAMEHA III schreef in 1836 aan de Bestuurders van het Bostonsche genootschap den volgenden brief:

„Onze vriendelijke groeten aan u, onze verpligtende vrienden in Amerika. Dit is ons gevoelen aangaande de bevordering van orde en voorspoed in deze Hawaiïsche eilanden. Geeft ons meer onderwijzers, zoo als de onderwijzers, die in uw eigen land wonen. Dit zijn de onderwijzers, die wij bijzonder zouden willen: een' timmerman, een' kleermaker, een' metselaar, een' schoenmaker, een' wagenmaker, een' papiermaker, een' lettergieter, landbouwers, bedreven in het teelen van suikerriet, katoen en zijde en in het maken van suiker; lakenwevers en vervaardigers van machines, om op groote schaal te werken, en een' onderwijzer in alles wat het land betreft, voor de hoofden, volgens de gewoonte van verlichte landen; en als er nog eenige andere onderwijzer is, die in zulke zaken van dienst kan zijn, zulke onderwijzers ook," enz. Zoo traden de bedrijven des dagelijkschen levens in bondgenootschap met het Christendom ter veredeling en verheffing van dit volk op.

In 1859 kon van deze eilanders gezegd worden, dat zij in de rij der beschaafde volken waren opgenomen. Toen hadden zij eene constitutie en een goed sluitend zamenstel van wetten, goede regtbanken, volkomen waarborg van leven en bezitting, een billijk belastingstelsel, handel, bedrijven, goede woningen, gepaste kleeding, ruim 300 scholen met ruim 9700 scholieren, op eene bevolking van ruim 71000 zielen, daarbij scholen van hoogere orde, zelfs eene hoogeschool, al werd deze laatste hoofdzakelijk door europesche afstammelingen be-

zocht. (1) Het zijn niet maar de zendelingen, die dit getuigen; verschillende reizigers hebben het als hunne ervaring doen kennen. Bijzonder verdient daaronder opmerking wat een Amerikaansch regtsgeleerde, de heer DANA, die de eilanden in 1859 bezocht, getuigt: „Hadden niet de zendelingen en hunne vrienden onder de vreemde kooplieden en geleerden de overhand gekregen, zoo zouden deze eilanden niet anders dan de gewone geschiedenis hebben opgeleverd van een handvol vreemdelingen, die alles afpersen van een volk, dat hun alles ontzegt. Zoo als het thans hier is, zijn in geen land de wetten, die de ondeugd beteugelen en de vermaken regelen, zoo streng en toch zoo redelijk, met zulk eene verstandige toepassing."

Er kan geen twijfel bestaan, of het Christendom heeft op deze eilanden een' hoogst gezegenden invloed gehad. En toch, de wijze waarop het daar gebracht is, heeft hare bedenkelijke zijde, waarop wij thans het oog moeten vestigen, omdat zoo vaak aan het Christendom als zoodanig wordt toegeschreven, wat uitsluitend is toe te schrijven aan de opvatting van deze of gene kerkelijke rigting of veel meer aan miskenning van het christelijk paedagogisch beginsel.

Niet altijd komen de aanmerkingen voort uit onpartijdige beschouwing. Zoo was eene van de hoofdbeschuldigingen der Engelsch-kerkelijken tegen de zendelingen van het Bostonsche genootschap, dat zij het Christendom voorstelden als een streng wettische, joodsche godsdienst, en dat zij het daardoor beroofden van zijne waardigheid, schoonheid, teederheid en beminnelijkheid; dat zij de

---

(1) De zeer uitgebreide literatuur, die op deze eilanden betrekking heeft, levert op zich zelve een ruim veld van studie, dat met vrucht door den geleerde, die het karakter der zending bestuderen wil, kon betreden worden.

menschen de godsdienst niet leerden lief hebben. „In hunne strenge sabbaths-opvatting van den dag des Heeren, in hunne begeerte eene Maine-sterken-drankwet in te voeren, hebben zij getracht inbreuk te maken op de natuurlijke regten der menschen, en in het oog der inlanders het verfoeide taboe-stelsel weer in 't leven geroepen." Andere aanmerkingen gelden de openbare godsdienstoefening, zoo als gezegd wordt „geheel puriteinsch", in naakte kerkgebouwen, waarin de predikant optreedt zonder eenig decorum, waarin het meeste gewigt op de preek gelegd wordt, en zelfs de gemeente niet of naauwelijks meêzingt, maar ook dit gedeelte van de godsdienstoefening aan een zangkoor wordt overgelaten. De Roomsche kerken worden daar tegenover gesteld, en de indruk, dien deze door ritueel en lithurgie teweeg brengen hoog geprezen. Verder wordt beweerd, dat de strenge wetgeving, met het daaraan verbonden stelsel van achtgeven op elkander, aanleiding geeft tot leugen, bedrog, huichelarij, en als het stellige bewijs voor deze bewering wordt gewezen op het ontzettend groot cijfer van prostituées, vooral bestaande uit getrouwde vrouwen.

Het is niet noodig hier de beschuldigingen te herhalen, die tegen het werk van Roomschen en Engelsch-hoogkerkelijken door Methodisten en anderen worden ingebracht, somtijds in zeer onzachte termen.

Beschuldigingen als de genoemde, ofschoon van niet geheel onpartijdige zijde komende, hebben echter genoegzamen grond, om bij het onderzoek naar de verbreiding van het Evangelie, niet uit het oog te verliezen van welke zijde deze uitgaat, en bij het ontdekken van gebreken en tekortkomingen niet alleen te letten op den meerderen of minderen ijver der evangelieverbreiders, maar ook op hunne methode. Doch hier mag dan evenmin vergeten worden

het woord van den apostel „Wij dragen onzen schat in aarden vaten." Bedenkt men dit, dan zal men niet beginnen met het werk van anderen te veroordeelen, omdat men er gebreken in ziet, maar het op prijs leeren stellen, niettegenstaande de smetten, die men bespeurt. Bovenal echter zal men zich wachten van aan het Christendom toe te schrijven, wat louter een gevolg is van eene eenzijdige opvatting van het Evangelie in overigens zeer achtingswaardige navolgers van CHRISTUS. (1)

Maar andere bezwaren acht ik van meer ernstigen aard, van meer beteekenis, zij betreffen wezenlijke gebreken, die een' hoogst nadeeligen invloed hebben op de verbreiding van het Christendom. Onder de beschuldigingen tegen de zendelingen op Hawaiï ingebracht, behoort ook deze: „Zij hebben het Christendom opgedrongen aan een volk, dat niet voorbereid was om het te ontvangen; zij hebben als 't ware water uitgestort over fleesschen met naauwe halzen. Zij hebben de godsdienst te zeer in didactischen vorm gebracht." Inderdaad is een van de fouten, die maar al te veel worden begaan, dat het Christendom gebracht wordt als een stelsel. Het gebruiken van vraagboekjes, van catechismen moge, in handen van den geoefenden catecheet, van den hoogontwikkelden onderwijzer zijne voordeelen hebben, voor

---

(1) Auf der anderen Seite dürfen aber Schatten nicht verschwiegen werden, die in Einseitigkeiten der Mission ihren Grund haben. Das übertriebene gesetzliche Wesen, das auf Aeusserlichkeiten ein Gewicht legt, das Verbot des Tabakrauchens, die mit der Kirchenzucht verbundenen Bussleistungen, die den Häuptlingen, ja, man sagt auch den (eingebornen) Predigern Vortheil gewähren, u. s. w. gehören mit zu der unvolkommenen Schale, in die der edle Kern des Christenthums auch dort gekleidet ist.

Hier haben die Feinde der Mission immer ihre Anknüpfungspunkte gesucht. Dr. GRUNDEMANN Allgemeiner Missionsatlas. – (Die Missionen in Polynesiën).

den ongeoefenden leermeester is het niet meer dan een pons asinorum. De zendeling nu kan maar een klein gedeelte van het werk zelf verrigten, en hij is zeer spoedig genoodzaakt verreweg het grootste gedeelte van zijne taak aan inlanders op te dragen, die, hoe goed ook in menig opzigt daarvoor berekend, juist gaan struikelen, wanneer zij aan de formule genaderd zijn. Men behoeft het dogma, zooals dit in de Kerkgenootschappen leeft, niet laag te schatten, men kan het in zijne volle waarde laten in onze gemeenten, om het als volstrekt ongeschikt te beschouwen voor hen, die pas tot het Christendom toetreden. Laat de waarheid bij den eenvoudige leven, en laat hij het dan op zeer gebrekkige wijze uitspreken wat in hem leeft, en men kan verzekerd zijn, dat men een' discipel van den Heer voor zich heeft; laat de catechumeen het vraagboek prompt opzeggen, en men heeft niet den minsten waarborg, dat de inhoud begrepen is, laat staan dat het hart veel heeft aan wat de lippen uitspreken. De zendelingen hebben erkend, dat zij niet anders dan een oppervlakkig toezigt konden houden op de gemeenten, en dat zij meest af moesten gaan op het getuigenis van anderen; zij waren dus buiten staat zich te overtuigen of CHRISTUS in de harten leefde; en als nu de uitkomst niet beantwoordde aan hunne verwachting of liever aan het goede begin, dan is het daaraan voor een groot deel te wijten, dat het leerstelsel het uitgangspunt voor het leven geworden was. Anders deed JEZUS. Hij leefde, hij werkte, hij deed wonderen en teekenen, hij wandelde of zat in de natuur, in den tempel, aan den maaltijd, en naar aanleiding van elke gelegenheid sprak Hij, en bracht Hij de zijnen tot het geloof, dat Hij de CHRISTUS was; nooit echter zoo, dat zijn woord eenvoudig van buiten geleerd, als magtspreuk terug gegeven eenige beteekenis

had; integendeel daardoor juist, dat de Discipelen voorschriften, bepalingen verlangden en verwachtten, begrepen zij den Meester zoo slecht, en moest JEZUS, zelfs nog in den laatsten nacht van zijn leven, zijn onderwijs met hen voortzetten, terwijl Hij aan het zenden van den Trooster moest verbinden het regte vatten van den zin zijner woorden. Voor den zendeling zijn de geschiedenis, de natuur, het huisgezin en het dagelijksch bedrijf de uitgangspunten voor zijne prediking; daarom ook is het een wezenlijk vereischte voor elke zendingschool, dat daar de bijbelsche geschiedenis in haren geheelen omvang behandeld worde, maar ook de verschijnselen in de natuur op eenvoudige wijze worden verklaard. Dit een en ander moeten de inlandsche onderwijzers goed verstaan, en, meer dan dat, goed weten mede te deelen; dat moet hunne leerstof zijn op de school en in de catechisatie, en even als JEZUS gelijkenissen door hem gesproken werden tot hen, die oogen hadden en niet zagen, ooren en niet hoorden, en toch doorgedrongen zijn tot duizenden, ja door de eeuwen heen tot millioenen, zoo zal ook het eenvoudige verhaal van JEZUS zijn-op-aarde werken op verstand en hart, zóó dat het beginsel, dat JEZUS ons gebracht heeft, gaat leven. En als dan de meer ontwikkelde inlander tot zijnen leermeester komt met vragen als deze: Wie zal mij verlossen van mijne zonde en ellende? Hoe kan JEZUS mijn verlosser zijn? Hoe kan God mijne zonden vergeven, Hij de regtvaardige? en zooveel andere, die zeker opkomen ook bij hen, die er niet vooraf van gehoord hebben, ten gevolge van hun gevoel van schuld, — dan zal de zendeling of zijn wel onderwezen discipel den onderzoekenden op den weg helpen. Welligt dat dan de tijd is aangebroken, hem het geleerde in het eenvoudige, geconcentreerde dogma over te leveren. Wie dit meent volge

daarbij de inspraak van zijn hart; maar hij wete wel, dat hij rekenschap zal hebben te geven van zijn dienstwerk.

Als nu echter de zendeling met het dogma begonnen is, en zijne methode daarin faalt, is dat een grond om van zijne prediking niets te verwachten? Meer nog: om het Christendom te beschouwen als ongeschikt voor de volken? (1) Noch het een noch het ander; immers de ervaring heeft geleerd, dat zeer dogmatische, maar daarbij zeer geloovige zendelingen van uitnemend nut geweest zijn. Wat meer is, het Christendom heeft zich al zeer vroeg door het dogma voortgeplant; gelijk door het ritueel. Laat ons wijs zijn: leeren waar te leeren valt, maar ons niet gedragen als de kinderen op de markt.

Een ander gebrek, dat van niet minder beteekenis is, maar dat zeker niet enkel de godsdienst geldt, is de aard van het onderwijs op de scholen gegeven. Dat al die Hawaiïers zoo spoedig lezen leerden, klinkt schoon, zelfs in nederlandsche ooren. Wat beteekent evenwel dat lezen, als niet vooraf gaat oefening van al de faculteiten, waardoor de mensch met den mensch in levendig rapport komt? Wanneer de oefening van de organen, waarnemen, denken, spreken niet vooraf is gegaan? Wat beteekent schrijven, als men geen denkbeelden heeft, die schriftelijk · zouden kunnen mede gedeeld worden? Dit is een hoofdgebrek, niet alleen in den zendingarbeid, maar bij al ons hoog geprezen onderwijs, dat het eigenlijk uitgangspunt geacht wordt te zijn: lezen leeren.

Ten naauwste hangt hiermede zamen, dat ten gevolge van deze methode ligchaam en geest ondermijnd, indien maar niet vermoord worden. Over de groote sterfte bij

---

(1) Is het zoo, hoe ongelukkig staat het dan met al onze wetenschap, want nog wordt bijna bij alle onderwijs het dogma voorop gesteld. Het quod erat demonstrandum wordt nog maar al te vaak toegepast!

de Zuidzee-volken is veel geschreven; zelfs wordt daarvan gebruik gemaakt, om het nuttelooze van de evangelie-verbreiding onder uitstervende rassen te betoogen. Zeer barmhartig! Onhoudbaar is de stelling, zelfs van het standpunt, dat men bij zulk een uitspraak kiest. Immers geen medicus zal ooit zeggen: die patient moet toch sterven, of dat geslacht is toch opgeschreven tot den dood, waartoe zou ik nog moeite aanwenden om het te behouden, of wel om zijn lijden te verzachten? Dit hebben wij hier echter te vragen: of niet het aanleeren van veel wetenschap schadelijk gewerkt heeft op ligchaam en geest bij zulke stammen? Het komt mij voor, dat de vraag niet anders dan bevestigend kan beantwoord worden. Even als wij wel genoodzaakt zijn, onze kinderen van zwak ligchaamsgestel en nog meer die met beperkte geestvermogens, eigenaardig te behandelen bij het onderwijs, en wij ons wel zullen wachten hen met gezonde vlugge knapen gelijk op te laten leeren, eveneens zullen wij ons moeten wachten van onze wetenschap, en vooral in den vorm, waarin zij na eeuwen ons eigendom geworden is, zóó aan die geslachten over te geven. Er wordt eene eigenaardige propaedeuse gevorderd, niet enkel voor de individuën, maar voor eenige elkander opvolgende geslachten, die bekort kan worden, als zij op gezonde beginselen berust. Onze wetenschap als zoodanig, zelfs onze technische kunstvaardigheid is ten eenenmale ongeschikt voor natuurvolken; zij is de onverteerbare kost voor zwakke magen, niet zelden begeerd, maar door den medicus streng onthouden. De paedagoog zal niet minder streng zijn in zijne therapie; waar deze verwaarloosd, miskend wordt, daar is zijne prognose: verderf van den ganschen mensch naar geestvermogens en ligchaamskracht.

Toch is dit de gevaarlijke paedagogische fout, die het

meest door christenen begaan wordt, waarin geen mohammedanen, geen heidenen ligt zullen vervallen; want zij onderscheiden hunne adepten van het vulgus; waaraan zelfs de Roomsch Katholijken zich nog het minst schuldig gemaakt hebben. Dit is de fout, die menigeen doet zeggen: het Christendom is niet geschikt voor alle volken. Maar immers, al weder zóó heeft JEZUS niet gehandeld, die geen philosophische school gesticht, ook geen boeken geschreven, maar voor en onder het volk geleefd heeft, al had hij dan ook de zijnen, aan wie hij zijn bijzonder onderwijs gaf. Ons Christendom gaat te veel op in lezen en leeren; dit zou het ongeschikt kunnen maken voor volken op lagen trap van ontwikkeling; maar ook ons Christendom geeft ons het licht om beter te kunnen zien, het geduld en de volharding, het geloof om beter te kunnen handelen. Wie dan deze dingen weet, en ze niet betracht, hoe zwaar zal zijn oordeel zijn!

In 1870 heeft het Bostonsche genootschap de Hawaiïsche gemeenten rijp verklaard, om aan hare eigene voorgangers te worden overgelaten; de tijd zal moeten leeren, hoe die gemeenten zich niet alleen staande houden, maar zich ontwikkelen zullen. Het betaamt niemand daarop vooruit te willen loopen. Hij zal het allerminst dit doen, die bedenkt wat het Christendom was in de middeleeuwen.

Gaan wij thans over tot het donkere ras in de Zuidzee, bepaaldelijk de Melanesiërs, waartoe de bewoners der Nieuwe-hebriden van Nieuw-caledonie, de Salomons-eilanden behooren, en dat zich aansluit aan de Papoeás van Nieuw-guinea. Men stelt zich doorgaans die Papoeás voor, naar zekere overdreven afbeeldingen, als voorwerpen, die een'

niet onnatuurlijken afkeer inboezemen, waarin zich het menschelijke al zeer weinig openbaart; en als dit uitsluitend in de caucasische, of wil men de arische type te vinden is, dan vooral heeft dit grond. Zeker zien wij in die bevolkingen een' vorm van het menschdom, zoo als het zich op den laagsten trap van ontwikkeling of, want dit gaat er bij tegenstelling mede gepaard, van verdierlijking vertoont. Zoo ergens, dan blijkt het hier den zendeling, dat de christelijke godsdienst niet als een leerstelsel kan worden aangebracht; dat het Christendom niet alleen als bekeerend, maar ook als opvoedend beginsel zijne taak te vervullen heeft. Wat heeft de zending in dat Mikronesië gedaan? Niet weinig: zij heeft belet, dat christenen, egoïstische christenen zich van die donkerkleurige, kroesharige, maar met sterke armen bedeelde inlanders, als lastvee bedienen, na hen eerst als wild gedierte in den val (den verraderlijken schoener) gelokt te hebben. (1) Zij heeft getoond, wat het christelijk beginsel ook voor zulke laag-ontwikkelde medemenschen vordert. Zij heeft er eens een' JOHN WILLIAMS (op Eromanga – Nieuwe Hebriden), nu onlangs een' PATTESON (op Noepaka – Santa Cruz, of – Queen Charlotte's Archipel) verloren; zij zag er de GORDON's ombrengen: meer dan waarschijnlijk als slagtoffers van de gruwelen door medechristenen gepleegd. Zij roemt niet in schitterende uitkomsten; maar zij verzamelt toch langzamerhand geheel ruwe, onbeschaafde menschen in gemeenten, die afstand doende van het lage, dierlijke leven, zich willen voegen naar gebruiken, voortvloeijende uit het christelijk beginsel. Men achte dit niet gering. Of zou het mogelijk

---

(1) Over dit zoogenaamde »kidnapping" heeft men in den jongsten tijd veel kunnen lezen. Zie o.a. de Maandberigten van ons Genootschap.

zijn, apen, honden of andere dieren onder dezelfde tucht te brengen. Een schrijver (1), zeer in den koelie-handel betrokken, die zelf de Micronesische eilanden met een' schoener bezocht, om koelies (arbeiders) voor zijne plantages te verkrijgen, die daarbij zeer luchtig over dat soort van menschen handelt, heeft in zijn werkje eenige teekeningen van mannen en vrouwen geleverd, die, hoezeer gechargeerd, toch blijkbaaar de natuur weêrgeven. Eene van deze afbeeldingen stelt voor „een' geculti veerden koelie"; en wat onderscheidt dezen van een paar inlanders, die een varken ter markt brengen? Dat de laatsten zich niet welvoegelijker voordoen, dan het varken, dat zij aan een' stok door de aaneengebonden pooten gestoken op de schouders dragen, terwijl de eerste zijn' weelderigen haardos in goeden staat gebracht, zijn' hals met net gestrikte das versierd, zich in een goed sluitend kleed gestoken heeft, en aandachtig leest in een boek, dat hij in de hand houdt. En terwijl deze schrijver een gunstig getuigenis geeft van de geschiktheid dier koelies als arbeiders op suiker- en katoenplantaadjes, daarbij vooral hoog opgeeft van de verbetering van hun lot, daar zij aan zich zelven overgelaten langs het strand slenteren, legt hij ongevergd de volgende getuigenis af: „Eenigen van hen, die van eilanden gekomen waren, waar een zendeling woont, zoo als op Lifoe of Maré, kwamen geregeld onder kerktijd in het schooltje, waar de godsdienstoefening gehouden werd, en lazen uit hunne gezangboeken of zongen mede, met eene kracht, die eene londensche gemeente zou verbazen; en verdrongen elkaâr altijd bij het uitgaan van de kerk, om den predikant de hand te geven. De meesten echter brachten hun' Zondag door met bezoeken af te leggen bij hunne vrienden.

(1) JAMES L A. HOPE, In quest of coolies, London, 1872.

„Een van deze half beschaafde menschen, JIM CROW genaamd, stierf op de plantaadje aan de tering; er werd eene kist gemaakt; hij werd gelegd in zijne hut, en zijne landgenooten kwamen mij vertellen, dat zij voor hem bidden zouden. Ik was zeer getroffen door de aandacht, die zij allen betoonden: een van hen sprak een lang gebed uit; toen zongen zij een lied; daarop, naast het lijk staande, hield FAITH, de voornaamste man van den stam eene lange toespraak aan zijne landgenooten, uitweidende over al de goede hoedanigheden van den overledene, en, naar de hoogte wijzende, zeide hij hun, zoover als ik dit verstaan kon, dat, als zij zich goed gedroegen, zij hem weder zouden zien. Toen dit was afgeloopen, schenen zij te begrijpen, dat zij genoeg geschreid hadden; en met veel gelach en gezang namen zij de kist op, en droegen die bij beurten, tot dat zij ter plaatse kwamen, waar het graf gedolven was, enz." Zeker vreemd voor wie niet voor den geest heeft, hoe het bij begrafenissen ook onder beschaafde volken toegaat (1); maar hierop zal het vooreerst wel niet aankomen, als gebleken is, dat het Christendom werkelijk een' beschavenden, men zou haast zeggen een' temmenden, een' afrigtenden invloed op zulke menschen heeft. En dat het dit en wel meer heeft, daarvan zijn de bewijzen in menigte voorhanden.

In bepaalde gevallen zouden wij het dan ook met dezen schrijver, geen zendingvriend, eens zijn, als hij zegt: „Waarom, worden toch niet alle zendingen onder „zwarten" op den zelfden voet gebracht, als die wij in Engeland „eene medische zending" noemen? Waarom toch zou de

(1) Men zie o.a. wat Dr. M. COHEN STUART ons nog onlangs medegedeelde in zijn onderhoudend werk „Zes maanden in Amerika." I D. blz. 77.

zendeling zich niet van een' grooten voorraad eenvoudige en sterkwerkende geneesmiddelen voorzien tegen dyssenterie, koortsen, enz. en het goede werk, dat hij te verrigten heeft, beginnen met zieken te genezen? Ik geloof, dat dit niet alleen de vaardigste, maar ook de veiligste weg zoude zijn, om later op hunne zielen te werken; en een inlander, die zijn' landgenooten voor mogt stellen den doctor te dooden, zou groot gevaar loopen van zijn eigen leven door de hand zijner landgenooten te verliezen."

Wat is te verkiezen, dat deze volken elkander vernielen, of wel door de hebzucht van volkplanters geëxploiteerd worden, dan dat de vriendelijke hand van den zendeling hen opleide tot een hooger standpunt van ontwikkeling? En als daartoe eenige eeuwen noodig zijn, zou dit onnatuurlijk wezen? Maar ook, als de zendeling eerst als medicus, later als landbouwer en industriëel, eindelijk als onderwijzer en leeraar onder hen optreedt, steeds echter met het groote doel voor oogen, menschen tot CHRISTUS te brengen, zou dan het bewijs niet geleverd zijn, dat het Christendom ook geschikt is voor den op lagen trap staanden Papoea? De Utrechtsche zendingvereeniging kan door hare zending op Nieuw-guinea, dit bewijs leveren, en ik hoop, dat zij op den aanvankelijk ingeslagen goeden weg voortga, welligt nog wat minder van onze europesche leerstof, wat meer van de voor de hand liggende hulpmiddelen tot vorming gebruik makende.

Doch niet alleen Polynesië levert rassen op, die bij den beschaafden, aan eigen haard en hof gebonden Europeaan afkeer verwekken; het zoo lang bijna onbekende Afrika vertoont aan het oog van den reiziger weinig

anders dan dezulken: van Noord tot Zuid, van Oost tot West is het een schouwtooneel van bijgeloof, verdrukking, strijd, hier en daar van algeheele verdierlijking van den mensch. Hoeveel eeuwen zullen noodig zijn, om daarin verandering te weeg te brengen? En zouden die rassen ook volgens eene onverbiddelijke natuurwet bestemd zijn, om van de aarde te verdwijnen, gelijk de Roodhuiden der Vereenigde Staten en de bewoners der Zuidzee-eilanden? Waarlijk de hypothese is stout! Veel te stout, dan dat niet eene andere tegen haar over geplaatst zou worden, luidende: Het Christendom heeft tot roeping die talrijke stammen te behouden, door al de middelen, die christenen ten dienst staan, geworteld in en veredeld door het geloof in JEZUS CHRISTUS. Reeds in onze eeuw worden die middelen met goed gevolg gebruikt, wat iedereen zal moeten erkennen, die let op het uitgangspunt en daarbij niet vergeet, dat tot het opheffen van zware lasten tijd, soms veel tijd noodig is. Wij kunnen hier voorbij gaan wat europesche, dus tot zekere hoogte christelijke invloeden in de noordelijke staten van Afrika, maar vooral in Egypte hebben teweeg gebracht, wat bijna langs de geheele Westkust van Afrika ofschoon uiterst langzaam plaats heeft, niet zoo langzaam echter, als men de gevolgen van de afschaffing van den negerhandel in aanmerking neemt; wat nog onlangs op de Oostkust van Afrika te Zanzibar door Sir BARTLE FRERE en gelijktijdig in de landen ten zuiden van Egypte tot aan de beide Nianza-meeren door Sir SAMUEL BAKER werd uitgerigt voor de afschaffing der slavernij, en dus voor het toepassen van een christelijk beginsel in een zeer groot gedeelte van Afrika. Wij kunnen nog niet berekenen wat de ontdekkingen van LIVINGSTONE, indien niet onmiddellijk, dan toch na verloop van eenige jaren voor Afrika's binnen-

landen zullen te weeg brengen. (1) Let men op de uitgestrektheid van deze landen, dan kan het niet anders of rivierverbeteringen, kanalen, spoorwegen en andere toepassingen van de industrie, zullen daar de groote verandering moeten voorbereiden. Mogten daar toch eens andere elementen in de voorhoede treden, dan die de bevolkingen der Zuidzee, van Amerika en ook van een groot deel van zuidelijk Afrika vergiftigd hebben: de slijters van sterke dranken en van vuurwapenen en ammunitie! Mogten eerlijke handelaars, die de christelijke beginselen in hun leven en bedrijf toepassen, daar hun' invloed doen gelden! Mogt de groote materiële beweging van onze eeuw gevolgd worden door eene niet minder groote zedelijk-godsdienstige! Nog beter, mogten beide bewegingen zich in eene algemeen christelijke oplossen! Dan was te verwachten, dat een werelddeel als Afrika eene zeer schoone toekomst te gemoet ging; dan zou dat zelfde werelddeel zijne diepe ellende in maatschappelijk en huiselijk geluk zien verkeeren. Er zal niet minder kracht en tijd noodig zijn, om die stammen van den aardbodem te verdelgen en ze te doen vervangen door de hoog intellectuele Ariërs, als er tijd en volharding zal gevorderd worden, om die zelfde stammen door het Christendom te verheffen en tot zelfstandigheid op te voeren. Wat zou edeler zijn? Een log en onverschillig opvolgen van eene onverbiddelijke, zoogenaamde natuurwet, die vordert, dat het ééne ras het andere,

---

(1) Het Engelsch kerkelijk genootschap is ernstig bedacht op het vestigen eener zending aan het meer Victoria-Nianza. Door een' onbekende werd tot dat einde eene som van 5000 £st. (ƒ 60000) geschonken, en het besluit tot het aanvangen der zending werd door Bestuurders genomen. Het Londensche genootschap ontving eene gelijke som, voor eene zending aan het meer Tanganika, enz. (Zie de Varia, bij dit stuk).

onder strijd en hardnekkigen weêrstand verdelge, of het geloovig, in Gods kracht voortwerken aan de beschaving en veredeling van natuurgenooten?

Wat het geduld van den christen vermag is niet beter waar te nemen, dan in het gedeelte van Afrika, dat zich ten noorden van het Kaapland, of nader, aan de Oranjerivier uitstrekt. Daar hebben onder Hottentotten, Grikwaas en Betsjoeanen, zendelingen van verschillende genootschappen gewerkt, in weerwil van den tegenstand van volkplanters, die het verdelgingsvonnis over die stammen hadden uitgesproken. Even als voor de uitroeijing der Roodhuiden, was er grond voor de verdelging van de meeste dier zwervende volkstammen, die gewoon te leven van wat de natuur hun zonder eigen arbeid oplevert, zich geregtigd achten, ook datgene zich toe te eigenen wat de regelende hand van beschaafde natuurgenooten tot stand bracht. Van hun standpunt was het even consequent geredeneerd, dat, nu eenmaal de gronden geen wild, maar schapen en koeijen, geen struikbessen, maar tuingroenten en graan opleverden, zij door den loop der omstandigheden wel gedwongen waren van die nieuwe voortbrengselen te leven. En even consequent was het van de zijde der volkplanters geredeneerd, dat, gelijk het ongedierte van de bebouwde akkers en grazige weiden geweerd wordt door verdelging, zoo ook menschelijke wezens, die zich niet anders deden kennen, dan als zeer lastig en ook wel gevaarlijk ongedierte, niet anders verdienden dan te worden uitgeroeid. Buitendien wat afzigtelijke wezens waren het grootendeels, in gelaatstrekken, gestalte, gewoonten! Vuil, onoogelijk, listig, schuw, zonder vaste woning, in kuilen op den grond levende; als de slang zich volproppende met de prooi pas besprongen, om daarna dagen lang te liggen

slapen en dommelen, tot dat de honger drong om op nieuwen buit uit te gaan! Waarlijk men wordt met afkeer vervuld, als men de beschrijvingen van zulke wezens leest! Met afkeer, hoe kan het anders? 't Wordt anders, waar christelijke ontferming de overhand verkrijgt, waar de christelijke liefde geduld en volharding verleent.

Nadat zendelingen van het Londensche genootschap menigen verkenningstogt ten Noorden van de Oranje-rivier gedaan hadden, gelukte het in 1824 den sedert beroemd geworden ROBERT MOFFAT, zich op een daartoe aangekocht stuk gronds te Koeroeman te vestigen. MOFFAT had lang met de zwervers gezworven; hij begreep, dat de tijd gekomen was, hen, althans eenigen van hen, tot den gezeten staat te brengen; hij rigtte steenen gebouwen op, bebouwde den grond, en in 1859 kon MACKENZIE getuigen: „Ik bevond, dat de meeste menschen, die te Koeroeman wonen, veel kennis van den landbouw en tuinarbeid hebben. Het houweel is grootendeels vervangen door den ploeg, en daardoor wordt het werk, dat vroeger dat der vrouwen was, thans door mannen verrigt." In gewone tijden laat deze streek niet veel te wenschen over, maar zoodra droogte de omliggende landstreeken onvruchtbaar gemaakt heeft, keeren de oude toestanden tot zekere hoogte terug; hoe kan het anders? (1)

Op Zondag spoedt zich eene groote schare naar het kerkgebouw, óf voor de bijbellezing, óf voor de godsdienstoefening, óf voor de Zondagschool. Er wordt behoorlijk gezongen. De meesten zijn net, allen betamelijk gekleed, al is het ook, dat veler kleeding gelapt is. Men luistert met aandacht naar de preek. En kan men niet verwachten, dat zulke menschen zich onderscheiden

---

(1) Ten years North of the Orangeriver, bij JOHN MACKENZIE, 1871.

zullen door geestelijke opvatting van het leven, daar waar zóó, door de geslachten heen, het leven niet kon gerekt worden, dan door alle aandacht te vestigen op het verkrijgen van voedsel, toch kon MACKENZIE zeggen: „Zij gelooven in God, en hun gelaat en hunne handen heffen zij tot Hem op. Het heeft mij wel getroffen, zoo als sommigen bij het voorgaan in de gemeente in roerende gebeden de hulp van Gods goeden Geest inriepen, om hen te helpen in hun' strijd tegen humeur, gewoonten en hartstogten, die vroeger teugelloos werden opgevolgd, en die thans bedwongen worden, zooals het christenen betaamd. De naam „JEZOE" wordt onder deze menschen zeer heilig en van hooge waarde geacht. Nooit heb ik dien ligtvaardig hooren gebruiken. Weinige gebeden worden door Betsjoeanen opgezonden, waarin de woorden niet voorkomen: Alzoo lief heeft God de wereld gehad, dat hij zijn' eeniggeboren Zoon gezonden heeft, opdat ieder, die in hem gelooft, niet verderve, maar het eeuwige leven hebbe! Zelfs de meest onwetenden, zij die op gevorderden leeftijd christenen geworden zijn, hebben toch eenige hoofdwaarheden, die hen bezig houden. God heeft hen lief, CHRISTUS stierf voor hen, God zal hen helpen, als zij hem aanroepen," enz.

In 1870 kon de jonge MOFFAT, die zijn' vader ter zijde was gesteld, nadat deze ruim 50 jaar gewerkt had, getuigen: „Het heidendom is zwak; het is op vele plaatsen niet meer te vinden. Het Christendom ontmoet ook weinig weêrstand. De menschen lezen verbazend veel in den Bijbel, gaan zeer druk te kerk en houden veel van psalmzingen; ik vrees, voor een gro̊ot deel zonder veel kennis. De godsdienst bestaat voor hen in genoemde handelingen en in het geven van eene bijdrage aan het hulpgenootschap. Ik spreek van de groote meerderheid." En wij

mogen zeggen: „Juist zoo, Mijnheer MOFFAT! hoe zou het anders kunnen.” De jonge MOFFAT wilde verbetering hierin aanbrengen door het vormen van betere onderwijzers, en zijn vader vond dat goed. Wij zouden zeggen: „Doe zoo! Maar matig uwe eischen; het Christendom kwam in Europa langzaam, en zie wat vruchten het door de eeuwen heen gedragen heeft!”

ROBERT MOFFAT kwam, op dringend verzoek van zijn Bestuur, in 1870, na 55jarigen arbeid voor goed naar Engeland terug, en, toen hij te getuigen had van de vruchten van zijn werk, zeide hij o. a. het volgende: „Het Christendom heeft reeds veel tot stand gebracht. Toen ik het eerst naar Koeroeman ging, kon naauwelijks iemand verder in het land doordringen. Nu reist men veilig tot aan de Zambesi. Toen waren wij vreemdelingen, en de menschen konden ons niet verstaan. Wij werden met minachting behandeld, als uitvaagsel van de maatschappij, die door ons eigen geslacht verdreven, onder hen eene toevlugt zochten. Doch gedachtig aan het lijden van onzen Heiland, volhardden wij, en onze pogingen zijn met goed gevolg bekroond. Nu kan men het gansche land doortrekken, en handelaars reizen verre aan gene zijde van Koeroeman, zonder gevaar van aanranding. Vroeger konden menschen van verschillende stammen niet over het grondgebied van anderen trekken, en er waren veelvuldige oorlogen. Waar naauwelijks één zendingpost werd toegelaten, daar zijn er thans verscheidene. De Moravische broeders hebben hunne zendelingen, het Berlijnsch genootschap heeft de zijne. Anderen hebben ook hun aandeel in het goede werk, en daarnevens vindt men vele inlandsche evangeliepredikers,” enz. „De inlanders, die vroeger niets anders dan enkele snuisterijen wilden koopen, besteedden in de laatste jaren niet minder dan voor eene

waarde van 60000 £st (ƒ 720000) aan Engelsche manufacturen 's jaars. Thans zijn vele inlanders in staat, om met oordeel over eenig gedeelte van de Schrift te spreken. En dit zijn menschen, die veertig jaar geleden niets anders dan wilden waren; doch die door Gods zegen op den arbeid van hen, die hun leven daaraan wijdden, verstandige discipelen van het Evangelie van JEZUS CHRISTUS geworden waren." (1)

Op zekeren dag stond de zendeling MACQUENZIE bij het uitgaan van de kerk de kerkgangers na te staren, toen een engelsch handelaar hem dus aansprak:

„Dat gaat maar langzaam vooruit, Mijnheer MACQUENZIE."

„Ja, in zeker opzigt hebt gij wel gelijk," hernam MACQUENZIE; „de geschiedenis van ons eigen land geeft ons aanleiding, dit te verwachten." Terwijl MACQUENZIE het oog had op het schoone gelaat van den koopman en op zijn' baard, dien deze juist streelde, voegde hij er aan toe: „Aangenomen, dat gij en ik al heel nabij „„modellen"" zijn van wat de beschaving, zoowel als de godsdienst kunnen tot stand brengen, dan moeten wij ons toch twee dingen wel herinneren, namelijk dat „„goede menschen"" spreekwoordelijk nog maar schaarsch zijn in ons eigen land, en dat het lang geduurd heeft, aleer de menschheid tot dat verheven standpunt gekomen is, waarop de Engelschen staan! Maar kom aan! Hoeveel tijd acht gij noodig, eer deze menschen door het Christendom en de vermenging met andere rassen en de hulp van het vreedzaam werk des handels, welligt met de strengere tucht van den oorlog, — hoeveel tijd acht gij noodig, aleer deze Betsjoeanen door middel van de tucht, waarvan de Almagtige zich bedient om volken op te voeden, onzes gelijken zullen voortbrengen?"

(1) A Life's labour in South-Africa, 1872.

„Maar zullen zij niet lang te voren zijn uitgestorven?"

„Toch niet. Gedurende den eersten schok, door de omwenteling in hunne gewoonten teweeg gebracht, kunnen velen het leven verliezen. Maar dit volk is niet gelijk aan de Roodhuiden; zij zullen veranderen met der tijd, en in leven blijven."

„Ja, zij zouden misschien nog wel vooruitgaan," hernam daarop weêr de andere, „als zij hunne kleur en leelijke gelaatstrekken maar niet tegen hadden."

„Zij zullen vooruitgaan, niettegenstaande hunne kleur. Zij zijn schrander genoeg, zoo als iedereen weet, die in het land geweest is. En wie weet, hoe eenmaal de kleur van de Zuid-afrikanen zal zijn? Gij weet, dat zelfs tegenwoordig velen van onze landgenooten, wat zij ook onder Engelschen ten tegendeel mogen zeggen, zoo'n grooten afkeer van de kleur niet meer hebben. En wij hebben nog niet behoorlijk beproefd wat eene behoorlijke beschutting tegen de invloeden van het weder, bij goed voedsel, gezetten arbeid en een rein christenhart op de gelaatstrekken van het volk teweeg brengen."

„Wel, Mijnheer! gij hebt goede verwachtingen," zeide daarop de handelaar.

En het slotwoord des zendelings was: „God is barmhartig, en het heeft den tijd." En terwijl de zon hare laatste stralen op het dorp neerschoot en de verwijderde bergen deed gloeijen, sprak hij bij zichzelven: „Laat zoo o God! uw Evangelie tot alle geslachten in dit land doordringen, om hen door den band der broederliefde zaam te snoeren." (1)

---

(1) Mackenzie's werk boven aangehaald.

Laat ons ten slotte nog een' vlugtigen blik slaan op het noordelijk schiereiland van Celebes, de zoogenaamde Minahassa. Men is het er tamelijk wel over eens, dat het Christendom dáár eene heilrijke hervorming heeft teweeg gebracht, al is men het niet geheel eens over de qualiteit en de quantiteit der elementen, die daartoe hebben bijgedragen. De strijd over die qualitative en quantitative analyse gevoerd zou wel verdienen kinderachtig, althans kleingeestig genoemd te worden; hij heeft gelukkig niet doorgewerkt, maar toch altijd nog te veel van het werk bedorven, indien maar niet de werking van het proces vertraagd.

Wie de ware beteekenis van het Christendom in zijn' invloed op de volken verstaat, zal niet afscheiden wat noodzakelijk met elkander verbonden is, en al wilden ook alle magten der wereld en de duisternis te zamen spannen om het te scheiden. 't Is al weêr de Heer, die 't ons geleerd heeft: wij kunnen niet uitsluitend stoffelijk zijn, en wij kunnen niet uitsluitend geestelijk zijn, of wij moesten ophouden menschen te zijn; en wij kunnen ook niet bepalen waar de grenzen van stof en geest zijn, waar de geest zetelt, al kunnen wij met tamelijk groote naauwkeurigheid zeggen welke organen de geest volstrekt noodig heeft, om werkzaam te zijn. Wij kunnen niet scheiden de invloeden door de prediking der Apostelen en de zorg der diakenen teweeg gebracht, van die welke uitgingen van de woelingen der Joden en de wraak der Romeinen; kortom wij kunnen de natuur en de geschiedenis niet veranderen; wij kunnen geene enkele natuurkracht te niet doen, al kunnen wij hare uitwerking wijzigen; wij kunnen geen enkel feit uitdelgen of zijne noodzakelijke gevolgen afweren, al kunnen wij beter doen, wat wij vroeger bepaald slecht deden.

Hoe heeft zich het Christendom in de Minahassa geopenbaard? Gedurende ruim twee eeuwen als een zaad, dat alle kracht miste om te ontkiemen, of anders, dat niet ontkiemen kon, omdat het zorgvuldig in een' donkeren hoek werd weggesloten. De Compagnie had daar haar kantoor te Menado en hare dienaren onderhielden eenige gemeenschap met de bergboeren, zoo als VALENTIJN hen noemt (1), daar waren ook christenen, zelfs een ziekentrooster en een rondreizend predikant. Die christenen waren grootendeels afstammelingen van de doopelingen der Spanjaarden, en veeleer tot last dan tot lust van de E. Compagnie; zoo als eigenlijk die gansche uithoek met de aangrenzende landen van Bolaäng, Mongondo, Bwool, enz. lastposten waren voor het handeldrijvend ligchaam, bijna een ballingsoord voor de dienaren der kerk, daarheen gezonden. De bevolking was niet talrijk; VALENTIJN schat ze voor de voornaamste plaatsen op het dubbel van de opgave der bevolking zelve, die niet hooger dan 3000 weerbare mannen of ongeveer 12000 zielen ging. Reeds die achterhoudendheid van de bevolking omtrent haar zielental teekent niet de beste verstandhouding met de vreemdelingen; doch onderling was die ook niet gunstig, en nog hebben de volksoverleveringen voor een goed deel betrekking op oorlogen, in die dagen tusschen de stammen gevoerd. De Minahassers waren landbouwers, en dit zegt niet weinig; zij stonden onder een geregeld bestuur; hadden hunnen adel; maar de naijver der stammen, het bijeenwonen van de huisgezinnen, de onrust uit vrees voor nachtelijken overval geboren, de kostbare offerdienst en zooveel meer verhinderde den bloei van het huisgezin en daardoor de ontwikke-

---

(1) Zie VALENTIJN, Oud en N. O. Ind. I D. Beschr. d. Moluccos.

ling van een volk, dat een der schoonste landen van den Indischen archipel bewoonde.

Zoo was de toestand nog gedurende het eerste vierde gedeelte van deze eeuw. Intusschen was de Nederlandsch-indische regering begonnen door hare ambtenaren, met behulp van inlandsche hoofden de toestanden te regelen. Zij was het, die zendelingen uitnoodigde zich in die landstreek te komen vestigen, en sedert 1830 begon daar het zendingwerk, eerst schijnbaar zonder veel vrucht op te leveren, later evenwel met het gevolg, dat overal gemeenten gesticht, scholen geopend werden en de bevolking door de in haar midden wonende zendelingen tot welvoegelijkheid in kleeding en woning werd opgeleid, terwijl het huwelijk den toestand van het huisgezin verbeterde. Het heidendom verloor langzamerhand geheel zijn' invloed, het werd eene eer christen te heeten, eene schoolmeestersbetrekking te verwerven, en zoo al meer.

Maar de Regering bleef ook niet achter. Zij moedigde het verbeteren van negerijen, het geregeld aanplanten der rijstvelden aan. Op haar bevel werden wegen getrokken, bruggen geslagen, weldra ook cultures ingevoerd, en wat daaraan noodzakelijk verbonden is, europesche ambtenaren vervingen langzamerhand de inlandsche opzigters; wetten en reglementen traden in de plaats van de adat, welke laatste hoofdzakelijk de willekeur der hoofden en aanzienlijken uitdrukte. Dat nu de bevolking in de scholen bij lezen, schrijven en rekenen de eerste beginselen van algemeene kundigheden verwierf, dat zij door de bijbelsche geschiedenis begrip kreeg van de betrekking tusschen het verledene en het tegenwoordige, maar ook, en dat niet in de laatste plaats te noemen, van 's menschen betrekking tot God; dat in haar midden het Evangelie van JEZUS CHRISTUS verkondigd werd, en dat zij in onderlinge

gemeenschap God verheerlijkte; dat zij door het gemeenteleven verder werd opgeleid; dat onderwijzers en voorgangers in de gemeente in bijzondere inrigtingen werden gevormd; dat zeker geen groot getal, maar toch verscheidene werkjes voor scholen en huisgezin werden uitgegeven; dat eindelijk ook eene eigene drukpers strekte om kennis onder het volk te verspreiden, en ook dat volk in de gelegenheid te stellen zijne eigene belangen in 't openbaar te behandelen, – dit en nog wel iets meer was zeker het werk der zendelingen.

Zou dat werk, zóó als het nu eenmaal is, af te scheiden zijn van het gezag des Gouvernements, regelende de magt der hoofden, – van eene geregelde administratie, orde brengende en onderhoudende in stoffelijk beheer, – van eene verbetering van wegen, bruggen, waterleidingen, negerijen? En zou dit laatste element zóó in 't volksleven werken, als 't niet van 't Christendom was uitgegaan? Zou het Islamisme, en wij kunnen ons hier beroepen op andere deelen van den Indischen archipel, veel anders hebben uitgewerkt dan het invoeren van besnijdenis, gebedsoefening, vasten en wasschingen? Zouden de scholen beter of anders geworden zijn dan de langgars en pĕsantrens op Java? Zouden priesters en hadjis veredelend op het volk gewerkt hebben? Zou de veelwijverij gestrekt hebben om het huisgezin tot zijne waarde te brengen? Zou een bestuur als het tegenwoordige ooit hebben kunnen uitgaan van den Islam?

Dit mogt wel eens kalm overwogen worden door onze staatslieden, philanthropen, industriëlen, kortom door allen, die koloniën voor het moederland nog als iets anders beschouwen, dan als een middel om daar welvaart te verspreiden, die begrijpen en erkennen, dat het moederland dure pligten te vervullen heeft jegens zijne koloniën.

Men vreest den invloed van den Islam. Is het, omdat men de overtuiging heeft, dat het beginsel, door den Islam vertegenwoordigd, nadeelig zou werken op de bevolkingen? Of is het niet veeleer de vrees voor het fanatisme, dat die volken tot opstand zou aansporen en het gevaar van verlies der koloniën teweeg brengt?

Is dit laatste het geval, wat anders dan een egoïsme, dat zeker niet uitgaat van het christelijk beginsel, heeft hier de overhand? En wat anders kan daar uit volgen, dan dat, wanneer eenmaal de overmagt aan de andere zijde zal zijn overgegaan, dat egoïsme het onderspit moet delven?

Men vrage zich liever af, of de Islam in onzen tijd nog in staat zou zijn belangrijke hervormingen in het maatschappelijk leven der volken teweeg te brengen. Wil men zich door de geschiedenis laten voorlichten, men stelle zich dan niet voor oogen schitterende tafereelen uit de beste tijden van het Kalifaat of der Moorenregering in Spanje, maar men lette op Turkije, Arabië, Perzië, en ga na wat van die eenmaal zoo bloeijende landen geworden is, onder het vigeren van den Islam; men onderzoeke wat de Islam op het vaste land van Indië geworden is. Men legge zich de vraag voor, of niet werkelijk overal waar het fanatisme wijkt, niet alleen christengebruiken, maar ook christelijke beginselen ingang vinden.

Dat fanatisme heeft kracht als het op verkeerde wijze bestreden wordt, en wie bij voorbeeld in Neerlandsch-indië het Christendom, als godsdienst zou willen invoeren, wie dus de volksvooroordeelen en volksgebruiken wilde aanranden, hij zou het vuur aanwakkeren en de vlam weldra doen uitslaan.

Dat fanatisme wijkt, als het op gepaste, op christelijke

wijze bestreden wordt door het toepassen van een beginsel. De Engelsche compagnie, wij hebben het gezien, had de meeste vrees voor het doorwerken van het christelijk beginsel; zij vleide het Islamisme, gelijk het Brahmanisme. De Engelsche regering heeft zich op een waardig standpunt geplaatst, ten aanzien van alle godsdiensten; zij laat iedereen vrijheid te belijden de godsdienst, die hij de zijne noemt, maar zij verloochent het christelijk beginsel niet in bestuur, in wetgeving, in administratie, in de energie, die handelswegen doet ontstaan, spoorwegen aanlegt, door kanalen en besproeijingsmiddelen de akkers vruchtbaarder maakt; zij zorgt voor het onderwijs op hare wijze, maar moedigt hen tevens aan, die het op hunne wijze willen doen; zij bevordert de beoefening der inlandsche talen op de meest onbekrompene wijze, maar zij zorgt tevens, dat door de beoefening van het Engelsch, de toegang tot de westersche wetenschap in Indië open staat. Zij vraagt niet naar de wetten van MOHAMMED of naar de vooroordeelen van het Kastenwezen, waar deze indruischen tegen hare eigene wetten, op christelijk beginsel berustende. Zij gaat rustig haren gang, en vindt gedurig meer goedkeuring, tevredenheid, navolging bij de inlandsche bevolkingen. Maar ook zij heeft niet geaarzeld de Engelsche vorstin, koningin VICTORIA tot hare onderdanen in Indië, na het dempen van den grooten opstand de koninklijke, de christelijke woorden te doen spreken: (1)

„Terwijl wij met volkomen vertrouwen vasthouden aan de waarheid van het Christendom en met dankbaarheid de vertroostingen der godsdienst erkennen, ontzeggen wij

---

(1) Proclamatie der Koningin van 1 Nov. 1858. Zie o. a. Evang. Missionsmagazin 1859. Zie ook: De zending in Engelsch-Indië door Sir BARTLE FRERE, in „Geloof en vrijheid", 1873, blz. 25.

ons zelven evenzeer het regt als de begeerte, onze overtuiging eenen enkelen van onze onderdanen op te dringen. Wij verklaren hiermede, dat het onze koninglijke begeerte en wil is, dat niemand op eenigerlei wijze begunstigd, lastig gevallen of verontrust worde om zijn godsdienstig geloof en de daaraan verbondene godsdienstoefeningen, maar dat allen op gelijke wijze dezelfde onpartijdige bescherming der wet genieten; en wij bevelen allen, die onder ons ambten bekleeden, en leggen het hun ten ernstigste aan 't hart, dat zij zich van alle inmenging in het godsdienstig geloof en de godsdienst van een' onzer onderdanen onthouden, op straf van ons koninglijk misnoegen.

„En het is verder onze wil, dat, zoo veel dit mogelijk is, onze onderdanen, tot welk ras of welke godsdienstige belijdenis zij ook behooren, vrij en onpartijdig tot zoodanige ambten in onze dienst worden toegelaten, tot welker behoorlijke waarneming zij door beschaving, bekwaamheid en braafheid geschikt zijn."

Deze proclamatie, met veel luister afgekondigd, onder nagenoeg algemeenen bijval van de bevolking ontvangen, is voor den Indiër het palladium zijner regten en vrijheden geworden, en wordt door hem als zoodanig op hoogen prijs gesteld. De koningin spreekt niet, als de Directeuren der Oost-indische compagnie van bescherming aller godsdiensten; zij spreekt ook niet van neutraliteit; zij noemt zich eene christin, en bouwt juist daarop den waarborg, dat zij zich onpartijdig jegens al hare onderdanen gedragen zal.

Het ongelukkige woord neutraliteit, dat reeds hier te lande een' slechten klank heeft, dat in 1796 ook door Directeuren der Engelsche Oost-indische compagnie werd uitgesproken, is zeker te veroordeelen in Indië tegenover

den mohammedaan, die geen neutraliteit in godsdienstzaken kent, die dus óf de Nederlanders voor atheïsten moet houden, óf moet denken aan geveinsdheid en bedrog, uit zwakte geboren. Het is hier de plaats niet, om op dit onderwerp dieper in te gaan, toch mogen wij niet nalaten eene Regering te waarschuwen, die het schoonste wat de natie bezit, het christelijk beginsel, hoezeer ook door velen niet gekend en behoorlijk gewaardeerd, miskent, verloochent, verwart met stelselzucht, en die dus eenmaal in hare eigene woorden en handelingen verstrikt zal worden.

De christelijke beginselen brengen voor eene regering mede in de eerste plaats, dat hare handelingen op waarheid en regt berusten, dat zij dus het regt met onverbiddelijke gestrengheid handhave; dat zij alles doe wat in haar vermogen is, om volksgeluk te bevorderen, en dat zij daartoe regele waar gevaar ontstaan kan van verwarring door verdeeldheid en valschen naijver; aanmoedige, wat in zich zelf goed is; vrijheid late, waar geen schade kan worden berokkend; – om kort te gaan, dat zij doe al wat boven particuliere krachten gaat, en, om dit te beter te doen, zich onthoude van alles wat door particuliere krachten kan tot stand komen.

Waar de vorst naar luim en willekeur handelt, zich schatten vergadert en zijne onderdanen laat verhongeren; waar de bezittingen van den kleinen man niet gewaarborgd zijn tegen de aanmatigingen van zijne hoofden; waar niet iedereen beschikken kan over de vruchten van zijn' eigen arbeid; waar het egoïsme zoo zeer heerscht, dat het spot met de armoede, de ellende, de onwetendheid, de verdierlijking van een deel van het menschdom. daar heerscht het christelijk beginsel niet.

De staat, de christelijke staat vraagt niet naar een

stelsel, naar ritus, naar kerkorde of kerkelijke wetten; hij zorgt alleen, dat geen inbreuk gemaakt worde op het regt van allen, en, om dat te kunnen, moet hij uitgaan van het christelijk beginsel, dat wil, dat alle menschen zich gedragen als broeders, als zonen en dochteren van Hem, dien JEZUS CHRISTUS ons heeft leeren kennen als onzen Vader in den hemel.

J. C. NEURDENBURG.

DAGBOEKEN, VERSLAGEN EN BRIEVEN UIT DE ZENDING. (1)

Uit het Verslag over 1874 van J. Kreemer, te Malang (Java).

Tot nog toe was KREEMER genoodzaakt zijn verblijf te houden in de kotta Malang; wel had hij te Swaroe (2) een inlandsch huisje tot tijdelijk gebruik ingerigt, maar dit was, vooral in het natte jaargetijde ongeschikt, en om den bouw eener vaste woning te beginnen, moesten de houtwerken voorhanden zijn. Toch had hij met zijne vrouw het Kerstfeest te Swaroe gevierd. Hij had request ingediend tot het gratis verkrijgen van wild hout; zoodra daarop fiat kwam, zou hij beginnen.

M a a r h ij m o e s t v o o r a l n o g e e n s h e r i n n e r e n, d a t s c h o o l e n k e r k g e b o u w e r e l l e n d i g u i t z a g e n. Daarom verzoekt hij, dat wij hem zullen steunen, als hij bij vrienden aanklopt; *f* 6000 acht hij noodig, waarvan hij reeds *f* 1000 bijeengebracht heeft: de gemeente gaf *f* 180, het overige kwam van welwillende personen op Java; hij hoopt ook in Friesland en Holland hulp te vinden, liefst spoedig, daar de kosten dan minder zullen zijn.

De gemeente te Swaroe telt 374 zielen, en wel 196

(1) Daar de dagboeken en verslagen over het geheel te veel omvang hebben, om geregeld te worden opgenomen, en het toch goed is, dat uit dit Tijdschrift de gang van het zendingwerk blijke, wordt thans, bij wijze van proef, van enkele dezer stukken een overzigt gegeven.

(2) Zie »Mededeelingen" XVIII, blz. 251, e.v.

mannen en 168 vrouwen, die te zamen 93 gezinnen uitmaken. KREEMER kwam veel met hen in aanraking, doordien hij er heenreisde, of omdat men tot hem te Malang kwam. Hij had dikwijls gelegenheid medicijnen uit te reiken. Soms ging hij ook met zijne vrouw naar Djenggrik, eene pottebakkers-desa, waar in een javaansch huisje een twaalftal bijeenkwamen. De javaansche gezangen van HOEZOO en POENSEN waren met blijdschap ontvangen, en werden met lust gezongen. KREEMER had er reeds 50 exx. van verkocht.

HARTHOORN was te Djenggrik nog niet vergeten; toen was die gemeente aanzienlijk, sedert waren de meeste leden naar Swaroe verhuisd. Te Djenggrik stonden nog drie kisten met javaansche O. en N. Testamenten; wat nog te redden was, bracht KREEMER over naar Swaroe, waar het in de djati-houten bijbelkast veilig is. Jammer, zegt hij, dat het javaansche O. Testament zoo lastig is in het gebruik; maar op het N. Testament, vooral het Evangelie van Markus is men zeer gesteld. Meestal geeft KREEMER dit aan jonggehuwden, en dan leest de vrouw het even gemakkelijk als de man, want de zendingscholen worden even goed door meisjes als door jongens bezocht.

Hij komt verder op zijne inlandsche helpers, wier portretten hij vóór eenige maanden had overgezonden. ADRIAAN, een broeder van BERNARDUS van Môdjô-warnô, is uiterst kalm, op phlegmatisch af, niet zeer ontwikkeld, niet bekwaam; maar hij heeft grooten invloed op zijne landgenooten, en staat de zijnen altijd regt vaderlijk te woord.

KRÔMÔ, een leerling van BERNARDUS, heeft veel van dezen, is voortvarend, ijverig, altijd werkzaam. Van hem is op den duur wat te maken. Hij is wel eens wat streng en moet dan beteugeld worden, maar hij staat den zendeling in de desa in alles ter zijde.

MANGOON ging vooruit. Vroeger leerling bij Br. KRUIJT en bij Br. ROSKES, is hij vooral voor schrijven en gereed maken van medicijnen te gebruiken; jammer dat hij wat indolent is.

ZACHARIAS is een eigenaardig man; hij kan zelfs niet schrijven. Vroeger, bij Br. POENSEN, betoonde hij meer ijver voor de evangelisatie dan thans; maar hij zegt, dat deze in Kedirie minder zwarigheden oplevert dan in het Malangsche. Intusschen meent KREEMER, dat de tegenspoeden bij zijne ontginning veel tot ZACHARIAS ontmoediging bijdragen; hij heeft hem dus bewogen, het zandige en steenachtige Pager-goenoeng te verlaten en zich met nog eenige gemeenteleden in het woud Wônô-lôpô neer te zetten. Daar hebben zij reeds enkele noodhutten gebouwd, maar vernachten nog op de balkjes, uit vrees voor de tijgers. De kjaï (ZACHARIAS) zou nu gaarne geld voor een span koeijen leenen; KREEMER zou er misschien niet buiten kunnen, maar zijne middelen verbieden hem, aan vele aanzoeken te voldoen. (Te Swaroe had hij bij misgewas hulp moeten verleenen door het koopen van zaai-padi). Intusschen is ZACHARIAS een wakker man, dien geen moeite te veel is, die er den nacht aan geeft, als iemand zijn onderwijs verlangt; hij is hierin in vele opzigten gelijk aan PAULUS te Môdjô-warnô.

Deze helpers komen wekelijks eens of tweemalen bij den zendeling, om nader onderwijs te ontvangen; hij behandelde laatstelijk de gelijkenissen met hen. De tegenwoordigheid van den zendeling is gedurig noodig, vooral voor de school. Al is men daar ook voortdurend bezig, het werk heeft te weinig te beduiden, waardoor veel tijd vermorst wordt. De school te Swaroe telde, in 1874, 88 leerlingen, en wel 70 kinderen van christenen, de overigen van mohammedanen. In 't begin van 1875

zouden 15 de school verlaten. Zij waren bedreven in het lezen en schrijven van Maleisch en Javaansch, konden een weinig rekenen en hadden eenige denkbeelden van aardrijkskunde. De meesten deden weldra belijdenis en trouwden. En over het prozaïsche van het huwelijk bij den Javaan weidt KREEMER dan eenigszins uit. Hij klaagt zeer over het schoollokaal, geheel ongeschikt, en over gebrek aan leermiddelen; zelfs schoolbanken ontbreken. Hij vraagt met den meesten ernst, of zoo iets is aan te zien door iemand, die zijn leven aan dit werk wil wijden? Of een fabrikant niet zou zorgen voor de noodige gebouwen en gereedschappen? Hij smeekt om hulp voor zulke dringende behoeften.

„Een liefelijker beeld dan de school te Swaroe," zegt hij, „vertoont u mijne kweekschool in een der bijgebouwen van ons huis gehouden. Deze gaf mij volop werk. Vijf kweekelingen volgden het onderwijs, en van dezen waren vier jongelui van Môdjô-warnô. Gaarne had ik een grooter getal op deze lessen gezien; maar de kosten voor moerids liepen te hoog." Hier bracht KREEMER een aantal leer- en hulpmiddelen bijeen; men moet vragen, hoe kwam hij aan zooveel; want de verzameling is zoo volledig, als op de beste scholen. Het onderwijs bestond, altijd bij wijze van proeve, in Bijbelkennis, zang, 't lezen en schrijven van Javaansch met javaansch- en met arabisch karakter, van 't Maleisch met romeinsch en met arabisch karakter, bijzondere en algemeene aardrijkskunde, rekenen met gewone en tiendeelige breuken, een weinig vormleer, teekenen en opvoedkunde. Occasioneel deelde hij ook een en ander meê over wiskundige aardrijksbeschrijving, natuurkunde, de kennis van den mensch en over de gezondheidsleer. „Het Hollandsch," schrijft hij, „onderwees ik opzettelijk.

Voorts las ik met mijne moerids cursorisch de Woelang-reh in javaansch manuscript. Enkele vakken, waarvoor in 't Javaansch geen leerboeken bestaan, gaven mij handen vol werks. Hoe miste ik hier BERNARDUS voor het corrigeren van mijne javaansche zinnen!" De schoolliederen van POENSEN, zoo net uitgevoerd, werden op de scholen met opgewektheid gezongen.

De leerlingen waren zeer ijverig; het meest klaagt KREEMER over het vermorsen van tijd door altijd weêr in 't net en over te schrijven. Daar hij meer tijd, dan te Môdjô-warnô, ter beschikking had, kon hij zich nu ook meer aan zijne kweekelingen geven, en daarom hoopt hij hen te zijner tijd ook voor het onderwijzers-examen te presenteren. De kweekelingen verrigten slechts zóó veel huiswerk, als noodig is, om hen aan orde, netheid en regel te gewennen. Overigens kosten zij den zendeling veel geld, vooral te Malang, daar dit tegenwoordig door reconvalescenten gezocht wordt, terwijl buitendien de tabaksplantages de duurte van alles verhoogen. In allen deele zijn de tijden veranderd, sedert JELLESMA, met betrekkelijk geringe middelen, veel deed. De leerlingen van de school zoeken ook veel liever elders hun brood, dan bij den zendeling, die hen slechts karig beloonen kan. Zal hierin eenige verandering komen, dan moet het salaris van de onderwijzers en voorgangers verhoogd worden, en dan kan men ook vorderen en verwachten, dat zij zich met lust aan hunne taak zullen wijden.

Reeds vroeger deelde KREEMER mede, dat hij van de Regering subsidie voor de school te Swaroe gevraagd had; dit aanzoek was afgewezen, maar men was er sedert van zelf op teruggekomen; dit gaf KREEMER eenige hoop. Wat wij door godsdienstig onderwijs op de school ver-

staan, moest genoeg bekend zijn. Met smart en hoog ernstig klaagt hij over de algemeene onverschilligheid der Europeanen op Java, ook onder vrouwen.

Het slot van dezen brief luidt als volgt: „Wij blijven het houden met het Christendom. Wij meenen op eenigen grond, dat de inlander er door verbeterd, geheiligd kan worden; al ontveinzen wij ons 't prozaïsche, 't moeitevolle van ons werk niet. Vijf jaren brachten wij hier reeds door; en laten wij 't maar zeggen, die tijd heeft niet gediend om ons een' hoogen dunk te geven van het javaansche volkskarakter. Waar wij het volk ons zelven ten dienste stelden, daar was men in de weêr, van ons te halen wat men kon; waar wij ons open en rond voordeden, hield men zich bedekt en gesloten; waar wij ons voor een' enkelen dikwijls de meeste moeite gaven, telde men ten onzen opzigte loodzwaar, wat eene kleinigheid mogt heeten. Dachten wij soms, dat wij het met dezen of genen gewonnen hadden, morgen, als eenig offer gevraagd moest worden, toonde hij zich wars van ons. Wat ons een weinig met deze wanverhouding kon verzoenen, was in de eerste plaats de bewustheid, dat wij hier niet kwamen om te oogsten, maar om den akker toe te bereiden voor het zaad.

„Dan bood de javaansche maatschappij ons ook hare lichtzijde aan. Met name deed het desa-volk (met de meestal verbasterde maleisch sprekende stadsbevolking maakten wij bijna geen kennis), zich doorgaans naïef, eenvoudig en beleefd aan ons voor. Europa's schrikgestalte, de armoede, in sprekende ellende brood bedelende, is hier niet t'huis; in de desa kan men zeggen, dat het pauperisme vreemdeling is. Maar de Javaan van het binnenland is dom en onwetend. Zal het ons gelukken den verwaarloosden dorpeling eenigermate te ontwikkelen, hem van

het vreesverwekkend bijgeloof, van het drukkend fatalisme te verlossen? Zullen wij er in slagen, altijd door 's Heeren hulp, hem tot een van zonden verlost, vernieuwd en wedergeboren mensch te maken? Zeker, wij gaan vooruit. Het opvoedingsproces gaat zijn' langzamen, maar vasten gang. Gun ons maar tijd en krachten, en gij zult bemerken, dat dit volk nog eene toekomst heeft, door de geslachten heen. Mogt het schuim van onze maatschappij zich maar niet in zijne dess's vertoonen! De industrie ga voort met hem nuttige dingen te leeren, opdat hij uit die indolentie gerake, die hem onvatbaar maakt voor iets beters; de handel strekke om zijn' bekrompen horizon te verruimen; het Gouvernement ga voort, zoo als in deze bloeijende afdeeling, door keurig nette bruggen, die het schoone landschap stofferen, het onderling verkeer en het vertier gemakkelijk te maken, door waterwerken den rijstbouw uit te breiden en te verzekeren, door eene geregelde regtspleging de misdaden te beteugelen en den eigendom te waarborgen, door onderwijs verlichting te bevorderen. Wij kunnen over dit alles ons slechts verblijden, doch met mate.... Door verstandsontwikkeling alleen zullen wij dit volk niet aan ons verbinden. Laat ons licht in Indië verspreiden, maar ook het Licht.

„'t Zal nu ruim 20 jaren geleden zijn, toen een groot staatsman in ons vaderland, in de Tweede Kamer deze merkwaardige woorden sprak: „„Het is onze plicht en onze taak, licht in Indië te verspreiden. Zoo den Javaan opgehelderd wordt door zijne eigene geschiedenis, wat hij was zonder ons; zoo hem door ons de weg tot Christendom en beschaving wordt geopend, ik geloof, Mijnheer de Voorzitter, daardoor meer dan door iets anders, zal de band tusschen Indië en ons land worden versterkt."" In

de instructie van den Gouverneur-Generaal V. D. BOSCH, den man van het kultuurstelsel, was hem reeds aanbevolen te overwegen, of de voorzigtige voortplanting van het Christendom op Java, niet onder de middelen behoorde, waardoor het Gouvernement vat op de bevolking kon krijgen. Geheel in overeenstemming hiermede, en zeer zeker met edeler bedoeling, verklaarde onlangs de Heer BLOUT VAN SOETERWOUDE, nadat hij eerst heeft aangetoond, hoe het Gouvernement door zijn regeringsbeleid in Indië den Islam heeft bevorderd: „„Het Mohammedanisme scheidt alle klassen der inlandsche zamenleving van hare overheerschers. Opmerkelijk is het, dat de godsdienst der laatsten niet eens als een aristocratisch voorregt aangemerkt wordt. In alles erkennen de Javanen de meerderheid van den blanken overheerscher, uitgenomen op het punt van godsdienst. Hoofden en vorsten imiteren als om strijd de allures van den europeeschen gezaghebber; wanneer het de godsvereering betreft, tellen zij hem beneden zich, en toonen zij, door eene volstandige gehechtheid aan de gebruiken van den Islam, dat zij hem als hun mindere beschouwen.""

„Wij schrijven niet verder af. Wat ons aangaat, wij wenschen ons in te spannen met alle kracht, opdat 't ons moge gelukken den Javaan aan ons te hechten, vooral door eenheid van godsdienst, door erkenning van dien Eenen, van wien alleen volksheil, opregtheid, trouw en waarheid op den duur uitgaan; door wiens grooten Naam en alles heiligenden geest, de scheidsmuren vallen, die volken van elkander scheiden; door wiens magtigen invloed het menschdom zich verbroedert en tot één huisgezin wordt.

„Wij zijn er van doordrongen, onze arbeid is zeer gebrekkig, veel gebrekkiger zelfs dan wij kunnen verant-

woorden, getuige b. v. de akelige toestand van het school- en kerkgebouwtje en de slecht ingerigte school te Swaroe. Wij weten, dat het een moeijelijk volk is, waaronder wij arbeiden, en dat ons streven door de meesten weinig wordt geteld. Wij zijn er van overtuigd, dat wij niet dan langzaam ons doel nader komen. Wat al bezwaren! Hoe veel dat ontmoedigen kan! O, laat ons zorgen, onze opgewektheid te bewaren; waken wij er voor, dat geen sleurgeest ons overvalle! Zien wij toe, ons niet neêr te leggen bij het bestaande, als dit nog verre van doeltreffend en in orde is. Excelsior! zij onze leuze. Steeds vooruit! Altijd beter; immer het ideaal nader! Zoo ergens dan voegt hier allerminst het luchthartig fransche „à la guerre, comme à la guerre," maar wel het stevig vaderlandsch woord „ „ik worstel en overkom, Luctor et emergo."""

Uit het Verslag over 1874 van M. Brouwer, te Langowan (Minahassa).

Het was voor den zendeling en de zijnen een goed jaar, en ook op zijn werk ondervond hij veel zegen. Een aanzienlijk getal volwassenen werden gedoopt, te Langowan alleen 92; te Kanonang was opwekking, zoodat de kerk steeds vol was, en men er aan dacht, voor de oude kerk, eene nieuwe te bouwen; voorloopig had men een bamboegebouw opgerigt, en daarbij hadden de heidenen geholpen, omdat zij zeiden toch voornemens te zijn spoedig christenen te worden; zij wonen dan ook getrouw het onderwijs bij. Het groot getal zijner gemeenten belet BROUWER aan zulk eene gemeente de zorg te besteden,

die zij verdient. In de overige gemeenten ging alles zijn' stillen gang; aan de kerken werd gebouwd, maar geen enkele kwam nog gereed. Helaas! dat de beide meest bloeijende gemeenten, Kakas en Remboken door de cholera geteisterd werden. In de eerste stierven bijna 200 menschen en in de tweede weinig minder; er waren dagen, dat van 8 tot 12 menschen stierven. Onder de gestorvenen behoorde ook een van BROUWERS trouwe vrienden, in eene der kleinere gemeenten (Kaweng), die kort te voren nog frisch, krachtig en opgeruimd, om geneesmiddelen was gekomen, ten einde zieken te helpen, daarbij over de belangen der gemeente met warmte gesproken had, en wiens laatste woorden tot de omstanders strekten, om hun de belangen van het godsrijk aan te bevelen. Men kan begrijpen, dat BROUWER zeer ontroerd was, toen hij gekomen was, om de diepbedroefde ouders, de jeugdige weduwe, broeders en zusters van den overledene te troosten. Met bijzonder veel lof schrijft BROUWER over dezen zijn' vriend ELFIANUS.

Terwijl de christenen zich onder de ziekte vrij kalm en onderworpen betoonden, meende het districtshoofd, die reeds van huis tot huis in het bosch gevlugt was, om den boozen geest der ziekte te ontvlieden, door een fosso den geest te moeten bedwingen. Er werd op een' avond vreeselijk rumoer in de negerij gemaakt, zelfs werd de klok geluid, zoodat de christenen meenden, dat er brand was; doch nadat een ouderling den majoor het belagchelijke van deze handelwijze had onder het oog gebracht, en toen deze zag, dat de bevolking er afkeerig van was, ook dat de ziekte den volgenden dag erger was geworden, zag hij verder van dit werk af. BROUWER bleef intusschen overal rondgaan, ook buiten Langowan zijn werk geregeld verrigtende. Doch op zekeren avond kwam hij

van een langen togt te huis, nadat hij reeds eenige dagen onwel was geweest, en ofschoon zich gereed makende om den volgenden dag weêr op reis te gaan, werd hij door aanvallen van kramp en bijkomende verschijnselen genoodzaakt het bed te houden. Zoo was hij, voor het eerst, 11 dagen aan huis gebonden, zoodat hij op bedoelden Zondag, den eenigen van 1874, geen dienst kon doen. De gemeenten hadden zich allen uitstekend gedragen onder de beproeving, die hun dan ook tot vermeerdering van geestelijk leven gestrekt had.

Zwaarder beproeving nog acht de zendeling, dat sedert eenigen tijd de Roomschen den toeleg schijnen te hebben om eene zending in de Minahassa te vestigen. Hij voorziet daarvan veel ellende, en hoopt, dat de Regering, op request van de zendelingen, tusschen beiden zal komen. Indië is zóó groot, waartoe nu juist hier, waar de evangelische zending haar werk met vrucht verrigt?

Met dankbaarheid vermeldt BROUWER nog, dat in zijne gemeenten werd opgebracht:

Bidstondgelden	*f*	365,—
Bijdragen voor 's Genootschaps scholen .	"	535,—
Voor de Evangelisatie door Minahassers	"	217,—
Te zamen . .	*f*	1117,—

En het is te verwachten, dat de gemeenten op dezen weg zullen voortgaan. Velen moeten echter nog in eigene noodzakelijke behoeften, als klokken en avondmaalsgereedschap voorzien; voor deze, gelijk voor de kerkgebouwen, mogen zij, naar BROUWERS voorstelling, geene hulp van buiten vragen.

De onderwijzersvergaderingen gingen haren geregelden gang.

Uit het Verslag over 1874 van J. Louwerier, te Tomohon (Minahassa).

Louwerier heeft thans 11 gemeenten onder zijne leiding. De gemeente van Kakaskassen geeft hem veel zorg; daar is achteruitgang, hoewel hij er meer werkt dan elders. De kerk wordt dikwijls slecht bezocht; velen, die vroeger ter kerk gingen, komen niet meer of zeldzaam; men gaat in zijn' tuin werken. Vermaningen worden door sommigen ontweken, door het bosch in te loopen, zoodra de zendeling de negerij nadert. Maar ook wordt vaak ziekte als oorzaak van het uit de kerk blijven opgegeven, en dit wordt dan zooveel mogelijk gerekt. Over het geheel, zegt louwerier, gaat de inlander spoedig liggen en keert niet ligt tot zijn' arbeid terug, niettegenstaande de plaats, waar de zieke ligt, doorgaans bedompt, vunzig, berookt en nog veel meer is, maar alles behalve om herstel te bevorderen. Praten daartegen helpt niet. Is men zelf niet ziek, dan verontschuldigt men zich met de ziekte van zijne vrouw. Een enkel man te Kakaskassen, die zwaar beproefd werd door het verlies eerst van zijne kinderen, daarna van zijne vrouw, ging zoo zeer gebukt onder zijne verliezen, dat hij niet meer te kerk kwam; later werd hij echter tot andere gedachten gebracht. Het onderwijs laat veel te wenschen over, ook al omdat het den onderwijzer aan lust en ijver ontbreekt. Louwerier had beproefd helpers in de gemeente aan te stellen, in plaats van de ouderlingen en diakenen elders, de poging stuitte af op het vooruitzigt, dat de gemeente de minst geschikte personen zou gekozen hebben. Kakaskassen heeft eene bamboe noodkerk; men wil een nieuw gebouw stichten, maar dit gaat uiterst langzaam. Er zijn eenige zeer goed gezinden in deze gemeente.

Kenilo vertoont voor een groot deel dezelfde gebreken. Daar deze en de vorige plaats aan den weg naar Menado liggen is er veel afleiding. De onderwijzer vroeg ontslag. voor een deel om de onaangenaamheden ondervonden. De zondag wordt hier slecht gevierd; er heerscht ontucht, en het is bijna niet mogelijk de schuldigen van hun' verkeerden weg af te brengen.

Waremboengan was zonder leven, toen LOUWERIER in zijn' werkkring kwam; er waren 8 christenen. Een jeugdig helper, daar geplaatst, nadat de onderwijzer vertrokken was, wekte door zijn' ijver leven, zoodat de gemeente begon te bloeijen. Sedert echter is daar, door invloed van een' vijandig gezinde, weêr verachtering ontstaan; bij het uitbreken van koortsen werden er fosso's gemaakt, maar de jonge onderwijzer hield zich goed, en zoo hoopt LOUWERIER, dat het weêr anders en beter zal worden.

De overige gemeenten geven stof tot blijdschap. Kajawoe en Roeroekan blijven, wat het zielental aangaat, nagenoeg op dezelfde hoogte, maar daar zijn ook nog slechts een paar heidensche gezinnen. Het is een genot in die gemeenten te werken, er is belangstelling in al wat goed is. Met een enkel voorbeeld wordt aangetoond, dat men er niet doof is voor vriendelijke vermaning.

Ook Tinoor munt uit, en als een aangenaam blijk van wakkerheid wordt vermeld, dat een deel der vrouwen en meisjes zich Zondags, onder leiding van een' meester vereenigen, om de Bijbelsche geschiedenis met elkander te lezen en rekenschap te geven van het gelezene, en de zendeling was verrast over de gepaste antwoorden, die gegeven werden, terwijl het lezen niets te wenschen overliet. Maar hier en ook nog in eene andere gemeente leven velen als man en vrouw zamen zonder te trouwen. Veel draagt intusschen hiertoe bij de bemoeijelijking van het

trouwen in het district, waartoe zij behooren. Enkele staaltjes worden daarvan medegedeeld.

Ook de gemeenten van Koka en Kembes geven reden van tevredenheid. In de laatste gaan echter velen 's Zondags met koopwaren naar de markt te Menado.

De gemeente van Lotta is in den laatsten tijd zeer vooruit gegaan; daartoe hebben veel bijgedragen de leerlingen uit de voorgangersschool, die daar gewerkt hebben; maar toch worden juist hier nog fosso's gemaakt, en kaartspel en dans verlokken velen.

De jongste gemeenten, die van Koemelemboeaai (Tomohon) en van Pinaras geven goede uitzigten.

De toestand der scholen wordt wel beter, maar laat toch nog veel te wenschen over. De opkomst is slecht, en opmerkelijk acht LOUWERIER het, dat zelfs de ouders, die zelven goed onderwezen zijn, hunne kinderen t'huis houden; de redenen daarvoor zijn, opmerkelijker nog, geheel dezelfde als bij ons. (1) Hier en daar is gebrek aan leermiddelen. Op enkele plaatsen voorzien de kinderen daarin, door het geld, dat zij bij den rijstpluk verdienen. Op eenige scholen maakt men nog al werk van teekenen.

Br. LOUWERIER bevindt zich zeer goed bij de verleden jaar gewijzigde verdeeling van het onderwijs. Ten 11 ure verlaten thans de jongere kinderen de school, terwijl de ouderen onderwijs ontvangen in Bijbelsche geschiedenis en zang; de vorderingen beantwoordden aan zijne verwachting.

Van de kweekschool kan hij gunstig rapporteren, maar de kweekelingen moeten nagenoeg alles van de lessen hebben, daar zij weinig gelegenheid vinden tot werken

---

(1) En toch gevoelt men hier noch daar, dat er iets aan het stelsel moet ontbreken; 't heet en blijft altijd heeten de schuld van het huisgezin. N.

daar buiten; de zorgen van het huisgezin staan dezen kweekelingen vaak in den weg. Door het afzonderlijk wonen missen zij ook de gelegenheid zich te zamen te oefenen. De kweekschool te Tanawangko is daaromtrent in veel gunstiger omstandigheden. Blijkbaar gaat het thans reeds beter met het Hollandsch leeren. De kerkgeschiedenis van LEIPOLDT kunnen zij voor de vuist vertalen, en ofschoon dit met HOFKAMP's „Torenwachter" moeijelijker gaat, zoo verstaan zij toch de gedeelten, waarin de toestanden hun niet al te vreemd zijn. Lange zinnen maken altijd het meeste bezwaar. Met het spreken gaat het gebrekkig, en daaraan wordt dan ook weinig gedaan. Met de kerkgeschiedenis is men tot aan de hervorming gevorderd, met de inleiding op de Bijbelboeken N. Testament in 't midden van de Paulinische brieven, O. Testament in de Profeten. Met het rekenonderwijs behoeft niet verder te worden voortgegaan, dan tot onderhoud van het geleerde.

„Over 't algemeen genomen", zegt LOUWERIER, „heb ik reden om tevreden te zijn over de vorderingen en het gedrag mijner kweekelingen. Zij hebben bij vacante gemeenten en elders reeds goede diensten bewezen, en getoond met lust en ijver voor het dienstwerk bezield te zijn, terwijl de overtuiging des geloofs hun niet ontbreekt." Geheel vrij van de gebreken van hun' landaard zijn zij niet; maar het zou onverstandig zijn, te hooge eischen te stellen.

VARIA.

De zegen van het Nederlandsch bestuur in de Batta-landen op Sumatra.

Dr. A. SCHREIBER, de bekende zendeling van het Rijnsche genootschap, geeft in het jongste stuk van PETERMANN'S Mittheilungen (22 Januarij 1876) eene bijdrage tot de kennis der Batta-landen op Sumatra, die vooral ook om de uitvoerige kaart van de zuidelijke Batta-landen, met karton van het zendinggebied, de aandacht zal trekken van onze geographen. Ik wil slechts wijzen op enkele zaken, die voor de zending van beteekenis zijn.

De schrijver verklaart het veel grooter getal namen van dorpen op zijne kaart voorkomende hoofdzakelijk hieruit, dat Mandheling, Angkola en Sipirok deels op nieuw bevolkt zijn. In het begin dezer eeuw leefde daar eene talrijke bevolking; maar de vreeselijke krijgstogten der Maleijers, van Bondjol en Rouw uitgaande, onder aanvoering van dweepzieke mohammedaansche priesters (de zoogenaamde Padris), na 1820 en 1830 gevoerd tegen de heidensche Batta's, hebben het geheele land tot aan het Toba-meer ontvolkt. Vele dorpen zijn, bepaald op het gebied van de Hollandsche kolonie, sedert weêr bevolkt. De verplaatsing van vele dorpen vindt vooral verklaring in de gewoonte der Batta's, trouwens door geheel Indië bestaande, van, om verschillende redenen, hunne dorpen te verplaatsen.

„Overigens," zegt de schrijver, „is hier veel ten goede veranderd, sedert de Hollanders de landschappen Mandheling, Angkola en Sipirok door vreedzame ver-

bonden met de Batta's bij hunne kolonie hebben ingelijfd. Van geheel Neêrlandsch-indië kan men hetzelfde getuigen, dat namelijk de heerschappij der Hollanders voor die landen een ware zegen is. Bij de Batta's hebben zij niet alleen aan het afschuwelijk cannibalisme een einde gemaakt en eveneens de eindelooze kleine oorlogen der dorpen onderling, die in de onafhankelijke landschappen overal nog een vloek zijn, bedwongen; maar zij hebben ook wegen aangelegd, nieuwe bronnen van bestaan geopend en tot zekere hoogte althans regt en geregtigheid doen gelden. Zóó hebben zij niet alleen tot vermeerdering van welvaart en tot verbetering van het geheele land belangrijk bijgedragen, maar zelfs, naar het schijnt op het volkskarakter een' heilzamen invloed geoefend en de bewoners vlijtiger en werkzamer gemaakt. Eéne zaak is slechts te bejammeren, namelijk dat het gezag der Hollanders den weg voor den Islam gebaand en dezen bijna de alleenheerschappij verschaft heeft." (1)

„Wil men zich met eigen oogen overtuigen, welken heilzamen invloed het hollandsche gezag in het land geoefend heeft, dan behoeft men slechts de grens der kolonie, die gedeeltelijk met de taalgrens tusschen de Mandheling- en Toba-sprekenden in een valt, over te gaan. Hoewel

(1) Professor VAN DER LITH zegt, na over eenige heidensche gewoonten der Batta's, gesproken te hebben: „Voor zooverre het echter die streken geldt, waar het Nederlandsch Gouvernement de macht in handen heeft, is veel van het bovenstaande veranderd; de Islam heeft daar, ook ten gevolge van de onverschilligheid van onze regeering, groote vorderingen gemaakt, en terwijl het weinig moeite gekost zou hebben om door het toelaten van zendelingen aan het Christendom invloed te verschaffen, heeft men er de voorkeur aan gegeven om eenen godsdienst onverhinderd en zelfs door ons gezag gesteund te laten werken, die in elken nieuwen bekeerde eenen vijand van het Nederlandsch bestuur aankweekt." (Zie: Nederlandsch Oost-indië beschreven en afgebeeld voor het Nederlandsche volk door Mr. P. A. VAN DER LITH, Doesborgh bij J. C. VAN SCHENK BRILL, 1875).

geen grenspalen bestaan, zoo bespeurt men toch dadelijk, dat men de grenzen achter den rug heeft. In plaats van de goed onderhouden, gebaande wegen, slechts ellendige paden, die men niet dan met moeite te voet gebruiken kan; in plaats van de opene, heldere en zindelijke dorpen, donkere, sombere, door bamboehaggen ingeslotene vestingen; de menschen naauwelijks en slecht gekleed, maar slechts zeldzaam ongewapend. Het is dus geheel onwaar te beweren, dat de Hollanders die landen uitzuigen. Toch is het ook waar, dat zij zeer belangrijke voordeelen uit de kolonie weten te trekken. In het Battaland lost de koffijboon dit raadsel op. Buiten de heerendiensten aan wegen en tot diensten bij de hollandsche ambtenaren, hebben de aan de Hollanders onderworpen Batta's geen andere lasten te dragen, dan dat zij tot het leveren van koffij verpligt zijn. Elk huisgezin moet of moest jaarlijks een paar honderd koffijboomen planten en dan later de vruchten aan de Regering leveren tegen een' vasten prijs. Maar hoewel nu deze inkoopsprijs zeer laag is (14 gulden per 55 kilo, terwijl de Hollanders dadelijk reeds te Padang op de veilingen tot *f* 56 voor dezelfde hoeveelheid maken), zoo is toch de bodem zoo geschikt voor de koffijcultuur en alles zoo gemakkelijk te verrigten, dat dit koffijmonopolie voor de Batta's niet als een' drukkenden last, maar veeleer als eene weldaad te beschouwen is. Dit blijkt duidelijk hieruit, dat zij reeds sedert lang in de meeste streken vrijwillig meer koffij planten, dan hun opgelegd is, zoodat de Regering zelfs reeds begonnen is, de geheele lastige contrôle en den aanplant in gemeenschappelijke tuinen te laten schieten, daar toch de van jaar tot jaar toenemende aanplant in particuliere tuinen, vooral in de onmiddellijke nabijheid van de dorpen gelegen, waar de koffij door de verteerde rijstbolsters

gemest wordt, en dus het beste groeit, eene steeds toenemende koffij-levering ten gevolge heeft.

„De groote zegeningen van het hollandsch bestuur vallen den inlanders zelven zóó zeer in het oog, dat verhuizing uit de kolonie naar de onafhankelijke Battalanden nooit voorkomt, terwijl daarentegen de verhuizing uit dezen naar de kolonie voortdurend belangrijk plaats heeft. Ja meer nog, uit verschillende naburige landschappen, b.v. uit Pangaloan en Sigompoelan is reeds herhaaldelijk het verzoek tot de Nederlandsche Regéring gekomen, hen op te nemen bij het gebied der kolonie. Op de kaart van BEIJERINK zijn wel is waar deze gewesten, ja zelfs Silindong en Silantom bij de kolonie opgenomen, maar dit is niet juist. Wel bestaan sedert 20 jaren zekere betrekkingen tusschen de Nederlandsche Regering en deze landschappen; zoo zijn herhaaldelijk hollandsche ambtenaren, vroeger kontroleurs, in de laatste jaren ook een Gouverneur (AHRIENS) en een Resident (CANNE) daarheen geweest, en meer dan eens heeft men met de Radjas eene soort van verdrag gesloten, waarbij dezen zich verbonden in het vervolg geene oorlogen meer onder elkander te voeren, maar hunne geschillen door den Resident te Siboga te doen beslechten. Maar zoo lang de Hollanders er niet op staan, dat men daaraan gevolg geeft, zoo lang in Silindong de kleine oorlogen blijven aanhouden, zoo lang daar ook nog gevallen van cannibalismus voorkomen, moet men toch zeggen, dat deze landschappen slechts in naam tot de kolonie behooren."

Het is genoeg bekend, dat de Regering maatregelen neemt, om geheel Sumatra onder nederlandsch bestuur te brengen. Moge het er dan ook niet ontbreken aan de mannen, die het volk met de zegeningen des Evangelies bekend maken!

J. C. N.

Nieuwe zendingen in Midden-afrika. (1)

(Uit het Maartnommer van „The chronicle of the London Missionary Society.")

Als uitvloeisel van de jongste reizen in Midden-afrika en van de hooge belangstelling door christen Engelschen in het welzijn van zijne bevolkingen, heeft de Heer ROBERT ARTHINGTON van Leeds de Bestuurders van dit genootschap uitgenoodigd eene zending aan het meer Tanganika te openen, en biedt hij hun de som van 5000 £st. (ƒ 60000) aan voor de eerste kosten. De Heer ARTHINGTON zegt:

„Ik ben ernstig bedacht om met u eene moedige en geloovige poging aan te wenden tot zedelijke verovering van Afrika; terwijl wij, zoo God met ons is, in zijne hand zullen medewerken om vele van zijne uitverkorenen in dat land tot de heerlijkheid van CHRISTUS op te voeren.

„Gij weet, dat de Presbyterianen in Schotland eene zending begonnen hebben aan het meer Nyassa en dat het Kerkelijk zendelinggenootschap waarschijnlijk de evangelisatie zal beginnen aan het meer Victoria Nyanza. Ik stel voor, dat wij mannen afvaardigen naar het meer Tanganika.

(1) Als vrucht van LIVINGSTONE'S werk doet zich thans het verschijnsel voor, dat de engelsche zendingvrienden op verschillende punten van de midden-afrikaansche meeren het oog vestigen. Dezer dagen verscheen een werkje. »The Victoria Nianza a field for missionary enterprise by EDWARD HUTCHINSON, F. R. G. S. F. S. A. 1876", waarin de uitzigten van de Church-missionary S. behandeld worden, die reeds, van een' onbekende 5000 £st. (ƒ 60000) ontving. Het hoofdartikel in het Maartnommer van de London-missionary S., hier medegedeeld, verdient in vele opzigten overweging, ook met het oog op het werk van onze genootschappen in Nederlandsch-indië. N.

„Het is mij een genoegen, u vijf duizend pond aan te bieden tot aankoop van een geschikt stoomvaartuig en tot vestiging van een' zendingpost op een daartoe geschikt geacht punt aan de oevers van het meer. Ik verneem van betrouwbare zijde, dat de weg geheel open is in eene regte lijn (en zeer regt) van Zanzibar tot Oejiji aan het meer Tanganika; dat een pas van den Sultan over dien ganschen weg geldt, en te Oejiji erkend en gëeerd wordt. Oejiji behoort aan de Arabieren en de invloed van den Sultan is daar zeer groot. Hij zou ongetwijfeld ons steunen en Groot-brittanje zou ons bescherming verleenen. Binnen kort zal, naar alle waarschijnlijkheid, een britsche consul te Oejiji worden aangesteld. Ik twijfel niet, of de christelijke gemeente, overal genoegzaam talrijk in leden, zou dadelijk de zending steunen, zoodat deze zal wassen en voorspoed genieten."

Om vele redenen is dit voorstel van ongemeen belang en berekend om te getuigen zoowel van den ondernemingsgeest van het genootschap, als van zijn geloof in de blijde boodschap des heils, die het zich ten doel stelt te prediken. De geheele streek, op welke het voorstel betrekking heeft, leed vreeselijk van de zijde van de sterkere en meer beschaafde volken, voornamelijk van arabische en hindoesche slavenhalers op de oostkust van Afrika en van de bevolking van Egypte en Arabië, Turkije en Perzië, die de aangebrachte slaven kochten. Gedurende vele geslachten is dit onregt gepleegd, en het is vermeerderd in de jongste tijden, naarmate de markten ruimer afzet aanboden en het verkeer met het geheele oosten sneller en gemakkelijker werd. Over hoe groote uitgestrektheid het kwaad verbreid is, en hoeveel ellende het heeft te weeg gebracht, werd door LIVINGSTONE's brieven en dagboeken aan het licht gebracht, en leverde

droevige feiten op. Hij verhaalt van dorpen, die aangevallen, uitgeplunderd en vernield, van geheele landstreken, die ontvolkt werden. Hij schetst, hoe geheele troepen slaven naar de kust gedreven werden, met juk en ketenen beladen; hoe honderden letterlijk van droefenis stierven, zoodra zij ondervonden van welken aard hunne slavernij was; hij toont aan, hoe de kleine maatschappijen van deze jeugdige natiën uiteengerukt werden; hoe het gansche land vervuld was met leed en schande. Toch zijn deze inlandsche stammen eenvoudig, gezellig, gastvrij, nijver; sommigen zijn mannelijk, stoutmoedig en krijgshaftig. Zij hebben nooit van het Evangelie gehoord, dat zoo wel hun als anderen toekomt. Zij hebben nooit de boodschap van vergeving, heiligheid en eeuwig leven ontvangen, die hunne ondeugden zal wegnemen, al hunne smarten zal heelen, en hen tot krachtige natiën zal doen aangroeijen, die hare eigene plaats in de wereldgeschiedenis innemen. Wij worden thans uitgenoodigd om tot deze ongelukkige en vertrapte stammen te gaan, als boden van den Verlosser, als vrienden der menschheid, als vertegenwoordigers en leden van de engelsche gemeenten en van die engelsche natie, die in den jongsten tijd zooveel gedaan heeft om aan de slavernij een eind te maken.

Het Genootschap heeft lang eene werkzame zending in Zuid-afrika gehad, en de overwinningen, die het behaald heeft, zoowel in als buiten de Kaap-kolonie en Kafferland, bij de verdediging van de vrijheden der inlandsche stammen, behooren tot zijne schoonste zegeteekenen. Eene lange reeks van bekwame en getrouwe mannen hebben daar het Genootschap groote diensten bewezen, talrijke posten bezet, kerken gesticht en door woord en daad het Evangelie ingeplant in het leven en de openbare meening

van de kolonie. Verscheidene zendelinggenootschappen hebben met hen medegewerkt; en hunne gemeenschappelijke pogingen hebben zoo veel te weeg gebracht, dat de Directeuren van dit Genootschap, in de overtuiging, dat hun eigenaardig werk volbracht was, zoo in de kolonie als in Kafferland, hebben vast besloten hun werk in die streken te eindigen en zich geheel te bepalen tot de Betsjoeanen en Matibilen, ten noorden van de Oranje-rivier, die veel meer behoefte hebben aan christelijk onderwijs. Gedurende de laatste zeven jaren hebben zij een twaalftal zendelingen in het land der Betsjoeanen geplaatst voor de dienst ten zuiden van de Zambesi, en deze broeders bezetten eene reeks van posten, die noordwaarts van Koeroeman tot in het hart van het land der Matibilen loopen. De vraag kan zijn, of de Directeuren niet deze hunne zending verder noordwaarts op behoorden uit te breiden, om zoo allengs tot het doel te geraken, dat hun wordt voorgesteld. Doch als men een oog slaat op het land, zal men bespeuren, dat nu deze zending op 1400 mijlen (470 uren ongeveer) van de zee en 800 (270 uren ongeveer) over de Oranjerivier is uitgebreid, zij ver genoeg van het uitgangspunt verwijderd is; dat de kosten reeds aanzienlijk zijn, en dat er tijd noodig is, om het Evangelie ingang te verleenen bij het volk, aleer men verder doordringt. In het voorgestelde geval, waarbij men de stammen wil helpen, die men bijzonder in het oog heeft, is het beter een nieuw uitgangspunt te kiezen.

Oejiji, de plaats, die als hoofdkwartier voor deze nieuwe zending wordt voorgesteld, ligt aan den oostelijken oever van het meer Tanganika, vlak ten westen van Zanzibar en hemelsbreedte op 540 geographische mijlen (1) van daar.

(1) Dit zal engelsche mijlen moeten zijn. Volgens de kaart bij »The

De reis bedraagt iets minder dan 700 eng. mijlen 234 uren gaans. Oejiji ligt in het district Oekaranga; het is eene groote stad (hoewel het getal huizen nergens wordt vermeld); het vormt het middelpunt van een' gewigtigen handel en heeft eene dagelijksche markt. Vele arabische kooplieden wonen er, die in naauwe betrekking staan met Zanzibar en veel handel drijven in ivoor. Doch het meerendeel der inwoners van stad en district bestaat uit inlanders. Volkrijke steden en districten zijn van daar uit te bereiken. Het is een brandpunt, waarheen men van omliggende plaatsen komt om handel te drijven, en zoo komen daar ook de stammen uit Manjoeima op den westelijken oever van het meer. Groote kano's worden in de buurt gebouwd, en met deze kan men gemakkelijk elk punt van den oever van dit uitgestrekte meer bereiken. Het meer Tanganika is 100 uren lang en ongeveer 7 uren breed, en zijne uitgestrekte oevers verleenen gemakkelijken toegang tot een aantal volken. Het belang van eene of meer goed bezette zendingposten aan de oevers van zulk een prachtig binnenlandsch meer kan niet ligt te hoog geschat worden.

Oejiji is gebouwd op het strand van het meer, welks waterstand 2710 voet boven de zee bedraagt. Het land aan de achterzijde van de stad is aanzienlijk hooger. Het groote plateau naar het oosten strekt zich over 330 uren gaans naar de kust uit en welligt niet minder naar het zuiden, met eene gemiddelde hoogte van 3500 voet boven de oppervlakte der zee; en de omstreken van de stad worden door den Heer STANLEY uitnemend schoon en

---

last Journals of Dr. DAVID LIVINGSTONE" ligt Oejiji ongeveer op 30° L. Zanzibar op ruim 39° L., hetgeen op de Breedte van 5° à 6° ongeveer 180 uren gaans en dus 540 engelsche mijlen bedraagt. In den text heb ik de reis op 700 eng. mijlen gerekend.

vruchtbaar genoemd. Naar de beschrijving te oordeelen, moeten klimaat en vegetatie veel overeenkomst hebben met Imerina op Madagascar, alleen iets meer van tropischen aard, daar de vlakte van Midden-africa van 500 tot 1000 voet lager is dan de provincie Imerina. Ofschoon op eene Zuiderbreedte van 5°–7° gelegen, wordt de warmte in het drooge jaargetijde getemperd door aangename zuidoosten winden en in het natte door zware regens, die van 1 December tot in het begin van Mei vallen.

De bosschen leveren zwaar geboomte op, voor timmerhout geschikt. De palmyra, de plataan (pisang), de mango, de boschperzik en gewone vruchtboomen worden er gevonden. De grond en het klimaat zijn geschikt voor de teelt van de beste engelsche groenten, gelijk voor vele, die tot de tropische gewesten behooren; en de inlandsche vruchten, die er in overvloed gevonden worden, zijn de mango, de pisang, de papao, de guava, limoenen, oranjeappelen en druiven. Arabische gierst en maïs vindt men er in overvloed, en tevens rijst, boonen, jams en zoete aardappelen; en de Arabieren teelen koren. Er is overvloed van visch; rund-, schapen- en geitenvleesch worden algemeen gegeten, zoowel als hoenders, wilde eenden, parelhoenders, enz.

Gelijk op Madagascar ontstaan de ziekten uit de afkoeling door de sterke winden teweeg gebracht, uit het zich blootstellen aan de zonnehitte, uit de nabijheid van bosschen en moerassen, en, in de huizen, uit gebrek aan gezondheidsmaatregelen. Hier uit ontstaan remitterende, intermitterende en typhoïde koortsen, dysenterie en rheumatisme. Voor een Engelschman liggen de grootste gevaren in blootstelling aan de zon, bekoeling door morgennevels of in plotselinge daling van temperatuur bij zonsondergang. Dr. LIVINGSTONE spreekt in zijne jongste dagboeken

dikwijs van de sterke winden uit het oosten gedurende het drooge jaargetijde, en zegt, dat hij altijd een tweed of ligt wollen kleed droeg, als de beste beschutting. Dit zelfde ondervonden de zendelingen in Imerina. En als men een vast verblijf in goed gebouwde huizen op een geschikt terrein heeft, dan schijnt er geen reden te bestaan, waarom de leden van eene zending te Oejiji, onder behoorlijke voorzorgen, niet zouden kunnen leven, reizen en werken onder het genot van even goede gezondheid en van even veel gerijfelijkheden als hunnen ambtgenooten gewoonlijk in Imerina te beurt valt.

De voornaamste bezwaren aan eene vestiging aan het meer Tanganika bestaat niet in den aard van het werk, noch in het land, noch in het volk. Zij zijn gelegen in den afstand van de kust, in de lange en moeijelijke reis, en in het onderhouden van gemeenschap met de kust, nadat de zending eens gevestigd is. Deze bezwaren zijn tot zekere hoogte zeer groot; maar de Heer STANLEY heeft bewezen, dat zij te overwinnen zijn; zeker waren zij vroeger grooter dan thans; elk volgend reiziger heeft bevonden, dat die voor hem minder waren dan voor zijn' voorganger, terwijl de nieuwe bepalingen, die gemaakt zijn bij het jongste tractaat met den Sultan, het mogelijk zullen maken een' goeden reisweg naar het binnenland en vooral naar Oenjanjembe en Oejiji aan te leggen.

De kosten voor de vestiging der zending naar Oejiji zullen van velerlei afhangen, vooral van het getal zendelingen en van den aard van hun werk. Die voor het bouwen van huizen en van vervoer zijn van ondergeschikten aard.

a. Wat het getal zendelingen betreft, het is noodig, bij eene zoo groote afzondering, en vooral in den aanvang, ten minste vier personen af te vaardigen, namelijk twee geordende zendelingen, een' medischen zendeling

en een' bouwkundige tevens werktuigkundige. Maar het Bestuur zal, indien het bereid is de zaak in overweging te nemen, ongetwijfeld het plan opvatten naar den eisch van het hooge gewigt der zaak en berekend op het verkrijgen van een' gunstigen uitslag; en dan zou het noodig zijn, liever met acht dan met vier zendelingen te beginnen.

b. Met het oog op de volslagen onbekendheid met het Christendom, onder de inlandsche stammen, behoort het werk een eigenaardig karakter te dragen, in overeenstemming met de toestanden. Gezet prediken moet in den beginne vervangen worden door bestendigen persoonlijken omgang en eenvoudige verklaring van het Evangelie in gesprekken met enkele personen en bij het bezoeken van de inlanders in hunne huizen of op de plaatsen, waar zij gewoonlijk bij een komen. Het Evangelie moet voortdurend worden bloot gelegd in zijne heilzame vruchten op practisch gebied. Een hospitaal en eene werkplaats zullen van het grootste belang zijn voor iederen post. Goede jongensscholen moeten gesticht worden, met eene handwerksschool, waarin de betere toepassingen van het timmer- en smidswerk onderwezen worden; en er behoorde eene kleine drukkerij te zijn, waar jongens tot zetters worden gevormd. Voor deze ontwerpen zullen woningen noodig zijn, eene kleine kerk, een schoolgebouw, eene timmermans- en smidswerkplaats, een hospitaalgebouw en een drukkersgebouw. Natuurlijk zullen deze niet te gelijk worden gezet; de voltooijing zal eenige jaren vorderen.

Het zou van groot belang zijn, dat al de voornaamste zendelinggenootschappen in Engeland en Schotland hunne pogingen vereenigden om deze arme vertreden rassen, die sedert kort zoo bijzonder het medelijden van alle christenen gewekt hebben, te verlichten, te beschermen en zegen aan te brengen. Het zou een heerlijk bewijs zijn

van onze gedurig naauwere vereeniging, als allen in Midden-afrika konden zamen werken bij het bezetten van deze posten, de verdeeling van districten en het schragen van elkanders posten, ten einde zóó, moedig en voor het oog der wereld het land in bezit te nemen voor den Heer JEZUS CHRISTUS. Reeds worden belangrijke bijdragen geleverd tot deze zamenwerking in zijn' dienst. De Free-church-missionary-Society sticht Livingstonia in het zuidelijk deel van het meer Niassa, Bisschop STEERE en de Universities' Mission nemen het district op aan het noordelijk gedeelte, de Church-missionary-society is op het punt zich te Karagué en Joeganda aan het meer Victoria Nyanza te vestigen. Een deel van het midden wordt aan de London-missionary-society aangeboden. Doch er blijft nog ruim plaats over voor andere arbeiders op het hooge plateau.

Afgezien van alle algemeene beschouwingen over den pligt der christenen, heeft dat gedeelte, dat ons te Oejiji wordt aangeboden, een bijzonder belang voor de vrienden van het genootschap. Het staat in naauw verband met LIVINGSTONE, gelijk hij zelf in al zijne vroegere ervaringen met ons in naauwe betrekking stond. Zijn hoofdkwartier gedurende al zijne laatste togten was te Oejiji. Hier werd hij, toen hij aan gebrek en ellende was blootgesteld, onder Gods liefderijk bestuur, juist te regtertijd nog gevonden door den Heer STANLEY; hier werden zijn werk en zijn leven op nieuw bekend aan de wereld, die met warme belangstelling naar hem uitzag. Het zal meest gepast zijn, dat het Londensche zendelinggenootschap deze plaats als een' zendingpost inneme, en haar tot het middelpunt make van verhoogd christelijk leven en werken en van practisch nut, zoodat daaruit door de geslachten heen een zegen voortvloeije voor het volk, dat hij zoo innig lief had.

Maart 1876.

Onze Familie in Indië.

Een zoon, eene dochter naar Indië te zien vertrekken 't verwekt indrukken, gevoelens, denkbeelden, waarvan men zich geen rekenschap geven kan; 't wekt uitzigten, verwachtingen, die zelden, zoo ooit bevredigd worden. Men is in zorg, als de vertrokkene onbekommerd zijnen weg gaat, verheugt zich over 't geen reeds lang voorbij is, kortom men is zes weken, drie maanden, soms langer in zijn leven ten achteren, en eindigt in eene lijdelijkheid, die aan onverschilligheid grenst, of..... in innig vertrouwen op den Hemelschen Vader in wiens hand wij allen zijn, onder wiens oog, door wiens zorg en liefde ook onze dierbaren leven. Gelukkig hen bij wie het laatste leeft en die de overtuiging hebben, dat dit ook bij hunne kinderen gevonden wordt!

Is het te verwonderen, dat men onder die omstandigheden naar alles grijpt, wat den achtergeblevene in de verbeelding verplaatsen kan naar de landen, waaraan hij zich door de banden des bloeds verbonden gevoelt? Is het niet natuurlijk, wordt het zelfs niet pligt, zich naast de geliefden, de duizenden aan te trekken, die met hen onder hetzelfde bestuur, in dezelfde natuur, onder veelszins gelijke omstandigheden leven?

Wie dit erkent behoeft het, ook te midden van de ernstigste, drukke werkzaamheden, geen verloren tijd te achten, als hij een boek ter hand neemt als onlangs bij GUALTH. KOLFF te Leiden verscheen, van een' schrijver of

eene schrijfster, die met indische toestanden vertrouwd, op hoogst eenvoudige wijze, maar daardoor te meer naar waarheid teekent wat het lot wordt van menigen beminden zoon of innig geliefde dochter, die onvoorbereid, doorgaans met de schoonste verwachtingen, zich in den uiterlijk kalmen, maar snelvlietenden stroom van het indische leven gaat werpen.

De Familie van den Resident, Novelle door Melati van Java verdient gelezen te worden door ouders, die het uitzigt hebben, dat hunne kinderen in Indië hun levenslot zullen vinden, kan strekken om jongelingen en jonge dochters opmerkzaam te maken op eigenaardige gevaren, die hun zullen bedreigen: anders, grooter, dan die zich bekommerde moeders in wild gedierte, ziekten en wat niet al voorstellen.

Maar meer nog wekt het boek ernstige gedachten over de opvoeding van de jeugdige afstammelingen, het kroost der geliefden, het verre nakroost van de zonen en dochteren, die in vorige eeuwen onder minder gelukkige omstandigheden in Indië hun brood of hun fortuin gingen zoeken. Wanneer zal veel ernstiger dan thans nog aan de opvoeding van die kinderen gedacht worden? Ik heb hier niet het oog op Batavia, Soerabaja, Samarang, waar de gelegenheden voor de opvoeding van kinderen door den verstandigen huisvader, de zorgende, vrome moeder slechts behoeven te worden aangevat; – ik denk aan al wat in Indië buiten die hoofdsteden ligt. En dan overwege men, dat kinderen in Indië geboren iets anders zijn, iets anders, wat dan ook, noodig hebben dan onze jongens en meisjes, die op hun zesde jaar naar de school voor meer uitgebreid lager onderwijs gaan, met de taschjes op den rug. Zouden zij welligt minder zijn, dan onze kinderen? Constance, de voordochter van den Resident is

de type van de indische afstammelinge, zoo als zij worden kan door opvoeding en levenservaring; EMMA, de dochter van den fabrikant is een niet minder juist beeld van het in de binnenlanden opgroeijende meisje, dat zich onmogelijk verheffen kan boven den sleurgang van het geestdoodende alledaagsche. Er is in het boek veel aangestipt, bijna onwillekeurig in de teekening aangebracht, dat spreekt van de behoefte aan eene gezonde opvoeding vooral van het meisje in Indië.

Hoe lang moet nog de verwijdering tusschen de europeesche en de indische vrouwen en meisjes blijven bestaan? Wordt het niet hoog tijd, dat die plaats make voor waardeering van elkanders aanleg en eigenaardigheden? En zou het zusterlijk zamenwerken van vrouwen, die zich bewust zijn van wat zij vermogen, wanneer zij door éénen geest bezield zijn, niet een zegen moeten worden voor de gansche indische maatschappij?

Het boek, dat mij aanleiding geeft, deze enkele regels vlugtig daar neêr te schrijven, ademt tevens een' christelijken geest, en dit doet mij denken aan de magt van de christelijke huismoeder, van de godvruchtige jonkvrouw. Moeders! Jonkvrouwen! Vrouwen, die familie in Indië hebt, zoudt gij niet eens uwe krachten gaan vereenigen, om iets te doen voor de meisjes in Indië, – nog iets anders, dan door het stichten van eene Hoogere burgerschool te verkrijgen is? Houdt het eens in gedachten, en laat ons er later toch vooral op terug komen.

Maart 1876. J. C. NEURDENBURG.

Geduld en bedachtzaamheid.

I mention all this for the purpose of preaching patience and caution, and I preach it against myself as much as against others, as a warning against exclusive theories.

Zeer te behartigen zijn bovenstaande woorden van MAX MÜLLER, vóór twee maanden geschreven in de voorrede van een belangwekkend boek van den zendeling van het Londensche genootschap W. W. GILL, bevattende de mythen en liederen van Mangaia, een der Hervey-eilanden. (1) Na gewezen te hebben op het gewigt van zulke overblijfselen, met tact en zonder vooroordeel verzameld, na herinnerd te hebben, dat nog vele streken onderzocht moeten worden, zoodat ons met luide stem wordt toegeroepen, wanneer wij geneigd zijn tot het opmaken van slotsommen »wacht wacht", gaat hij dus voort:

»Men heeft de twee antagonistische scholen, die ieder hare grondstellingen met eene soort van godsdienstigen ijver vasthouden: de eene aannemende eene dalende, de andere eene klimmende beweging in de ontwikkeling van het menschelijk geslacht; de eene bewerende, dat de geschiedenis van het menschdom noodwendig begint met een' staat van reinheid en eenvoudigheid, die trapsgewijze zwicht voor verdorvenheid, boosheid en woestheid; de andere met even veel verzekerdheid staande houdende, dat de eerste menschelijke wezens niet meer dan een sport boven de dieren konden staan, en dat hunne gansche geschiedenis één is met vooruitgang op den weg van hoogere volmaking. Ten aanzien van de godsdienst houdt de eene school vast aan een primitief vermoeden van iets dat boven den mensch is, 't heete dan supranatureel, transcendent of goddelijk. Zij beschouwt een kalm voortschrijden over deze jhoela (2) des levens, met de oogen ten hemel geslagen, als eene meer volmaakte vertegenwoordiging van de primitieve godsdienst, dan het zingen der Veda-hymnen, het brengen van joodsche offeranden of de meest ontwikkelde geloofsbelijdenissen. De andere begint met de zuivere dier-

---

(1) Myths and Songs from the South-Pacific, by the Rev. WILLIAM WYATT GILL, B. A. of the London miss. S. 1876.

(2) MAX MÜLLER geeft in eene uitvoerige noot de beschrijving van deze hangende bruggen, uit twee primitieve kabels en een tusschenloopend touw bestaande, langs welke de reiziger op hoogst gevaarlijke wijze, tusschen hemel en aarde slingerende, over snelvlietende bergstroomen moet trekken.

lijke en lijdelijke natuur van den mensch, en tracht aan te toonen, hoe de herhaalde indrukken van de wereld, waarin hij leefde, hem voerde tot feticisme, wat dit dan ook beteekende, tot het aanbidden van voorouders, van de natuur, van boomen en slangen, van bergen en rivieren, van wolken en meteoren, van zon en maan en sterren en het hemelgewelf en ten laatste, ten gevolge van wat eene natuurlijke vergissing genoemd wordt, van Een', die woont in den hemel daarboven.

»Er ligt in ieder van deze voorstellingen eenige waarheid; maar zij worden valsch door het generaliseren. De tijd is nog niet daar, waarschijnlijk zal die nooit komen, dat wij in staat zullen zijn, iets met zekerheid te zeggen omtrent den werkelijken aanvang van de godsdienst in het algemeen. Wij weten hier iets, en daar iets, maar al wat wij weten van de vroegste godsdiensten blijkt altijd eeuwen van voorafgegane ontwikkeling te vorderen.

»Sommigen verbeelden zich, dat het feticisme in allen gevalle niets vooraf vordert: zij zouden waarschijnlijk er geen bezwaar in vinden, aan sommige van de hoogere diersoorten het vermogen van fetiç-aanbidding toe te kennen. Doch weinige woorden zijn zoo ontbloot van wetenschappelijke bepaling als feticisme, eene uitdrukking, die het eerst populair geworden is door de geschriften van DE BROSSES. Laat ons aannemen, dat het beteekent eene soort van tijdelijke aanbidding van een of ander voorwerp, zoo als dit naar den inval van het oogenblik daartoe gekozen is: een' boom, een' steen, een' staak, een dier; – kan men dit dan een' primitieven godsdienstvorm noemen? Vooreerst: godsdienst is één, en aanbidding is één, en die twee zijn volstrekt niet noodzakelijk verbonden. Maar ook al waren zij dit, wat beteekent het aanbidden van een' steen, anders dan het uitwendig teeken van een voorafgaand geloof, dat deze steen meer is dan een steen, iets supranatureels, mogelijk iets goddelijks, zoodat de denkbeelden van het supranaturele en het goddelijke, in plaats van uit het feticisme te ontspruiten, doorgaans, indien niet altijd, daaraan voorafgaan? Het zelfde kan men zeggen van het aanbidden der voorouders, dat niet alleen de begrippen van onsterfelijkheid en van ideale eenheid van de familie voorop zet, maar in vele gevallen insluit het geloof, dat de geesten der overledenen waardig zijn de eer te ontvangen aan goddelijke wezens verschuldigd.

»Te beweren, dat alle godsdienst begint met feticisme, alle mythologie met het aanbidden van de voorouders, is niet minder dan valsch, voor zoo ver wij tot nogtoe kunnen nagaan. Er bestaat feticisme, voorouderenaanbidding, natuur-

dienst, 't zij van boomen of van slangen, van bergen of rivieren, van wolken en meteoren, van zon en maan en sterren, van het hemelgewelf; dit alles bestaat, en er is veel meer, waar wij de eerste ontwikkeling van godsdienstige ideën kunnen naspeuren, maar wat wij te leeren hebben is in de allereerste plaats: elke godsdienst, elke mythologie, elken vorm van godsdienstige vereering te onderscheiden, op zich zelven te bestuderen, ze te bespieden in opvolgende perioden van hunne opkomst en verval, ze na te gaan in verschillende lagen der maatschappij, en bovenal, ieder zoo veel mogelijk, in hunne eigene taal."

Op het beoefenen der talen dringt MAX MÜLLER bijzonder aan; wie zal dit verwonderen? En al weder zegt hij, wat hij in zijne voorlezingen over taal en over godsdienst heeft uit een gezet, dat de invloed, die de taal op de gedachten oefende veel verklaart van wat in de mythologie en in de godsdienst als onbestaanbaar met de rede schijnt.

»De Nemesis der onevenredigheid", zegt hij, »schijnt in alle nieuwe ontdekkingen te spoken. Sommige gedeelten der mythologie zijn godsdienstig, andere historisch, weer andere metaphysisch, nog andere poëtisch; maar de mythologie in haar geheel is noch godsdienst, noch historie, noch philosophie, noch poësie. Zij omvat deze allen te zamen onder dien bijzonderen vorm van uitdrukking, die natuurlijk en verstaanbaar is op zekeren trap, of herhaaldelijk voorkomende trappen van de ontwikkeling der gedachte en der taal, die echter na traditioneel geworden te zijn, dikwijls onnatuurlijk en onverstaanbaar wordt. Zoo ook zijn natuurvereering, boomenvereering, slangenvereering, voorouderenvereering, godenvereering, heroënvereering, feticisme, allen deelen van de godsdienst, maar geen van deze kan op zich zelf den oorsprong of de ontwikkeling der godsdienst verklaren, die al deze en vele elementen meer bevat in de onderscheidene phasen van hare ontwikkeling."

Het boek van GILL, zegt M. MÜLLER leert ons op nieuw, hoe voorzigtig wij moeten zijn; het geeft ons de resultaten van 22jarige waarneming, op de plaats zelve, met volkomene bekendheid van de taal des volks. »Het is waar, dat de godsdienst en mythologie van het polynesische ras dikwerf te voren behandeld zijn, doch eene van hare grootste bekoorlijkheden is, dat wij die in zoo vele verschillende vormen kennen. Ieder eiland heeft, om zoo te zeggen, zijn eigen godsdienstig en mythologisch dialect; en al hebben allen veel gemeen, wat dus oud moet zijn, zoo is er toch tevens eene groote plaatselijke en individuële verscheidenheid." Uit hoofde van hun

isolement hebben zich de overleveringen op de Hervey-eilanden, meer dan elders vrij gehouden van vreemde invloeden. Op zijne bekende wijze levert M. MÜLLER staaltjes van wezenlijke en van slechts schijnbare verwantschap met de mythologie van andere volken, waarbij hij o.a. zegt, dat de overeenkomst van twee mythen, bij verschillende volken, volstrekt niet de veronderstelling wettigt, dat de eene uit de andere ontstaan is, en dan eindigt hij als volgt:

»Wie zou met al deze onzekerheden voor zich, terwijl de grond onder onze voeten schudt, het wagen om, voor het tegenwoordige, volledige, systematische theoriën van mythologie of godsdienst te geven? Laat iemand, die meent, dat alle godsdienst begint met feticisme, alle vereering met voorouderenvereering, of dat de geheele mythologie overal verklaard kan worden als eene ziekte der taal, zijne krachten beproeven aan dit overzigt van het geloof en de overleveringen van Mangaia; en ondervindt hij, dat hij te kort schiet in de poging om zelfs zulk een klein segment van de godsdienst en mythologie der wereld binnen den naauwen kring van zijn eigen systeem op te sluiten, laat hij wachten met het vaststellen van regels, hoe de mensch, bij het opstijgen van een' lageren of het afdalen van een' hoogeren trap, gesproken, geloofd, vereerd moet hebben. Al had het boek van den Heer GILL slechts dit uitgewerkt, zoo zou het toch nog een van de nuttigste boeken van onzen tijd mogen heeten. Maar het bevat veel, dat op zich zelf in hooge mate de belangstelling zal wekken van hen, die gevoel hebben voor de kindsheid der wereld, en die niet hebben vergeten, dat het kind de vader is van den man; veel dat hen zal verbazen, die meenen, dat metaphysische opvattingen onbestaanbaar zijn met volslagen wildheid; veel ook, dat hen zal troosten, die zich overtuigd houden, dat God zich zelven niet onbetuigd heeft gelaten, zelfs onder de laagste verworpelingen van het menschelijk geslacht."

Het boek zelf bevat. »1. Scheppings-mythen. 2. Vergode menschen. 3. Astronomische mythen. 4. De daden van Māoei, den vuurgod. 5. Mythen van den kokosboom, den ijzerhoutboom, zwerftogten van Ono. 6. Ina, de toovernimf op reis. 7. Mythen van verschillenden aard. 8. De leer van de geestenwereld. 9. De onsterfelijkheid van de ziel. 10. Lotgevallen in de geestenwereld. 1o. Toovermannen en vrouwen. 12. Lijkredenen en lijkzangen. 13. Menschenoffers. 14. De jaargetijden, maan-phasen, enz."

22 Maart, 1876. J. C. N.

De Rijkjes op het noordelijk schiereiland van Celebes.

De toestand in de rijkjes aan de noordkust van Celebes is ver van geruststellend, en men vertelt zelfs, dat de aanval op Menado in verband stond met den oorlog op Atchin. Zoo zouden de prauwen, welke een of twee dagen na het gebeurde in de baai gezien zijn, bemand geweest zijn met volk van buiten. Was SJERIEF MANGHO eenigszins geslaagd, dan waren ongeveer 1000 man bereid om mêe te werken tot verdere moordtooneelen in de Minahassa. De leer van den Islam dringt te Gorontalo en alle andere plaatsen en rijkjes op eene schrikbarende wijze door, zoodat het hoog noodzakelijk is, dat de Regeering een bijzondere waakzaamheid laat houden. Dit laatste kan alleen geschieden door dikwijls stoomschepen langs de kusten te zenden, om bezoeken bij de vorsten af te leggen; terwijl dan van hen wederkeerig gevergd moet worden, om op bepaalde tijden te Menado te komen, ten einde den Resident een officieel bezoek te brengen. Wat voor zoover men weet nooit heeft plaats gehad, is nu na 26 Augustus 2 of 3 malen gebeurd, n.l. de vorsten van Kaidipan, Bolang-Itam en nog een ander zijn hier op verschillende tijden ongeroepen en onaangediend met 15 tot 20 prauwen en andere vaartuigen, goed bemand en bewapend, aangekomen; kwasie, om »hassil te betalen en bevestigd te worden". Dat de Regeering of haar vertegenwoordigers goed doen de vorsten niet te vertrouwen en hun handelingen te laten nagaan, bewijst het volgende: De vorst van Bolang Itam heeft 4 of 6 jaren in de gevangenis gezeten, is van moord en brandstichting beschuldigd en hiervoor veroordeeld. Hij wist echter te Ternate uit zijn verblijf te ontsnappen en naar zijn land terug te komen. De vorst van Bwool heeft zelf verklaard, dat hij niets over het grootste gedeelte van zijn Rijk te zeggen heeft, in alles den wil van SJERIEF ALI moet volgen, en verplicht is te dulden, dat in een kampong vlak bij zijn verblijf een eigen en niet de Nederl. vlag waait. Die SJERIEF ALI is zoo'n fanatieke Mohamedaan, als er weinig zijn; hij wordt overal als een Godheid behandeld. Hij, even als zijn zoon SJERIEF MOHAMMED, die ook te Bwool is, zijn gevaarlijke personen in de tegenwoordige tijdsomstandigheden. Het doel van het Gouvernement moet dan ook zijn, om met gepaste middelen zulke personen onschadelijk te maken.

(*Overgenomen uit de Nieuwe Rott. Cour. van* 20 *Maart* 1876.)

LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEÊRLANDSCH INDIË.

De Landweg uit de Minahassa naar Bolaäng-Mongondou. (1)

Een waar genoegen is het ons, u thans te kunnen mededeelen, dat wij de reis langs den landweg naar *Mongondou* hebben volbracht.

Onze wederwaardigheden op een uitstapje naar *Popo*, in de tweede helft van Februarij j.l. ondernomen, ten einde daar lieden te ontmoeten, welke dien weg gewoon zijn te volgen, zijn u reeds bekend. (2) Ook werd u reeds gemeld, hoe wij door een' officiëlen brief van den Heer Resident V. D. CRAB d.d. 10 April j.l. ons gedrongen zagen den togt, in die maand bepaald, uit te stellen. Op 6 Mei schreef ons de Resident wederom een'

(1) Bij dit reisverhaal raadplege men: »Verhaal eener reis naar Bolaäng-Mongondou, door N. P. WILKEN en J. A. SCHWARZ", Med. XI, blz. 1, e.v. en 225, e.v.; »Gedachten over het stichten eener zending in Bolaäng-Mongondou", door dezelfden, Med. XI, blz. 42, e.v. Het Heidendom en de Islam in Bolaäng-Mongondou." door dezelfden, Med. XI, blz. 255, e.v.; »Allerlei over het land en volk van Bolaäng-Mongondou.", door dezelfden, Med. XI, blz. 285, e.v. en »De taal in Bolaäng-Mongondou", door dezelfden, Med. XII, blz. 189, e.v. Voorts verdient vermeld te worden: »Mededeelingen omtrent de Alfoersche taal van N. O. Celebes, naar de opgaven van WILKEN, SCHWARZ, TENDELOO, BOOKER en WIERSMA uitgegeven door G. K. NIEMANN, in de werken van het Koninklijk Instituut voor T. L. e. V. v. N. I. (Zie Bijdragen IV, blz. 205, e.v., 399, e.v. V, 69, e.v., 195, e.v.). *Red.*

(2) Zie Bijlage 5.

brief, waarvan wij hierbij een afschrift voegen, ons meldende, dat, volgens een door Z. E. G. ontvangen schrijven van den Radja van *Bolaäng-Mongondou*, bij dezen en diens rijksgrooten geene bedenkingen bestonden tegen eene reis van heeren Zendelingen naar *Bolaäng* en *Mongondou*. Op een' van onzen kant aan den Radja geschreven' brief i.d. 14 Juni j.l., onze aanstaande komst hem berigtende, antwoordde hij ons i.d. 22 Junij, dat wij bij onze aankomst in *Mongondou* door den President-radja van *Mongondou* zouden ontvangen worden, en dat deze ons alle hulp zou verleenen, welke wij verder op onze reis mogten behoeven. Ook van deze brieven voegen wij hierbij een afschrift. Van den Majoor van *Tompasso* hadden wij de verzekering ontvangen, dat er van zijne zijde of van die zijner inferieure hoofden geene moeijelijkheden zouden in den weg gelegd worden aan mannen uit de negĕrijën *Popo* of *Mopolo*, die ons op onzen togt zouden willen vergezellen. Zoo maakten wij ons tot de reis gereed.

Den 15den Julij waren wij vóór den middag reeds te *Popo*, moesten daar echter wachten tot den volgenden dag, dewijl alle menschen in de tuinen waren, en wij eerst in den avond de lieden konden ontmoeten, die ons genegen waren te volgen. Dien avond was het huisje van het negĕri-hoofd vol menschen. Het was daar een druk gepraat over het dagloon, dat men voor zich bedong, over de twee landwegen naar *Mongondou*, over den weg dien *wij* zouden volgen. Ten laatste was men uitgepraat; alles was in orde, tien mannen zouden ons als gidsen vergezellen, waaronder twee, die dien weg dikwijls hadden gemaakt; den volgenden morgen ten zeven uur zouden wij ons op weg begeven. Maar het werd acht uur, en het werd twaalf uur, en nog zaten wij te wachten in het huisje van den Hoekoem-toewa, met onze

bagage om ons heen. Eerst over één uur kwam een van het tiental dragers aanzetten; spoedig daarop nog een; maar deze kwam ons berigten, dat hij koorts had gekregen, en dus te huis zoude blijven. Een derde zond ons de boodschap, dat hij rijst moest plukken, en dus niet kon komen. Het zag er fraai uit! Zouden wij wel kunnen vertrekken? De lucht was reeds rondom betrokken; in de verte hoorden wij in het gebergte de donderslagen rommelen. Alles werd intusschen gepakt, en nog vóór half drie vertrokken wij. Wel waren er van het tiental slechts zes gekomen; maar wij hadden gelukkig nog negen jongens bij ons, die nu flink dienst moesten doen. JOHANNES LANTANG, een gewezen tweede districtshoofd van *Sonder*, volgde ons ook, zoodat ons gezelschap uit achttien personen bestond.

Hadden wij in Februarij den weg gevolgd, die westelijk van *Popo* leidde door rijst- en maïstuinen, later met een' scherpen hoek zuidwaarts wendde, en over den berg (heuvel) *Kendem* of *Tontowoean* voerde naar de *Mojondok;* nu gingen wij direct zuidwaarts van *Popo*, trokken de *Pangian* over en eene kleine vlakte door, waar de bewoners van *Popo* gewoon zijn tuinen aan te leggen, en welke nu met jong houtgewas begroeid is. In deze vlakte trokken wij twee kleine stroomen over, de *Sapana* en de *Wakan.* Het pad in zuidwestelijke rigting volgende, kwamen wij in het digte woud, gingen langs de noord westelijke helling van een' heuvel (de *Koentoeng in Simbĕl*), en trokken de riviertjes *Toraoet* en *Sapana in Toraoet* over, welke door eene kleine vlakte stroomen, tusschen de twee heuvels, *Koentoeng in Simbĕl* en *Koentoeng im Batoe.* Steil stijgende liep het pad den *Koentoeng im Batoe* op, door eene smalle kloof, welke, ontstaan door de afkabbeling van het stroomend water in den berg-

wand, op haren bodem eene massa hoekige steenen en steentjes heeft, die daar het loopen moeijelijk en pijnlijk maken. Weldra echter vonden wij onzen weg in de glibberige klei langs de heuvelhelling en door de *Lopana i Lindangĕn* (vlakte der *Lindangen*), door welke verscheidene beekjes stroomen, die op de heuvelen aan onze regterhand hunnen oorsprong hebben, en later vereenigd in de *Rano i apọ* uitloopen. Van het dal klauterden wij de zuidooster helling van den *Koentoeng i Lindangĕn* op, volgden die een weinig, en daalden toen af naar de *Rano i apọ*, ter plaatse waar de *Mojondok* zich in deze hoofdrivier uitstort. Even vóór zonsondergang waren wij hier, na van *Pọpọ* uit 9 à 10 palen te hebben afgelegd. Een bad in de *Mojondok* verfrischte en reinigde ons tevens van een tal van lastige en walgelijke springbloedzuigers (1), die zich ongemerkt aan ons hadden weten vast te kleven. Een spoedig onder het geboomte opgeslagen afdak van boomtakken en de bladeren van rotan en den sehopalm (2) strekte ons tot nachtverblijf.

Den 17[den] Julij verlieten wij over acht uur 's morgens ons nachtkwartier, den weg in zuidwestelijke rigting nemende in de steenachtige en gladde bedding der *Mojondok*, welke wij nu en dan voor een paar minuten verlieten, om eene zandbank over te steken, maar dan weder korter of langer tijd volgden, meestal tot boven de knieën, soms nog dieper, door het water wadende. Ruim 2 paal van ons nachtverblijf verwijderd, kwamen wij aan een kanaal, door de Mongondouers gegraven, om het water van de *Mojondok* af te leiden in de *Tamboeon*, ter vergemakkelijking hunner vischvangst in

(1) Hirudo Zeÿlanica, Bl. (2) Arenga saccharifera.

de eerste rivier. Dit kanaal wordt genoemd *Ipasea i Mojondok* (*de afwijking der Mojondok*), terwijl de *Mojondok* van dit kanaal af tot aan de *Rano i apo* toe wordt geheeten *Mojondok rondorra* (de *eigenlijke*, of: de *ware Mojondok*). Tusschen de *Polangko* en de *Momalian tojaang* toonde men ons eene diepe kolk bij eene rots aan den westelijken oever der *Mojondok*, waarin men zegt, dat zich krokodillen ophouden.

Het was tegen den middag, dat wij halt maakten. Onze Poposche volgers waren stil geworden, geheimzinnig keken zij naar den oostelijken oever der rivier. Wij waren bij de *Watoe Nioetakkan*. De heidensche Minahasser en de Mongondouer (Heiden of Mohammedaan) koesteren hoogen eerbied en bijgeloovige vrees voor deze plaats. Ze is *kapěliian* (hoog heilig), de woonplaats der *Kasoeroean* (1) (d.i. veelspruitige) *Nioetakkan* en *Woelangkaes*, die beide nog eene plaats vinden in de *pareindengngan* der *walian* onder de *Tompakěwa*. *Pělii* (ongeoorloofd of verboden) is het in den omtrek dezer plaats hardop te praten, te kugchen, te niezen of rumoer te maken. Wie dit doet wordt overvallen door harden regen of hevig onweder. Wie de rots bestijgt, hem treft een ongeluk, hij wordt ziek, krankzinnig of sterft. Zij, die in de nabijheid dezer rots gewoon zijn rond te dwalen, vertellen, dat zij vaak daarboven op de koelintang hooren spelen of op de gong slaan, ook hebben zij daar dikwijls het gezang vernomen van menschen die *mapělii* (offeren). Ons had men bovendien nog veel interessants van deze rots te *Popo* verteld. De zijde daarvan naar de rivier gekeerd, zoo zeide men, was bekapt en van een opschrift voorzien. Een trap in de

(1) Over de goden, de offers, enz. in Bolaäng-Mongondou zie: Meded. XI, D. blz 255, c.v. *Red.*

rots uitgehouwen leidde onmiddellijk van den oever der rivier door eene steenen poort tot boven op de rots. En daar vond men een steenen rijstblok met inscriptie, overblijfselen van allerlei keukengereedschappen, steenen palen eener woning, eene flesch aan een bellatjaistruik (1) opgehangen, enz. enz. Al te maal zaken, wel geschikt om iemands nieuwsgierigheid te prikkelen; – vooral die *inscripties*.

En nu, de werkelijkheid? Tegenover ons zagen wij, tusschen het zwaar geboomte, een' rotswand uitsteken, steil, tot eene hoogte van welligt 200 of meer voeten, verweerd, met grijze, zwarte en groene plekken. Van dien, naar men zeide, in de rots uitgehouwen trap konden wij geen spoor ontdekken. De rots zelve rijst ook niet onmiddellijk uit de rivier op, maar is wel 100 of meer meters van den oever verwijderd. Met de binocle konden wij geen opschrift of iets, dat maar eenigszins naar letterschrift geleek, ontdekken. Toch wilden wij die heilige rots van naderbij opnemen. Wij klauterden daarom den oostelijken oever der rivier op, kropen, stijgende door het bosch tot aan den voet der rots.

„Dat hier is de keuken,” fluisterde de gids ons toe, met den blik op een rotsblok, waartegen wij stonden, en dat niets anders was dan een uitlooper van de hoofdrots.

„De keuken? waar is die? ik zie geen keuken.”

„Hier is de keuken. Deze steen.”

„Wie gebruiken dit tot keuken?”

„Zij lieden.”

„Wie? wie zijn zijlieden?”

„Wel, zijlieden.”

„Ik begrijp u niet.”

---

(1) *Curcas purgans*, Mdk.

Na eenig aarzelen luidde het antwoord, altijd op gedempten toon: „Wel, zij die daar verblijf houden."

Wij verstonden nu genoeg, en wisten het wel, dat de man geene namen zoude noemen. Dat rotsblok is dus de keuken van de geesten *Nioetakkan* en *Woelangkaes*, (man en vrouw). Niet verder klommen wij, maar bleven de terugkomst onzer jongens afwachten, die ons reeds vooruit waren gesneld naar boven, en ons ook wel naauwkeurig zouden vertellen, wat zij daar al of niet gevonden hadden. Nergens eenig opschrift, geen rijstblok, geene flesch of keukengereedschappen of overblijfselen eener woning. Zij zagen een' heuvelrug, welke zich in zuidoostelijke rigting uitstrekt, tusschen de *Mojondok* en de *Rano i apo*. Boven op de rots heeft men een plateau, van waar men schoone vergezigten heeft rondom; hier en daar is het bezet met boomen van een kwijnend aanzien. Door de uitstekende rotspunten hier en daar worden er echo's gevormd, hetgeen voorzeker niet weinig er toe heeft bijgedragen om dat gevoel van vrees en eerbied bij den inlander voor deze plaats te verhoogen, en mede voedsel heeft gegeven aan al de verhalen over die geluiden, stemmen en gezangen, die de menschen zeggen daar gehoord te hebben.

Nu wij daar niets gevonden hadden van wat men ons met zooveel ophef had verteld, verklaarden onze gidsen, dat al dat schoone gevonden wordt aan de andere zijde, omtrent acht palen verder bij de *Rano i apo*. Intusschen hadden zij ons *juist langs dezen weg* geleid, omdat wij hadden verklaard, dat wij de *Watoe Nioetakkan* met hare wonderen wilden zien, en zij die ons nu zouden aanwijzen.

Na ons middagmaal aan den oever der rivier genuttigd te hebben, zetten wij omtrent half drie den togt

voort, immer de bedding der *Mojondok* volgende. Bij de *Polimaan*, eene beek, die zich aan de oostzijde der *Mojondok* daarin stort, zagen wij eene groote, goed onderhouden sabowah (hut), omringd door een' tuin, waarin pisang- en papajaboomen, eenige groenten en kruiden geplant waren. Het bosch daar rondom was omgekapt. Het was eene hut van Mongondouers, die zich hier dikwijls langen tijd ophouden, maar nu de plaats voor eenigen tijd hadden verlaten, om elders in het bosch met jagt of vischvangst hun geluk te beproeven. Van hier af werd de bedding der *Mojondok* smaller, het water dieper. Vaak moesten wij nu onzen weg vinden heen en weder over stroomversnellingen, daarbij springende van het eene steenblok op het andere, van welke sommige boven en andere onder het oppervlak van den schuimenden stroom lagen. Tegen zonsondergang maakten wij halt op eene plaats, *Sisiwon* genaamd, waar twee groote sabowahs van Mongondouers stonden, die daar evenwel nu niet waren. De daarin heerschende morsigheid met onuitstaanbaren stank deed ons besluiten om voor ons nachtverblijf aan den tegenovergestelden oever een afdak te laten opslaan.

18 Julij, Zondag. Wij hielden dezen morgen eene korte godsdienstoefening, waaraan onze moerids met JOHANNES LANTANG deelnamen. Omstreeks twaalf uur werd de reis voortgezet. Wij begonnen met wederom de bedding der *Mojondok* te volgen tot aan de *Sisiwon*, eene beek, welke zich niet ver van ons nachtkwartier in de *Mojondok* ontlast. Hier wijkt de *Mojondok* oostelijk af; wij verlieten haar, volgden eenige oogenblikken de bedding der *Sisiwon* in zuidelijke rigting en gingen toen een pad op, dat in zuidwestelijke rigting over een heuvelachtig terrein in het digte bosch leidde. Een drietal

beekjes passeerden wij en een paar plaatsen, waar nog de overblijfselen gevonden werden van eene verlaten sabowah. Na omtrent vier of meer palen door het bosch gegaan te zijn, daalden wij in eene vroegere bedding der *Mojondok* af, welke thans geheel droog, met zand en steenen bedekt, op vele plaatsen met gras of struikgewas begroeid is. In het zuiden zagen wij digt bij ons den berg *Niilottan*. Sedert wij gisteren morgen de *Mojondok* begonnen te volgen hadden wij, behalve de *Nioetakkan*, geen bergen meer gezien. De oevers der rivier zijn met een digt woud bedekt, waardoor ons elk gezigt op bergen of heuvels, zoo die zich op korteren afstand der *Mojondok* mogten bevinden, belet werd. De bedding, die wij volgden, en wat wij van de oevers zien konden, was alles effen terrein tot aan de *Polimaan* toe. Van daar af tot aan de *Sisiwon* was de bodem een weinig stijgende.

De drooge bedding volgende, altijd in zuidwestelijke rigting, kwamen wij weder in de *Mojondok* teregt. Maar alles duidde aan, dat men tot digt bij haren oorsprong genaderd was. De bedding was hier eene enge kloof tusschen hooge bergwanden, met een aanmerkelijk verval en slechts zeer weinig water bevattende. Spoedig konden wij voor goed van deze rivier afscheid nemen, bestegen aan haren oostelijken oever den *Niilottan* in zuidoostelijke rigting, en hielden ons nachtverblijf op dezen berg, ter plaatse waar eene ruime sabowah stond, dienende tot verblijf voor de heen- en wedertrekkende lieden van *Popo*. Wij hadden het hier vrij koud.

Maandag ochtend (19 Julij) verlieten wij vroegtijdig onze rustplaats. De weg liep eerst nog stijgende langs de zuidoostelijke helling van de *Niilottan*, toen over den rug van den *Poelintja*, van waar men oostwaarts

tusschen het geboomte door een schoon gezigt geniet op de toppen der in de verte blaauwende bergen. Hier stond een afdak van sehobladeren door lieden van *Popo* gemaakt, die in deze omstreken ronddwalende, hetzij om wild te vangen of om damar of was te zoeken, hier kortelings hadden overnacht. Uit de daar aangebrachte teekens wisten onze volgers ons aanstonds te zeggen, hoeveel menschen hier hadden vertoefd. Drie in den grond gestoken sehobladen beteekenden drie personen in het algemeen, en drie kleine stukken gepunte bamboes, als pieken in een' tak gestoken, duidden aan, dat het drie volwassen mannen waren.

Den *Poelintja* afdalende, kwamen wij in de bedding van het riviertje van dien naam, eene enge kloof, weder in den bergwand. Op vele plaatsen was ze geheel versperd door omgevallen boomen; dan moesten wij bij den glibberigen wand naar boven krabbelen, den boom passeren, en aan de andere zijde ons weder naar beneden laten glijden. In het dal aan den voet van den berg waren onze gidsen enkele malen het spoor bijster, dewijl het riviertje daar zijnen loop veranderd had. Het verlatende, kwamen wij weldra aan de *Poïgar*, wier oostelijken oever wij eenige oogenblikken volgden langs een veel gebruikt pad, dat ons naar een' heuvel ten zuiden van den berg *Poïgar* voerde. Verrassend was ons hier het gezigt op het meer *Iloloi*, dat zich daar beneden vóór ons uitstrekte in zuidoostelijke en noordwestelijke rigting, omringd aan drie zijden door bergen, welke onmiddellijk van den meeroever oprijzen, en van hunnen voet tot aan den top niets anders toonen dan een digt woud. Het meer komt ons voor een weinig grooter dan het meer *Linow* in de Minahassa; het moet rijk zijn aan paling. Den voornaamsten toevoer van water ont-

vangt het uit de rivier *Poïgar*, welke ver in het zuidoosten uit het groote meer *Danaoe* haren oorsprong heeft, en, na door het meertje *Mokobang* haren weg te hebben genomen, aan de zuidoostelijke zijde het meer *Iloloi* in twee armen binnenstroomt, het aan de noordwestelijke zijde weder verlaat, ongeveer vijf à zes palen verder een' hoogen waterval vormt, en dan in noordwestelijke rigting voortstroomt tot aan hare monding in de zee van Celebes. Deze rivier maakt aan deze zijde de grensscheiding uit tusschen de *Minahassa* en het gebied van *Bolaäng-Mongondou*. Ofschoon nu het meer *Iloloi* volgens zijne ligging, even als de rivier *Poïgar*, zoowel aan de *Minahassa* als aan *Bolaäng-Mongondou* toebehoort, verklaart de vorst van *Bolaäng-Mongondou* het voor zijn domein. Aan niemand, noch uit *Bolaäng-Mongondou*, noch uit de *Minahassa* wordt het toegestaan in dit meer te visschen. Het wordt steeds bewaakt door eenige slaven van den Radja, die in eene groote sabowah aan de oostzijde gehuisd zijn, en voor de geregelde palingvangst hebben zorg te dragen. De oeverstreek aan die zijde is laag, op verscheidene plaatsen moerassig en met riet begroeid; in de open vakken tusschen het riet verlustigden zich scharen van wilde eenden. Over deze streek loopt het pad, langs de hut der slaven en door plekken in het bosch, welke wij met jong houtgewas bezet vonden, daar de bewakers hier hunne rijst- en maïstuintjes in miniatuur plegen aan te leggen.

Na tweemalen de *Modeag* en voorts de twee armen der *Poïgar* te zijn overgegaan, rustten wij een weinig, hielden ons middagmaal onder een' woudreus aan den oever der *Poïgar*, en volgden daarna verder het pad, dat ons tot het einde der vlakte aan de zuidzijde van het meer voerde. Nu ging het den berg *Lokoejoe* óp. Na het

doorworstelen van vele moeijelijkheden, verbonden aan de beklimming van steile bergwanden, waarvan sommige gedeelten loodregt staan, zoodat men daar alleen een' weg vindt door zich aan wortels en takken van boomen vast te klemmen en op te trekken, betraden wij eene kleine vlakte op den berg *Lokoejoe*, waar wij tusschen het hooge gras wederom de overblijfselen aantroffen van eene sabowah.

Stijgende en dalende ging het nu verder door het stille woud. Omtrent ten vijf ure waren wij ter plaatse, waar wij den nacht zouden doorbrengen, een vlak terrein ten westen van den berg *Madapolla*, *Lopana im Pogad* (vlakte van *Pogad*) genaamd. Voor de komenden en gaanden staat hier eene ruime sabowah op eene opengekapte plek in het bosch. In overvloed groeit hier eene plant, welke veel op de balsamien gelijkt, met oranjekleurige bloemen. Reeds meermalen hadden wij deze bloem op onzen weg ontmoet, bij de *Mojondok*, op den *Niilottan* en den *Poelintja*, doch nergens in zulk eene menigte als hier. Menschen van *Mongondou* hadden dezen middag hier een dankoffer na eene voorspoedig volbrachte wildvangst gebracht aan *Sangian* en *Daage*, twee geesten (man en vrouw), die in dit bosch in de nabijheid van het beekje *Pogad*, dat aan de westzijde der sabowah vliet, hun verblijf houden. In de pareindengngau der Tompakĕwa komen deze namen ook voor. In de hut was het vuur nog brandend, de gereedschappen bij het offer gebruikt lagen daar verspreid, terwijl aan de takken van een' boom de schedels der gevangen wilde varkens en hertzwijnen in guirlande waren opgehangen, als de zegeteekenen der gelukkige jagt.

Deze geheele streek, van *Popo-Minahassa* af, moet rijk zijn aan verschillende soorten van wild. Velen, uit de *Minahassa* zoowel als uit *Mongondou*, zwerven hier het gansche jaar rond op de wildvangst; wij zagen op onder-

scheidene plaatsen strikken, die men voor wilde varkens of koebeesten (anoa) (1) had gesteld. Wij zelve echter hebben niet veel van dezen rijkdom kunnen opmerken. Zaturdag ochtend kwamen twee onzer jongens ons berigten, dat zij een anoa de rivier (*Mojondok*) hadden zien oversteken; wij zelven zagen dien dag één wild varken, dat door onze komst tusschen het kreupelhout werd opgeschrikt; op den *Niilottan* troffen wij eene geheele kolonie apen aan, overigens nog drie malen een' van zijne makkers afgedwaalden aap; behalve nu en dan jaarvogels, was het eene zeldzaamheid zoo wij een' vogel hoorden of zagen. Sporen van wilde varkens en koeijen zagen wij intusschen in menigte op de zandbanken in de *Mojondok* en op vele plaatsen langs onzen weg.

Het ging ons op deze reis eveneens ten opzigte der menschen: schier overal langs onzen weg zagen wij de sporen van menschelijk leven, maar, behalve de vorstelijke slaven bij het meer, hebben wij op onzen geheelen weg van *Popo* af niemand ontmoet.

20 Julij. Het begin onzer reis dezen morgen was gemakkelijk, eene heerlijke wandeling in het bosch in zuidwestelijke rigting over de vlakten van *Pogad* en *Pakoeon*. Straks echter, na het riviertje *Bojajon* te zijn overgetrokken, begonnen wij den *Siniod* te bestijgen, dien wij aan de andere zijde moesten afdalen, ons pad vindende langs een' zeer steilen bergrigchel, zoo smal, dat er geen twee personen naast elkaâr staan konden, ter regter- en linkerzijde van ons een diepe afgrond met bruisende bergstroomen, de *Kotoeliddan* en de *Boekaka*. Aan de oostzijde verhief zich de *Mobangko*,

(1) *Sapi oetan* d. i. wilde koe of wild rund noemt men in de Minahassa de *Antilope celebica*, die op Zuid-Celebes *anoewang* heet, waarvan *anoa* eene verbastering is. *Red.*

aan de westzijde de *Toedoennon*. Omstreeks den middag waren wij aan den voet van den *Simod* en staken de *Kotoeliddan* over. Hier wachtten wij een weinig, terwijl een viertal onzer lieden vooruit ging, om aan het hoofd te *Popo-Mongondou* onze komst te berigten.

De *Kotoeliddan* verlatende, begonnen wij onmiddellijk met den *Mobangko* langs een steil pad te bestijgen. Aan de andere zijde daalden wij den berg weder af en passeerden drie riviertjes, de *Kolintama*, *Pontodon* en *Dajanen*. In het bosch aan de helling van den *Mobangko* voerde de weg ons over eene plek, waar het hooge hout was omgekapt, en nu ten deele hoog gras, ten deele jong houtgewas was opgeschoten. Daar vertoefden nog een paar maanden geleden eene menigte Mongondouers uit *Pontodon*, die in het vorige jaar, toen daar de cholera zoo velen ten grave sleepte, naar het bosch vlugtten, om zich voor de ziekte en de straffende geesten te verbergen. Het laatste gedeelte van onzen weg, ruim een halve paal ver, liep van de *Dajanen* af, door de rijst- en maïstuinen der Popoërs, welke tot aan de negĕri zich uitstrekten.

Tegen vier uur in den namiddag waren wij te *Popo*. (1) De menschen deden er al het hunne om ons het verblijf in hunne negĕri, naar hunne begrippen, zoo aangenaam mogelijk te maken. Steeds waren wij omringd door mannen, die ons hunne vreugde te kennen gaven over onze komst en hunne verbazing, dat wij dien landweg hadden gevolgd. Want, hoewel onze komst door den Radja was aangekondigd, het bleek ons hier, en later op iedere plaats waar wij kwamen telkens op nieuw, dat niemand het zich had kunnen voorstellen, dat wij ooit dien weg zouden hebben durven volgen. Hoe vaak

(1) Zie Med. XI p. 242.

hadden wij niet op de vraag te antwoorden: „Maar zijn de twee heeren toch waarlijk langs den weg van *Popo-Tompasso* hier heen gekomen?" Even verbazingwekkend, aan sommigen welligt nog meer, kwam het den lieden te *Popo* voor, dat wij de gevreesde *Watoe-Nioetakkan* hadden kunnen passeren zonder eenig ongeval: zonder regen, zonder onweder, en dat nog wel, terwijl wij daar zoo digt bij gingen, en eenigen onder onze volgelingen dien hadden beklommen. Dit was een onderwerp, waar men bij herhaling over sprak, en het bleef hun steeds een donker raadsel, tot dat op den tweeden dag een hunner wijsgeeren (een oude, slimme vogel) van dit ingewikkeld vraagstuk eene oplossing gaf. „Ja, zoo doen zij (d.i. de geesten): met ons arme lieden doen zij wat zij verkiezen. Zoo wij daar (bij de *Watoe-Nioetakkan*) een weinig leven maken, al is het maar kugchen of niezen, dan krijgen wij terstond regen en onweder. En met welke ongelukken straffen zij ons al niet, wanneer wij het wagen hunne verblijfplaats te beklimmen! Maar aan deze heeren hebben zij niets gedaan; zij durven hun niets doen, omdat zij de blanken eerbiedigen en vreezen. Maar ons, arme menschen van hier, straffen zij; zij hebben magt over ons; zij behandelen ons als hunne slaven. En wij zijn onmagtig. Wij kunnen niet doen als de heeren en hunne volgers gedaan hebben." Men was met deze oplossing bevredigd, er werd althans niet meer over dit raadsel te *Popo* gesproken. Te *Bolaäng* hoorden wij later nog eens over dit onderwerp door onzen gastheer, den President-radja van *Bolaäng* spreken; de man was even verbaasd over het geval als de lieden te *Popo*.

Des nachts waren wij ten huize van den Hoekoemtoewa, maar over dag in het huisje van een' man, FREDERIK genaamd, die, vroeger moerid bij Br. ULFERS,

sedert 1866 herwaarts is gevlugt. Deze heeft zich hier eene vrouw genomen, is tot negërischrijver verheven, geniet, als de beschaafdste en kundigste, de achting en liefde zijner dorpsgenooten. Hem zelven zagen wij niet, hij was toen naar *Bolaäng* naar den Radja; maar wij hoorden veel over hem. Men toonde ons bamboezen fluiten, door hem voor zijne leerlingen vervaardigd en schrijfplankjes, waarop het alphabet, een paar pantons, eenige spreuken en optellingsommen door zijne leerlingen waren geschreven, die hij des Zondags pleegt te onderwijzen.

Zonder dat *wij* er over begonnen, zeiden verscheidene menschen het ons, hoe zeer zij verlangden naar een' onderwijzer, die èn den kinderen èn den ouden velerlei zou willen leeren, en ook onderwijs in de christelijke godsdienst zou kunnen geven. Met het dorpshoofd, een oud man met twee vrouwen, spraken wij over het doel onzer reis. Deze betuigde ons ook zijnen wensch, dat er een onderwijzer in hun midden mogt komen. „Velen", zeide hij, „verlangen naar een' onderwijzer, en velen onder ons wenschen maar gedoopt te worden; want zij vinden geen kracht en troost meer in de gewoonten (d.i. in de godsdienst) onzer voorouders. Maar FREDERIK heeft gezegd, dat hij niet durft doopen, daartoe hebben alleen de pandita's magt. De magthebbenden in *Mongondou* hebben dikwijls getracht ons tot mohammedanen (*tou selĕm*) te maken, maar wij willen dat niet. Die godsdienst maakt de menschen niet beter, zien wij. De Mongondouers stelen vreeselijk, zij vermoorden elkaâr. Wij moeten hier alles altijd goed bergen, anders komen zij het stelen; onze vruchten komen zij onrijp weghalen; wanneer wij er niet op letten, plukken zij 's nachts onze padi of maïs in de tuinen. Daar is geen nut in die godsdienst, wij zouden daardoor maar slechter worden.

Daarom willen wij niet zoo als de magthebbenden in *Mongondou* het wenschen; en dezen durven ons hier niet dwingen, gelijk zij met hunne eigene onderdanen het gewoon zijn te doen; want zij zijn bevreesd, dat wij weder naar ons land in de *Minahassa* zouden wegvlugten. Wij willen gaarne een' onderwijzer; – „ja'n taan si tjolanokĕ ĕng kawasa" – maar de vorst slechts is magtig; d.i. al willen wij ook een' onderwijzer, wanneer de vorst echter geen' onderwijzer onder ons toelaat, dan durven wij er geen' te ontvangen.

Woensdag 21 Julij hielden wij te *Popo* rust en waschdag. De President-radja van *Mongondou*, die volgens het schrijven van den Radja, ons in *Mongondou* zou ontvangen en in alles bijstaan, was de vorige week juist naar *Bolaäng* gegaan. Wij schreven daarom twee brieven, een' aan den Panghoeloe van *Pasi*, die te *Pontodon* zijn verblijf houdt, en een' aan den Sadaha (1) te *Kotobangon*. De Panghoeloe te *Pontodon* wilde van onzen brief niets weten. Door den Radja was hij eenige dagen geleden in zijn werk geschorst, zonder dat er in zijne plaats een ander als tijdelijk vervanger was aangewezen. Onze brief werd van den geschorsten Panghoeloe naar den Sangadji (het negĕrihoofd) van *Pontodon* gebracht. Deze liet ons mondeling tot antwoord geven, dat hij ons niet te *Pontodon* wilde ontvangen, maar ons te *Kotobangon* (2) zou ontmoeten, „zoo was de hadat tanah" ('s lands gebruik). Gelukkig hadden wij in den brief aan den Sadaha onze respecten verzocht aan den Panghoeloe NAMOBG, den man, die in de residentsmissive d.d. 10 April j.l. wordt aangeduid als „de vóór vijf jaren verbannen rijks-

(1) Over den Sadaha zie: Med. XI. p. 234, e.v.
(2) Med. IX, p. 235 en 240.

groote, wiens terugkeer den Radja in een' staat van onrust bracht." Die groeten bezorgden ons eene zeer goede, gastvrije, beleefde ontvangst te *Pontodon*.

Den 22sten Julij vertrokken wij 's morgens tegen negen uur van *Popo*. Te *Pontodon* (1) werden wij bij den ingang der negĕri ontvangen door den Sangadji, die ons verder geleidde naar de ruime planken-woning van den geschorsten Panghoeloe. Daar wachtte ons Panghoeloe NAMOEG, in europeesche kleeding, en omringd door een groot aantal voorname en mindere hoofden; onder hen zat ook de geschorste Panghoeloe. Het huis was vol met toekijkers, mannen, vrouwen, slaven, kinderen, allen liepen in en uit, spraken, lachten of vochten met elkaâr. NAMOEG deelde ons mede, dat hij zich reeds reisvaardig had gemaakt om dien ochtend vroeg naar *Bolaäng* te vertrekken, maar, gisteren onze groeten van den Sadaha te *Kotobangon* ontvangen hebbende, had hij zijne reis uitgesteld, was naar *Pontodon* gekomen, om ons daar te ontvangen. Onder de gesprekken over onze reis en dien weg in het bosch, hadden wij eene goede gelegenheid om over het doel onzer reis te spreken, en eindelijk naar het gevoelen der daar aanwezige hoofden te vernemen ten opzigté der vestiging van zendelingen in hun midden. Allen zwegen; het was eene pijnlijke stilte na zooveel rumoer. Ten laatste nam NAMOEG het woord, en zeide: „Ja, dat moet de Radja weten. Hij alleen kan beslissen, of het volk onderwijs moet hebben of niet."

Na gegeten en koffij gedronken te hebben, zetten wij onze wandeling voort naar *Kotobangon*. Men is druk bezig deze negĕri te verplaatsen. Wij werden daar door

(1) Med. XI p. 241, e.v. (2) Med. XI, p. 246.

de hoofden van verscheidene plaatsen uit de nabijheid opgewacht in het huis van den Sadaha. Gaarne wenschten zij te weten wat onze plannen waren, waarheen wij wilden gaan, hoe lang wij hier wel zouden vertoeven. Onze mededeeling, dat wij hier niet langer dan hoogstens vier nachten zouden blijven en dan naar *Bolaäng* vertrekken, gaf hun blijkbaar eene groote geruststelling. Zij namen van ons afscheid, ons hunne hulp belovende, met menschen die wij op onze verdere reis zouden noodig hebben.

Den 23sten Julij gingen wij naar *Mojag*. (1) Deze negĕri werd sedert 1866 verplaatst, en is nog niet geheel weder opgebouwd. Met voorkomenheid werden wij hier ontvangen in het half voltooide huis van den Hoekoem-majoor. Men presenteerde ons koffij en inlandsch gebak met moleo-eijeren, en sprak onderwijl weder over onze reis. De Hoekoem-majoor zeide ons op beleefden toon, en de Sangadji stemde hem daarin volkomen toe: „De Heeren hebben eene moeijelijke reis gehad. Ja, dat de Heeren hier reizen en onze negĕrijën komen bezoeken begrijpen wij, maar dat de Heeren hier onder ons willen komen wonen, begrijpen wij niet. Waarvoor zou dat moeten dienen? Wij zijn geene *kafir*, wij zijn mohammedanen, en onze kinderen ontvangen mohammedaansch onderrigt; ander onderrigt willen wij niet, noch voor ons noch voor onze kinderen." Dat was duidelijk gesproken, zoo als wij het nog van geen der hoofden in *Mongondou* vernomen hadden, en het niet weder zouden vernemen.

Den 24sten Julij bezochten wij zes negĕrijën: *Kobo-besar*, *Kobo-ketjil*, *Pojowa-besar*, *Motoboi-besar*, *Matali-besar* en *Matali-ketjil*. (2) Van deze negerijën werden

(1) Med. XI, p. 246. (2) Med. XI, p. 241.

weder drie sedert 1866 verplaatst. Overal werden wij beleefd ontvangen. De Majoor van *Kobo-besar* geleidde ons op onze wandeling, en bracht ons naar *Kotobangon* terug, waar hij met ons het middagmaal gebruikte. Op onze wandeling hadden wij het druk met de beantwoording der vele vragen, door de hoofden tot ons gerigt over *Atjih*, *Turkije* en *Frankrijk*. Men wenschte gaarne te weten, of *Atjih* zich aan het Nederlandsch gezag onderworpen had, al of niet; of de Atjihnezen bij hunne aanvallen tegen de gouvernementstroepen zich van *europesche wapenen* bedienden, of eenvoudig *inlandsche wapenen* (lans, klewang, kris) gebruikten. Men vroeg veel over de magt en grootheid van *Turkije*, over NAPOLEON en zijne groote legermagt.

Maandag 26 Julij verlieten wij in den namiddag *Kotobongan*, namen onzen weg langs de negĕrijĕn *Lokoejoe*, *Biga*, *Pontodon*, *Bilalang*, *Passi*, *Bintaoe*, *Boeloed* en *Otam*. (1) De twee laatste negĕrijĕn werden sedert 1866 verplaatst. Te *Pasi* werden wij weder zeer voorkomend ontvangen door Panghoeloe NAMOBG, die daar dien dag gekomen was, ter begrafenis van zijnen oom, een' aanzienlijken heiden, die dien morgen was overleden. Ververschingen werden ons en onzen volgers hier aangeboden. Op den geheelen weg langs hadden wij heden, even als den 23sten en 24sten, ruime gelegenheid op te merken, hoe ongeregeld naar tijdsorde de lieden hier hunne tuinen hebben bewerkt. Naast een' tuin, waar men bezig is de rijst te plukken, ziet men eenen waar het rijstplantsoen eerst een of twee maanden oud is, en daar naast weder een' anderen waar de aren beginnen uit te komen; ginds een stuk grond, waar men eerst een'

(1) Med. XI, p. 241.

tuin begint te openen. Als oorzaak van deze ongeregeldheid gaf men ons op de *ziekte*, welke verleden jaar hier overal geheerscht heeft.

Te *Wangga* (1) overnachtten wij, vertrokken van daar den volgenden ochtend vroeg, en waren tegen den avond te *Solimandoengan*. Ook deze negĕri is sedert 1866 verplaatst. Het hoofd was juist dien dag naar *Bolaäng* gegaan; als plaatsvervanger trad nu bij onze ontvangst de oudste mannelijke inwoner op, om bevelen te geven en alles te regelen. Dewijl hier niemand van aanzien woont, was er ook in de geheele plaats noch een stoel noch eene tafel te vinden.

Woensdag den 28sten Julij bereikten wij in den namiddag tegen vier uur *Bolaäng* (2); wij werden ontvangen in het huis van den President-radja van *Bolaäng*, waar wij ook den Kapitein-laut van *Bolaäng* vonden. Nog dien avond brachten wij een bezoek aan den Radja, die thans in een nieuw, ruim en goed gebouwd planken huis zijn verblijf houdt. Het zag er op de voorgalerij, waar wij zaten, niet onaardig uit; wanden en zolder waren geolieverwd; langs den wand stonden gewone, gemakkelijke stoelen en schommelstoelen; tafels en knapen werden er niet gemist.

Donderdag morgen wilden wij ook den Djogoegoe en Kapitein-laut een bezoek brengen; doch naauwelijks had onze huisheer dit vernomen, of beide rijksgrooten kwamen bij ons. Blijkbaar wilde de Djogoegoe ons niet ten zijnent ontvangen, ten einde elk gesprek over het doel onzer reis te vermijden. Toen wij hem zeiden, dat wij hem gaarne een bezoek zouden brengen, had hij allerlei uit-

---

(1) Med. XI, p. 241.

(2) De berigten over het rijk Bolaäng-Mongondou (Med. XI, p. 284, e.v.) verdienen hier nagelezen te worden.

vlugten, zeide, dat hij direct naar den Radja moest, en den geheelen dag wel geen' tijd zou hebben om ons te ontvangen. Wij bezochten hem toch, overhandigden hem de fraai ingebonden woordenlijst (1), gelijk de Radja er vroeger eene ontvangen had. Hem verzochten wij den vorst onze groeten te brengen, met het verzoek, dat deze ons in de gelegenheid zoude stellen om hem *in vergadering met zijne eerste Rijksgrooten* (den Djogoegoe, President-radja van *Bolaäng* en Kapitein-laut van *Bolaäng*) te ontmoeten. De Djogoegoe beloofde ons aan het verzoek te zullen voldoen.

Daar wij den ganschen dag niets verder hierover vernamen, gingen wij dien avond den Radja eene visite brengen, zonder echter vooraf belet te laten vragen, want dan zouden wij belet hebben ontvangen. De Radja kwam buiten, gekleed in katoenen kabaai en sarong. Na de gebruikelijke groeten, zeide hij: „De Heeren moeten het mij niet kwalijk nemen, dat ik geen pantalon aan heb. Ik heb de schurft, en heb mij zoo even juist met medicijnen ingesmeerd, zoodat ik geen' pantalon kan velen."

Wij namen plaats. De Radja zette zich in een' gemakkelijken stoel, met de beenen opgetrokken.

„Hĕ, die schurft hindert mij erg. De Heeren gelieven het mij niet kwalijk te nemen, dat ik mij krabbe."

De sarong werd opgeligt, en de vorst ging aan het krabben van zijn regter been.

Wij bedankten voor de wijze, waarop wij door zijne tusschenkomst overal in *Mongondou* waren ontvangen geworden; maakten hem bekend, dat wij den 31sten

---

(1) Eene woordenlijst van de taal van Bolaäng-Mongondou, met hollandsche vertaling werd in 1866 door de BB. WILKEN en SCHWARZ geleverd. Een ex. werd door de Zendelingen den Radja aangeboden, tijdens zijn bezoek te Menado.

Bolaäng wilden verlaten, en verzochten hem om zijne hulp voor praauwen en roeijers bij ons vertrek. Dat alles was geheel naar zijnen zin; maar minder aangenaam was het hem, toen wij daarop hem vroegen, of de Djogoegoe hem ons verzoek van dezen morgen had overgebracht.

Na eenig wachten, antwoordde hij: „Ja. Maar waarvoor moet dat dienen? Wat is er toch nog te bespreken? De Heeren hebben het land immers gezien?"

„De Radja zal het zich wel herinneren, wat door hem aan ons te *Menado* gezegd werd, dat hij ons daar niet kon spreken, dewijl zijne Mantri's daar niet aanwezig waren. Nu zijn wij hier gekomen, om den Radja en zijne Mantri's te bezoeken, en ons zal het aangenaam zijn, in de gelegenheid gesteld te worden hier den Radja *in vergadering met zijne drie hoofdmantri's* te ontmoeten, om met hen die onderwerpen te bespreken, die wij zoo gaarne met den Radja te *Menado* hadden behandeld."

„Waarom toch moeten wij daar nog over spreken?"

Wij bleven op eene ontmoeting aandringen, en het werd bepaald, dat wij den volgenden morgen den Radja in vergadering met zijne drie eerste rijksgrooten zouden ontmoeten.

De vorst strekte nu het linkerbeen naar beneden uit, riep een' slaaf, en beval dezen het te krabben. Weldra waren vorst en slaaf bezig, zoo hard zij konden, te krabben. Het vorstelijk voorbeeld vond navolging bij den President-radja, die tegenover ons op eene bank was gezeten, zich nu in eene gemakkelijke houding schikte, en spoedig met zijnen vorst wedijverde in het krabben van kuiten, beenen, enz. Deden de lieden het met opzet? Het was zeer wel mogelijk. Daarom deden *wij*, als of wij er niet de minste notitie van namen, hoe walgelijk ons

die vertooning ook was. Wij bleven druk voortspreken over allerlei onderwerpen, verzochten ook om het *inlandsch wetboek* ter inzage te mogen hebben. Dit echter kon de vorst ons thans niet geven, daar het in *Mongondou* bij den Sadaha was.

Onder de vragen, die de Radja tot ons rigtte, was ook de volgende: „Gaat de *Toewan Radja wolanda* weleens naar de kerk?" Toen wij bevestigend daarop antwoordden, schudde de man met verbazing het hoofd, en hernam: „Zoo, dus gaat de *Toewan Radja wolanda* toch ook ter kerk?" Hij had zoo iets van den *Toewan Radja wolanda* blijkbaar nooit kunnen denken.

Het doorluchtige hoofd van de magtige *Kompania wolanda* (Nederlandsch Gouvernement) *onverschillig* omtrent het Christendom! Zou in dit vermoeden de slotsom vervat zijn zijner kennis van de *Kompania wolanda* in godsdienstigen opzigte?

Te huis gekomen deed de gastheer ons eenige vragen betrekkelijk scholen, het onderwijs dat wij plegen te geven, wat de menschen zoo al gewoon zijn in de kerk te gaan doen.

Vrijdag ochtend vroeg waren de President-radja en Kapitein-laut reeds bij den Djogoegoe; een weinig later vergaderden zij in het huis van den Kapitein-laut. Toen het echter tijd werd om naar het huis van den Radja te gaan, kwam onze gastheer ons berigten, dat de Radja ons liet verzoeken om eerst in den namiddag ten zijnent te willen komen, daar het nu te warm was. Dus werd de vergadering uitgesteld tot na den middag.

Des namiddags, terwijl wij gereed stonden te gaan, kwam onze gastheer ons zeggen, dat de Kapitein-laut ons naar den Radja zou geleiden, en hij dus zou geroepen worden. Maar de Kapitein-laut sliep (het was reeds

bij vijf ure), en niemand durfde den man wekken. Vreezende, dat wij welligt toch naar den Radja zouden gaan, zonder ons te storen aan den slapenden Kapitein-laut, kwam onze gastheer weldra weder bij ons met de boodschap, dat de Radja zich liet verontschuldigen: hij had koorts, en kon ons dus niet ontvangen.

De man had geen koorts, hij zat op zijne achtergalerij rustig vischnetten te herstellen met zijne slaven.

Toch konden wij, na die boodschap, niet bij hem gaan; de gemoederen zouden daardoor onnoodig getergd zijn geworden, en hetgeen wij met ons bezoek wenschten zouden wij toch niet verkregen hebben: eene ontmoeting met den Radja in vergadering met de drie eerste rijksgrooten. Langer onze terugreis uitstellen, om eene nadere gelegenheid af te wachten, ware nutteloos; op den eenen dag zou de Radja zich ziek melden, een andermaal een der Mantri's, bij beurte. De Djogoegoe had dien middag ook al last van kiespijn, waardoor hij zijn huis niet kon verlaten.

Dus vertrokken wij Zaturdag 31 Julij van *Bolaäng* per praauw naar *Poïgar*. De drie rijksgrooten begeleidden ons naar het strand. De Kapitein-laut was weder wakker geworden, bij den Djogoegoe was de kiespijn geweken. Ons vertrek heeft ongetwijfeld heilzaam gewerkt op den algemeenen gezondheidstoestand van het besturend personeel te *Bolaäng*.

Wij deden *Nonapan* aan, en bevonden, dat deze plaats geheel verloopen is; van de gansche nederzetting daar is nog maar ééne sabowah overgebleven. (1) Van de vroegere bewoners dezer plaats zijn velen naar *Mongondou*, anderen naar de *Minahassa*, anderen naar andere plaatsen teruggekeerd.

(1) Zie Med. XI, p. 243.

Van *Poïgar* uit bezochten wij op 2 Augustus *Nanassi*. (1) Ook deze plaats is verloopen. Vele huizen zijn daar verlaten en staan te verrotten, wier bewoners òf gevlugt zijn òf vermist worden. De verhouding tusschen de bewoners van *Nanassi* en die van vele plaatsen in *Mongondou* is sedert de laatste jaren niet meer van vriendschappelijken aard geweest. In het bosch bij *Nonapan* hebben Mongondouers een' man van *Nanassi* vermoord, en de Nanassiërs op hunne beurt daarna een' Mongondouer bij de monding der *Poïgar*. Thans hebben zij zoo grooten overlast van de Mongondouers, die daar gedurig komen rooven en steeds eene gelegenheid zoeken om Nanassiërs te vermoorden, dat velen gevlugt zijn. Alleen de vrees voor den hacil-aanslag en voor de geregelde werkzaamheden in de *Minahassa* houdt de overigen er van terug de rivier over te steken en zich in dit gewest te komen vestigen.

Op 3 Augustus vertrokken wij des ochtends vroeg per praauw van *Poïgar* naar *Amoerang*. Den 5den waren wij te huis.

Van ons vertrek uit *Popo-Minahassa* tot onze aankomst te *Poïgar* waren 16 dagen verloopen: 16 tot 31 Julij. De reis heeft ons in onze verwachtingen teleurgesteld. Ons is het niet gelukt te erlangen, wat wij daarmede beoogden. Toch zijn wij blijde de reis gemaakt te hebben, en onze ervaringen laten zich in de volgende punten zamentrekken:

1. Wij zijn thans bekend geworden met den landweg, waarover tot heden toe zoo uiteenloopende berigten tot ons kwamen. *Twee wegen* bestaan er over land van de *Minahassa* naar *Mongondou*. Beide wegen hebben tot

(1) Med. XI, p. 19 e.v.

uitgangspunt in de *Minahassa* gelijkelijk de negërijën *Popo* of *Mopolo* in het district *Tompasso*, en komen uit in de negëri *Popo* in *Mongondou*. De eene weg loopt door de bedding der *Mojondok* langs het meer *Iloloi*, de andere meer zuidelijk langs de *Rano i apo* over den berg *Sinajab*. De eerste weg is de kortste, maar de moeijelijkste, omdat men, daar langs gaande, in de bedding der *Mojondok* moet loopen en vrij hooge, steile bergen heeft te beklimmen. Dezen weg volgden wij, omdat wij de *Watoe Nioetakkan* wenschten te zien.

De andere weg (over den *Sinajab*) is langer, maar wordt gezegd veel gemakkelijker te zijn dan de eerste, daar men, dien volgende, over een vlakker terrein gaat, zeer weinige, en geen hooge bergen heeft te beklimmen. Hadden wij niet gewenscht den Radja met zijne rijksgrooten te *Bolaäng* te spreken, wij zouden langs dezen weg onze terugreis van *Mongondou* uit genomen hebben.

Wij weten nu, dat eene reis over den landweg van *Popo* of *Mopolo* uit langer duurt, dan men het ons eerst heeft gezegd. Eene onwaarheid is het, dat de inlanders ooit die wegen in twaalf uren hebben afgelegd. Zoo zij grooten spoed maken, en geen zware lasten met zich voeren, dan zijn zij *twee dagen en ééne nacht* onder weg; gewoonlijk echter *drie* of *vier dagen*. Zekerlijk is er een goede weg aan te leggen van de *Minahassa* naar *Mongondou*; maar zoo lang die weg er niet is, zal eene reis naar *Mongondou* over land voor een' zendeling steeds met groote bezwaren gepaard gaan. Hij kan dien weg alleen volgen, wanneer het niet regent. Zoodra hem eene flinke regenbui treft, moet de reiziger den togt staken, want de riviertjes en beekjes, die anders zoo gemakkelijk over te trekken zijn, zwellen, de strooming wordt hevig, het doorwaden vaak gevaarlijk. Hij moet

zijne toevlugt zoeken op een' heuvel of eenig ander hooger gelegen terrein, en daar geduldig afwachten tot dat de regen eenigen tijd heeft opgehouden, ten einde weder zijnen togt te kunnen vervolgen. Op die wijs is het niet te verwonderen, dat de reis eene volle week of nog langer kan duren. Wij hebben het op onzen togt uitnemend getroffen; van dat wij *Popo-Minahassa* verlieten tot onze aankomst te *Popo-Mongondou* heeft het noch op onzen weg, noch in het gebergte, waar de bronnen der door ons overgetrokken stroomen gevonden worden, geregend.

De toestand der wegen maakt het noodwendig, dat de zendeling de reis met een *groot gevolg* doet. Zoo wordt de reis *financieel kostbaar*, terwijl het hem als *particulier* – d. i. iemand die niet is hoofd of ambtenaar – toch meesten tijds veel moeite zal kosten om het noodig aantal menschen te vinden, die hem volgen.

Door de bekendheid met den landweg zijn wij thans overtuigd geworden van de nutteloosheid eener vestiging te *Popo*, *Mopolo* of *Pontak*, met het oog op *Mongondou*. Op eene dier plaatsen zijnde, zal de zendeling, ook bij den grootsten ijver voor zijne taak en de warmste belangstelling in het volk van *Mongondou*, niet genoegzaam zich tot de bevolking van *Mongondou* kunnen in rapport stellen.

2. In *Mongondou* zijnde, hebben wij weder goede gelegenheid gehad om den invloed van het mohammedanisme daar op te merken. De Imâm SAFI, die grooten invloed heeft gehad in *Mongondou*, omdat hij langen tijd den Radja in zijne magt had, heeft reeds lang dien invloed verloren, zoodat hij sinds October 1874 *Mongondou* heeft verlaten en naar *Kotaboenan* is verhuisd, waar hij zich thans nog bezig houdt met handeldrijven, en zich, naar zijne verklaring, gereed maakt om naar *Mekka* af te reizen.

Wat de eigenlijke oorzaak geweest is dezer verandering, is ons onbekend gebleven; men sprak niet gaarne over den Imâm met ons. Door zijne magt op den Radja zijn er, gedurende zijn verblijf in *Mongondou*, velen tot den Islam overgegaan. Het aantal langgar's (mohammedaansche lagere scholen) werd, op zijnen raad, vermeerderd; te *Bolaäng* en *Kotobangon* werden er groote masigits (moskeën) gebouwd, en geheel van hout; in enkele negĕrijën zijn er geen varkens meer te zien.

Het aantal heidenen in *Mongondou* blijft intusschen tot heden toe nog groot: er zijn negĕrijën – zooals *Otam*, *Wangga*, *Doemoga* en nog meer, – waar nog bijna alles heidensch is. In vele andere *groote* negĕrijën is nog niet de helft der inwoners tot den Islam overgegaan, en daaronder nog vele aanzienlijken.

Op Vrijdag 23 Juli waren er niet meer dan 21 personen (mannen) in de masigit te *Kotobangon*, de eenige plaats op de gansche vlakte van *Mongondou*, waar de Vrijdagdienst wordt gehouden; en te *Bolaäng* op 30 Juli slechts 10 mannen en 2 vrouwen.

De man, die thans voor de propaganda in *Mongondou* waakt en werkt, is een oude Arabier, die zich *Toewan Sjarif* laat noemen, en te *Mojag* zijn verblijf houdt. Aan zijnen invloed hebben wij die duidelijke verklaring van den Hoekoem-majoor en Sangadji te *Mojag* te danken gehad.

3. De ontvangst ons te beurt gevallen in alle negĕrijën in *Mongondou* was goed. De Radja had overal berigt gegeven van onze komst en bevelen omtrent de ontvangst. Wij hebben echter geen reden om daaruit te besluiten, dat de Hoofden ons genegen zijn, en onze vestiging binnen hun gebied gaarne zouden zien. Enkele gevallen toonden ons duidelijk, dat, althans sommige Hoofden niets met

ons te maken wilden hebben. De *President-radja van Mongondou*, die ons, volgens het schrijven van den Radja, moest ontvangen, was eenvoudig naar *Bolaäng* gegaan, en heeft zich in het geheel niet aan ons vertoond; het negĕri-hoofd van *Solimandoengan* deed hetzelfde; te *Pontodon* waren de hoofden geenszins van plan ons te ontvangen, maar zij werden daar gunstiger voor ons gestemd door toedoen van Panghoeloe NAMOEG, die ons èn te *Pontodon* èn te *Kotobangon* èn te *Pasi* steeds zeer voorkomend heeft behandeld.

Op onze vragen ten opzigte der eventuele vestiging van zendelingen in *Mongondou*, ontvingen wij van het Hoofd te *Popo* (maar deze was geen Mongondousch Hoofd) een gunstig antwoord, met bijvoeging echter: „de Radja alleen is magtig"; van de Hoofden te *Mojag* een zeer duidelijk antwoord in ongunstigen zin; van de Hoofden op andere plaatsen òf *een zwijgen*, òf: „dat moet de Radja weten, hij alleen is magtig". Hoe de Radja en zijne drie eerste rijksgrooten het aangelegd hebben om elk bepaald gesprek met ons te vermijden, deelden wij hierboven reeds mede.

De *Djogoegoe* is gedecideerd tegen eene vestiging van Europeanen binnen het gebied van *Bolaäng Mongondou;* hij oefent grooten invloed uit op den Radja, en daardoor op het geheele bestuur, maar gaat daarbij politiek te werk, houdt zich immer op den achtergrond, en weet uitnemend te zwijgen. De *President-radja van Bolaäng* deelt geheel in zijne opinie, bezit evenwel niet de schranderheid of de noodige zelfbeheersching van zijn gevoelen en wenschen te kunnen verbergen. Op een' avond, dat onze jongens eenige liederen zongen, omringd door eene menigte menschen van *Bolaäng*, welke door het gezang aangetrokken kwamen luisteren, begaf de President-radja

zich tot hen met de vraag: „Wat zingen jelui toch? Zeker bezingt gijlieden nu al de komst van een' controleur in ons midden, hë? Ja, ik ken jëlui gewoonte wel." Met JOHANNES LANTONG over scholen en onderwijs sprekende, zeide hij tot hem: „Maar wat voor nut trekt gijlieden en uwe kinderen van die menigte scholen en van al dat onderwijs? Hebt gijlieden door al dat onderwijs nu de magt geleerd om het Nederlandsche Gouvernement (Kaparentahan Wolanda) te bestrijden?" Op het antwoord: „Het Gouvernement is magtig, wij kunnen het niet bestrijden; maar daarvoor ontvangen wij met onze kinderen ook geen onderwijs," voegde hij hem toe: „Nu, dan denk ik, dat het onderwijs ook niet veel geeft. Als men daardoor leert, hoe het Nederlandsch Gouvernement te bestrijden, dan zou ik wel scholen willen hebben."

Even als de Radja gedurende eenigen tijd zijne zonen naar *Menado* ter school heeft gezonden, zou hij ook wel gaarne zijne twee zonen ter school laten gaan, doch liefst zonder eenige betaling of onkosten. Daarom presenteerde hij aan ieder onzer een' hunner. Van de oprigting eener school, van de vestiging van onderwijzers in *Bolaäng Mongondou* wilde hij echter in het geheel niet spreken.

De *Kapitein-laoet van Bolaäng*, SAM THOMAS genaamd, is geen Bolaäng-Mongondouer, doch woont sedert lang in dit rijk. Te *Kema* is hij geboren, was daar christen burger, in *Bolaäng Mongondou* is hij mohammedaan geworden, heeft daar het vertrouwen van den Radja weten te winnen, bekleedde sedert vele jaren het ambt van *djoeroe-toelis radja* (secretaris van den Radja), oefent door zijne meerdere beschaving en kennis invloed uit èn op den Radja èn op de hoofden, treedt dikwijls op als de woordvoerder van Radja en rijksgrooten bij de behandeling van rijksaangelegenheden voor den Resident van *Menado*,

en is in 1874 verheven tot den rang van *Kapitein-laoet van Bolaäng*. Dit laatste is een bewijs niet alleen van zijnen invloed, maar vooral van zijne onmisbaarheid voor Radja, Djogoegoe en President-radja, die anders nimmer zulk eene inbreuk zouden hebben gedoogd op de landsgebruiken, volgens welke hem dit hooge ambt niet toekomt. Door zijne verheffing telt hij thans onder den adel en aanzienlijke hoofden in *Bolaäng Mongondou* vele vijanden, die hem, als niet van adel en als vreemdeling, dezen hoogen rang niet waardig keuren en benijden. Of hij nu onverschillig, of gunstig, of ongunstig gestemd is, ten opzigte der vestiging van zendelingen in *Bolaäng Mongondou*, heeft hij aan ons niet doen blijken. Ons zal het niet verwonderen, bijaldien hij grootendeels van hetzelfde gevoelen is als de Djogoegoe en President-radja.

4. Velen uit het volk zijn gunstig voor onze vestiging in hun midden gestemd. Zij vormen zich, men weet al niet wat voor, scheeve voorstellingen omtrent onzen invloed en onze magt, waarvan zij verwachten: de afschaffing der slavernij, het ophouden van drukkende lasten, materiële voordeelen in velerlei opzigten, zooals bevrijding van noodzakelijke werkzaamheden, goed betaalde betrekkingen, goedkoope lijnwaden, enz. Worden hunne verwachtingen spoedig vervuld, dan zullen zij zich daarover verheugen en er de voordeelen van plukken; maar zij zullen er zich wel voor wachten tot ons te komen, of zich bij ons aan te sluiten, zoolang hunne Hoofden dit niet eerst hebben gedaan. Zien zij hunne hooggespannen verwachtingen in eenig opzigt niet spoedig vervuld, of bemerken zij, dat wij aan hunne vooroordeelen niet toegeven, dan zullen zij ons met wantrouwen gadeslaan, weldra ons den rug toekeeren, en zich gaarne door hunne Hoofden tegen ons laten gebruiken.

Meestal vervoegde de kleine man zich bij onze jongens of JOHANNES LANTANG, somtijds kwam men ook direct tot ons. Medicijnen waren steeds zeer gezocht, men vroeg er ons – zoowel aanzienlijken als geringen – gedurig om. Te *Solimandoengan* brachten laat in den avond een man en eene vrouw hunne dochter tot ons, een meisje van 14 of 15 jaren, dat aan waterzucht leed. Daarvoor hadden wij geene medicijnen bij ons, maar wij raadden het gebruik van gewone roode uijen aan, daarbij de noodige aanwijzing toevoegende voor de toebereiding en aanwending. De moeder ging met de dochter weg; de vader echter bleef staan wachten. Wij herhaalden hetgeen wij reeds zeiden; hij bleef nog wachten, zeide eindelijk: „Dat maar?" – „Ja, gij verstaat ons toch wel?" – „Jawel. Maar moet er niets bij gedaan of gesproken worden?" – De man ging onvoldaan heen, onzen raad wantrouwende; hij had verwacht van ons eene bezweringsformule of eene nieuwe soort van tooverij, en wij gaven hem niets dan een eenvoudig huismiddel.

5. De gevallen van diefstal en moord zijn naar de berigten, die wij inwonnen, sedert 1866 niet verminderd, maar wel in erge mate toegenomen. Dat *Nonapan* geheel, en *Nanassi* voor het grooter deel verloopen is, vindt daarin zijn' grond. De Radja en andere magthebbenden bekommeren zich niet veel om dien toestand. Of zij er hun voordeel van trekken, durven wij niet zeggen.

6. Landbouw, industrie, handel worden nog immer gedrukt door de wetten en gewoonten van het land, als ook door het nomadisch leven, dat velen zoo gaarne leiden. Goede huizen zijn voor verre de meesten, om niet te zeggen voor *allen*, slechts weelde-artikelen, die zij zeer goed kunnen en willen missen, waarop zij ook niet veel prijs stellen. Een bewijs daarvan ziet men uit het feit,

dat de menschen uiterst weinig zorg dragen voor het onderhoud hunner huizen. De huizen, die in 1866 nog geheel nieuw, of wel nog in aanbouw waren, zijn thans reeds *alle oud* geworden, zien er verwaarloosd uit, vele zijn reeds geheel onbewoonbaar, zijn vervallen, staan te verrotten. Het huis van den Djogoegoe te *Bolaäng*, dat in 1866 nieuw was, en er zoo goed uit zag, wordt nu door hem, ja nog bewoond, maar staat reeds te vervallen. Het groote planken huis van den radja te *Kotobangon*, in 1866 nog in goeden staat, is nu reeds onbewoonbaar, terwijl men bezig is voor hem daar een ander huis te bouwen. Het nette huis van SAM THOMAS te *Kotobangon*, dat in 1866 geheel nieuw was, deelt geheel in het lot van de vorstelijke woning. Nog meer voorbeelden konden wij opnoemen, maar waartoe dat?

Hoe spoedig men in *Bolaäng Mongondou* er toe overgaat om gansche negĕrijĕn te verplaatsen, is boven reeds gebleken.

Wij voegen aan ons verslag een *schetskaartje* toe. Hoe onvolledig en gebrekkig het is, behoeven wij niet aan te toonen. Voor ons heeft het geen andere verdienste, dan dat het de rigting aanwijst van den weg, dien wij van *Pọpọ-Minahassa* tot *Pọpọ-Mongondou* hebben gevolgd, de stroomen en beekjes en bergen aangeeft, die wij gepasseerd zijn, en, vergeleken met GRAAFLAND's schoolkaart, geeft het approximatief voor den afstand, door ons tusschen beide negĕrijen afgelegd, 60 à 65 palen.

In woorden uit het dialect der Tompakĕwa, in dit schrijven voorkomende, hebben wij onder sommige klinkers een punt (.) geplaatst, tot aanduiding van den *scherpen klinker*, die in dat dialect vaak voorkomt. Zijne uitspraak is voor vreemdelingen moeijelijk, zij heeft veel overeenkomst met die van den laatsten klinker in Maleische

woorden, welke met een ق worden gesloten, zooals in anaq en masoq; bij het uitspreken wordt de adem slechts half uitgeblazen, en dan onmiddellijk eenigszins opgehaald. *Popo*, zonder scherpen klinker uitgesproken, beteekent *tuinhut op palen;* met den scherpen klinker (*Pọpọ*) beteekent het *kokosboom* of *kokosvrucht*, en dit is ook de naam der negĕrij. *Polo*, zonder scherpen klinker uitgesproken, beteekent *het opwekken*, *het opstaan van een' slapende*. *Polọ*, de laatste *ọ* scherp uitgesproken, beteekent: *het afnemen*, *het verminderen* (namelijk van wat te veel is), en daarvan is afgeleid de naam der negĕrij *Mopolọ*. Uit beide voorbeelden blijkt tevens, hoe belagchelijk en onverstaanbaar iemand bij het spreken van dit dialect kan worden, die op de uitspraak dier scherpe klinkers eenvoudig geen acht geeft.

J. ALB. SCHWARZ.

A. DE LANGE.

Bijlage 1.

Copij. *Menado*, 6 Mei 1875.

Ten vervolge op mijn schrijven van 10 April j.l. La. F. heb ik de eer UEw. kennis te geven, dat volgens een' gisteren bij mij ontvangen brief van den Radja van *Bolaäng-mongondou*, bij hem en zijne rijksgrooten geene bedenkingen zijn tegen eene reis van Heeren zendelingen naar *Bolaäng* en *Mongondou*, maar dat hij tegen eene vestiging in dat rijk dezelfde bezwaren heeft, die hij in 1871 heeft voorgebragt, op welke zoo als UEw. bekend is, 's Gouvernements beschikking volgde, waarbij aan het Hoofdbestuur van het Nederlandsch-zendelinggenootschap is in overweging gegeven, af te zien van het denkbeeld tot plaatsing van zendelingen in genoemd rijk.

De Resident van *Menado*,
(w.g.) VAN DER CRAB.

Aan de zendelingleeraren
J. A. T. SCHWARZ en A. DE LANGE.

Bijlage 2. *Sonder*, 14 hb. Juni 1875.

Toewan Padoeka Radja jang tĕrhormat,

Adapon Toewan Bangsawan Resident *Manado* soedah chabarkan pada kami, bahoewa olih Toewan Radja tĕlah dibalas risalet Toewan Resident, sĕrta diwartakan, bahoewa dĕri fihaq Toewan Radja dĕngan sĕgala Mantĕrinja tijada barang katagahan apa-apapon akan pĕrdjalanan Toewan-toewan Pandita dĕri *Minahassa* ka-*Bolaäng* dan *Mongondou*.

Maka djadilah mĕnoeroet boenji soerat Toewan Radja kapada Toewan Bangsawan Resident, bahoewa sakarang ini Toewan DE LANGE jang tinggal di-*Tanawangko* dĕngan beita ini hĕndaq mĕnggenapkan nijat kami sĕrta boewat pĕrdjalanan pĕrgi ka-*Mongondou* dan *Bolaäng*. Manakala

tijada barang kapelehan apa-apa, maka kadoewa kami hĕndaq bĕrangkat dĕri *Amoerang* pada pĕnghabisan boelan ini - boelan Joeni -, ikot djalan dĕri nagĕri *Popo* di-kaparentahan Toewan Majoor *Tompaso* datang di-nagĕri orang *Tompaso* rapat *Pontodon* di-karadjaän Toewan Radja *Mongondou*.

Maka sĕdang kami chabarkan sama Toewan Radja nijat kami ini, maka kami minta Toewan hĕndaq mĕmbĕri bagi kami sĕgala toelongan jang patoet itoe, mĕnoeroet kawasa dan pĕrtsohbatan Toewan, lagi tantoekan sĕgala orang, bajik jang haros hentar, baik jang haros ikot kami; sopaja dĕngan nimat Maha besar Toehan Allah kami dapat bĕrdjalan di-*Mongondou* dĕngan santaoesa, sĕrta toeron ka-*Bolaäng*, lagi bĕrtĕmoe dĕngan Toewan Radja dan Toewan Djogoegoe.

Maka dĕngan bĕrkat Allah Taäla kami harap akan sampei di-nagĕri orang *Tompaso* dĕkat *Pontodon* di-antara 3 hb. Joeli sampei 6 hb. Joeli.

Maka dĕngan limpah hormat dan salam pada Toewan Radja sĕrta Toewan Djogoegoe, lagipon dĕngan pĕngharapan bahoewa kami pada antara boelan Joeli akan dapat bĕrtĕmoe dĕngan Toewan dĕngan santaoesa dan sĕgala bajik, maka ditamatlah risaletkoe ini.

Hĕndaqlah kiranja Maha bĕsar Toehan Allah jang bĕrrachmat mĕmbĕrkati Toewan basĕrta saisi-roemah Toewan dan sagĕnap kaparentahan Toewan di-*Bolaäng* dan *Mongondou*.

Inilah mintaänkoe adanja.

Tsohbat Toewan jang toeloes,

(w.g.) J. A. T. SCHWARZ.

Het adres buiten luidde:

Kapada
Toewan jang tĕrhormat
Toewan *Padoeka Radja*
jang mĕmegang kaparentahan dikaradjaän
Bolaäng-Mongondou.

In het hollandsch vertaald, luidt deze brief:

Sonder, 14 Junij 1875.

Zijne Hoogheid Mijnheer de Radja!

De edele Heer Resident van *Manado* heeft ons medegedeeld, dat Zijn Ed's brief door Mijnheer den Radja is beantwoord met het berigt, dat van de zijde van Mijnheer den Radja en zijne Rijksgrooten geene enkele verhindering bestaat ten opzigte der reis van Heeren Pandita's van de *Minahassa* naar *Bolaäng* en *Mongondou*.

Zoo dan, ingevolge den inhoud van den brief van Mijnheer den Radja aan den edelen Heer Resident, wenscht de Heer DE LANGE, die te *Tanawangko* woont, met mij ons voornemen te vervullen, door eene reis te maken naar *Mongondou* en *Bolaäng*. Bijaldien er geene enkele verhindering komt, zullen wij beiden van *Amoerang* vertrekken tegen het einde dezer maand, de maand Junij, den weg volgende van de negĕri *Popo* in het gebied van den Majoor van *Tompasso* naar de negĕri der Tompassoërs digt bij *Pontodon*, in het rijk van Mijnheer den Radja van *Mongondou*.

Terwijl wij dit ons voornemen u melden, verzoeken wij u, ons alle gepaste hulp te willen geven, naar uwe magt en vriendschap, tevens de menschen te willen aanwijzen, zoowel die ons geleiden, als die ons volgen moeten; opdat wij door de genade van den Heere God in vrede kunnen reizen in *Mongondou*, naar *Bolaäng* afdalen en Mijnheer den Radja en Mijnheer den Djogoegoe ontmoeten.

Met Gods hulp hopen wij in de negĕri der Tompassoërs bij *Pontodon* aan te komen tusschen 3 en 6 Julij.

Met een' overvloed van eerbiedsbetuigingen en groetenissen aan Mijnheer den Radja en Mijnheer den Djogoegoe, tevens in de hoop, dat wij in de maand Julij Mijnheer

zullen ontmoeten in vrede en gezondheid, worde deze mijn brief besloten.

Moge de barmhartige Heere God U zegenen met Uw huisgezin en geheel uw gebied in *Bolaäng* en *Mongondou.*

Dit is mijn verzoek.

Van Mijnheer de opregte vriend,

J. A. T. SCHWARZ.

Bijlage 3. *Bolang*, 22e Junij 1875.

Kapada
Toewan jang Terhormat
Toewan Pandita
di
Sonder.

Soeratnja toewan tanda 14 hb. Junij jang berdjalang ini, soeda koe menarima dan mengartie warta boenjinja.

Maka ternjatalah, bahoewa pada wakhtoe Kasampejan toewan-toewan Pandita di *Mongondo*, hendakh bertemoe dengan President jang ada memegang parentah disana, sopaja segalah Kahendakh oleh jang mana terminta derie pada perdjalanan toewan-toewan Pandita itoe, sampat dapat pertoelongan demikijenlah adanja.

Koentjikan dengan banjakh hormat dan tabea pada toewan derie bejta.

Padoeka Radja *Bolaäng-Mongondo*,
(w.g.) J. M. MANOPO.

Hiervan luidt de hollandsche vertaling:

Bolaäng, 22 Juny 1875.

Aan
den geëerden Heer, den Heer
Pandita te *Sonder.*

Den brief van Mijnheer van den 14den dezer heb ik ontvangen, en daarvan den inhoud begrepen.

[Bij deze] wordt medegedeeld, dat bij de aankomst

der Heeren Pandita's in *Mongondou*, [zij] den President, die aldaar het bestuur voert, zullen ontmoeten, opdat [zij] kunnen erlangen de hulp, [door hen] verzocht, [ter vervulling hunner] weuschen, betreffende hunne reis.

[Deze brief] wordt besloten met de respecten aan Mijnheer van mij.

Zijne Hoogheid de Radja van *Bolaäng-Mongondou*,
J.(OHANNIS) M.(ANUEL) MANOPO.

NB. De titel, door het Nederlandsch-indisch Gouvernement aan den Radja van *Bolaäng-Mongondou* toegekend is, *Padoeka Radja Bolaäng-Mongondou*, hetgeen in het hollandsch kan teruggegeven worden door: *Zijne Hoogheid de Radja van Bolaäng-Mongondou.*

Bijlage 4.

Eenige aanteekeningen betreffende de namen der rivieren en bergen op de kaart voorkomende.

1. *Pangian*, afgeleid van *Pangi* (*pangium edule*). *Pangian* beteekent: pangibladeren mengen bij vleesch; b. v. *pangian si sĕrą anio̧*, meng bij dit vleesch pangibladeren, gelijk men gewoon is te doen bij de toebereiding van een zeer geliefkoosd geregt onder de Minahassers. De naam der rivier is echter hoogstwaarschijnlijk eene verkorting van *Kapangian*, eene plaats waar vele pangiboomen worden aangetroffen. Velen spreken dezen naam uit met het Mongondousche suffix *on* (*pangi*ON), in plaats van het Minahassische *an*. Zoo treft men aan de overzijde der *Rano i apo* vele namen aan, die eene vermenging toonen van de dialecten der *Tompakĕwa* en van *Mongondou*, hetzij dat bij een' Mongondouschen wortel Minahassische, of bij een' Tompakĕwaschen wortel Mongondousche affixa zijn

gebruikt. In *Mopolo*, de naam der negĕri, is het praefix MO Mongondousch.

2. *Sapana*, zamengesteld uit *Sapa*, de *zijtak van een' stroom, eene beek* en het pronominale suffix *na*.

3. *Pangian-boelin* of *boeling*, zamengesteld uit *Pangian* en *boeling* of *boelin* (zwart); het Matanaische *woering;* dus: de *zwarte Pangian.*

4. *Tandoian*, afleiding onbekend; hoogstwaarschijnlijk een Mongondousche wortel met het Minahassische suffix *an.*

5. *Koiondom*, een Tompakĕwasch woord, (de *Cerbera lactaria,* Ham.) Een der twee takken van de *Koiondom* werd gegraven, ten einde het water van de oorspronkelijke *Koiondom* af te leiden bij de vischvangst.

6. *Melibatang* is een Mongondousch woord, beteekenende: *vragen; tojaang* of *tojaan* is een Tompakĕwasch woord, zoo ook: *rondorra. Tojaăng* (klein); *rondorra* is zamengesteld uit *rondor* (regt, waar, eigenlijk) en het pronominale suffix *a* (hetzelfde als *na*), dat vaak in het Hollandsch niet anders is terug te geven dan met het bepalend lidwoord; dus: de *eigenlijke Malibatang.*

7. *Solo* (Tompakĕwasch), de *Dammara alba* Rumph.

8. *Tontowoean-pĕla* (Tompakĕwasch), zamengesteld uit *Tontowoean* en *pĕla*, (droog), hetzelfde als het Matanaische *pĕra;* dus: de *drooge Tontowoean*, aldus genoemd, omdat ze niets anders is dan eene kloof in den berg van dien naam, ontstaan door het afstroomend regenwater, en ook *alleen* bij regen water bevat.

9. *Tontowoean-rondorra*, de ware Tontowoean.

10. *Polangko*, afleiding onbekend, zeer waarschijnlijk een Mongondousche naam.

11. *Wakan* (Tompakĕwasch), eene houtsoort.

12. *Toraoet* (Mongondousch), eene houtsoort.

13. *Lindangĕn*, de afleiding zeer onzeker; *rarĕm*, diep.

14. *Sapana in Toraoet*, *de beek van den Toraoet; Sapana im Batoe*, *de beek van den Watoe; Sapana i Lindangĕn*, *de beek van den Lindangĕn.*

15. *Tamboeon*, waarschijnlijk zamengesteld uit het Tompakĕwasche *tamboe*, een bamboezen koker, onder den grond gelegd tot afleiding van het water uit den eenen vijver (of beek) in den anderen; en het Mongondousche *on*.

16. *Mogogonipot*, een Mongondousch woord, beteekenis onbekend.

17. *Bondoi* een Mongondousch woord, als boven.

18. *Poenikian*, zamengesteld uit het Mongondousche *poeniki*, vledermuis en het Tompakĕwasch *an*, welligt plaats waar vledermuizen zich ophouden.

19. *Momalian*, welligt zamengesteld uit het Tompakĕwasche *pali*, likteeken, met het Mongondousche praefix *mo* en het Minahassische suffix *an*.

20. *Lomboegogon*, *Bobosi*, *Konarom*, *Polimaan*, Mongondousche namen, beteekenis onbekend.

21. *Asam*, Tompakĕwasch, de naam van eene slingerplant.

22. *Kinotoengkangan* of welligt beter *Kinotoengkangngan*, Tompakĕwasch, afgeleid, met klankverandering van wortel *tongkang*, het afbrokkelen van de aarde bij ravijnen en afgronden. *Kinotongkangngan*, de plaats waar veel aarde is afgebrokkeld. Men zegt voor hetzelfde ook dikwijls: *kinapokallan* van wortel *pokal*, afgrond, steil.

23. *Nanga*, eene vervorming van *manga* (wortel *panga*), getakt zijn, van boomen zoowel als van stroomen.

24. *Sisiwon*, Tompakĕwasch van wortel *siwo*, het kooken; *sisiwon*, datgeen wat men gewoon is te kooken, dus allerlei *groenten*, *vleesch*, *rijst*, enz. De geheele streek aan den westelijken oever der *Mojondok*, van de *Nanga* af tot de *Mojondok-molobog* toe, wordt *Sisiwon* genoemd. De daar

tegenover gelegene streek (aan den oostelijken oever) wordt *Pangi* genoemd.

25. *Soenow*, *Doee*, *Mojondok*, *Molobog*, Mongondousche woorden, afleiding onbekend.

26. *Poelintja* (Tompakĕwasch), de vrucht van den sehopalm.

27. *Modeag*, Mongondousch, waarschijnlijk van gelijke beteekenis als het Tompakĕwasche *Sapana*, beek.

28. Afleiding en beteekenis der overige namen (van het meer en de rivieren) zijn ons onbekend. Groote moeite heeft men steeds, om onderweg de ware namen der plaatsen, rivieren, bergen, die men passeert, te weten te komen. De heidensche Minahasser en de Mongondouer noemen ze niet gaarne; of zij noemen u, wanneer gij niet ophoudt met vragen, eenvoudig *geheel verkeerde namen* op. Van een onderzoek naar afleiding en beteekenis dier plaatsnamen, komt meestentijds niets teregt.

29. *Kendem* (Tompakĕwasch), de *Codiaeum Moluccanum*, ook: *Kendem sĕla* of *Kĕlet* genaamd. *Tontowoean*, met klankverandering afgeleid van den wortel *towo*, leugen, leugenachtig, het liegen, het bedriegen. *Mentowoan* is de subjectief-objective vorm, en beteekent: *elkander bedriegen*, *tegen elkander liegen*. *Mentontowoan*, *bij herhaling* elkander bedriegen; en *tontowoan*, *de plaats*, *waar men bij herhaling elkander bedriegt*, *beet neemt*, *fopt*. Deze berg of heuvel heeft zijnen naam ontleend aan de gewoonte dat de *tonnaas* (aanvoerder der jagers) tot dengene, die voor de eerste maal op de wildvangst uitgaande, dezen berg overtrekt, het bevel geeft, om, op den top gekomen, zich driemalen eerbiedig naar het Oosten te buigen, en dan een *kendem*-stek daar te planten, als noodzakelijk voor het goedgelukken van den togt. Naar den *kendem*, die

men in menigte boven op den heuvel aantreft, heeft men dien heuvel ook *Kendem* genoemd.

30. *Simbĕl* (Tompakĕwasch), *Saribus rotundifolius.* (1)

31. *Watoe*, steen, rots.

32. *Nioetakkan* (Tompakĕwasch), met klankverandering afgeleid van den wortel *ĕtak;* waarvan *mĕtak*, *maĕtak*, bekappen, b.v. eene plank, balk, hout, steen. *Niĕtak*, de spaander; b. v. kleine stukjes, die van eene plank, enz. worden afgekapt. *Niĕtakkan*, datgene, waarvan de spaanders worden afgenomen, datgene dat bekapt wordt, b.v. plank, steen, enz. *Watoe-Nioetakkan* beteekent dus: de *bekapte steen* of *rots.*

33. *Niilottan* (Tompakewasch), met vervorming afgeleid van den wortel *lẹlot*, waarvan *loemẹlot* en *malẹlot*, *scherpen*, *slijpen* (een mes, bijl lanspunt), zonder dat men op den slijpsteen of de slijpplank, zand of asch strooit. *Nilẹlottan*, de steen, het hout waarop men op die wijze een mes, enz. slijpt.

34. *Lokoejoe* (Mongondousch) *de casuarina.*

Bijlage 5.

Op 23 Februarij 1875 hadden de B.B. SCHWARZ en de LANGE eene proef genomen, om den weg van *Pọpọ*-Minahassa naar Bolaäng te vinden. Het verhaal van dien togt gaf Br. DE LANGE. Deze had op den morgen van dien dag den weg van Koemelemboeai naar *Pọpọ* (12 palen) te paard afgelegd, en vernam daar, dat SCHWARZ reeds het bosch was ingegaan. Hij volgde hem en beschrijft den gevolgden weg aldus:

„Van *Pọpọ* uit gaat men ongeveer 1½ paal door de padi- en miloetuinen westwaarts, tot dat men aan de

---

(1) d.i. de wokapalm. *Red.*

grens van het bosch komt, die gevormd wordt door de rivier de *Sapana*. Tegen negen uur in den morgen kwam ik daar aan, en moest ik deze rivier, in het rijpak, als inleiding voor hetgeen nog volgen moest, doorwaden tot aan mijn middel toe. Ongeveer 3 paal het bosch in haalde ik Br. SCHWARZ in. Deze had voor mij te *Popo* een briefje achter gelaten. Hij schreef mij: „ „Ik ga heden een eind het bosch in, maar kom toch in elk geval van daag nog terug, en keer dan morgen ochtend naar Koemelemboeai terug. De menschen zijn hier heel wel, beleefd, behulpzaam; maar het is toch niet kwaad, dat men zijne hooge verwachtingen tempere, anders bereidt men zich herhaalde teleurstellingen, zoo als ik die van gisteren middag af overvloedig heb ondervonden. De lieden zijn zeer vriendelijk, maar dragen er zorg voor, dat wij van hen den weg niet te weten komen naar Mongondou, en beloven u daarheen te geleiden, doch zoodra ik aan het regelen en bepalen ging om van daag derwaarts te vertrekken, verdwenen al die gedienstige geesten ongemerkt. Gisteren middag om 1 uur kon ik geen' enkelen hunner meer vinden. En nu maakt men allerlei bezwaren, om zoo mogelijk zelfs mijne wandeling in het bosch te verhinderen."”

„Na de *Sapana* doorwaad te hebben, ontmoetten wij vervolgens en doorwaadden de volgende rivieren: de *Pangiam boelin*, de *Tandoian*, de *Koiondom*, tweemaal, de *Molibatang* – *Tojaan*, de *Molibatang Rondorra* en de *Solo*. Wij volgden de bedding der *Pangian*, en kwamen aan den voet van den berg *Kendem*, dien wij in het begin gedeeltelijk beklommen door de bedding der *Tontowoean Pèla* (drooge). Wij gingen tot ons middel in het water naar boven, over glibberige rotsblokken en steenen, en omgevallen boomen, sommige

van wel 150 voet lang, die dwars over en volgens den loop van de bedding der rivier lagen neêrgestort, ongeveer één uur lang. Daarna verlieten wij de bedding der rivier, en beklommen langs een steil, moeijelijk, smal, glibberig en vol met woekerplanten bezaaid pad den berg *Kendem* tot aan zijn' top. Volgens mijne schatting is hij wel 1000 voet boven *Popo* verheven. Van *Pontak* uit peilden wij den *Kendem* in Z. W. en den *Toraoet* in Z. Z. W. rigting.

„Ging het bestijgen van den *Kendem* met moeijelijkheden gepaard, het afdalen was nog lastiger en vermoeijender. Al spoedig ging het door de rivierbedding der *Tontowoean Pěla* en vervolgens door de *Tontowoean wangko* of *Rondorra*, die aan de westzijde van den *Kendem* ontspringt, ongeveer 2½ uur lang, over steenen, rotsblokken, nu en dan tot ons middel door het water, onderdoor of over omgevallen boomen van soms 100 en meer voeten lang. Soms zetten wij ons neder, en gleden of reden dan zoo de geheele lengte van den boom over, omdat het loopen daarover te gevaarlijk was. Daarna kwamen wij aan den voet van den berg *Koeoeng*, en bestegen dien. Van *Pontak* uit peilden wij dien in een Z.O. rigting. Hij is ongeveer zoo hoog als de *Kendem*. Wij bestegen den *Koeoeng* in Z. O. rigting, en kwamen daarop in de loods *Polangko* genaamd, waar de Mongondourezen gewoon zijn te eten en te vernachten. Het geheele dak der loods zat vol met skeletten van ratten en muizen, die de Mongondourezen daar, na het vleesch er af gegeten te hebben, als zegeteekenen bewaard hadden. De loods was zeer primitief gebouwd en ontzettend vuil. Hoewel met tegenzin waren wij toch genoodzaakt er eenigen tijd ons verblijf in te nemen, daar er eene hevige donderbui was losgebroken. De regen viel met stroomen

neder. Het was nu ongeveer twee uur na den middag. Wij waren reeds van 's morgens 9 uur doornat, dus het was niet alleen de regen, maar meer nog de honger, die ons naar binnen dreef. Hoewel de geur in de loods alles behalve aangenaam was, aten wij toch smakelijk, omdat wij honger hadden na zulk eene reis. Ons maal bestond uit drooggekookte rijst en kip in boeloeh (bamboes) klaar gemaakt; vorken, lepels en messen werden vervangen door onze vijf vingers; blåren van den wilden pisang dienden dien middag voor borden.

„De donderbui bleef aanhouden tot ruim drie uur. Daar wij doornat waren, werden wij koud en huiverig, toen wij daar eenigen tijd gezeten hadden, zoodat het vuur, dat werd aangelegd, door twee stukken drooge boeloeh zoo lang op elkaâr te wrijven tot zij begonnen te ontbranden, ons niet onwelkom was. Ten Z.Z.O. van den *Koeoeng* stroomt de *Tamboean* en ten W. de *Polangko*, die volgens onze geleiders een zamenloop is van de *Tontowoean Pěla* en de *Tontowoean wangko* of *Rondorra*. De beide eersten hoorden wij op onze rustplaats ruischen. Na eene afwezigheid van ongeveer een half uur, kwamen eenige dergenen, die ons geleidden terug met water, dat zij met garnalen en kreeften uit de *Tamboeang* geschept hadden.

„Nadat wij gegeten hadden maakten wij ons weder voor de reis gereed. Br SCHWARZ wilde nog gaarne een paar paal verder het bosch in, hetgeen ik hem ontraadde, daar hij denzelfden avond nog te *Popo* terug wilde zijn. Ik achtte het raadzaam dadelijk terug te keeren. Immers het was reeds over drie uur na den middag, en wij hadden ongeveer 12 paal het bosch in gewandeld, eigenlijk gekropen, geklauterd, over boomen en steenen balancerend en gegleden, langs een *honden-* in plaats van een' *menschen-*

weg, waarbij men dikwijls gevaar liep in een ravijn van twee of meer honderd voeten neder te storten. De weg was dikwijls niet te zien, en door den regen en de blåren en andere gewassen uiterst glad. Ook hadden wij slechts voor dien middag eten medegenomen, en hadden geene anderen kleêren bij ons, dan die wij aan hadden. Daar het in het bosch reeds om vijf uur donker begint te worden, dienden wij vóór dien tijd de gevaarlijkste gedeelten van den weg gepasseerd te zijn, een afstand van ongeveer 9 paal. Verder spoorde ik Br. SCHWARZ aan, om de terugreis wat sneller te doen dan de heenreis. Ik had mijn rijpak aangehouden, dat in het loopen minder aangenaam was, maar ik kon flink en snel over steenen en wortels stappen, zonder dat het mij pijn veroorzaakte. Nu en dan gleed ik wel eens uit, en viel ik met handen en aangezigt in de slijk of de doornen of geheel in het water, maar ik kon toch onze geleiders bijhouden, die over steenen, door rivierbeddingen en wortels met hunne bloote, maar harde voeten liepen, als of het over een' planken, gladgeschaafden vloer was. Het is aardig te zien, hoe zij zich met hunne tonen aan glibberige steenen vast weten te klemmen en dan vast blijven staan.

„Voorafgegaan door den meester van *Popo* liep ik vooruit, en zette mij dan op een' boom, die was omgevallen, of op een rotsblok of steen neder in de rivierbedding, of op den weg, wachtende op de komst van Br. SCHWARZ, die van tijd tot tijd oponthoud had, door hinder aan de voeten. Wanneer hij ons ingehaald had, ging het weder zoo verder. Zoo was het op de heen- en terugreis.

„Naauwelijks waren wij een half uur op onze terugreis gevorderd, of de regen viel weder met stroomen neder. In het begin bleef ik op Br. SCHWARZ gedurig wachten.

Maar toen ik zag, dat de donker al begon te vallen, liep ik door, en bereikte tegen half zeven uur weder de grens van het bosch. Tot slot van de reis moest ik de *Sapọna* nogmaals doorwaden. Ik ging tot aan mijn' hals in het water, omdat de rivier door het vele en harde regenen gezwollen was.

„Na de *Sapọna* doorwaad te hebben, namen de meester van *Pọpọ* en ik onzen intrek in eene loods, die aan de grens van het bosch stond, om op Br. SCHWARZ en die hem geleidden te wachtten. Ik zette mij in de loods op eene bank van boeloeh neder, maar daar deze loods aan drie zijden open, en ik druip nat was, en het ook te *Pọpọ* 's avonds en 's morgens ontzettend koud is door den bergwind, want *Pọpọ* ligt geheel door een' bergketen ingesloten, dus in eene kom, werd ik koud en huiverig. Ik begon heen en weder te loopen, doch het hielp niet: ik werd niet warm. Eindelijk verzocht ik den eigenaar der loods het vuur wat op te stoken, waarbij ik mij aangenaam koesterde. Het werd acht uur, en nog was Br. SCHWARZ er niet. Ik maakte mij over hem ongerust, want het donderde en bliksemde geweldig, en de regen viel in digte stroomen neder.

„Op mijne terugreis had ik twee loodsen, die op de grens stonden, bezocht, waarin acht mongondousche huisgezinnen verblijf hielden. De lui zagen er goed, doch woest uit, en waren zeer onderdanig. Zij kropen bijna voor mij, toen zij mij groetten. Twee hunner kwamen in de loods, waar ik op Br. SCHWARZ zat te wachten, sagoweer drinken. Ik begreep, dat die lui in het bosch goed bekend waren, en verzocht den meester van *Pọpọ*, hun aan het verstand te brengen, dat zij Toewan SCHWARZ met eene flambouw in het bosch zonden te gemoet gaan. Zij deden dit, en na nog een uur gewacht te hebben,

kwam Br. SCHWARZ eindelijk aan. De Mongondourezen geleidden ons nog 1½ paal met flambouwen naar *Popo*. Ik sprak nog het een en ander met hen, door den meester van *Popo*, maar zij gaven op alles een ontwijkend antwoord. Te *Popo* verwisselden wij dadelijk van kleêren. Ontelbare bloedzuigers waren tusschen mijne kleêren gekropen. 's Nachts werd ik er door gewekt, en verwijderde nog een tiental, die ik bij het verwisselen mijner natte kleêren niet eens gevoeld had. Het bloed stroomde langs mijn ligchaam neder, toen ik ze er afhaalde. Degenen, die ons in het bosch gevolgd zijn, waren Br. SCHWARZ's penoelong, de meesters van *Popo*, *Pontak* en *Mopolo*, een jongere broeder van den Hoekoem toewa van *Popo*, en een man of jongen, die met zijne ouders in 1873 langs dien zelfden weg uit Mongondou naar *Popo* was gevlugt.

„Donderdag vertrokken wij weder naar Koemelemboeai, Zaturdag naar Amoerang, en Maandag morgen weder naar onze woonplaatsen. Onderweg bepaalden wij, dat wij onzen togt naar Mongondou in Mei zouden aanvangen."

DAGBOEKEN, VERSLAGEN EN BRIEVEN UIT DE ZENDING.

STAAT VAN DE GENOOTSCHAPSSCHOLEN
in de Minahassa,
op ultimo December 1875.

	NAMEN DER DISTRICTEN.	NAMEN DER PLAATSEN.	NAMEN DER ONDERWIJZERS.	Getal kinderen. Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Gezet opkomenden.	Onder wiens leiding.
1	*Ares*	Sawangan	S. Maramis	33	24	57	31	Linemann. 3 Scholen. Gezet opkn. 51 °/° bijna.
2	„	Pandoe	A. Pangouw	27	21	48	25	
3	*Klabat-atas*	Kolongan	J. Bolang	65	13	78	37	
				125	58	183	93	
4	*Kawangkoan*	Koemelemboeai	Z. Lapian	73	25	98	60	Ulfers. 16 Scholen. Gezet opkomenden 39 °/° bijna.
5	„	Woewoek-Malola.	M. Rantoeng	23	15	38	30	
6	„	Karimbo	M. Kaligis	71	43	114	35	
7	„	Wakan	F. Lampoes	35	23	58	15	
8	„	Tewasen	J. Toemoejoe	55	27	82	25	
9	*Tompasso*	Tokin	J. Mowoto	39	27	66	35	
10	„	Wanga	J. Salangko	27	18	45	20	
11	„	Motoling	J. Lampoes	43	20	63	12	
12	„	Raänan	M. Sarongsong	56	28	84	11	
13	„	Pontak	Z. Koemolontang.	39	36	75	29	
14	„	Lompad	J. Rasoe	25	22	47	25	
15	„	Mopolo	J. Rempas	35	29	64	30	
16	*Sonder*	Pakoe-Weroe	N. Kaliboew	24	28	52	35	
17	„	Pakoe-Oerei	A. Loemintang	50	20	70	40	
18	*Roemoön*	Roemoön-bawah	S. Pangkei	83	46	129	25	
19	„	Winajan	M. Oemboh	20	18	38	15	
				698	425	1123	442	
20	*Tondano*	Tondano	S. Bengij	288	123	411	210	Rooker. 20 Scholen. Gezet opkomenden 70 °/° bijna.
21	„	Kinaleosan	J. Manopo	30	12	42	41	
22	„	Makalisoeng	A. da Costa	30	8	38	33	
23	„	Rerer	E. Loemananw	48	24	72	61	
24	„	Kolongan	H. Rotinsoeloe	35	18	53	40	
25	„	Sawangan	E. Toembel	22	16	38	28	
26	„	Kombij	A. Pandeilaki	29	31	60	56	
27	„	Ranowangko-bawah	J. Regah	19	18	37	37	
28	„	Laloempei	J. Kowaas	21	13	34	33	
29	„	Toelap	E. Togas	50	30	80	63	
30	„	Kapataran	L. Limpeleh	10	25	35	25	
31	„	Kajoeroja	E. Koemontoi	29	19	48	45	
32	„	Watoelanei	A. Pangalila	30	27	57	54	
33	„	Telap	P. Makaliwei	71	51	122	68	
34	„	Watoemea	M. Legoh	33	43	76	59	
35	„	Eris	J. Adam	73	47	120	76	
36	„	Tandengan	A. Kawengian	40	42	82	68	
37	„	Toulijan-kitjil	A. Walangarei	49	51	100	68	
38	„	Papakelan	J. Wageij	36	36	72	57	
39	„	Koija	J. Girot	73	52	125	67	
				1016	686	1702	1189	

	NAMEN DER DISTRICTEN.	NAMEN DER PLAATSEN	NAMEN DER ONDERWIJZERS.	Getal kinderen. Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Gezet opkomenden.	Onder wiens leiding.
40	*Tonsea*	Treman	N. Dumais	122	30	152	50	Tendeloo. 18 Scholen. Gezet opkomenden 48 °/o bijna.
41	"	Kassar	H. Tampi	112	40	152	49	
42	"	Toemaloentoeng	J. Inaraij	74	30	104	54	
43	"	Sawangan	H. Tonteij	79	50	129	72	
44	"	Tanggarij	F. Walanda	24	21	45	33	
45	"	Soekoer	J. Woelloer	42	26	68	35	
46	"	Laikit	J. Maramis	109	66	175	59	
47	"	Tatelloe	A. Lengkong	90	40	130	85	
48	"	Talawaän	D. Moningka	49	43	92	48	
49	"	Mapangit	F. Mantiri	61	24	85	30	
50	"	Teteij	S. Tirajoh	29	29	58	30	
51	"	Lilang	A. Maramis	45	20	65	34	
52	"	Tandjoeng-merah.	A. Woeisan	14	12	26	13	
53	"	Lansot	M. Oleij	11	10	21	12	
54	*Likoepang*	Loempias	D. Tangkilisan'	59	48	107	80	
55	"	Sawangan	H. Tikoaloe	19	16	35	9	
56	"	Paslaten	J. Koringpandei	44	28	72	27	
57	"	Batoe	L. Boring	41	20	61	30	
				1024	553	1577	750	
58	*Sonder*	Sonder	J. Regar	316	79	395	167	Schwarz. 9 Scholen. Gezet opkomn. 61 °/o bijna.
59	"	Kiawa	E. Koho	92	42	134	74	
60	"	Leilem	J. Roemokoi	94	38	132	118	
61	"	Tintjep	N. Ratoe	37	16	53	44	
62	"	Timboekar	S. Kamagi	15	10	25	21	
63	"	Pinapalangkow	Vacant	36	22	58	50	
64	"	Kapoja	F. Sangeroki	41	24	65	47	
65	*Sarongsong*	Ramboenan	A. Wajongkere	30	13	43	29	
66	*Kawangkoan*	Poïgar	L. Rompis	—	—	—	—	
				661	244	905	550	
67	*Tombassian*	Pondan	J. Pattiranij	56	56	112	31	van de Liefde. 11 Scholen. Gezet opkomn. 53 °/o bijna.
68	"	Ritei	E. Oroh	57	42	99	66	
69	*Kawangkoan*	Paslaten	O. Ratag	49	41	90	22	
70	"	Kanejan	L. Ratag	40	28	68	55	
71	"	Koreng	Z. Sinjal	61	43	104	57	
72	"	Pinamorongan	S. Lapian	50	30	80	51	
73	"	Woewoek	A. Roemengan	60	40	100	63	
74	"	Lapi	G. Rompas	41	34	75	60	
75	"	Talaitad	P. Ondang	31	33	64	41	
76	*Roemoön*	Roemoön-atas	J. Toemiwa	81	61	142	56	
77	*Sonder*	Toempa-än	D. Jacobus	44	35	79	34	
				570	443	1013	536	
78	*Passan* en *Ratahan*.	Passan en Ratahan	E. Kolinoeg	64	9	73	11	Wiersma. 13 Scholen. Gezet opkomenden 26 °/c.
79	"	Pangan	J. Kawenat	28	8	36	6	
80	"	Wongkai	P. Siwi	20	3	23	8	
81	"	Wijanw	A. Mingkid	18	8	26	15	
82	"	Benthenan	W. Sondag	24	11	35	19	
83	"	Tatengesan	C. Rahoetoi	23	10	33	16	
84	"	Lindanen	P. Lowongan	36	14	50	13	
85	"	Watoelinei	E. Ngongoloi	19	5	24	8	
86	"	Liwoetong	E. Ginsoe	50	14	64	9	
87	*Tonsawang*	Tombatoe	L. Liwan	70	21	91	17	
88	"	Silian	J. Borang	46	20	66	24	
89	"	Kali	M. Datoe	21	2	23	7	
90	"	Moendoeng	P. Soepit	52	9	61	6	
				471	134	605	159	

	NAMEN DER DISTRICTEN.	NAMEN DER PLAATSEN.	NAMEN DER ONDERWIJZERS.	Getal kinderen. Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Gezet opkomenden.	Onder wiens leiding.
91	*Tombariri*	Tara-tara	H. Pongoh	127	53	180	107	Bettink. 4 Scholen. Gezet opkomn. 57 °/o bijna.
92	"	Woloan	A. Dendeng	70	48	118	60	
93	"	Koemoe	J. Pangemanan	22	16	38	22	
94	*Kakaskassen*	Koha	J. Waloekow	47	14	61	35	
				266	131	397	224	
95	*Tomohon*	Tomohon	E. Lasoet	223	74	297	110	Louwerier. 11 Scholen Gezet opkomn. 34 °/o bijna.
96	"	Tataäran	C. Palar	99	46	145	48	
97	"	Roeroekan	L. Lengkong	39	27	66	22	
98	"	Koemelemboeai	J. Roentoekahoe.	23	13	36	18	
99	*Sarongsong*	Sarongsong	S. Lantang	85	27	112	50	
100	"	Lahendong	A. Siwoe	56	40	96	20	
101	"	Tondango	A. Pijoh	27	22	49	22	
102	"	Pinaras	M. Gosal	28	20	48	19	
103	*Kakaskassen*	Kakaskassen	W. Pondaag	88	43	131	25	
104	"	Kajawoe	N. Sandah	34	8	42	17	
105	"	Kinilo	H. Wongkar	39	11	50	12	
				741	331	1072	363	
106	*Langowan*	Atep	J. Malingkonor	40	29	69	60	Brouwer. 19 Scholen. Gezet opkomenden 58 °/o.
107	"	Palamba	C. Rondonoewoe	29	21	50	22	
108	"	Talawatoe	J. Geroengan	22	19	41	28	
109	*Kakas*	Passo	A. Winokan	51	40	91	52	
110	"	Panasen	L. Wawoloemaja.	39	31	70	51	
111	"	Toulijan	N. Monintja	40	30	70	40	
112	"	Kajoewatoe	N. Roemajar	23	19	42	36	
113	"	Karor	N. Paoki	15	13	28	23	
114	"	Sombokei	J. Tawan	16	12	28	19	
115	*Remboken*	Remboken	J. Pangemanan	161	74	235	164	
116	"	Kasoeratan	J. Kaligis	35	24	59	33	
117	"	Parepei	A. Montolaloe	46	28	74	35	
118	*Tompasso*	Tompasso	G. Tampanawas	147	59	206	96	
119	"	Tollok	M. Mandang	48	26	74	36	
120	"	Kanonang	J. Koemaseh	45	8	53	16	
121	*Kawangkoan*	Kawangkoan	J. Soerentoe	119	53	172	60	
122	"	Tondogesan	A. Koehoe	30	21	51	44	
123	"	Kajoewi	M. Kaligis	24	22	46	32	
124	*Tombassian*	Tombassian-atas	S. Oemboh	66	39	105	58	
				996	568	1564	905	

RECAPITULATIE.

NAMEN DER ZENDELINGEN.	NAMEN DER ZENDINGSPOSTEN.	Aantal scholen.	Getal kinderen.			
			Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Geset op-komende.
F. H. Linemann...	Menado..........	3	125	58	183	93
S. Ulfers..........	Koemelemboeai....	16	698	425	1123	442
H. Rooker	Tondano	20	1016	686	1702	1189
H. J. Tendeloo	Ajermadidi	18	1024	553	1577	750
J. A. Schwarz	Sonder	9	661	244	905	550
C. J. van de Liefde..	Amoerang........	11	570	443	1013	536
J. N. Wiersma	Ratahan	13	471	134	605	159
H. Bettink........	Tanawangko	4	266	131	397	224
J. Louwerier	Tomohon	11	741	331	1072	363
M. Brouwer.......	Langowan........	19	996	568	1564	905
	Totaal....	124	6568	3573	10141	5211

TONDANO, 31 December 1875.

Voor de waarheid van deze opgaven,

De Secretaris der Zendelingvereeniging in de Minahassa,

H. ROOKER.

STATISTIEKE OPGAVEN,

van het aantal gedoopte volwassenen en kinderen, aangenomen lidmaten en ingezegende huwelijken in de Minahassa, gedurende het jaar 1875.

NAMEN DER DISTRIKTEN.	NAMEN DER PLAATSEN.	NAMEN DER ZENDELINGEN.	Aantal Gedoopten. Volwassenen.	Kinderen.	Totaal.	Aantal aangen. lidmaten.	Aantal ingezeg. huwelijken.
Menado	Menado	F. H. Linemann.	31	93	124	16	33
Negerij Baharoew	Tongkeina	"	26	23	49	—	7
Sindoelan	Boenaken	"	15	27	42	—	—
"	Gangga	"	21	21	42	—	—
Ares	Sawangan	"	32	19	51	—	12
"	Talawaän	"	53	18	71	—	3
Tombariri	Tanawangko	H. Bettink.	—	19	19	—	12
"	Sendoeh	"	—	10	10	—	—
"	Woloan	"	—	9	9	—	2
"	Tara-tara	"	7	1	8	—	1
Kakaskassen	Tatelie	"	2	3	5	—	2
"	Kakaskassen	J. Louwerier.	2	20	22	2	8
"	Kajawoe	"	9	4	13	—	1
"	Kinilo	"	—	5	5	—	2
"	Tinoör	"	—	30	30	19	6
"	Lotta	"	29	53	82	6	3
"	Waremboengan	"	—	—	—	—	—
"	Koka	"	11	26	37	—	4
Klabat-atas	Maoembij	F. H. Linemann.	3	26	29	17	15
"	Kolongan	"	2	16	18	12	6
"	Koewiel	"	—	19	19	8	5
Tonsea	Treman	H. J. Tendeloo.	—	90	90	—	25
"	Kassar	"	—	37	37	—	15
"	Toemaloentoeng	"	2	41	43	—	7
"	Sawangan	"	—	42	42	75	6
"	Tanggarij	"	—	10	10	27	9
"	Soekoer	"	—	28	28	48	7
"	Laikit	"	2	67	69	84	9
"	Tatelloe	"	—	54	54	14	6
"	Talawaän	"	—	23	23	—	4
"	Mapangit	"	—	42	42	99	4
"	Teteij	"	—	27	27	70	3
"	Lilang	"	—	21	21	54	3
"	Lansot	"	—	6	6	12	—
"	Tandjong-merah	"	—	1	1	5	1
"	Kema	"	7	52	59	18	9
"	Ajermadidi	"	1	25	26	—	11
"	Tonsea-lama	H. Rooker.	—	27	27	—	6
Likoepang	Lumpias	H. J. Tendeloo.	—	19	19	54	7
"	Sawangan	"	—	11	11	36	7
"	Paslaten	"	—	19	19	18	6
"	Batoe	"	—	22	22	23	3
"	Likoepang	"	—	32	32	48	7
		Transp.	255	1138	1393	765	277

NAMEN DER DISTRIKTEN.	NAMEN DER PLAATSEN.	NAMEN DER ZENDELINGEN.	Aantal Gedoopten. Volwassenen.	Kinderen.	Totaal.	Aantal aangen. lidmaten.	Aantal ingezeg. huwelijken.
		Transp.	255	1138	1393	765	277
Toulijan (Tondano)	Roöng	H. Booker.	—	27	27	—	3
„	Toetoe	„	—	25	25	—	6
„	Rinegetan	„	—	12	12	—	5
„	Tounkoeramber	„	—	10	10	—	2
„	Wewalintonan	„	—	23	23	—	2
„	Rerewokan	„	—	14	14	—	4
„	Watoelambot	„	—	22	22	—	6
„	Wewelen	„	—	23	23	—	5
„	Koija	„	—	27	27	—	5
„	Tandengan	„	—	53	53	21	3
„	Eris	„	—	52	52	19	6
„	Telap	„	—	34	34	—	3
„	Watoelanei	„	—	8	8	—	4
„	Kajoeroja	„	—	8	8	—	4
„	Kapataran	„	—	27	27	—	10
„	Marawas	„	—	3	3	—	3
Toulumambot (Tondano)	Kiniar	„	—	21	21	—	4
„	Taler	„	—	15	15	—	5
„	Liningaän	„	—	10	10	—	6
„	Katinggolan	„	—	11	11	—	2
„	Kendis	„	—	10	10	—	3
„	Wengkol	„	—	2	2	—	2
„	Ranowangko-atas	„	—	16	16	—	2
„	Loeaän	„	—	21	21	—	2
„	Papakelan	„	—	7	7	—	2
„	Toulijan-kitjil	„	—	33	33	9	—
„	Watoemea	„	—	44	44	19	2
„	Toelap	„	—	7	7	—	2
„	Laloempei	„	—	7	7	—	—
„	Ranowangko-bawah	„	—	12	12	—	2
„	Kombij	„	—	11	11	—	7
„	Sawangan	„	—	4	4	8	2
„	Kolongan	„	—	7	7	8	7
„	Rerer	„	—	12	12	—	1
„	Makalisoeng	„	—	10	10	7	4
„	Kinaleosan	„	—	6	6	—	—
Tomohon	Tomohon	N. Ph. Wilken.	89	130	219	72	48
„	Tataäran	„	7	58	65	23	8
„	Panglombian	„	—	21	21	—	2
„	Roeroekan	J. Louwerier.	—	18	18	13	5
„	Koemelemboeai.	„	3	4	7	3	1
„	Kembes	„	3	22	25	5	3
Sarongsong	Sarongsong	N. Ph. Wilken.	29	26	55	4	5
„	Lahendong	„	—	39	39	—	8
„	Tondango	„	—	18	18	—	2
„	Pinaras	J. Louwerier.	—	15	15	36	1
„	Ramboenan	J. A. T. Schwarz.	18	16	34	—	11
Langowan	Langowan	M. Brouwer.	25	194	219	23	50
„	Atep	„	—	18	18	11	2
„	Palamba	„	4	23	27	2	4
„	Talawatoe	„	—	10	10	5	—
Kakas	Kakas	„	—	124	124	62	68
		Transp.	483	2508	2941	1115	621

NAMEN DER DISTRIKTEN.	NAMEN DER PLAATSEN.	NAMEN DER ZENDELINGEN.	Aantal Gedoopten. Volwassenen.	Kinderen.	Totaal.	Aantal aangen. lidmaten.	Aantal ingezeg. huwelijken.
		Transp.	433	2508	2941	1115	621
Kakas	Passo	M. Brouwer.	1	45	46	22	25
″	Panasen	″	3	16	19	21	13
″	Toulijan	″	—	12	12	15	5
″	Kaweng	″	—	23	23	20	3
″	Kajoewatoe	″	1	11	12	9	—
″	Karor	″	—	9	9	12	—
″	Sombokei	″	—	6	6	3	1
Remboken	Remboken	″	—	114	114	148	40
″	Kasoeratan	″	—	31	31	13	1
″	Parepei	″	1	33	34	10	2
Tompasso	Tompasso.	″	36	107	143	51	19
″	Tollok	″	8	35	43	60	4
″	Kanonang	″	55	54	109	5	10
″	Pinalin	C. J. van de Liefde.	—	—	—	—	—
″	Palei	″	—	—	—	—	—
″	Tokin	S. Ulfers.	—	13	13	—	5
″	Wango	″	—	3	3	—	3
″	Motoling	″	15	9	24	—	6
″	Raänan	″	3	1	4	—	—
″	Pontak	″	—	13	13	—	5
″	Lompad	″	—	18	18	—	2
″	Mopolo.	″	1	12	13	—	4
″	Popo	″	6	5	11	—	—
″	Pitjoean	″	6	10	16	—	3
Kawangkoan	Kawangkoan	M. Brouwer.	4	102	106	46	15
″	Tondagesan	″	2	22	24	21	7
″	Kajoewi	″	—	16	16	17	3
″	Boejongan	C. J. van de Liefde.	—	7	7	—	3
″	Paslaten	″	—	—	—	—	1
″	Kanejan	″	1	8	9	—	5
″	Koreng	″	1	8	9	—	—
″	Pinamorongan	″	—	13	13	—	5
″	Woewoek	″	—	7	7	—	2
″	Lansot	″	1	14	15	—	—
″	Lapi	″	—	11	11	—	4
″	Talaitad	″	—	9	9	—	2
″	Koemelemboeai	S. Ulfers.	—	38	38	—	2
″	Woewoek-Malola	″	—	8	8	—	—
″	Karimbo	″	—	15	15	—	8
″	Wakan	″	—	7	7	—	5
″	Tewasen.	″	—	13	13	—	3
″	Teëp	″	4	3	7	—	—
″	Polgar	J. A. T. Schwarz.	2	1	3	—	—
Sonder	Sonder	″	35	62	97	23	18
″	Kiawa	″	—	27	27	—	8
″	Leilem	″	—	19	19	—	14
″	Tintjep	″	—	1	1	—	—
″	Timboekar	″	2	2	4	—	2
″	Tangkoenei	″	3	2	5	—	—
″	Soeloe-oen	″	23	17	40	—	6
″	Pinapalangkow	″	—	10	10	—	2
″	Kapoja	″	—	16	16	—	7
		Transp.	647	3546	4193	1611	894

NAMEN DER DISTRIKTEN.	NAMEN DER PLAATSEN.	NAMEN DER ZENDELINGEN.	Aantal Gedoopten. Volwassenen.	Kinderen.	Totaal.	Aantal aangen. lidmaten.	Aantal ingezeg. huwelijken.
		Transp.	647	3546	4193	1611	894
Sonder	Leleima	C. J. van de Liefde.	—	5	5	—	—
"	Toempaän	"	—	11	11	—	3
"	Motani	"	—	4	4	—	—
"	Popentolen	"	6	4	10	—	4
"	Soeloe	"	—	—	—	—	1
"	Sinengkeian............	"	—	—	—	—	—
"	Pakoe-Weroe	S. Ulfers.	9	4	13	8	1
"	Pakoe-Oerei	"	1	5	6	—	—
"	Tenga	"	1	1	2	—	1
"	Moentei	H. Bettink.	—	2	2	—	—
Tombassian	Kampong-Burger..	C. J. van de Liefde.	—	30	30	—	4
"	Bitoeng	"	—	8	8	—	—
"	Pondang	"	—	4	4	—	2
"	Ranomea	"	—	6	6	—	5
"	Lopana	"	—	4	4	—	3
"	Ritei.	"	—	9	9	46	2
"	Malenos	"	8	5	13	17	—
"	Malikoe	"	1	13	14	—	3
"	Toemaloentoeng	"	1	15	16	—	2
"	Tombassian-atas....	M. Brouwer.	39	30	69	26	5
Roemoön	Roemoön-bawah...	S. Ulfers.	53	94	147	34	18
"	Eloesan..................	"	—	—	—	—	—
"	Winajan..................	"	—	5	5	—	—
"	Radij........................	"	—	3	3	—	—
"	Roemoön-atas.	C. J. van de Liefde.	—	16	16	—	1
"	Wijauw	"	1	5	6	—	1
Passan en *Ratahan* ...	Ratahan.	J. N. Wiersma.	29	9	38	3	7
"	Pangan	"	—	—	—	—	—
"	Wongkai	"	3	—	3	—	1
"	Wijauw	"	3	4	7	—	—
"	Benthenan..............	"	7	3	10	2	2
"	Tatengesan	"	18	2	20	—	6
"	Soemampouw........	"	—	—	—	2	1
"	Lindanen................	"	27	7	34	—	5
"	Watoelinei..............	"	5	—	5	—	2
"	Liwoetoeng...........	"	6	2	8	2	2
"	Melompar	"	5	6	11	—	1
Tonsawang	Moendoeng	"	4	2	6	—	1
"	Kali	"	2	5	7	—	2
"	Tombatoe	"	1	12	13	—	6
"	Silian........................	"	1	23	24	—	4
"	Loboe	"	2	7	9	—	2
		Totaal.	880	3911	4791	1751	998

Voor de waarheid van deze opgaven,

De Secretaris der Zendelingvereeniging in de Minahassa,

H. ROOKER.

RECAPITULATIE A.

NAMEN DER DISTRIKTEN.	Aantal Gedoopten.			Aantal aangenomen lidmaten.	Aantal ingezegende huwelijken.
	Volwassen.	Kinderen.	Totaal.		
Menado	31	93	124	16	33
Negerij-Baharoew	26	23	49	—	7
Sindoelang	36	48	84	—	—
Ares	85	37	122	—	15
Tombariri	7	39	46	—	15
Kakaskassen	53	141	194	27	26
Klabat-atas	5	61	66	37	26
Tonsea	12	593	605	506	125
Likoepang	—	103	103	179	30
Tondano-Toulijan	—	368	368	40	71
Tondano-Touloemambot.	—	266	266	51	55
Tomohon	102	253	355	116	67
Sarongsong	47	114	161	40	27
Langowan	29	245	274	41	56
Kakas	5	246	251	164	115
Remboken	1	178	179	171	43
Tompasso	130	280	410	116	61
Kawangkoan	15	302	317	84	65
Sonder	80	192	272	31	67
Tombassian	49	124	173	89	26
Roemoöen	54	123	177	34	20
Passan en Ratahan	103	33	136	9	27
Tonsawang	10	49	59	—	15
Totaal	880	3911	4791	1751	992

Voor de waarheid van deze opgaven,

De Secretaris der Zendelingvereeniging in de Minahassa,

H. ROOKER.

RECAPITULATIE B.

NAMEN DER ZENDELINGEN.	Aantal Gedoopten.			Aantal aangenomen lidmaten.	Aantal ingezegende huwelijken.
	Volwassen.	Kinderen.	Totaal.		
N. Ph. Wilken	125	292	417	99	73
F. H. Linemann	183	262	445	53	81
S. Ulfers	99	280	379	42	66
H. Rooker	—	661	661	91	132
H. J. Tendeloo	12	669	681	685	149
J. A. T. Schwarz	83	173	256	23	68
C. J. van de Liefde ...	20	216	236	63	53
H. Bettink	9	44	53	—	17
J. Louwerier	57	197	254	84	34
M. Brouwer	179	1035	1214	602	277
Werkk. v. J. N. Wiersma.	113	82	195	9	42
Totaal	880	3911	4791	1751	992

Voor de waarheid van deze opgaven,

De Secretaris der Zendelingvereeniging in de Minahassa,

H. ROOKER.

Uit het Verslag over 1874 van W. Hoezoo, te Samarang.

Met dankbaarheid aan God mag ik hier vermelden, dat ik ook in het afgeloopen jaar, onder het genot eener bijna ongestoorde gezondheid, ben werkzaam geweest. In vriendelijke verhouding met mijne gemeenteleden nam ik deel in hun lief en leed, hielp hen in ongelegenheid naar mijn vermogen, en verzamelde hen, ook buiten de uren van opzettelijk onderwijs, tot gezellig en leerrijk onderhoud.

Niet altijd gaf aller gedrag mij reden tot blijdschap of tevredenheid; soms kwam het mij voor, dat het met dezen en genen vroeger wel beter was gegaan, en ook mijn medehelper, die meer bijzonder met het dagelijksch opzigt belast is, hief nog al eens een' klaagtoon aan. Doch ik mogt onder het een en ander niet vergeten, dat bij een oplettend gadeslaan verkeerdheden en gebreken alligt meer in het oog vallen; evenmin, dat de meesten eerst op volwassen' leeftijd tot het Christendom zijn toegetreden, en nog minder, dat ook in deze leerschool de zonde slechts na ernstigen strijd onderdrukt en overwonnen wordt.

Toen ik in Junij van een bezoek aan de gemeente te Kaijoe-Apoe terugkeerde, moest ik tot mijn leedwezen vernemen, dat de christenen van Melaten beschuldigd werden van te hebben deelgenomen aan een' oploop, waarbij een paar oppassers van de policie met het kampongsvolk handgemeen waren geweest. Later bleek, dat dit tooneel aanvankelijk door onvoorzigtigheid van bedoelde oppassers

was veroorzaakt, en dat de christenen daarbij slechts in zooverre betrokken waren, als zij op het gerucht, dat een hunner mishandeld en gearresteerd was, deels uit belangstelling, deels uit nieuwsgierigheid dezen hadden willen volgen, wijl het begin der beweging in hunne onmiddellijke nabijheid was ontstaan. Toch was er sprake, dat een of meerderen, wegens deelneming aan eene verboden dobbelpartij, juist bij dat begin zouden tegenwoordig geweest zijn, en deze moesten dan ook om deze reden met hun kampoengshoofd (mijn' medehelper) ten policiekantore verschijnen. Het strekt mij tot voldoening te mogen mededeelen, dat bij het onderzoek ter policierol geene enkele aanklagt gegrond bevonden is, en dat ook in de plaatselijke nieuwsbladen van deze uitkomst is melding gemaakt.

Eene beweging van anderen en vreedzamen aard deed kort daarna wederom de aandacht op mijne kleine gemeente vestigen. Het was ter gelegenheid van het huwelijk van den zoon mijns medehelpers, ASA, in Augustus des vorigen jaars. (1) Om meer dan eene reden stelde ik in deze vereeniging bijzonder belang. JOASAFAT (2)

---

(1) De uitvoerigheid, waarmede dit is medegedeeld, vindt hare verklaring in het eigenaardige van de omstandigheden. Het huwelijk van den Javaan is zoo geheel iets anders dan het hier beschrevene, en als nu christen Javanen toonen, dat zij ook hierin met de gewoonten van hun volk gebroken hebben, voor zoo verre die uitsluitend op de adat gegrond zijn of het mohammedaansch karakter dragen, dan zal het wel als bewijs kunnen dienen, dat zij den geest van het Christendom gevat hebben. (Vergelijk: W. L. RITTER, Java's bewoners, enz.: blz. 26 »De bataviasche bruid" en blz. 130 »De soendaneesche bruidegom"; – Dr. J. J. DE HOLLANDER, Land- en Volk. van Nederl. Indië I D., blz. 374, e.v.; en vooral, om niet meer aan te halen, Prof. P. J. VETH, Java, enz. I D., blz. 628, e.v. N.

(2) Wie in het midden van dezen naam dien des vaders opmerkt, zal bespeuren, dat onze christenen met hunne nieuwe namen soms regt op zijn Javaansch te werk gaan.

toch, de bruidegom, was van kinds af het voorwerp van mijne zorg geweest. Met mijn' oudsten zoon op een' en denzelfden dag geboren, was hij langen tijd diens speel-kameraad. Aldus onder mijn oog opgegroeid, werd hij later mijn leerling en kweekeling, en bleef dat gedeeltelijk nog, toen zijn vader eene plaats voor hem op eene der Gouvernements hollandsche scholen had begeerd. Zoowel daar als ten mijnent gaf hij steeds vele blijken van ijver en aanleg bij goed gedrag, waarom het mij dan ook genoegen deed, dat hij zijne keuze te kennen gaf, om in dienst van het Gouvernement bij het inlandsch onderwijs geplaatst te worden. Gaarne had ik gezien, dat hij daartoe werkelijk gekomen was; doch hetzij omdat de betrekking van mantri-goeroe hem geen uitzigt aanbood op een voldoend bestaan, hetzij omdat de omgeving op de kweekschool te Soerakarta hem op den duur niet aanstond, na slechts twee jaren daar geweest te zijn, verzocht hij zijn ontslag, om kort daarna naar eene plaatsing bij het kantoor der in- en uitvoerregten alhier te dingen, waar hij thans reeds eenigen tijd als mantri-bea werkzaam is. Intusschen was de tijd gekomen, dat JOASAFAT ernstig aan een huwelijk begon te denken, en hadden ook zijne ouders al wel vroeger eens uitgezien naar een meisje, dat zij gaarne als schoondochter zouden begroeten. Bij de beperkte keuze, die te dezen aanzien onder de christenen in de nabijheid bestaat, zou het zeer verschoonbaar zijn geweest, zoo hij buiten de gemeente eene vrouw gezocht had. Het gaf mij derhalve geene geringe blijdschap te vernemen, dat zijn oog gevallen was op eene dochter van mijn' voormaligen medehelper JOESOEP, en dat ook de wederzijdsche ouders aan deze keuze bereids hunne goedkeuring hadden geschonken. In de onmiddellijke nabijheid van mijn' medehelper

te Kaijoe Apoe, en bovenal onder de leiding van eene goede moeder was SOETJI tot een verstandig en deugdzaam meisje ontwikkeld, en mogt ik hopen, dat zij als zoodanig juist de vrouw zou zijn, die ik zelf in stilte meermalen aan J. had toegewenscht.

De omstandigheid, dat de bruid op 13 à 14 uren afstands van Samarang woonachtig was, maakte eenige schikkingen noodzakelijk, om alles zooveel mogelijk naar algemeen genoegen te doen plaats hebben. Met het denkbeeld, dat zij de ouderlijke woning al aanstonds verlaten zou, om te Samarang haren man te volgen (1), hadden vader en moeder zich al spoedig verzoend. Maar toen er een oogenblik sprake was, dat ook het huwelijk te Samarang zou voltrokken worden, kwamen deze daartegen vriendelijk in verzet. En daartoe hadden zij regt. De bruidegom moest naar Kaïjoe-Apoe om van daar met zijne vrouw naar Samarang terug te keeren. Alleen op deze wijze werd de zedigheid niet gekwetst, en kon men zich dus ook beter vertoonen aan het publiek, dat, bij overigens toch al eenigszins vreemde of ongewone regeling, vooral tot geen verkeerde gevolgtrekkingen mogt worden geleid.

Daar ik niet van huis kon moest ik een' der medehelpers magtigen, om in mijne plaats het jeugdige paar ten overstaan van de gemeente hunne trouwbelofte te doen uitspreken, onder het voorhouden van hunne wederzijdsche verpligtingen en het gebed om Gods hulp en zegen bij hun echtelijk leven.

Het moet den lezers van onze zendingberigten bekend zijn, dat de formaliteiten, waaronder het een en ander gewoonlijk plaats heeft, in hoofdzaak vrij wel overeen-

(1) Javaansch gebruik is anders, dat de man voor geruimen tijd bij zijne schoonouders gaat inwonen.

komen met die bij de Protestantsche gemeente in het vaderland. Of die daarom ook voor de Javanen zoo bijzonder geschikt zijn, zou ik niet gaarne durven verzekeren. Welligt zal dit later blijken, als de inlandsche medehelpers meer dan tegenwoordig bij bedoelde plegtigheid als voorgangers optreden, en dan ook meer vrijheid hebben, om daarop hunne javaansche ideën toe te passen. Of het dan ook geraden zal zijn, hun een vast formulier voor de belangrijkste momenten in handen te geven? Misschien wel. Tot dusverre wordt van zulk een formulier geen gebruik gemaakt. Eene vrije toespraak, 't zij al of niet met een bijbelwoord tot leiddraad, bevat onderrigt en vermaning naar den eisch van het oogenblik, waarbij natuurlijk altijd de nadruk valt op datgene, waardoor het leven van christelijke echtgenooten zich moet onderscheiden en aanbevelen.

Terwijl nu de inzegening des huwelijks te Kaijoe-Apoe reeds had plaats gevonden te midden van afwisselend gezelschap, en gevolgd door een' optogt, waarbij bruid en bruidegom door de desa werden rondgeleid, was men hier te Samarang nog druk bezig met toebereidselen voor hunne ontvangst, en het feest dat te dier gelegenheid hier zou worden aangerigt. Onder kennissen, vrienden en bloedverwanten waren tal van uitnoodigingen (waarbij zelfs gedrukte communicaties) verspreid, en het liet zich aanzien, dat velen daaraan ook gevolg zouden geven. Naar gewoonte waren sommige gasten reeds een paar dagen te voren aangekomen, om aan de bedoelde toebereidselen deel te nemen, en deze werden door vele anderen, zoo van hier als elders gevolgd. In het vooruitzigt op eene groote schare van feestgenooten, waaronder ook Europeanen niet zouden ontbreken, was ASA's eerste zorg geweest voor eene behoorlijke plaats; en daar hij toch

reeds voor lang gewenscht had, door het bouwen eener pandoppo zijn huis wat te vergrooten, was ik hem gaarne behulpzaam om met dit werk nog vóór de bruiloft gereed te zijn.

Nog was de laatste hand niet aan dezen bouw geslagen, toen de dag aanbrak, waarop het bruidspaar hier werd verwacht. Reeds vroeg in den morgen haastten en repten zich gedienstige vrouwen, onder welke ook eenige europesche dames, ter bereiding van de nog ontbrekende geregten; en maakten zich tegen den middag sommige mannen gereed, om de jeugdige echtelingen per as te gaan afhalen ter plaatse waar zij zouden halt houden.

Op het berigt hunner aankomst aldaar verzamelden de achtergeblevene gasten (christenen en niet-christenen) zich hier in de kerk, waar wij het bruidspaar eerst meer plegtig zouden ontvangen, om hen vervolgens het feestlokaal binnen te leiden.

Hierbij moet worden aangestipt, dat deze regeling gemaakt werd op verzoek van de ouders. Doch schoon ik voor mij den schijn moest mijden, van het werk mijns medehelpers te Kaijoe-Apoe na drie dagen nog te willen verbeteren of aanvullen, kon ik toch ook niet anders verlangen, dan dat de gemeente hier de penganten (de jong gehuwden) zou verwelkomen met heil- en zegenbeden, waartoe ons kerkje zeker de meest geschikte plaats was.

In gespannen verwachting werd daar de stoet te gemoet gezien, en naauwelijks had het zweepgeklap zijne nadering aangekondigd, of de bruidswagen hield vóór het kerkhek stil, en de gelukkigen traden gearmd naar binnen, om de voor hen bestemde plaatsen in te nemen. En toen zij daar gezeten waren, sprak ik tot de zaamgekomenen een kort woord, en verzocht hun, hunne wenschen voor het bruidspaar vereenigd te willen uit-

spreken met de woorden van een onzer kerkgezangen (het 16de uit onzen bundel).

Nu verliet de talrijke schare ons kerkgebouw in het gevolg der echtelingen naar de woning van de ouders des bruidegoms, slechts eenige voetstappen van daar verwijderd. En dáár, in de pandoppo gekomen, had nu eerst regt de algemeene begroeting plaats, op eene wijze, waaraan ik niet ligt mijne pen zou wagen, al was ik daarvan ook maar een koel toeschouwer gebleven. Herhaald en overstelpend handgedruk, kussen en omhelzingen van sommige vrouwen onderling, gelukwenschingen van alle zijden, hier met één enkel woord, daar met vele woorden, alles vermengd met het geween der ouders, bij den vader des bruidegoms tot stikkens toe. Ja! voor hem was het te veel, hij bezweek er onder, en het duurde wel eenige minuten, eer hij weder eenigszins tot bedaren kon komen. Het decorum had geleden, ongetwijfeld; eenige stijve ceremonies van het programma waren opgeofferd; doch in plaats van het drooge en afgemetene, dat men gewoonlijk bij zulke gelegenheden waarneemt, was hier iets hartelijks, iets innigs, iets natuurlijks aanschouwd; iets wat sommige aanwezigen welligt eenigszins zonderling moge aangedaan hebben, maar wat toch ook zeker een' weldadigen indruk heeft gemaakt.

Bij mij had die indruk over mijne stemming voor den ganschen avond beslist. Ik zag naast onderscheidene van onze familieleden ook andere Europeanen, die even als de inlandsche gasten eene bijdrage (pasoembang) tot het feest hadden geschonken. Ik zag Javanen, Chinezen en Maleijers, in bonte mengeling dooreen; mohammedanen en christenen, van hier en andere plaatsen, inlanders met en zonder rang, onder de eersten zelfs het Dis-

trictshoofd van Samarang, die later ook mede aan den maaltijd deel nam. De waijang mogt hierbij natuurlijk niet ontbreken, en als altijd vermaakte zich daarmeê aanvankelijk vooral de jeugd, die ook hier in grooten getale vertegenwoordigd was. Te midden van dat gewoel en gejoel gelukte het mij toch eene kleine pause te vragen om een' heildronk in te stellen op de penganten, terwijl zij met ons aan tafel gezeten waren. Deze toast werd door vader en zoon beantwoord met eene dankbetuiging, zoowel aan de gasten in het algemeen als aan mij in het bijzonder. Sommige der europeesche gasten verklaarden later, dat zij nooit te voren zulk eene javaansche bruiloft hadden bijgewoond.

Helaas! de gemeente, en inzonderheid Melaten, beleefde in het afgeloopen jaar ook droeve dagen. De noodlottige ziekte, die wederom in den Archipel rondwaarde, en tot op dit oogenblik hier en daar haren geesel blijft zwaaijen, spaarde ook mijne kleine kudde niet. Een zevental offers eischte zij van ons, en daaronder drie vrouwen en moeders, benevens twee volwassen meisjes, in den bloei des levens aan hare betrekkingen, aan ons allen ontrukt. De drie ouderen ontvielen ons bij tusschenpoozen van maanden, doch de vier jongeren in ééne en dezelfde week; twee zelfs gingen slechts enkele uren na elkander henen. En dat zoo vreeselijk plotseling! Bijna allen binnen één etmaal gezond en dood. Schoon spoedig ter plaatse aanwezig, en hulp verleenende zooveel mij maar doenlijk was, mogt ik de meesten dan ook slechts in twijfelachtige bewustheid aantreffen; want de eerste aanval was veelal beslissend geweest. Waar dit niet het geval was, vond ik de lijders een paar malen blijkbaar met godsdienstige gedachten vervuld, en luide biddende om vergeving, zoo lang de spraak hun dit maar toeliet. Jammer dat aan eene zorg-

vuldige verpleging nog steeds zooveel blijft ontbreken, en dat hieraan met den besten wil voor ons zoo weinig te veranderen is. Want vooral hier hebben wij te strijden met armoede, onwetendheid en bijgeloof; terwijl zelfs het ware medelijden der liefde ons niet overal tegemoet komt, en dus onze beste pogingen niet zelden verijdeld worden. Niemand ergere zich, dat ook ten aanzien der christenen nog zulk eene klagt moet worden geuit; want hier wordt gewezen op den toestand van het geheele volk, waarin zelfs het christendom slechts langzaam verbetering kan aanbrengen. Of wij dan bij ziek- en sterfbedden nog in het geheel den invloed van ons werk niet ontwaren? De getrouwe lezer onzer Zendingberigten vraagt dit niet, want reeds menigmaal is hij daarvan getuige geweest. En ook thans mag ik wel noemen, dat hier eene lijderes herhaaldelijk om mijne tegenwoordigheid verzocht, terwijl dáár eene andere nog met veege lippen aan hare naaste betrekkingen verschooning vroeg voor hetgene zij jegens dezen had misdaan. Zulke ervaringen verlevendigen de hoop te midden van veel weemoed.

Onder de bovenbedoelde sterfgevallen hadden er twee plaats in kampoengs, waar geene andere christenen woonachtig waren. In eene daarvan scheen het aanvankelijk wel, dat de overige bewoners weinig gezind waren om de noodige en anders ook gewone hulp bij de begrafenis te leenen. Op aansporing daartoe van de zijde mijns medehelpers verontschuldigden zij zich met het besmettelijke der ziekte. En het moet ook gezegd worden, dat de bevelen, soms van wege de policie gegeven, wel in staat waren, om dezen en genen van choleralijders bij ziekte of overlijden terug te houden. Toch geloof ik niet, dat in andere omstandigheden deze vrees zich in die mate zou hebben geopenbaard. Gelukkig echter was die ook

hier zoo erg niet, als zich eerst wel liet aanzien. Want op de vermanende toespraak van ASA toonden zich later velen bereid, om aan de begrafenis deel te nemen, zelfs zoo, dat zij het lijk vergezelden tot op het europeesche kerkhof, waar de christenen alhier op eene daartoe afgezonderde plek gewoonlijk begraven worden.

Ook bij onze zamenkomsten des Zondags waren zoowel blijde als droevige ervaringen menigmaal het onderwerp van bespreking, waaraan in het licht des Evangelies onderrigt en vermaning werden ontleend. Eene zeer bijzondere aanleiding was zeker de gedachtenisviering der 25jarige regering van onzen Koning, waartoe ook in de Hollandsche gemeenten alom de bedehuizen werden ontsloten. Het was mij goed, bij die gelegenheid ook voor mijne Javanen te mogen spreken van den zegen, waardoor het bestuur van onzen tegenwoordigen vorst voor Nederland is gekenmerkt, en van het goede door meer milde regeringsbeginselen gedurende dat tijdvak ook aan Java geschonken. Wel mogt ik daarbij voor mijn nationaal gevoel niet op de sympathie mijner hoorders rekenen; wel moest ik zelfs diep beseffen, hoeveel hier nog anders en beter kon wezen; doch waar het de oproeping gold tot vereenigd gebed, kon ik met alle vrijmoedigheid voorgaan, om met Neêrlands vorst God dank te zeggen voor genoten weldaden, en met Neêrlands volk Gods blijvende bescherming te vragen over Hem en Zijn huis, en dat zijn koninklijke zegen zich allengs meer mogt uitbreiden over de tiang-alit (den geringen man), in toenemende bloei en welvaart, op den grondslag van ware godsdienst en zedelijkheid.

Menig vaderlandslievend Nederlander mag bij een' blik op de groote massa van inlanders, of wel op de schare hunner hoofden en aanzienlijken, allen deelnemende aan

de feesten en plegtigheden van den Kroningsdag, wel gevraagd hebben, hoevelen er onder de Javanen waren, die zich van harte vereenigden met zijne wenschen gelijk met zijnen dank en zijne hoop. En ongetwijfeld heeft het antwoord op die vraag zoo niet zijne vreugde verstoord, dan toch zijne geestdrift bekoeld of getemperd. Maar zoo hij hier of daar getuige geweest ware van eene zamenkomst van inlandsche christenen als zoo even beschreven werd, ik geloof, dat zou hem goed gedaan hebben aan het vaderlandsche hart. Misschien had hij iets gevoeld van de verbroedering, die het Christendom zelfs tusschen de meest verschillende nationaliteiten kan tot stand brengen, en toen met ons verlangd en gebeden, dat de weinige honderdtallen van christenjavanen welhaast tot zooveel duizenden en tienduizenden mogten aangroeijen!

Ik heb ten aanzien onzer godsdienstoefeningen, hier thans niet veel bij te voegen. Ze werden ook in het afgeloopen jaar, hetzij een- of tweemaal 's weeks, geregeld voortgezet, en ook de opkomst bleef als vroeger een 40 à 50tal. Dat de gezangen, die wij daar reeds eenigen tijd gebruikten, met nog een paar andere nummers vermeerderd, eindelijk in druk zijn verschenen, is Bestuurders uit de toezending van een exemplaar door Br. POENSEN gebleken.

Ik zou thans moeten overgaan tot de meer huiselijke zamenkomsten of koempoelans, die in meer vrijen vorm aan de uitbreiding en verduidelijking van het godsdienstonderwijs worden dienstbaar gemaakt. Zij kwijnden. Ongelegenheden van allerlei aard, vooral ook herhaalde ziekte van mijn' medehelper, onder wiens leiding en ten wiens huize die bijeenkomsten hier gehouden worden, hebben in het afgeloopen jaar veel daartoe bijgebracht.

Mijn meeste en beste tijd was ook in het afgeloopen jaar gewijd aan het schoolonderwijs. En de belangstelling, die ik voor dit gedeelte van mijn werk mag vinden, ofschoon nog niet beantwoordende aan mijne wenschen en plannen, verminderde ook in geenen deele. In den loop des jaars meldden zich 53 jongens en meisjes tot het bekomen van onderwijs aan, of werden daartoe door hunne betrekkingen aanbevolen. Daar echter van dezen een 30tal slechts eenige weken of maanden op school bleven, en ook van vroegere leerlingen 19 de school verlieten, was het totaal mijner discipelen op ultimo December j.l. niet meer dan 49, namelijk 45 jongens en 4 meisjes. Bij de beperkte gelegenheid, en vooral bij de onvolledige hulp, waarover ik beschikken kan, zou ik bijna geen grooter totaal durven verlangen, wanneer namelijk de ingeschrevene leerlingen zich dagelijks geregeld lieten vinden. Aan eene trouwe opkomst ontbreekt echter bij voortduring nog maar al te veel. Enkele malen had ik er meer dan 40 (eenmaal 45) bijeen, doch in den regel blijft zich de opkomst tusschen 30 en 40 bewegen.

Gij zult u welligt herinneren, dat ik tot dusverre school houd in mijne woning, en wel in eene pandoppo onmiddellijk daarmede verbonden. Het ware te wenschen, dat wij hier een schoolgebouw konden hebben.

Hoort men sommige tegenstanders der Evangelisatie, die toch wel voorstanders van ontwikkeling en beschaving der Javanen willen heeten, dan is het scholen vóór en scholen na. Niet van allen echter kan getuigd worden, dat hunne practische belangstelling in het bestaande onderwijs daarmeê in gewenschte overeenstemming is. Velen verwonderen zich zelfs, te vernemen, dat door ons Genootschap zooveel werk gemaakt wordt van het schoolonderwijs als hun dit toevallig ter ooren komt; en

dat de zendelingen behalve godsdienstonderwijs ook gaarne naar vermogen alle andere nuttige leerstof onder den inlander brengen, dit schijnt voor de meesten nog wel een raadsel te wezen.

Van mijne school is het opzettelijk onderwijs in de godsdienst, met wat daartoe gewoonlijk gerekend wordt te behooren, geheel afgescheiden. De christenkinderen, die trouwens verreweg de minderheid uitmaken, komen wekelijks op een' bepaalden dag bijeen in de kerk, en worden aldaar tot de kennis onzer bijbelgeschiedenissen ingeleid, terwijl zich geregeld ook anderen daar bijvoegen, hetzij uit eigen beweging, hetzij op verlangen van Europeanen, die als hunne voogden hen daartoe aansporen.

Ik heb nog maar één' enkelen leerling gehad, die lust betoonde, om onder mijne leiding tot hulponderwijzer te worden gevormd. Aan aanmoediging daartoe van mijne zijde heeft het ook bij anderen niet ontbroken; zelfs geldelijke tegemoetkoming is door mij toegezegd aan degenen, die daartoe zouden genegen zijn: tot nu toe echter zonder verder resultaat. En zeker stuiten wij hier op de omstandigheid, dat het schoolonderwijs op Java voor de massa nog steeds eene vreemde en ook maar weinig begeerde zaak blijft. Wie maakt zich onder zulk een volk illusies van eene betrekking, die door sommigen onzer reeds als kind werd begeerd! Zeker zullen de pogingen der hooge Regering er toe leiden, dat het ambt van m a n t r i - g o e r o e allengs meerder wordt gezocht; doch ziedaar dan ook eene reden, waarom degenen, die lust of aanleg tot het onderwijs bij zich ontwaren, bij voorkeur zullen dingen naar eene opleiding op eene der kweekscholen van het Gouvernement. In den loop van dit verslag werd hiervan reeds een voorbeeld genoemd, en zoo is er ook van Br. POENSEN een leerling naar Solo

gegaan, die thans werkelijk als Gouvernementsonderwijzer is geplaatst. De billijkheid noopt ons hierbij te erkennen, dat wij aan onze candidaten ook niet zooveel eer en voordeel kunnen toezeggen, als waarop hun in de ambtelijke wereld het uitzigt geboden is.

Ik keer terug tot mijne school. Vroeger werd eens vermeld, dat het onderwijs in het lezen steeds aanvangt met het Javaansch, en dat het Maleisch met ons letterschrift zich daarbij aansluit, daarmede vergeleken en zooveel mogelijk in overeenstemming gebracht wordt. Daar het mij echter bij deze methode ontbrak aan een geschikt leerboekje, was het reeds geruimen tijd mijne begeerte hierin zelf te voorzien, en mogt ik dan ook in den loop des vorigen jaars slagen, met een dergelijk boekje voor de pers gereed te maken.

Onder de leermiddelen, waarnaar velen met mij nog altijd verlangend uitzien, behooren zeker ook schoolprenten of afbeeldingen voor het aanschouwelijk onderwijs. Wie neemt toch eens eindelijk de teekenstift ter hand, om ons een stel goede platen voor dat doel te bezorgen? Niet in staat om zelf iets van dien aard te leveren, moet ik mij wel vergenoegen met de zaak zooveel mogelijk te helpen aanbevelen, en deed ik dit nog onlangs in het publiek, naar aanleiding eener correspondentie met Br. KRUYT, die destijds ernstig zijne aandacht op dit punt had gevestigd. (1)

---

(1) Het ware te wenschen, dat deskundigen eens opgaven welke onderwerpen zij verlangen behandeld te zien. De commissie voor het schoolfonds der Maatschappij tot nut van den Javaan heeft in der tijd inlichtingen gevraagd; is, zoo men zegt, op deze afgegaan, maar heeft geleverd wat niet te gebruiken was. – Het is reeds een jaar geleden, dat ik in dit Tijdschrift mijne denkbeelden over het Inlandsche volksonderwijs in het licht gaf; ik heb nog niets ontvangen, dat mij aanleiding geeft, op het onderwerp terug te komen. Ik voor mij ben niet overtuigd, dat schoolplaten tot

Sedert het aantal mijner leerlingen meer bestendig is toegenomen, kwam er ook meer animo voor het zingen, en had ik dus ook meer lust om mij zoo nu en dan te zetten tot de vervaardiging van een schoolgezang.

Zoo als u bekend is, worden de leermiddelen op mijne school, die tot eigen gebruik bestemd zijn, veelal door de leerlingen zelven aangekocht. En over het algemeen schijnt dit voor hen ook niet te bezwarend te wezen. Sommigen bewaren daartoe gaarne hunne snoepduiten, waarvan zij trouwens dagelijks voorzien worden. Zonder djadjan (snoepgeld) toch is een javaansche jongen hier niet in zijn element. Veelal is de voeding in huis daarop berekend. Doch ook waar dit niet het geval is, blijft menigeen liever t'huis, dan onderweg honderden waroengs te passeren, zonder in eene daarvan zich ook maar een enkel maal te goed te kunnen doen.

Deze snoepzucht bepaalt zich zeker niet tot het opkomend geslacht, doch de gewoonte van altijd met eenige duiten (de nieuwe munt heeft de oude hier nog niet vervangen) van huis te gaan, geeft aanleiding, dat de jongens reeds vroegtijdig verleid worden tot het spelen met en om geld, en velen zich daaraan ook langs den openbaren weg schuldig maken. Ook onder mijne scholieren zijn er, die ik deswege reeds meer dan eenmaal ernstig heb moeten vermanen. Daar waren er voor eenigen tijd, die zelfs afspraak schenen gemaakt te hebben, om vóór schooltijd zich hier of daar in de nabijheid te verzamelen, ten einde naar hartelust zich aan het geliefkoosde keplèk (1) over te geven. Ik zag mij dus wel verpligt

de eerste behoeften van het onderwijs behooren, als men daaraan de ware practische rigting weet te geven; toch ontken ik voor een deel het nut niet, maar vraag: wat acht de onderwijzer te behoeven? Zonder zijne voorlichting zou de teekenaar in den blinde werken. N.

(1) Een spel, als bij ons »kruis of munt". N.

openlijk met de tusschenkomst der policie te bedreigen, en te vorderen, dat ieder mij voortaan zeggen zou, wien van zijne makkers hij op weg naar school had zien spelen. Dit aanbrengen is sedert maar eenmaal geschied; maar heeft in zooverre goed gewerkt, dat ik van het gedobbel vóór of na schooltijd nu reeds in lange niets meer gezien of gehoord heb.

Overigens valt over het gedrag mijner leerlingen in de school niet te klagen, vooral niet wanneer men bedenkt, dat zij t'huis over het geheel aan zeer weinig orde en tucht worden gewend. Een geval van diefstal op school is mij in het afgeloopen jaar voor de eerste maal voorgekomen. De jongen, die aanstonds als de vermoedelijk schuldige werd genoemd of aangewezen, had zich bij de ontdekking van het feit reeds verwijderd, en is later niet terug gekomen.

Ook omtrent den leerlust mijner scholieren mag eene vroegere gunstige getuigenis thans worden herhaald. Voorbeelden van buitengewonen aanleg of vlug begrip kan ik wel niet noemen, doch daarentegen wel van blijkbare opgewektheid bij en genoegen in het onderwijs, waaraan de vorderingen dergenen, die trouw schoolgaan, dan ook veelal evenredig zijn. Neemt men in aanmerking, dat velen geheel uit eigen begeerte, of slechts op aansporing van hunne kameraden tot mij komen, dan mag dit op zichzelf reeds voor zekeren leerlust pleiten. Men vergete echter niet, dat wij hier te doen hebben met javaansche jongens, wier ijver in dezen nog niet tegen groote verzoeking kan bestand zijn; waarbij nog komt, dat vele ouders in plaats van het schoolgaan hunner kinderen aan te moedigen, maar al te ligt aanleiding geven tot dat voor den onderwijzer zoo verdrietig verzuim, waarvan boven reeds werd gewag gemaakt.

27 April, 1875.

VARIA.

De zendingwetenschap. (1)

Dr. G. E. BURKHARDT's *kleine Missions-bibliothek. Zweite Auflage, gänzlich umgearbeitet und bis auf die Gegenwart fortgeführt, von Dr.* R. GRUNDEMANN, *Pastor zu Mörz bei Belzich. Erster Band. Amerika. Bielefeld und Leipzig, Verlag von Velhagen und Klasing.*

Is het waar, dat kennis magt is, ook in de zending, en is magt geen verwerpelijke factor, toch zou ik op dit eigenaardig, altijd nog slecht begrensd en gebrekkig gewaarborgd gebied liever zeggen: kennis wekt geestdrift. En gerust durf ik den vrienden van het Godsrijk aanraden vooreerst dit woord tot hun devies

(1) Wat Prof. J. J. DOEDES in zijne »Encyclopedie der christelijke theologie" (§ 61 bls. 241) over de christelijke Halieutiek in 't midden brengt, verdient zeker op hoogen prijs gesteld te worden. Het zal wel waar zijn, dat de »theorie der uitbreiding van het Christendom onder de niet-christelijke volken" in hooge mate de aandacht van den Theoloog verdient, en dus ook eene plaats behoort in te nemen in de christelijk theologische encyclopedie. Met bescheidenheid waag ik intusschen hier in 't midden te brengen, dat wij op den duur in de zending niet vooruit zullen komen, als de poorten van het heiligdom op den weg der theologische wetenschap staan en door deze voor ons ontsloten moeten worden. De Theoloog heeft bij zijne voorbereiding reeds een al te uitgebreid veld te bewandelen, en ten slotte een te veel arbeids vorderenden akker te bewerken, dan dat hij met de noodige kracht en volharding zich zou kunnen wijden aan de zendingwetenschap, wier gebied zich van dag tot dag uitbreidt. Hiermede is niet gezegd, dat de Theoloog, niet geschikt zou zijn voor hare beoefening; het tegendeel is waar: de Theoloog kan door zijne voorbereiding uitstekende waarborgen leveren voor eene grondige beoefening van dien tak der wetenschap; maar dan moet hij ook den moed hebben, zich geheel daaraan te geven.

te nemen. Kennis van den mensch (anthropologie), kennis van het lot der volken (historie), kennis van het leven en streven der volken, zelfs van de geringste volkstammen (ethnographie), kennis van het verkeer der volken en den invloed van individus op het volksleven (cosmopolitiek), kennis van de pogingen aangewend om het christelijk beginsel over te planten (apostoliek), – als speciaalvakken, kennis van talen en godsdiensten, geschiedenis der reizen en ontdekkingen, bovenal Evangeliekennis met inbegrip van de uit eigen ervaring geputte kennis van de groote liefde Gods in CHRISTUS, 't zal alles kunnen, maar ook moeten dienen om eene geestdrift te wekken, die bij ons christenen nog maar al te veel ontbreekt, de geestdrift om alle menschen te doen deelen in het heil, ons in CHRISTUS te beurt gevallen: een enthusiasme, dat, hoe levendig ook, niet ontaardt in fanatisme.

De jongste tijden hebben op nieuw eenigen grond gegeven voor de hoop, dat men in ons Land de zendingwetenschap op prijs gaat stellen. Een Genootschap van studenten te Utrecht (Eltheto) noodigde eenige mannen van naam en van wetenschap uit tot het houden van voordragten over de zending. Te Leeuwarden werd eene

---

Op den duur is zelfs niet te verwachten, dat mannen, die aan het hoofd staan van zendelinghuizen, tijd genoeg zullen vinden, om te doen wat op dit gebied gevorderd wordt. – Beter ware het in allen deele, dat de zending hare eigene wetenschappelijke mannen had, die geheel voor dit deel der wetenschap konden leven, niet bevangen door schoolsche begrippen, maar zeer zeker vervuld met liefde tot God en menschen en daaruit den moed en de volharding puttende, noodig voor hunne gewigtige taak. Die mannen zouden de theologische kennis niet kunnen missen, maar voor hen zou de theologie eene hulpwetenschap zijn. Eene noot is niet de plaats om deze stelling te bewijzen of nader uit een te zetten. Ons Nederlanders mogten wel wat meer voor den geest staan de dagen toen een JOHANNES VAN VOLLENHOVEN, de Rotterdamsche koopman, zijne verhandeling over de zending schreef en TEYLER'S genootschap die bekroonde.

conferentie gehouden, waarvan eene schoone vrucht o.a. is de verhandeling van Dr. E. H. LA SONDER, getiteld: „Het wederkeerig belang der zending en der Taal-, Land- en volkenkunde". (1) De pas verschenen verhandeling van ERNST BUSS, „Die christliche Mission, ihre principielle Berechtigung und practische Durchführung", door het Haagsche genootschap bekroond en uitgegeven, 't zijn levensteekenen, die al onze aandacht verdienen.

Dr. R. GRUNDEMANN, de verdienstelijke bewerker van den Missions-atlas bij PERTHES uitgegeven, en die sedert op verschillende wijze de zending verpligt heeft, gaf dezer dagen een nieuw blijk van onverdroten ijver door de omwerking van het boven aangehaalde werk van BURKHARDT, bij velen hier te lande niet onbekend; en het is te verwachten, dat wij daardoor een wetenschappelijk handboek zullèn verkrijgen, dat ten grondslag kan strekken van de studie der zending. Hadden wij maar éénen Dr. GRUNDEMANN in Nederland! Ik dank den Uitgever, dat hij mij in de gelegenheid gesteld heeft, het werk spoedig in dit Tijdschrift te bespreken. Ik wensch dit te doen met het oog op het gewigt van het onderwerp, en daarbij vooral niet te verzuimen de gelegenheden mij aangeboden, om, met alle bescheidenheid, over de zendingmethode in 't midden te brengen, wat mij, naar aanleiding van het werk, dienstig voorkomt.

In zijn „Vorwort" geeft Dr. GRUNDEMANN rekenschap van de wijze waarop hij zijne taak heeft opgevat. Het ging hem onder de bewerking, als den bouwmeester, die een huis heeft te herstellen; er komt gedurig meer kijken, en op 't laatst zou men bijna wenschen, dat men maar dadelijk het oude afgebroken en iets geheel nieuws op-

(1) Zie het Tijdschrift „Geloof en Vrijheid", 10den Jaarg. 3de Afl.

getrokken had. „Nu zijn", zegt hij, „vijftien jaren voor eene zaak, die niet vlugtig voorbijgaat en niet snel afloopt, zeker een kort tijdsverloop. Maar als zij in eene periode vallen, waarin eene nieuwe phase van ontwikkeling zich voordoet, zoo kan het veel verschillen of men de zaken vóór of na dat tijdsverloop beschouwt. Men zal wel niet ontkennen, dat de zendingzaak, vooral hare opvatting van de zijde der zendinggemeente in het moederland, voor het tegenwoordige in dit nieuwe stadium van ontwikkeling verkeert. Het is hier niet ter plaatse, meer uitvoerig aan te toonen, hoe de eenzijdige, idealistische opvatting van de zending, zoo algemeen gevoed in een vorig tijdperk (1), niet langer houdbaar is. Men stelde zich toen tevreden met treffende anecdoten en met helle kleuren, waarin dan enkele trekken deels in het schoonste licht, deels in de donkerste schaduw aangebracht werden. De tusschentoonen, die in de natuur overal te vinden zijn, ontbraken in die tafereelen. De zendingverhalen, dus overgeleverd, verkregen iets van legenden" (naar de tegenwoordige opvatting van het woord). „Onwillekeurig oefenden de wenschen van het vrome zendingbelang invloed op de voorstelling. De minder verblijdende trekken werden achterwege gelaten, de verblijdende zeer op den voorgrond geplaatst en uitgewerkt, zoodat zulke schilderingen verre bleven van de werkelijkheid". (2)

(1) Dr. GUNDEMANN zegt zeker niet zonder opzet »in den früheren Jahrzehnten". De verschijnselen, die hij bedoelt, bepalen zich werkelijk tot de periode, die ongeveer met 1825 begint, en zij komen meer nog Bestuurders dan Zendelingen ten laste.

(2) Het was deze overtuiging, die vóór 20 jaar aanleiding gaf tot de uitgave van dit Tijdschrift; want men mag hier niet onopgemerkt laten, dat de dagboeken en brieven van de zendelingen in hun geheel eene vrij juiste voorstelling geven, dat deze echter zelden geheel gelezen worden, en dat ook het minder verblijdende voor den gewonen Lezer doorgaans veel toelichting vordert, die niet altijd in korte berigten kan gegeven worden.

Dr. GRUNDEMANN heeft zich, vooral door de studiën, die zijn „Missions-atlas" vorderde, op eene hoogte gesteld, die hem den waren toestand deed kennen. Hij nam zich voor, de waarheid en niets dan de waarheid te leveren. De niet onbelangrijke vraag doet zich hier voor, of dit mogelijk zal zijn? Dr. GRUNDEMANN zelf rekent zich daartoe niet geheel in staat; hij acht, dat om het werk naar zijn' omvang en zijn gewigt behoorlijk op te vatten 20 à 30 jaren van een krachtig mannelijk leven zouden gevorderd worden: en zeer te regt. Immers om de zending volkomen te leeren kennen, zou men toegang moeten hebben tot de archieven der genootschappen, en zich de moeite moeten geven, die te bestuderen: geen geringe arbeid. Ik ben het met hem eens, dat de donkere partijen te veel op den achtergrond geraakt zijn; ik geloof zelfs, dat daarin voor een groot deel de oorzaak ligt van het discrediet, waarin de zending bij velen geraakt is: ik geloof, dat de ware voorstelling een veel schooner effect zou opleveren. Het beeld van onzen schrijver overnemende, zeg ik: de tafereelen in de zendingberigten geleverd zijn niet naar de natuur; de tusschentinten ontbreken er aan. Het leven in al zijn lief en leed is daar zelden naar de volle waarheid geteekend. Men moet den zendeling in zijn huis, bij zijne bezoeken, in zijn' omgang, aan zijne schrijftafel, in zijn inwendig leven voor zich hebben; en niet minder, ja veel meer nog, de inlanders leeren kennen, zoo als zij daar reilen en zeilen.

Of het veel baten zal, dat Dr. GRUNDEMANN „vielfach das kritische Messer angesetzt" heeft, neem ik de vrijheid in twijfel te trekken. De kritiek kan wegsnijden, zij kan verplaatsen, groeperen wat voorhanden is; zij kan niet aanvullen wat ontbreekt; en ons ontbreekt magtig veel van datgene wat de werkelijkheid

dag aan dag oplevert, maar ons niet genoeg onder de oogen komt. Wat minder kritiek en wat meer aanvulling uit het dagelijksch leven, dat zouden wij voor de historie in 't algemeen noodig hebben; maar dat wordt vooral gevorderd voor de geschiedenis van de zending.

Teregt heeft Dr. GRUNDEMANN begrepen, dat de ethnographie een belangrijk deel van zijne taak uitmaakt. BURKHARDT heeft dat ook ingezien; maar men moet erkennen, dat zijn arbeid op vele punten revisie vorderde, en van Dr. GRUNDEMANN kunnen wij verwachten, dat hij daarbij met naauwgezetheid te werk gaat. Waarom hij echter de aanhalingen uit de bronnen beperkt heeft, is mij niet duidelijk; 't is waar door den gewonen lezer worden zij voorbij gegaan, maar zij hinderen hem ook niet, en voor hem, die zich tot de studie van het onderwerp zet, hebben zij groote waarde, vooral in onzen tijd, bovenal voor de zending-wetenschap. In zoo verre heeft de Schrijver echter ook den wetenschappelijken zendingvriend een' dienst bewezen, dat hij in zijne voorrede de bronnen opgeeft, en daar onder zijn er, die gansch niet algemeen bekend zijn.

De „kleine Missions-bibliothek" van BURKHARDT is vervat in vier lijvige boekdeelen, waarvan het eerste de zending in Amerika behandelt. Van dit deel levert Dr. GRUNDEMANN thans, in een eerste stuk. Groenland en Labrador, in een tweede de Indianen in Noord- en Zuid-Amerika. Wij willen ons voor ditmaal tot Groenland bepalen.

Merkwaardig is de geschiedenis van Groenland sedert het laatst der 10de eeuw (983) tot in de tweede helft der 15de eeuw. Zij vormt niet alleen een afgesloten tijdperk, maar daarin is tevens het gansche geslacht der Noormannen, die zich op die onherbergzame kusten hadden

neêrgezet, na vier eeuwen verdwenen. De moedige ERIK RAUDA (de Roode) was van IJsland uit gevaren, en had na drie jaren in het noorden gezwalkt te hebben, zich zóó goed met de kusten (vooral de zuidkust) en een deel van het binnenland bekend gemaakt, dat hij met vrijmoedigheid zijne stamgenooten kon uitnoodigen, zich daar te vestigen. Met eene vloot van 25 schepen, van welke echter slechts 14 hunne bestemming bereikten, verlieten de kolonisten hun vaderland, en vonden in de verschillende fiorden van Groenland geschikte verblijven. Reeds in het begin der 11de eeuw omhelsden deze Noormannen het christendom, op uitnoodiging van ERIK's zoon LEIF, die op een' togt naar Noorwegen, aan het hof van koning OLAF TRIJGVESÖN gedoopt werd.

„Slechts uiterlijke vormen waren verwisseld", zegt Dr. G., oude voorstellingen werden onder nieuwe namen behouden; van zinsverandering en van levensvernieuwing geen blijk. Gevechten tusschen enkele personen, even als tusschen grootere partijen waren niet zeldzaam. Vreeselijk was de magt van de bloedwraak, die onbelemmerd voortwoekerende geheele geslachten te gronde rigtte. Ook de rooftogten naar andere landen werden nog lang niet nagelaten, hoewel onder de volgende geslagten de roofvaart meer handelsscheepvaart werd, die gedurig meer in de behoeften van de arme kolonie voorzag door geregelden aanvoer van goederen." Met bescheidenheid meen ik hier op vergissing en gedeeltelijk op wêerspraak opmerkzaam te moeten maken. Het is eene vergissing, dat het christendom ooit of ergens eene revolutie in de volkszeden heeft te weeg gebracht of bestemd zou zijn te eeniger tijd, die te bewerken. Het is eene vergissing, dat men den toestand der volken beoordeelen kan naar de heldenfeiten en gruwelen, door de geschiedenis vermeld. Het

Evangelie, onder welken vorm ook overgebracht, werkt steeds als het zuurdeeg, d. i. als organische kracht, niet metamorphoserend, allerminst revolutionair; men raadplege de geschiedenis. Maar daarom ook komt het schuim altijd boven, en naar dit laat zich het inwendig proces niet bepalen. Oorlog voeren is niet christelijk; en na hoeveel eeuwen zijn de roofnesten uit het christelijk Europa verdwenen?

Er is ook weerspraak in de voorstelling: immers de latere tijden getuigen van den overgang van rooftogtenin handel, zoodat dan toch werkelijk, naar den gewonen maatstaf, de beschaving moet zijn toegenomen. Toen echter, zegt de geschiedenis, ging het volk te gronde. Door wat oorzaken?

Ik wil aannemen, dat volken als de Noormannen in Groenland onmogelijk op den voet van vreedzame kooplieden kunnen leven, dat zij dan uitsterven of verdrongen worden; nog meer, ik wil erkennen, dat bij eene verkeerde toepassing van de beginselen van het Evangelie, het christendom ongeschikt wordt voor zulke volken; maar ik moet mij ernstig verzetten tegen eene voorstelling volgens welke het christendom zou kunnen ingevoerd, ik zeg ingevoerd, worden als eene bloote verwisseling van uiterlijke vormen: als louteren godsdienstvorm zou het Christendom waarde noch kracht hebben; als zoodanig echter is het geen Christendom meer.

Wat is van die christen Groenlanders geworden? Men weet het niet; en dat zegt zooveel, dat het zwijgen wordt opgelegd, als men resultaten zou willen trekken. „Onthoudt u daar en onderzoek," ziedaar het voorschrift. En zulk een onderzoek kan groote waarde hebben.

Na drie eeuwen wordt het zelfde land nogmaals het tooneel van christelijke bemoeijingen. Wat reeds in de 16[de] en 17[de] eeuw op die kusten voorviel kan buiten rekening gelaten worden. De Engelschen, Hollanders,

Deenen, enz., die toen de naburige wateren bevoeren, zochten naar walvisschen, robben, traan; de menschen lagen niet binnen den kring hunner bemoeijingen, dan in zooverre ze hen tot eigen voordeel noodig hadden.

Het was eerst in het begin der 18de eeuw, dat een man, diep bewogen met het lot eener christelijke bevolking, van welke hij gelezen had, dat zij herderloos moest zijn, besloot, zich aan de geestelijke verzorging van die bevolking te wijden. HANS EGEDE, nog jong, pas gehuwd en gelukkig in eene noorweegsche pastorie, kon den aandrang van zijn hart niet weerstaan, en wendde zich in 1710 tot den bisschop van Bergen, om diens hulp te verzoeken tot het verkrijgen van gelegenheid om naar Groenland te gaan ter opsporing van de christenen, die, naar EGEDE's meening, daar nog moesten gevonden worden. Eerst in 1721 was het hem gelukt eenige kooplieden te bewegen tot het aangaan van eene vennootschap, die een schip uitrustte om handel te drijven op de kusten van Groenland, en dat hem met vrouw en kinderen en enkele kolonisten daarheen zou overbrengen. Op den 3^{den} Julij 1721 landde men aan de Balsrivier. In Augustus had men zich iets noordelijker eene plek gekozen, waar men een huis bouwde voor de 46 personen, die toen de kolonie uitmaakten. Hoophaven (Haabets havn) was de naam, dien men aan de plaats gaf. Maar van de afstammelingen der Noormannen, de christenen, die EGEDE gehoopt had te zullen vinden, die zijne herderlijke zorg op prijs zouden gesteld hebben, was niets te bespeuren. Eene gansch heidensche, zeer ruwe bevolking vormden de Eskimo's, die reeds sedert drie eeuwen de vroegere kolonisten vervangen hadden.

EGEDE heeft land en volk beschreven (1); zijn zoon

(1) Het groot belang, dat onze kooplieden in de 18de eeuw bij de zoogenaamde Groenlandsche visscherij of Straat-Davis-vaart hadden, gaf gereeden

PAUL heeft de teekening in vele bijzonderheden uitgewerkt (1), en Dr. GRUNDEMANN levert ons uit deze en andere bronnen een aanschouwelijk beeld van de Groenlanders uit dien tijd. Een volk, dat 's winters in zijne sneeuwhutten, 's zomers in tenten leefde, dat zich met zeehondenvleesch, traan en de walgelijkste dierlijke zelfstandigheden voedde, dat in de grootste onreinheid een echt dierlijk leven leidde, kon voor den beschaafden europeschen prediker niets aanlokkelijks hebben.

BANCROFT (2) schreef nog onlangs van de Eskimo's aan de Zuidzee-kusten: „De woning der Eskimo's is een toonbeeld van vuiligheid en ongebondenheid. Verlegenheid behoort niet tot hunne ondeugden, en zedigheid is niet onder hunne deugden te tellen. Eene onbepaalde overgave aan natuurlijke behoeften kenmerkt al hunne

aftrek aan geschriften, die de kennis van die landen en zeeën vermeerderden. Het werk van EGEDE, boven bedoeld, werd in 1746, te Delft, bij REINIER BOITET uitgegeven, onder den titel: »Beschrijving van Oud-Groenland of eigentlijk (?) van de zoogenaamde Straat Davis, behelzende deszelfs natuurlijke historie, standsgelegenheid, gedaante, grensscheidingen, veldgewassen, dieren, vogelen, visschen, enz., mitsgaders den oirsprong en voortgang der aeloude Noorweegsche volkplantingen in dat gewest; benevens den aart, inborst, wooningen, levenswyze, kleding, spraak, bijgelovigheid, dichtkunst, uitspanningen en tijdverdrijven der hedendaagsche inboorlingen. Eerst in de Deensche taal beschreven door Mr. HANS EGEDE, van den jare 1721 tot 1736 Missionaris of Luitersch Predikant aldaar, en nu in 't Nederduitsch overgebragt. Met een nieuwe kaart van dat landschap en aardige printverbeeldingen verciert.'' EGEDE heeft, blijkens de opdragt van genoemd werk nog een »Verhaal van het begin en den voortgang der Groenlandsche zending geschreven, mij niet bekend, doch waarschijnlijk het door Dr. GRUNDEMANN gebruikte: »HANS EGEDE, Ausführliche wahrhafte Nachricht, Hamburg, 1740.''

(1) Dit werk van den kundigen PAUL EGEDE werd ook door Dr. GRUNDEMANN gebruikt. Volgens CRANZ schreef ook NIELS EGEDE, tweede zoon van HANS over Groenland.

(2) The native races of the Pacific States of North-America, bij HUBERT HOWE BANCROFT. Een werk, dat in zijne vijf lijvige boekdeelen een' kwalijk te vermeesteren schat van feiten geeft.

maatschappelijke betrekkingen; zij ontzien zich niet in het openbaar te verrigten, wat zij in afzondering konden doen. Vrouwelijke kuischheid heeft bij hen weinig waarde." Dat zelfde moest EGEDE in zijn' tijd van de Groenlandsche Eskimo's verklaren. Maar eenmaal in het land zijner verwachtingen aangekomen, wijdde hij zich met zijne voortreffelijke echtgenoot onverdroten aan de taak, die hun hier als door Gods voorzienigheid was opgelegd. Na het verhaal van hunne vestiging lezen wij:

„EGEDE brandde van liefde en ijver, om den Eskimo's het Evangelie te verkondigen, en toch hij verstond hunne taal nog zoo gebrekkig. Hij liet dus zijn' PAUL, die een weinig teekenen kon, eenige bijbelsche geschiedenissen, den val, de wonderen en het lijden van CHRISTUS in teekening brengen. Deze vertoonde hij aan de Groenlanders, die bij hem kwamen, en verklaarde ze hun, zoo goed hij kon. Dat beviel, vooral hoe CHRISTUS met een enkel woord de kranken genas en de dooden opwekte, en zij verzochten EGEDE als priester en gezant van een' zoo magtigen en weldadigen God, ook hunne zieken te genezen, ja, zij rustten niet voor dat hij ten minste op hen blies. Hij schrijft daarvan: „„Dit hadden zij reeds eenmaal te voren van mij verlangd. Want toen ik eens preekte, waarbij toen juist een Groenlander was, kwam hij tot mij, trok zijn' pels uit, wees op zijn naakt ligchaam en gaf mij te verstaan, dat ik op hem blazen zou, want hij had het boos in de maag. Uit gekheid deed ik wat hij verlangde, en daarmede was hij tevreden. (1) Dat zij

(1) Dr GRUNDEMANN vergoelijkt dezen trek door eene aanhaling van eene andere verklaring door EGEDE gegeven. 't Komt mij voor, dat bij al den ernst, dien men een' man als EGEDE, den Evangeliedienaar moet toeschrijven, ook den zoodanigen het komische van een' toestand vermeesteren kan; en durft hij daar voor uitkomen, dan heb ik te meer vertrouwen op zijne overige verklaringen.

echter groot vertrouwen in mij stelden, toonden zij genoeg daardoor, dat zoo dikwijls zij in de kolonie kwamen, zij alleen naar mij vroegen en verlangden met mij alleen te spreken. Dit schonk mij den troost, dat, als ik eens hunne taal geleerd had, ik met Gods hulp iets onder hen zou kunnen uitrigten, zoowel ter eere van zijn' allerheiligsten naam, als tot verlichting van het volk, wat ik zoo innig verlangde en door zuchten en gebeden bestendig van God afsmeekte.""

Het was EGEDE's ernstig streven de taal te leeren, en den man, die door studie gerijpt was, gelukte dit, zóó dat hij daardoor voor latere zendelingen den weg tot het volk gebaand heeft. Maar blijkt uit het medegedeelde niet duidelijk, dat hij evenmin de geneeskunde had kunnen missen, en, wat tegenwoordig hoe langer hoe meer wordt ingezien, dat de geneeskunde onontbeerlijk is voor den zendeling, onder natuurvolken werkzaam? Er was nog iets. Men had bij de oprigting van de vennootschap er op gerekend, dat niet alleen de jagt en vischvangst tot het onderhoud van de kolonie zouden bijdragen, maar dat vooral de handel voordeelen zou opleveren. Tot hun verdriet moesten de kolonisten ondervinden, dat een Hollander, die den smaak der inboorlingen kende, in een half uur meer van hen inruilde, dan den Noorwegers gedurende al den tijd van hun verblijf gelukt was. Men moge nu denken over handeldrijven, in verband met de zending zoo als men wil, het feit bewijst duidelijk, dat het den zendeling ontbrak aan kennis van de geaardheid en de behoeften van het volk in zijn dagelijksch bedrijf, en ook deze kan niet gemist worden.

EGEDE had groote verwachting van de school, maar het kostte hem heel wat moeite een paar weesjongens en een enkel huisgezin over te halen, om lezen te leeren.

„Aanvankelijk togen zij lustig aan 't leeren, omdat zij voor iedere letter, die zij kenden, een' vischhaak of eene andere kleinigheid kregen. Maar spoedig werden zij dat leeren moede, en zeiden, dat zij niet wisten waartoe diende, den ganschen dag te zitten, op een stuk papier te kijken en te roepen a, b, c, enz. Hij en de koopman waren menschen, die tot niets deugden, omdat zij den ganschen dag niets deden, dan in een boek kijken en met de pen teekenen; dan waren de Groenlanders toch heel wat andere menschen, die konden zeehonden vangen, vogels schieten en dergelijke, wat nut en genoegen aanbracht."

Een preek aan te hooren beviel het volkje al evenmin, en als het hun wat lang duurde, dan vroegen zij EGEDE, of hij niet spoedig zou eindigen, en hoe groot het stuk nog wel was. Kortom bij allen ijver, bij waarlijk heldhaftige opoffering mogt het EGEDE niet gelukken ingang bij het volk te verkrijgen. De Deensche zending, ook na het vertrek van HANS EGEDE voortgezet, gesteund eerst door de Regering, later door kooplieden, zou weinig vruchten hebben gedragen, als niet een ander element onder de Groenlanders was opgetreden, taaijer, volhardender, geloovige zelfs, dan EGEDE, wiens zelfopoffering overigens elken zendeling ten voorbeeld mogt gesteld worden.

Het waren de Herrnhutters, die het werk opvatten op een tijdstip, dat de Deensche regering zich daaraan scheen te willen onttrekken. MATTHEUS STACH, zijn neef CHRISTIAAN STACH en de timmerman CHRISTIAAN DAVID verlieten den 10den April 1733, op een schip van de koninklijke marine, Kopenhagen met bestemming naar Groenland; zij werden door EGEDE vriendelijk ontvangen, in allen deele onderrigt, later geholpen bij het aanleeren van de taal, en toen zij weldra N e u h e r r n h u t als nederzetting gesticht hadden, bleef de beste verstandhouding tusschen

de Deenen en Duitschers heerschen, voor zoover die niet van tijd tot tijd door verschil van aanleg en zienswijze min of meer verstoord werd. De Duitsche broeders hadden tot wachtwoord gekozen: „Het geloof is een vaste grond der dingen die men hoopt en een bewijs der zaken, die men niet ziet", of, volgens LUTHER's vertaling: „Het geloof is een vast vertrouwen (Zuversicht) op datgene wat men hoopt, en niet twijfelt aan datgene wat men niet ziet." En wie zal ontkennen, dat dit voor den zendeling een voortreffelijk wachtwoord is? Maar wie zal in onzen tijd nog beweren, dat dit uitsluit de voorbereiding, die elk gewigtig werk vordert? En aan deze ontbrak het dezen zendelingen ten eenenmale. Hun kinderlijk geloof deed hun de gunst verwerven van hooggeplaatste mannen, als den graaf VON PLESS, zelfs van koning CHRISTIAAN VI; maar, zoo als het meer gaat, deze waren juist het minst op de hoogte om te kunnen beoordeelen wat voor de zending gevorderd wordt.

Hooren wij wat Dr. GRUNDEMANN omtrent de verhouding tusschen EGEDE en de pas aangekomen Hernhutters mededeelt. Hij zegt: „Over het geheel doen zich de broeders kennen als eenvoudige kinderen Gods, die den Heer volgen, ook wanneer het oog louter onmogelijkheid ziet. Zoo vertoonen zij zich voor ons in het eerste berigt aan de gemeente in het moederland. Doch weldra moesten ook verkeerdheden bij hen aan het licht komen, zoo als die hier en daar uit een eenzijdig piëtisme voortvloeijen. De strijd, die in die dagen de Evangelische kerk beroerde, vertoonde zich zelfs aan de verwijderde kusten van Groenland als de zeebrand aan den horizont. Al kan men EGEDE ook geenszins beschuldigen van dat verstijfde orthodoxisme, dat teregt den tegenstand van het piëtisme verwekte, zoo was hij toch gebonden door het eenigszins

stijve kerkwezen, zoo als dit in Noorwegen heerschte, en gedroeg hij zich dus ook voorzigtig ten aanzien van de piëtistische nieuwelingen, vooral daar hij in brieven voor hunne dwaalleeringen gewaarschuwd was. Open en eerlijk zocht hij zich echter met hen te verstaan. Daaruit ontsproot eene briefwisseling met CHRISTIAAN DAVID, die slechts een half uur van hem af woonde, en zoo kwam, zeker niet tot stichting, de zwakte en menschelijkheid, die de zending aankleefde, aan den dag. DAVID leverde in plaats van het eenvoudig antwoord op de vraag, hoe hij over de leer van de regtvaardiging door het geloof dacht, eene 160 bladzijden lange, theologische verhandeling over de geheele heilsverordening, het wezen der zonde, enz. over kerkwezen, de universele en bijzondere gemeente, over het duizendjarig rijk, enz. Daarin kwamen zonderlinge dingen voor, en het was geen wonder, dat EGEDE daarin veel gezochts en phantastisch vond. Toch besloot deze zijn antwoord aldus: „ „Om in de eerste plaats terug te komen op uw aanbod en goed voornemen, om de Groenlanders met mij te leeren en in de kennis van God en CHRISTUS te onderrigten, zoo vind ik in dezen uwen goeden wil en voornemen niet alleen niets af te keuren, maar veeleer moet ik die prijzen, en ofschoon gij niet gestudeerd hebt, zoo kunt gij toch niet minder geschikt en bekwaam worden om CHRISTUS geheimenis den eigenzinnigen Groenlanders te openbaren, als gij vooraf de taal zult geleerd hebben, waartoe God u de vaardigheid geve! Ik zal u daartoe van harte gaarne zoover mijne kennis en mijne gaven strekken, behulpzaam zijn, enz."" Zoo had dan nu de goede verstandhouding kunnen hersteld zijn, als niet een misverstand van CHRISTIAAN DAVID tot voortzetting van de briefwisseling geleid had, waarbij hij later, naar bekrompen piëtistische opvatting, eene ongepaste

kritiek over EGEDE en zijn werk voerde. Hierdoor was de zamenwerking onmogelijk gemaakt. Intusschen onderhield EGEDE, zoo lang hij in het land bleef, goede buurschap met de broeders, en liet hij niet na, met zijne vrouw hen met groote voorkomendheid te dienen en in den nood te helpen. Hij had hun zijn schriftelijk werk over de groenlandsche taal gegeven, om af te schrijven, en liet hun dat door zijne kinderen verklaren. Maar daar zij nooit iets van de regels en kunstwoorden der spraakkunst geleerd hadden, zoo kostte het hun onbegrijpelijk veel moeite om eene zoo moeijelijke taal te leeren. Zij werden dus het leeren vaak moede, waarbij nog kwam dat de Groenlanders niet met hen wilden spreken en hun zelfs bij elke gelegenheid, de met veel moeite afgeschreven boeken ontstalen."

Men moge nu denken over zulke geschillen zoo als men wil: dat zij bestaan, dat zij onvermijdelijk zijn, blijkt maar al te zeer, en hoezeer men nu ook moge wenschen, dat alle christenen eenmaal tot de overtuiging komen, dat de vraag: „Wat denkt gij van den CHRISTUS" eene gewetensvraag is, die ieder persoonlijk voor God heeft te beantwoorden, zoodat de eenheid onder christenen te vinden is in het woord van den Heer „wie niet tegen mij is, is voor mij", zoo kan niet ontkend worden, dat in dezen tijd voor vele gemoedelijke christenen zamenwerken met hen, die eene andere overtuiging dan de hunne hebben, nog zedelijk onmogelijk is; en daarom kan niet genoeg aanbevolen worden, dat althans in de zending de elementen, die zich heterogeen gevoelen, niet tot zamenwerken worden gedrongen. Mogt slechts bij allen het woord van ABRAHAM tot LOT gelden: „Is niet het gansche land voor uw aangezigt? Scheid u toch van mij! Zoo gij de linkerhand kiest, enz."

En als in 't voorbijgaan worde hier nog den voorstanders van de leer, dat de nieuwere zending van het piëtisme is uitgegaan, een EGEDE herinnerd. Later zal er gelegenheid genoeg zijn, om op dit onderwerp terug te komen.

In die dagen ontstond eene pokken-epidemie. Hoe? Van twee knapen, die naar Denemarken waren gezonden, was één gestorven, één schijnbaar gezond teruggekeerd. Intusschen had hij de smetstof bij zich, die, op de bevolking overgebracht, zulke deerlijke verwoestingen aanrigtte, dat van de 300 huisgezinnen in den omtrek van Godthaab, slechts overblijfsels van 30 huisgezinnen in leven bleven. Het kan niet genoeg herhaald worden: onze epidemiën, zelfs de betrekkelijk onschuldige, als mazelen en catarrhale aandoeningen, hebben onder natuurvolken een' verwoestenden invloed. En de troost is al te schraal, dat in dezen nood de zelfopofferende liefde van EGEDE en de zijnen, met die der Herrnhutters zich uitnemend openbaarde. De wijsheid wordt door hare kinderen geopenbaard, en wij, beschaafde christenen, hebben niet enkel op den godsdienstigen en zedelijken toestand der volken, maar ook op hunnen intellectuelen en physieken aanleg te letten. Hoe ver staat in dit opzigt vaak de christelijke philanthroop achter in liefde en wijsheid bij den bloemenkweeker, waar hij zijne gewassen te verzorgen heeft!

Op den 29sten Junij 1836 hield EGEDE zijne afscheidsrede, naar aanleiding van Jes. 49 : 4: „Doch ik zeide: ik heb te vergeefs gearbeid, ik heb mijne kracht onnuttelijk en ijdelijk toegebracht; gewisselijk mijn regt is bij den Heer, en mijn werkloon is bij mijnen God.” Was dit het droevig einde van zóóveel opoffering? Toch niet.

Zeker was het afscheid van Groenland voor EGEDE tragisch, te meer daar hij zijne dierbare levensgezellin verloren had;

maar zijn werk ging niet verloren, en in zijn vaderland teruggekeerd bleef hij voor de zending werkzaam, aanvankelijk aan het hoofd van een seminarie, waar hij eenige theologische studenten onderwijs gaf in de groenlandsche taal (zijn zoon PAUL is hem daar opgevolgd); later als superintendent van de Deensche missie. En ook daarin heeft dit werk vruchten gedragen, dat het de Deensche zending uitsluitend geweest is, die Noord-Groenland tot het christendom gebracht heeft. Dr. GRUNDEMANN betreurt, dat het aan bronnen ontbreekt, om dit in de bijzonderheden aan te toonen. Mij dunkt, dat hier weêr eene aanwijzing is voor den geschiedvorscher. Bepaal u niet tot de periodes, die rijk zijn aan bronnen van allerlei aard, maar tracht op te delven wat nog verborgen ligt, en door uwen onverdroten arbeid aan 't licht kan komen; in de verborgen hoeken liggen de springaderen van het volksleven, ook van het christelijk leven, en aan u is het, de werking van het zuurdeeg aan te toonen, dáár waar zij voor den oppervlakkige niet zigtbaar kan zijn. De echt wetenschappelijke man zal zich wel het minst door het schitterende laten wegslepen.

Het kan mijn oogmerk niet zijn, hier de geschiedenis der Herrnhuttersche zending in bijzonderheden na te gaan: men leze die bij GRUNDEMANN, en heeft men den tijd, dan neme men het bij ons bekende werk ter hand van DAVID CRANZ (1), een' Herrnhutter, die, om zich zoo veel mogelijk op de hoogte te stellen, een jaar lang (van Augus-

(1) HEDENDAAGSCHE HISTORIE of TEGENWOORDIGE STAAT van GROENLAND en STAAT DAVIDS, met betrekking tot derzelver ligging, bewooners, gebouwen, zeden, gewoonten, godsdienst, regeering, koophandel, landbouw, landziekten, planten, dieren, en andere zaken tot de natuurlijke historie dier landen behoorende; benevens, EENE UITVOERIGE BESCHRIJVING van de WALVISCH- en ROBBENVANGST: Met plaaten en kaarten. Drie deelen. Te Amsterdam, bij W. VERMANDEL en J. W. SMIT, 1786.

tus 1761–62) bij de broederen doorbracht, en daar zijne geschiedenis der zending schreef, die dan ook tot het genoemde jaar 1762 loopt. Vooral is het laatste (10de) boek belangrijk, als „eene beschrijving van de in- en uitwendige gesteldheid der groenlandsche gemeenten". Men kan daarin o. a. vinden, hoe de Herrnhutters zang en muzijk gebruikten tot veredeling van den smaak, terwijl de bijzonderheden omtrent de liefdemaaltijden, het voetwasschen, de verdeeling in koren (1) eigenaardigheden opleveren, die bij sommiger zucht om toch vooral ook door kerkelijke plegtigheden en eene bijzondere inrigting der gemeente gunstig op de inlandsche christenen te werken, wel verdienen overwogen te worden. Niemand, die zich bij hetgeen hij leest verplaatst in de eigenaardigheden van den auteur, zal zich ergeren aan de bepaald piëtistische rigting van de voorstelling, al kan hij zich niet vereenigen met de leer der Herrnhutters in die dagen.

Het zij mij vergund een klein gedeelte van het slot van CRANZ's werk hier over te nemen. Hij noemt het hoopje van 10000 zielen, tot de gemeente behoorende, klein, vergeleken met het groot aantal heidenen over de gansche wereld nog te vinden. „Dikwerf", zoo schrijft hij, „heb ik onder de Groenlanders verkeerende en op hunne zeden en gedrag lettende, of slechts het gelaat der geloovigen met dat der ongeloovigen vergelijkende, bij mij zelven gedacht, dat zij, die zoo gaarne alles, wat ze door de rede niet begrijpen kunnen, in twijfel trekken,

(1) Met de verdeeling in koren is eenigszins te vergelijken wat in onze zending als »kompoelan", godsdienstige bijeenkomsten voorkomt; maar het is niet onmogelijk, dat daarbij de afscheiding van leeftijden en sexen, zoo eigenaardig bij de Herrnhutters, haar nut zou hebben. Het is misschien niet overbodig, hier aan te teekenen, dat de Roomsche kerk eveneens hare koren heeft, en dat deze, naar het schijnt, niet onvruchtbaar zijn voor de aankweeking van godsdienstzin en de vermeerdering van kennis.

en de kracht van 't Evangelie loochenen, of ten minste dezelve niet toereikende achten, om eene wezenlijke en geheele verandering van hart en zeden bij den mensch uit te werken, hier oogenschijnlijk van hunne dwaling zouden kunnen overtuigd worden, door te zien, dat menschen, die als wilden in eene toomelooze vrijheid geboren en opgewassen zijn, die van geene opvoeding, van geene, om zoo te spreken, aan de borsten hunner moeders ingezogene gevoelens, van geene wetten, beloonningen, of straffen iets weten, zich ten eenenmale vrijwillig, maar door eene hoogere hand gedreven, onder een voorheen onbekend en ongewoon juk buigen, dat is, aan de gehoorzaamheid des geloofs onderwerpen, en hunne leeraren zonder geweld of dwang gehoorzamen en volgen. Daar ze anders hunne geboorteplaats nooit verlaten, of wanneer ze dezelve verlaten, niet nalaten kunnen van de eene naar de andere plaats in eene gedurige onrust, heen en weder te trekken, verlaten ze thans zeer gewillig en voor altoos hunne geboorteplaatsen, hunne bloedverwanten en bekende vrienden, zetten zich bij hunne leeraren met ter woon neder, en vormen dus eene geregelde en voor zich en anderen nuttige burgerlijke maatschappij, enkel en alleen, om het woord des levens te hooren, waardoor hunne zielen gevoed worden. Menschen, die anders zoo dom en bot, ten minste zoo traag, zorgeloos en zonder overleg zijn, dat ze over niets denken, dan 't geen op hunne zintuigen werkt en dezelve streelt, invoege velen ze gaarne met de redelooze dieren gelijkstellen, terwijl er inderdaad onder hen gevonden worden, die geen onderscheid weten te maken tusschen zichzelven en andere dieren; – zulke menschen, zeg ik, worden door eene middelmatige onderwijzing, gepaard met de genade en verlichting des Heiligen Geestes, zoo verstandig, zoo oplet-

tend, zoo zorgvuldig en verlicht, dat ze de grootste verborgenheden des geloofs omhelzen, en dezelve in hunne zielen tot eene kracht Gods laten werken, zoodat ze daarvan de heerlijkste en met geest en kracht gepaarde getuigenis geven kunnen. En daar de wilden anders zoo hardnekkig en onverzettelijk zijn, dat ze zich dikwerf liever zouden laten doodslaan, dan hunnen wil breken, gelijk men mij ook verzekerd heeft, dat velen, die van de hunnen niet hebben kunnen krijgen wat ze wilden, zich zelven doodgehongerd, of op eene andere wijze van 't leven beroofd hebben; zoo vindt men integendeel bij de gedoopten een week, gezeggelijk en buigzaam gemoed, hetwelk zich door buitenlanders, die anders door hen gehaat worden, door zachtmoedigheid en liefde gemakkelijk laat leiden en bestieren. En dat dit geene uitwerking der natuur, maar een gewrocht der genade is, blijkt, wanneer men óf in openbare vergaderingen, óf in bijzondere gesprekken, óf ook in afgelegene plaatsen, somtijds den een of ander, ja dikwijls een der stoutste Groenlanders, onder het gevoel van zijne ellende en de heilrijke genade onzes Heeren JEZUS CHRISTUS, in tranen ziet uitbarsten. Ja deze zalige verbrijzeling des harten veroorzaakt door het woord des kruises, dat steenrotsen tot morsel slaat en tevens het hart verblijdt, neemt men nog duidelijker waar, wanneer het gebeurt, dat de een of ander eens haastig wordt, en deszelfs natuurlijke eigenzinnigheid voor een oogenblik de overhand weêr krijgt. Want wanneer alle beweegredenen, om hem van gedachten te doen veranderen, te vergeefs zijn, dan is gemeenlijk de herinnering aan den Doop of aan hetgeen de Heiland voor ons geleden en aan ons gedaan heeft, en hoe men door zulke afwijkingen, niet zoo zeer menschen, als wel den Heiland en zijnen geest bedroeft, het krachtdadigste

middel om het hardnekkig gemoed dermate te vermurwen, dat het verdwaalde schaapje onder een' vloed van tranen om vergiffenis bidt en beterschap belooft. De zoo teedere gemoedsgesteldheid, die ik dikwijls, zoowel bij jongen als ouden van beide kunne tot mijne groote blijdschap en met eene innige aandoening mijner ziele waargenomen heb, levert bij mij een veel bondiger bewijs uit van de wezenlijke verandering, die door het bloed des Heilands in hunne harten en gemoederen geschied is, dan bijaldien ze altoos in hunnen wandel zoo onberispelijk waren, dat er in 't geheel niets bij hen gevonden werd, 't geen een stof van verwijt en bestraffing uitleveren kon. Dit toch zoude eer aan eenen zachten inborst, aan de goede orde en opzigt of aan de vrees voor schade en schande, enz. kunnen toegeschreven worden, terwijl de eerst gemelde teedere gemoedsgesteldheid niet dan uit het geloof en den diepen indruk van 's Heilands dood en lijden, waardoor het nieuwe schepsel deszelfs leven en werkzaamheid ontvangt, voortkomen kan. Ondertusschen moet ik niet vergeten aan te merken, dat er weiniger afwijkingen onder hen voorkomen, dan men verwachten zoude, en dat ze onder de heidenen een leven leiden, dat dezen tot stichting en het Evangelie tot eer strekt."

De aankomst van FRIEDRICH BÖHNISCH en van JOHANN BECK, maar vooral (1736) van de moeder van MATTH. STACH met hare beide dochters, gaven aan de zending een nieuw en beter karakter. Vooral waren het de vrouwen, die gunstig op den toestand werkten, en aan de jeugdige ANNA STACH, in 1740 met BÖHMISCH gehuwd, komt de eer toe, dat zij het eerst de taal volkomen magtig werd, en nu ook in dit opzigt den zendelingen tot eene uitstekende hulpe werd.

Ook met ons land werd gemeenschap onderhouden, men liet zich van daar in 1747 een groot huis, met bidzaal komen, dat volkomen aan het doel beantwoordde; terwijl de bekende IZAAK LE LONG, de verdediger der Hernhutters in Nederland, de geleerde koopman en schrijver, van tijd tot hulp verleende, onder anderen door het zenden van eene goede sloep.

Ten slotte is hier niet te vergeten, dat de zendelingen voor een goed deel in eigen onderhoud moesten voorzien, en daarbij zich dikwijls groote inspanning moesten getroosten, niet zelden in levensgevaar verkeerden.

En hoe is dan nu de tegenwoordige toestand? Dr. GRUNDEMANN schetst ons dien naar het volgens hem voortreffelijke deensche werk van Dr. RINK, „Geographische en statistische beschrijving van Groenland" en naar de jongste zendingberigten. De schets is leerzaam. Veel is veranderd, veel gebleven; de huizen zijn deels naar europeschen trant gewijzigd, ook inwendig verbeterd; aan prenten en spiegels ontbreekt het niet; zelfs vindt men hier en daar eene huisklok. De zindelijkheid laat over het geheel echter nog veel te wenschen over. Wel zoekt de Deensche regering verbetering te bewerken, maar geen inlandsch huis kan vergeleken worden met de huizen der deensche ambtenaren en der zendelingen, welke laatste aan hunne huizen steeds eene bidzaal of kleine kerk verbonden hebben. Leggen de Deenen er zich op toe, in kleine tuinen moesgroenten aan te kweeken, de inboorlingen denken daaraan niet.

In de kleeding is groote verandering ontstaan. De vroegere zeehondenpelzen zijn door wollen kleeding vervangen; maar dit is juist niet bevorderlijk aan de gezondheid, vooral daar de ijdelheid die zóó doet dragen, dat het ligchaam maar al te zeer aan de ruwheid van het klimaat is blootgesteld.

De oude bedrevenheid in het vangen van zeehonden is grootendeels verdwenen, vooral omdat slechts weinigen meer in het bezit zijn van de daartoe noodwendig gevorderde kajaks (vaartuigen). Daarentegen zijn vele inlanders in dienst bij de handelsdirectie, terwijl ook europesche beambten, met inlandsche vrouwen getrouwd meer tot de inlandsche, dan tot de europesche levenswijze overhellen. Aan huishoudelijk overleg ontbreekt het nog algemeen, zoodat de groote voorraad, die in enkele maanden van het jaar verworven wordt, spoedig verbruikt of verkocht is, doorgaans om er weeldeartikelen voor op te doen, zoodat er altijd gedurende een deel van het jaar schaarschte heerscht. De Groenlanders hebben eenmaal smaak gekregen in europeschen kost, zoo als erwten, gedroogde pruimen, grutten, scheepsbeschuit, meel en bovenal koffij, die vooral voor de vrouwen een onontbeerlijk artikel geworden is. Het schijnt, dat met deze veranderde levenswijze het herhaald uitbreken van epidemiën in verband staat, die langzamerhand de bevolking doen versmelten.

De zucht naar pronk, zich doorgaans op smakelooze wijze openbarende, draagt bij tot verarming en heeft ten gevolge, dat vele gezinnen niet eens meer de winterwoning met de frissche zomerwoning kunnen verwisselen, maar jaar in jaar uit in hunne verpeste verblijven onder den grond huizen.

Bij dit alles is het inwendig leven van de Groenlanders verbeterd. Het bijgeloof heeft zijne kracht verloren; de gansche bevolking is gechristianiseerd; de kerken worden door eene aandachtige gemeente goed bezocht; waar de zendeling niet tegenwoordig kan zijn, gaat de catecheet voor, en ook in het huiselijk en dagelijksch bedrijf openbaart zich de behoefte aan gemeenschap met God.

De scholen worden goed bezocht; in lezen en schrijven,

zelfs van het Deensch of Hoogduitsch worden goede vorderingen gemaakt; alleen het rekenen staat achter, omdat, zoo wordt gezegd, de Groenlanders oorspronkelijk het vijftallig stelsel gebruikten, en de gelegenheid tot toepassing in het dagelijksch leven niet ruim is.

De invloed van het Christendom op de zedelijkheid is in zooverre gering, dat tegenover overtredingen, die geweken zijn, andere staan, die vroeger niet of minder bekend waren. Dat de zelfstandigheid nog niet groot is, blijkt genoegzaam, als men leest van den grooten invloed, die verdorven Europeanen op het volk oefenen, en als men hen beschreven vindt als in vele opzigten zwakke, ligtzinnige, begeerige, zorgelooze kinderen, nog zonder de noodige mate van rijperen ernst.

Genoeg om te doen zien, dat dezelfde bezwaren, die bij andere natuurvolken gevonden worden, in Groenland niet achter gebleven zijn. En wil men deze nu tot hun waar gehalte terugbrengen, dan dient men zeer goed te onderscheiden, en daarbij niet te vergeten, dat er individus in gansche huisgezinnen zijn, die zich van de andere onderscheiden, en die in den meest gunstigen zin christelijk vernieuwd zijn. Let men hierop, vergelijkt men voorts het natuurvolk met sommige klassen in onze beschaafde maatschappijen, dan zal men niet beginnen met veroordeelen, allerminst met eenvoudig de oude toestanden voor beter te verklaren.

Wij zeiden het boven: nergens brengt het Christendom eene metamorphose of eene revolutie te weeg. De zucht tot navolging, de overmagt van de meer ontwikkelden bepalen bij de onontwikkelde volksmenigte den leefregel, en het is deze, die wel met het Christendom hand aan hand gaat, maar die dan ook door den verstandigen volksman, den volksleider in den gezonden zin des

woords, moet aangegeven worden. Dat nu de zendeling in dit gewigtig werk te kort schiet, is een gevolg van de geringe achting, die hem veeltijds wordt toegedragen, 't zij dan door eigen schuld, of door anderer moedwil. Maar dat ook andere vreemdelingen zoo weinig invloed op dien leefregel oefenen, vloeit voort uit hunne onverschilligheid voor volksbelangen, indien maar niet uit het speculeren op de achterlijkheid en onbeschaafdheid des volks.

Een PETER DE GROOTE heeft wel middelen geweten, om den leefregel van zijn volk te veranderen, en zonder te verlangen, dat ieder volk op zijn' tijd zijn' PETER hebbe valt toch uit zulke voorbeelden veel te leeren.

Maar afgezien van den leefregel blijft er veel te doen voor de bevolking; de zending zal zeggen: het meeste te doen, waar het geldt de verheffing van het zedelijk godsdienstig gehalte; en dat dit niet verbeterd zou worden door de Evangelieverkondiging, onder welken vorm dan ook, staat den tegenstanders te bewijzen.

Doch laat ons hierover niet twisten! Ieder ga eerlijk en naar zijne inzigten zijnen weg, en het leidt geen twijfel, of zij die thans nog verre van elkander staan, die zich besmet achten door elkanders aanraking, zullen eenmaal medewerken tot verwezenlijking van het zelfde groote doel, het doel uitgedrukt in de woorden: „Het zal zijn ééne kudde, één herder."

Reeds werd dit opstel lang genoeg. Spaart God mij bij leven en gezondheid, dan wensch ik nog meermalen op het werk van Dr. GRUNDEMANN terug te komen. Moge hij gesterkt worden voor zijne schoone taak!

Mei, 1876. J. C. NEURDENBURG.

Hoe de Zending op de Zuidwester-eilanden tot zegen had kunnen worden. Nog altijd eene les voor de toekomst.

In de Maandberigten van het Genootschap van dit jaar komen onder de „Verscheidenheden" eenige mededeelingen voor uit de Dagboeken van den zendeling W. LUIJKE, die van 1829 tot 1841, onder groote bezwaren, werkzaam was op het eiland Letti, een der Zuidwestereilanden. Br. LUIJKE zal thans weldra 50 jaar in onze zendingen gearbeid hebben. Heeft hij nooit aanspraak gemaakt op omvangrijke kennis, maar zich altijd onderscheiden door onbezweken ijver en trouw, gesteund door een innig vroom gemoed, – uit zijne dagboeken blijkt, wat zulke zendelingen op inlanders vermogen. Te bejammeren is het, dat zij maar al te dikwijls te zwak gesteund werden, en dat men, dáár waar hunne ervaring middelen aan de hand gaf, die in menigen afgelegen, verwaarloosden hoek van onze koloniën leven, christelijk leven hadden kunnen wekken, altijd eindigde met die als onuitvoerbaar te beschouwen, en . . . ter zijde te leggen. Het is hier de vraag niet, aan wie de schuld? Ofschoon niet verzwegen mag worden, dat de geringe dunk bij velen van zendelingen en zendelinggenootschappen gevoed, naast zekere eenzijdige opvatting van de roeping en bestemming der zending een' verlammenden invloed oefent.

Het zal te bezien staan, wat van de plannen van den zendeling der Doopsgezinde-vereeniging JANSZ zal worden. De voorstellen van 's Genootschaps zendeling POENSEN, de middelen door GRAAFLAND aan de hand gegeven en ge-

deeltelijk in toepassing gebracht (1), zullen zij behartigd worden? Zal op den duur moeten blijken, dat millioenen nederlandsch kapitaal in Spaansche burgeroorlogen, Oostenrijksche staatsschulden en Amerikaansche spoorwegen spoorloos verdwijnen, en dat enkele tonnen gouds te veel zijn, om in verband met de christelijke opleiding der bevolking, te worden aangewend, om in onze koloniën volksheil te bevorderen; deze aan Nederland te verbinden als dankbare vrienden aan hunne weldoeners? Zal Nederland nog lang blind blijven voor zijn waarachtig belang in Indië?

Men leze het volgende stuk, overgenomen uit de acten van het Genootschap, wat den hoofdinhoud aangaat, nagenoeg woordelijk terug gevende wat LUIJKE schreef, en men vrage zich nu, bijna 40 jaar later nog eens af, of het tijd wordt, de lessen daarin vervat ter harte te nemen.

„2 November, 1840."

„Wordt gelezen een brief van Br. LUYKE, gedagteekend Letti Saraj, 19 September 1839, ontvangen in September 1840, in antwoord op missiven van dit Bestuur, van 10 December 1836 en Februarij 1838.

„In den brief van Februarij 1838 werd onder anderen gevraagd, dat hij in overleg met de andere Broeders dezer Missie eens overleggen mogt: „„wat buiten de prediking van het Evangelie, wel het geschiktste en uitvoerbaarste middel wezen zoude, om aan de maatschappelijke inrigting (op die eilanden) zoodanige afleiding of verandering toe te brengen, dat zij, òf met de buitenwereld in meerdere aanraking kwamen, òf onder een toezigt en bestuur, hetwelk het der moeite waardig rekende, van zulke bevolkingen in het Koloniaal belang partij te trekken.""

(1) Zie Med. XX, blz. 1, e. v.

„Na eerst de moeijelijkheden en de herhaalde gesprekken over dit vraagstuk medegedeeld te hebben, en in overeenstemming met de andere Broeders op den voorgrond plaatsende, dat wanneer er eenige verandering of afleiding aan de maatschappelijke inrigting te geven ware, dit dan van een van buiten komend en bestendig aldaar aanwezig gezag zou moeten uitgaan, hetwelk verre boven de Regenten der eilanden verheven zou moeten zijn, gaat hij tot de bepaalde beschouwing der vraag en de mededeeling zijner gedachten over, en zegt:

„Er wordt een kleine ruilhandel op deze eilanden gedreven, vooral door de Makassaren, Bandanezen en ook wel door Europeërs, vooral te Kisser; doch deze handel, zeer gering en van weinig omvang zijnde, zoo dient onderzocht te worden, welk middel er te gebruiken is, om dezen handel aan te kweeken en uit te breiden, en dit zou, naar hij meent te doen zijn,

„Vooreerst, door zoodanige artikelen aan te kweeken, welke door de buitenwereld hier bijzonder gezocht en door de bewoners der eilanden kunnen aangekweekt worden.

„Ten tweede, door de hier nog niet bestaande voorwerpen, (die er echter kunnen over gebracht worden) te vermeerderen.

„Ten derde, door het verbeteren en vermeerderen der zoogenaamde hier bestaande handwerks- of ambachtslieden van beider kunne.

„Wat het eerste betreft, zoo zou het van groot belang zijn, om op Kisser, Wetter, Letti, Moä, Roma, enz., waar men overvloed van bouw- en weiland en stranden heeft, de was, schildpad, olie, boomwol, enz., alsmede buffels, schapen, zwijnen en hoenders aan te kweeken en te vermeerderen, waardoor de kooplieden meer uitgelokt zouden worden om de kusten aldaar te bezoeken. Hoe echter deze artikelen (inzonderheid de was

en schildpad) vermeerderd kunnen worden, is moeijelijk te bepalen; want de bijen leven in het wild en werken niet in korven, maar in groote boomen, en voor de schildpaddenvangst worden goede vaartuigjes en netten vereischt, alsmede lieden, die weten, op welke stranden de schildpadden zich het meest ophouden. Landschildpadden zijn op de eilanden niet bekend. De overige voorwerpen van landbouw en veeteelt zullen, zoo lang de verouderde vooroordeelen hunner maatschappij bestaan, moeijelijk te vermeerderen zijn.

„Tot bevordering van den landbouw wordt in de eerste plaats vereischt eene afschaffing van het bijgeloof, dat daarin zeer hinderlijk is; want om daarvan maar ééne proeve bij te brengen, meldt hij, dat wanneer eene vrouw bevallen is, het bijgeloof den man verbiedt, gedurende eenige maanden te ploegen of land om te keeren, te graven, te hakken, enz. (1). Daarbij is het eene dringende behoefte, gegronde kennis te hebben van den landbouw en van goede gereedschappen, die men hier mist; zelfs kent men er den ploeg niet. (2) Bij de gebrekkige wijze van landbouw, kan men door vlijtig wieden en gunstige regens (daar er geen waterleidingen zijn en ook niet kunnen gemaakt worden), bij gebrek aan sterkloopende rivieren, veertig of zestigvoudige oogsten gewinnen.

„De tuinen en hoven, die meestal op steen- of rotsachtige gronden staan, gebruikt men gewoonlijk om

(1) Misschien is hier aan het taboe, der Zuidzee-eilanden, het pamali van den Indischen archipel te denken. In verband met het vorige schrijft LUYKE: Onlangs eene vrouw vragende, of haar man ook tabak voor mij te koop had, antwoordde zij, dat haar man geen tabak geplant had, omdat juist in den planttijd zijn broeder gestorven was, en het hem daarom verboden was te planten. N.

(2) Het oorspronkelijk stuk bevat eene duidelijke beschrijving van de bewerking der akkers, die in hooge mate primitief was. Ook van de bewerking der metalen worden bijzonderheden medegedeeld. N.

turksch koren, erwten en boonen (waarvan men velerlei soorten heeft) aan te planten, en vrucht- en palmsoortboomen te onderhouden. De booménting is aldaar geheel onbekend.

„Om de veeteelt te bevorderen en te verbeteren, wordt er eene maatschappelijke inrigting vereischt, waarbij aan elk regt wedervaart, benevens de afschaffing der afgoderij en andere verderfelijke gewoonten, welke het tamme vee en pluimgedierte als bijkans doen vergaan.

„Omtrent het tweede punt gelooft hij, dat er elders nog vele artikelen zijn, die derwaarts door kenners van het dieren- en plantenrijk zouden kunnen overgebracht en aangekweekt worden; en door zulke lieden zou dan ook behooren onderzocht te worden, welke artikelen, voor den inlandschen handel geschikt, nog aldaar mogten aanwezig zijn, die nu nog onbekend of als van geen belang geacht zijn.

„Wat het derde punt betreft, zoo zijn er aldaar ambachtslieden, schoon weinig in getal, terwijl hun werk gebrekkig is. Op Letti zijn drie of vier ijzersmeden (op Moa thans geene), ook eenige goud- en zilversmeden en timmerlieden; terwijl men er ook iets van het bouwen van vaartuigen verstaat; maar alles is nog zeer in het ruwe en hoogst gebrekkig. Vele vrouwen op deze eilanden kunnen katoen of boomwol spinnen, maar met een zeer gebrekkig gereedschap; anderen kunnen garen verwen, en nog andere of ook dezelfde weven, waarvoor zij hier alles op het land vinden; doch het is weinig, grof van draad en op verre na niet genoegzaam voor de hier zijnde bevolkingen; maar zij weten schoone kleuren en bloemen in dat lijnwaad te werken, zoo als de zwarte, blaauwe, gele en roode kleur; doch alles gaat verbazend langzaam, door de kleine hoeveelheden en gebrekkige gereedschappen, die zij daarvoor moeten gebruiken. Er zijn eindelijk

ook nog vrouwen, die potten en ander aardewerk kunnen bakken; maar slechts van eene soort van roode klei; zij weten ze niet te verglazen, zoodat haar werk ruw, zeer bros en onsterk is, en ongeschikt om iets zuurs, zouts of zoets te bewaren. Hierbij merkt Br. LUYKE op, dat de werklieden in hetgeen zij kunnen, sinds zij met de Europeanen in aanraking kwamen, steeds op dezelfde hoogte gebleven zijn, en er dus geene verbetering te verwachten is, wanneer zij in zulk eene ellendige maatschappij blijven voortdroomen. Eene verandering hierin te weeg te brengen, ware dus hoogstwenschelijk, zoo voor hunne ligchamelijke als voor hunne zedelijke welvaart.

„Voorts gelooft Br. LUYKE (in antwoord op het tweede gedeelte der vraag), dat het boven aangestipte wel uitvoerlijk zou zijn, in zooverre de gesteldheid en vruchtbaarheid des lands betreft; maar wegens de algemeene geestgesteldheid der bevolkingen, zal het, zoo als gezegd is, zonder hoog gezag niet uitvoerbaar wezen; want het bijgeloof, dat zij bij veranderingen in de gewoonten hunner vaderen door plagen of oordeelen ontijdig moeten sterven, zal het nieuwe veelszins terughouden. Daartoe zouden bevelen van hoogerhand moeten uitgaan. Maar dan blijft nog de vraag, of bij eene veronderstelde invoering van het bovengenoemde, zulks dan eene verandering ten goede en ten gunste van de uitbreiding des Christendoms ten gevolge zal hebben? Dit zou veel, ja bijna geheel van het Bestuur of gezag afhangen, dat daartoe zonder bedenking zou moeten aanwezig zijn; daar anders, met vermeerdering van welvaart door aanraking met de buitenwereld, ook weelde, wellust en andere ondeugden indringen; zoo als aldaar dan ook vele ondeugden aanwezig zijn, die aan den invloed van buiten zijn toe te schrijven.

„Wat de tweede hoofdzaak aangaat, welke werd voorge-

steld, om aan de verouderde maatschappij afleiding of verandering toe te brengen „onder een toezigt en bestuur hetwelk het der moeite waardig zou rekenen, van zulke bevolkingen in het koloniaal belang partij te trekken"; Broeder LUYKE heeft daardoor met twee andere broeders dezer Missie het oprigten van koloniën verstaan, die in staat zouden kunnen gesteld worden, om de kosten of het voorschot tot de oprigting noodig en de blijvende behoeften goed te maken.

„Dit de bedoeling van het voorstel zijnde, meenen zij te kunnen zeggen, dat dit zeer moeijelijk, ofschoon niet onuitvoerbaar zou zijn.

„Door een toezigt en bestuur eenige menschen verstaande, bekwaam, gevolmagtigd, toegerust met de noodige kennis en uitgerust met alle vereischten en noodwendigheden tot het aanleggen, regeren en uitbreiden eener kolonie, alsmede een zeker getal arbeiders, om de kolonie te beginnen, komt het hun voor, dat het moeijelijk zal zijn om aldaar koloniaalsgewijze werkzaam te wezen, dewijl, hoe klein de bevolkingen dezer eilanden ook zijn, het geheele land onder hen verdeeld en er daardoor geen plek gronds is, waarop niet onderscheidene personen aanspraak maken. En hoe dit magtig geworden onder een bijna regeringloos en wantrouwend volk? Zelfs zou het moeijelijk zijn, op de billijkste voorwaarden van prijs het land te koopen: want de beste plaatsen en gronden blijven het minst ongebruikt en ledig. Terwijl dan nog welligt de zoekers en kenners van eene kolonieplaats bevinden zullen, dat op de eene plaats de grond niet goed of groot genoeg is, daar er geen water te bekomen is, en eene andere plaats weder te ver van zee- en ankerplaatsen verwijderd ligt.

„Alles is hier het tegenovergestelde van hetgeen in Rusland en ook in Holland plaats heeft bij het vormen

van koloniën. Dáár is de voorstander van de kolonisatie de Vorst en gebieder des volks, terwijl de bevolking groot is: op deze eilanden is dit niet. Het zijn ook geene nomadische of zwervende volksstammen, gelijk in Zuid-Afrika; maar zij vormen eene maatschappij, (hoedanig dan ook), hebben geen gebrek aan woonsteden of land, geene zorg voor de opvoeding hunner kinderen, en ofschoon inderdaad arm, wanen zij zich rijk, en hebben voor hunne tegenwoordige omstandigheden geen de minste behoefte aan den overgang tot eene andere plaats en nieuwe huishouding, die overigens ook door hunne gehechtheid aan den grond hunner voorvaders belet wordt.

„Het zoude echter niet onuitvoerbaar zijn, hier en daar eene kolonie aan te leggen, die zonder inlander of zonder bedwang van een' inlander begonnen, ook van hem onafhankelijk moest wezen, voorzien van gezag, zoodat de inlander hare onderneming niet kon beletten, maar veeleer op billijke voorwaarden, waar het vereischt kon worden, zou bijstaan, als wanneer zij den inlander zou kunnen uitlokken en naar zich trekken, om zich met de nieuwe en betere maatschappij te vereenigen, of, wanneer hij de door eenen beteren arbeid vermeerderde inkomsten ziet, de kolonisten daarin na te volgen. Alzoo zou aan de verouderde maatschappij eene afleiding of verandering gegeven kunnen worden, die ook bevorderlijk kon zijn aan de uitbreiding van het Koningrijk onzes Verlossers.

„Bij dit alles en zelfs onafhankelijk hiervan, zou het wenschelijk zijn, wanneer op die eilanden een genoegzaam krachtig gezag kon ingevoerd worden, waardoor alle kinderen, zoowel van heidenen als christenen van beiderlei kunne, verpligt waren van hun 5de tot hun 10de jaar school te gaan en van het 11de tot het 15de jaar nog verbonden om onderwijs te ontvangen in de leer des Bijbels, waartoe vereischt zouden worden goede schoolhouders, onderwijzers,

schoolbehoeften, goede instructie voor en streng toezigt op de meesters. Dit zou zeker binnen weinige jaren eene verandering ten goede te weeg brengen.

„Mogt het Hoofdbestuur iets van het voorgestelde willen ondernemen, het gevoel van te weinig kennis aan de vereischten van zoodanige onderneming, doet hem en de andere broeders van Letti en Moa wenschen, dat men vooraf eene Commissie mogt zenden, om alles tot in de bijzonderheden te onderzoeken, waarbij de Broeders dezer Missie zekerlijk tot eene voorname vraagbaak zullen kunnen dienen.

„De Vergadering dit gewigtig, naauwkeurig en zeer voldoende antwoord van den Zendeling LUYKE gelezen hebbende, en overwegende, hoe gebrek aan burgerlijk toezigt en beheer oorzaak is, dat van zoovele Nederlandsche bezittingen geene maatschappelijke exploitatie plaats heeft, waardoor de invoering van de Christelijke godsdienst overal belet wordt, en verhinderd krachtdadiger op de zeden, gewoonten, leef- en handelwijze der bevolkingen in te vloeijen, en dat er, zoo mogelijk, pogingen behooren gedaan te worden, om zulk een groot belang in overweging te brengen, bepaalt dat hare Commissie van Correspondentie met het Gouvernement, 't zij gezamenlijk, 't zij derzelver leden afzonderlijk, middelen beramen zal, om zich met de Regering des Lands, in de Koloniën of Bezittingen in meer onmiddellijke en gestadige aanraking en gemeenschap te stellen, om tot beraadslagingen aanleiding te geven, en de hoogere, algemeene en toekomende Staats- en Kerkelijke ontwikkeling van Indië van lieverlede te bevorderen. De Commissie van Correspondentie zal zich toeleggen, alle met Indië in betrekking staande Groothandelaren en hooggeplaatste Ambtenaren aan het Genootschap te verbinden, en als eerste middel van ver-

betering in den staat der bezittingen pogen te bewerken, dat de afzonderlijke groote Eilanden van den Archipel onder op zichzelf staande Gouvernementen worden gebracht.

„Aan den Zendeling LUYKE zal de bijzondere tevredenheid van het Bestuur kenbaar gemaakt worden."

Het is zeker, dat zulke pogingen van wege het Bestuur des Genootschaps toen en later meermalen zijn aangewend. Maar het is ook genoeg bekend, dat de Buitenbezittingen voortdurend verwaarloosd werden, en dat tegenwoordig van deze alleen, of althans hoofdzakelijk, Sumatra eene betere toekomst te gemoet gaat. Dat bij eene verstandige medewerking van de Regering veel door middel van de zending zou te doen zijn, is genoegzaam gebleken in de Minahassa. Onze staatslieden zijn zoo beducht te zondigen tegen de neutraliteit, dat zij blind zijn voor het goede, dat zij zouden kunnen tot stand brengen door tal van maatregelen, die door de heidensche bevolkingen zelven zouden worden op prijs gesteld. Is het niet opmerkelijk, dat de Bataks op Sumatra sedert eenigen tijd wenschen onder Nederlandsch bestuur te komen? Ziet men niet in, dat de mohammedanen een afkeer hebben van ons Bestuur, omdat zij nog altijd hopen, ons te eenigen tijd te verdringen? En wordt het dan niet hoog tijd, dat de oogen open gaan?

Junij, 1876. J. C. NEURDENBURG.

LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEÊRLANDSCH INDIË.

Iets over de kleeding der Javanen.

Eene beschouwing van de kleeding der Javanen kan ons veelzijdig nut opleveren; o.a. voor de kennis van de welvaart der inlanders, en niet onbelangrijke vingerwijzingen geven aangaande den trap hunner beschaving. Ook uit een lexicographisch oogpunt zal zij niet onvruchtbaar zijn.

Eene geschiedenis te schrijven van de kleeding der inlanders heeft vooralsnog zijne eigene, welligt onoverkomelijke bezwaren, daar ons de meest noodzakelijke bronnen voor de kennis van de vroegste toestanden ontbreken. De onderzoekingen van verschillende geleerden zijn echter ook omtrent dit punt niet vruchteloos gebleven, en zoo kunnen wij ons, althans bij benadering, een beeld vormen van den staat der inlanders vóór de komst der Hindoes. Toen was (1) „de kleeding voor de mannen een lange, smalle lap van boomschors, met het eene einde eerst als een gordel om het middel gewonden, en dan tusschen de beenen door geslagen, zoodat het andere einde op den rug onder dien gordel doorgestoken, als een slip afhangt. Met een dergelijken lap bedekten zij, tegen het weder, het bovenlijf. (2) In

(1) Zie: Dr. J. PIJNAPPEL. Geographie, enz. pag. 62, § 77.

(2) Het is de zelfde kleeding als die nog vóór weinige jaren in de Minahassa gedragen werd, de zoogenaamde tjidako, in het Maleisch tjawat genoemd, elders in Nederl. Indië onder andere benamingen, in Polynesie onder dien van maro bekend. *Red.*

den strijd gebruikten zij ook wel dierenvellen tot bedekking van het ligchaam. De vrouwen droegen een kort rokje, dat van het middel tot de knieën reikte, en dat zij van bladeren vervaardigden. Het naakte ligchaam versierden zij met allerlei opschik, tanden, vederen, schelpen, en al wat daartoe geschikt is, zelfs grashalmen, bladeren en rotting. Hoofd, hals, beenen, armen en vingers werden daarmeê opgetooid, en de vrouwen droegen hoepels van rotting om haar middel."

Crawfurd (1) merkt op, dat „de eerste bedekking van al de inwoners der eilanden, waarschijnlijk de schors van een' boom was, gesneden en gemaakt op de wijze van doek, zoo als het bij de Zuidzee-eilanders in gebruik is, en Otaheite-doek genoemd wordt..... Op Java schijnt het oude gebruik te zijn geweest, het hoofd ongedekt te laten; en onder de mannen om het haar kort bij het hoofd af te snijden. De Balinezen doen dit nog." Tegenwoordig zal men dit laatste echter als bij uitzondering slechts bij zeer bejaarde inlanders aantreffen; en voorts bij hadji's en enkele santri's. (2) Ook aanzienlijke inlandsche hoofden dragen het haar wel op de gewone wijze, maar veelal toch iets dunner en korter.

Iets later waarschijnlijk begonnen de inlanders ook het ligchaam met al of niet welriekende smeersels, te kleuren en te bedekken, althans bij buitengewone gelegenheden. Ook kan dit welligt evenzeer gelden omtrent de, heden nog bestaande, afschuwelijke gewoonte van het afslijpen of bijtelen der tanden, en het zwart maken van de overblijfselen en van de lippen. Het roodkleuren der nagels, dat ook nog heden bestaat, behoort zeker ook reeds in die tijden t'huis.

---

(1) Ind. Archipel. I. pag. 253 e v. (2) Zie Meded. VIII. pag. 226.

Toen kwamen de Hindoe's. De invloed, dien zij op de inlanders, gedurende minstens vijftien eeuwen, uitoefenden, was even heilzaam als groot, en bracht hen eene belangrijke schrede vooruit op den weg der beschaving. Van hen leerden zij zich voegzamer kleeden, waarbij ook het gebruik van versierselen van goud, zilver en andere metalen wel van lieverlede gewoonte moest worden. Vooral belangrijk was het, dat de inlanders het weven van de Hindoe's leerden, waarmeê de kunst van katoen en garen spinnen en de aanbouw der daartoe noodige grondstoffen gepaard moesten gaan; even als het aankweeken van gewassen, die als verwplanten daarbij dienst konden doen, en de kunst van stoffen te verwen. Ook de pajoeng (het zonnescherm) en de kris danken de Javanen aan de Hindoe's; even als het (voor ons althans) minder behagelijke betelkaauwen, en „welligt ook het doorboren der ooren, dat in zijne bovenmatige overdrijving bij vele stammen van den Archipel een eigenaardig kenmerk is geworden." (1) Genoeg, gedurende die eeuwen der hindoesche overheersching werd de grondslag gelegd voor de tegenwoordige wijze van kleeding, die zich langzamerhand ontwikkelde, en voornamelijk onder de hoogere rangen der maatschappij tot eene belangrijke hoogte van verfijning werd opgevoerd. Ook de lagere standen, de „kleinere man", waren van dien invloed niet uitgesloten natuurlijk; al blijkt 't ook, dat die tot hen later en langzamer doordrong, en meer uiterlijk of oppervlakkig was en bleef, toen die hindoesche invloed voor een' anderen moest plaats maken, die niet evenzeer strookte met den smaak en de behoeften van den inlander.

Was de invloed van Arabië, China en Europa op de

---

(1) PIJNAPPEL, l.c. pag. 70. CRAWFURD, l.c., I. pag. 261.

volkszeden na verloop van tijd niet te miskennen, ook in de kleeding moest die invloed merkbaar worden, al kon hij in de oorspronkelijke vormen en typen geen verandering brengen. Draagt de priester, en de hadji inzonderheid, niet eene geheel arabische kleeding? Van waar mag wel de gewoonte bij de mannen gekomen zijn, het haar lang te dragen, daar zij het in de hindoe-periode immer kort droegen? Zou de hoofddoek ook niet van elders, als eene navolging van den tulband, gekomen zijn? En heeft men zelfs niet eene arabisch kopjah, (of liever: koêphîah) om een onnoozel kindermutsje te benoemen? Ook mag het dragen van de broek door de mannen, gedurende deze periode zooal niet begonnen, dan toch meer algemeen zijn geworden. Zoo leerde men van de Chinezen het werken met gouddraad; en wist men weldra, o.a. die door zijde, goud- en zilverdraad, en teekening zoo kostbare saroeng's, kain's enz., waarvoor men het batikken reeds in de hindoe-periode geleerd had, te vervaardigen, die algemeen bekend en beroemd zijn geworden, en nog de trots en ijdelheid der javaansche mannen en vrouwen uitmaken.

Van VALENTIJN kunnen wij leeren, tot welke hoogte de weelde en pracht der „groote heeren en vrouwen" en „lieden van staat" geklommen was omstreeks het jaar 1700.

„De grooten onder hen (1) „zijn gewoon, als zij ten hove gaan, een prachtig onderkleed, als een vrouwenkleedje, bij hen dodod-kobar, of een kleed van staat (dat zeer lang is, en tot den grond toe met veel plooijen afhangt) genaamd, aan te doen, hetgeen hen van verre,

(1) VALENTIJN. Oud en Nieuw O. Indië. (Uitgave KEIJZER) III pag. 307.

voor iemand, die hunne gewoonte niet weet, zeer ligt voor eene vrouw zou doen doorgaan, indien de tulband op hun hoofd en de kris op zijde, daarvan geen ander denkbeeld gaf. Die wat meer van staat zijn, dragen wel een zijden of ander fraai wambuis of badjoe, zijnde een kort bovenkleed en beneden een fraai chitsen, zijden, of eenig ander katoenen kleedje, dat zij twee of driemaal, gelijk de vrouwen, om 't lijf slingeren, en dat sommigen tot beneden, doch anderen weêr tot de knieën toe laten hangen. Op hun hoofd dragen zij, (vooral de grooten) een topje, zijnde een wit gestikt mutsje, dat omtrent een paar vingers hoog en boven op als een wagenrad, ook tusschen beiden doorschijnende, als moscovisch glas, en in het midden van welk rad boven op een goud knoopje is, dat zij als een plat kalotje gewoon zijn op te zetten. Anderen weêr dragen een tulband, 't zij een witten, 't zij een rooden, zeer dik en rond gedraaid, anderen weêr maar een witte of roode strook katoen, die maar eens rondom hun hoofd geslingerd is. De groote heeren hebben een zeer fraaije kris op de regterzijde (?) steken, en gemeenlijk het gevest van goud (verbeeldende eenig wezen of dier) met gesteente ingelegd, en de schede van zeer fraai gevlamd of welriekend hout, met zilver overtrokken..... Zij hebben een groote hoovaardij in hun hoofdhaar, dat zij, als zij op zijn best kleeden, of in de pasceban te paard rijden, en met de lansen strijden, doorgaans met welriekende kalappus- en andere olie bestrijken, en met allerlei geurige bloemen opsieren, latende dat zeer lang hangen, hoedanig zij dat doorgaans hebben, hoewel 't altijd juist niet los en veeltijds opgewonden is. Ook zijn vele grooten gewoon nu en dan hun bovenlijf met sandelhout, dat op een steen tot een papje is gewreven, te bestrijken, aan hun lijf te laten

droogen, en aldus met de naakte bovenhuid bezoeken van staat te doen ..... Soera-di-Menggala, een javaansch landhoofd te Soerabaja, was een heer van omtrent 60 jaren, zeer kostelijk met een goudlakens badjoe, of opperkleed, met een lange muggenbroek en een zeer fraai vrouwenkleedje om het benedenlijf bekleed, waar ik hem anders in 't gemeen (buiten zoo een aanzienlijk bezoek, als hem thans te beurt viel) met een geel laken badjoe en met een slecht kleedje over zijn broek, vrij zeldzaam toegetakeld, gezien heb" .... „De vrouw van dezen javaanschen landvoogd droeg (bij die zelfde gelegenheid), dat wat zeldzaams was, ook muilen, en was eerst boven den boezem, die gedekt was, geheel naakt." Toen echter eene dame, die bij deze plegtige gelegenheid mede aan tafel zat, namelijk „de Heer ROOSELAAR's gemalin, haar in 't maleisch vroeg, waarom zij geen badjoe aan had, zoo trok zij aanstonds een zilver laken badjoe of wambuisje, wordende eenigszins beschaamd, aan. Zij had (op zijn javaansch) een zware bos met geöliede zwarte haren op 't hoofd, die tusschenbeiden met een band opgebonden waren." (1)

Wij zullen de beschrijving der pracht, met welke VALENTIJN andere prinsen, en vooral ook de dansmeisjes bij hen, uitgedoscht zag daar laten. Het medegedeelde is voldoende, om ons te doen zien, met welke weelde men zich destijds in de hoogere kringen wist te kleeden. Het eigenaardig javaansche in die kleeding komt daarin tevens uit.

Jammer intusschen, dat VALENTIJN ook niet wat breedvoeriger omtrent de desa-bevolking kon zijn. Ongetwijfeld heeft de bovenbeschreven invloed der vreemdelingen

(1) Men zie verder: ibid. pag. 424, 427, 429, 439.

zich ook bij de geringere bevolking doen gevoelen; de weelde in de hoogere kringen moet ook noodzakelijk op de lagere haren invloed hebben geoefend; doch men zou zich al zeer vergissen en in een grove dwaling vervallen, als men deze pracht der groote wereld wilde doen gelden als maatstaf voor den „kleine man." Een enkele blik op den tegenwoordigen toestand der bevolking kan ons anders volkomen van die meening terugbrengen. En vader VALENTIJN zelf laat ons, juist door de tegenstelling van zijne breedvoerige beschrijving der pracht in de hoogere kringen en de karige mededeelingen omtrent het armoedig voorkomen der geringere bevolking, gevoelen, hoe 't met deze laatste zoo ongeveer moet gesteld zijn geweest. „De mans (immers de gemeene) kan men naauwelijks uit de vrouwen onderscheiden, aangezien zij gemeenlijk maar een slecht vrouwenkleedje beneden om 't lijf geslagen hebben, zijnde wit van grond en ook wel ros, doch zwart van bloemen, gaande verder met het bovenlijf naakt..... gemeenlijk hebben zij eene gemeene kris op de regterzijde steken"..... „Der gemeene vrouwendragt is mede niet zeer kostelijk noch van veel beslag; zij zijn doorgaans met de armen bloot, hebben een slecht kleedje boven den boezem onder de armen vastgemaakt, en onder een vrouwenkleedje, dat niet zeer laag komt..... Alle vrouwen hebben een zeer grooten verwarden bos haar (dat gemeenlijk zeer lang en vet van de kalappus-olie en met een knoop opgestrengeld is)) op haar hoofd staan; doch zoodanig, dat er gemeenlijk nog een deel van dien bos achter afhangt, dat gansch geen fraaije vertooning doet..... En hoewel zij zich dikwijls wasschen, zoo zien zij er echter veeltijds uit, dat men haar met geen tang aantasten zou." Deze laatste, zeker niet fraaije uitdrukking, zegt alles! VALENTIJN geeft ons daarmeê, even als met

het daaraan voorafgaande, ongetwijfeld vrij juist den indruk weêr, dien hij van de geringere klassen der maatschappij had ontvangen; al doet alles ook tegelijk zien, dat hij omtrent die klassen toch niet zóó goed op de hoogte was, als dit met de hoogere het geval was.

RAFFLES, CRAWFURD, en anderen hebben ons, ongeveer 100 jaar later, daaromtrent iets beter ingelicht. En als bijv. RAFFLES (1) meêdeelt, dat „in every cottage there is a spinning-wheel and loom, and in all ranks a man is accustomed to pride himself on the beauty of a cloth woven either by his wife, mistress or daughter" laat hij ons omtrent deze nijverheid, en de kleedij der bevolking gevoelen, dat zij vrij algemeen verbreid en tot eene vrij belangrijke hoogte geklommen waren.

In het algemeen zal het dan ook wel waar zijn, wat de Heer Mr. W. H. MUNTINGHE in zijn hoogst belangrijk „Rapport van Kommissarissen-generaal over Nederlandsch-Indië, d.d. 14 Julij 1817 n°. 65" (2) zegt van „de gezetheid des Javaans op persoonlijke onderscheiding en op alles wat tot uiterlijke pracht kan dienen, hetgeen hem prijs doet stellen op de fijnste lijnwaden, op zijden, gouden en zilveren stoffen, op armbanden, op sierlijke knoopen, op hoofdsieraden, op kostbare krissen en klewangs; en naarmate hij in rang opklimt, op laken en fluweelen stoffen, op gouden en zilveren passamenten, en op alles wat slechts zijn weelde en hoogmoed kan voeden." (3)

Het karakter der tijden, en met hen ook dat der bevolking is echter sedert het begin dezer eeuw, en nog meer sedert VALENTIJN's dagen, belangrijk veranderd. Ook

(1) History of Java I. pag. 86.
(2) Zie bij VAN DEVENTER: Landelijk stelsel I. pag. 281.
(3) Zie ibid. pag. 326.

met de kleeding is dit blijkbaar het geval. Bij de hoogere klassen schijnt in 't algemeen veel van de kostbare pracht van VALENTIJN's dagen verdwenen te zijn; de lagere klassen zijn in 't algemeen beter gekleed, zij 't dan ook niet zoo zeer wat de kostbaarheid als wel wat de hoeveelheid en algemeenheid der kleeding aangaat. Niettegenstaande de treurige jaren van den javaanschen oorlog, welks invloed zich ook buiten het eigenlijk terrein van den oorlog gevoelen liet, zoodat o.a. de Resident van Pasoeroehan destijds moest berigten „dat honderden menschen uit de vorstenlanden naar het Malangsche kwamen verhuizen, en zulks uit gebrek aan voedsel, zijnde die menschen uitgeput, en bijna naakt overgekomen" (1); en hoewel de jaren na 1830, bij eene steeds toenemende bevolking, de behoeften deden toenemen in niet evenredige vermeerdering van den nationalen rijkdom, zoodat bijv. ook de prijzen der eerste levensbehoeften sedert steeds hooger werden, zal 't toch wel waar zijn, wat Jhr. Mr. H. C. VAN DER WIJCK in 1865 schreef (2) dat „de bevolking van Java onder ons regtstreeksch beheer na 50 jaren tijds beter is gekleed dan in vroegere jaren." En zoo kunnen wij ons dan ook wel verklaren, hoe een man als J. W. B. MONEY (3) in zijn genoegelijk optimisme, omtrent de Soendaneezen „die in 't algemeen veel minder goed gekleed zijn dan de Javanen", (4) en wier dagelijksche kleeding „ten duidelijkste eene mindere beschaving en verfijning verraadt", (5)

---

(1) VAN DEVENTER, ibid III. p. 99. V. SOEST, Geschiedenis van het Cultuurstelsel I. pag. 144.

(2) „Onze koloniale staatkunde" pag. 20.

(3) „Java or how to manage a colony" I. pag. 30. Holl. vertaling.

(4) Dr. J. PIJNAPPEL, o.c. pag. 85.

(5) Dr. J. DE HOLLANDER, Land en Volkenk. I. pag. 321.

kon schrijven, dat „elke landman van het hoofd tot de voeten gekleed is, behalve op het oogenblik, wanneer hij in de velden arbeidt"; hoe zonderling de wijze van uitdrukking dan ook moge klinken, daar die voeten toch maar altijd ongekleed blijven.

Voor iedere beschouwing van de kleeding des volks, zal men echter wel doen, steeds het onderscheid tusschen hoogere en lagere klassen in gedachten te houden; en niet voorbij te zien of men den inlander waarneemt in zijn huis en aan zijn werk, dan wel bij eene buitengewone gelegenheid, zoo als op een feest, bij bezoek in het algemeen, of op reis. Bij de desa-bevolking is dit laatste welligt nog meer in gedachte te houden, dan bij de hoogere standen.

De algemeene type der kleeding van de inlanders is belangrijk onderscheiden van die van ons westerlingen. Wij konden dat reeds uit de aanteekeningen van VALENTIJN leeren. CRAWFURD (1) merkte reeds op, dat „de kleeding der inlanders evenmin de naauwe om het lijf sluitende kleeding der Europeanen, noch de losse, wijde kleeding der Aziaten van het vasteland is, maar omtrent een middensoort tusschen beiden." Dat zij zeer eenvoudig in vele opzigten zelfs nog gebrekkig en primitief is, en den man een eenigszins vrouwelijk voorkomen geeft, zal wel een ieder toestemmen. Overigens zal de smaak en het standpunt van den europeschen beschouwer zelf wel altijd van belangrijken invloed blijven op het oordeel over die kleeding in het algemeen. Deze zal die kleeding, vooral bij feestelijke gelegenheden, en onder gegoede inlanders „elegant" (2) noemen; gene, die gewoon is den Javaan, en inzonderheid den desaman, dagelijks te

(1) Indische Archipel I. pag. 253. (2) VAN HOËVELL, o.c. I. pag. 21.

ontmoeten, zal heel wat op haar weten aan te merken.

En inderdaad, die gewoonlijk zeer korte, engsluitende buisjes des dagelijkschen levens staan een' man meestal even jongensachtig, als die bĕbĕd, dat kleed der verwijfdheid en der langzaamheid van menschen, die altijd den tijd hebben, hem een vrouwelijk karakter geeft. Die lange haren der mannen ..... neen, maar wie zal die verdedigen op een' anderen grond, dan die van den desaman zelven, dat dit zoo de adat is, en wel noodig om den hoofddoek vast te knoopen? Wij zeggen er niets van, dat de mannen altijd zulk een' soms vrij zwaren, warmen doek, stijf om het hoofd binden; de Arabieren dragen nog wel zwaarder pak op het hoofd! Maar in sierlijkheid winnen dezen het met hun' tulband toch in ieder geval van de Javanen met hun' hoofddoek. En dat ieder mannelijk individu, boven de 14 of 15 jaar, nu juist altijd een liefst giftig wapen in zijn' buikband moet hebben is zeker al eene zeer zonderlinge gewoonte voor een volk, dat „hartstogtelijk het landbouwbedrijf is toegedaan, en met en door den landbouw een fijn gevoel voor hoogere volmaking ontwikkelende", als het niet eene opmerkingswaardige aanwijzing voor ons ware, op welken korten afstand zij zedelijk nog van een' vroegeren toestand verwijderd staan, toen de gedurige vrees voor aanranding het onafgebroken dragen van zulk een wapen noodig moest maken.

Ja, de smaak der inlanders verschilt heel wat van den onzen; en wij willen niet vergeten, dat over de smaken niet te twisten valt. Maar toch, hoe krijgt ons geloof aan dat „fijn gevoel voor hoogere volmaking" een' schok, als wij aan dat onhebbelijk tandenvijlen en breken, en dat afschuwelijk zwart maken van de lippen en de overgeschoten stukken der tanden denken, zoodat men liever,

wat niet al, dan zulk een' mishandelden, echt-javaanschen mond ziet, bovendien nog versierd met het roode kleursel van het betelkaauwen. Wij spreken niet van het geel- of geel-groen maken des ligchaams van bruid en bruidegom. Dat gebeurt niet alle dagen; gelukkig! Het roodmaken der nagels van de vingers laten wij daar; leelijker zijn die soms vrij groote gaten in de oorlellen van vrouwen, die, maar naauwelijks den middelbaren leeftijd bereikt of overschreden hebbende, in haar dagelijksch toilet vaak zoo weinig behoorlijks meer hebben overgehouden. Vooral als zij, hetgeen allen zonder onderscheid doen, mannen zoowel als vrouwen, maar meer of minder fijn, al naar mate van hunne beschaving den mond vol betel, gambir, kalk en tabak hebben, en het roode vocht voor zich wegspuwen. (1)

Ook het gepaste van de inlandsche kleeding zullen wij daar laten. Wij hebben er vrede meê; wij kunnen althans onmogelijk wenschen, dat de inlandsche bevolking onze europesche wijze van kleeding overneme. Maar als 't dan toch tot eene vraag werd, welke wijze van kleeding wij voor dit land het meest geschikt achten, zou 't ongetwijfeld die der Chinezen zijn, wier dagelijksch tenue zeker in velerlei opzigt alle aanbeveling verdient. Hunne kaalgeschoren hoofden met dien leelijken staart aan het achterhoofd behoefden daarom nog niet overgenomen te worden.

In 't algemeen kan men zeggen, en wij hoorden het boven reeds van den Heer MUNTINGHE, dat de inlander, inzonderheid als hij uitgaat, van eene goede kleeding (2)

---

(1) Men vergelijke Prof. P. J. VETH'S, Java. I. pag. 125, 550, 563, 569.

(2) [illegible] of [illegible] verklaart het Woordenb. als k. Ng.: het beste pak, uitgangspak; hier hoorden wij verklaren, dat 't alleen dan

volgens zijn' smaak houdt. Inzonderheid jongelui kunnen soms wat lang bezig zijn om voor een spiegeltje hun toilet te maken! (1) Een punt van een' rooden zijden zakdoek uit den zak van een ietwat ruim buisje, dat geopend een wit vest en overhemd laat zien, te laten hangen, liefst met eenig odeur er in; de hoofddoek nuffig omgedaan, zoodat een mooi, al of niet omgevouwen, puntje van voren op het voorhoofd komt kijken uit regelmatige plooien, wier kleuren aan weêrszijde precies gelijk zijn; de bĕbĕd wat laag en sierlijk laten neêrhangen (kaḍèḍèr), die hoor- en zigtbaar te kennen geeft een dure, echte gebatikte bĕbĕd te zijn (krobjoeq, koemrĕboet); en een inlandsch petje in de hand of op het hoofd, soms met een mooije witte of zwarte veêr er op .... wel, zij kunnen er dan wat gracieus en ijdel heen stappen! Maar dat mooije weêr verandert spoedig, als men òf niet het geluk heeft den ambtelijken ladder te kunnen bestijgen, òf in het huwelijk getreden als man en weldra vader voor zijn dagelijksch brood moet zorgen. De ijdelheid verlaat hen echter nooit, al is 't dan ook soms in nog zulke vreemde combinatiën en armoedige omstandigheden. Een man zonder ring aan zijn' vinger, soms wel aan den wijsvinger van zijne regterhand, met een' vrij grooten steen er in, terwijl hij den weg helpt ophoogen, op zijne modderige sawah aan het ploegen of eggen is, of wel met de patjoel aan den gang is, of in het bosch hout kapt, is bijna eene uitzondering. En ook de vrouwen hebben zoo hare

---

kan gebruikt worpen, als men alle wapenen voltallig, zooveel als noodig is, bij zich heeft. [illegible] bijv. op reis, als men door een bosch gaat, enz.

(1) Men vergelijke de uitdrukking: [illegible] (d.i. werk van het ligchaam maken, zich opschikken) die eene zeer ruime beteekenis heeft.

ijdelheden. Knoopjes aan den hals en de mouwen harer baadjes; een oorknop van meer of minder waarde, soms van vrij groote afmeting; ringen aan de vingers, al kunnen zij ook maar van koper of tin zijn; eene bloem in den wrongel van het haar; om van de tapih en slèndang te zwijgen, waarlijk! zoo het nog noodig ware op voorbeelden te wijzen, hier blijkt 't dat armoede en zucht naar opschik en ijdel vertoon gelijktijdig bestaanbaar zijn; te gemakkelijker te begrijpen, waar men zoo spoedig aan de eischen en voorwaarden daarvan kan voldoen.

Men heeft gevraagd, of de inlander sedert ook vooruitgegaan is in de vervaardiging zijner kleedingstukken? Geldt ook nog voor het heden het getuigenis van RAFFLES, dat „in every cottage there is a spinning-wheel and loom"? Wij weten, dat menige desa-vrouw zich nog bezig houdt met spinnen en weven. De indruk, dien wij van de gesprekken der inlanders en eigen oppervlakkige waarneming hebben ontvangen, doet ons geneigd zijn, het er voor te houden, dat deze industrie in de Kediri veel minder beoefend wordt, dan in de noordelijke residentiën Soerabaja en Rembang en elders. Ook het batikken hebben nog niet allen verleerd, al doen de meesten daar ook niet aan, en is het werk van haar, die 't nog doen, meestal zeer grof. Maar ook herinneren wij ons de bewering van een' statisticus eenige jaren geleden, dat de inlandsche industrie in dit opzigt gedurende de laatste veertig à vijftig jaren in 't algemeen niet vooruitgegaan moet zijn, veeleer sterk achteruitging. Het overvloedig gebruik van europesche lijnwaden en gedrukte stoffen moet natuurlijk daarop van invloed zijn geweest. Toch kent niet alleen ieder desabewoner het onderscheid tusschen inlandsch en europeesch werk,

maar wordt 't eerste ook veel duurzamer en beter geacht, en er alleszins de voorkeur aan gegeven. Een naauwkeurig en uitgebreid onderzoek door een' deskundige, die over betrouwbare en vele bronnen en gegevens kon beschikken, om een antwoord op de gestelde vraag te zoeken, zou zeker als zeer belangrijk moeten beschouwd worden. Welligt zou de geopperde twijfel aan vooruitgang dezer inlandsche industrie dan bevestigd worden.

In zijn „Java" I. pag 539. v.v. geeft Prof. P. J. VETH eene beschrijving van het spinnen, weven en batikken der inlanders; (1) en laat daarop dan de volgende, niet onbelangrijke mededeelingen, volgen: „Maar welke voorkeur de inlander aan zijn eigen fabrikaat moge schenken, men kan gemakkelijk nagaan, dat eene zoo moeitevolle bewerking de mededinging met de gedrukte katoenen der europesche fabrieken niet kan volhouden, vooral sedert deze laatsten zich beijverd hebben om aan de grillige eischen van den inlandschen smaak te voldoen. En toch is, blijkens de jongste berigten, de inlandsche nijverheid er in de laatste jaren in geslaagd, om den europeschen concurrent eenigermate terug te dringen. In Tegal, Pekalongan, Soerakarta, Samarang, Soerabaja, worden thans inlandsche, hier en daar ook chineesche batikkers gevonden, die de patronen met losse koperen stempels op het doek brengen. Ook vind ik gewag gemaakt van het gebruik van lappen dik leer, waarin de figuren zijn uitgesneden, die de eene of andere kleur moeten aannemen. Voor deze nieuwe bewerkingen bedient men zich doorgaans van europesche calicots. Het schijnt, dat deze industrie allengs een' omvang heeft er-

(1) Men kan hier ook bij vergelijken: Brieven uit de Oost, door PERIPATETICUS, brief XV. pag. 180 v.v.

langd, die op den afzet der in Europa gedrukte katoenen een merkbaren invloed begint uit te oefenen. Zelden wordt zij als eene vaste nering uitgeoefend.... Doorgaans is ook de qualiteit van het doek met de fijnere of grovere patronen in overeenstemming."

Voorts mag 't niet onopgemerkt blijven, dat de desabewoner nog eene belangrijke schrede voorwaarts zal kunnen doen, eer hij het regte, verstandige gebruik en onderhoud van eene goede kleeding zal hebben geleerd. (1) Ook zijn stoffelijk welvaren zal daartoe nog belangrijk moeten toenemen. Hij zal moeten leeren, zuiniger op zijne kleeding zijn, en meer gesteld op wezenlijke reinheid en zindelijkheid. Doch wezenlijke vooruitgang en verbetering zal in dit alles alleen van het toenemen der innerlijke en waarachtige beschaving te wachten zijn. En daarbij is 't reeds genoemde niet te vergeten: de bevolking zal welvarender moeten worden. Zal men dat eenerzijds van de leiding en daden der Regering moeten verwachten, andererzijds zal de bevolking daar zelve, door toenemen in beschaving, aan moeten medewerken. Want dat welvaren kan niet alleen door verspreiding van meerder kapitaal onder de bevolking verkregen worden. Daarvoor hebben verschillende streken, waar alleen de particuliere industrie millioenen guldens onder de bevolking in omloop heeft gebracht, reeds menige nuttige aanwijzing en veel leering geschonken. En als men dan tegelijk mag hebben geleerd, wat minder schatten aan het opium-gebruik en het vieren van feesten te verspillen, zal met het toenemen der beschaving, ook het welvaren grooter worden, en de vooruitgang in de inlandsche industrie der vervaardiging van kleedingstukken en het

(1) Men vergelijke Med. XIV, p. 162, 163.

dagelijksch gebruik daarvan, ook van zelf wel aan het licht treden.

Doch reeds lang genoeg stonden wij stil bij het algemeene, om ons nu meer uitsluitend en in bijzonderheden bezig te houden met hetgeen heden tot kleeding en versiering onder de desa-bewoners dient. Zullen wij nu en dan iets vermelden, dat nu juist niet direct met ons hoofdonderwerp in betrekking staat, het zal uit een taalkundig oogpunt zijn nut doen, maar ook kunnen strekken, om ons meer in bijzonderheden met het leven en bestaan der desabevolking bekend te maken.

Om de behandeling van het onderwerp ons gemakkelijk te maken, handelen wij achtereenvolgens over de kleeding der kinderen, der mannen en der vrouwen.

Het begrip, door ons „kleeding of kleederen" uitgedrukt, geeft de inlander weêr door de afgeleide vormen van de grondwoorden: anggo. Ng. anggé. k. agĕm. ki. en sanḍang. k.Ng. (het Woordenb. geeft ook nog wajasa als kw. op); terwijl kleeden of zich kleeden, behalve door de verbale vormen der genoemde woorden, ook nog uitgedrukt wordt door: dandan. Ng. dandos. k. Het woord prabot. k.Ng. kan ook wel kleeding beteekenen (Woordenb), maar dat toch meer in den zin van: costuum, tenue of versiering; het geheel der kleeding met kris, ringen, kaloeng, enz. ingesloten; inzonderheid waar het eene kleeding betreft, die tevens den rang des eigenaars aanwijst.

Bij de geboorte van een kind, treedt in den regel de Njaï-ḍoekoen der desa als accoucheuse op. Zij is

eene vrouw van over den middelbaren of meer gevorderden leeftijd. Hare wetenschap is eene deels door ervaring bij zich zelve en bij andere vrouwen opgedane, aangevuld met de kennis van eenige inlandsche medicijnen en formulieren of gebeden; het is echter vooral de takt en handigheid om de moeder en het kind te behandelen, te wrijven en te knijpen, zoo als dat door de gewoonte voor haar tot noodzakelijkheid en wet is geworden, waarmeê zij bij zulke gelegenheid hare goede diensten bewijst. Zoodra er echter iets gebeurt, dat van den regel afwijkt, staan hare handen onmiddellijk verkeerd, en neemt zij vaak de toevlugt tot middelen, die soms meer dan barbaarsch zijn, en dan ook meermalen den dood van moeder en kind ten gevolge hebben.

De Njaï-ḍoekoen is niettemin eene vrouw, die in de desa van groote beteekenis is, en heel wat te zeggen heeft, waar hare hulp ingeroepen wordt. Reeds maanden te voren weet zij bij wie en wanneer zij noodig zal zijn; hare raadgevingen en voorschriften worden hoog gewaardeerd en maar zelden veronachtzaamd. Vooral met en na het tingkĕbfeest (d.i. een feest, gegeven voor eene vrouw, die voor de eerste keer zeven maanden zwanger is) wordt haar raad en goede hulp ingeroepen. Is zij een ḍoekoen van den ouden stempel, dan zal zij bij gelegenheid van dit feest, de vrouw, voor welke dat gegeven wordt, met haren man naar de put, of ook wel naar den oever van eene digtbij zijnde rivier doen gaan, om daar eene ernstige plegtigheid te vervullen. Man en vrouw zijn dan met het bovenlijf ongekleed; de vrouw worden jonge pisangbladeren onder de armen om het ligchaam gebonden, waarin van voren eene kleine opening, of liever plooi, wordt gelaten. Man en vrouw plaatsen zich staande tegenover elkander. De man neemt dan een

tropong (d.i. een weversspoel) en laat dien van boven door de in het pisangblad gelaten plooi vallen. Maar onmiddellijk is daar eene oude vrouw gereed, die den door de plooi op den grond vallenden tropong opvangt, hem als ware 't een kind, troetelend in de armen neemt, onder het uitspreken der woorden: „Och, wat een lief klein kind! O, wat een schoon klein kind!" Alsdan laat de man een ei door die plooi glijden, en als dat stuk op den grond ligt als zinnebeeld der nageboorte, neemt hij zijne kris, en snijdt het pisangblad op de plaats der plooi door. Dit nu noemt men njoeḍèt, waarvan in het Woordenb. staat aangeteekend: het doorsnijden van den vadem of band, die eene vrouw, als zij voor de eerste maal zeven maanden zwanger is, om het lijf gedaan wordt. (1) Na afloop hiervan komen alle aanwezige vrouwen naar de plaats waar de beschreven handeling verrigt werd, en eten daar gele rijst met roedjaq. Dit is eene echt javaansche wijze van doen in de desa; doch schijnt in de Kediri over het algemeen niet meer zoo veelvuldig plaats te hebben, als wel in de noordelijke residentiën het geval is. Ook behooren de oorkrabben, die eene vrouw gewoonlijk draagt, gedurende de zwangerschap afgelegd te worden.

Zoo nadert het tijdstip, dat er iemand bij den ḍoekôen komt en haar meêdeelt, dat het ernstige oogenblik schijnt te naderen. Zij haast zich dan meê te gaan, en naauwelijks is zij binnen getreden, of onmiddellijk begint zij hare gewigtige taak te vervullen. Zij zal in geval van eene moeijelijke verlossing niet nalaten een tali-anggas, d.i. een streng weefgaren, om het middel der vrouw te doen en die gedurig stijver aan te trekken, om

(1) Njoeḍèt verbale vorm van soeḍèt.

alzoo de verlossing te bespoedigen; na afloop van de behandeling is die voor haar, en dan heft zij tevens hare djôpô of gebeden, pontjôwôrô genaamd, (in het Woordenb. als een kawiwoord opgegeven, en z.v.a. itoeng-limô k.Ng. te zijn overigens daar teregt verklaard, als te strekken: om de moeijelijke verlossing van eene vrouw voorspoedig te maken; en verder ook: om het opgedroogde zog in de borsten weêr te doen vloeijen.)

Vroeger deelden wij reeds mede, dat 't voor een' inlander volstrekt niet onverschillig is, wanneer een kind geboren wordt. Heeft dat bijv. in de Woekoe-Sintô plaats, dan is men er niets meê ingenomen. Zelfs zal men dan dikwijls het kind aan een ander, wie dan ook, die het maar aannemen wil, ten geschenke geven, daar men in de voorstelling leeft, dat van daag of morgen zulk een kind toch ongelukkig aan zijn einde komt.

Ook meent men, dat iemand in de negende woekoe, genaamd Djoeloeng-wangi, geboren, blootgesteld of bestemd is om door een roofdier verslonden te worden.

Wordt een kind geboren, op het oogenblik, dat toevallig een gamĕlan bij een wajang behoorende, in de desa bespeeld wordt, dan is dat ook noodlottig, en kan alleen de kjaï-ḍalang, die juist aan het spelen is, het kind uit de magt van Kôlô verlossen. (1)

Djoeloeng noemt men in het algemeen: een ongelukskind, op een' noodlottigen stond of te kwader ure geboren, bij of kort na zonsopgang. Het Woordenb. noemt ook nog: Djoeloeng-kĕmbang, waardoor men gedurende zijn leven gevaar loopt van eene gevaarlijke ontmoeting te hebben met een' tijger of ander verslin-

(1) Zie het hieromtrent meêgedeelde Med. X p. 70, waar sprake is van deze kinderen, bekend onder de benaming: Botjah-sampir.

dend dier. Djoeloeng-tjaploq noemt men het, als de geboorte bij of kort vóór zonsondergang plaats heeft, waardoor men hoogstwaarschijnlijk ook al blootgesteld is, om door een wild dier verslonden te worden.

Maar genoeg, keeren wij tot onze Njaï-ḍoekoen terug. Zij is 't die het kind het eerst ontvangt bij zijne intrede in de wereld, om het daarna al spoedig naar de regelen der kunst te behandelen, waartoe vooral het van het hoofd tot de voeten wrijven en knijpen behoort naar inlandsche gewoonte; eene wijze van doen, die in den regel het kind vrij luid het bewijs van zijn bestaan doet uitkraaijen. De ḍoekoen doopt dan gedurig hare vingertoppen in olie, namelijk lĕngô-klĕntiq, of, als die niet voorhanden is, gebruikt zij als surrogaat het vocht van de met water gemengde bladeren van den ranḍoe-waroe, of eenigen anderen boom, mits dat vocht maar ongeveer dezelfde dienst als olie kan bewijzen. (1)

---

(1) Dit wrijven en knijpen noemt men: [illegible] of [illegible] volgens inlandsche omschrijving [illegible] Onze in den tekst gegeven beschrijving kan tevens strekken tot nadere opheldering van Jav. Zam. II. pag. 187, n°. 207. [illegible] Men bedenke daarbij echter, dat het niet alleen [illegible] zijn, die tot de vermelde surrogaten, bij gebrek aan [illegible] de toevlugt nemen, maar ook wel dikwijls gewone [illegible] Als men die bladen moet gebruiken, geschiedt dat op de volgende wijze: de bladeren worden fiks tusschen de beide handen heen en weêr gerold, daarna in een kopje met een weinig water gedaan, en dan goed geknepen en met water vermengd. Men krijgt dan een vettig of olieachtig vocht, gedurende het [illegible] doopt de doekoen gedurig de toppen van haar vingers daarin, om de stroefheid der huid weg te nemen, en haar [illegible] te maken.

Is zij met deze manipulatie gereed, dan gaat zij over tot het onderbinden en afsnijden der navelstreng op een' afstand van ± 4 à 5 centimeters van het ligchaam des kinds; d.w.z. volgens inlandsche maat van den top des wijsvingers tot de tweede buiging. (1) Als mes gebruikt zij hierbij een scherp gemaakt latje bamboe-apoes of woeloeng, dat men wĕlad noemt. Volgens de zuivere sarèngat behoort men echter onderscheid te maken tusschen een kind van het mannelijk of van het vrouwelijk geslacht. In het eerste geval behoort men dan een wĕlad-oesoeq; en in het laatste een wĕlad-galar te gebruiken; d.w.z. men behoort de wĕlad dan òf van een stuk bamboezen oesoeq, òf van een galar te maken. Eene andere opvatting der sarèngat laat den vader des kinds die afbijten; een wĕlad is dan natuurlijk niet noodig. Overigens behoort het afsnijden op een stukje koenir of kurkema (als lanḍĕssan) te geschieden.

Dan wordt het kind gebaad in laauw water, dat men toja-gégé noemt, zoo als de ḍoekoen dan ook zegt: adoes banjoe gégé, gĕlis gĕḍé; daarmeê verklarende, dat dit bad de kracht bezit, om het kind voorspoedig te doen opgroeijen. (2) En na dit bad gebruikt te hebben, krijgt de kleine wereldburger voor de eerste maal kleêren aan; d.w.z. kagĕḍong ing popoq, wordt gewikkeld in windsels of luijers. Men stelle zich van de „luijermand" der desa niet al te veel voor. En als het Woordenb. nog wel de woorden rôgô en kĕmboe, (het

---

(1) [illegible]

(2) Vergelijk Woordenb. i.v. [illegible] waar o.a. wordt aangeteekend, dat men vroeger ook nog bloemen in dit water deed en er een toovergebed over uitsprak. Dit laatste is de in den tekst meêgedeelde formule.

laatste een vierkante mand van gevlochten bamboe, met of zonder deksel, kleiner dan een toemboe) daarvoor opgeeft, bedenke men, dat dit niet voor de desa geldt. De desabewoner kent geen luijermand. Hij kent alleen een kĕmboe om visch te vangen. Gewoonlijk bestaat er op het oogenblik der geboorte van het kind noch luijermand noch kleeding. Men wacht zeer geduldig de geboorte van het kind af; en is dan alles gelukkig en naar wensch afgeloopen, zoodat er windsels voor het kind noodig blijken te zijn, dan heeft de meer gegoede altijd nog wel wat goed in huis, dat daarvoor geschikt is; en is er bij den armere nog wel een oude saroeng of kaïn, een kĕmoel, in huis, die men verscheuren kan; en zonder zoomen of iets van dien aard, als windsel of luier dienst kan doen. Wit goed te gebruiken zou natuurlijk jammer zijn; gekleurd goed, dat reeds zijn beste dagen heeft gehad, verdient om allerlei redenen de voorkeur. Dat maakt ook het wasschen gemakkelijker, dat eigenlijk niet veel meer is dan een spoelen, en wat ophangen en laten droogen.

De ḍoekoen wikkelt dan het kind in de zoo even genoemde windsels op de volgende wijze: de handen en armen worden regtuit langs de zijden van het ligchaam gehouden, en met windsels zoo stijf mogelijk omwonden, zoodat zij zich roeren noch bewegen kunnen. Daarna wikkelt zij het kind geheel en al, van den hals tot en met de voeten in windsels. (1)

Is zij hiermeê gereed, dan maakt zij het kind in slaap op een tampah, d.i. een van bamboe gevlochten wan of groot rond bord met opstaanden rand, waarop

(1) [Javaans schrift] het woord [Javaans schrift] ontbreekt in de Woordenboeken.

men gewoonlijk de rijst want, of 't een of ander bewaart of te droogen legt. Daarna plaatst zij het aldus slapende kind op de rustbank, bajang, en slaat onverwachts eenige keeren met de beide vlakke handen op de tampah, opdat het kind niet schrikachtig zal zijn. (1)

Vervolgens begint zij het kindje op de volgende wijze toe te spreken:

[illegible]

„schrei maar niet, want Njaï-among en Kaki-among (waarbij men aan een paar geesten, men zegt lĕlĕmboet's, denkt) „waken over je."

En zich nu regtstreeks tot deze rigtende, spreekt zij hen aldus aan:

[illegible]

„Kaki-among en Nini-among! brengt je kleinkind niet op den weg, opdat het niet door een paard vertrapt worde; brengt het (ook) niet aan den oever der rivier, opdat het niet in de rivier valle." (De bedoeling is, dat dit geestenpaar het kind steeds en overal moge beschermen. Als het kind later volwassen zal zijn, zal het zelf nog gedurig zich aan deze geesten aanbevelen).

Nu rigt zij zich tot den vader des kinds, om hem het volgende, zonderlinge bevel te geven:

[illegible]

„Vader van dit kindje! treed met je voeten op je vrouw en gebruik daarbij als stok (wandel-) een walirô" d.i.

(1) [illegible]

eene lade van een' wever, waarmeê na elken inslag het weefsel aangedrukt wordt.

En gelast tegelijk de moeder:

[illegible]

„Moeder van dit kindje! ga regtuit op je buik liggen, en laat je man op je rug treden; en gebruik daarbij tot hoofdkussen een bezem van sôdô's" d.z. de ribben van kokos- of dergelijke bladeren. (Aan het gebruik van zulk een' bezem tot kussen wordt zeer gehecht; voor een volwassen kind wordt het noodlottig geacht, als 't op zulk een' bezem slapende wordt gevonden.)

Men gehoorzaamt onmiddellijk. De vrouw ligt op eene mat op den vlakken grond; de man zet zijne voeten om de beurt, niet beiden tegelijk natuurlijk, op den rug zijner vrouw, welke handeling van een kwartier tot een half uur kan duren. Hij houdt in ieder geval eerst dan op, als de ḍoekoen zegt, dat het voldoende is. Daarna gelast zij den man, zijne vrouw te helpen baden, na afloop waarvan deze schoone kleêren aantrekt, en naast haar kind op de rustbank gaat liggen.

Nu blijft nog de bezorging der nageboorte over. De ḍoekoen reinigt die, doet die in een' nieuwen pot, een kĕnḍil, bekleed met wit katoen, en geeft die dan aan den vader om haar te begraven; met inachtneming van het voorschrift, dat als het pas geboren kind, waarvan men de nageboorte een sadoeloer (broeder of zuster) noemt, van het mannelijk geslacht is, hij manskleeren, of als het van het vrouwelijk geslacht is, vrouwenkleêren aantrekke. In het eerste geval behoort hij haar ook bij de deur maar buiten 's huis te begraven, in het laatste geval binnen 's huis.

Zijn al deze eerste beslommeringen en zorgen afgeloopen, dan zijn er weêr andere te behartigen. Men heeft dan voor het eten en drinken en verdere benoodigdheden voor de zoogenaamde djagong'an, gedurende de vijf eerste nachten na de geboorte van het kind, te zorgen. Het is namelijk de (voor ons westerlingen zeker min of meer zonderlinge) gewoonte der inlanders, om gedurende die vijf eerste nachten na de bevalling de vrienden en geburen uit te noodigen en te onthalen, terwijl zij zich met praten en môtjô (zingend lezen) wakker houden. De bedoeling is om de wacht voor moeder en kind te houden, opdat hun geen ongeluk overkome.

Op den vijfden dag komen de vrouwen uit de dessa met hare eigen kinderen, allen op zijn mooist aangekleed, de kraamvrouw eene visite brengen, met de aanbieding van allerlei gaven en geschenken, al naar ieders vermogen en verhouding tot de familie. Wederkeerig krijgt ieder ook wat lekkers meê naar huis terug.

De ḍoekoen blijft verder de kraamvrouw en het kind tweemaal daags bezoeken, hetzij 5 of 10 dagen; in meerdere gevallen 35 dagen, en soms wel 40 dagen lang. Men heeft het vermoeden geuit, dat dit getal van veertig dagen zijn ontstaan aan een islamitisch voorschrift te danken heeft, volgens hetwelk de periode der onreinheid op veertig dagen wordt gesteld. Toch moet opgemerkt worden, dat men in de dessa gewoonlijk van salapan, d.i. vijf en dertig dagen, of 7 pasarweken spreekt; wij voor ons zijn wel geneigd het er voor te houden, dat salapan meer dan veertig dagen over het algemeen voorkomt. Het getal salapan komt veelvuldig voor, voor allerlei becijferingen.

De duur van het bezoeken der ḍoekoen, zoowel als de belooning, die zij daarvoor krijgt, hangen intusschen

veel van de welvaart en de omstandigheden der familie af. De kraamvrouw behoort gedurende dien tijd zooveel mogelijk eene zittende houding in acht te nemen; een voorschrift, dat velen echter maar bezwaarlijk kunnen opvolgen, daar zij meestal moeijelijk zoo lang in het huisgezin kunnen gemist worden.

Langzamerhand nadert nu de tijd, dat men begint 't een en ander als kleedingstuk voor het kind te maken. Al zeer spoedig krijgt 't allereerst eene soort van mutsje of kalotje op. (1) Het eene verschilt meer of minder in vorm met het andere. Zeer algemeen ziet men een mutsje dragen, dat uit drie deelen bestaat. Over het midden loopt naar achteren een breede, liefst effen roode, (of met rooden grond,) strook katoen of iets dergelijks, en aan weêrszijden daaraan genaaid een witte of zeer licht gebloemde stof. Rondom het geheel loopt dan wel een plooiseltje. Ook is 't wel een gehaakt of geweven mutsje, bij voorkeur met roode en witte kleuren.

Omstreeks den 40sten à 50sten dag, dat ook wel 60sten of 70sten kan worden, heeft het kind den leeftijd bereikt, dien men aanduidt door de benaming: oetjoel-gĕḍong, omdat men dan ophoudt het kind te zwachtelen. Men maakt 't dan gaarne eene soort van baadje, dat men ook al koelambi noemt, waarop wij nader zullen terugkomen, dat van achteren geheel open is, en aan den hals met een haakje of knoopje of bandje vast gemaakt wordt; het is in den regel van een licht gebloemd, katoenen stofje vervaardigd. Het kind is echter altijd

---

(1) Bekend onder de benamingen: [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] of [illegible] is van het portug. carapuça; en [illegible] van het Arab. كوفية koêphiah, ital. cuffia (Woordenb.).

in handen, of liever in de slèndang, van deze of gene. Wij meenen, dat het kind wel wat al te veel gedragen wordt, di-gèndong, in dien langen smallen doek of shawl, dien men over de schouders naar de tegenovergestelde zijde des ligchaams slaat, en waarin het kind vrij gemakkelijk ligt. Een kind op hollandsche wijze op den arm te dragen, ziet men nooit. Als het kind wat ouder is geworden, draagt men het 't liefst in den bedoelden doek op de heup, en laat de voeten daaruit vrij neêrhangen aan weerszijden des ligchaams. Waarom het niet wat meer op de rustbank te slapen gelegd? Of als 't wil spelen en kruipen, op den grond? Maar 't zou gebrek aan liefde en zorg verraden, als men dat deed! En daarom heeft eene inlandsche moeder dan ook heel wat, ja meer dan eigenlijk wel noodig is, met haar kind te doen. Zij zit en staat en gaat altijd met het kind bij zich. Zij gaat er meê waterputten, en allerlei boodschappen doen; zij kookt, veegt, ja stampt wel rijst, altijd met dat kind in haar slèndang! En dit niet alleen gedurende den tijd, dat het kind noch kruipen noch staan kan, maar dikwijls veel langer daarna, nadat het al zeer goed loopen kan; of wel tot dat een nieuw broêrtje of zusje het huiselijk geluk komt vermeerderen. Als men kleine kinderen heeft, is 't een voorregt als men eene moeder of zuster bij zich in heeft wonen; of wel het oudste kind reeds in staat is, het jongere op te passen.

Middelerwijl heeft het kind den leeftijd bereikt, dat 't zoo wat op handen en voeten kan kruipen en zich zelf voortbewegen, bekend onder de benaming: ambrangkang; en iets later, als 't al zoo wat staan kan, en door zich aan wanden of iets anders vast te houden, alleen voort kan loopen: trantan'an. Wij gaven 't echter reeds te kennen, dat de zorg voor het kind ge-

durende die periode niet vermindert; en ook de kleeding blijft dezelfde. Alleen begint 't nu zoo langzamerhand eenige versieringen te dragen, waarvoor, naar inlandsche gewoonte, de grootouders behooren te zorgen.

't Komt echter nog al eens voor, dat een kind het bovenbedoelde baadje of iets anders niet aan heeft. Toch gaat 't dan toch nooit geheel naakt. Daarvan houdt eene moeder niet. Zij zegt, dat haar kind geen hond of kat is, die geen moeder hebben om het te kleeden, en haar kind dus iets moet aan hebben, al ware 't dan ook maar een eenvoudig touwtje of bandje om het middel, bekend onder den naam oeḍĕt, (welk woord wij beneden nog eens zullen ontmoeten) en kĕnḍit. Het Woordenb. geeft 't eerste woord o.a. door luijerbandje van een klein kind" weêr. Dit geldt natuurlijk niet voor een desa-kindje, want dat heeft geen luijers te binden. Die kĕnḍit dient tevens om „ziekte af te weren", is dus een voorbehoedmiddel. Niets vreemds of zeldzaams intusschen. Zelfs ouderen van dagen binden wel een touwtje of draad om de pols of ergens anders. Dat vooral onder deze bijzonderheden veel plaatselijks loopt, zal wel naauwelijks behoeven opgemerkt te worden. Hoe algemeen verspreid bijv. het geloof aan geesten, goede en kwade, is, die zich uitsluitend of voor een deel bezig houden met het plagen of zegenen van jonge kinderen, weet een ieder; en toch, omtrent geen punt bestaat in de bijzonderheden meer plaatselijk verschil, dan juist hierin. Zoo bijv. spreekt het Woordenb. van zekeren djĕgèg, de benaming, naar het schijnt, van een' boozen geest, die de zuigelingen plaagt. En toch hebben wij nog geen' inlander ontmoet, die dezen kende, bij name zelfs niet. Maar hier houdt men er weêr anderen op na, al of niet met een' naam aan te duiden.

In het voorbijgaan zij hier opgeteekend, dat men de kinderen, zoo goed als dat op lateren leeftijd met meisjes en vrouwen het geval is, gaarne met poudre de riz (d.w.z. wĕdaq, poepoer k. Ng. tasiq, k.i.) bestrijkt, zoowel ter afkoeling, als om het steken van muskieten, vliegen, enz. eenigszins te voorkomen. Zij bestaat uit zuiver rijstmeel, liefst met een of ander geurig watertje, tot een papje gemaakt.

Wendt men bovendien dit middel ook aan om door de kleur de schoonheid des ligchaams te bevorderen, dan moeten wij thans onze aandacht bepalen bij de, boven reeds met een enkel woord aangeduide, versieringen, met welke men het jonge kind van dien leeftijd en iets later gaarne tooit.

Zij zijn bekend onder de benamingen: gĕlang, k. Ng. kaloeng, k. Ng. sangsang'an k.î. binggĕl, k. Ng. krontjong k. Ng. kontollan, k. Ng. katoq, k. Ng. badong, gandowôrô.

De gĕlang is een ring, van allerlei vorm, zoo als bijv. sèbĕt-loentar, loeng-oewi, enz. die, zoowel door jongens als meisjes, als armband aan de polsen wordt gedragen; even als de binggĕl als voetring, of krontjong wanneer zij een rinkelend geluid maakt, al of niet met belletjes voorzien, boven de enkels gedragen wordt. Het Woordenb. noemt nog gĕlang-kônô als naam van een soort van armbanden, die met figuren versierd zijn; doch deze kennen wij niet.

De gĕlang, binggĕl en krontjong ziet men in de desa zoo ooit, dan toch zeer zelden van goud; meest van zilver, of wel van een mengsel met zilver.

De kaloeng, (k. Ng. waarvoor het Woordenb. sangsang'an als k.î. opgeeft) is een halsketen, waarvan men als verschillende vormen tanggallan, roepané-

djĕroeq-sa-adjar, enz. opgeeft. Nu eens is die zamengesteld uit tijgernagels en zilveren oogjes, dan weer van grootere of kleinere, gouden of zilveren, aan elkander door kleine oogjes van het zelfde metaal verbonden, geldstukken; of wel van aan een katoenen draad geregen kraaltjes van allerlei kleuren, of wel in anderen vorm en van andere stoffen. Het Woordenb. noemt sawin of kaloeng-sawin als naam van een halssieraad.

Om de heup en het middel dragen jonge kinderen een koordje of bandje, waaraan bij jongens de zoogenaamde konṭollan, en bij meisjes de kaṭoq hangt, en die dienen moeten om de schaamdeelen te bedekken. (1) In den regel zijn beiden van zilver of een dergelijk metaal. De benaming doet alreeds vermoeden welken vorm de konṭollan (van konṭol) moet hebben. Zij bestaat uit een pijpje of fluitje met twee rinkelende balletjes aan weerszijden. De kaṭoq der meisjes is een al of niet met figuren gegraveerd plaatje, dikwijls hartvormig. De twee oogjes of ringetjes aan den rand der kaṭoq heeten klin-

(1) Men vergelijke het Soendanesche ampok, volgens Rigg. »a plate of silver, or of any other metal, worn by naked children to cover their nudities"; en tjaping, volgens Rigg: »a silver plate worn by female children to conceal the nudities. It is sometimes but rarely in use among the Sunda people." In het Jav. Nederd. Handwoordenb. door T. ROORDA komt het woord [illegible] voor als k.N., naam van een zeker fatsoen van [illegible]. Daar wij pas in het bezit van de 5de Aflev. van dit werk zijn, weten wij nog niet hoe 't woord [illegible] daarin zal verklaard worden. Volgens het oude Jav. Ned. Woordenb. zou [illegible] ook: een metalen plaat, die door jonge meisjes, wanneer zij naakt loopen, ter bedekking van de schaamdeelen gedragen wordt, beteekenen; dus hetzelfde waarschijnlijk dat wij in den tekst als [illegible] beschrijven. (a) Als zoodanig is het woord [illegible] ons niet bekend, dat wij beneden in andere beteekenis zullen ontmoeten.

(a) In de laatste uitgave van het Woordenboek wordt dezelfde verklaring van badong gegeven als in de vroegere. *Red.*

ting. Over het algemeen wordt tegenwoordig de kaţoq maar zeer zeldzaam door meisjes gedragen.

Deze versieringen dragen de kinderen tot zij zoo wat loopen kunnen, en den leeftijd bereikt hebben dien men aanduidt door het woord plajon. De binggĕl en gĕlang dragen zij wel iets langer; de gĕlang draagt het meisje wel tot zij den huwbaren leeftijd heeft bereikt. Als bruid draagt zij ze meermalen van goud, fraai met graveerwerk voorzien.

Sommige ouders geven hunne jongens op dezen leeftijd wel een hoofddoekje, meestal een' gekleurden zakdoek, en een buisje en broekje te dragen. De meisjes krijgen dan, doch nog zeldzamer, een tapih; meermalen een baadje. Op het fatsoen dezer kleedingstukken komen wij beneden terug. De meisjes krijgen met het toenemen harer jaren wel een oto (silir, Woordenb.) of borstlap, die met banden om den hals en het middel wordt vastgemaakt, aan; en die, vooral als zij op zijn mooist gekleed zijn, wel van zwart of donker fluweel met gouden of zilveren lovertjes en borduurwerk van goud- of zilverdraad of kleine kraaltjes, gemaakt zijn, en er wel zeer fraai kunnen uitzien. (1) Als een meisje een gewoon katoenen borstkleedje draagt, dat tot onder de tapih reikt, en daarover heen de tapih, waarmee het tegelijk om het middel vastgebonden wordt, noemt men dat een sajaq. Zoo begint 't meisje al spoedig aan het dragen van een tapih gewoon te worden, en zegt men op 6 à 7 jarigen leeftijd reeds van haar: djĕbĕn-tapih, omdat zij dan dit kleedingstuk niet meer aflegt, en reeds schaamtegevoel begint te toonen. In deze periode begint reeds het dragen

(1) In het Museum van het Zendelinghuis is een oto van Ambon. Med. XVIII, p. 132 N°. 26.

van (metalen of kralen) ringetjes aan de vingers, en krijgen de ooren ook al eenige versiering.

De oorversieringen der meisjes onderscheidt men in anting-anting en gonḍèl. De eerste is een eenvoudig oorringetje, de laatste bestaat uit een schroef in de oorlel, waaraan op de buitenzijde een oorknop, een sĕngkang, is bevestigd, en aan de achterzijde een figuur in den vorm van een haak of S hangt. In den regel is deze oorversiering van zilver. De meisjes dragen haar gewoonlijk tot haar 9de of 10de jaar, of liever, tot dat men haar noemt: birahi-sanḍang. En als zij den leeftijd hebben bereikt, dien men: birahi-sĕkar of roemôdjô- poetri noemt, zijn zij oud genoeg, om een oorknop, een sĕngkang, gelijk de vrouwen, te dragen. Deze hangt niet aan, maar steekt in de oorlel. Daarin is een grooter of kleiner gat gemaakt, (welk doorboren men ninḍiq noemt, van tinḍiq) waardoor de schroef van de sĕngkang gestoken wordt, zoodat aan de buitenzijde de gouden, zilveren, beenen, of metalen knop zigtbaar is, terwijl aan de achterzijde een plaatje geschroefd wordt om het uitvallen te beletten. Beneden zullen wij nader op de sĕngkang terug moeten komen. Ook de andere versieringen voor de borst en om het middel bespreken wij later.

Jongens loopen over het algemeen langer, of meer, naakt, dan meisjes. Toch ziet men de jongens tegenwoordig meer met kleêren aan, dan dit in vroeger jaren wel het geval moet zijn geweest. Al spoedig, op den leeftijd van 5 à 6 jaren, draagt de jongen een hoofddoekje in den geest der mannen; en kan hij het vee gaan weiden, dan heeft hij den leeftijd bereikt, dien men djĕbĕn-sroewal noemt, want dan behoort hij eene broek, een sroewal, te dragen. Ook begint hij al een bĕbĕd te dragen;

doch hij zal wel een jaar of 11 à 12 zijn, als zijn leeftijd djĕbĕn-bĕbĕd heet, d.w.z. een bĕbĕd tot zijn vaste kleeding begint te behooren. Ook hij versiert dan zijn' vinger al met een' ring; en zal zoo wat 15 à 16 jaar zijn, op een' leeftijd, dien men sampoen-birahi of djôkô-koemôlô begint te noemen, als zijne ouders hem eene kris present geven, die hij, vooral in 't Soerabajasche, doch zeldzaam in de Kĕdiri, gaarne in een anggar zal dragen, d.i. een koppel van zwart fluweel of iets dergelijks, met gouden of zilveren lovertjes en draad bewerkt, die op de linkerzijde hangt. Op de kris zoowel als hoeden en dergelijken moeten wij beneden terugkomen.

Wij moeten eerst nog het een en ander over de behandeling van het haar der kinderen opmerken. In de eerste levensjaren laat men het haar zelden lang worden. Zoodra het wat lang begint te worden, knipt men het hoofd volkomen kaal, goendoel, en dit wordt, inzonderheid bij de jongens, gedurig herhaald, tot zij wel den leeftijd hebben bereikt, dien wij boven reeds als sampoen-birahi leerden kennen. Het zal echter wel naauwelijks behoeven opgemerkt te worden, dat hiervoor geen vaste opgaven kunnen gegeven worden, daar het geheel en al van het goedvinden der ouders en kinderen afhangt. Bij de meisjes laat men altijd vóór op het hoofd een weinig haar staan, bekend onder de benaming koentjoeng; òf wel een gombaq, d.i. een ronde plek haar boven op het hoofd; in het midden daarvan zijn de haren iets langer gelaten, en het geheel is met een ring van kortere haren omringd. Bij de jongens laat men òf een gombaq staan, òf een staartje aan het achterhoofd groeijen, dat men koetjir noemt. Als dat wat groot en lang is uitgevallen, en het hoofd verder met kort, stop-

pelig haar is begroeid, kunnen zij er vrij verwaarloosd meê uitzien. Soms ook laat men wel aan weerszijde van het hoofd boven de ooren een weinig haar staan, dat men goḍèg noemt. Ieder Javaan is zeer gesteld op een koentjoeng of koetjir, gombaq of goḍèg; het een of het ander behoort hij te dragen. Bij gelegenheid van een huwelijk heeft de plegtigheid plaats, die men toegĕl-koentjoeng of toegĕl-koetjir noemt, daar men dan eenig haar daaruit wegsnijdt. (1)

De besnijdenis en het huwelijk zijn de twee grootste plegtigheden in het leven des jeugdigen inlanders. Inzonderheid de laatste is voor hem van belang, daar hij alsdan den leeftijd des volwassenen begint in te treden. En gelijk zij alsdan den naam van man of vrouw beginnen te dragen, biedt zij ons tevens een geschikt rustpunt aan, vóór wij de kleeding des mans of der vrouw ieder op zich zelf gaan beschouwen.

De besnijdenis van een' jongen duidt men elders aan door de woorden: tĕtaq. k. Ng. soepit. k.î.; en die van een meisje door soenat. k. Ng. en tĕtĕs. k.î. Hier schijnt als algemeen te kunnen aangenomen worden, voor beide seksen: tĕtaq, k. soenat. Ng. soepit. k.î. Gelijk bekend is, heeft de besnijdenis op tweeërlei wijze plaats, namelijk als circumcisie en als incisie; de eerste wijze is misschien wel het meest algemeen; zij blijft in den regel aan het beter oordeel van den tjalaq, d.i. de persoon, die deze handeling verrigt, overgelaten, die daarvoor met verschillende omstandigheden te rade gaat, die wij hier minder goed kunnen meêdeelen. (2)

---

(1) Volgens het Woordenb. heeft het [illegible] ook wel bij de besnijdenis van een meisje plaats, evenals bij die van jongens het [illegible]

(2) Zie het Woordenb. i.v. [illegible]

De besnijdenis heeft achter een scherm of schut, dat men kroḍong noemt, zoowel binnen- als buiten 's huis plaats. Dit wordt door de naptoe (1) van den dag bepaald. Zij wordt verrigt door de Tjalaq, dat een man voor de jongens en eene vrouw voor de meisjes is; en heeft liefst in den vroegen morgen omtrent zonsopgang plaats. De besnijdenis der jongens geschiedt met een klein krom mesje, een sĕking van het arab. sikkîn; die der meisjes met een ani-ani, het mesje of werktuigje waarmeê men de padi op het veld snijdt. Het Woordenb. noemt dat een pasoenattan. De besnijdenis der meisjes heeft in sommige streken van Java veelvuldig, in andere maar zeer zelden of nooit plaats. Over hare beteekenis, enz. behoeven wij thans niet uit te weiden, daar zij vroeger reeds door ons besproken werd. Alleen zij hier nog aangeteekend, dat de leeftijd waarop zij plaats heeft, niet naauwkeuriger kan worden aangegeven, dan dat men aanneemt, dat zij bij meisjes omstreeks het 10de à 11de jaar, en bij jongens tusschen het 12de en 14de jaar plaats heeft.

Tusschen de besnijdenis en het huwelijk, meermalen niet lang vóór deze laatste plegtigheid zal plaats hebben, heeft de pijnlijke operatie van het tandenvijlen, zagen, of slijpen (asab, gradji, pangoer, pasah) of wel, beitelen (tatah, pangoer, kĕṭiq), en het zwartmaken van den mond (sisig, laṭi), plaats. Eene beschrijving van deze barbaarsche handeling werd meermalen gegeven; o.a. reeds door BRUMUND, Indiana, II. pag. 255. Van de bovenste rij tanden worden „de vier middelste boventan-

(1) Cijfers om de overeenkomst van week- en marktdagen met den eersten dag van het jaar en van de maand aan te duiden en zekere berekeningen te vinden. Med. VIII, blz. 260, a.v. (Woordenboek, vgl. ook VETH. Java I pag. 500). *Red.*

den" (1) of „de bovenste rij tanden" (2) afgekort. Zoover wij weten, worden al de tanden der bovenste rij, de hoek- of oogtanden, de sijoeng, ingesloten, gekort. Nu eens worden die tanden gedeeltelijk, dan weer tot op het tandvleesch weggenomen; ook wel laat men ze, om ze heel mooi te maken, als een zaagje, met scherpe punten afbeitelen. Daarna heeft het zwartmaken van den mond plaats. Een rood-gloeijend gemaakt stuk ijzer of staal wordt in een' pot met klapperwater gedompeld, en deze onmiddellijk zoo digt mogelijk gesloten. Na verloop van 15 à 30 dagen is het geschikt, (voldoende mandi), om, als banjon (3) gebruikt te worden. Men giet daarvan een weinig in een kopje, en, terwijl men een stukje van den bast van den granaatappel, of van de vruchten van den djĕpoen, oesit, djôhô of madjaq'an boom kaauwt, wrijft men met dat vocht de tanden. Dit een keer of zeven herhaald, geeft de tanden, en ook de lippen eene volkomen zwarte kleur.

Eene zeldzaamheid is 't, als men iemand ontmoet, die deze kunstbewerking niet minstens éénmaal in zijn leven heeft ondergaan. Geldt 't voor de jongeren als een teeken der puberteit, in 't algemeen beschouwt men 't als een bewijs, dat men een eerzaam, vroom en vroed inlander is. Iemand met ongeschonden, witte tanden is òf geen Javaan, òf wordt verdacht al zijn leven een sterk opium-rooker te zijn geweest, en daarbij iemand die geen betel kaauwt. Geen waarlijk inlandsche vrouw zou gemeenschap willen hebben met een' man wiens tanden niet gekort werden! Foei! En dan redeneert

---

(1) Zie Woordenb. i.v. [illegible] (2) Woordenb. i.v. [illegible]

(3) Voldoende mandi beteekent hier: krachtig genoeg van werking. Banjon, zoo als de lezer ligt begrijpen zal, is de naam van het vocht. *Red.*

zij daarbij over zoo iets als sakit-oelĕr, doch waarvan 't verband met die tanden ons maar niet helder wil worden. Alleen wezenlijke verlichting en beschaving en zedelijke vrijmaking zullen deze gewoonte welligt kunnen doen verdwijnen. Op meergevorderden leeftijd heeft zij nimmer plaats. Enkele christen-inlanders zal men kunnen ontmoeten, die nog witte, gave en ongeschonden tanden bezitten.

Evenmin behagelijk, wij gaven het boven reeds te kennen, is voor ons het betelkaauwen, eene bezigheid, die, in dezen leeftijd reeds aangevangen, voortgezet wordt gedurende het gansche leven door mannen zoowel als vrouwen. (1) Het behoort almeê tot de kenmerken van een volwassen mensch. En het heeft voor den inlander zóó groote beteekenis, dat men zelfs bij de plegtigheden en formaliteiten van eene huwelijksvoltrekking, o.a. niet alleen het voornaamste middel van bestaan, den landbouw, gedachtig is, maar daarnevens ook het betelkaauwen, bekend door de daarvoor gebruikelijke term en handeling: balangan-gantal.

(*Vervolg later.*)

1875. C. POENSEN.

(1) In het Museum van het Zendelinghuis zijn al de toestellen, in verschillende vormen, benoodigd voor het betelkaauwen. Med. XVIII, p. 150. N°. 80–89.

Schoolwezen. Definitieve regeling der positie van het onderwijzend personeel aan de openbare inlandsche scholen.

Besluit van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië van den 1*sten Januarij* 1875, No. 22.

Gelet enz.;

Gelezen de missives:

a. van den Minister van Koloniën van 18 Maart 1874, La. Aaz., No. 19/440;

b. enz.;

Den Raad van *Nederlandsch-Indië* gehoord;

Nog gelet op Staatsblad 1874, Nos. 72 en 74;

Is goedgevonden en verstaan:

Eerstelijk: Ten vervolge van artikel 4 van het besluit van 1 Maart 1874, No. 23 (Staatsblad No. 72), waarbij de aan verschillende inlandsche ambten verbonden beschikking over heerendienstpligtigen in verhoogde bezoldiging is geconverteerd, ten overvloede aan te teekenen: dat die tractements-verhooging niet alléén geldt voor de titularissen, op het daarbij genoemd tijdstip van 1 April 1874 bereids in die ambten fungerende, maar ook voor hen die na dat tijdstip zijn benoemd of nog benoemd zullen worden.

Ten tweede: Krachtens magtiging des Konings, met intrekking van alle daarmede strijdige beschikkingen, vast te stellen de volgende bepalingen: als:

A. *Bepalingen tot regeling van de klassen en bezoldigingen van het onderwijzend personeel aan de openbare inlandsche scholen in Nederlandsch-Indië.*

Artikel 1. De onderwijzers aan de openbare inlandsche scholen in *Nederlandsch-Indië* worden verdeeld in *drie* klassen.

Art. 2. Tot de *eerste* klasse behooren de onderwijzers, die, na aan eene Gouvernements kweekschool opgeleid te zijn, op de wijze, vastgesteld bij art. 2 van het Koninklijk besluit van 3 Mei 1871, No. 17 (Indisch staatsblad No. 104), tot onderwijzer worden benoemd.

Zij genieten eene maandelijksche bezoldiging, voor die in de Gouvernementslanden op *Java* en *Madura*, met uitzondering van de residentie *Batavia*, van *f* 55.— (*vijf-en-vijftig gulden*), voor de overigen van *f* 50.— (*vijftig gulden*), met *vier* vijfjaarlijksche verhoogingen van *f* 10.— (*tien*

gulden) 's maands, tot een maximum klimmende, dat voor eerstbedoelde onderwijzers *f* 95.— (*vijf-en-negentig gulden*), en voor laatstbedoelden *f* 90,— (*negentig gulden*) 's maands bedraagt.

Art. 3. In de eerste klasse worden mede gerangschikt de onderwijzers, hetzij al of niet aan eene kweekschool opgeleid, die bij het in werking treden dezer bepalingen als Gouvernements onderwijzers eene bezoldiging van minstens *f* 50.— (*vijftig gulden*) 's maands genieten, mits zij voldoende geschiktheid bezitten om aan het hoofd eener school of bij eene kweekschool werkzaam te zijn.

Art. 4. Tot de *tweede* klasse behooren de onderwijzers, die, niet aan eene kweekschool opgeleid, bij het in werking treden dezer bepalingen op eene bezoldiging van minder dan *f* 50.— (*vijftig gulden*) 's maands als onderwijzer aan eene openbare inlandsche school geplaatst zijn en geschikt worden geacht, om als zoodanig bevestigd te worden, dan wel door een afgelegd examen blijken hebben gegeven van voldoende bekwaamheid om aan het hoofd eener school te staan.

Zij genieten eene maandelijksche bezoldiging van *f* 35.— (*vijf-en-dertig gulden*) met *twee* vijfjaarlijksche verhoogingen van *f* 5.— (*vijf gulden*) 's maands, tot een maximum van *f* 45.— (*vijf-en-veertig gulden*) 's maands.

Art. 5. Tot de *derde* klasse behooren de onderwijzers, die, niet vallende in de bovengenoemde kategoriën, door een afgelegd examen bewezen hebben, voldoende geschikt te zijn, om als hulp-onderwijzer aan eene school werkzaam te zijn.

Zij genieten eene maandelijksche bezoldiging van *f* 20.— (*twintig gulden*), met *twee* vijfjaarlijksche verhoogingen van *f* 5.— (*vijf gulden*) 's maands, tot een maximum van *f* 30.— (*dertig gulden*) 's maands.

Indien een onderwijzer der *derde* klasse tijdelijk wordt geplaatst aan het hoofd eener school, geniet hij als zoodanig het maximum van het aan zijn rang verbonden traktement.

Art. 6. Onderwijzers, die het eind-examen van eene kweekschool met voldoenden uitslag hebben afgelegd, genieten over den tijd gedurende welken zij als hulp-onderwijzer werkzaam zijn, het maximum-traktement van onderwijzer der *derde* klasse.

Art. 7. Kweekelingen genieten eene maandelijksche bezoldiging van *f* 12.— (*twaalf gulden*), na eene driejarige ijverige plichtsbetrachting te verhoogen tot een maximum van *f* 15.— (*vijftien gulden*) 's maands.

Art. 8. Een onderwijzer der *tweede* klasse, die zich door bijzondere geschiktheid, ijver en goed gedrag onderscheidt, kan op voordragt van den inspekteur of van den betrokken adjunkt-inspekteur, tot onderwijzer der *eerste* klasse worden bevorderd, en geniet alsdan de voordeelen aan dien rang verbonden.

Omgekeerd kan een onderwijzer der *eerste* of *tweede* klasse wegens pligtverzuim, wangedrag of later gebleken mindere geschiktheid tot onderwijzer der *tweede* of *derde* klasse worden teruggesteld. Hij geniet

alsdan het maximum van het voor de lagere klasse vastgestelde traktement.

Art. 9. De voor de onderwijzers hierboven vastgestelde traktementsverhoogingen zijn verdeeld telkens na vijf volle jaren dienst en *alleen bij behoorlijke plichtsbetrachting*.

Onder de dienstjaren komt voor de verhooging niet in aanmerking.

a. de tijd met verlof voor niet langer dan *drie* maanden, dan wel buiten betrekking, met of zonder onderstand, doorgebragt;

b. de tijd wegens berispelijk gedrag onder suspensie doorgebragt, zoomede die, gedurende welken het gedrag of mindere ijver van de onderwijzers tot ernstige aanmerking hebben aanleiding gegeven, en dus niet voldaan is aan de voorwaarde van „behoorlijke plichtsbetrachting".

De plaatselijke inlandsche schoolkommissie en daar, waar deze niet aanwezig is, degene die met het schooltoezigt belast is, houdt hiervan naauwkeurig aanteekening, en geeft daarvan kennis aan den direkteur, belast met de zaken van het onderwijs.

Art. 10. De onderwijzers en hulp-onderwijzers, aan het hoofd eener school geplaatst, waarop schoolgeld wordt geheven, genieten een tiende aandeel in de schoolgelden.

OVERGANGSBEPALING.

De dienstjaren voor de thans op *Java* en *Madura* in Gouvernements dienst zijnde onderwijzers worden in rekening gebragt, voor de hun toe te kennen traktementsverhoogingen; zij treden mitsdien dadelijk in het genot van de *derde* en *vierde* traktementsverhooging, indien zij reeds *vijftien* of *twintig* jaren als onderwijzer aan het hoofd eener openbare inlandsche school hebben gestaan.

Voor de kweekelingen op en buiten *Java* zal de tijd, gedurende welken zij als zoodanig dienst hebben gedaan, voor de toekenning der periodieke verhooging in rekening worden gebragt.

B. *Bepalingen nopens het vervoer van het onderwijzend personeel aan de openbare inlandsche scholen in Nederlandsch-Indië.*

Inlandsche onderwijzers en kweekelingen, hetzij van gewone openbare inlandsche scholen, dan wel van kweekscholen voor inlandsche onderwijzers in *Nederlandsch-Indië*, genieten bij eene eerste aanstelling en bij verplaatsing, van de plaats van verblijf naar die van bestemming, voor het geval de afstand tusschen die plaatsen meer dan zes palen bedraagt:

1o. bij reizen over land:

eene tegemoetkoming van *f* 0.20 (*twintig cent*) per paal, voor een heeren-rijpaard, zoomede de volgende koeliegelden, als:

een ongehuwd onderwijzer der *eerste* klasse *f* 0.18 (*achttien cent*) per paal;

een gehuwd onderwijzer der *eerste* klasse *f* 0.24 (*vier-en-twintig cent*) per paal;

een ongehuwd onderwijzer der *tweede* klasse *f* 0.12 (*twaalf cent*) per paal;

een gehuwd onderwijzer der *tweede* klasse *f* 0.18 (*achttien cent*) per paal;

een ongehuwd onderwijzer der *derde* klasse *f* 0.06 (*zes cent*) per paal;

een gehuwd onderwijzer der *derde* klasse *f* 0.12 (*twaalf cent*) per paal;

een ongehuwd kweekeling *f* 0.03 (*drie cent*) per paal, en

een gehuwd kweekeling *f* 0.06 (*zes cent*) per paal;

2o. bij reizen over zee:

vrij transport voor hen zelven en hun wettig gezin voor rekening van den lande; de onderwijzers der eerste, tweede en derde klasse als passagiers der *tweede* klasse, en de kweekelingen als passagiers der *derde* klasse.

Ten derde: Enz.

Ten vierde: Aan te teekenen, dat kweekelingen, opgeleid aan eene kweekschool, wanneer zij, ook zonder alvorens de kweekschool te hebben verlaten, gedurende minstens één jaar onderwijs in eene externenschool hebben gegeven, geacht worden voldaan te hebben aan de hun bij het 1ste lid van artikel 2 van het Koninklijk besluit van 3 Mei 1871 No. 17 (Indisch Staatsblad No. 104) opgelegde verpligting, om minstens één jaar aan eene inlandsche school werkzaam te zijn, alvorens tot hulponderwijzer benoemd te kunnen worden

Ten vijfde: Enz.

Afschrift enz.

Ter ordonnancie van den Gouverneur-Generaal van *Nederlandsch-Indië:*
De 1*ste Gouvernements Sekretaris,*
STORTENBEKER.

Uitgegeven den *achtsten* Januarij 1875.
De 1*ste Gouvernements Sekretaris,*
STORTENBEKER.

ALGEMEENE LAND- EN VOLKENKUNDE.

Het wederkeerig belang der zending en der taal-, land- en volkenkunde. (1)

De vraag naar het belang, dat de zending en de wetenschap voor elkander hebben, is in onze dagen meer dan ooit aan de orde. Op beider gebied ontwikkelt zich eene ongemeene bedrijvigheid. Beide kunnen er op bogen, dat de edelste krachten van den menschelijken geest aan haren dienst worden toegewijd. Beide hebben op heerlijke vruchten van haren arbeid te wijzen. Die der laatste vallen wel meer in aller oog en schijnen die der eerste geheel in de schaduw te stellen, maar de zending-

(1) Nevensgaand opstel is een, ietwat breeder uitgewerkt referaat, gegeven op eene zending-conferentie te Leeuwarden, 16 Feb. j.l. Geest en hoofdzaak van het dáár gesprokene en hier geschrevene zijn gelijk. De onpartijdige lezer beoordeele nu, of het juist is, wat zekere A. V., die de conferentie mede bijwoonde, in de Wekstem, overgenomen in het Zondagsblad van de »Standaard", 5 Maart j.l., over mijne beschouwing van de zending schreef. Hij beweert, dat zij voor mij »een draagster en aanbrengster der wetenschap" is, hetgeen, in het verband waar het voorkomt, moet beteekenen, dat zij voor mij niet, of slechts in zeer ondergeschikte plaats »eene draagster en verbreidster" is »van het heil in CHRISTUS geopenbaard." De man heeft zeker de vraag, die ik behandelen moest, niet recht gelezen en de duidelijke strekking van mijn antwoord niet recht verstaan. Er is, in hetgeen A. V. in zijne opmerkingen over de bewuste conferentie ten beste geeft, nog meer, dat aan bedenking onderhevig is. Maar het is onnoodig, onvruchtbaar en tijdroovend, daarbij stil te staan. Het geacht Bestuur der Gewestelijke Zending-conferentie heeft mij bovendien zooveel welwillendheid bewezen, dat ik om zijnent wil geenerlei polemiek wensch te voeren met iemand der aanwezigen.

vriend, die uit de geschiedenis heeft geleerd, dat er dikwijls eeuwen noodig zijn om de uitwerking van eene wereldomvattende beweging geheel te beoordeelen, hij doet in dezen met vertrouwen een beroep op de rechtbank der toekomst. Moeten nu zending en wetenschap elkander onverschillig voorbijgaan, argwanend aanzien, naijverig bestrijden, en alzoo de ééne het betreuren, wanneer rijkbegaafde, energieke en edele menschen hunne krachten aan de andere wijden? Of hebben veeleer beide wederkeerig belang voor elkander? Mag de zendingvriend zich van heeler harte verblijden, wanneer de wetenschap nieuwe looveren hecht aan hare reeds zoo rijke lauwerkroon? Moet de man van wetenschap erkennen, dat de verlichting, de vooruitgang en het geluk der menschheid uitnemend worden gediend door die honderden heidenboden, welke de christelijke kerk der negentiende eeuw over de geheele aarde uitzendt? Kunnen beide elkander ook diensten, bewijzen en welke dan? Zouden zij, om een voorbeeld te noemen uit de groote vraagstukken des tijds op een ander gebied, ook tot elkander eenigszins in verhouding kunnen staan als Kerk en Staat? Deze toch hebben ieder eene eigene roeping te vervullen in één gemeenschappelijk arbeidsveld: de menschelijke samenleving. Zij hebben ieder over eigene krachten te beschikken, een eigen doel te bereiken, eigen hulpmiddelen aan te wenden. Toch kunnen zij elkander niet missen zonder groote, meestal onherstelbare schade, moeten zich in elkanders bloei verheugen en dien naar vermogen bevorderen. Beide moeten zich zorgvuldig wachten, in te grijpen in elkanders werkkring. Beide moeten begrijpen, dat zij hun doel niet in zichzelven, maar in de menschelijke samenleving hebben te zoeken, de ééne om er godsdienstig leven, de ander om er maat-

schappelijk welzijn te bevorderen. Beide moeten er meer en meer van doordrongen worden, dat hun vereenigd streven op één hoofddoel moet uitloopen: de menschheid zoo wijs, goed en gelukkig te maken als zij het in dezen aardschen toestand kan zijn.

„Elke vergelijking hinkt". De geldigheid van dezen algemeenen regel stem ik voor het hier gekozen voorbeeld gereedelijk toe, al ontbreekt de tijd om te onderzoeken, welk been het kortste zij. Het „derde der vergelijking" is hier echter ook niet verre te zoeken. Zending en wetenschap hebben ook hier haar eigen gebied, werkkrachten, hulpmiddelen, levensdoel. Zij hebben groot belang bij elkanders bloei. Zij moeten, elkanders grondgebied zorgvuldig ontziende, elkander leiden, steunen, aanbevelen. Zij moeten haar doel niet in zichzelven, maar in de menschheid vinden: de ééne om haar godsdienstig-zedelijk, de ander om haar stoffelijk en verstandelijk welzijn te verhoogen. Beide moeten één hoofddoel willen: licht, liefde en leven te doen heerschen op aarde!

Het wederkeerig belang van zending en wetenschap in zijn' geheelen omvang aan te toonen, zou een boekdeel vereischen. Wij laten daarom een deel van het gebied der wetenschap onbezocht en bepalen ons tot de taal-, land- en volkekunde, drie vakken van kennis, die onderling ten nauwste verwant zijn en met de zending in de meest rechtstreeksche betrekking staan. Dier-, plant- en sterrenkunde b.v. laten wij rusten, al zouden ook op haar gebied volle schoven voor eenen rijken oogst zijn te vergaderen. De genoemde vakken zullen reeds meer dan stof genoeg voor de beperkte ruimte van een tijdschriftartikel opleveren.

Eenvoud en duidelijkheid schijnen eene tweeledige behandeling van ons onderwerp aan te bevelen. Wij letten:

Eerst op het belang der zending voor de taal-, land- en volkenkunde; –

Daarna op het belang der taal-, land- en volkenkunde voor de zending.

I.

In den ontwikkelingsgang der wetenschappen kan men drie trappen onderscheiden, waarvan de volgende telkens hooger dan de vorige is (1), terwijl die lagere trappen gedurig weêr van onderen op moeten worden betreden, om nieuwe stof ter verwerking voor de hoogere aan te brengen. Het zijn de empirische, de classificeerende en de theoretische trap, of, om in meer algemeen verstaanbare woorden te spreken, de waarnemende, de rangschikkende en de bespiegelende trap.

Op den eersten trap bepaalt de mensch zich tot het waarnemen der enkele feiten, naarmate hij die voor zijne dagelijksche behoeften noodig heeft. De eerste meetkundige was een landbouwer, de eerste mineraloog een mijngraver, de eerste sterrekundige een reiziger of zeeman. Men houde hierbij wel in het oog, dat geen wetenschap ooit lang bleef bloeien, wanneer zij niet meer in eenig opzicht dienstig was voor de practische behoeften der maatschappij.

Op den tweeden trap verheft de empirische bekendheid met feiten zich tot eene wetenschappelijke kennis van feiten. De geest ontdekt door vergelijking en classificatie in de menigvuldigheid der enkele voortbrengselen

(1) MAX MÜLLER. Lect. on the Science of Language I p. 3. – Zie ook Geloof en Vrijheid 1872 p. 470 s.

de eenheid van een organisch stelsel. Een nieuw gebied van kennis wordt betreden, waar het bijzondere aan het algemeene, het feit aan de wet onderworpen is. Gedachte, orde en doel worden ontdekt in het geheele rijk der natuur, en de donkere chaos der stof wordt verlicht door den weerschijn van eenen goddelijken geest. Die rangschikking kan zeer onvoldoende zijn. Toch is ieder stelsel een stap voorwaarts, en de fouten van het verleden bereidden den weg voor de overwinning der toekomst. De stelsels van PTOLEMAEUS en LINNAEUS hadden groote gebreken, maar zij stelden ééns voor altijd vast, dat er eenheid is in de wereld, de één, dat alle hemellichamen zich in ééne orde bewegen, de ander, dat alle planten tot één stelsel behooren. Zij bevestigden het geloof, dat reeds in de ziel van ARISTOTELES leefde: „dat er in de natuur niets ingeschoven is of zonder verband, zooals in een slecht treurspel.” Op dezen trap worden vele wetenschappen vergelijkend. Zoo ziet de ontleedkundige in de lagere diersoorten de eerste aanduidingen van de volmaakter bewerktuiging der hoogere, en wordt doordrongen van de overtuiging, dat er in het dierenrijk dezelfde orde en hetzelfde doel te zien zijn als die er heerschen in het plantenrijk of op eenig ander gebied der natuur. Hij leert, dat de dingen in de natuur niet in het wilde of hoopsgewijze werden geschapen, maar dat er eene ladder is, die met onmerkbare sporten van de laagste weekdieren tot het kroonwerk der natuur – den mensch – geleidt; dat alles de openbaring is van ééne en dezelfde onafgebroken keten eener scheppende gedachte, het werk van één' en denzelfden alwijzen Schepper.

Op den derden trap rijst bij den beoefenaar der wetenschap de vraag naar den oorsprong en het doel der dingen. Hiertoe leidt de tweede trap hem onwille-

keurig op. Door middel der inductie of zelfs der divinatie poogt hij zich te verheffen tot sferen, die voor den verzamelaar ontoegankelijk zijn. Hier treft hem dikwijls het lot van PHAËTON; maar door mislukking niet ontmoedigd, vraagt hij telkens weer om de rossen zijns vaders. Van de oevers der exacte kennis staart het oog, naar HUMBOLDTS woord, zoo gaarne, als van eene hooge kust, naar verre stranden. De beelden, die het ziet, kunnen bedriegelijk zijn, maar gelijk de ingebeelde gestalten, welke de menschen van de kust der Canarische of der Vlaamsche eilanden meenden te hebben gezien, lang voor den tijd van COLUMBUS, kunnen zij leiden tot de ontdekking der nieuwe wereld. Het is waar, dat de leemte in het stelsel van PTOLEMAEUS, die COPERNICUS voelde, dezen leidde tot de ontdekking van de centrale positie der zon; maar wie had hem gezegd, dat er symmetrie m o e t zijn in al de bewegingen der hemellichamen, of dat ingewikkeldheid niet verhevener is dan eenvoudigheid? Symmetrie en eenvoudigheid werden door den wijsgeer als noodzakelijk gesteld, vóór dat zij door den waarnemer waren ontdekt. Als middel van onderzoek is de invloed der verbeeldingskracht menigmaal over het hoofd gezien door hen, die het gewaagd hebben, wetten aan de wijsbegeerte voor te schrijven. De toorts der verbeeldingskracht is voor hem, die naar waarheid uitziet, even onmisbaar als de studeerlamp. KEPLER hield die beiden in handen, en meer dan dit, hij had de star des geloofs om hem in alle dingen van duisternis tot licht te geleiden.

Men houde nu wel in het oog, dat de drie genoemde trappen wel gemeenlijk in chronologische orde op elkander volgen, maar dat er toch gevallen zijn, waarin resultaten, die eigenlijk tot den derden trap behooren, reeds op

den eersten worden vooruitgezien, gelijk uit de gissing van PHILOLAUS den Pythagoreër blijkt, aan wien COPERNICUS, volgens zijn eigen getuigenis, het eerste denkbeeld van zijn stelsel te danken had. Voor den snellen blik van het genie, kan één geval aan een duizendtal gelijk zijn, en ééne welgekozen proefneming kan leiden tot de ontdekking eener absolute wet. Ook zijn er groote gapingen in de geschiedenis der wetenschap. De overlevering van vele geslachten wordt wel eens afgebroken door aardbevingen op het gebied der staatkunde of van het volkerenleven. Dan moet het bijna voltooide werk menigmaal van meet af weêr worden opgevat, wanneer een nieuwe bodem gevormd is voor den wasdom eener nieuwe beschaving. Toch is de volgorde dezer drie trappen ongetwijfeld de natuurlijke en kan zij gereedelijk worden opgemerkt in de beoefening van elke wetenschap. In ieder tijdperk blijft het wenschelijk, ja is het eene levensbehoefte voor de wetenschap, dat er zijn, die de eerste trappen blijven betreden, al hebben anderen de latere reeds bereikt. De verzamelaar moet den rangschikker, deze weder den wijsgeerigen beschouwer telkens nieuwe stof aanbrengen. Ja deze laatste mag het niet beneden zich achten, zelf gedurig weder het werk der beide eersten te doen. Laat hij dit uit hoogmoed aan anderen over, – hier, evenzeer als elders, komt de hoogmoed voor den val. Zijne natuurlijke straf is deze, dat zijne theoriën niet meer gelijken op de cellen der bij, wondervol gebouwd en vol zoeten honig, maar op de webbe der spin, ook kunstig geweven, maar zwevend in de lucht en vol doode vliegen!

Wat is nu het belang der zending voor de straks genoemde wetenschappen op elke dezer drie trappen?

a. Voor den verzamelaar levert zij op het gebied der taal-, land- en volkenkunde eene zeer rijke stof. Zij biedt hem allerlei mededeelingen en waarnemingen aan, die hij met erkentelijkheid in zijne schatkameren moet vergaderen. Al had de zending eens niets anders gedaan en al kon zij nimmer iets anders doen, dan reeds was haar wetenschappelijk belang onschatbaar. Of is de mijnwerker voor den geoloog niet onmisbaar? Wie levert hem ertsen, steenen, fossielen, enz.? En leveren niet evenzoo de zendelingen b.v. aan de taalstudie de kostbaarste bijdragen voor de dialecten van wegstervende volken, die evenveel belang hebben als menig zeldzaam fossiel, dat tegen goud wordt opgewogen? Hiertoe bepalen zij hunne diensten niet. Op het gebied der levende talen, der beschrijving van zeden en gewoonten, der aardrijkskunde en wat hiertoe meer behoort, hebben wij de voorbeelden voor het grijpen. De eenige moeielijkheid is hier slechts: wat men zal noemen zonder aan het verzwegene te kort te doen. Voor het Maleisch, het Alifoersch, het Javaansch, voor de talen der Molukken en van Bolaäng Mongondou hebben mannen als WILKEN, POENSEN, HOEZOO, V. EKRIS, hunne bijdragen geleverd. RINNOOY en COOLSMA hebben in dat opzicht de eer van de Utrechtsche en van de Nederl. Zendingvereenigingen opgehouden, de een voor de taal der Papoeas, de ander voor het Soendaneesch. GERICKE bereidde door zijne javaansche spraakkunst voor ROORDA den weg. Wat MATTHES gedaan heeft voor het Makassaarsch en Boegineesch, zal wel even als de arbeid van NEUBRONNER VAN DER TUUK voor het Bataksch, enz. en van HARDELAND voor het Dajaksch niet licht vergeten worden. Voor land- en volkenkunde behoeft men de „Mededeelingen en Berichten" van het Nederl. Zende-

linggenootschap slechts op te slaan. GRAAFLAND's „Minahassa" kan met de beste werken van dien aard wedijveren. Wil men een ruimer gebied overzien dan hetgeen enkel door den tijd waarin wij leven of door de werkzaamheid onzer landgenooten of vaderlandsche genootschappen omschreven wordt? Laat dan DE NOBILI niet vergeten worden, de eerste Europeaan, die den naam van Sanskritisch geleerde verdiende en de Sanskritische literatuur ontdekte. Voor tweehonderd en vijftig jaar was de tijd nog verre, dat men zijne verdiensten zou waardeeren. De strijd over zijne accommodatie-theorie was voor de geestelijkheid te Rome veel belangrijker dan zijne bewonderenswaardige ontdekkingen. Het zij voor ons doel genoeg op te merken, dat MAX MÜLLER met aandoening een' krans neerlegt op het graf van dezen pionier zijner wetenschap, en dat ieder christen, die zijnen arbeid gadeslaat, al moet hij ook DE NOBILI's accommodatie-theorie afkeuren, het streven zal eeren van den man, die zeide en toonde „dat hij zich zelven tot een Indiër wilde maken, om de Indiërs te behouden". (1) Voor kennis van landen en volken wijs ik nu nog maar alleen op hetgeen HUC heeft geleverd in zijne merkwaardige beschrijving van zijne tochten door Mongolië en Thibet, op ELLIS' mededeelingen over Polynesië," op WEST: „Tien jaren in Zuid-Centraal Polynesië," met het opmerkelijke aanhangsel over de taal der Tonga-eilanden. En dan „last not least", ja wel „lest best" zou ik haast zeggen, de tallooze belangrijke artikelen over allerlei oorden der wereld in het Bazelsche Evangelische Missions-Magazin. Daar wordt telkens de behandeling over een zendingsgebied geopend met een artikel „Land

(1) MAX MÜLLER. Sc. of Lang. I. p. 173. — J. C. NEURDENBURG. Voorlez. over Zendingmethode (Mededeelingen van het Nederl. Zendelinggenootschap Dl. XIII, p. 20 en verv.)

und Leute". En waarlijk daar hooren wij zooveel en zooveel belangrijks over „landen en luiden", over taal, zeden, woonplaats, afkomst, gunst en ongunst van bodem, klimaat, ligging enz., dat deze stukken alleen eene beknopte maar leerrijke bibliotheek over de hier bedoelde wetenschap zouden uitmaken. (1)

b. Levert de zending aan de wetenschap eenen rijken voorraad bruikbare en kostbare bouwstoffen, zij helpt haar ook in haren arbeid op den tweeden trap harer ontwikkeling. Zij brengt éénheid en orde in het verzamelde en leidt tot het maken van vernuftige en gelukkige combinatiën, die de wetenschap vooruitbrengen. Onder de zendelingen treft men niet enkel karrelieden, maar ook bouwmeesters van den tempel der wetenschap aan. ZIEGENBALG b.v. is de schepper der studie van het Tamil, eene der moeielijkste talen, hij gaf het eerste woordenboek in deze taal (door hem het Malabaarsch genoemd) van 20,000 woorden. Nog in 1867, dus c. 150 jaren na zijnen dood werd een onuitgegeven geschrift van zijne hand over de genealogie der malabaarsche goden te Madras door Dr. GERMANN in het licht gezonden, met de betuiging dat het jammer was, dat deze belangrijke arbeid zóó lang

---

(1) Hier zouden nog kunnen genoemd worden: The Indian Evangelical Review, te Bombay uitgegeven; WILLIAMS, BINGHAM, ANDERSON, TURNER over de Zuidzee-eilanden; KRAPF'S Reizen in Oost-Afrika; MOFFAT'S, LIVINGSTONE'S geschriften; DUFF over het vaste land van Indië; GÜTZLAFF en MORRISSON over China, enz. De »Lettres edifiantes" van de Jezuïeten leveren ook tal van ethnografische bijzonderheden op.

Met een enkel woord stip ik hier nog aan, hoe b v. PATTESON 23 talen en tongvallen der Melanesische eilanden heeft geleerd en die eilanden (vroeger door de woestheid hunner bewoners zoo gevaarlijk voor den zeevaarder) voor het verkeer heeft ontsloten door zijn 16jarigen arbeid. Voorts hoe MOFFAT, zonder eenige menschenhulp, geheel alleen in ruim 20 jaren den Bijbel heeft overgebracht in het Sechuana de taal der Betchuanasche stammen.

onder het stof was begraven gebleven. Welk eene belangrijke correspondentie PATTESON voerde met MAX MÜLLER over de talen en tongvallen van Melanesië, kan men in zijne levensgeschiedenis lezen, en de laatste heeft de verdiensten van zijnen vriend in dat opzicht herhaaldelijk geroemd.

Merkwaardig is vooral de geschiedenis der ontdekking van de binnenmeren van Zuid-Afrika, die vooral sedert de reizen van LIVINGSTONE (1) de algemeene aandacht der beschaafde wereld hebben getrokken. Wat er uit de opening van een geregeld verkeer met deze oorden, de opheffing van den laatsten sluier, die eeuwen lang de bronlanden van den Nijl bedekte, en de vestiging van vaste zendingposten, als Livingstonia in het gebied van koning MTESA, zal voortkomen voor de wetenschap, de uitroeiing van den slavenhandel en de bevordering van allerlei menschenheil in deze zoo lang en zoo wreed geteisterde oorden, – dit alles is nu nog niet te berekenen. Wie met eenige zaakkennis de wereldkaart voor zich legt om hierover na te denken, beseft zonder moeite, dat men hiervan de schoonste verwachtingen koesteren mag.

Hoe is het nu met de ontdekkingen dezer binnenmeren gegaan (2)? Sedert de dagen van PTOLOMAEUS (c. 150 j. n. C.) was men nog niet verder gekomen dan zijne gissing, „dat de Nijl aan den voet van het Maangebergte onder den Evenaar zou ontspringen uit verscheidene bronnen, die dan twee meren vormden, uit elk van

(1) Het zij verre van ons bij 't noemen en roemen van der zendelingen arbeid, de niet-zendelingen te willen vergeten b.v. BURTON, SPEKE, SCHWEINFURTH, BAKER, STANLEY, CAMERON en zoo veel anderen. Ook op de niet genoemden wil ik toegepast hebben het bekende: »Ehre dem Ehre gebührt." Maar mijn bestek is te kort voor al die namen.

(2) Wie daar meer van wil weten, leze: »Die Entdeckungen in Afrika und die Mission" (Evang. Miss. Magaz. 1861 p. 3 sqq).

welke eene rivier voortkwam, de eerste de Astabus de andere de Astaboras." Van de bronnen des Nijls wist men, zelfs na de laatste pogingen tot ontdekking, door MEHEMED-ALI vóór ongeveer 35 jaren aangewend, ongeveer evenveel als van de landen in de maan. Dáár verscheen voor 23 jaren in het Calwer Zendingblad eene schetskaart van een onmetelijk binnenmeer in Zuid-Afrika, door de zendelingen KRAPF en REBMANN ontworpen, naar berichten, waarnemingen en onderzoekingen van allerlei aard, die zij met geduldige vlijt hadden gecombineerd en waaruit zij met groote scherpzinnigheid de slotsom hadden getrokken, dat dáár ergens zulk een kolossaal waterbekken moest zijn. De bescheidene en voorzichtige zendelingen hadden zich wel gewacht, hunne teekening als nauwkeurig en volledig voor te stellen, integendeel uitdrukkelijk verklaard, dat zij die gaven als bij benadering ontworpen, om tot verdere navorschingen te prikkelen.

Door velen werd deze teekening met spot begroet, als eene hersenschim van lichtgeloovige en eenvoudige lieden. Gelukkig waren er ook bezadigde geleerden, die de zaak beter doorzagen. Het „Koninklijk aardrijkskundig genootschap" te London trok zich deze aangelegenheid met allen ernst aan, en bewerkte de zending van de kapiteins BURTON en SPEKE ter nadere onderzoeking van den juisten stand der zaak.

Op den 3den Aug. 1858 vroeg in den morgen bereikten onze reizigers, na allerlei reis-avonturen, die wij hier stilzwijgend moeten voorbijgaan, den top van eenen heuvel, en dáár lag dan eindelijk het groote meer voor hen, en breidde zijnen onmetelijken waterspiegel voor hen uit. Wel is waar, bleek later, dat er niet één, maar twee zulke meren (of Nyanza's) zijn, en dat de eerste

schets van KRAPF en REBMANN velerlei wijziging moest ondergaan; dat alles ontneemt niets aan de waarde van het feit, dat hun de eer toekomt den sluitsteen gevonden te hebben voor den bruggenboog der ontdekkingen, dien de arbeid van zooveel reizigers gedurende eene lange reeks van jaren over het Afrikaansche vasteland had pogen te spannen. Welverdiend was de hulde, door kapitein SPEKE in October 1859 in eene zitting van het koninklijk aardrijkskundig genootschap te Londen aan de zendelingen gebracht, toen hij, verslag gevende van zijne merkwaardige ontdekkingen, hen openlijk roemde als de eerste en voornaamste bevorderaars van al wat er nu was verkregen. Merkwaardig! juist de geheel natuurlijke dwaling, waartoe de ontvangen berichten hen hadden geleid, om zulk een monsterachtig groot binnenmeer te teekenen, gaf aan hunnen arbeid dat opzienbarend karakter, waardoor de eerste stoot werd gegeven tot het nadere, zoo heerlijk bekroonde onderzoek. Wel terecht mocht SPEKE zeggen: „deze kleine maar gelukkige dwaling zal, hoop ik, het mostaardzaad zijn, waaruit eene groote en heerlijke vrucht zal groeien."

Met een enkel woord wijs ik nog op den tocht der Rijnsche zendelingen HEINE en JOHANNSEN naar het, vroeger zoo geheimzinnige Toba-meer in de binnenlanden van Sumatra, op de grenzen van het Atchineesche gebied. Wat nog in 1868 door den Gouverneur ARRIENS beproefd werd, maar wegens de vijandige stemming der Batta's werd opgegeven, dat gelukte hun, na eene reeks van moeielijkheden en gevaren. Als vastgenageld stonden zij aan den grond, toen zij (13 Maart 1872) eindelijk den oever bereikten van dat meer, welks aanblik, als van een heilig oord, tot dusver door het fanatisme der Battasche priesters, op doodstraf aan elken Europeaan was

onthouden. HEINE zegt: „ik heb menig Zwitsermeer gezien, maar nooit van één dien overweldigenden indruk bekomen." Wat de geopende toegang tot deze streek, met hare 300,000 bewoners beteekent, zal nog wel nader blijken, vooral wanneer de onderwerping van geheel Atchin aan het Nederlandsche gezag en zijne opening voor Europesche invloeden een voldongen feit is. Waarschijnlijk zullen de tochten der zendelingen naar het Tobaland niet minder vruchten voor de wetenschap dragen dan de veel besproken expeditie naar de Boven-Djambi, dien wij natuurlijk met levendige belangstelling en vurige wenschen voor haar welslagen volgen.

Wil iemand nog meer bijzonderheden vernemen omtrent gewichtige ontdekkingen en vooruitbrengende diensten aan de wetenschap bewezen, waardoor het belang der zending gestaafd wordt, hij leze maar o.a. de „Geographische Mittheilungen" van Dr. PETERMANN, de „Essays" van MAX MÜLLER, om ons bij deze coryphaeën in hun gebied te bepalen, en hij zal stof genoeg vinden. Ik bepaal mij hier ten slotte tot eene vingerwijzing op het merkwaardige werk van GRUNDEMANN, de „Missions-Atlas". De verdienste van dezen cartografischen arbeid is zeer verre boven mijnen lof verheven en geen verstandig mensch zal, na kennisneming hiervan, nog durven beweren, dat de zending, waarvan deze atlas de vrucht is, voor de wetenschap van land- en volkenkunde, ook op haren rangschikkenden ontwikkelingstrap, onbelangrijk zou zijn.

c. Op den rangschikkenden volgt de beschouwende trap. Hier geeft de zending aan taal-, land- en volkenkunde een vast middelpunt, waarom zich al hare resultaten kunnen groepeeren. Zoo kunnen die, als één welgesloten

geheel, dienstbaar worden gemaakt aan een hooger doel: de bekendmaking van Gods heerlijkheid in den mensch, de kroon zijner aardsche schepping.

De werkzaamheid der wetenschap moet niet alleen analytisch wezen, de bijzonderheden ontledend, maar ook synthetisch, het geheel samenvattend. Nuttig is het voorts, dat niet enkel iedere wetenschap op zichzelve een organisch, in zich afgesloten geheel vorme, maar dat er ook zij, wat verwante en aan elkander grenzende vakken tot eene groep verbindt, of die gezamenlijk uit een verheven oogpunt doe beschouwen, ja, als om eene vaste poolstar, om ééne grootsche gedachte doe bewegen. Nu is er voor de genoemde wetenschappen geen schooner, vaster en verhevener middelpunt of leidstar dan het streven om den mensch te kennen in zijn geheele wezen, omgeving en werkzaamheid, maar vooral in zijne diepste behoeften en edelste vermogens; – de mensch als bewoner dezer prachtvolle en rijkgezegende aardsche wereld, die geschapen is om hier God te kennen, te vereeren, lief te hebben, – om hier „een priester des Allerhoogsten" te zijn, een „zoon van God," gelukkig, heilig en des eeuwigen levens deelachtig in de gemeenschap met zijnen Vader in de hemelen.

Geen wetenschap kan op den duur bloeien zonder een bepaald practisch doel. Het weten om te weten wordt eene ledige kennis, een dorre boom, die zijne bladeren één voor één laat vallen en niemand belang inboezemt. Dat doel moet natuurlijk van dien aard wezen, dat het voor den mensch al de moeite, inspanning, strijd en zelfverloochening waard zij, die de wetenschap, wetenschappelijk beoefend, vereischt. Naar waarheid zegt BACON: „Sommigen zoeken in de wetenschap een rustbed, waarop

hun bruisende geest sluimeren kan. Anderen eenen toren, van welken zij hoogmoedig omlaag zien. Anderen eenen burcht, waarin zij strijden. Anderen eene werkplaats en eene kraam, waarin zij hun handwerk uitoefenen, verkoopen, verdienen. Weinigen zoeken in haar de rijke schatkamer, het groote tuighuis Gods ter zijner eere en der menschen welvaart (1). De zending biedt der wetenschap een doel aan, dat de echte wijsgeer evenzeer als de godsdienstige mensch als practisch, in den hoogsten zin van dit vaak misbruikte woord, zal erkennen. Zij maakt, dat de woonplaats en de zeden, de taal en de denkbeelden van de volkeren der aarde geen voorwerpen meer zijn van eene ijdele nieuwsgierigheid, noch van eene hoogmoedige weetgierigheid, maar eene innige belangstelling wekken, die de ziel des onderzoekers met eenen heiligen, onverdoofbaren gloed doordringen. In den kring dezer belangstelling wordt nu alles opgenomen en niets blijft onverschillig. Het geringste overblijfsel van taal of zeden van het meest vergeten en verdierlijkte volk, de kleinste bijzonderheid aangaande land en klimaat, alles heeft zijne waarde als een deel, zij het ook een atoom van het geheel. De kennis van het schijnbaar meest onbeduidende leidt menigmaal tot geheel nieuwe en verrassende combinatiën, waarvan het belang en de vrucht voor de beschouwende wetenschap der menschelijke dingen onberekenbaar zijn. Er zijn op dit gebied kleine bijzonderheden, niet ongelijk aan dien afdruk van eenen fossielen vogel in een stuk lithografischen steen, in het Britsch Museum te Londen bewaard, waarvan de dagbladen onlangs melding maakten, en dat eene waarde heeft van c. *f* 10,000 gulden omdat deze afdruk het

---

(1) HERDER. Briefe d. Stud. d. Theol. betreffend, 37er Br. aan het Slot. M. MÜLLER Sc. of Lang. I p. 9.

éénig bekende spoor is van dit dier, dat uit een geheel voorwereldlijk tijdperk is overgebleven. Een enkel woord, overgebleven uit de taal van een of anderen verdwenen volksstam kan den dienst doen van dat ééne fossiele been, waaruit CUVIER indertijd door vergelijking en gevolgtrekking de gestalte, levenswijze, enz. van een geheel onbekend voorwereldlijk dier afleidde, om later een der schoonste triomfen der wetenschap te vieren, toen volgende ontdekkingen zijne stoute combinatie zoo treffend staafden.

Aan het slot zijner „Harmonie der werelden" sprak KEPLER o.a. (1): „Ik heb aan de menschen uwe heerlijkheid, o God ontvouwd, zoover mijn geest de oneindige majesteit daarvan kon begrijpen. Mijne zinnen waren wakker om met zuiverheid en trouw te zoeken, zoover ik kon... Looft God gij harmoniën des hemels, en gij, die de nieuwe harmoniën verstaat, looft Hem! Looft God, o mijne ziel, zoo lang ik leef! Uit Hem, door Hem en tot Hem is alles; het stoffelijke en het geestelijke, al wat wij weten en al wat wij nog niet weten, want er is veel te doen, dat nog ongedaan is." Zou het nu met de ware wetenschap anders zijn? Ik geloof het niet. Er zijn afdwalingen, zeer groote. De sterrenkundigen zijn nog niet uitgestorven, die den hemel doorzoeken, maar er God niet vinden, omdat zij het orgaan, waarmede Hij moet worden waargenomen, missen, of liever ongebruikt laten. Wat ik hier zeg moet wel eene dwaasheid wezen in het oog van het naturalisme, dat met TAINE (2) den mensch „eene wandelende stel-

(1) M. MÜLLER. Sc. of Lang. I. p. 142.

(2) H. TAINE. Les Philosophes Français du XIXe Siècle p. 358, 364. — Gel. en Vrijh. 1868 p. 23 sqq. Behalve hetgeen ik in laatstgenoemd opstel schreef, neem ik hier nog gaarne de woorden van eenen vriend, naar aanleiding van TAINE'S aangehaalde gezegden tot mij gericht,

ling" en een volk „eene zich ontwikkelende bepaling" noemt, – dat God vervangt door een „eeuwig axioma" hetwelk „uitgesproken wordt op het hoogste toppunt aller dingen, in de hoogste deelen van den eeuwigen en ontoegankelijken lichtaeter". Zulke zonderlingheden worden wel is waar door velen in onze dagen als de resultaten der wetenschap voorgedischt, en het is zonneklaar, dat de zending al zeer weinig wetenschappelijk belang zou hebben, indien zij de eenig bevoegde beoordeelaars waren. Maar er zijn ook anderen, te veel om te noemen. En bedrieg ik mij of is er eene kentering merkbaar in de wijze, waarop de reivoerders der meest liberale richtingen hier en daar zich over de waarde en het belang der godsdienstige dingen uitlaten. Welke schoone woorden hebben wij nog onlangs in de dagbladen gelezen van DE LAVELEYE en CASTELAR! Wat deed het ons goed dat de schrijver van het „onpersoonlijk amendement" met zooveel gloed en nadruk sprak over den godsdienst, als het verhevenste, waarmede de mensch zich kan bezig houden!

De christelijke zending, in haren ruimsten en verhevensten zin opgevat, bedoelt alle menschen tot God te brengen, als kinderen van éénen vader, en hen onderling als broeders en zusters van één gezin te verbinden. Daarom geldt van haar belang voor alle wetenschappen, die ons den mensch en zijne aardsche omgevingen leeren kennen, wat MAX MÜLLER met het oog op de taalwetenschap zegt: (1) „Niet voordat het woord barbaar uit het woordenboek der menschheid was uitgewischt

over: »Ik waag ten deze de opmerking, dat die heeren, niet bestraald door het licht des Evangelies, maar louter philosophisch inducеerend en deduceerend, toch werkelijk weer van den »onbekenden God" spreken".

(1) M. MÜLLER. Sc. of Lang: I p. 140.

en door broeder vervangen en het recht van alle natiën der wereld was erkend om gerangschikt te worden als leden van één geslacht, kunnen wij uitzien naar de eerste beginselen onzer wetenschap. Deze verandering werd door het Christendom teweeg gebracht... Humaniteit is een woord dat gij te vergeefs bij PLATO en ARISTOTELES zoekt.... De wetenschap der menschheid en van de talen der menschheid is eene wetenschap, die zonder het Christendom nooit het licht zou hebben gezien.... Maar de taalwetenschap is aan het Christendom meer verschuldigd dan hare eerste impulsie. De pioniers onzer wetenschap waren diezelfde apostelen, die het bevel ontvingen om de wereld in te gaan en het evangelie te verkondigen aan alle creaturen, en evenzeer hunne echte opvolgers, de zendelingen der geheele christelijke kerk."

Vatten wij al het gezegde te zamen, dan laat het belang der zending voor de wetenschappen van den mensch en zijne omgeving zich uitdrukken als volgt:

De zendinggeest is gelijk een' mijngraver, die kostelijke steenen uithouwt en bijeenbrengt voor den tempel der wetenschap. Hij is meer, want hij is een bouwmeester, die dezen tempel helpt oprichten naar een grootsch bestek, dat de eeuwige wetten der schoonheid dienstbaar maakt aan het verhevene doel des gebouws. Ja nog meer is hij: hij is een priester, die het heiligdom binnengaat om aan de scharen der aanbidders de heerlijkheid Gods te verkondigen en hen voorgaat in het heilig koorgezang, waarmede zij eenstemmig den lof des Eeuwigen vermelden!

II.

Veel van het hierboven gezegde behoeft slechts omgekeerd te worden om het belang van taal- land- en volkenkunde voor de zending te doen uitkomen. Het behoeft ook geen betoog, dat de edelste en verstziende zendelingen niet zooveel tijd aan allerlei waarnemingen en nasporingen op dit gebied zouden besteden, wanneer zij niet beseften, dat deze studiën hun even onontbeerlijk waren als voor den reiziger landkaart en kompas.

Er is echter nog het een en ander op te merken, dat meer bijzonder tot dit gedeelte van ons onderzoek schijnt te behooren.

a. Taal- land- en volkenkunde zijn hulpwetenschappen der zendingwetenschap. Voor den beoefenaar dezer laatste behooren zij tot de onmisbare voorbereidende (propaedeutische) studie.

De zendingwetenschap is nog nagenoeg nieuw. SCHLEIERMACHER heeft haar het eerst in de rij der theologische wetenschappen opgenomen. Zij werd evenwel nog weinig stelselmatig en volledig behandeld. Nog in 1851 kon HAGENBACH in zijne Encyclopaedie slechts spreken van „een schoon begin, dat er gemaakt was met de vorming eener zendingwetenschap." In ons vaderland heeft MUURLING in zijne „Practische Godgeleerdheid" aan haar, onder de gepaste benaming van Apostoliek een zeer belangrijk hoofdstuk gewijd (1), dat slechts

(1) MUURLING. Pract. Godgeleerdheid. II. 2. p. 153 sq. Ook DOEDES heeft in zijne Encyclopaedie een belangrijk hoofdstuk aan deze zaak toegewijd. Terecht wordt er echter door den Heer NEURDENBURG opgewezen, dat de zendingwetenschap op den duur het best vooruit zal komen, wanneer zij niet langer enkel eene plaats heeft in den cyclus der theologische wetenschappen, maar zich een eigen gebied kan veroveren en

verder behoefde uitgewerkt te worden om een degelijk handboek der zendingwetenschap te vormen.

Men vindt de eerste sporen eener soort van zendingwetenschap reeds in de middeleeuwen. ROGER BACON († 1294) drong reeds aan op de beoefening van aardrijks- en volkenkunde, opdat de zendelingen weten zouden, waarheen zij gingen en waarop zij hun streven hadden te richten. RAYMOND LULLUS († 1315) (1), de diep van de liefde van Christus doordrongen zendeling, erkende de noodzakelijkheid van eigenlijke zendingscholen en bewerkte van den Paus eene verordening, volgens welke aan de hoogescholen van Parijs, Oxford en Salamanca leerstoelen zouden opgericht worden voor de Oostersche talen, om de bekeering der Joden en Mohammedanen te bevorderen. Maar de welmeenende ijveraar, die in zijne „algemeene kunst" de middelen meende aan te kunnen wijzen om op alle vragen zeker te kunnen antwoorden en gerekend werd onder hen, die den „steen der wijzen" gevonden hadden, was te phantastisch en verward van karakter om levenskracht in te blazen aan een denkbeeld, dat hem in de verte voor den geest zweefde, maar nog eeuwen lang zijnen tijd vooruit was.

Er moest, door licht te bevroeden oorzaken, nog een geruime tijd na de hervorming verloopen, eer er aan eene zendingwetenschap werd gedacht. Behalve hetgeen FRANCKE en zijne geestverwanten te Halle deden, met name Dr. CALLENBERG door zijn „Joodsch en Mohammedaansch Instituut" (1728), geschiedde er onder de Protestanten niet veel van dezen aard. Tot op zekere

---

hare eigene wetenschappelijke mannen heeft, die geheel voor haar leven. (Zie »Mededeeling." dezes jaars pag. 281 en v.v.)

(1) Zie over hem NEANDER. Kerkgesch. Dl. VII, p. 75–88 der Holl. vertaling. WEBER, Allg. Weltgeschichte. VII p. 98. 528.

hoogte was het in dit opzicht bij de Roomsch-Catholieke kerk beter gesteld. De congregatie „de propagande fide", door Paus GREGORIUS XV in 1628 opgericht, neemt in het programma harer lessen van de zending-kweekelingen ook op hunne oefening om in allerlei talen het Evangelie te verkondigen, maar de veeljarige ondervinding van den bevoegden en onpartijdigen BUNSEN heeft genoegzaam aangetoond, dat de veel geroemde jaarlijksche voordrachten in allerlei talen op het Epiphaniënfeest te Rome niet veel meer zijn dan spiegelgevechten met aangeleerde, dikwijls niet eens verstane woorden. (1)

In 1864 trad te Erlangen Dr. GRAUL als eerste zendingprofessor op, en wekte groote verwachtingen. Hij stierf, helaas, na zijne eerste voorlezing en is nog door niemand vervangen. De invloed van NEANDER heeft indertijd wel gunstige uitzichten doen openen voor de oprichting van eenen leerstoel der zendingwetenschap aan de universiteit te Berlijn, maar het is tot dusver bij plannen en beloften gebleven. De practische Engelschen en Amerikanen zijn de broederen op het vasteland in dezen vooruit. De vrije Schotsche kerk heeft in 1867 eenen leerstoel voor de zendingwetenschappen opgericht, en de grijze zendeling Dr. DUFF werd als eerste hoogleeraar aangesteld. (2) Hoewel zichzelven voor ongeschikt houdend, meende hij in de eenstemmige keuze der algemeene vergadering (General Assembly) eene stem Gods te erkennen, en aanvaardde zijn ambt onder een beding, dat

---

(1) J. TIDEMAN. De R. Cath. Zending. (Mededeel. v. h. Nederl. Zendelinggenootschap. Dl. XVIII, p. 270).

(2) De naam van hoogleeraar moet echter met eenig voorbehoud op DUFF en ANDERSON worden toegepast. GRAUL was in den eigenlijksten zin professor. DUFF en ANDERSON, beide reeds van gevorderden leeftijd, hielden aan verschillende universiteiten voorlezingen.

zijn edel hart ten hoogste vereerde. Zijn tractement als hoogleeraar wilde hij niet aannemen. Dat moest besteed worden voor een nieuw op te richten zending-instituut.

Op den 7den November 1867 aanvaardde hij zijn ambt met eene belangrijke rede over het wezen en de roeping der Evangelistiek, gelijk hij zijne wetenschap noemt. Deze rede doet ons vermoeden, dat de nieuwe Hoogleeraar zijne roeping bij voorkeur van hare practische zijde opvat. Wel ijvert hij tegen hen, „die het geleerde weten uit den dienst der zending willen verbannen", en „omdat de geesteskrachten harer dienaren moeten ontwikkeld, bezield en gevormd worden ten einde de wetenschap geen monopolie der vijanden van CHRISTUS, maar veeleer een arsenaal voor de verdediging des Evangelie's worde". Maar toch bezweert hij met bijzonderen nadruk zijnen kweekelingen, dat zij toch, als het op evangelieverkondiging aankomt, zich van alle kunsten en wetenschappen ontdoen. Dan moeten zij met geestelijke wapenen kampen, die machtig zijn voor God ter nederwerping van sterkten, – opdat hunne prediking niet gelijke op het noorderlicht, dat met al zijne kracht de ijs- en sneeuwmassa's onaangetast laat, maar op den klaren warmen zonneschijn, die ook in het barre Noorden een zomerlandschap in het leven roept. Gulden woorden, wanneer DUFF's kweekelingen daarbij het woord van CHANNING vooral niet vergeten: „Het vuur, dat op den kansel zal gloeien, moet op de studeerkamer gestookt worden."

Bij alle hooge waardeering van DUFF's ontginningsarbeid op dezen nagenoeg maagdelijken bodem van het zending-professoraat zou ik toch den palm der wetenschappelijkheid toekennen aan zijnen Amerikaanschen ambtgenoot. Dr. R. ANDERSON, die, na 40jarigen dienst als secretaris van het voornaamste zendelinggenootschap in

Nieuw-Engeland, voor eenige jaren, ten gevolge eener opdracht van het Seminarie te Andover een' geregelden cursus over de zending-wetenschappen gehouden heeft. Zijne voorlezingen zijn uitgegeven en bevatten, blijkens het overzicht daarvan in het Bazeler „Missions-Magazin" gegeven (1), eenen rijken schat van historische en statistische bijzonderheden. Echter schijnt hij mij toe toch weder minder oog te hebben dan Dr. DUFF voor het belang van sommige hulpwetenschappen, waaronder deze laatste bepaaldelijk en met nadruk de kennis der wijsgeerige en godsdienstige stelsels der heidenen, enz. noemt. ANDERSON legt hierop geen bijzonder gewicht, al moeten wij aan de andere zijde niet vergeten, dat hij zeer aandringt op onderzoeking van het zendinggebied, niet door kooplieden of leeuwenjagers of leden van een anthropologisch gezelschap of door jezuïeten, maar door mannen, die het oog en oor en hart van eenen bode van CHRISTUS hebben.

Over 't geheel wil 't mij echter toeschijnen, dat de „Voorlezingen" over zending-methode van onzen landgenoot NEURDENBURG (2), zoowel uit het oogpunt van den wetenschappelijken geest, waarin de stof is geordend en behandeld, als van den practischen zin, die alles leidt en bezielt, de vergelijking met den arbeid van DUFF en ANDERSON zegevierend kunnen doorstaan.

Een leerstoel voor zendingwetenschap aan eene nederlandsche Universiteit, dat zal wel tot de vrome wenschen blijven behooren!

Een vrome wensch is het misschien ook wel, dien MAX MÜLLER onlangs bij de opening van het Internatio-

(1) Evang. Miss. Magaz. 1871. p. 412 ss.
(2) Mededeelingen v. h. Ned. Zendelinggenootschap. Dl. XIII en XIV.

nale Congres van Orientalisten te London uitsprak (1). Hij wenschte namelijk, dat de engelsche universiteiten, voornamelijk die van Oxford, eenen volledigen staf van professoren in de oostersche talen aanstelden, opdat men „jonge zendelingen zou kunnen voorbereiden voor hun werk en van tijd tot tijd menschen uitzenden als PATTESON, de Bisschop van Melanesië, die van top tot teen een Oxfordsch student was (every inch an Oxfordman). Een 20 of 25tal van zekere soort beurzen, die nu meer kwaad dan goed doen, zou hij aan het zendingwerk willen toegewijd zien. Daarmede moesten dan jonge gegradueerden begiftigd worden, ten einde dienst te doen als assistent-zendelingen, op afgelegen stations. Zij moesten dan onder de verplichting staan om een gedeelte van hunnen tijd aan wetenschappelijken arbeid te besteden: talen, bloemen of sterren; en jaarlijksch eenig bericht van hunnen arbeid naar het moederland op te zenden. Zij konden dan eene soort van wetenschappelijke consuls wezen, tot wie de beoefenaars der wetenschappen in het moederland zich konden wenden om inlichting en hulp."

Werd zulk een wensch eens vervuld, welk een steun zou de wetenschap daar dan aan de zendingzaak geven. Of die nu wel zoo geheel en al hersenschimmig zou zijn, moet ik, althans voor Engeland, betwijfelen, wanneer ik bedenk wat dáár geschiedt om zending en wetenschap te verbinden en de ééne door de andere wederkeerig te steunen. Zoo hebben dezer dagen eenige Engelschen een kapitaal van £ 3000 (ƒ 36,000) bijeengebracht en voor de hoogeschool te Oxford beschikbaar gesteld, om eenen

(1) M. MÜLLER. Opening Address at the international congress of orientalists, held in London, Sept. 14-21, 1874. - (Chips from a german workshop. IV p. 333.)

leerstoel voor de chineesche taal op te richten, onder voorwaarde dat de heer JAMES LEGGE, presbyteriaansch geestelijke, voormalig zendeling in China, als hoogleeraar in de chineesche taal- en letterkunde worde aangesteld. (1) Ik kan de gedachte niet van mij weren, dat de invloed van MAX MÜLLER's denkbeeld hierin zichtbaar is. Hoe het zij, het hart van den zendingvriend springt op van vreugde, wanneer hij leest hoe, ten aanhoore van de bloem der oriëntalisten door een der eersten uit de eersten openlijk gezegd wordt: „Ik wenschte dat er tienmaal zooveel zendelingen waren als wij nu hebben!"

b. De wetenschappen, die ik straks als de propaedeutische vakken der zendingwetenschap aanduidde, hebben nog een ander belang voor de zending. Het moge ondergeschikt zijn, toch mag het niet over het hoofd worden gezien. Zij leveren aan den zendeling, te midden van zijnen arbeid in de heidenwereld, de stof eener waardige en geestverheffende verpoozing, waaraan hij dringende behoefte heeft om op den duur zijn werk met opgewektheid en zegen te kunnen voortzetten. Is er iemand, die meent, dat de zendeling zoo iets niet noodig moest hebben, hij late zich leeren door het voorbeeld van den apostel JOHANNES. Men vergunne mij de bekende anecdote uit de oudste geschiedenis der Kerk hier in herinnering te brengen. De discipel, dien JEZUS liefhad, verpoosde zich nog in zijne hooge jaren zoo gaarne met eene stille, onschuldige afleiding. Een tamme patrijs was zijn lievelingsdier, dat hij met zich medenam op zijne eenzame wandeling in den omtrek van Efesus en, terwijl hij het in de handen hield, streelde en lief-

(1) Zie boven. Haarl. Courant 26 Febr. 1875.

koosde. Zoo ontmoette hem eens een jager, die huiswaarts keerde uit het gebergte. Deze verwonderde zich, dat een zoo groot en heilig man in zulk eene beuzelachtige bezigheid genoegen kon vinden. Hij gaf zijne bevreemding den apostel te kennen. Deze vraagde hem: „Wat hebt gij daar in uwe had?" „Een boog", luidde het antwoord. „Maar waarom is die niet gespannen?" „Omdat", sprak de jager, „de pees verslappen zou, als ik hem altijd gespannen hield." „Nu, jongeling," hernam JOHANNES, „het bevreemde u dan ook niet, als ik mijnen geest een weinig laat rusten, om hem tot nieuwen arbeid te sterken."

Tot nieuwen arbeid te sterken. Dat vermag niet alleen eene eigenlijk gezegde verpoozing als de hierboven bedoelde, de omgang met de natuur en de dierenwereld, het kweeken van planten en bloemen, het knutselen aan eenig voorwerp van nut of smaak, enz.; maar dat geschiedt ook door verplaatsing van de werkzaamheid des geestes op een ander, soms zelfs geheel vreemdsoortig gebied. Men denke hier b. v. aan SPENER, die zich gaarne verpoosde met de studie der wapenkunde, en daarin eene weldadige verkwikking vond voor den ingespannen arbeid, aan welken hij zoo zeer zijn geheelen tijd besteedde, dat hij den tuin achter zijne woning te Berlijn, gedurende de 14 jaren van zijn verblijf aldaar (1691–1705), slechts tweemalen even bezocht.

Nu wil ik, bij alle hoogachting, die ik voor dezen heilige der Protestantsche kerk gevoel, geenszins beweren dat SPENER hierin niet eenzijdig en overdreven handelde. Toch blijft dit het ware in zijn voorbeeld, dat eene verplaatsing van de werkzaamheid ook een versterkingsmiddel van de krachten des geestes is. Brengen wij dit op de zendelingen over, dan ligt het voor de hand, dat voor

hen, die in den regel geheel verstoken zijn van den opwekkenden invloed van wetenschappelijk verkeer of beschaafden omgang, eenig studievak te beoefenen het uitnemendste middel is om niet te verdooven en te verstompen, maar de volle frischheid en veerkracht van hunnen geest te bewaren. Laat mij nogmaals den in deze bladzijden gedurig geciteerden hoogleeraar en zendingvriend MAX MÜLLER aanhalen. Nadat hij heeft doen uitkomen, dat de door hem gewenschte academisch gevormde zendelingen niet alleen apostelen zouden zijn van godsdienst en beschaving, maar ook pioniers van wetenschappelijk onderzoek, gaat hij aldus voort: „Ik weet wel, dat er sommige autoriteiten in het land zijn, die verklaren, dat zulk eene combinatie onmogelijk of althans niet wenschelijk is, dat een mensch geen twee heeren kan dienen, en dat een zendeling zijn eigen werk en niets ander moet doen. Niets is, dunkt mij, verkeerder gezien. Eerst en vooral: sommige onzer krachtigst werkzame zendelingen zijn dezulken geweest, die den uitstekendsten arbeid als geleerde verricht hebben, en zoo dikwijls ik over dit onderwerp gesproken heb met zendelingen, die den actieven dienst hebben gezien, stemden zij allen toe, dat zij niet den ganschen dag bekeeringswerk kunnen doen en dat niets zoo verfrisschend en versterkend voor hen is als eenige wetenschappelijke of letterkundige arbeid." Indien dit waar is, en mij dunkt, het pleit voor zich zelf, dan is er geen verfrisschingsbad des geestes voor den zendeling naderbij dan de studie van alles wat den mensch en zijne omgeving in den kring zijner werkzaamheid kenmerkt. Hij kan zoodoende dikwijls de talen, de gewoonten, overleveringen en godsdiensten van geheele stammen, die der verdwijning nabij zijn voor de vergetelheid bewaren en de verheffende voldoening smaken,

dat hij belangrijke gapingen in de geschiedenis des menschdoms helpt aanvullen, door aan de volgende geslachten mede te deelen, wat anders onherstelbaar verloren gaat en toch het voortbrengsel is van duizenden jaren, het gewrocht van millioenen bij millioenen menschelijke wezens. Een zendeling, zoo de wetenschappen beoefenend, waarvoor de stof hem bij elke schrede voor de hand ligt, zal van de uren dezer werkzame verpoozing met nieuwe opgewektheid, helderheid en geestkracht tot zijnen eigenlijken arbeid terugkeeren en het koninkrijk Gods zal ook door zijne studiën worden bevorderd.

c. Kan alzoo de wetenschappelijke arbeid der zendelingen der zendingzaak ten goede komen, ditzelfde kan ook het geval zijn met de studiën der eigenlijke geleerden van beroep. De wetenschappen, bijzonder der taal-, land- en volkenkunde kunnen krachtig medewerken om de zending bekend te maken in kringen waar de stem der gewone zendingvrienden niet of niet zoo gemakkelijk doordringt en wier sympathie toch voor het welslagen van haren arbeid hooge waarde heeft. Het vooroordeel van invloedrijke kringen is een lastige hinderpaal; hunne sympathie een krachtig bondgenoot. In de zendingzaak, de zaak des Heeren bij uitnemendheid, wil ik niet op den vleeschelijken arm vertrouwen, vergetend dat het God is, van wien de zegen moet komen. Maar de weg der middelen mag niet worden voorbij gezien. Wie voor dit doel de hulp der wetenschappen versmaadt, die mocht nog wel eens ter school gaan bij de groote Alexandrijnsche kerkleeraars der eerste eeuwen, die zich in den dienst der evangelieverkondiging toerustten met de kennis der wetenschap en deze gebruikten als een wapen om eene het Christendom vijandige bescha-

ving met goed gevolg op eigen bodem te bestrijden. Zij zouden zelfs van den phantastischen, straks genoemden RAYMOND LULLUS veel kunnen leeren.

Het ligt op onzen weg om alle krachten, die er zich maar eenigszins toe leenen, zooveel mogelijk dienstbaar te maken om de maatschappij te doordringen van de gedachte, dat de zending iets geheel anders is dan het welgemeend, maar hersenschimmig drijven van eenige opgewonden utopisten en zwakhoofdige vromen. Maar wanneer nu de reivoerders der wetenschap, of ook slechts enkelen uit hun midden die taak van ons overnemen, dan dringt dat veel beter door dan van ons, die onwillekeurig de verdenking op ons laden, dat wij eene oratio pro domo, eene pleitrede in eigene zaak, houden. Wanneer mannen als PETERMANN in Duitschland, KERN in ons vaderland, MAX MÜLLER in Engeland, met ingenomenheid over de zending en met achting over de zendelingen spreken, dan is dit eene hulp, die de zendingvriend ten hoogste moet waardeeren. Wanneer daar leerstoelen en prebenden worden gevraagd ten behoeve der zending, gevraagd op een internationaal congres van de beroemdste taalgeleerden, gevraagd door eenen man, dien Engeland zóó hoog stelt, dat het hem, zonder eenige verplichting zijnerzijds tot het geven van collegiën, etc., een ruim jaargeld geeft als hoogleeraar te Oxford, alleen om hem rustig te laten arbeiden aan de uitgave van de heilige schriften der verschillende volken, wanneer dat in dien kring door zulk eenen man met zulk eene innige warmte wordt gevraagd, dan kan dat niet vruchteloos zijn. Wel is waar zou het eene illusie wezen, wanneer wij ons voorstelden, dat al die hooggeleerde congresleden en hooggeplaatste toehoorders in ééns de onverschilligheid jegens of den afkeer van de zendingzaak, die zij misschien van huis

hadden meêgebracht, zullen hebben laten varen, of ook later tot inkeer zullen gekomen zijn. Om een dergelijk optimisme te voeden, moesten wij geheel en al vreemdelingen zijn in het Jeruzalem der hedendaagsche toestanden en de sterkte niet kennen van de materialistische stroomingen, die den oceaan der 19e eeuwsche wetenschap beroeren. Maar het zou toch ook een somber en zwakgeloovig pessimisme verraden, wanneer wij meenden, dat op dit arbeidsveld al de zaadkorrels bij den weg zouden nedervallen. Vergeten wij het niet, dat de man, die overvloediger heeft gearbeid dan al zijne mede-apostelen en meer dan iemand het ideaal vertoont van den zendeling in de heidenwereld, het wetenschappelijkst van allen was gevormd en grooten prijs stelde op den steun van den hooggeplaatsten landvoogd van Cyprus, SERGIUS PAULUS, op de hulp van den geleerden en welsprekenden Alexandrijn APOLLOS, op het geleide van den beschaafden geneesheer LUKAS. Vergeten wij niet dat deze PAULUS wel voor de meeste „Epicurische en Stoïsche wijsgeeren" te vergeefs sprak, maar dat toch ook sommigen hem aanhingen en geloofden, onder welke was DIONYSIUS, de Areopagietische raadsheer. Wij zijn dus geheel in de lijn der zuiverste apostolische denk- en handelwijze, wanneer wij hoogelijk zijn ingenomen met ieder woord van aanbeveling, dat voor de zending gesproken wordt door achtbare mannen, wier stand, wier hooge betrekking, wier uitstekende bekwaamheden op maatschappelijk, staat- of letterkundig gebied hun woord wijd doen klinken. Ik wijs slechts op hetgeen de oud-gouverneur-generaal van Nederlandsch-Indië, onze DUYMAER VAN TWIST, en op hetgeen de oud-gouverneur van het presidentschap Bombay, sir BARTLE FRERE, ieder op zijne wijze, uitne-

mend hebben gezegd ter aanbeveling van onze zaak. (1)

Wil men eene proeve wat het uitwerkt, als eenmaal in regeeringskringen eene warme sympathie voor de zending gewekt is? In de Vereenigde Staten van Noord-Amerika was DANIËL WEBSTER de eerste staats-secretaris, die in 1842 aan den gezant der Unie te Konstantinopel de instructie gaf, om aan de zendelingen uit zijn vaderland de hun tot dus ver geweigerde ondersteuning te verleenen. Men verlieze niet uit het oog, dat hier slechts sprake is van eene gelijke bescherming als die aan anderen, kooplieden en reizigers b.v., ten deel valt. Sedert dien tijd en mede ten gevolge dezer bescherming heeft de evangelische zending vasten voet verkregen in het gebied van den „Grooten Heer." Het is in ons oog eene weldadige beschikking Gods, dat de groote christelijke mogendheden in hunne jongste verdragen met China uitdrukkelijke bepalingen hebben bedongen ten gunste der zendelingen en hunner bekeerlingen. Gaarne zeggen wij het den straks genoemden zendingprofessor Dr. ANDERSON na: „Hoe genoegzaam de bescherming des Heeren zelve ook schijnen moge, de erkenning van het „romeinsche burgerrecht" in den zendeling behoudt hare eigenaardige waarde." (2) De zending behoeft daarom niet te leven door, noch te

---

(1) Mededeelingen van wege het Nederl. Zendelinggenootschap. XVIII, p. 99. Gel. en Vrijh. 1873, p. 249 ss.

(2) Miss. Magaz. 1871 p. 494. Het ware te wenschen, dat wij ook onze nederlandsche Regeering konden noemen als een steunpilaar der christelijke zending. Maar Bolaäng Mongondou gesloten, de arbeid van het Nederl. Zendelinggenootschap voor het onderwijs in de Minahassa van Menado feitelijk geneutraliseerd, dat zijn waarlijk geen teekenen van welwillendheid. Een staatsbeleid, dat de regeering eener christelijke natie weerhoudt, de verbreiding van het Christendom door zuiver geestelijke middelen te begunstigen, is wel eene zonderlinge anomalie in de geschiedenis der menschheid. De tijd zal oordeelen of het staatsbelang er door wordt bevorderd.

bedelen om de gunst der aardsche machten, zij zal hare geopende deur behouden of eenmaal erlangen, al zijn de tegenstanders ook even talrijk als machtig. Maar sneller en gezegender zal haar werk gedijen, naarmate de „overheden en machten" haar uitnemend belang voor de verlichting en veredeling, de geheele stoffelijke en geestelijke wedergeboorte der heidensche volkeren beseffen. En dit besef, het zal in die kringen krachtig opgewekt worden, wanneer de toongevers der wetenschap, die op den duur altijd en overal de publieke opinie leiden, hunne pleitredenen te haren gunste doen hooren. Zijn dat nu nog maar enkele stemmen, hier geldt het wegen meer dan het tellen. Men noeme het eene illusie, eene utopie of hoe men wil, ik kan niet gelooven, dat de zuivere wetenschap op den duur zou kunnen beheerscht worden door anti-christelijke, materialistische strevingen, dat hare priesters, voor zoo ver zij het nu nog doen, op den duur den rug zouden toekeeren aan of de schouders zouden ophalen over eenen arbeid, die niets bedoelt dan menschenheil te vermeerderen en God te verheerlijken. De tijd moet komen, – of het al daagt in het oosten?... waarop de wetenschap er zich eene eer en vreugde in stellen zal de zending aan te bevelen met haar invloedrijk woord, om alzoo op de edelmoedigste wijze de diensten te loonen, die de christelijke heidenboden, als belangelooze en volijverige pioniers der beschaving aan haar hebben bewezen. Ook in dit opzicht geloof ik aan de waarheid van BUNSEN's woord: „Zóó eindigt het koorgezang der Grieksche tragedie: „Maar het heil zegeviere!" Ja, het heil zal zegevieren in de wereldgeschiedenis, want het heeft gezegepraald voor de menscheid in CHRISTUS vóór achttien eeuwen."

„Wij allen snellen de eeuwigheid tegemoet, terwijl

wij in haar leven, en onze tijd heeft zijn wezen in het eeuwige en het rijk Gods wordt er in geboren en dringt al dieper en dieper de werkelijkheid in."

„Wellicht zien wij het morgenrood van den nieuwen dag der aarde slechts in den geest; maar wij zullen het aanschouwen, want ons behoort de dag, die daaruit zal aanbreken." (1)

Wanneer het bovenstaande in hoofdzaak en strekking juist bevonden wordt, dan is aangetoond, dat de zending en de taal-, land- en volkenkunde velerlei belang voor elkander hebben. Voornamelijk dit: zij leveren elkander bouwstof, bevelen elkander aan, lichten elkander voor. De zending is voor deze wetenschappen: een geduldige mijnwerker, een voortreffelijk bouwmeester, een waardige priester. De wetenschappen geven aan de zending eene belangrijke hulp, eene weldadige verpoozing, eene invloedrijke voorspraak.

Laat mij de gevolgtrekkingen van dit resultaat in een drietal aphorismen samenvatten.

I. De zendingvriend en de beoefenaar der genoemde wetenschappen moeten in elkanders arbeid en de resultaten daarvan belang stellen. Zij moeten elkanders streven, met zijne beginselen en bedoelingen hoog waardeeren, elkander vrijgevig van hunne verworven schatten mededeelen, hunnen eigen rijkdom met die ontvangene gaven vermeerderen. Zij moeten dan openlijk erkennen, dat zij die van elkander ontvingen en zóó, gelijk in allerlei opzichten, elkander aanbevelen, waar zij maar kunnen en mogen.

---

(1) C. C. J. V. BUNSEN. De Teekenen des Tijds II. p. 183.

II. Zending en wetenschap moeten intusschen rustig voortgaan, ieder op haar eigen gebied. Daar moet de eene zoowel als de andere bestendig in de eerste plaats het hoofddoel harer werkzaamheid in het oog houden. Een oppervlakkig, onvruchtbaar en gevaarlijk dilettantisme op het gebied der andere worde door beiden zorgvuldig vermeden. De zendeling zou er de warmte zijner geestdrift voor de heidenbekeering bij inboeten. Den man der wetenschap zou de helderheid en onbevangenheid van zijnen geestesblik op de slotsommen van zijn onderzoek spoedig beneveld worden. Beider werk is Gods werk. Een ieder doe vóór alle dingen het hem bijzonder opgedragene en woekere met het toevertrouwde talent, Hem tot eere, der menschheid ten zegen.

III. Het bewustzijn van het belang der zending en der wetenschap voor elkander is op verre na nog niet helder, algemeen en levendig genoeg. Oprechte zendingvrienden koesteren wel eens een bekrompen wantrouwen tegen de wetenschap. Toongevers op het gebied der wetenschap zien wel eens met hooghartige minachting op de zending neêr. Het een zoo min als het ander moet hen ontmoedigen, die reeds een oog hebben om dat wederkeerig belang te zien en een hart om het te waardeeren: Zij allen moeten goeden moed houden, trots misverstand en vooroordeel, miskenning en tegenstand. Aandachtig moeten zij letten op ieder teeken des tijds, dat in dezen eene betere toekomst voorspelt, evenzeer als op ieder baken in de groote wereldzee, dat hun gevaarlijke klippen aanwijst. Bij trouwhartigen, belangeloozen en rusteloozen arbeid mogen wij goedsmoeds zijn in het vaste geloof, dat alle krachten, die God in de menschheid heeft nedergelegd, tot de verwezenlijking van Zijn aanbiddelijk en zegenrijk wereldplan zullen medewerken.

Ééns toch moet al het tijdelijk uiteenloopende samenvloeien tot eene eeuwige, heerlijke harmonie. Zelfs de vreemdsoortigste elementen en tegenstrijdigste krachten zullen, al is het ook onbewust, ja in weerwil van zichzelven medewerken om het ideaal der edelste godsgetuigen van alle tijden en volken te verwezenlijken. Eens wordt de aarde vol van de kennis des Heeren. Dan belijdt alle tong, dat CHRISTUS de Heer is. Het wordt ééne kudde, één Herder, en God alles in allen!

LEEUWARDEN, 1876. E. H. LASONDER.

DAGBOEKEN, VERSLAGEN EN BRIEVEN UIT DE ZENDING.

Uit den werkkring van Môdjô-warnô.

(*Verslag over* 1875.)

De gemeente van Môdjô-warnô mag zich in voortdurenden bloei verheugen. Gedurende het afgeloopen jaar traden 32 volwassenen, 16 mannen en 16 vrouwen tot haar toe, werden 84 kinderen door den doop in haar opgenomen en legden 10 jongelingen en 29 meisjes, als kinderen gedoopt, belijdenis des geloofs af. 17 nieuwelingen en 23 catechumenen werden daarvan op 't Kerstfeest aangenomen, terwijl niet minder dan 50 kinderen ten doop werden aangeboden. Het Kerstfeest wordt als het grootste der feesten in mijne gemeenten te Môdjô-Warnô en elders geacht. De wijze, waarop het pleegt gevierd te worden, heeft daartoe ongetwijfeld veel bijgedragen. Daartoe door de liefde inzonderheid van vriendinnen der zending en die van kinderen in zondagscholen in het vaderland in staat gesteld, was het steeds de gewoonte, dit feest, vooral te Môdjô-warnô met meer dan gewoon vreugdebetoon te vieren. In de jongste jaren voegden ook eenige vrienden in Indië bereidvaardig hunne gaven daarbij. Zoo werd dit jaar, den avond vóór Kerstnacht, terwijl al de christenen, als naar gewoonte, hunne huizen met groen versierd en twee of meer lampions daarin ontstoken hadden, in de ruime

school een prachtige kerstboom vertoond, die de vreugde hielp opwekken van groot en klein. Des nachts te 12 uur vereenigden zich velen in de kerk, en anderen in hunne huizen, tot gebed en gezang. Den volgenden morgen kon het kerkgebouw de opgekomen gemeente bij lange na niet bevatten en werden daarna aan 464 kinderen kerstgeschenken uitgereikt. De kinderen van de gemeente van Kertô-redjô en Ngôrô werden met die van Môdjô-warnô vereenigd. Die van Goejangan, waar in het afgeloopen jaar een meester, tevens voorganger, werd aangesteld en eene school opgerigt en waarover straks nader, verzocht en verkreeg ook van mij eenige kleine geschenken, terwijl in de andere gemeenten de volwassenen en de kinderen alleen onthaald werden, schoon men verzocht heeft, ook daar geschenken te mogen uitreiken. Ter tegemoetkoming in de kosten heb ik aangeraden, dat de helpers op 't Kerstfeest of later van ouders en kinderen gelden verzamelen zullen, bepaald voor dat doel bestemd. Te Môdjô-warnô werd daarvoor juist *f* 46 bijeengebracht, terwijl ik van de andere gemeenten dienaangaande nog geen berigt ontving.

De opkomst in de kerk is over het algemeen bevredigend. In Wioeng, waar de christenen het minst verspreid wonen, is zij betrekkelijk het talrijkst. Op enkele uitzonderingen na, wonen dáár bijna al de christenen de godsdienstoefeningen bij. Te Soerabaja, waar de verhinderingen het talrijkst zijn, is de opkomst ook zeer ongelijk. De voorganger van Segarran gaat de christenen gedurende elke 5 Zondagen op 4 verschillende plaatsen voor, om ook de verst afwonenden op hunne beurt in de gelegenheid te stellen, op gemakkelijke wijs ter kerk te kunnen komen. Vooral voor moeders met kinderen is dit van belang, die anders soms geheel

aan de gemeenschappelijke godsdienstoefening ontwennen. Alzoo werden ook op twee plaatsen, onder de gemeente van Môdjô-warnô behoorende, afzonderlijke godsdienstoefeningen ingesteld en wel te Moeter en Bongsô-redjô, beiden in verschillende rigting ± 1 uur van de kerk te Môdjo-warnô verwijderd, evenwel onder voorbehoud, dat de christenen zich op de feestdagen met de gemeente te Môdjô-warnô vereenigen en desgelijks ook éénmaal om de vier Zondagen. De ouderlingen, van welke die van Moeter ook een gewezen medehelper is, gaan bij gemelde godsdienstoefeningen in genoemde desa's voor. Ook de maandelijksche zamenkomst ter mededeeling van berigten uit de zending als anders, bleef te Môdjô-warnô steeds druk bezocht. Ik deed dit jaar verschillende verhalen, die ten doel hadden, de treurige gevolgen der zonde en de verlossende kracht van het Evangelie in het licht te stellen, waarbij ik soms ook op één' avond door PAULUS en PAK POERWÔ werd afgewisseld. Buitendien werd als naar gewoonte des Woensdag avonds godsdienstige bijeenkomst ten huize van PAULUS gehouden en des Donderdag avonds onder voorgang van mijzelven in de kerk, wegens het nog in aanbouw zijn mijner woning, en minstens tot aan het invallen van den regenmoeson op drie andere avonden der week in de desa's Môjdô-warnô, Môdjô-wangi en Môdjô-rôtô. Door eenige tientallen worden deze zoogenoemde „koempoelan's" bijgewoond. Ieder mag daar spreken, vragen en antwoorden, en enkelen geven op deze zamenkomsten bewijzen van nadenken, terwijl sommige tragen daar wel eens weder tot betere gedachten gebracht worden.

Eene belangrijke zaak in de gemeenten is het huwelijk; 30 huwelijken werden in het afgeloopen jaar door mij ingezegend, waarvan 27 te Môdjô-warnô, 1 te Wioeng

en 2 onder de christenen van Semaroong. Daarentegen werd aan 4 paren echtscheiding verleend wegens schending der trouwbelofte. Enkele christenen, te Soerabaja 2 mannen en 2 vrouwen en te Môdjô-warnô 1 man en 1 vrouw, sloten met eene niet-christenpartij hun huwelijk voor den panghoeloe (mohammedaanschen hoofdpriester). Zelden zijn deze huwelijken van langen duur. Nooit zegent een panghoeloe uit den omtrek van ééne mijner gemeenten het huwelijk van een' christenman of van een mohammedaan met eene christenvrouw in, zonder dat hij van mij een bewijs ontvangen heeft, dat hij of zij ter wille van het huwelijk de gemeente heeft verlaten, 't welk ik steeds geef, wanneer na herhaalde vermaning de zaak niet is tegen te houden. Waar het een enkele maal gebeurde, dat men, met verzaking der christelijke belijdenis en na het opzeggen der mohammedaansche geloofsformule, zonder mijne voorkennis, trouwde bij een' ver verwijderden panghoeloe, die met deze regeling nog niet bekend was of wel doordien voor hem verborgen gehouden werd, dat de man of vrouw christen was, schreef ik steeds dien priester een' brief ter kennisgeving en inlichting, en mogt altijd een beleefd en voldoend antwoord terug ontvangen, óf met verontschuldiging, dat men de zaak niet geweten of, in één kwestieus geval, anders opgevat had, óf dat men den dorpspriester en het desabestuur vermaand had, te zorgen, dat zoo iets niet meer gebeurde. Ik meen, dit wel een bewijs te mogen noemen voor de goede verstandhouding tusschen de christenen, of wil men, tusschen den zendeling en de mohammedaansche geestelijkheid in deze residentie.

Voorts werd ik in den loop van mijn verslagjaar, ten gevolge van bespreking dezer zaak met den Assistent-Resident van Môdjô-kertô, in gevolge art. 1 van besluit

1874 n°. 142 door ZEd.Gestr. uitgenoodigd, registers van geboorten, huwelijken en sterfgevallen, volgens model onder de inlandsche christenen in mijne gemeenten in deze afdeeling aan te houden en elk half jaar afschrift daarvan in te dienen. Ik nam de verpligting daartoe, aanvankelijk slechts ten opzigte der gemeente te Môdjô-warnô, gaarne op mij, en verzocht ten aanzien der andere gemeenten nog uitstel, tot dat ik nadere regeling voor deze zaak in haar had kunnen maken. Ik acht deze aangelegenheid van eenig gewigt. Alzóó is de handeling, waarbij wij de inlandsche christenen trouwen, officieel bij de Regering bekend en doe ik dit ten opzigte der christenen te Môdjô-warnô thans namens het Gouvernement, waarop de kerkelijke inzegening volgt. Alléén zijn de gevolgen van dit burgerlijk huwelijk nog niet bepaald, en hoop ik daarover nader aan Heeren Bestuurders te schrijven. Ook in den raad gredjô (kerkeraad), waarvan ik in mijn vorig verslag sprak, kwam de huwelijkszaak ter sprake en werd op voorstel van dezen bepaald, dat de leeftijd, waarop de bruid in 't huwelijk zou kunnen treden, minstens 14 en liefst 15 of meer jaren zou moeten bedragen. Naar ik vernomen heb, was de leeftijd door Br. JELLESMA op 15 jaren minstens bepaald, doch kon dit niet worden volgehouden, zoodat op eene zendeling-vergadering werd aangenomen, dat men in al de gemeenten geene bruiden beneden de 13 jaren zou toelaten. Voorts verzocht de kerkeraad mij ook, boeten van *f* 7,50, *f* 5 en *f* 2,50 naar vermogen vast te stellen op echtscheiding, te voldoen door de schuldig bevonden partij, en op het huwelijk buiten de gemeente, ten voordeele van de kerk. Hoe minder van wege deze boeten ontvangen wordt, hoe liever ik het heb. Het berigt van dit besluit schijnt met algemeene instemming door al de

gemeenten ontvangen te zijn, en de betaling geschiedde, op ééne enkele uitzondering na, tot hiertoe ook met de meeste bereidwilligheid. Ter voorkoming van onaangenaamheid, behield ik mij het regt voor, steeds de boeten op verzoek wegens onvermogen te kunnen kwijtschelden.

Vier waarnemende ouderlingen werden in het begin van dit jaar als gewone of vaste ouderlingen bevestigd. Hieromtrent teekende ik op Zondag 14 Februarij aan, als volgt: Nadat alle hinderpalen uit den weg geruimd waren tegen de aanstelling als vaste ouderlingen van de vier waarnemende van Moeter, Kajen, Bongsô Redjô en Soekô Bendoe, werden dezen heden plegtig in de kerk bevestigd. Ik wees er op, hoe deze omstandigheid, als bewijs van de uitbreiding der gemeente, eene zaak van blijdschap was en dat de leden der gemeente met de hunnen, waarvan de eersten zelven hunne ouderlingen met algemeene stemmen hadden gekozen, verpligt waren naar hunne opwekkingen en vermaningen te hooren en zich daarnaar te gedragen, ja zelfs hen in alles te steunen, ten teeken van hunne vreugde, dat zij nu een' eigen ouderling hadden; wat bij de belangrijkste omstandigheden des levens, als mede om hen te bewaren bij hun' ijver en getrouwheid in vele goede zaken, van het hoogste belang geacht mogt worden. De mannelijke lidmaten der vier genoemde desa's stonden daarna achtereenvolgens op en antwoordden toestemmend op mijne vragen, of zij erkenden, dat respectivelijk ASIËL, KJAI DIPAH, DJOËL PAK SALINAH en SARI WONGSA tot ouderlingen waren aangesteld en thans als zoodanig zouden worden ingezegend naar hun uitgedrukt verlangen, volgens hunne keus en met goedkeuring of instemming van hunne respective loerah's, terwijl zij beloofden hunne ou-

derlingen te zullen volgen en steunen, zoo lang dezen hun ambt zouden bekleeden.

De te bevestigen ouderlingen stonden toen op.

Ik wees dezen er op, hoe zij, als de 70 mannen door MOZES op raad van JETHRO en de 7 diakenen in de Apostolische gemeente gekozen tot hulp van de voorgangers en mij en tot heil van de gemeente werden aangesteld en het hunne roeping was met ons en alle opregte christenen medearbeiders Gods en van JEZUS CHRISTUS te zijn. Ik las hierna met enkele verklaring in toepassing op hen 1 Tim. 3: 1–7 en deed hun ongeveer de volgende vragen:

1. Belooft gij, de zonden hier vermeld en die soms nog bij christenen gevonden worden, zooveel in u is, te zullen vermijden en bij anderen tegen te gaan?

2. Belooft gij, al de deugden hier genoemd, te zullen betrachten en anderen door woord en voorbeeld daartoe op te wekken en aan te sporen?

3. En eindelijk al het werk eens ouderlings trouw te behartigen en vooral door de liefde aller eeuwig heil na te jagen, gelijk CHRISTUS dit voor ons toebereid heeft?

Op hun bevestigend antwoord zegende ik hen in, en song de gemeente hun den zegen van den Heer, het Hoofd der gemeente toe.

Boven zeide ik, dat ik in de desa Goejangan een' meester, tevens voorganger aanstelde. Goejangan behoorde vroeger tot de gemeente van Djapannan of Sôbô-wirô. Vóór drie jaar werd echter de voorganger ontslagen en verzochten de christenen in genoemde desa en omstreken steeds, dat een nieuwe meester en voorganger in hun midden mogt worden aangesteld. Aanvankelijk gaf ik aan dit verzoek geen gehoor of liever stelde als voorwaarde, dat de christenen dien meester en voorganger zelven

zouden onderhouden en bleef aan SEMSOM van Segarran opgedragen, hen te bezoeken en soo veel mogelijk te onderwijzen en te leiden. De afstand was echter te groot, minstens 5 uur; buitendien had SEMSOM toch genoeg, om de christenen, die direct tot zijn' werkkring behooren, te kunnen opzoeken en voorgaan, zoo als boven reeds bleek, daar hij thans nog op 4 verschillende plaatsen, ook van 1–3 uur van elkander verwijderd, Zondags godsdienstoefening houdt. Buitendien moest ik erkennen, dat het den in zes desa's verspreid wonenden christenen van de vroegere gemeente van Djapannan inderdaad aan middelen ontbrak, om hun' voorganger zelven te kunnen onderhouden, doch wel konden zij met eenige inspanning eene woning en, gesteund door de gelden van de vroegere kerk van Djapannan, desgelijks eene nieuwe kerk bouwen. Daartoe verbonden zij zich en bewerkstelligden het. Toen vroeg ik aan JORAM, vroeger mijn kweekeling en reeds sedert eenige jaren onderwijzer op de school te Môdjôwarnô, of hij genegen was, den voorgang der gemeente op zich te nemen. Deze betoonde sich bereid en vertrok ééne maand later met vrouw en kind naar zijne nieuwe bestemming. Enkele weken daarna, toen alles gereed was, volgde ik hem. Ik bezocht eerst de christenen te Segarran, waar ik twee nieuwelingen aannam en 7 kinderen doopte, en trok daarna, ook door SEMSOM vergezeld, naar Goejangan door. Met vreugde werd ik ontvangen. Ik wijdde den dag mijner aankomst (Vrijdag) en den volgenden aan gesprek en onderscheidene bezoeken bij christenen en nietchristenen en leidde des Zondags morgens JORAM tot zijn werk in, dat hij des avonds met eene gepaste en stichtelijke toespraak aanvaardde. Verder werden de christenen en verdere bezoekers onthaald en den volgenden dag de kinderen; ik kan daar bijvoegen

„van de school." Aanstonds heeft JORAM zijne school geopend. Zij telde toen 15 en aan 't eind van het jaar 30 kinderen, als 7 jongens en 5 meisjes, kinderen van christenen en 17 jongens en 1 meisje, kinderen van mohammedanen. Ik raadde JORAM, hen zooveel mogelijk spelend te ontwikkelen, en 's avonds, vooral bij lichte maan, de kinderen tot spel en zang op zijn schoolerf te vereenigen. Het ontbrak hem niet aan lust en goede voornemens, en de berigten, zoowel aangaande de school als de gemeente tot hiertoe ontvangen, mag ik ook alleszins verblijdend en voldoende noemen.

MÔDJÔ-WARNO, 13 Mei 1876. J. KRUIJT.

Verslag van de inlandsche particuliere school te Môdjô-warnô, over het jaar 1875.

(Ingediend bij de Regering.)

Bij den aanvang van het jaar bedroeg het aantal ingeschreven leerlingen 355, zijnde 246 jongens en 109 meisjes.

Gedurende het verslagjaar kwamen daarbij 40 jongens en 9 meisjes, doch verlieten de school 43 jongens en 11 meisjes, waaronder 1 jongen, die insgelijks in dit jaar begonnen was de school te bezoeken, zoodat aan het eind van het jaar bleven ingeschreven 349 leerlingen, (242 jongens en 107 meisjes).

Naar hunne leeftijden verdeeld, waren gedurende het geheele jaar aanwezig:

van	4	tot	5	jaar,	7	jongens en	4	meisjes.
"	6	"	8	"	47	" "	39	"
"	9	"	12	"	122	" "	59	"
"	13	"	16	"	89	" "	16	"
"	17	"	20	"	21	"		

Totaal 286 jongens en 118 meisjes, of 404 leerlingen.

Onder dezen waren 7 kinderen van inlandsche ambtenaren, 17 van desa-hoofden en de overige van de landbouwende bevolking.

Op 250 schooltijden waren 38,658 leerlingen tegenwoordig, zoodat de gemiddelde opkomst bedroeg 156, terwijl het hoogste aantal, te gelijk aanwezig, was 276 en het geringste 110.

De school bleef in zes klassen verdeeld, waarvan de 1ste de hoogste is. De 6de of laagste klasse is zooveel als eene bewaarschool. Tot deze behooren al de leerlingen beneden de 7 jaar. Zij worden in eene afzonderlijke school spelende bezig gehouden.

De 4de en 5de klassen waren wegens het groot aantal leerlingen in twee, de laatste zelfs gedurende eenige maanden van het jaar in drie afdeelingen gesplitst, elk onder eenen afzonderlijken onderwijzer.

Het aantal leerlingen, dat de school gedurende het verslagjaar verlaten heeft uit de verschillende klassen, was als volgt:

1ste	klasse	4	jongens	en	2	meisjes,
2de	〃	4	〃	〃	2	〃
3de	〃	6	〃			
4de	〃	9	〃	〃	4	〃
5de	〃	20	〃	〃	3	〃

en waren op ulto. December in de verschillende klassen ingeschreven:

1ste	klasse	25	jongens	en	8	meisjes.
2de	〃	26	〃	〃	10	〃
3de	〃	29	〃	〃	10	〃
4de	〃	66	〃	〃	16	〃
5de	〃	81	〃	〃	50	〃
6de	〃	15	〃	〃	13	〃

Het onderwijzend personeel bestond uit: BERNARDUS en PAK POERWÔ als 1ste onderwijzers en verder JORAM, WARNÔ, SARPÔ, WAGIMAN, DAVID, ELIAS, AKIMAS, STEFANOES, van welke laatstgenoemde in den loop van dit jaar werd aangesteld, terwijl de eerste door ziekte verhinderd werd, onderwijs te geven en JORAM naar de desa Goejangan, district Rôwô Poelo No. II, afdeeling Sido Ardjô aan het hoofd eener nieuw opgerigte Javaansche school werd overgeplaatst.

Allen werden voor hunne taak opgeleid, die zij met loffelijken ijver vervulden.

De vakken van onderwijs waren:

Javaansch lezen en schrijven, rekenen, aardrijkskunde, zingen, taal- en spreekoefeningen, Maleisch lezen en schrijven met romeinsch karakter en vertalen uit de eene in de andere taal, terwijl éénmaal in de week een verhaal, aan de bijbelsche geschiedenis ontleend, werd gedaan.

In het Javaansch lezen brachten insonderheid de leerlingen der eerste en tweede klasse het tot vlot en duidelijk lezen van gedrukt en niet al te onduidelijk geschreven schrift, in proza en op Javaansche zangwijs, terwijl elke leerling der school van hetgeen hij leest steeds rekenschap geven moet.

Bij het schrijven bekomen velen eene goede hand.

Onder dit onderwijs is ook het maken van eigen opstellen begrepen.

Het rekenen omvat de vier hoofdregels, die op 't bord verklaard en bij het rekenen op de lei en uit 't hoofd toegepast worden.

Bij de aardrijkskunde wordt een algemeen begrip van de zaak gegeven, uitgaande van de school, eigen woning, desa, enz., tot den vorm van de aarde, wat zij draagt en voortbrengt, en iets van hare bewegingen, zoodat men van het ontstaan van dag en nacht en zons- en maansverduistering zich eenig helder begrip vormen kan, en bepaalt zij zich verder tot de kennis van hetgeen tot het eiland Java behoort.

Het zangonderwijs bepaalt zich tot het lezen der noten en het zingen van eenige gemakkelijke wijzen uit het Javaansche school-gezangboekje „Kidoeng" van den Zendeling O. POENSEN.

Door middel der taal- en spreekoefeningen worden de

kinderen opgewekt, zich duidelijk en goed uit te drukken en hun tevens kennis over velerlei zaken, die hun nuttig zijn te weten, bijgebracht.

Eene serie van platen, voorstellende huizen en huisraad, dieren en gewassen, den mensch in zijne verschillende bedrijven, benevens werktuigen, wapenen en ook nog eenige der voortbrengselen der natuur uit het delfstoffenrijk, geschikt voor klassikaal schoolgebruik, zouden daarbij van het hoogste belang zijn.

De vorderingen in de kennis van de Maleische taal bepaalden zich tot het kunnen lezen, schrijven en vertalen van eenvoudige verhalen en korte brieven.

Verhalen uit de bijbelsche geschiedenis werden gedaan, om daardoor tot al wat goed en regt is op te leiden.

Het godsdienstonderwijs wordt op de catechisatiën **buiten** de schooluren en **buiten** het schoolgebouw gegeven. Niet minder dan 175 kinderen van mohammedanen van de 404 leerlingen, bezochten de school gedurende het verslagjaar.

Ook dit jaar werd de school door meer dan een bezoek vereerd en bijzonder van de hoofden van gewestelijk en plaatselijk bestuur, van welke telkens na gedaan onderzoek gunstig getuigenis omtrent de ontwikkeling en vorderingen der kinderen ontvangen mogt worden.

De lijst der schoolmiddelen is als volgt: al de bij het gouvernement met Javaansch en Romeinsch karakter uitgegeven en verkrijgbare werken in de Javaansche en Maleische taal voor het schoolonderwijs. Jammer, dat daartoe niet langer behooren „de leerzame verhalen voor kinderen door C. SCHMIDT, in 't Javaansch vertaald door C. F. WINTER Sr." en vooral de „Reizen van Raden MAS ARJO POERWO LELONO", zonder dat dezen vooralsnog door andere Javaansche leesboeken of boekjes voor de school in proza vervangen zijn.

Voorts behooren tot de schoolmiddelen:

„Boekoe adjaran baroe" Maleisch spel- en leesboekje door W. HOEZOO, de „lajang among tanni" tot onderrigt in de bewerking der rijst- en andere velden, benevens boven reeds genoemde „Kidoeng" Javaansch schoolgezangboekje, als ook: 8 schoolborden, 2 rekenramen, tabellen, beschreven kuben, 1 globe, 2 stel kaarten van 't Oostelijk en Westelijk halfrond, 1 kaart van Azië, idem van Ned. Oost-Indië, 2 van Java, 1 van de residentie Soerabaja, 2 (geteekende) van de desa en omstreken en eindelijk de atlas in 't Maleisch van W. F. VERSTEEG, uitgegeven door G. KOLFF te Leiden 1875.

Een en andermaal werd aan de kinderen een feest gegeven en inzonderheid na het eindigen van den jongsten schooltijd in dit jaar, toen aan 364 aanwezige kinderen prijzen werden uitgedeeld.

Straffen werden niet aangewend.

Het geheele onderhoud der school bleef aan particuliere krachten overgelaten, daar afwijzend beschikt werd op het rekest van Januarij 1873 om gouvernements-subsidie, aangezien de school niet in alle opzigten aan de bepalingen bij ordonnantie van 1 April 1874 N°. 99 voldoen kon, van welke niet mogt worden afgeweken.

Deze ordonnantie echter bij die van 23 November 1875 N°. 262 gewijzigd zijnde, bestaat het voornemen, opnieuw aan de hooge Regering een rekest aan te bieden.

MÔDJÔ-WARNÔ 15 Januarij 1876. J. KRUIJT.

Zendeling van het Nedl. Zendeling-Genootschap.

Bijlage.

Aan
Zijn Excellentie den Gouverneur-Generaal
van Neêrlandsch-indië, enz. enz. enz.

Geeft met verschuldigden eerbied te kennen J. KRUIJT, Zendeling van het Nederlandsche zendelinggenootschap te Môdjô-warnô, district Môdjô-agoong, afdeeling Môdjô-kertô, residentie Soerabaja;

dat ter genoemde plaatse bestaat eene bijzondere inlandschool, geheel vrijwillig tot stand gekomen en tellende 349 leerlingen;

dat acht onderwijzers op deze school werkzaam en allen met het onderrigt van minder dan 50 leerlingen belast zijn;

dat deze onderwijzers allen de bekwaamheden bezitten, om geacht te worden te kunnen voldoen aan de vereischten gesteld bij art. 4 van besluit van 1 April 1874 n°. 99;

dat de school voor alle kinderen van inlanders en met hen gelijkgestelden, zonder onderscheid van godsdienstige gezindheid toegankelijk is, zoodat zich daarop dan ook 207 kinderen van christen- en 142 van mohammedaansche ouders bevinden;

dat het onderwijs omvat al de bij art. 1 sub 6 van bovengenoemd besluit van 1 April 1874 n°. 99 vermelde vakken, en wel Javaansch lezen en schrijven, als ook lezen en schrijven in 't Maleisch, benevens de kennis der vier hoofdregels van het rekenen, waaraan ook nog de eerste beginselen van de aardrijkskunde en het zingen zijn toegevoegd;

dat alle godsdienstonderwijs buiten schooluren gegeven wordt;

dat voorts geene leeringen verspreid worden, strijdig met de goede zeden en aansporende tot ongehoorzaamheid aan de wetten des lands, maar dat integendeel om tot het daartegenovergestelde te leiden, ook eenmaal in de week een verhaal, daartoe geschikt, aan de bijbelsche geschiedenis ontleend, gedaan wordt, met hetzelfde doel als ongetwijfeld ook door het Gouvernement het werkje „Bahoewa ini Hikajat Joesoef, jang terlaloe amat indah indah tjarita-nja" d.i. „Dit is de geschiedenis van Jozef, waarvan het verhaal zeer schoon is," is uitgegeven;

dat de ondergeteekende bereid is, een gering schoolgeld te heffen, overeenkomstig het tarief voor de gouvernementsscholen vastgesteld;

dat steeds bedoelde, bijzondere inlandsche school alzoo voldoet aan al de voorwaarden bij art. 1 van meergemeld besluit van 1 April 1874 n°. 99, gewijzigd bij ordonnantie van 23 November 1875, Staatsblad n°. 262;

dat ter betere inrigting en onderhoud van de schoollokalen en schoolmiddelen dringend gelden noodig zijn, die uit andere fondsen niet gevonden kunnen worden;

Redenen waarom rekwestrant zich tot zijne Excellentie wendt met het eerbiedig verzoek

> „dat het haar behagen moge aan bovenvermelde, inlandsche, bijzondere school de ondersteuning te willen verleenen, overeenkomstig het bepaalde bij artikel 1 alinea 2 van de ordonnantie van den Gouverneur-generaal d.d. 23 November 1875 n°. 262."

't Welk doende

Môdjô-warnô, 12 Februarij 1876. (*was get.*) J. Kruijt.

VARIA.

Hoe zal men de oogen van onze Regering en van ons gansche volk openen voor het feit, dat de Islam in onze bezittingen meer en meer doordringt en voor de gevaren daaraan voor het europesche element verbonden?

Wat kan dienen om den invloed van het Mohammedanisme in Indië te beperken?

(*Referaat ter Jaarvergadering van het Genootschap*).

1. Is het een feit, dat de Islam in onze bezittingen meer en meer doordringt?

De geschiedenis moet op deze vraag het antwoord leveren. Zij zegt ons, dat wel is waar reeds in de 9de en 10de eeuw mohammedaansche zeevaarders Indië bezochten, en ook wel hunnen godsdienst verkondigd zullen hebben, maar dat eerst in 1290 het Mohammedanisme in Menangkabau (op Sumatra) optrad, en niet dan in de 14de eeuw op dat eiland belangrijke vorderingen had gemaakt; (1)

dat de Islam van daar op Java werd overgebracht in het midden der 15de eeuw, en gevestigd is door den val van het rijk van Môdjô-pahit; dat echter de beweging niet is uitgegaan van een centraal Islamitisch gezag, maar een gevolg was van de pogingen van particuliere koopliedeu of aanvoerders van koloniën (2); dat daardoor

---

(1) Zie MARSDEN, p. 348, e.v. (2) Zie P. VETH Java, I p. 340.

reeds Java niet gerekend kan worden te behooren tot den algemeenen mohammedaanschen staat (1), en dat in wezen en in vormen de Islam op Java slechts ten deele bestaat; (2)

dat de Islam eerst omstreeks het jaar 1600 voet gekregen heeft op Borneo, in Soekadana en Matan; later voortgedrongen is langs de kusten en hier en daar in 't binnenland, niettegenstaande de Dajaks zeer gehecht zijn aan hunnen ouden godsdienst; (3)

dat in het laatste der 15de eeuw, kort voor de aankomst der Portugezen de Islam van Java uit zich een' weg baande naar Ternate, gedeeltelijk in verband met handelsbelangen, dáár de heidensche gewoonten te keer ging en eene zekere mate van beschaving te weeg bracht; (4)

dat hij zich van Ternate uit over de Molukken verspreidde in het laatste gedeelte der 16de en in de 17de eeuw;

dat hij zich eerst in 't begin van de 18de eeuw in Zuid-Celebes (Makassar) vestigde; (5)

dat de Islam in de rijkjes bewesten de Minahassa eerst sedert 1844 regt van bestaan verwierf;

dat op Boeroe en andere eilanden de mohammedanen zich regten toekennen, die door de heidensche bevolking slechts uit dwang erkend worden;

dat niettegenstaande de Portugezen fanatieken haat tegen den Islam betoonden, en de Nederlanders hem, waar het met hunne handelsbelangen niet streed, onder-

---

(1) P. VETH, o.c. p. 341.

(2) Zie: verschillende opstellen in dit Tijdschrift, en voorts P. VETH, o.c. p. 311, e.v.

(3) Zie VETH, Borneo's West. Afd. I p. 246 en verder II p. 321.

(4) Zie VALENTIJN, Moluksche zaken I p 140 e.v.

(5) Wat de Islam daar is, wordt ons door Dr. MATTHES, i.z. Bijdragen tot de Ethn. v. Zuid-Celebes geteekend (zie o.a. p. 78 e.v.)

drukten, de voortplanting door kooplieden, schippers, priesters en hadji's geregeld plaats had.

En om hier niet meer aan te stippen, dat dit alles in onzen tijd zijnen gang gaat, even als vroeger, blijkens o.a. het regeringsverslag van 1875, waaruit wij een en ander onder uwe aandacht willen brengen. Wij lezen daar het volgende:

JAVA. In Cheribon werd aan een' Arabier, die zich naar Batavia en de Preanger-regentschappen had begeven, om de lieden aldaar tot meer geloofsijver op te wekken, een pas tot het doen van meerdere reizen geweigerd.

In Tagal werden twee inlanders gearresteerd, die zich voor goeroes uitgaven, en eene beweging op touw zetten. Anderen waren daarin betrokken.

In Pekalongan begon zekere ILHAM met het verkondigen eener nieuwe godsdienstleer, afwijkende van de mohammedaansche. ILHAM werd aangemaand, zijne geestdrijverij te staken, waaraan hij gehoor gaf. (1)

(1) Hierbij mag het volgende niet voorbij gezien worden, omdat het getuigt, dat op Java meer verlichte mohammedanen gevonden worden, die althans op de opvoeding van hunne zonen prijs stellen:

Samarang. De regenten van Samarang en Demak beijveren zich hunnen kinderen eene goede opvoeding te geven, waarbij ook het onderrigt in de Ned. taal met zorg behartigd wordt.

Japara. De Regenten van Pati en Koedoes getroosten zich vele uitgaven in het belang van de opvoeding hunner zonen en familiebetrekkingen.

Rembang. De Regenten van Rembang en Bodjônegôrô laten hunne zonen of kleinzonen europeesch onderwijs geven.

Soerabaja. De Regenten van Soerabaja, Môdjôkertô en Lamongan ontzien geen kosten, om hunne zonen eene beschaafde opvoeding te doen geven.

Besoeki. De Regenten van Besoeki, Bondôwôsô en Panaroekan ontzien geen kosten om aan hunne zonen eene goede opvoeding te geven. Een zoon van laatstgenoemden ontvangt zijne opvoeding in Europa.

Kadoe. De inlandsche ambtenaren dragen meer zorg voor het onderwijs hunner zonen en mannelijke aanverwanten. De Regent van Temanggoeng zond een zijner zonen naar Nederland.

SUMATRA'S-WESTKUST. In een kampong in groot Mandheling heerschte gedurende eenige dagen eenige opschudding ten gevolge van de handelingen van een' dweepzieken priester; toen hij zich aan moord schuldig gemaakt had, werd hij door zijne eigen volgelingen gegrepen, aan het Bestuur overgeleverd, en door de rapat ter dood veroordeeld.

Tapanoeli (Resid.). Het Mohammedanisme breidt zich in de binnenlanden van Tapanoeli onder de heidensche bevolking uit. Daarentegen is het getal van hen, die tot het Christendom overgaan gering: in 't geheel zijn er een 900tal christenen. Deze onderscheiden zich gunstig van hunne mohammedaansche landgenooten; misdrijven en overtredingen komen onder hen nagenoeg niet voor.

(Aanbiedingen tot onderwerping van de zijde der Bataks fol. 15.)

Op de Mantawei-eilanden leggen maleische handelaars boeten op en handelen oneerlijk.

Benkoelen. Ook in dit gewest breidt het Mohammedanisme zich uit onder de heidensche bevolking der bovenlanden. Zij neemt echter blootelijk de uiterlijke vormen dier leer aan.

Lampongsche districten: voor particuliere rekening eene school opgerigt, die thans reeds 50 leerlingen telt.

Palembang. In de Pasoemah-landen, Redjang Lebong, en Koeboestreken breidt het Mohammedanisme zich langzaam uit onder de nog heidensche bevolking. Het getal Mekkagangers neemt zeer toe, ten gevolge van de omstandigheid, dat het reizen naar Mekka steeds goedkooper wordt ...... De invloed der hadji's is echter zeer gering.

(Wensch te kennen gegeven om onder Nederlandsch bestuur te komen.)

(Invloed van rijksgrooten, fol. 17.)

(Oedjoeng-Padang, enz. wenscht onder 't Nederlandsche gouvernement te komen. (fol. 17.)

BORNEO. In Martapoera en Amoentai is de mohammedaansche bevolking wel gezind; maar men moet op zijne hoede zijn tegen de mohammedanen van Bekompai.

Onder de Dajaks van Siong en Patei, de Bergdajaks in de Afdeeliug Amoentai en Martapoera, als ook de bewoners van Kwala-kapoeas en Kahajan breidt zich het Mohommedanisme meer en meer uit.

CELEBES EN ONDERHOORIGHEDEN. Op godsdienstig gebied hadden geene bewegingen plaats. In de gouvernementslanden is de invloed van hadji's op de bevolking over het algemeen zeer gering. In de vorstenlanden is dat niet overal zoo; in Sidenreng, Mandhar en op Soembawa zijn zij in groote eer en aanzien. Dit is, wat de twee eerstgenoemde landen betreft, ook het geval met de daar wonende Arabieren, die er dikwerf aanzienlijke ambten bekleeden. Ook komen van tijd tot tijd Arabieren op Celebes, die giften inzamelen; zij stellen zich daarbij aan als groote ijveraars voor het geloof, verbieden aan de mannen het dragen van gouden en zilveren sieraden en aan de vrouwen het ongesluijerd gaan. Daar zij evenwel, zoodra zij geld genoeg bijeen hebben, naar hun land terugkeeren, is hun invloed slechts voorbijgaande. In Sidenreng schijnen deze bedelende Arabieren het best te slagen; zij kunnen daar rekenen op de hulp van den kroonprins, die zeer fanatiek is. In dat rijk heeft over het algemeen de Islam zijne vurigste aanhangers; de haat tegen de christenen is daar het felst. De heidensche

Alfoeren, die de binnenlanden (met name het midden en het Zuid-oostelijk schiereiland van Celebes, zoomede het gebergte van Bima (Soembawa) bewonen, gaan langzamerhand tot den Islam over.

Ternate. Door den invloed der vorsten en der ondergeschikte hoofden, vooral der Ternataansche – de sultan van Ternate is een opregt belijder van den Islam – breidt zich het Mohammedanisme geleidelijk uit in hun gebied; alleen de Alfoeren van Noord (Ternataansch) Halmaheira en die van Banggaai en Tomboekoe verzetten er zich tegen uit wantrouwen tegen die hoofden.

Allor- en Solor-groepen, ook Flores: Spanning tusschen de strand- en bergbewoners. De strandbewoners mohammedanen, die zich gezag over de anderen aanmatigen. (1) (2)

---

(1) Het Regeringsverslag is niet vrij van eenzijdigheid, waar het de vorderingen van het Christendom bespreekt. Zoo lezen wij omtrent Menado: »Op godsdienstig gebied valt aan te teekenen, dat de christelijke godsdienst geene merkbare uitbreiding heeft ondergaan, evenmin de mohammedaansche." Intusschen blijkt uit de bij de Regering ingediende verslagen, dat het getal gedoopten over 1875 nog 4791 bedraagt, terwijl de Minahassa grootendeels als gechristianiseerd kan beschouwd worden. Omtrent Ternate en Nieuw-guinea is het getuigenis gunstig, maar zeer algemeen. Het luidt: »Het zendingwerk in Ternate was niet onvoorspoedig en had op den maatschappelijken toestand der bekeerden aanvankelijk een' zeer gunstigen invloed." (fol. 24.) »Nieuw-guinea. Volgens getuigenis van europesche reizigers ..... is de vestiging van zendelingen op Nieuw-guinea niet zonder invloed op hunne omgeving." Terwijl van Savoe wordt gezegd: »Ofschoon de op het eiland gevestigde zendeling niet zonder vrucht werkzaam is, kan over 't algemeen niet gezegd worden, dat de bevolking van Savoe gunstig afsteekt bij die van de overige deelen van den Timor-archipel." Men zou hieruit moeten opmaken, dat de zending hier al lang gewerkt had, terwijl toch genoeg bekend is, dat de zendeling TEFFER daar eerst sedert 1873 gevestigd is, en de Evangelieprediking daar aanvankelijk schoone vruchten draagt.

(2) Wat in het pas verschenen koloniaal verslag voorkomt, zal ik in een volgend stuk mededeelen.

2. Men zal zeggen, waar de feiten zoo duidelijk zigtbaar zijn, behoeven de oogen niet meer geopend te worden. Dit blijkt althans, dat de Regering er niet blind voor is: zoo is het tot zekere hoogte. Maar 't is ook zeker, dat de Regering, niet gesteund door de natie en niet kunnende beschikken over de noodige magt, de mohammedanen ontziet en door het aannemen van een neutraal standpunt, hun ruim baan laat, om naar goedvinden te handelen, als zij zich maar wachten voor openbaar verzet tegen het nederlandsch gezag.

Wij vragen: Kan het den Nederlandschen staat onverschillig zijn, of al de volken van den I. Archipel zich vereenigen in erkenning van MOHAMMED als den Profeet?

Niemand zal dit beweren. Men moge enkelen aantreffen, die meenen, dat de Islam als godsdienstvorm meer geschikt is voor zulke volken dan het christendom, die zelfde personen zullen erkennen, dat de vereenzelviging of ondereenmenging van de politieke, maatschappelijke en godsdienstige elementen, zoo merkwaardig in het Mohammedanisme; dat de voorschriften van den Koran (o.a. die in de 9de soera), omtrent den heiligen krijg, meer nog het fanatisme van enkele secten (neem o.a. de Wahabiten), de haat tegen de kafirs, waartoe ook de Nederlanders gebracht worden, gevaren opleveren, die de grootste voorzigtigheid noodig maken. Of die zeker te prijzen voorzigtigheid tot de onder ons gevierde neutraliteit moet leiden, willen wij straks bezien.

Maar wat behooren Regering en natie dan in 't oog te houden? Het volgende acht ik noodig:

a. Dat men den Islam in Indië niet moet afmeten naar den inhoud van den Koran, omdat men dan alleen komt tot hetgeen zou kunnen zijn of moeten zijn, maar niet tot hetgeen is.

b. Dat men niet moet treden in vergelijkingen van den Islam, zoo als die in Turkije, Persië en Arabië bestaat; zelfs niet met de toestanden in Engelsch-indië, en daaruit afleiden wat in onze Oost zou te vinden zijn.

c. Dat men onderscheid moet maken tusschen den Islam in Atjeh, waar hij blijkbaar in het gansche volksleven is doorgedrongen en waar men de suzereiniteit van Turkije erkent; dien op Java, waar hij in het regtswezen en in de uiterlijke godsdienstige en maatschappelijke vormen bestaat, maar waar hij niet is doorgedrongen in het volksleven; en dien in de meeste buitenbezittingen, waar hij de godsdienst van de hoofden en aanzienlijken is, maar waar het volk zoo goed als onbekend is met zijnen inhoud. (1)

d. Dat diezelfde hoofden, 't zij als Arabieren of als Maleijers bekend, zich in den regel aan knevelarijen schuldig maken en uit beginsel zich tegen de verstandelijke ontwikkeling van hunne onderdanen verzetten.

e. Dat kooplieden, schippers, kolonisten, even zoo goed als hadji's, hunne godsdienst propageren.

f. Dat de circumcisie, het verrigten van de dagelijksche gebeden, van de wasschingen en wat verder tot het ritueel behoort, voorts het onderhouden van de poeasa, hier en daar het betalen van pitrah en zakát, het godsdienstig leven van de mohammedanen vertegenwoordigt, terwijl van invloed op de vorming van het hart en de ontwikkeling van het verstand weinig of niets te bespeuren is. (2)

g. Dat dit niet wegneemt, dat het fanatisme juist op zulken bodem het weligst opschiet.

h. Dat de godsdienstige zin van het volk niet duldt onverschilligheid omtrent den godsdienst; en de moham-

(1) Zie o. a. MATTHES boven aangehaald.

(2) Men denke aan het onderwijs in de pesantrens op Java.

medaan zeker weinig begrip heeft van onze neutraliteit.

i. Eindelijk, dat de Islam, zoo als die zich in de Buitenbezittingen vertoont, zich niet beter laat vergelijken dan bij eene woekerplant, die het bestaande onderdrukt, maar ook alle gelegenheid tot het aanplanten van edele gewassen belet of althans grootelijks belemmert.

Als voorbeelden kunnen hier dienen de Bataks op Sumatra en de rijkjes van Bolaäng-mongondou, Bolaäng-itam, enz. Zeker is onze kennis van andere streken te gebrekkig, om juist te kunnen bepalen, hoe en waar de plant thans voortwoekert. Zonder de zending zou men het van genoemde streken niet of naauwelijks weten.

Als slotsom, dat het karakter van den Islam en zijne verbreiding onder de bevolkingen van Neêrlandsch-indië in onze dagen eene ernstige studie vorderen, waarbij zeker vereischt wordt bekendheid met de historische beteekenis van den Islam voor de opvoeding der volken, zijne waarde als historische, missionerende godsdienst, zijne betrekking tot Judaïsme en Christendom en zooveel meer van wat op het gebied der godsdienstwetenschap behoort, doch waarbij niet vergeten moet worden, dat men hier met verschijnselen te doen heeft, waarbij de godsdienst geheel op den achtergrond treedt.

3. Ik zal niet lang behoeven stil te staan bij de gevaren, die aan het voortwoekeren van den Islam voor de Europeanen verbonden zijn. Laat mij slechts enkele aanstippen.

a. Is het Maleisch de lingua franca van den Indischen archipel en bestaat door deze taal gemeenschap tusschen alle hoofden, het Mohammedanisme wordt meer en meer de algemeene godsdienstvorm van al wat invloed oefent, van hoofden, aanzienlijken en meer ontwikkelden.

b. Had tot nog toe het europeesch gezag, ja zelfs het

blanke ras een prestige, dat tientallen genoeg deed zijn, om honderden, ja duizenden in ontzag te houden, dat prestige heeft in de laatste jaren een' beduidenden knak gekregen.

c. Wanneer het prestige van een ander ras of volk daarvoor in de plaats treedt, dan is het met het onze, grootendeels op beleid en wapenkracht gegrond, gedaan. En nu: de Maleijer, meer nog de Arabier werd ten allen tijde in Indië zeer ontzien, en waar hij de godsdienst kan gebruiken, daar klimt zijn invloed. Zijn aanleg, zijne energie geven hem een belangrijk overwigt op de indische volksstammen.

d. De Maleijer is zeker geschikt, om zich binnen eenigen tijd op de hoogte te stellen van de meer practische elementen onzer europeesche beschaving. Verklaarde onlangs een der hoofden in Bolaäng-mongondou, dat scholen alleen dan waarde voor zijn volk zouden hebben, als het daardoor leerde de Hollanders te bestrijden, dan zijn hier nog enkele schreden verder voldoende, om te doen ervaren, dat ons onderwijs den weg baant tot het voorgestelde doel.

e. Leert de oorlog tegen Atjeh, hoeveel krachtsinspanning van onze zijde gevorderd wordt, om het tegen eene energieke, door godsdienst- en volkshaat aangevuurde bevolking uit te houden; ondervinden wij wat nog in Zuid-Celebes ons in spanning houdt; bedenken wij wat de oorlogen op Java, Bali, Sumatra, Borneo ons gekost hebben; - dan verdient de vraag toch wel ernstige overweging, hoe het ons vergaan zou, als eenige van die krachten, door taal en godsdienst, gelijk door gemeenschappelijk belang verbonden, tegen ons zamenspanden.

f. Dit alles kan in den grond als van ondergeschikt belang geacht worden tegenover het groote gevaar, het

zedelijk gevaar, ons door de geschiedenis als wereldgerigt voorgehouden: Een volk, dat zijne roeping niet verstaat, daalt even als het individu tot een gedurig lager zedelijk en verstandelijk peil; het „gij zijt gewogen en te ligt bevonden" wordt voor zulk een volk het laatste, onherroepelijke, onafwijsbare vonnis.

4. Wat nu kan dienen om den invloed van het Mohammedanisme in Indië te beperken?

Ik noem eerst een en ander van wat daartoe niet dienen kan, ofschoon het meermalen werd aanbevolen.

Niet kan dienen:

a. De hoofden in hun gezag te handhaven, zelfs als zij zich aan knevelarijen schuldig maken.

b. Te dulden, dat de hoofden hunne onderhoorigen stelselmatig dom houden.

c. Het ontzien van priesters, hadji's enz., waar zij op het bijgeloof van de bevolking teren, de zedeloosheid verspreiden.

d. Het verkondigen, dat de Nederlandsche regering onverschillig is omtrent den godsdienst.

e. Het aanwenden van middelen, waardoor de inlander in zijne natuurlijke vrijheid beperkt wordt, waartoe ik niet schroom te rekenen het bemoeijelijken van de reizen der Mekkagangers.

En meer.

Hier moet intusschen gezegd worden, dat de Regering al sedert jaren op meer dan een van de genoemde punten van een' verkeerden weg is teruggekomen. Het is de vraag, of men op hoofdpunten soms niet van het eene uiterste in het andere vervallen is.

Wat zal dan kunnen dienen, om den invloed van het Mohammedanisme te beperken? Ik leg den nadruk op invloed; er kan geen sprake zijn van beperking of

onderdrukking van den Islam, als godsdienstvorm, in eenig opzigt. Maar tegenover zijnen invloed moet een andere staan, die krachtiger is, die hem domineert.

Gelijk het Christendom met volle gerustheid de vergelijking met het Mohammedanisme kan doorstaan, zoo moet ook de Nederlandsche regering zorgen eene vergelijking met elke andere, niet alleen inlandsche, maar ook europeesche te kunnen verdragen. Dat zal zij, als zij den moed heeft, zich voor eene „christelijke regering" te verklaren, als Neerlands koning eenmaal verklaart, gelijk Engelands koningin dit deed, dat hij christen is, maar dat hij juist daarom volkomen vrijheid naar christelijke beginselen aan zijne onderdanen waarborgt; juist daarom hun verzekert, dat zij van regeringswege niet zullen bemoeijelijkt worden in hunne godsdienstige overtuiging, dat geen godsdienstige belijdenis den bekwamen man, van welken landaard ook, zal uitsluiten van het vervullen van bedieningen, tot zelfs de gewigtigste; — als ieder overtuigd is, dat de koning als christelijk vorst geroepen is regt en geregtigheid te handhaven, en dat hij deze wil gehandhaafd hebben, zonder aanzien des persoons.

Het Regeringsreglement van 1854 ademt in vele opzigten dien geest; het is een staatstuk, zoo als alleen van eene christelijke regering kan uitgaan. Maar daarom juist kon het ook bij de uitvaardiging gezegd zijn, dat het regelen bevat, waaraan onze natie met haar vorst zich als christelijke natie gebonden acht. Men had dan bij de uitvoering niet met angstige zorg behoeven te verzwijgen, dat wij ons tot de uitvoering verbonden achten, ten gevolge van ons christelijk karakter.

Zietdaar het algemeen beginsel, maar nu de toepassing?

Reeds in het Regeringsreglement levert mijns inziens het zevende Hoofdstuk „van de godsdienst" bezwaar, door

de wijze, waarop de christelijke kerkgenootschappen onder onmiddellijk toezigt van den Gouverneur-generaal geplaatst worden, terwijl de priesters der inlanders onder het oppertoezigt der vorsten, regenten en hoofden, „voor zooveel betreft de godsdienst, die elk hunner belijdt" geplaatst zijn.

Geen christelijke gemeente heeft het regt haren eigenen leeraar of geestelijke te beroepen of onafhankelijk van de Regering te benoemen; op zendelingen, evangelisten, onderwijzers wordt toezigt gehouden. Verzocht in 1874 een hooggeplaatst ambtenaar (1), na volbrachten diensttijd, als zendeling werkzaam te mogen zijn, het werd hem toegestaan door den Gouverneur-generaal, maar de Regering in Nederland bracht hiertegen bedenkingen in. Van predikanten, zendelingen, onderwijzers worden waarborgen gevorderd, dat zij de vereischte bekwaamheden bezitten, en verwijdering uit Indië staat hun te wachten, als zij zich niet enkel door handelingen, maar zelfs in woord of geschrifte over Regeringszaken uitlaten.

Daarentegen genieten de mohammedaansche geestelijken en hadji's alle mogelijke vrijheden op deze punten. Wij zagen, dat in 1875 het geval zich voor deed, dat in Pekalongan zekere ILHAM eene nieuwe godsdienstleer verkondigde, afwijkende van de mohammedaansche. ILHAM werd aangemaand, zijne „geestelijke drijverij" te staken, waaraan hij gehoor gaf. Uit het Regeringsverslag blijkt niets naders; de vraag is: wàt heeft die ILHAM gepredikt?

Te Tagal werden twee inlanders gearresteerd, die zich voor goeroes uitgaven (echter niet wegens dit feit, maar) omdat zij eene beweging op touw zetten.

Het ligt niet in mijne bedoeling een zwart tafereel op te hangen van het maatschappelijk en godsdienstig

---

(1) Mr. ANTHING. Zie Regeringsverslag 1875, fol. 120.

onderwijs der mohammedanen, of nader stil te staan bij het zoo dikwerf aangevoerde, doch slecht bewezene fanatisme of ook bij de zedeloosheid van vele hadji's, ik wil evenmin bepalen in hoeverre aan art. 120, tweede al^a. voldaan wordt (1); de vraag is alleen, of het christendom geacht kan worden op gelijken voet van vrijheid te staan als het mohammedanisme, waar het geldt de plaatsing van en het toezigt op de zoogenaamde geestelijken, de opleiding en de vrije beweging van dezen.

Doch hier leg ik tevens de hand op eene verkankerde wonde. Als de Regering er ooit toe komt, in Indië de scheiding van Kerk en Staat in hare uiterste consequenties toe te passen, wat zal dan worden van de Protestantsche gemeenten? Met schaamte moeten wij erkennen, dat deze, welligt op een paar uitzonderingen na, te niet zouden gaan.

Meer dan de Regering zal ons volk voor Indië moeten doen. Men overwege:

a. Wat doet tot hiertoe de Protestantsche kerk als zoodanig?

b. Hoe gedragen zich de zendelinggenootschappen?

c. Wat wordt door particulieren gedaan, om christelijk leven in Indië te bevorderen?

De resultaten van deze overwegingen zijn bedroevend. Laat ons toch niet enkel klagen over de Regering en hare ambtenaren. Waarlijk van deze zijde bestaat het verzuim het minst, heeft de tegenstand het minst te beteekenen. Zij

(1) De vraag zou eigenlijk zijn, of het mogelijk is al. 2 van dit artikel te handhaven. Het luidt: „Alle openbare godsdienstoefening binnen gebouwen en besloten plaatsen wordt toegelaten, voor zoover die geene stoornis aan de openbare orde toebrengt.

„Tot openbare godsdienstoefening buiten gebouwen en besloten plaatsen wordt het verlof der Bestuurders vereischt."

Wat wordt hier door openbare godsdienstoefening verstaan?

tracht althans te waken tegen den politieken invloed van den Islam; mogt zij het doen als eene christelijke regering!

Maar Neerlands volk, onze nederlandsche Protestanten dragen de schuld, dat tegenover ijverig propagerende mohammedanen geen christenen staan, die door woord en daad het Evangelie van JEZUS CHRISTUS verkondigen.

Geen krachtiger, geen meer afdoend middel kan tegen het voortdringen van den Islam worden aangewend.

Met het oog op de wenken, die door mannen als VETH, MATTHES, NIEMANN, VAN DER LITH gegeven zijn, zou ik zeker kunnen wenschen, dat van Regeringswege iets kon gedaan worden, om den Islam te fnuiken, de woekerplant in haren voortgang te beperken; maar waar dan toch de akker braak blijft liggen, zie ik niet in, dat daaruit voordeel zou ontstaan.

En tot mijne diepe smart moet ik het zeggen, en niemand uwer zal het weêrspreken, dat onze krachten verre, zeer verre tekort schieten; dat de zending, die koninklijk moest kunnen optreden, koninklijk zeg ik in allen deele, te voorschijn treedt, als eene paria, die zich onthouden moet van de aanraking met de kasten, wel niet buiten eigen schuld, maar toch vooral omdat men haar karakter miskent. Noch de Staat, noch de Kerk, noch de aristocratie, noch de wetenschap is tot hiertoe gezind, haar de plaats toe te kennen, die haar toekomt, en die haar in staat zou stellen, onze natie en het christendom waardig te vertegenwoordigen.

Veel zou nog over dit onderwerp te zeggen vallen; voor deze gelegenheid meen ik met het aangestipte te kunnen volstaan. Intusschen neem ik, met het oog op het gewigt van de zaak, de vrijheid aan dit referaat toe te voegen het volgende

Voorstel: Deze vergadering benoeme eene commissie,

die tot taak hebbe, zich in de bijzonderheden bekend te maken met de propagatie van den Islam in onze Oost-indische bezittingen, en die daaromtrent verslag uitbrenge in eene volgende jaarvergadering.

Dit verslag worde dan bestemd om tot grondslag te dienen van nadere overwegingen, die kunnen leiden tot handelen.

15 Julij, 1876. J. C. NEURDENBURG.

NASCHRIFT.

De Jaarvergadering van 1875 nam, na bespreking van enkele punten, het bovenstaande voorstel aan, en benoemde eene commissie, wier taak is, haar onderzoek binnen de bepaalde grenzen in te stellen.

De Commissie houdt zich voor inlichtingen zeer aanbevolen, en wenscht daarvan dankbaar een gepast gebruik te maken.

Wie gezind is het werk der Commissie te steunen, gelieve zijne mededeelingen en berigten te zenden aan het adres van

J. C. N.

Verslag over de bijeenkomst der zendings-vrienden te Bremen, 23–26 Mei 1876.

Gaarne aanvaardde en volbragt ik de taak, om het Nederlandsch Zendelinggenootschap te Bremen in Mei l.l. bij de Missions-Conferenz te vertegenwoordigen.

Het doel der bijeenkomst was, even als dat der drie vroeger te Bremen gehouden vergaderingen, de belangen der zending te doen bespreken door afgevaardigden van verschillende op het vaste land bestaande zendinggenootschappen, ten einde door mededeelingen en beraadslagingen elkander voor te lichten, hoe het doel hunner werkzaamheid, de zending, het best te bereiken.

Er waren een twintigtal afgevaardigden uit Bremen, Berlijn, Barmen, Calw, Bazel en Nederland, en ook doorgaans evenveel hoorders. Uit Denemarken, Noorwegen en Zweden, gelijk mede uit Leipzig en Hermansburg, had men ook deelnemers verwacht, doch deze waren verhinderd geworden. Alleen afgevaardigden hadden het regt te spreken, waardoor de adviesen en opmerkingen voorzeker te degelijker uitvielen.

Uit Nederland waren twee afgevaardigden, de Heer LOOIJEN, Director der Zendingvereeniging te Utrecht, en mijn persoon; ook twee hoorders, de candidaat HELDRING en de student VAN DEN BERG.

Den 22 Mei, den Maandag vóór het Hemelvaartsfeest, had eerst 's avonds eene vriendschappelijke begroeting plaats ten huize van den koopman STOEVESANDT. We leerden ons hier van aangezigt kennen. Gelijk hier, werden wij

overal gastvrij en gul ontvangen. Allen logeerden bij zendingsvrienden.

Dingsdag 23 Mei begonnen de werkzaamheden, in de zaal van eene villa bij Bremen, het eigendom van den Heer VIETOR. Ze duurden telkens van 9 tot 3 uur. Dr. FABRI van Barmen werd tot president, de Heeren SCHREIBER en CANZ tot secretarissen verkozen. Met gebed en een lied uit de Missions-Harfe werd elke bijeenkomst begonnen en besloten.

Onder de afgevaardigden zaten vier mannen, die 7, of 20, of meer jaren in de zending zelve onder de Heidenen in Suriname, aan de Kaap, onder de Kaffers, onder de Hindoes en op Sumatra waren werkzaam geweest, en nu als leeraars aan zending-kweekscholen in Europa arbeidden. Zij zaten allen min of meer tegen mij over, met hunne eerwaardige, meest grijze hoofden, waarop ik telkens met eerbied staarde, terwijl ieder aandachtig luisterde, als zij moeijelijke vraagpunten uit den schat hunner ervaringen wisten op te lossen, of althans toe te lichten.

I.

Het eerste onderwerp der besprekingen was Dingsdag: Het bijbelsche ambt der ouderlingen in zijne beteekenis voor de tegenwoordige zending onder de Heidenen. Daarover deelde eerst zijne inzigten mede Dr. WARNECK van Rothenschirmbach, de uitgever der Algemeine Missionszeitung. Grondig was zijne beschouwing; maar zoowel de ouderlingen (predikers) des Nieuwen Testaments als die der in onzen tijd bekeerde Heidenen werden veel te ideaal geschilderd. Aan die der Apostolische Kerk werd te veel toegeschreven, van die der zending in onze dagen te veel verwacht. Bijval vond

hij weinig. Een zeide: „Zoo Br. WARNECK een 10, 20 jaar buiten in de heidenwereld had verkeerd, zou hij anders oordeelen." Een ander: „Scholen ter opleiding van de inlandsche helpers zijn onmisbaar. Neem ze hier in Europa weg; welk eene dweeperij zal ras ontstaan!"

Om middag hadden wij eene pause. Wij gingen nu in eene andere ruime zaal van den Heer VIETOR, waar wij op ververschingen werden onthaald, die ons door de vrouw, dochters en zusters van den huisheer werden toegediend. Ze waren Martha's, die ons om onzes werks wille gaarne verkwikten. Zoo was het ook de volgende dagen.

Na de pause hoorden wij eene beschouwing van den Heer KÜHN uit Berthelsdorf over den zegen, dien de bezoekreizen in de zending aanbrengen. Eenvoudig en helder wees hij aan, hoeveel goeds deze reizen doen, *a.* voor de bezoekers en de Europesche besturen, om de zaken naar waarheid te doen kennen, *b.* voor de Zendelingen, om hen te bemoedigen, te regt te wijzen en, als er twisten zijn, tot eensgezindheid terug te brengen, *c.* voor de gemeenten, om deze te sterken, *d.* voor de zending in 't algemeen, om bezwaren, ook bij de regeringen, weg te nemen. De zaak was zoo duidelijk voorgesteld, dat er geene tegenspraak, zelfs geene gedachtenwisseling ontstond.

Na drie uur ging elk zijns weegs. Des avonds waren er bij vrienden des Evangelies zamenkomsten van deze en die leden der Conferenz.

II.

Woensdag 24 Mei hadden wij eerst het vraagstuk, de kweeking van het nationale element door de zending. Eene goede inleiding tot de behandeling gaf Licentiaat PLATH uit Berlijn. Daarin en in de vol-

gende bespreking kwam sterk uit, hoe allen overtuigd waren, dat men wel de nationale onschuldige eigenaardigheid of natuur der volken moet kweeken, of althans dulden, maar in elk geval reinigen en veredelen; doch de nationale zonde bestrijden. Nu zijn echter de grenzen tusschen natuurlijke eigenaardigheid en de zonde niet altijd duidelijk aan te wijzen. Tot voorbeeld werd gesteld, dat er bij de Kaffers vrouwenkoop, schier goddelijke vereering van het stamhoofd en insmering der huid met geöliede aarde bestaat. Het eerste en tweede behoort men te bestrijden; maar ook het laatste? Wie onzer weet, hoe dat zamenhangt met hun ligchaamsgestel en de luchtstreek? Vooral in het volkslied en kerkgezang kon men echter het eigenaardige van elke natie aankweeken. Hoe ongeschikt bijna altijd de woorden van de volksliederen waren, om ze in de zendingwereld bij te behouden, de zangwijzen waren er wel nu en dan voor geschikt en haar gebruik maakte grooten indruk. Zoo had een der aanwezigen op eene bezoekreis eene godsdienstoefening bij de Kaffers bijgewoond, waarin eerst een lied werd gezongen van Christelijke woorden naar Europesche melodie. Dit werd met eerbied en gevoel gedaan. Even zoo een tweede. Doch bij het derde was eene inlandsche zangwijze behouden. Vol vreugde bemerkten de jonge Christenen dit, maar de aandoening werd bij velen zóó levendig, dat zij van het snikken niet konden medezingen.

Bij het bespreken van dit onderwerp merkte ik op, dat de goddelijke heerlijkheid des Evangelies ook daarin blijkt, dat het geene natuurlijke, menschelijke, onschuldige eigenaardigheid der verschillende volkeren wil verstoren maar, alleen reinigen en volmaken. Daarvan plukte de Christelijke Kerk zegenrijke vruchten. Aan elke natie was in hare taal het eene en eeuwige Evangelie gepre-

dikt en nu door elke natie op hare wijze begrepen: bij de Joden als eene nieuwe wet, bij de Grieken als de hoogste wijsbegeerte, bij de Romeinen als de volmaakte staat, bij de Germanen als de innigste levensgemeenschap met God. Welke eigenaardige opvatting nu nog die der Hindoes, Chinezen en Japannezen kon worden, was niet te gissen. In elk geval zou de veelzijdigheid des Evangelies steeds sterker uitkomen en het tot toenemenden zegen voor de wereld doen strekken. Wanneer de zendingmaatschappijen dit duidelijk inzagen, zouden zij niet alleen elk volk meer naar zijne eigenaardigheid behandelen, maar ook de beschuldiging weerleggen, alsof zij de Heidenen uit hun levensbodem en geschiedenis wilden losscheuren. Maar opgemerkt moest het worden, dat men deze alzijdigheid des Evangelies erkent en eerbiedigt, daar verreweg de meeste kerkgeschiedschrijvers, zelfs mannen als GIESELER en BAUR, dit niet opmerken.

Dit gaf aanleiding tot hoogst belangrijke gedachtenwisseling. Een der Broeders bragt bedenkingen in tegen de stelling, dat het Evangelie op zooveel verschillende wijzen reeds was opgevat en verder opgevat zou worden. Die bedenkingen werden gemakkelijk weggenomen. Een ander bragt te berde, dat de Engelschen en Noord-Amerikanen deze eigenaardigheid des Christendoms zoo zeer miskennen, dat zij het soms uitspreken, hoe, naar hunne overtuiging, eens geheel de wereld Engelsch zal spreken. Een derde merkte op, dat ROLLER, vroeger predikant te Napels, onlangs er over klaagde in „Le Christianisme au dixneuvième siècle" en in de „Revue chrétienne", dat de Engelschen en Amerikanen in Rome en geheel Italië geen of ten minste weinig nut zagen van alle opofferingen in geld en arbeid, ten einde er evangelisch licht te verbreiden, dewijl zij zich volstrekt

niet konden verplaatsen in den geest der Italianen. Dit konden alleen de Waldensen. Nog iemand, die in Oost-indië had gewerkt, verklaarde, dat een volk, 't welk zijne taal en eigenaardigheid verloor, ook zijn karakter niet behield en geene veerkracht genoeg bewaarde, om het Evangelie diep op te vatten. Met de tot Maleijers gewordene Aziaten, zeide hij, vordert de zending niets; zij hebben geene vatbaarheid, om 't Evangelie aan te nemen.

Na de pauze werd de vraag behandeld: Hoe brengt men het in dezen tijd tot eene goede bijbelvertaling in de zending? Dr. GUNDERT uit Calw leidde de beantwoording in. Ongeloofelijke proeven bragt hij bij van het gebrekkige van vele bijbeloverzettingen. In eene Indische vertaling liet men JEZUS tot den rijken jongeling zeggen: „Verlaat uwe vrouw, ga stelen." Geen wonder, dat voor eenigen tijd 3000 exemplaren van zulk eene overbrenging te Londen zijn verbrand.

Er werd opgemerkt, dat men wel eens te veel haast maakte, om den geheelen Bijbel in eene volkstaal over te zetten en te drukken. Beter was het, eerst een enkel Evangelie den Heidenen in handen te geven. Of wel eerst eenige verhalen en gelijkenissen nu en dan. Ja, met bijbelsche geschiedenissen te vertellen moest men aanvangen, voordat men iets gedrukts in handen gaf. En een bijbelsch Leesboek moest den geheelen Bijbel stellig vóórgaan. Anders bleven de exemplaren van den geheelen Bijbel misschien jaren ongebruikt en renteloos liggen, en moest men later toch nog tot een bijbelsch Leesboek komen, ten einde de begeerte naar een geheelen Bijbel op te wekken.

Nu maakte ik de opmerking, dat er nog iets bij en vóór het Leesboek moest zijn — een Prentebijbel, zoo

goed, als men dien met de hulpmiddelen van onzen tijd kon in 't leven roepen, en stelde ik voor, dat deze bijeenkomst zou besluiten, zulk een Bijbel zoo mogelijk te leveren.

Op dit voorstel, zeide de Praeses, Vrijdag te willen terug komen.

Op den Woensdag-avond was eene groote bijeenkomst van 250 tot 300 personen in den tuin van den Heer VISTOR, waarin velerlei toespraken werden gehouden en mededeelingen gegeven.

III.

Donderdag 25 Mei was het Hemelvaart. Velen gingen den bij ons allen bekenden OTTO FUNKE hooren. Hij sprak bezield en bezielend. Wat de droom aan JAKOB zinnebeeldig had voorgesteld, dat zagen wij verwezenlijkt in JEZUS' hemelvaart. Zij was *a.* eene oplossing van de raadselen des levens, *b.* eene bron van eeuwige vertroosting, *c.* een middel, om nu reeds in den geopenden hemel te schouwen.

Des namiddags te vijf uur was er in de Lieb-Frauenkirche eene godsdienstige bijeenkomst voor het geheele publiek, ten einde beschouwingen en mededeelingen over de zending te hooren.

Daar traden vijf sprekers op. De eerste Dr. WARNECK had dadelijk de gelukkige gedachte te vragen: Hoe beschouwen wij de Heidenwereld? Als een doodenveld, gelijk dat, waarvan EZECHIEL heeft gesproken, welks beenderen niet of naauwelijks weder konden herleven? Of zien wij er op als op een oogstveld, zoo als de Heer het heeft voorgesteld, waarop wel heerlijke tarwe groeit, die wit is om te oogsten, maar waar het aan arbeiders ontbreekt, om de rijke schatten te maaijen en in de schuur te bren-

gen? Of komt ons de Heidenwereld voor, gelijk de Heer het ook inkleedde, als eene kudde schapen, die omdolen zonder herder, die blootstaan voor wolven en dieven, en kunnen gered worden, ja, indien er herders zijn, die even als de Opperherder, hun leven willen stellen voor de schapen? Zóó baande de spreker zich den weg, om het allen op het hart te drukken, dat ieder, die kon, zulk een arbeider en herder moest worden, en die dit niet kon, anderen door gebed en gave ondersteunen, opdat zij de moeijelijke taak mogten aanvatten en volbrengen.

Ook de andere sprekers hielden de talrijke schare regt boeijend bezig.

IV.

Vrijdag morgen was de vraag aan de orde: Wat moeten wij doen, om aan de zendingkringen meer leven en uitbreiding bij te brengen? De beantwoording werd ingeleid door Dr. SCHREIBER van Barmen. Hij sprak over zendingfeesten, zendingleeskringen, zendingbiduren, en vooral over 't geen de predikanten kunnen en moeten doen. Bijzonder levendig werd gesproken over het rondreizen van kweekelingen en van teruggekeerde zendelingen, om de belangstelling te wekken. Daar was veel vóór, veel tegen. Doch kon het schade doen, vooral aan het karakter der rondreizenden, het deed, blijkens de ondervinding, zeer vaak groot nut. Als middel, om de belangstelling in de zending in 't algemeen te bevorderen, werd zeer aangeprezen het behandelen der zending in de gewone nieuwsbladen. Zoo kon men bespreken DE VARIGNY, Quatorze ans aux îles Sandwich, en het door 't Haagsch genootschap bekroonde werk van ERNST BUSS, Die Mission. Die er

over wilde handelen in een zendingblad, moest tevens een opstel er over maken voor de algemeene couranten. In onzen tijd van openbaarheid moest de wereld zien, dat de zending eene wereldmagt is, waarmede men rekening moet houden, evenzeer eene wereldmagt als de handel, de nijverheid, de schoone kunst en de wetenschap, eene wereldmagt, die als eene giststof de zamenleving moet doorzuren, om haar te louteren, te hervormen en te veredelen.

Daartoe was het ook raadzaam, in de vergaderingen van aardrijkskundige genootschappen iemand te hebben, die de zending telkens ter sprake bragt.

Onder de woordenwisselingen werd eens opgemerkt, dat het hoogst gevaarlijk is de zendelingen handel te laten drijven, om aldus de uitgaven der genootschappen te verminderen, maar zeer raadzaam de nieuwe gemeenten er toe te brengen, dat zij een kerkefonds stichten. Zóó geschiedt het in de Bazeler zending, en ook onder de Kaffers, waar men $\frac{1}{10}$ deel der gronden aan de kerk toewijst.

Aan het slot dezer bijeenkomst kwam weder het voorstel over den Prentebijbel ter sprake. Niemand had bezwaar tegen het benoemen eener Commissie voor deze bij allen, die er zich over uit lieten, hoogst belangrijk geachte zaak. Zoo werd dan aan een zevental leden deze zaak opgedragen, zijnde de Heeren Dr. SCHREIBER te Barmen, Dr. GUNDERT te Calw, Dr. ZAHN te Bremen, Dr. WARNECK te Rothenschirmbach, Dr. GRUNDEMANN te Meurs, den Heer T. A. PERTHES te Gotha en mijn persoon. Mijne denkbeelden over de zaak heb ik in een kort opstel uiteengezet, 't welk nu de ronde doet bij de leden der Commissie en in eene bijeenkomst, in October te Barmen te houden zal, besproken worden.

Nog werd bepaald, dat, zoo God wil, over drie jaar in de week van Hemelvaart weder zulk eene bijeenkomst te Bremen zal plaats hebben.

Tot afscheid werd ons in het Burgerpark een maaltijd aangeboden, waaraan wel 150 tot 200 personen, onder hen ook vele Dames, plaats namen. Aan toespraken en toosten ontbrak het niet.

Gesticht en dankbaar verlieten wij het gastvrije Bremen.

Ik eindig met de opmerking, dat ik te Bremen niet den onzin heb voorgestaan, welken de Standaard van 18 en 19 Junij mij toedicht en andere bladen hebben overgenomen, alsof ik wilde, dat de Prentebijbel de bijbelvertalingen zou vervangen; ik heb gezegd, dat de Prentebijbel de vertalingen zou voorafgaan en vergezellen.

GRONINGEN, 10 Julij 1876. P. HOFSTEDE DE GROOT.

Voorgelezen in de jaarvergadering van het Nederlandsch Zendelinggenootschap te Rotterdam, 18 Julij 1876.

LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEÊRLANDSCH INDIË.

Iets over de kleeding der Javanen.

(*Vervolg van blz.* 294).

Bij eene beschouwing van de kleeding der mannen, zullen wij achtereenvolgens hebben te letten op:

1. De koelambi Ng. rasoeq'an kr.
2. De saboeq, k. Ng. paningsĕt k. î.
3. De bĕbĕd k. Ng. njamping k. î., djaritombô, Ng. sindjang-wijar k.
4. De sroewal Ng. k. lantjingan k. of k. î.
5. De ikĕt k. Ng. dĕsţar k. î. oeḍĕng, k. Ng. ook als k. van ikĕt; singĕl Ng. van ikĕt k., sĕrban k. Ng.
6. De tjapil k. Ng. songkoq k. Ng. toeḍoeng k. Ng. koeḍoeng k. Ng. koeloeq k. Ng. kanigôrô k. Ng. tjaping k. Ng. kĕţoe k. Ng.
7. De djoengkas, djoengkat k. Ng. soeri, sĕrat, pĕţat, k. î. sĕrit k. Ng. (garoe Woordenb. i. v.)
8. De taroempah k. Ng. katiplaq k. Ng. klèţèq k. Ng. tèklèq k. Ng. tjripoe k. Ng. sĕtripoe k. Ng. tjĕnéla k. Ng. gamparran k. Ng. klompĕn k. Ng.
9. Iets over krissen, zakdoeken, knevels en haar, ringen en andere, nog niet vermelde bijzonderheden.

1. *De koelambi of rasoeq'an.*

Het kleedingstuk, van welken vorm of snede ook, dat bij ons de dienst van buis, jas, rok of vest doet, noemt de inlander koelambi of rasoeq'an; in het Woordenb. vrij naauwkeurig omschreven als „een kleed, dat aan het bovenlijf gedragen wordt, baaitje, buis, wambuis, kamizool, jas"; en, daar ditzelfde woord ook voor vrouwenkleeding gebezigd wordt, als „jurk, japon"; mits men daarbij blijve bedenken, dat de vrouwen zoomin eene jurk of japon, als de mannen een jas dragen. (1)

Als algemeene opmerking zij hier aangeteekend, dat de koelambi van zuiver inlandsche bewerking nooit een naad in het midden van den rug heeft; en ook geen schoudernaden. Dien ten gevolge moeten de mouwen altijd dwars zijn, en de naad aan de onderzijde der mouw komen; en verder de stof en het patroon, die van voren naar boven loopen, op den rug naar beneden; iets dat voor wollige stoffen en lakens, als ook patronen altijd ééne zijde verkeerd doet loopen, wat voor ons vrij dwaas staat. Waar men eene afwijking van dezen regel ziet (en dat komt vooral in de steden nog al vrij menigvuldig voor), kan men zeker zijn van vreemden invloed, en navolging van buitenlandsche gewoonte. Een en ander zal lager nader blijken.

De koelambi der mannen, en over deze spreken wij nu alleen, is van voren altijd open, en reikt tot op of even over de heup. De grootere lengte bij een enkel kleedingstuk is van vreemden oorsprong, en dit wordt dan ook maar alleen door bepaalde personen, of in zekere standen of landstreken, gedragen.

De stof, waarvan men de koelambi vervaardigt,

(1) Volgens Woordenb. zijn de woorden ꦧꦗꦸ en ꦲꦗꦸ kawi, en z.v.a. ꦏꦸꦭꦩ꧀ꦧꦶ waarmeê te vergelijken is het Mal. باجو in 't Jav. ꦧꦗꦸ dat volgens v. d. TUUK van het perz. bazoe is.

is niet op te geven; men kan daarvoor alles gebruiken, en doet dit dan ook. Zooveel mogelijk zal daarvan beneden nog melding gemaakt worden. Als algemeene opmerking kan evenwel aangeteekend worden, dat de man voor dagelijksch gebruik, d. i. glangsarran, (dat in het Woordenb. als langsarran wordt opgegeven), bij voorkeur gebruik zal maken van een inlandsch donkerkleurig weefsel, bekend onder den naam van loeriq; en verder wit keper, dat hij eerst wit, en dan wel als mooi, d.i. pamèr, draagt, tot dat 't vuil is, en dan laat blaauw verwen, d.i. mĕdĕl of njĕlĕp. Jongere lieden dragen gaarne, en vooral als pamèr, chitsen met sprekende kleuren gedrukt; en de zwarte koelambi's van lustre, tibet, laken of donker fluweel zijn als zéér mooi te achten; zij verraden tevens al meerdere bekendheid en aanraking met de groote wereld.

De europesche industrie voorziet daarbij den inlander overvloedig van dikwijls zeer fraaije en fijne knoopjes, haken en oogen, garen en naalden; al welke voorwerpen, benevens scharen en mesjes, op iedere pasar, om van de steden en hare winkels te zwijgen, in ruimen overvloed voor betrekkelijk weinig geld te koop zijn.

En als wij nu nog ten slotte opgemerkt hebben, dat in den regel ieder man zijn eigen kleêren naait en wascht, (zijne vrouw koopt liefst haar eigen koelambi gemaakt en wel), dan kunnen wij met onze algemeene opmerkingen eindigen, om eenige bijzonderheden omtrent de verschillende soorten van koelambi's te vernemen.

Allereerst moeten wij opmerken, dat men voor het knippen d.i. pagassan, en soms ook wel potongan, der koelambi's drieërlei wijze heeft, bekend onder de termen: *a.* pagassan-djawi, *b.* pagassan-pégon, en *c.* pagassan-kamsoel.

De benamingen dezer drie wijzen van knippen kunnen ons al reeds een heel eind op den weg helpen, om te weten wat er meê bedoeld wordt.

a. Pagassan-djawi, d.w.z. geknipt volgens (oorspronkelijk) javaansche wijze. De koelambi heeft dan rug- noch schoudernaad; de mouwnaad valt aan de onderzijde van de mouw; en de naad van het mouwsgat boven den elleboog. Dit alles is een gevolg daarvan, dat borst- en rugstukken één zijn.

b. Pagassan-pégon (dat men wel eens verwart met bĕskap), d.w.z. gemengde wijze van knippen. Het woord pégon is hier hetzelfde, dat men ook voor zekere soort van geschriften gebruikt, waarin de javaansche woorden met arabische karakters geschreven worden. Bij deze wijze van knippen krijgt de koelambi geen rug- maar wel eene schoudernaad, en het mouwsgat valt op den rand des schouders; doch de naad der mouw valt ook aan de benedenzijde.

c. Pagassan-kamsoel, d.w.z. geknipt als een kamizool. Het overgenomen nederlandsche woord kamizool wijst er reeds op, dat een koelambi alsdan geheel volgens nederlandsche wijze geknipt wordt.

Hoewel nu natuurlijk iedere koelambi naar ééne dezer drie wijzen zou kunnen geknipt worden, treft men toch over het algemeen eene zekere vaste gewoonte aan voor iederen afzonderlijken vorm van koelambi, zoo als uit de beschouwing der verschillende vormen van koelambi's al terstond zal kunnen blijken.

a. De koelambi-kĕlèt d.i. een eng-sluitende, als het ware aan het ligchaam klevende koelambi. De benaming geeft reeds te kennen, hoe deze er zoo wat moet uitzien. Zij sluit glad om het bovenlijf, kan van voren (tangkĕb) met één, dicht op elkaar ge-

plaatste rij knoopjes (bĕniq, kantjing), die zoowel als de knoopsgaten (môtô-itiq, môtô-oetĕr) vlak aan den rand (plipid) geplaatst zijn, gesloten worden; en reikt tot aan of op het midden (malih-saboeq) van den buikband of gordel. Er wordt een smalle, staande kraag (eigenlijk hals: goelon of ikĕr-ikĕr) boven aangezet, die al of niet, doch meestal wel met haken (haq) en oogen (tjanţollan) kan vastgemaakt worden. Men maakt er aan de buitenzijde, aan weerskanten veelal, een zak (saq, kanţong) in. De naad der mouw (lĕngĕnan) wordt aan de onderzijde gemaakt. En aan de hoeken van borststukken en hals van voren heeft men een' hoek, dien men lambé-gadjah noemt, welke daardoor ontstaat, dat de hals of kraag iets korter wordt genomen, dan de wijdte van uitgesneden hals aan de koelambi. Aan de randen der borststukken (tangkĕb) zet men een strook tot voering (rangkĕp'an). Deze koelambi is altijd pagassan djawi.

Hetzij uit gebrek aan goed, hetzij voor het gemak en uit zuinigheid bij den arbeid, maakt men de mouwen dezer koelambi ook wel niet langer dan tot aan den elleboog (d.i. sipat- of watĕs-sikoet), in welk geval zij den naam koeţoengan krijgt.

Ook is, volgens Woordenb., soeltani de benaming van een buis, waarvan de mouwen tot aan de ellebogen komen.

In geval men er in het geheel geen mouwen aanzet, noemt men dat kotang of èntroq. In het Soerabajasche heet dat sangsang en het heeft buitengewoon groote armsgaten.

Het Woordenboek teekent op kotang aan, dat het is „een kamizool, of vest van wit katoen met mouwen, dat tot de dienstkleeding behoort; ook een kamizool zonder mouwen, dat tot de oorlogskleeding behoort."

Mouwen, die aan de hand zeer wijd gesneden worden, duidt men aan door bĕstrong'an, omdat zij dan veel gelijken in vorm op een bĕstrong of donderbus.

Zulk een koelambi-kĕlèt nu, dient, inzonderheid als kotang, meermalen voor vest, waartoe 't dan ook alleszins geschikt is.

Men maakt deze koelambi van alle mogelijke stoffen, al naar men bezit of verkiest. Daar zij door haren vorm uitstekend geschikt is om onder het werk gedragen te worden, wordt zij vooral van inlandsch geweven goed, loeriq, en wit katoen of keper gemaakt, dat later donkerblaauw geverwd wordt. Iedere loeriq, z.a. bv. loeriq-tjĕmĕng, loeriq-gondô-riô, loeriq-tĕloe-limô enz. kan men voor deze buisjes gebruiken.

b. De koelambi-taqwô van elders, wordt hier meestal k. soerdjan (of sarodjan) genoemd.

Volgens het Woordenb. is een koelambi-taqwô, (een soerdjan wordt niet opgegeven) „een kort buis met een kraag en halsknoopen, en met lange mouwen, een dagelijksch kleedingstuk van mannen en vrouwen."

Een koelambi-soerdjan of taqwô is van dezelfde snede als een koelambi-kĕlèt; meestal echter iets wijder, en soms ook iets langer, dat inzonderheid van de mouwen geldt. Als men een' inlander vraagt, waarin dan eigenlijk wel het onderscheid tusschen een k. kĕlèt en k. soerdjan (taqwô) bestaat, zal hij antwoorden, dat de laatste een overslag (gèmbèl) heeft, zoodat de éėne borstzijde over de andere kan geslagen worden, en met een knoop, boven nabij den kraag geplaatst, naar links of regts gesloten kan worden. De zakken plaatst men bij voorkeur aan de binnenzijde.

Deze koelambi wordt door volwassenen en bejaarden gedragen, vooral in huis.

Ook bij de Soendanezen is een koelambi-taqwa bekend, volgens RIGG: „a jacket with sleeves which project beyond the hand."

In het Museum van het Zendelinghuis is een klambi-taqwô, volgens Meded. XVIII. pag. 133. N°. 41.

c. De koelambi-bĕskap. Het woord bĕskap kunnen wij in de javaansche lexica niet vinden. Het zal echter wel het zelfde woord zijn dat (1) in het Batav. maleisch als baskat voorkomt, hoewel de omschrijving „borstrok, (veelal van flanel)" niet op de javaansche k. bĕskap van toepassing is; zoomin als de omschrijving van het Soendaneesch woord baskat (bij RIGG) als: „a sort of waistcoat; a close garment for the breast. This sounds like a corruption of the English word waistcoat. It ties with strings on the right and left breast." Tegenover deze etymologische conjecture van RIGG zou even goed eene andere kunnen geplaatst worden, dat het javaansch bĕskap van het Nederlandsche beschaafd komt! This sounds also like a corruption!

De koelambi-bĕskap is even als de k. kĕlèt gesneden, heeft ook twee zakken aan de buitenzijden der borststukken, en is van dezelfde lengte; maar heeft een' overslag (gèmbèl) aan beide borststukken, waarmeê zij, door middel van één knoopje nabij den hals (kraag) en vijf, lager geplaatste, knoopjes, naar links en regts gesloten kan worden. De k. bĕskap is meestal, zoo niet altijd, pagassan-pégon. Men maakt 't gaarne van mooije loeriq's, en ook wel van keper, dat later geverwd wordt; voorts van laken en andere mooije stoffen. In dit geval zal men 't dan ook wel met wit katoen voeren, en dient 't voor pamèr, mooi.

---

(1) In „de Djoeroe-Basa-Betawi," H. M. V. DORP te Batavia 1868, pag. 185.

d. De koelambi-sikĕp'an of kagĕng. Deze koelambi wordt in 't Woordenb. omschreven als een „dienstbuis; bijzonder fatsoen van buis of kamizool, met twee slippen en ééne rij knoopen, dat door de ambtenaren als costuum of ambtskleeding gedragen wordt, wanneer zij met een wĕḍoeng gewapend moeten zijn; ook door vrouwelijke hofbeambten, die den rang van Toemĕnggoeng of Kliwon hebben."

Deze koelambi kan alléén door de hoogere inlandsche ambtenaren gedragen worden. Zij wordt dan uitsluitend van zwart laken gemaakt, en is op feestdagen of in groot tenu, basahan, met bijzondere passementen of borduursels, songkèt, en gouden knoopen voorzien, al naar den rang des eigenaars, waaromtrent wettelijke voorschriften bestaan, even als dat voor het groot tenu der europesche ambtenaren het geval is.

Deze koelambi is veel langer dan de bovenvermelde k.; (1) de kraag (hals-) is breed en stijf, heeft geen lambé-gadjah, en wordt gesloten met ééne rij knoopen. De beide punten van onderen aan de voorstukken loopen in eene lange slip of punt (èmbèl-èmbèl) uit, die men sĕkar-toeri of sĕkar-plôsô noemt.

Worden de punten rond weggesneden, dan heet zij een koelambi-pangéran'an.

En worden èn de punten rond weggesneden, èn het rugstuk aan den onderrand (tot aan de naden onder de mouw) een weinig rond gesneden, èn verder zoodanig gesneden, dat de geheele koelambi van onderen een weinig ruim hangt, dan noemt men haar wel een k. samarang'an.

Het spreekt van zelf, dat een desaman zulk een

(1) [illegible] of - [illegible]

koelambi niet kan dragen. Dit neemt echter niet weg, dat hij zich wel een k. kan maken, die in type met de k. sikĕp'an overeenkomt; en dan zoowel van laken als allerlei andere stoffen, maar toch meestal zwart. En zulk een k. ziet men dan ook veelmalen, inzonderheid door bejaarden, dragen.

e. De koelambi-rangkĕp'an kan een vest, roempi, Holl. rompje, een kotang, die wij boven leerden kennen, in 't kort, alles zijn, wat men onder een k. draagt, zoo als wij ons vest. De aanzienlijke inlandsche ambtenaren dragen gewoonlijk een wit vest met gouden of zilveren knoopen, waarbij zich een wit overhemd, kamédja, kamédjan, laat zien.

De desaman kent geen overhemd. Soms draagt men, als jongmensch, wel een wit hemdje of geplooid borststukje, dat men sĕklôï noemt; maar in den regel draagt men een k. kotang als rangkĕp'an; een enkele wel een vest, dat van voren geheel gesloten kan worden. Zonder rangkĕp'an noemt men lombô, en beschouwt men als niet gekleed, namel. als niet pamèr. Hoe meer men de stad nadert, of in verkeer met de groote wereld komt, hoe meerder variatiën men kan waarnemen. En inzonderheid jonge lieden zullen daar dan wel een vest en overhemd dragen, doch de meer bejaarden, vooral in de desa, houden zich aan de javaansche mode. En dan kan zulk een k. rangkĕp'an er wel eens in een' treurigen staat verkeeren. Voor de warmte doet men wel eens een andere koelambi er onder aan; zoo goed als men t'huis of aan het werk zijnde, dikwijls met het bovenlijf geheel ongekleed gaat; tenzij de regen of brandende zonnestralen het verkieselijker doen achten iets aan te trekken.

f. De koelambi-kăbajaq, d.i. een lange koe-

lambi, een kabaai. Dit is een kleedingstuk, dat nooit door een desaman gedragen wordt, of 't moest een oud man zijn. Alléén modin's, goeroe's of kjaï's dragen dit, als zij uitgaan of hunne bedieningen vervullen. 't Is ongeveer van gelijken vorm als de kabaai der europesche dames in Indië, zonder knoopjes of sluiting van voren, behalve aan den opstaanden hals (kraag), waaraan een paar knoopjes, of haken en oogen, gezet worden. 't Hangt gewoonlijk tot aan, of tot beneden de knieën, en soms ook wel lager, en is vrij ruim gesneden. Men heeft er twee soorten van, die men kăbajaq-sampir en k. anggĕl-anggĕl noemt. De eerste is lang, de tweede kort (namel. sangandappipoen-bokong). De eerste wordt ook wel door vrouwen gedragen; de laatste alleen door mannen. Donkerblaauw (namel. wĕdĕllan) is de gewone kleur; gewoonlijk van inlandsch weefsel, maar ook wel van europeesch wit katoen gemaakt.

Ook de medehelpers en ouderlingen in de meeste inlandsche christen-gemeenten dragen zulke kabaai's

g. De djoebah, z.v.a. tabbaard, een ruim en lang kleedingstuk tot op de voeten afhangende, met wijde mouwen, grenst het naast aan de boven beschreven kăbajaq. Zij wordt echter alléén door de priesterschap, hadji's Arabieren, enz. gedragen. Om deze reden zullen wij 't bij de bloote vermelding daarvan laten, daar zij geheel en al van vreemden oorsprong is, en geen desaman die draagt.

Het Woordenb. noemt ook nog klombroh als een ruim en lang kleed, een tabbaard; wij leerden dit woord nog maar alleen in de beteekenis van kombor kennen.

h. De koelambi-landoeng en k. tjĕkaq. Onder deze termen zullen wij zamenvatten al de verschillende afwijkingen van de boven beschreven vormen, voor zoover zij in lengte, en ook wel in snede, meer of minder on-

derscheiden zijn, en dus niet in alle opzigten aan de gegeven beschrijvingen beantwoorden. Daar ieder man zijn eigen kleêren maakt, en daarbij vaak met de voorhanden stof, of eigen smaak rekening houdt, kan ons dit geen verwondering baren. De „kleine man" uit de Kediri draagt bij voorkeur een kort buisje, dat dikwijls, vooral op den rug, reeds boven den buikband eindigt, en het bloote ligchaam zigtbaar laat. Alleen voor inlandsche ambtenaren wordt een lange koelambi als gepast beschouwd. Deze zelfde beschouwing schijnt men ook in de Madioen en vorstenlanden aan te treffen. Maar in 't Soerabajasche en Malangsche (hier „omdat 't er zoo koud is!" zeî een Kedirisch man) draagt de desaman gaarne wat langer en ruimer gesneden koelambi; en door het menigvuldig verkeer tusschen de hoofdplaatsen en de binnenlanden volgt ook hier reeds menigeen deze gewoonte. 't Is niet te ontkennen, dat die langere koelambi's beter staan, en van een' beschavenden invloed getuigen. Deze laatste omstandigheid wordt echter, als wij goed waargenomen hebben, door velen met leede oogen aanschouwd, en zooveel mogelijk tegengegaan. En dit geldt ook voor alle andere kleedingstukken, zelfs de wijze van het haar te dragen niet uitgesloten. Natuurlijk, te vergeefs! Verandering van mode, smaak, kan bezwaarlijk door een officieel of officieus bevel tegengegaan worden. Maar in kringen, waar men gehecht is aan oude gewoonten en zeden, wordt de afkeer tegen dergelijke nieuwigheden dan ook grooter; en 't is voor iemand, die buiten de partijen staat, wel eens interessant, dit verschil door beide partijen te hooren beredeneren, bepleiten of veroordeelen. Laat er ons hen niet al te hard over vallen! 't Is in anderen vorm, de ons wel bekende klagt over te groote weelde, en het verdwij-

nen van het onderscheid der standen. Ja, hier is 't inderdaad de openbaarwording der werking van een' geheel nieuwen en vreemden invloed. 't Zijn natuurlijk de steden en plaatsen langs groote rivieren of wegen, waar die invloed 't eerst en 't meest zigtbaar is, en van daar zich langzaam naar het binnenland verbreidt. Oude toestanden, gewoonten en zeden maken hier, even als overal elders, plaats voor nieuwe; de physionomie der maatschappij verandert; en 't is daarom noodzakelijk, zoo van tijd tot tijd eens rond te zien, en zijne waarnemingen op te teekenen, om zoo te voorkomen, dat vroegere toestanden verdwijnen, zonder dat er de herinnering in eene naauwkeurige beschrijving van bewaard blijft.

i. Om der volledigheids wille laten wij hier nog de opgave van enkele andere koelambi's volgen, die wel niet door den desaman gedragen worden, maar toch door geschriften, de wajang, enz. bij hem bekend zijn als oudere of vreemde dragt.

Ten eerste: de koelambi-antô-koesoemô, die men ook koelambi-drijô schijnt te noemen, een veelkleurige, bonte, uit allerlei lapjes, meestal driehoekig, zamengestelde koelambi. Baţôrô-Endrô o.a. schonk zulk een k. aan Ardjoenô. Zoo wordt zij ook elders genoemd, altijd met de vermelding, dat zij den bezitter in staat stelt, daardoor in het luchtruim te kunnen opstijgen. Zie bijv. de „Babad-Tanah-Djawi door J. J. MEINSMA I. pag. 40 reg. 5 v.o; pag. 49 reg. 9.

Ten tweede: De koelambi-toro, een lange kiel, van voren gesloten, alléén door inlandsche bedienden bij Europeanen gedragen.

Ten derde: De koelambi-tambal, volgens het Woordenb. een uit bonte lappen zamengesteld kamizool, dat door de Tamtômô's gedragen wordt. Onder Tam-

tômô of Pradjoerit-tamtômô hebben wij te verstaan: een corps pradjoerit's te paard, met pistolen, zwaarden, en gedeeltelijk met karabijnen, gedeeltelijk met lansen, gewapend, de wacht houdende aan de Sri-mĕnganti, de naam van de noorder-buitenpoort van het binnenste van de kraton, het paleis van den vorst.

Ten vierde: Mirong, d.i. een kleed over den schouder om het lijf geslagen. Wij zouden dit woord hier niet opgenomen hebben, als 't niet ware om de bijgevoegde verklaring in het Woordenb. „een regenmantel of regenjas"; een kleedingstuk, dat den desaman natuurlijk niet bekend is, en om voorts de aandacht te vestigen op het spreekwoord: mirong-kampoeh-djinggô. (Javaansche zamenspraken II. pag. 47 n°. 311; en voorts aldaar pag. 50 n°. 321 of pag. 131 n°. 343.)

Hier noemt men mirong, (of rimong? Zie Woordenboek i.v.) een shawl of omslagdoek, in vorm en teekening (baṭiq) gelijk aan een slènḍang, die inzonderheid door chineesche vrouwen, maar ook wel door gewone inlandsche, glad over de schouders en rug, met de beide einden over elkander geslagen op de borst, gedragen wordt als zij uitgaan, en dan geheel dezelfde dienst als de shawl of mantille onzer dames doet.

Zoo noemt 't Woordenb. ook nog sĕbé, Perz. maleisch k. Ng. een shawl, een oostersch kleedingstuk van mannen; doch dat ook in de desa in 't geheel niet bekend is.

2. *De Saboeq k. Ng.*

Men kan de benaming van dit kleedingstuk het best weêrgeven door ons buikband of gordel, hoewel men daarbij moet bedenken, dat 't van meer beteekenis is, dan een eenvoudige riem of band om het middellijf, zoo als uit de nadere beschrijving al aanstonds zal blijken.

Het dient zoowel om de kleeren te zamen te houden als voor sieraad, en, last not least, om er de kris in te dragen. Dat paningsĕt een k.î. van saboeq is, is menig desaman niet bekend.

Eene beschrijving der saboeq deelt zich van zelf in vier deelen, naar het getal, waaruit een volledige saboeq te zamen gesteld wordt.

a. De saboeq-tagèn, (zoo als gewoonlijk voor sĕtagèn of sĕntagèn gezegd wordt, dat onder sĕtagi in het Woordenb. voorkomt).

b. De saboeq-rangkĕp'an. (Vergelijk hierbij de in het Woordenb. voorkomende oekoep, k. Ng. een buikband van galon of zijde, bij de dienstkleeding over den gordel gedragen.)

c. De djanoer'an. (Deze komt in 't Woordenb. onder djanoer niet voor. Zij heeft anders ongeveer dezelfde beteekenis als de aldaar genoemde èpèq, een smalle ceintuur of gordel met een gesp, die over de saboeq gedragen wordt, en tot de oorlogskleeding behoort. Wij zullen haar straks nader leeren kennen). En eindelijk de aan de djanoer'an verbondene

d. kătimangan.

a. De saboeq-tagèn. Deze saboeq wordt het eerst, over de bĕbĕd, om het middellijf, bangkèq'an, gedragen, en dient tot stevigheid voor het ligchaam; zij wordt eenvoudig, goed aangetrokken, een paar malen om het ligchaam geslagen, en het uiteinde òf met een' vouw van onderen ingestoken, als men geen' anderen er over heen draagt; òf los en glad er tegen aan gehouden, als er weêr een andere saboeq over heen wordt gedaan. (1) Zij

---

(1) Zoo als men zegt: [illegible] waarin [illegible] z. v. a. [illegible] niet-glad-blijven-zitten, beteekent.

is van inlandsch maaksel, zeer sterk en stevig, ± 10 centimeter breed, en (naar inlandsche wijze van meten) 1 vadem, of 1 vadem en 1 asta lang. In den handel komen zij gewoonlijk van 2 ḍĕpa lengte voor, dat men sĕkajoeh noemt, daar men er twee saboeq's van kan maken.

Men draagt ze: geheel wit; licht blaauw (d.i. gĕḍahan, welke kleur men verkrijgt door éénmaal verwen, namel. mĕdĕl); donkerblaauw (dat men tjĕmĕng noemt); met streepen van verschillende kleuren over de lengte, bekend onder de benamingen: loeriq-sĕkar-wandé (gele randen en rood in 't midden), loeriq-pratigan (roode randen en wit en zwart in 't midden), loeriq-kalih (roode randen en wit in 't midden), loeriq-gĕḍog, loeriq-lopong-kèli, loeriq-sawo-matĕng, polèng (geruit bont), djinggô (effen rood), enz.

Ieder man draagt zulk een saboeq-tagèn. Onder het werk als anderszins zal hij haar dikwijls zonder meer dragen. Is hij echter goed gekleed, dan zal hij er altijd nog een andere saboeq over heen dragen, bekend onder de benaming:

b. Saboeq-rangkĕp'an, die men ook wel saboeq-sindjang noemt, en saboeq-sindjang-djawi, als zij van inlandsch fabrikaat is. Voorts maakt men haar ook van katoen, zijde of laken, enz. Zij kan een paar maal om het ligchaam gedaan worden, daar zij eene lengte van 3, 4 à 5 maal de breedte (d. i. 3. 4. à 5 ikĕt) heeft van het goed; leeftijd, gewoonte en gelegenheden hebben eenige kleuren en stoffen tot regel en vaste gewoonte gemaakt.

Zoo zijn vooral die van inlandsch fabrikaat bij den arbeid of in 't algemeen voor dagelijksch gebruik aangewezen. Zij kunnen tegelijk dienen om er 't een of ander, zoo als tabak, geld, of eenige andere kleinigheid, in te

bewaren (d.i. anggèmbol). Vooral bejaarde mannen zullen deze bij voorkeur dragen; en is 't een mooi inlandsch weefsel, dan kan 't ook zeer goed gebruikt worden om er meê uit te gaan. Anders zal men, hetzij op reis, of in gezelschap (djagong'an) en bij feestelijke gelegenheden in het algemeen, gaarne een' mooijen aandoen. (1) Voorts maakt men ze ook nog van zwart- engelschleer (koelit'an), moesĕlim, baṭiq's enz.; altijd liefst donkere kleuren. Doch boven allen staat die van zijde. Bij gelegenheid van een huwelijk, (boewoeh) en groote feesten zal men bij voorkeur, vooral als men nog jong is, en, natuurlijk, het betalen kan, zulk een zijden saboeq omdoen. Voorts wil de adat, dat als men, inzonderheid voor de eerste maal, een kind uithuwelijkt (wat men boebaq noemt), doch ook bij latere uithuwelijkingen, de vaders en de bruidegom een effen rood (djinggô) katoenen (montĕn) saboeq omdoen; en de moeders en de bruid een kĕmbĕn-djinggô. (2) De ouders dragen die gewoonlijk slechts (men lette er op: alweer sĕlapan) vijf en dertig dagen; de jonggehuwden meestal tot zij versleten zijn. Aanzienlijke inlandsche ambtenaren dragen, vooral bij feestelijke gelegenheden, een saboeq van tjinḍé, de benaming van eene zijden stof met gouddraad doorwerkt. Het uiteinde, bontos, is dan voorzien van een aan de regter- of linkerzijde neêrhangende slip met gouden franje, gombjoq genaamd, en dit behoort tot het groot tenu (basahan).

Naar men zegt, en wij konden 't meermalen zelf waarnemen, schijnt 't Soerabajasch te zijn, misschien ook wel elders, slechts deze twee saboeq's, namel. tagèn en

(1) [illegible] zijn geliefde kleuren.

(2) Over de kĕmbĕn zie men beneden bij de vrouwenkleederen.

rangkĕp'an, over elkander te dragen. Het uiteinde van de laatste saboeq wordt dan van onderen ingestoken, en blijft zeer goed zitten. (1) Hier ziet men meestal over de beide beschrevene saboeq's nog een' derden dragen, bekend onder den naam van

c. Saboeq-djanoer'an. Deze wordt door anderen, en inzonderheid elders, ook samaq of kamoessan genoemd, voornamelijk als zij van leêr is gemaakt, doch ook wel in 't algemeen zoo; en dan klèngkam als zij van eene soort van passement is gemaakt. Deze laatste benaming wordt echter door anderen (en waarschijnlijk wel teregt) als onnaauwkeurig verworpen, daar zij volgens hen alléén van een metalen, en dan voornamelijk door meisjes te dragen, saboeq kan gebezigd worden. Doch meer oostelijk schijnt die benaming toch als zoodanig algemeen gebruikt te worden.

De djanoer'an behoort bij eene volledige saboeq. Dient zij dan gedeeltelijk voor sieraad, ook door de gesp die er van voren aan bevestigd wordt, zoo zorgt zij vooral dat de beide ondersten behoorlijk blijven zitten. Zij heeft eene lengte, die voldoende is om haar éénmaal om het middellijf te dragen, en de einden worden door eene gesp aan elkander verbonden. Zij is ongelijk van breedte, van 4 tot 12 centimeter; en wordt gemaakt van lêer, (kamoes, samaq, watjoetjal), passement (prasmèn),

---

(1) [illegible] is een wijze van de bĕbĕd, (en een man gebruikt daar wel de [illegible] zijner vrouw voor), als een touw om het middel te slaan, en het uiteinde van onderen met eene lus of lis in te steken, waarin hij dan zijn gereedschap steekt, bijv. om hout te kappen, enz. Men moet dan eene broek dragen. [illegible] is eene wijze van lis leggen door eenvoudige ondersteking van het einde; [illegible] heet onze gewone dubbele knoop; [illegible] heet een jav. dubbele knoop, die niet op elkander komt te liggen maar tegen of naast elkander.

met wol bewerkt gaas (songkèttan, sijèt), zwart Engelsch lêer (koelit'an) enz. (1)

d. De aan de djanoer'an verbonden gesp, kĕtimang of kĕtimangan, heeft een geheel eigen vorm en inrigting; men maakt ze van goud zilver, geel koper, en verschillende mengsels van metalen, zoo als gongsô, proenggoe, enz. Dat de mindere soorten het meest gedragen worden, en goud bijv. meer zeldzaam is, zal wel naauwelijks behoeven opgemerkt te worden. En als deze laatste nog met edelgesteenten omzet wordt, is dat eene luxe, die wij nog nooit in de desa gezien hebben. De verschillende vormen dezer gespen duidt men aan door de benamingen: bèngkoq, bôtô-srèmbag, sigar-ĕnḍog of sigar-ḍog enz., allen meer of minder van figuren voorzien.

De kĕtimangan heeft natuurlijk altijd minstens de breedte der djanoer'an, meermalen is zij grooter. Zij bestaat uit twee afzonderlijke deelen, namel. de kĕtimang of gesp, en de lèrèt of sĕlonḍoq (2) z.v.a. schuifring of beugel. De lèrèt schuift men links van en naast de kĕtimang op de djanoer'an, door middel van een in 't midden staand spijltje, tapĕl genoemd. De kĕtimang heeft ook in 't midden een tapĕl, waaraan in 't midden een beweegbaar lipje, bangkol, gonḍèllan, is gemaakt, dat een breed uiteinde, kili, pantèq, heeft, en in een gat aan het uiteinde, bongkot, der djanoer'an steekt. Tevens is aan deze zelfde apĕl een beweegbaar tongetje, tjotjoh, soembi (3)

(1) Wij herinneren ons ook [illegible] of [illegible] te hebben hooren noemen, doch durven niet bepalen, wat men daar eigenlijk door verstond.

(2) Zie Woordenb. ook in v. [illegible]

(3) Vergelijk Woordenb i. v. [illegible] en [illegible]

gemaakt, ter bevestiging van de djanoer'an. Het losse einde der djanoer'an, als die reeds door de kĕtimang gestoken is, haalt men door de lèrèt.

Een saboeq-èpèq is een zeer breede, lederen band, die tevens de dienst van een djanoer'an kan doen. Zij heeft geen kĕtimangan als deze, maar twee of drie of meer kleinere, gewone gespen, die met lêertjes tot sluiting dienen. Meermalen heeft zij nog een gedeeltelijke, lêeren voering, die als zak tot berging van geld dient. Van daar dat kooplieden, en reizigers in 't algemeen, meestal zulk een saboeq-èpèq dragen. Het Woordenb. beschrijft de èpèq als een smalle ceintuur of gordel met een gesp, die over de saboeq gedragen wordt, en tot de oorlogskleeding behoort (slépé).

Volgens Meded. XVIII. pag. 133, N°. 43 vindt men in het Museum van het Zendelinghuis een saboeq-èpèq, en nog andere. N°. 51, 52, 53.

3. *De bĕbĕd of sindjang-wijar. Njamping k. i.*

Sindjang-wijar is de benaming van hetzelfde kleedingstuk bij mannen zoowel als vrouwen. Waar men het onderscheid van dit kleedingstuk voor beide seksen wil uitdrukken, noemt men dat der mannen: bĕbĕd, en dat der vrouwen tapih. Lengte en breedte, vorm, stof en bewerking, wijze van dragen, zijn voor beiden dezelfden. Alléén in de patronen heeft men men enkele verscheidenheden.

Een sindjang-wijar is een stuk doek van vier à vijf meter lang; ter breedte (hoogte) van ruim 1 à $1\frac{1}{8}$ meter, voor volwassenen. Men draagt haar om het benedenlijf, waar zij, om de lendenen en beenen geslagen, en boven de heup, om het middellijf, vastgemaakt ~~wordt, hetzij~~ door de boven beschreven saboeq, hetzij door het uit-

einde in te steken en op te rollen in den bovenrand. Onder den arbeid wordt dit kleedingstuk wel meer of minder opgeschort, (tjantjoet, tjintjing, tjawĕt, mingkis.)

Men noemt de sindjang-wijar ook wel (1) kaïn, dat echter een maleisch woord is, en in de desa nooit gehoord wordt.

Onderscheiden van de sindjang-wijar is de saroeng. Bedriegen wij ons echter niet, dan is de saroeng een dragt van jongeren datum, en waarschijnlijk wel overgenomen van vreemden. Immers wordt de saroeng maar zéér zelden, en werd zij vroeger nooit, in de desa gedragen, althans in de desa der binnenlanden, die nog het zuiverst de oude gewoonten en traditiën in eere houdt. Uitgenomen als bruid, en ook dan nog niet eens altijd, zal men daar nooit eene vrouw met een saroeng zien; en ook maar zeer zelden een' man. In 't Soerabajasche schijnt het gebruik echter al vrij menigvuldig bij beide seksen voor te komen. Alleen Santri's en dergelijken, in 't algemeen zij, die de vijfmaaldaagsche gebeden (salat) waarnemen, dragen dikwijls een saroeng, omdat 't volgens velen betamelijk is, dat een man zonder broek zij als hij in het gebed is.

Het verschil tusschen een saroeng en sindjang-wijar bestaat daarin, dat van een saroeng de beide einden tot een rok toegenaaid worden, zoodat men er de beenen moet insteken, terwijl een sindjang-wijar om het ligchaam geslagen wordt. Van daar dat de saroeng ook korter kan zijn dan de sindjang-wijar, (tjakĕp-pélas). Verder heeft de saroeng een spiegel of hoofd, raï, of breede staande streep met figuren, die men

(1) [Javanese script]

toempal noemt, als de saroeng van loeriq is gemaakt, en tjangap'an, als zij van baṭiq is; welke benamingen aan den vorm dier figuren zijn ontleend.

Een sindjang-wijar of saroeng kan namelijk gemaakt worden: òf van loeriq, een inlandsch met kleuren, (streepen enz.) geweven doek; òf van baṭiq (ambaṭiq, njĕrat, ngobèng); òf van gedrukte patronen, tjaptjap'an, van europeschen oorsprong, die zoo naauwkeurig mogelijk het inlandsche fabrikaat trachten wêer te geven. Bekend is 't, dat ook op Java het drukken van baṭiq's met metalen of lederen platen plaats heeft. De loeriq of baṭiq van inlandschen oorsprong stelt men echter algemeen boven de gedrukte. Verder heeft men nog: kalĕngan, waaronder men verstaat een batiksel zonder sogan (d.i. met sogô rood geverwde figuren) (1), dat in plaats daarvan blaauw geverwd wordt, (hetgeen mĕdĕl of njĕlĕp heet); tjinḍé, eene kostbare, zijden stof, met gouddraad doorwerkt; en plangi, ook de benaming van eene zijden stof.

De waarde der loeriq's kan gelijk zijn aan die van de duurste baṭiq's, en er worden zelfs wel door bruiden gedragen, die zéér kostbaar zijn. Opgemerkt moet worden, dat naar zuiver javaansche mode de desavrouwen alléén loeriq's en geen baṭiq's dragen. Kleedt eene desavrouw zich met een baṭiq, dan is men terstond geneigd, dit als onbetamelijk af te keuren; en de ergdenkende is dan wel eens spoedig gereed het woord: talèḍèq (2) te spellen! Alleen de mannen behooren baṭiq's te dragen; en verdér, als zij willen, ook loeriq's. Voor de aanzienlijke inlandsche vrouwen is deze regel echter zóó niet geldig. Doch tegenwoordig, en dit is niet veel onderscheiden van een klagt der conservatieven, begint zich ook onder

---

(1) Zoo genoemd naar den bast van den sogaboom, die in Nederlandsch-indië algemeen tot roodverwen gebezigd wordt. *Red.* (2) = dansmeid. *Red.*

de geringere inlanders, vooral in de steden, eene neiging te vertoonen, om zich niet langer aan deze oude adat te houden. De tegenwoordige mode is *worsoeh*, z.v.a. het fr. pêle-mêle.

De *saroeng* van inlandsch weefsel, *loeriq*, bestaat in de breedte (of hoogte) uit twee stukken, die aan elkander genaaid (*kasawoeng*) worden, waarna men de staande zijden aan elkander naait, waardoor zij den vorm van een' rok verkrijgt (1), en bij gevolg een *loeriq-saroeng* altijd twee naden heeft, die elkander kruisen. Dit is dan ook niet het geval met andere *saroeng's*, zoo als bijv.: *gĕmbôjô-soetrô*, *-abrit*, *-woengoe*, of *-djĕné*, die slechts één staande naad (*sawoengan*) hebben. In het museum van het Zendelinghuis vindt men een *saroeng-kĕmbang-asĕm* volgens Mededeeling. XVIII pag. 133 N°. 42.

Wat men onder *baṭiq* verstaat, is al zoo dikwijls beschreven, dat wij hier met de korte aanteekening kunnen volstaan, dat bloemen en andere figuren, *tjoraq*, *sawoet*, *ritiq-ritiq*, na het weven (*kĕmplong*), enz. Op het doek worden geteekend op de volgende wijze. op het nog geheel ongeverwde doek worden de daarop te brengen figuren door middel van gesmolten was in een roodkoperen dopje, met een zeer fijn tuitje, (*tjanṭing*) afgeteekend, dat men *nèmboq-batiq'an* noemt, dan wordt het doek gedompeld in de kleurstof, die men aan den grond, d.i. *latar*, geven wil, welke zich dan niet aan de gewaste plaatsen *tèmboq'an* meêdeelt; daarna wordt het was door middel van heet water weggenomen, en voorts telkens weêr dezelfde bewerking herhaald,

---

(1) Van daar dat de inlander zegt: [illegible]

tot dat elk gedeelte de verlangde kleur heeft. Op sommige wit gebleven plaatsen worden ook wel door middel van een priknaald, tjotjoh, fijne gaatjes geprikt, die later mede gekleurd worden bij de indompeling in de kleurstof. De rand van een baṭiq heet kĕmôḍô of sorot.

Hoewel het batikken een vrij algemeen bekende kunst is onder de javaansche vrouwen, zoo schijnt toch, dat er voor de meer fijne bewerking en teekening geheimen bestaan, die niet zoo algemeen bekend zijn, en de prijs van zulke batiksels kan dan ook zeer hoog worden.

De baṭiq's worden uit de eerste hand verkocht bij koḍèn, d.i. pakken van twintig stuks. De bovenste of twee bovensten, tinḍih, zijn dan gewoonlijk fijner en mooijer dan de andere. Het daarna per stuk verkoopen noemt men sadé-pĕṭillan en zoo te koopen ook toembas-pĕṭillan.

Zoowel van de loeriq's als de batiq's heeft men een groot aantal verschillende patronen, allen door eigen benamingen aan te duiden. Daar 't uit een lexicographisch oogpunt eenig nut heeft, laten wij al de namen der ons bekende patronen hierachter in eene woordenlijst volgen.

Dat onder al die verschillende patronen voorkomen, die alleen door bepaalde rangen in de maatschappij kunnen gedragen worden, is bekend. In de Jav. Zam. I. pag. 250 vinden wij een gesprek, waarin de namen van onderscheidene baṭiq's worden vermeld, die alléén door den soesoehoenan en de prinsen kunnen gedragen worden. Ook in onze bewerking van het geschrift Woelang-Rèh (Meded. XIV) vermeldden wij daarvan enkele bijzonderheden.

Er bestaat zoo iets ook bij personen van verschillenden leeftijd doch overigens gelijken maatschappelijken stand. De oudere van dagen zal bij voorkeur de donkere kleuren, inzonderheid de loeriq's dragen, terwijl de jongere man

gaarne met meer sprekende patronen en kleuren pronkt. Vooral santri's zullen aan loeriq's, zoo als bijv. abrit, toemĕnggoengan, kĕpjoer, de voorkeur geven, En ook kan men meermalen eenig verschil opmerken bij personen uit verschillende residentiën afkomstig. Bepaalde kleuren en patronen zijn dikwijls kenmerkend eigen aan enkele landstreken.

Als kĕmoel (1) moet de bĕbĕd ook meestal dienen, om in te slapen. Als 't 'smorgens vroeg nog koel en dampig is, gaat men graag, met de bĕbĕd over de schouders en armen getrokken, zoodat 't bovenlijf er geheel ingewikkeld is, op en nêer loopen, of er op zijn hurken heel gemakkelijk bij zitten.

Een fatsoenlijk inlander draagt de bĕbĕd gaarne zoo, dat zij op den voet hangt, doch niet den grond raakt of sleept, kèngsrèh of kangsrah. In de desa wordt zij echter in den regel wat hooger gedragen. Eene europesche dame, pas in Indië gekomen, werd eens als zeer nederig beschouwd, omdat zij NB. haar saroeng zóó hoog droeg, dat een gedeelte van hare kuiten zigtbaar was, wat natuurlijk spot was.

Boven merkten wij reeds op, dat onder het werk de bĕbĕd wel tusschen de beenen door naar boven gehaald wordt, om ze achter op den rug in den saboeq te steken, (tjawĕt, enz.) Eene andere wijze van dragen is, dat het éene einde of voorste gedeelte van de bĕbĕd als gordel om den middel geslagen wordt, en het andere met eene lis vrij neêrhangt. (2)

---

(1) Men vergelijke de woorden: [illegible]

(2) Vergelijk [illegible] en aldaar [illegible] of [illegible] als ook [illegible] of [illegible] onder [illegible] en het boven reeds besproken [illegible]

In plaats van de bĕbĕd dragen de aanzienlijke inlandsche ambtenaren bij feestelijke gelegenheden, als zij in groot tenu, d.i. basahan gekleed zijn, een soortgelijk kleedingstuk, bekend onder den naam dodot (kampoeh, wastra, kw. Woordenb.) Gewone baṭiq's, als bijv. palang-roesaq-barong, rĕmĕng, gringsing, parang-koesoemô, rômô, enz., en voor lagere ambtenaren wel wônô-kabĕsmi, gaḍoeng-mĕlati, enz. worden daarvoor gebruikt. Het zijn gewoonlijk groote baṭiq's met larlarran, en witte latar, d.w.z. een witte grond of wit veld.

De wijze, waarop een dodot gedragen wordt is onderscheiden van die der bĕbĕd. Hangt de laatste glad om het ligchaam neêr, de eerste daarentegen wordt met plooijen, zoodanig omgedaan, dat zij zeer ruim om het ligchaam hangt, met van voren eene neêrhangende punt, die men kĕpoeh noemt, (1) en van achteren eene slip of sleep, genaamd koentjô. Het is alléén de Soesoehoenan, wien deze sleep nagedragen wordt, (ka-ampil), door vrouwelijke hofbedienden; en ook een bruidegom in 't algemeen is dit op zijn' trouwdag geoorloofd. Maar de prinsen, en alle aanzienlijke inlandsche ambtenaren winden de koentjô om de krisscheê. (2)

4. *De sroewal k. Ng. of lantjingan k. i.*

Eene broek te dragen is eene algemeene gewoonte onder de inlanders geworden; het is geen luxe, het is eene behoefte. Vroeger was dit welligt anders. Als een inlander tegenwoordig zonder broek gaat, zal daar eene reden voor zijn; bijv. dat zij nog nat is en te droogen

(1) [illegible]

(2) Vergel. Jav. Zam. I, pag. 252, en Jav. Zam. II, pag. 47, N°. 311, pag. 178, N°. 121, pag. 158, N°. 30 en pag. 133, N°. 362.

hangt; want in de meeste gevallen bezit hij er maar ééne. De vrouw draagt nooit eene broek, tenzij zij op reis en te paard mogt zijn.

Alleen de hoogst geplaatste aanzienlijke inlanders, en dan nog in groot tenu, zullen eene broek naar europeesch model, en dan van laken dragen. Maar ook zij zullen in gewone dragt, even als alle inlanders, eene broek volgens inlandsch model dragen. Men kan de verschillende vormen onder de volgende benamingen terugvinden: *a.* De s.-pandjèn; *b.* De s.-tjalônô; *c.* De s.-gĕmbjong; *d.* De s.-tanggĕl; *e.* De s.-kaţoq; en *f.* De s.-kaţoq-kalèt. En ieder dezer vormen kan bovendien nog zijn: òf bĕlèq'an; òf wiron; òf blongsongnongkô; òf birèn Ng. bintjijan kr.

a. De s.-pandjèn is van boven wijd (kombor) en van onderen naauw (nglĕpĕt, tjijoet, alit). De pijpen, (poepon), snijdt men gaarne van onderen, aan de voorzijde, iets langer dan van achteren. De lengte reikt tot even beneden de knie.

In 't Woordenb. wordt nog een tjalana-pandji-pandji vermeld, als „eene korte broek tot iets boven de knieën, die tot de oorlogskleeding behoort."

b. De s.-tjalônô is meestal van boven en onderen gelijk van wijdte, tĕmbĕng of bĕmbĕng-kémawon. Het onderscheid bestaat in de lengte, daar zij tot aan de enkels (de polloq) reikt. Zij heeft dus bijna de lengte onzer westersche heerenbroeken.

c. De s.-gĕmbjong heeft de pijpen van onderen wijd, en is boven aan den band (kolor) naauw. Zij is iets langer of gelijk aan *a.* (1)

d. De s.-tanggĕl is eene broek, die zoowel in wijdte

---

(1) [illegible]

als lengte het midden houdt, gelijk haar naam reeds te kennen geeft.

e. De s.-kaţoq wordt maar zeer zelden hier door een' desaman gedragen, tenzij hij van elders, bijv. uit 't Soerabajasche mogt afkomstig zijn. Het is eene zeer wijde, maar soms ook zeer korte broek, de kortste van allen. Men noemt haar ook wel s.-kaţoq-kombor; en dan in onderscheiding van

f. De s.-kaţoq-kälèt, die hier ook, behalve door vreemdelingen, zeer zelden wordt gedragen. Dit is de naauwste van alle broeken; zij spant om de dijen, en komt tot op of over de knie.

De meeste dezer broeken kan men nu nog zóó maken, dat zij òf bĕlèq'an, òf wiron, òf blongsong-nongkô, òf birèn heeten, al naar men verkiest.

Bĕlèq'an (van bĕlèq) noemt men eene broek, als zij van onderen, aan de buitenzijden der pijpen een split heeft.

Wiron (van wiroe), als boven aan de broek de ruimte door inrimpelen of plooijen bij elkander is gehaald, en aan een' gladden band is genaaid.

Blongsong-nongkô, als de broek geen wiron heeft, maar de band tevens tot schuif dient en door een' band of koord ingehaald wordt.

Birèn (van biri, waarvan ook kĕbiri. In k. bintjih, waarvan ook kĕbintjih), als de pijpen aan de buitenzijde eene naad hebben, welligt van jongeren datum.

Deze laatste onderscheidingen worden natuurlijk door de wijze van knippen verkregen, doch 't is moeijelijk te zeggen, welke wijze het meest gevolgd wordt.

Aan iedere broek onderscheidt men: de poepon (dat is: de pijpen); de kolor (d.i. de band, die in sommige

gevallen tevens tot schuif dient); de oesoes-oesoes (d.i. de band of koord in de kolor, om de broek om het middellijf vast te knoopen): de mĕstaq (d.i. een langwerpig, uit het kruis omhoog naar achteren spits toeloopende strook of lap); en soms nog wel eene gladde strook tusschen de kolor en de wiron of ruimte, die men oendjoeq-oendjoeq noemt, en naar het schijnt alleen maar dient om de broek wat langer te maken. Waar men geen oesoes-oesoes noodig heeft aan de kolor, gebruikt men een' knoop, (bĕniq of kantjing), of wel eene gesp, (gèspĕr).

De hoogst geplaatste ambtenaren dragen, als zij in groot tenu (basahan) zijn, eene lange broek van zwart laken met goud galon bezet, of meer oorspronkelijk van tjinḍé. (1) In dagelijksche kleeding dragen zij eene witte broek, naar men zegt, liefst de bovengenoemde pandjèn of tanggĕl. Deze laatste soort wordt trouwens over het algemeen het meest gedragen.

Zakken maakt men nooit, of zoo al, dan toch zéér zelden in eene broek; gelijk ook geen broek van voren opengaat. De tegenwoordige mode of smaak schijnt te willen, dat men de bovengenoemde mĕstaq maar geheel weglaat. Een desaman maakt bij voorkeur zijne broek van inlandsch doek, kĕntèl, die hij ook meermalen licht- of donkerblaauw zal laten verwen (mĕdĕl). Een' enkelen keer ziet men wel eens eene broek van gedrukt katoen; en in den laatsten tijd bij enkele officiële gelegenheden al de in dienst aanwezigen van eene bepaalde afdeeling met broeken van dezelfde effen kleur, bij allen wit, of rood, of eene andere kleur, ter onderscheiding van de personen eener andere afdeeling.

---

(1) Vergelijk Jav. Zamens. I, pag. 251.

In 't Museum van het Zendelinghuis vindt men een sroewal, volgens Meded. XVIII, pag 138. N°. 44.

5. *De singĕl (T. D. en T. P. en Ng. van ikĕt kr., volgens Woordenb.) of ikĕt Ng. oedĕng T. D. kr. ook ikĕt kr. Ng. ḍĕstar k. i. sĕrban k. Ng.*

De hoofddoek is voor den tegenwoordigen Javaan een even noodzakelijk als belangrijk kleedingstuk. De jonge man is even trots op een' kostbaren, gebatikten hoofddoek als keurig in zijn wijze van dien om te doen.

Een man gaat nooit blootshoofds; de inlandsche vrouw altijd.

De hoofddoeken zijn òf effen, òf met figuren voorzien; de laatsten al of niet gebatikt. De hoofddoeken hebben al of niet een modang, d.i. eene wit of effen gekleurde ruit of langwerpig vierkant in het midden.

Bij zijn werk draagt ieder inlander bij voorkeur, en in 't algemeen draagt ieder bejaard inlander, een' blaauw geverwden, effen hoofddoek. Inlandsche ambtenaren, en in 't algemeen jeugdige personen, stellen veel prijs op een' gebatikten, hoofddoek. (1)

In kleur en teekening bestaat er tusschen den eenen en den anderen hoofddoek belangrijk onderscheid, waarom zij dan ook door bepaalde benamingen van elkander onderscheiden worden. De kleur der bovengenoemde modang

---

(1) Meermalen hebben wij in dit opstel reeds van »blaauw" geverwde kleedingstukken gesproken, en herinnerd dat men dit verwen mĕdĕl of njĕlĕp noemt. Het kan niet onbelangrijk geacht worden, hier de opmerking in te lasschen, dat de inlander voor deze kleur altijd het woord irĕng Ng. tjĕmĕng kr. gebruikt, dat ook door »zwart" vertaald wordt. Het zou ons thans te ver leiden, als wij hierbij lang wenschten stil te staan. Over het zien, onderscheiden en benoemen van kleuren zou nog wel wat op te merken zijn. Men vergelijke intusschen het daaromtrent reeds opgemerkte door DONSELAAR, Meded. XVI, pag. 323, 398.

is altijd effen, hetzij wit, rood of zwart, naar het schijnt, naar verkiezing. En zoo noemt men dan o.a.:

Ikĕt-Bangoe-toelaq. Dit is een van mori gemaakte hoofddoek; (de kleur noemt men gĕḍahan Zie boven de verklaring van dit woord), met een witte modang. Veelal door jonge menschen gedragen.

" platoeq-bawang. Deze wordt gemaakt van trĕmbalon, eene donker-roode of bruine stof; en hij heeft een roode modang. Verder als boven. (1)

" djawah-liris.
" sĕkar-manggar.
" ajam-poegĕr.
" palang-roesaq-kliṭiq.
Een gebatikte hoofddoek, modang onbepaald.

" wônô-kabĕsmi. Een gebatikte hoofddoek. De modang is hiervan wel met een' rooden rand, om het zwarte veld.

" Tjèlèng-kawĕngèn. Deze heeft een smallen gebatikten rand en een groot, effen zwart veld daar binnen. Deze schijnt in 't Soerabajasche wel wônô-kabĕsmi te heeten.

" gaḍoeng-mĕlati. Een gebatikte hoofddoek. De modang wel wit met een gĕḍahan rand. Voor jeugdige personen.

" sawat-kĕmantèn. Een gebatikte hoofddoek, met witte of zwarte modang; door bejaarde personen te dragen.

" batawi. Voor kinderen.

" sabĕlah-koepat. Voor kinderen.

" bjoer. Zonder modang, voor iederen leeftijd.

" Larlarran. Met en zonder modang.

" Oegĕl-pakis. Met een modang.

" trang-boelan. Met en zonder modang.

---

(2) Men zie vooral Woordenb. i. v. [illegible]

Ikĕt-woeloeng. Een effen, zwarte donkerblaauwe hoofddoek; dus geen gebatikte, maar een geverwde, (namel. mĕdĕl.)

En waarschijnlijk nog meerdere soorten, die ons onbekend zijn.

Kĕmôḍô noemt men den smallen rand om een' gebatikten hoofddoek. Siḍangan is een driehoekig figuur in de ruiten van een batik. Men verg. Woordenb. i. v.

In de wijze van een' hoofddoek om te doen bestaat ook nog menig verschil. Eene plaat kan daarvan het best eenige voorstelling geven. Wij zullen ons bepalen tot het eenvoudig vermelden der benamingen van die wijzen van den hoofddoek om te doen; namel.: trapmôḍô, djingkĕngan, djĕplaq'an, kĕṭèq-njandĕr, bĕkoeq-pĕndjalin, loemboe-aloem, toetoep-liwĕṭ, ponḍollan (of monḍollan) en welligt nog andere.

Sĕrban is de benaming van den tulband, die de Arabieren dragen; en in navolging van hen de hadji's. Tusschen den eenen en den anderen tulband is nog al eenig verschil. Wij laten 't echter bij deze aanteekening, daar dit kleedingstuk niet tot de desa-kleeding behoort.

Men zie: Jav. Zam. II, pag. 139. N°. 413. Volgens Meded. XVIII, pag. 133. N°. 40* en 55 zijn er in 't Museum van het Zendelinghuis twee hoofddoeken.

6. *Tjapil*, *k. Ng.* *tjaping*, *k. Ng.* *toeḍoeng* *k. Ng.* *songkoq* *k. Ng.* *koeloeq* *k. Ng.* *kĕṭoe* *k. Ng.* *kanigôrô* *k. Ng.*

Alles wat een inlander boven zijn' hoofddoek draagt, tot zelfs een pajoeng, of een sluijer tegen de zonnestralen, noemt hij een koeḍoeng. De verschillende vormen van hoeden, kleppen als anderszins, die hij ge-

woon is te dragen, kunnen tot twee soorten teruggebracht worden, namel. de tjapil en de songkoq. (1)

Het hoofddeksel, dat in het Woordenb. i. v. tjaping omschreven wordt als: „een groot rond hoofddeksel, in den vorm van een' omgekeerden bak, gewoonlijk van bamboe gevlochten, dat door dorpelingen en geringe Javanen tegen zon en regen boven op den hoofddoek gedragen wordt" zal wel hetzelfde zijn, wat hier en elders in den Oosthoek een tjapil heet.

De tjapil kan in dien vorm van meer of minder wijden omvang, al of niet met een' meer of minder vlakken rand (èmpèr) zijn; binnen in den hoed is meestal een rand aangebracht, waarmeê hij op het hoofd sluit, genaamd ikĕr-ikĕr, of blĕngkĕr of bĕroeq'an. De tjapil, gemaakt van eene bamboesoort genaamd apoes (2) en dan geschilderd, soms wel met allerlei figuren en verguldsel versierd, behoort tot de mooiste, en wordt veel gedragen als men uitgaat. Maar waar zij dient, om naar 't bosch of 't veld te gaan, maakt men ze wel minder mooi; en inzonderheid voor jongens, om onder het weiden der kudde gedragen te worden, weet men ze wel te vervaardigen van boejoeq, kropaq, bladeren van den simbar, of plôsôboom enz. Deze soort kan er soms regt armoedig uitzien.

Het onderscheid, dat er in de vormen der tjapils bestaat, drukt men uit door de volgende benamingen: tjĕkoeṭoeq, plĕnṭon, djamoer-troetjoeq, bantĕnan, kĕmaron'an en koekoes'an-tjanḍi.

Het onderscheid tusschen den een' en den anderen komt

---

(1) Wij teekenen de volgende uitdrukking op: [illegible] [illegible]

(2) De [illegible]

hierop neêr, dat de eene meer spits of rond in 't midden oploopt dan de andere; dat de eene een ronde bol met breeder of smaller, meer of minder vlakken, hellenden, of gebogen rand heeft, en de andere geheel zonder rand is; zoodat de eene te naauwernood eenige schaduw op 't gelaat laat vallen, en de andere vrij goed als paraplaie dienst kan doen.

In 't Museum van het Zendelinghuis zijn eenige modellen van inlandsche hoeden te zien, volgens Meded. XVIII, pag. 134. N°. 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61.

Het hoofddeksel, dat hier songkoq heet, is een geheel ander dan hetgeen in 't Woordenboek onder dat woord omschreven wordt als „een zwart fluweelen muts (zonder rand of klep), die tot het krijgsgewaad van den vorst, de prinsen, den rijksbestierder, de regenten, en de hoofdofficieren behoort, eenvoudig zwart van den vorst, van de overigen met zwart galon omboord."

Hetgeen wij hier songkoq hooren noemen, is hetzelfde, wat in 't Woordenb. wordt omschreven als: „een klep, of luifel boven de oogen tegen den zonneschijn, met een' smallen rand om het hoofd over den hoofddoek gedragen," en die toeḍoeng heet. Songkoq en toeḍoeng zijn hier woorden van dezelfde beteekenis, maar het eerste wordt meer gebruikt dan het laatste.

Niet altijd is het echter slechts „een klep of luifel", enz. Dit duidt slechts een paar vormen aan, bekend onder de namen bléwahan en tèḍèng. Eene derde benaming plĕnṭon is die van een' vorm, welke geheel rond en gesloten is, en ons doet denken aan de pet van een' jockey.

Zij worden meestal van laken, en ook wel eens van fluweel gemaakt; nu en dan, inzonderheid voor ambtenaren, met passement, of goud of zilver galon versierd.

Men krijgt de verschillende vormen door bamboe of rottan enz. als binnenwerk, waarover het laken strak gespannen wordt. Het is natuurlijk geen hoofddeksel om onder het werk te dragen, maar meer als fatsoenlijk kleedingstuk als men uitgaat; inlandsche ambtenaren dragen dit altijd als zij uitgaan. Het staat dus in deftigheid ver boven een tjapil.

Nog hooger in rang staat de koeloeq, die door een gewoon inlander natuurlijk nooit gedragen kan worden. Zij behoort zeer bepaald tot het groot tenu der inlandsche ambtenaren, zoodat ook dezen haar slechts dragen bij gelegenheden, waarbij dat voorgeschreven is. Een koeloeq is „een staatsiemuts of staatsiehoed, een naar boven wat naauwer toeloopende muts of hoed, met platte bodem, zonder rand." Als men een koeloeq op heeft, draagt men geen hoofddoek. Alleen den bruidegom van alle standen is 't geoorloofd, op den dag van zijn huwelijk, dit zonderlinge hoofddeksel op te zetten, van welke vergunning men dan ook vrij algemeen gebruik maakt.

Een koeloeq kan wit of zwart zijn; al of niet voorzien van sèrèt-djĕné, d.i. vergulden rand en streepen; en boven in 't midden van den bodem een mĕnoer of pĕnţol, d.i. een grooten of kleinen massief gouden knop. Het is hetzelfde dat in 't Woordenb. als njamat k. Ng. en moendri k.î. (doch weinig in gebruik) opgegeven wordt. Met een sèrèt en mĕnoer voorzien, is de koeloeq altijd zwart, en draagt dan den naam van kanigôrô, die alleen door de hoogstgeplaatste ambtenaren gedragen wordt.

Een kĕţoe, zegt 't Woordenb. is „een priestermuts, een spits toeloopende muts, die voornamelijk door priesters van den ouden tijd gedragen werd."

Wat men hier een kĕṭoe noemt, wordt alleen door Maleijers gedragen, en loopt niet spits toe, maar heeft een' platten' bodem, is zeer laag, en zonder rand. Het wordt gemaakt van een geraamte of vorm van rottan, (1) overdekt met een stevig papier, en verder bekleed met laken, enz., van roode, zwarte, gele of witte kleur.

Men vertelt, dat in 't Grĕsiq'sche de desa-lui zelden een' hoofddoek dragen als zij t'huis zijn, maar een weefsel of vlechtwerk van de bladeren van den pạnḍan of pandanus, dat men zóó weet te zamen te stellen, dat 't drie-, vier- of vijfhoekig wordt; of, zoo als de inlander zegt, met drie-, vier- of vijf boetjoe's, d.i. bulten, bogchels.

Om der volledigheidswille vermelden wij voorts nog: de krĕpoes of karpoes, die wij boven reeds leerden kennen, even als de kopjah;

de talakoep, de muts van de pradjoerit-kĕparaq, ook z.v.a. salakoep;

de topong, een myter of vorstelijk hoofdsieraad, van vorstelijke personen in de wajang; waarbij men de makoeṭa of tadjoe, z.v.a. kroon, diadeem, kan vergelijken. En verder noemen wij de kawiwoorden: koenḍala en tĕkĕs, welke z.v.a. kĕṭoe moeten beteekenen; en voorts het laatste woord tĕkĕs nog als k. Ng. „eene soort van pruik: hooge muts van gekroesd haar, of van de vezels van den arènbast, een hoofdsieraad bij het topèngspel; ook bij een' bruiloftsoptogt door grappenmakers gedragen, om voor sétan te spelen."

Men zie Jav. Zamens. II, pag. 24. N°. 150, pag. 94, N°. 79, pag. 140. N°. 424, pag. 187. N°. 206 of pag. 189. N°. 219.

---

(1) [illegible]

7. *De djoengkas of djoengkat k. Ng. soeri k. i. serat, pĕtat, k. i. Anders: soeri Ng. sĕrat k. sĕrit k. Ng. soenggar.*

Zoo als men weet, draagt de inlander zijn pik-zwart haar lang; hij kamt en strijkt alles glad naar achteren, en bindt 't op 't achterhoofd in een' knoop of wrongel stijf te zamen. Om het haar nu glad te houden en tevens om straks er den hoofddoek meê te kunnen bevestigen, gebruikt men eene gebogen, meer of minder breede of smalle, lange, fijne kam, die boven om het hoofd sluit, en in 't haar gestoken wordt. Deze kam heet djoengkas, hier meer in gebruik dan djoengkat en meer noordelijk, of oostelijk: soenggar, waarvan soeri, sĕrat en pĕṭat de k. î. vormen zijn. Deze kam maakt men van schildpad (pĕnjoe), hoorn, staal, geelkoper, ijzer, blik, of hout.

De fijne, korte kam, om 't haar te zuiveren (anggĕrènni) is in grootte en vorm ongeveer gelijk aan die bij ons voor dat doel in gebruik is, maar meestal leelijk en grof, bekend onder den naam sĕrit, waarvoor hier ook wel soeri gezegd wordt. (Sisir is de maleische benaming voor kam; volgens JANSZ is garoe in de spreektaal z.v.a. djoengkat of sĕrit.)

Vooral de schildpadden kammen kunnen zeer fijn en net afgewerkt zijn; de handel daarin vertegenwoordigt een' belangrijken tak van inlandsche nijverheid. In 't vervaardigen van allerlei voorwerpen van schildpad en hoorn hebben de inlanders langs het noorderstrand het vrij ver gebracht, zooals de kammen, armbanden, kokers, doozen, knoopjes, servetbanden, enz. kunnen getuigen.

In 't Museum van het Zendelinghuis kan men eenige modellen van kammen zien; volgens Meded. XVIII, pag. 147. N°. 2, 3.

8. *De taroempah k. Ng. katiplaq k. Ng. klètèq, T. P. tèklèq k. Ng. tjripoe of sĕtripoe k. Ng. tjanéla k. Ng. gamparran k. Ng. klompĕn of bakijaq k. Ng.*

De inlander gaat altijd blootsvoets. Enkele gelegenheden of omstandigheden kunnen het echter verkieslijk maken, iets aan de voeten te hebben, om de voetzolen te beschermen, en die bijv. tegen natworden, of verwonding door steenen als anderszins te vrijwaren. In die gevallen draagt men dan sandalen of holsblokken. Zij zijn in velerlei vorm in gebruik, gelijk de bovenstaande benamingen reeds te kennen geven.

Alleen moet daarvan de muil, d.i. tjanéla, uitgezonderd worden. Het is het voorregt der gewoonte voor de hoogstgeplaatste inlandsche ambtenaren geworden, zich steeds met lederen muilen te vertoonen. Prof. VETH spreekt in zijn „Java" I, pag. 606, zelfs van regenten en distriktshoofden, als zij in dienst zijn, die europesche laarzen met sporen dragen. Maar de lagere ambtenaren, en de „kleine man" dragen nooit muilen.

Men maakt de schoeisels van verschillende stoffen en vorm. Die, welke men katiplaq, tjripoe of sĕtripoe noemt, worden gemaakt van toebereid leêr (watjoetjal-matĕng) en zijn, als schoenmakerswerk, wel als nommer één te beschouwen. Zij zien er zeer net uit; de leêren banden, die aan de randen der zolen zijn bevestigd en waar de voet wordt doorgestoken, zijn wel met roode leêren randjes en stiksels voorzien, en aan het einde met koperen spijkertjes.

De taroempah, gemaakt van onbereid leder (watjoetjal-mĕntah) van buffels, koeijen, herten of reeën, zijn van veel minder allooi; het is alles eigen, en ook zeer primitief werk. Het zijn niet dan stukken onbe-

reid leder, ongeveer den vorm hebbende van de voetzolen, maar iets grooter, met een leêren bandje of een touwtje er aan, waar men den voet door steekt. Men draagt ze, op reis, als men over steenen of door een bosch moet, enz.

Is men in 't bosch aan 't werk, en bezit men geen leêren sandalen, dan weet men er spoedig een paar van de vezelbast, de bladeren of de huid (loeloep, klonţoq'an) van den gĕbang of anderen boom te fabriceren; en ook wel van gespleten en gevlochten rottan.

De houten holsblokken onderscheidt men in twee soorten. Die, welke een' houten knop, (boengkoel), vóórop hebben, die tusschen den grooten en tweeden toon gegehouden wordt, noemt men gamparran, en die, welke geen boengkoel, maar een leêren band waardoor men den voet steekt, hebben, noemt men bakijaq, klompĕn, ţèklèq of klèţèq. Men draagt deze dingen echter alleen t'huis, inzonderheid als het regent, en des nachts.

In 't Museum van het Zendelinghuis zijn verschillende exemplaren volgens Meded. XVIII, pag. 135. N°. 62–67.

9. *Over krissen, ringen, zakdoeken, het haar en de baard, enz.*

Over de kleeding der Javanen te spreken, en hunne kris onvermeld te laten, zou al te erg zijn. Daar zou de schim van radèn Pandji van Djanggala, aan wien sommigen de uitvinding van dit wapen toeschrijven, wraak over roepen. Maar anderen zeggen, dat een vorst uit het hindoe-tijdvak, Sakoetram of Sapoetram ter wereld zou gekomen zijn met de kris pasopati aan zijne zijde. 't Is wel mogelijk! Waar de geschiedenis van vroegeren of lateren tijd zooveel wonderbaars van krissen weet te verhalen, is een wonderbare oorsprong volstrekt niet

verwonderlijk! Geen inlander gaat tegenwoordig uit zonder dat wapen; geen tenu is compleet, als er geene kris bij is. Een gouden of zilveren bekleedsel, een kostbaar hecht of gevest, hooge ouderdom, een lemmet van bijzonderen vorm en bewerking, voorzien van bovennatuurlijke krachten, kunnen eene kris tot eene kostbare bezitting maken. Natuurlijk, 't laat zich verwachten, dat zekere vormen en bekleedsels der krissen eigen zijn aan bepaalde maatschappelijke rangen en gelegenheden. Men vergelijke Jav. Zam. I, pag. 253.

Men draagt de kris op den rug, hellende in de bovenbeschreven saboeq gestoken, en wel zóó, dat de onderpunt van de schede links, en het gevest regts zit. De kris aan zijn regterzijde te dragen is, zoowel als men over den weg gaat, als wanneer men zijne opwachting bij iemand maakt, streng verboden. Men noemt dit ladaq. Alleen 's nachts en op eenzame, verdachte plaatsen, zal men wel eens de kris zoo dragen. Komt een fatsoenlijk inlander bij iemand binnen, dan zal hij onmiddellijk de kris van den rug naar de linkerzijde brengen, en wel zóó, dat de onderpunt der schede naar voren zigtbaar is, en het gevest achter den linkerarm verborgen blijft. In Kediri zelden, maar elders meermalen dragen vooral jongelui de kris in een' anggar of koppel aan de linkerzijde, wat in Kediri meer een dragt der ambtenaren is.

Er zou misschien wel een boekdeel over al de bijzonderheden der krissen te schrijven zijn, een werk waaraan wij ons niet zullen wagen. (1)

---

(1) Voor hen, die javaansch lezen, zij hier aangeteekend, dat er een javaansch werkje bestaat, getiteld: [illegible] : 51 : [illegible] F. L. WINTER te Soerakarta. – Soerakarta bij P. F. VOORNEMAN. 1871.

Ieder inlander is gesteld op een' ring, (ali-ali Ng. soepé k. lèpèn, kr. kalpikô k.i. sĕsra kw.), aan zijn' vinger, soms wel zelfs aan den duim. Men ziet van de kostbaarste ringen met diamanten en edelgesteenten, inzonderheid door de aanzienlijken, tot de eenvoudigste van zilver, pleet, metaalmengsels, ijzer of koper door de geringeren, dragen. Een mooi stukje steen of glas kan de waarde van een' ring nog verhoogen. Dit is inzonderheid het geval, als er eene versteening in gezet is van al of niet hoogen ouderdom; of als de ring een poesaka is. De vormen zijn meestal zoo als ook onder westerlingen gangbaar zijn, wier ringen ook menigvuldig gedragen worden. Gaarne draagt men ook een' ring in den vorm van een dubbel-gebogen staafje, van eene slang, enz. (1)

Een zakdoek (katjoe, saptangan) kan een inlander best missen; doch veelvuldig ziet men toch iets als zoodanig dienst doen, van de smerigste, meest onoogelijke lap katoen of keper, die eenmaal wit was, tot den gebatikten of zijden zakdoek toe. Deze laatsten zijn zelfs, als men goed gekleed is, zoo goed als onmisbaar; niet zoozeer om het nuttige gebruik, dat maar bijzaak is, als wel om er zich meê te versieren. Liefst laat men er dan wel een goed gedeelte van uit den zak van zijn buisje, of over de saboeq hangen.

Vooral meer bejaarden knoopen gaarne aan ééne der punten van een witten of blaauwgeverfden grooten zakdoek eenige onmisbare instrumentjes, die een ander liever in een' der zakken van zijn vest of buisje zou steken. Zij

(1) Men zie Woordenb. i. v. [illegible]

laten wel bij voorkeur dien zakdoek over een' schouder hangen, zoodat die voorwerpen altijd zigtbaar en bij de hand zijn; namel. een tangetje, tjaṭoet, om den baard uit te trekken; een tandenstoker, sogoq-oentoe; een groote en kleine oorpeuter of oorlepel, kili; een kleine tjaṭoet om de neusharen uit te trekken; en een kĕroq-ilat om de tong schoon te maken; alles te zamen aan een ringetje hangende. Soms zijn deze voorwerpen van zilver, meestal van ijzer. Zoo als men hieruit kan opmaken, scheert de inlander zich niet, hij trekt den baard uit. (In 't Museum van het Zendelinghuis zijn eenige van deze voorwerpen te zien, volgens Meded. XVIII, pag. 148. N°. 7.)

Dit wil echter niet zeggen, dat de inlander alles uittrekt. Integendeel een knevel vooral, maar ook wel een grooter of kleiner baard is meermalen bepaald zijn trots. Vooral als men al wat op jaren is gekomen, is men er in den regel gelukkig meê, als men een, al is 't dan ook nog al dunnen (volg. Woordenb. krapoeq-krapoeq, waarvoor wij hier klaproet-klaproet hoorden) kinbaard (djènggot) of bakkebaard (goḍèg) kan laten staan. Vooral een kjaï verhoogt er zijne eerwaardigheid meê.

Men kan het echter bijna als een uitzondering beschouwen, als een man niet een, al is 't dan ook nog zoo dun en kort kneveltje, tracht te hebben. Brĕngos noemt men in 't algemeen een knevel; rawis is daar het k.î. van, en ook volgens 't Woordenb. koembôlô. Doch dit laatste zou ook k.î. van djènggot kunnen zijn, volgens G. in 't Woordenb. Kopros, of wel njopros, noemt men 't, als een ruige, dikke, zware knevel de lippen geheel bedekt en omgeeft; lèmèt, een vlakke, tegen de bovenlip liggende, niet borstelig vooruitste-

kende, of plat gestreken knevel. Lojop is hangend, neêrhangend, van den knevel gebezigd, welk woord men vindt in de spreekwijze: Brĕngossé-lojop, dat men van iemand zegt, die in slechte omstandigheden gekomen is, of bijv. van strijders in eenen oorlog, die den moed hebben laten zakken. En zóó dan juist het tegenovergestelde van brĕngossé-isih-andjĕlaprat: hij is nog in goede omstandigheden, of: hij heeft den moed nog niet laten zakken. En dit wordt verklaard door de beteekenis van het woord djĕlaprat ook wel djaprat, dat: het stevig naar beide zijden met punten uitstaan van den knevel beteekent. Andjèbrès noemt men het, als de knevel lang over de lip heenhangt; en, met lange en dunne uitstaande haren, van bakkebaarden.

Boven merkten wij reeds op, dat men het hoofdhaar lang laat groeijen, en dit glad naar achteren kamt en strijkt, waar 't in een' knoop of wrongel, gĕloeng k. Ng. oekĕl k. î., bij elkander gehouden wordt. Deze is grooter of kleiner, al naar men het haar dikker of dunner, en langer of korter heeft. Is de wrongel al te dun, dan vult men dien aan met eenig dun goed, neteldoek bijv. of mousseline, dat men gĕloeng-di-oebĕl noemt; of als men 't heeft, met haar, dat men gĕloeng-di-tjĕmôrô noemt. De hooger geplaatste ambtenaren schijnen het haar wel iets korter te dragen dan anderen, waardoor de wrongel dus ook kleiner wordt. Zeer lange haren te dragen, noemt men wel: djĕlamprah of djamprah, een woord dat in dien zin inzonderheid van dieren gebruikt wordt. En zoo kan men dan het afkeurende begrijpen, dat er gelegen moet zijn in de uitdrukking: santri-djamprah, d.i. een santri met lange haren, wiens hoofdhaar niet wegge-

nomen is van het hoofd, zoo als dat een santri behoort te doen, en dus in 't algemeen een santri, die niet leeft zoo als hij leven moest. Goenḍoel, d.i. kaal, kaal geschoren of heel kort geknipt, behoort zijn haar te zijn; zoo als wij boven reeds vernamen, dat vooral met kinderen veelmalen het geval is, en met een' enkelen oude van dagen. De wrongel kan op verschillende manieren opgemaakt worden. Zoo noemt men: gĕloeng-sinoepit-oerang, d.i. de gĕloeng of wrongel in den vorm van de schaar van een kreeft, als de mannen een koeloeq op hebben; zoo als dan ook bij een' bruidegom het geval kan zijn. Naar wij wel eens gehoord hebben, schijnen vrouwen het haar ook wel zoo te kunnen opmaken. Meermalen hoorden wij van een' bruidegom opmerken, dat zijn wrongel was opgemaakt op de wijze, die men gĕloeng-loengsèn noemt. Nog eene andere wijze noemt men, gĕloeng-malang, kaḍal-mènèq, enz. Doch waartoe meer, waar buitendien nog zooveel zou op te merken vallen? (Men zie: Jav. Zam. II, pag. 3. N°. 10, pag. 22. N°. 139.)

Vernamen wij boven, dat de inlander zijn hoofdhaar door kammen reinigde, en ook nog op eene andere manier, die wij maar met den sluijer van het javaansche métanni k. Ng. ngoeliq k. î. bedekt zullen laten, dan moeten wij er hier nog aan toevoegen, dat 't eene gewoonte is, het hoofdhaar van tijd tot tijd met water, waarin gebrand padi-stroo, loog, of tamarinde gemengd is, te waschen. Men noemt dit kramas, waarvan djamas het k.î. is, en koedjamas kw. volgens 't Woordenb. Of is djamas het k. van kramas. Ng.?

Welke de bedoeling mag zijn der uitdrukking: djamasrah is ons niet duidelijk. Tenzij zij gelijk is aan

de uitdrukking: adoes-gĕtih, die men van een' verwonde gebruikt, als een weinig bloed zigtbaar is.

Mogt de Lezer eene meer aanschouwelijke en volledige beschrijving van de kapsels der inlanders verlangen, en inzonderheid van die van een' bruidegom en bruid, over welker bijzonderheden wij thans geheel het stilzwijgen wenschen te bewaren, dan kan hij niets beter vinden, dan de voortreffelijke beschrijving in het uitnemende werk van Prof. P. J. VETH: Java, I, pag. 606, en inzonderheid pag. 628–635. Trouwens verdient ook daar de beschrijving der meer gewone kleeding, pag. 601–614, nagelezen te worden.

(Vervolg en slot later.)

C. POENSEN.

DAGBOEKEN, VERSLAGEN EN BRIEVEN UIT DE ZENDING.

Examens te Tanawangko, op 12, 13 en 14 Januarij, 1876.

Op den 12den Januarij 1876 werd het toelatingsexamen afgenomen van 38 aspiranten, de meesten moerids van de zendelingen. Het getal open plaatsen aan de kweekschool bedroeg 11, zoodat reeds vooruit te bepalen was, dat menigeen teleurgesteld huiswaarts zou moeten keeren.

Om 7 uur begonnen de aspiranten met het schrijven van een schoonschrift. Het woord: „zoo wie onder u zal willen groot worden, die zij uw dienaar", was door den hulponderwijzer van Br. GRAAFLAND op het bord geschreven, als voorbeeld voor middelsoort en klein schrift. De schriften gaven over 't algemeen stof tot tevredenheid; vorm, stand en gelijkheid der letters waren door velen zeer goed getroffen, zoodat in dezen veel vooruitgang was te zien, vergeleken met de schriften van vorige jaren. Bij enkelen liet het schrijven nog heel wat te wenschen over, ja, bij een paar was dit zoo min, dat hun werk niet een enkel goed teeken kon behalen.

Terwijl de commissie zich bezig hield met het nazien der schriften, waren den jongelieden vier onderwerpen ter keuze gegeven, als stof voor een opstel, namelijk: 1ste over de geboorte van onzen Heer JEZUS; 2de over JOZEF; 3de over den sehoboom; 4de over het bosch. Tot het maken van een opstel was ruim één uur tijd gela-

ten. Het was te verwachten, dat de meesten zich tot geschiedkundige onderwerpen zouden bepalen, slechts enkelen hadden den schoboom of het bosch tot onderwerp gekozen. Deze opstellen waren meestal zeer beknopt, en hoewel men bij bespreking zeker heel wat van den schoboom of het bosch zou kunnen hooren, het bleek, dat het menigeen moeite kostte, eenigszins geregeld en goed zijne gedachten over die onderwerpen in schrift te brengen. Daarom waren zeker de geschiedverhalen meer gewild. Onder deze opstellen waren een paar zeer goed, één opstel was uitmuntend te noemen, de omstandigheden in aanmerking genomen. Het liet in stijl, taal, punctuatie en inhoud weinig te wenschen over, zoodat aan dit werk ook het hoogste aantal punten (3) kon worden toegekend.

Hier tegenover stond, dat menig opstel slecht was, zoowel wat inhoud, als taal, stijl, enz. aangaat. De overbekende geschiedenis van JOZEF, en die van 's Heilands geboorte schenen aan velen nog niet zoo bekend, als dit te wachten was. Hoofdfeiten werden overgeslagen, en andere verhalen ingemengd, ja, een aspirant had in één uur slechts 2 regels op 't papier kunnen krijgen over de geschiedenis van JOZEF.

De commissie wil hieruit niet besluiten, dat het zulken aspiranten geheel aan kennis van de Bijbelsche geschiedverhalen faalde. Vergeten wij niet, dat op zulk een examen niemand op zijn gemak zit, dan valt er veel ter verschooning te zeggen. Maar toch, uit die gebrekkige opstellen bleek weêr, dat op vele onzer scholen het schrijven nog te weinig wordt dienstbaar gemaakt aan het schriftelijk mededeelen van gedachten, zelfs al is men de stof meester of nagenoeg er in te huis.

Na het maken van een opstel werden vier reken-

kunstige voorstellen opgegeven. De beide eersten waren zeer gemakkelijk, zijnde toepassingen der vier hoofdregels met benoemde getallen; de twee volgenden iets moeijelijker, eene intrest-, en eene inhoudsberekening; beide voorstellen waren echter onder het bereik van leerlingen der hoogste klasse eener goede school.

Niemand der aspiranten had echter alle sommen geheel goed. Bij een paar haperde slechts weinig, doch bij de meesten veel; 7 hunner hadden niet één voorstel goed bewerkt. In vergelijking met vorige jaren, was er dan ook geen vooruitgang, eerder verachtering bij het rekenen op te merken.

De namiddaguren werden besteed tot een mondeling examen. Br. GRAAFLAND liet uit het hoofd rekenen. Enkelen waren hierin vrij vlug, doch voor velen bleek dit iets geheel nieuws te zijn. Menigeen bleef op de eenvoudigste vraagstukken de antwoorden schuldig.

Br. LOUWERIER liet nu lezen uit de „kitab Machluk," en deed onderzoek naar het begrip der leerstof. Gaf dit onderzoek bij de meesten stof tot tevredenheid, bij enkelen was het lezen zeer min, vooral wat den leestoon aangaat, en bij de bespreking deed de commissie de ervaring weêr op, dat men onnadenkend las, en daardoor het gelezene niet begrepen had, nog minder kon wedergeven.

Naar de kennis van de Bijbelsche geschiedenis werd door Br. BETTINK onderzoek gedaan. In vlugtige trekken doorliep hij met de aspiranten de oudtestamentische verhalen, en sprak verder over de geschiedenis van den Verlosser. Op dit terrein scheen men beter t'huis te zijn, hoewel het niet te ontkennen valt, dat meerderen zich met enkele voorname, algemeene feiten hadden tevreden gesteld, waardoor zij vaak door beter onderwezenen moesten geholpen worden.

Wegens het vergevorderde uur moesten de overige vastgestelde examenvakken achterwege blijven. Het groot aantal jongelieden, die zich voor het onderzoek hadden aangemeld, deed meer tijd gebruiken tot onderzoek van de bovengenoemde zaken, dan bepaald was.

Over 't algemeen genomen viel het gehalte der opgekomen jongelui tegen. Waren er op vorige examens steeds verscheidene, die uitmuntten en toonden goed onderwezen te zijn en goeden aanleg te hebben, het was ditmaal anders. Slechts één, hoogstens twee maakten hierop eene uitzondering. De overigen bleven allen meer of minder beneden het middelmatige, enkelen bleken zeer achterlijk te zijn.

Het hoogste aantal punten, dat te behalen was, bedroeg 19. Een drietal had het maar tot over de helft, één hunner tot ruim ¾ van het vastgestelde aantal punten gebracht. Met deze 3 werden nog aangenomen zij, die het naast bijkomend getal punten behaald hadden om de 11 open zijnde plaatsen aan te vullen. Br. GRAAFLAND maakte hen met den uitslag bekend, wees er op, hoeveel hun nog ontbrak, dat de gelegenheid om in kennis toe te nemen, nu voor hen geopend werd, doch dat van hen geeischt werd: gehoorzaamheid, ijver en goede wil bij liefde voor 't werk, waartoe men zich wilde aangorden. Mogt het later blijken, dat zij den goeden weg niet wilden bewandelen, dan zou er geen geld en kracht aan hen verspild worden, doch onmiddellijke verwijdering van onze inrigting zou er het gevolg van zijn. Met eene opwekking aan allen, om den leertijd niet ongebruikt te laten voorbijgaan, maar steeds naar vermeerdering van kennis te streven, werden de werkzaamheden van dien dag met gezang en gebed besloten.

Den 13den Januarij werden de werkzaamheden voortgezet met het onderzoek der tegenwoordige kweekelingen, zijnde 18 in getal. Het dagwerk werd aangevangen met het zingen van, Tahlil 19 vers 1 en 3 (Gezang 179), en gebed. Bijna de geheele voormiddag werd door Br. LOUWERIER voor het onderzoek naar de kennis der hollandsche taal gebruikt. Het eerst werden een paar lessen uit „HELGE's schetsen der dieren" gelezen en voetstoots vertaald. Het waren de hoofdstukjes „over de vlinders en over de bijen." Het lezen ging vrij goed, de uitspraak was meerendeels redelijk, hoewel men hier en daar stootte op slecht uitgesproken woorden, wegens verkeerde afleiding of onbekendheid met het woord. De vertaling ging nu eens vlug van de hand, dan weer hortend en stootend, niet altijd een gevolg van mindere bedrevenheid in 't vertalen, doch soms meer wegens den geheel anderen zinsbouw in het Hollandsch.

Vervolgens werden eenige zinnen uit de gelezene lesjes ter ontleding gekozen. Natuurlijk hing hier weêr veel af, of men het gelezene begrepen had. Was dit het geval, dan gaf de ontleding zelden veel moeite, dan alleen daar, waar de hollandsche constructie aanmerkelijk afweek van de maleische. Ook over de verschillende woordsoorten werd gesproken, die door de meesten zeer goed onderscheiden werden; alleen met de naamvallen der voornaamwoorden en de tijden der zegwoorden hadden zelfs de meest uitmuntenden nog al eenige moeite.

Op het bord werd nu nog behandeld: woordafleiding en synoniemen, woordvorming, enz. Dat hierin de bal nog wel eens werd misgeslagen, zal wel geen verwondering baren, in aanmerking nemende, dat eerst sedert twee jaren de hollandsche taal onderwijsvak op onze kweekschool te Tanawangko is geworden.

En wat was nu de indruk, door ons bij het examen van de hollandsche taal ontvangen? Het valt niet te ontveinzen, dat de resultaten door ons gezien, verre van ontmoedigend zijn; maar toch, wij moeten de vrees uitspreken, dat, wat de hollandsche taal aangaat, voor de meeste leerlingen tijd en krachten te vergeefs zijn besteed. Slechts een derde der kweekelingen ('t was trouwens het 6tal dat bijna in ieder vak uitmuntte) geeft hoop op goeden uitslag. Zij schijnen zich met lust en ijver op het leeren dier taal toegelegd te hebben, laten zich door vrees of beschaamdheid niet terughouden, doch doen hun best om te spreken, en al tasten ze hier en daar mis, zoowel in spreken als vertalen, 't ontmoedigt hen niet. Blijven dezen zoo voortgaan, dan zullen zij in de 2 jaren, die zij nog op onze kweekschool hebben door te brengen, het een heel eind kunnen brengen, en, bij later voortgezet leeren, als onderwijzers; meer nog, mogten zij, daartoe lust en geschiktheid hebbende, later op de kweekschool voor hulpzendelingen worden toegelaten, dan gelooven wij, dat zij goede vruchten van het ontvangen onderwijs zullen kunnen plukken.

Van een 8tal was het hollandsch redelijk te noemen, maar wij vreezen, dat zoo zij het nooit verder dan tot genoemde hoogte brengen, het doel van het onderwijs in de hollandsche taal bij hen zal gemist worden. Mag men niet de hoop koesteren, dat de kweekelingen later eenigszins gemakkelijk hollandsche boeken, 't behoeven geene wetenschappelijke te zijn, kunnen lezen, om alzoo kennis en gezigtskring uit te breiden, dan is het onderwijs in de hollandsche taal schier vruchteloos geweest. Men zal toch nimmer meenen het doel bereikt te hebben, wanneer de onderwezene gebrekkig eenige verhaaltjes of onbelangrijke courantennieuwtjes kan lezen en begrijpen.

Vruchteloos meenen wij het onderwijs in de hollandsche taal te moeten noemen voor een 4tal kweekelingen, die bij het examen blijken gaven, geschiktheid noch lust tot het aanleeren daarvan te hebben. Waar men na 2 jaar leerens nog stuit op de eenvoudigste zinnen en meest bekende, vaak voorkomende woorden, daar hebben wij vrijmoedigheid te zeggen: bij zulke kweekelingen is de moeite te vergeefs; den leerling wordt een werk opgedragen, waarvan hij zelf de overtuiging moet hebben, dat het hem niet baat, en dat hem dus moet ontmoedigen; terwijl den onderwijzer dag aan dag hartzeer en verdriet berokkend wordt, omdat hij altijd en altijd weêr op dezelfde bezwaren stuit, bijna geen' vooruitgang ziet, integendeel vaak de bedroevende ervaring opdoet, dat zijn tobben met die achterblijvers mede ten nadeele der meer geschikte en vlugge leerlingen komt.

Niet zonder beteekenis is intusschen de opmerking door ons bij dit examen gemaakt, dat het hollandsch bijna als maatstaf kan gelden voor de bekwaamheid in andere vakken, en dat juist zij, die in het Hollandsch achterlijk waren, dit mede in andere vakken zijn.

Ten slotte werd nog nagezien en besproken eene vertaling, den vorigen dag door de kweekelingen gemaakt. Het was uit de vertellingen, 4de leesboekje voor de Nederlandsch-indische jeugd, door Mevrouw J. A. WEIJHENKE. Dit boekje was den kweekelingen geheel nieuw, doch over 't algemeen was de les zeer goed begrepen, alleen hier en daar bij moeijelijke zinnen, die niet woordelijk kunnen vertaald worden, of afgetrokken denkbeelden of ingewikkelde voorstellen bevatten, was de vertaling geheel althans gedeeltelijk mislukt.

In het namiddaguur werd van 2–3½ uur door Br. LOUWERIER met de kweekelingen het eerste gedeelte van

Handelingen 7, gelezen en besproken. Eerst werd als inleiding gevraagd naar den schrijver, den tijd en den inhoud van dit boek, terwijl tegelijk een uitstapje werd gedaan naar andere Bijbelboeken. Vervolgens werd naar aanleiding van het gelezene verklaring gegeven door de kweekelingen, onderzoek gedaan naar de kennis van de geschiedenis en van den toestand der apostolische kerk. Dit onderzoek was bij het meerendeel der kweekelingen bevredigend, ja bij velen was er een wedijver in 't antwoorden. Van een paar waren die kennis en het begrip minder bevredigend, of wel teleurstellend; welligt viel het hun moeijelijk, bij het doen van enkele grepen en sprongen in de geschiedenis, zich dadelijk op de hoogte van de vraag te plaatsen. Wij meenen echter, dat dit wel te vorderen is van jongelui, die niet alleen geregeld de openbare godsdienstoefening bijwonen, maar ook door dagelijksche onderlinge Bijbellezing, meer nog door bijzondere lessen in de kennis van de Heilige Schrift ingeleid worden. Zoo lang onze onderwijzers ook voorgangers in de gemeenten zullen zijn, is het godsdienstig onderwijs mede als een hoofdvak van onderwijs te beschouwen, en niet alleen als onderwijzers, maar ook als voorgangers, moeten zij mannen zijn, die uit hunnen schat nieuwe en oude dingen voortbrengen.

Br. GRAAFLAND volgde nu met het onderzoek naar de kennis van de mathematische aardrijkskunde. Achtereenvolgens werd gesproken over de hemelligchamen, hunne gedaante en hunne verdeeling, de vaste sterren en planeten, haren afstand, omloop en snelheid, alsmede van waar zij haar licht ontleenen. Daarna over de manen, van waar die haar licht ontvangen en wat de reden is, dat deze lichtgevend zijn, en voorts over de kometen. Alsnu werd nog behandeld de planeet, door ons bewoond, de

gedaante der aarde, vroegere denkbeelden daaromtrent, bewijzen voor de rondheid der aarde, de meridianen en paralellen, lengte en breedteberekening. Het opnoemen van tijdsverschil bij opgave van de ligging der plaatsen ging vlot van de hand. Over het geheel mag de bespreking der wiskundige aardrijksbeschrijving bevredigend genoemd worden. Uit alles bleek, dat men dit onderwijs niet alleen gevolgd, maar ook begrepen had.

Als nu werd overgegaan tot bespreking van onderwijs en opvoeding, naar aanleiding van opstellen, den vorigen dag door de kweekelingen gemaakt. Uit eene reeks van vragen, nog niet allen behandeld, had de commissie 6 onderwerpen gekozen, die op de beurt af onder de kweekelingen verdeeld waren, waarover zij hunne gedachten op het papier hadden te brengen.

Deze vragen luidden:

1. Hoe moet eene goede school zijn ingerigt?

2. Welk gebruik kan men maken van het schoolbord?

3. Welk gebruik kan men maken van kuben en letterkast?

4. Hoe leert gij de kinderen rekenen; welke hulpmiddelen gebruikt gij daarbij?

5. Wat is uit het hoofd rekenen; waartoe dient het?

6. Wat is klassikaal – wat hoofdelijk onderwijs –, welk onderwijs moet men op onze scholen toepassen; welk is het nut er van?

Een verslag van ieder opstel te geven, zou hier niet op zijne plaats zijn. Ieder opstel werd gelezen en besproken. De hoofdindruk door ons van die opstellen ontvangen was zeer gunstig; het valt echter niet te ontkennen, dat men niet altijd de zaken helder inzag, en daardoor te veel steunde op het vroeger op de lessen besprokene, zonder de stof zelf genoegzaam verwerkt te hebben. En-

kelen hadden zich vooraf niet voorgesteld, wat gevraagd werd, nog minder eenig schema gemaakt, waarnaar zij hun opstel konden maken. Dit was de oorzaak, dat hier en daar de zaken door elkander waren geraakt, of op nevenzaken sterk werd aangedrongen, terwijl over hoofdpunten luchtig werd heengestapt.

Stippen wij nu nog kort aan den gang der behandeling. Naar aanleiding van de eerste vraag werd gesproken over de inrigting van het lokaal, licht, lucht, geluid, meubilair, de plaatsing daarvan, enz. De drie opstellen, die wij hierover hoorden, waren zeer goed; toch hadden wij wel gewild, dat men niet zoo zeer over het schoollokaal, maar meer over de schooljeugd had gesproken.

Over de tweede vraag was één opstel zeer min, als meer het bord en wat daarbij gebruikt wordt besprekende, dan wel het gebruik en nut van dit onmisbaar leermiddel. De beide andere opstellen waren beter; daarin werd het praktisch gebruik op de school aangetoond. Men had echter meer in bijzonderheden kunnen treden, vooral daar op onze scholen het bord een hoofdmeubel moet zijn.

De opstellen over de drie volgende onderwerpen waren, over 't algemeen genomen, zeer goed, en dit is niet te verwonderen. Letterkast en kuben worden dagelijks door de kweekelingen, onder goede leiding, gebruikt. Rekenen en rekenen uit 't hoofd is niet alleen met hen besproken, doch door hen onder toezigt van Br. GRAAFLAND onderwezen, die natuurlijk door voorbeeld en practisch werken, hen met deze onderwijsvakken heeft vertrouwd gemaakt, zoodat het later alleen maar de vraag zal zijn, of de meesters buiten dagelijks toezigt, mede partij zullen trekken van hetgeen zij onder Br. GRAAFLAND's leiding theoretisch en practisch opdeden.

Het zesde onderwerp was door niemand goed begrepen.

Men had de vragen niet in onderling verband beschouwd, wel goed, doch kort gezegd wat klassikaal en hoofdelijk onderwijs is, doch nu de volgende vragen afzonderlijk genomen, waardoor men op de leerstof in plaats van op de leermethode was gekomen.

Blijkt nu uit deze korte opgave, dat er in die opstellen nog heel wat te wenschen overbleef, wij zullen reeds reden tot tevredenheid hebben, wanneer de kweekelingen, later in de school geplaatst, even goed gebruik weten te maken van een en ander, als zij dit nu schriftelijk hadden verklaard.

Daar de avond reeds begon te vallen, moesten een paar vakken, nog tot onderzoek bepaald, en wel natuurkunde en rekenen, achterwege blijven. De kweekelingen hadden zich den geheelen dag sterk ingespannen, zoodat wij meenden, de avonduren niet meer tot onderzoek te mogen gebruiken.

Intusschen voor wij van het examen der kweekelingen afstappen, moet nog vermeld worden, dat van de 4 oudsten, gereed onze inrigting te verlaten, de meest noodige en voor de kweekelingen ter vervaardiging vastgestelde leermiddelen in behoorlijke orde werden bevonden, als: kaarten, kuben, el, schrijf- en teekenvoorbeelden, wijzer- en kompasplaat, waarbij een paar nog hadden uitvoerige schema's over enkele onderwijsvakken. Ook van de kweekelingen, die nog voort zouden gaan onderwijs te genieten, hadden al velen een' aanvang gemaakt met kaarten, schrijf- en teekenvoorbeelden, enz. Een paar zelfs schenen zich daarvoor heel veel moeite getroost te hebben, en hun werk was in alle opzigten te prijzen.

Des avonds zongen de kweekelingen nog eenige zangstukken, waarvan de uitvoering weinig te wenschen over-

liet. Trouwens het zou verwondering baren, als wij omtrent het zingen iets anders van Tanawangko's kweekelingen moesten getuigen. Ons is het altijd aangenaam hun meerstemmig gezang, zoowel koraal als figuraal, te hooren.

Vóór het dagwerk besloten werd, nam Br. LOUWERIER het woord, gaf de tevredenheid der commissie te kennen over de gemaakte vorderingen van velen, doch ontveinsde niet, dat van anderen beter vruchten waren gewacht. Hij wekte de blijvenden tot meerder ijver en inspanning, tot waardering van den zegen hun geschonken en dag aan dag vermeerderd, op; sprak den vertrekkenden een ernstig woord toe, om nu te toonen, in het werk waartoe zij geroepen zouden worden, dat zij niet te vergeefs zooveel goeds hadden geleerd en ontvangen, om met het oog op den Heer en in zijne kracht, winst te doen met de gaven en talenten hun geschonken; terwijl hij eindigde met een woord van dank aan Br. GRAAFLAND en diens helpers voor de naauwgezetheid en ijver, voor het goede onderwijs, waaraan zij tijd en krachten wijden.

Met het zingen van tahlil 7 (Gezang 96) en een ootmoedig, dankbaar gebed aan den Heer der gemeente om zegen over onze kweekschool, onze missie en over zijne gemeente, werd dit examen gesloten.

Den 14den Januarij werden wij nogmaals tot onderzoek geroepen, maar nu op geheel practisch terrein. In vroegere verslagen is reeds gezegd, dat Br. GRAAFLAND trachtte zijne kweekelingen practisch te bekwamen op de gouvernementsschool te Tanawangko, doch dat hem daartoe later de gelegenheid werd afgesneden. Hierdoor ontstond eene

leemte, en om daarin te voorzien, voegde Br. GRAAFLAND bij zijne kweekschool eene gewone lagere school, waar zijne kweekelingen werken naast en onder zijnen oudsten helper, doch veeltijds ook onder toezigt en leiding van Br. GRAAFLAND.

Ter aanmoediging dier kleinen, die deze flinke school bezoeken, en nog meer om de kweekelingen, vooral hen, die de kweekschool zouden verlaten, op practisch gebied bezig te zien, was een klein examen bepaald.

Deze school is eene maleische school, doch al spelende leeren de meeste kinderen hollandsch verstaan, spreken en lezen. Dit gaat niet bij allen even vlug; doch eenigen, die juist te voren daartoe niet in de gelegenheid zijn geweest, bewegen zich al aardig in 't hollandsch. Dat de school gezocht is bij den Minahasser blijkt, dewijl het groootste deel der kinderen niet van Tanawangko, maar van elders is, en de aanvragen om plaatsing voortdurend nog inkomen.

De kinderen betalen schoolgeld, naar de verschillende klassen, waarin zij verdeeld zijn, volgens stand en betrekking der ouders, en wat leermiddelen betreft, wordt tot heden de school voorzien uit deze fondsen.

Tot nogtoe is de inrigting niet, wat Br. GRAAFLAND wenscht, wegens gebrek aan lokaliteit. Dit jaar hoopt hij echter het hoofdgebouw van zijne kweekschool op te zetten, zijnde de leerplaats voor de kweekelingen en het daaraan verbonden lokaal voor de normaalschool.

De school wordt thans bezocht door 48 leerlingen, zijnde het vastgestelde getal scholieren, waaronder wij 7 meisjes aantroffen. Men ziet er een drietal van Br. GRAAFLAND, voorts kinderen van 1e en 2e districtshoofden, van pakhuismeester, negerijhoofden, van onderwijzers en gegoede inlanders. Zij zijn in drie klassen verdeeld,

doch worden bij enkele leervakken, als zingen en vertellen, bijeen genomen.

Het dagwerk werd met gebed aangevangen, waarna eenige zangstukjes werden gezongen, lief en vrolijk, nu eens maleisch, dan weder hollandsch, soms ook gepaard met handgeklap, enz. Daarna werd met leeren aangevangen. Op ons verzoek werd het onderwijs nu voornamelijk gegeven door de kweekelingen, die op het punt stonden de kweekschool te verlaten en tot practischen arbeid over te gaan. En zoo als wij hen zagen werken, levendig en opgewekt, eenvoudig en meestal den regten kindertoon aanslaande, gaf hun onderwijs stof tot tevredenheid en hoop voor de toekomst, indien zij namelijk ook buiten toezigt met dien ijver en die opgewektheid, volgens die methode, zullen blijven arbeiden.

In de laagste klasse gaf een hunner onderwijs op 't bord in het deelen met eenheden, en gedurig maakte hij het den leerlingen duidelijk met steentjes, die ieder hunner voor zich had. Toen volgden spel- en leesoefeningen uit het 2de stukje van VAN DER WIJK.

De 2de klasse is verdeeld in 2 afdeelingen. Hier werkte een ander der kweekelingen op 't bord met de 2de afdeeling; hij liet getallen ontbinden, dit ging in 't maleisch en hollandsch vlug en vaardig; waarna de som dier getallen gezocht werd door optelling, beginnende met de hoogste plaatsen. Inmiddels werd de 1ste afdeeling door een' derden kweekeling bezig gehouden met eene eenvoudige inhoudsberekening.

Na het rekenen liet Br. GRAAFLAND beide afdeelingen lezen uit het hollandsche leesboekje van C. A. KRUIJFF, „éénlettergrepige woorden voor de laagste klasse.” Dit lezen ging zeer goed, de uitspraak liet bij de meesten weinig te wenschen over, terwijl het meerendeel het ge-

lezene vlug in 't maleisch wedergaf. De levendigheid der kleinen toonde duidelijk, dat het leeren bij hen geen last, wel lust was.

De hoogste klasse had bij een' vierden kweekeling aardrijkskunde van Nederlandsch-indië. Deze kweekeling was minder gelukkig in zijn onderwijzen, zoodat Br. GRAAFLAND het voor hem moest opnemen.

Om half 11 werd „uitspanning!" geroepen, en in eèn oogwenk was de school ledig, en hadden allen zich op de voorgaanderij of op het plein voor het gebouw vereenigd. Daar woelde en krioelde het dooreen. Kweekelingen en schooljeugd vermaakten zich naar behooren. De kleinere trokken zich op aan ringen en deden andere ligte oefeningen, waarna zij een kinderspelletje aanvingen. De grootere oefenden zich aan de brug en aan het rek, of liepen op het gespannen koord. Enkele zwaardere toeren, als arm- en knie-draai, werden niet alleen door kweekelingen, maar ook door een paar schooljongens uitgevoerd. Kracht en lenigheid van ligchaam bleken uit vele toeren. Haasje-over springen, op de handen loopen, exerceren, alles kreeg eene beurt, en ze gingen lustig en onvermoeid voort, tot de klok van elve de leerlingen ook weêr even spoedig in de school bracht, als zij er eerst waren uitgeloopen.

Het laatste uur werd nu in de verschillende klassen besteed voor rekenen uit 't hoofd, onder leiding van jongere kweekelingen, die nu en dan nog al eens eenen misgreep deden, door te hooge voorstellen op te geven, doch over 't algemeen zich op practisch gebied bleven bewegen.

Ten slotte werden nog eenige versjes gezongen, door Br. GRAAFLAND een paar woorden van opwekking tot de kinderen gerigt, en het werk met dankgebed besloten.

En hiermede meent de Commissie hare taak volbracht te hebben. De dagen te Tanawangko waren dagen van inspanning, maar ook van dankbare blijdschap en zegen. Wij ontvingen de overtuiging, dat op onze kweekschool veelzijdig is gewerkt, en wij zagen daarvan de schoone vruchten. Met de bede om zegen des Heeren over deze nuttige, bloeijende inrigting, om kracht voor onzen Br. Directeur en zijn hulppersoneel, om hulp bij al het werk, dat daar tot 's Heeren eer en bevordering van zijn rijk verrigt wordt, besluiten wij dit ons verslag.

De Commissie voor de examens,
Uit haren naam.
J. LOUWERIER.

VARIA.

De zendingwetenschap.

Die christliche Mission, ihre principiëlle Berechtigung und practische Durchführung, eine von der Haager Gesellschaft zur Vertheidigung der christlichen Religion gekrönte Preisschrift von ERNST BUSS, *Pfarrer in Zofingen, kanton Aargau. Leiden*, E. J. BRILL, 1876.

I.

„Men kan zich waarlijk niet genoeg verwonderen, wanneer men met aandacht den bloei der Nederlanden beschouwt, dat deszelfs ingezetenen, die het bijzonder geluk hebben van de redelijkste godsdienst onder hen te zien lichten en de voordeelen daarvan boven zoo vele andere ongelukkigen kennen en erkennen, zich zoo weinig moeite in tegenstelling van anderen geven, om tot nogtoe in dit stuk van alle licht ontbloote heidenen deelgenooten van hun geluk te maken. Want beschouwen wij de gelegenheid, die zij daartoe hebben: hunne uitgebreide scheepvaart in de afgelegenste gewesten geeft hun die zeer overvloedig. Beschouwt men die beweegmiddelen: zij erkennen, dat men eerst het koningrijk Gods en zijne geregtigheid zoeken moet, onder welk eerste men zekerlijk de uitbreiding van 't zelve moet begrijpen. Beschouwt men de aanmoediging: het is de allergeringste belooning van in eeuwigheid te zullen blinken als de sterren."

Het was in 1772, dat eenige aanzienlijke Nederlanders, die zich tot een genootschap vereenigd hadden onder de zinspreuk „Deï gloriae et hominum saluti", de boven aangehaalde woorden schreven, als inleiding tot eene prijsvraag over de zending. Van dat genootschap is weinig bekend, maar de prijsvraag werd in 1773 overgenomen door de „Hollandsche Maatschappij der wetenschappen te Haarlem", op de volgende wijze:

„Welke zijn de beste middelen, om de ware en zuivere leer van het Evangelie onder de bewoners der Coloniën van den Staat meer te bevestigen en in die landstreken voort te planten?"

Drie verhandelingen kwamen op deze vraag in, van welke die van PETRUS HOFSTEDE, „S. S. TH. Doctor en Professor Honorarius in de Godgeleerdheid, Historiën en kerkelijke oudheden, Predikant te Rotterdam en Lid van het Zeeuwsch genootschap te Vlissingen", de gouden medaille, die van CORNELIS VAN VOLLENHOVEN, JANSZ. koopman te Rotterdam, en eveneens die van JACOB VAN NUYS KLINKENBERGH, M. L. M. PHIL. Doctor en Predikant te Deventer, eene zilveren medaille behaalden.

HOFSTEDE wijst herhaaldelijk op het moeijelijke van de vragen, uit de hoofdvraag der Maatschappij voortvloeijende, maar weet ze toch alle van zijn hoogkerkelijk standpunt op te lossen. Hij verlangt predikanten, proponenten, catechiseermeesters, schoolmeesters, leermiddelen, gelden; maar bovenal „moeten de onderwijzers" (dat zijn de predikanten, enz.) in beweging gebracht worden door een achtbaar collegie, tot dat einde te Batavia op te rigten, onder den titel van Vergadering der kerkelijke missie (of zending) in Indiën", „welk collegie wordt vereerd met de tegenwoordigheid van een' Heer uit de Hooge Regering, die de eerste plaats in hetzelve bekleedt en de

Hoogheid des Lands representeert". En verder mag niet ontbreken „een hooger kerkelijke vierschaar", waardoor hij verstaat „eene Vergadering, tot welke als tot de hoogste en laagste regtbank, niet alleen alle ledematen, predikanten, landpredikanten, proponenten, leer-, catechiseer- en schoolmeesters, van wege censuur of deportement kunnen apelleren, maar die ook alle verschillen, rakende de vastgestelde leer, f i n a a l zal beslissen; onder de „mits", dat de meerdere of mindere onafhankelijkheid der indische kerken van die der Nederlandsche op den ouden voet blijve. En wat HOFSTEDE hierdoor verstond bleek later uit zijn werk „Indische kerkzaken". Aan eene zelfstandige indische kerk kon volgens hem nooit gedacht worden. HOFSTEDE was de man van de kerkelijke zending, die hier te lande nooit post gevat heeft.

Op een geheel ander standpunt plaatste zich de koopman VAN VOLLENHOVEN, als Remonstrant vrij van alle kerkelijke neigingen. Hij „oordeelt voor alle dingen noodzakelijk, dat in de eene of andere stad in ons vaderland wierd opgerigt een genootschap of societeit, van een genoegzaam aantal bekwame, deugdzame en vredelievende personen, die uit liefde voor hunne godsdienst en voor hunne medemenschen, zich belasten wilden met de zorg van en het bestel over de middelen, dewelke ter bevordering van het meergemelde oogmerk zouden mogen in het werk gesteld worden. Dat genootschap zou van den souverein de vereischte achtbaarheid moeten ontvangen, om zijne aan te wenden pogingen, zoo hier in 't Vaderland als in de Coloniën, het behoorlijk aanzien en gezag bij te zetten. Ook zou het noodzakelijk zijn, dat in de bijzondere huishouding van dat genootschap eene goede orde en directie heerschte, waardoor de aandacht en zorg der leden door geen vreemde voorwerpen of

zaken werden afgetrokken, maar altoos op het groote en voorname einde zijner instelling bepaald bleven. Al verder behoorde hetzelve in diervoege gevestigd te zijn, dat zijne werkzaamheid aanhoudend en zijne standhouding duurzaam wezen konden. Bovenal diende men zorg te dragen, om uit dit genootschap te weren, al wat aanleiding zou kunnen geven tot twist en verdeeldheid, ontstaande uit verschillendheid van godsdienstige begrippen of door iets anders, dewijl het een der wezenlijke vereischten der leden van het genootschap zijn moest, om in vrede en onderlinge eendragt de belangen van zijne instelling voort te zetten. En eindelijk zou aan het genootschap het benoodigde fonds bezorgd moeten worden, waaruit men zou kunnen betalen de kosten, welke noodwendig tot eene onderneming van die natuur gemaakt zouden moeten worden; terwijl het aan den anderen kant een pligt van het genootschap zijn zoude, om altoos de spaarzaamheid en eene welbestuurde zuinigheid in 't oog te houden."

Van vollenhoven wilde twee soorten van zendelingen afvaardigen: Leeraars en onderwijzers, die niet kerkelijk opgeleid, maar bijzonder tot het voorgestelde doel onderwezen, zich vooral door bekwaamheid voor hunne eigenaardige taak en door een' vromen levenswandel moesten onderscheiden. Zijne verhandeling levert een volledig plan, dat ruim twintig jaren later in het Londensche genootschap verwezenlijkt is, ofschoon men in Engeland wel geen kennis zal gedragen hebben van de denkbeelden des Nederlandschen schrijvers; dat ook door het Nederlandsche zendelinggenootschap werd toegepast, toen het zijne statuten naar die van het Londensche genootschap vaststelde.

Nuys klinkenbergh meent, „dat er geen gereeder weg

zij, dan dat er eene Maatschappij ter voortplanting van het Christendom in de coloniën van den Staat wierd opgerigt. Dat de leden dezer maatschappij bestonden uit eenige gecommitteerden der Bewindhebberen van de Oost- en West-indische compagniën en een zeker getal personen, die deze Heeren daartoe verkiezen zullen. Dat deze maatschappij door het gezag der hooge overheid goedgekeurd en gevestigd worde. Dat deze maatschappij een seminarium voor de studenten, ten dienste der Indianen geschikt oprigtede en twee professoren aanstelde, op eene behoorlijke bezoldiging, waarvan de eerste de jongelingen in de Indische talen onderwijzen zoude, de andere in de wiskunde, wijsbegeerte en godgeleerdheid. Dat er bij voorraad twintig jongelingen voor de Oost- en vier voor de West-indiën onderwezen zouden worden. Dat er een zeker huis geschikt wierd, om dezen jongelingen aldaar vrije woning, tafel, boeken en andere noodwendigheden te bezorgen."

Klinkenbergh staat in zijne verhandeling meer bijzonder stil bij de oorzaken, waardoor de prediking van het Christendom zoo weinig vruchten had gedragen. Deze waren te zoeken:

1°. Bij de heidenen zelven, wegens "hunne verkleefdheid aan de voorvaderlijke vooroordeelen, den blinden eerbied voor hunne priesters, het zwervend leven van sommigen, de veelwijverij van sommigen, hunne onkunde in de allereerste beginselen der nuttigste wetenschappen, de listen der priesters.

2°. Maar de voornaamste oorzaken van den geringen voortgang des Christendoms onder de heidenen moest men zoeken in diegenen, die zich op hunne bekeering hebben toegelegd.

Over de Roomsche zendelingen breekt hij den staf. Maar dan de Protestanten, wat haperde bij hen?

Het gering getal der leeraren; hunne hoedanigheid (1); hunne gedurige verplaatsing; hunne bemoeijingen bijna uitsluitend met de europeesche christenen; hun zucht, om „rijk te huis te varen", hun gebrek aan ervarenheid in de taal der heidenen; gebrek aan behoorlijk lager onderwijs; ongepaste prediking (het preeken over een' vrijen text of over den catechismus, als of men voor nederlandsche christenen predikte, het voorlezen van preeken door krankbezoekers); het gebruiken op de school van den Heidelbergschen catechismus, het gebrek aan bijbels en boeken; de invloed van omzwervende roomsche zendelingen.

3°. „Bij dit alles komt nog het ongeregeld gedrag van vele onzer landgenooten in beide de Indiën, hunne listige streeken, waarmede zij den inlander bedriegen en hunne wreedheden, waarmede zij hunne slaven behandelen. Het een en ander is, helaas! maar al te bekend, en het is ligt te begrijpen, welken afkeer hetzelve den heidenen van het zoo beminnelijk Christendom moet inboezemen."

De drie genoemde verhandelingen zullen steeds belangrijke bijdragen blijven tot de geschiedenis van het godsdienstig leven in Nederland. Zij dragen tevens geheel en al den stempel van onze nationaliteit. Zij weerspreken ten krachtigste de stelling, dat de zending hier te lande als een product uit den vreemde te beschouwen is. Wel

(1) »Welke personen zijn het? Over het algemeen eenige weinige uitgezonderd zekerlijk zeer ongeschikte onderwerpen. Een proponent, die, uit gebrek aan gaven en kundigheden, hier te lande niet kan te regt komen, of die zich door een losbandig gedrag eenen kwaden reuk veroorzaakt heeft; of een predikant, dien men in Neêrlandsch kerk, om zijnen ongeregelden wandel, niet langer zou kunnen of mogen dulden, zijn doorgaans de personen, die ter bevordering van de belangen des Christendoms onder de heidenen gezonden worden" Een leeraar »van vereischte bekwaamheid" hier te lande zal zulk eene gevaarlijke reis niet ondernemen.

bestond in Engeland de „Society for the propagation of the gospel in foreign parts", wel waren, door den invloed van FRANCKE, de Deensche en Hallische zendingen, benevens die van de Broedergemeente ontstaan, maar geen van die genootschappen hadden de schrijvers der verhandelingen op het oog, toen zij de middelen overwogen, om in de koloniën van den staat het christendom te verbreiden. De Oost-indische compagnie had zich aanvankelijk met die taak belast, en eerst, toen bleek, dat zij buiten staat was die te vervullen, en dat ook de Kerk door hare afhankelijkheid van den Staat buiten de mogelijkheid was nieuw leven op den dooden akker te wekken, gordden zich vaderlandsche christenen aan, om als „Liefhebberen van hun vaderland en van den godsdienst" eerst Nederland op te wekken tot het vervullen van een' heiligen pligt jegens zijne koloniën, om later zich aan 't hoofd te plaatsen van den phalanx, die den strijd had te voeren tegen ruwheid, bijgeloof en zedeloosheid, waar die zich ook mogten vertoonen, maar zeker in de eerste plaats in Indië, waar deze, volgens alle en de meest vertrouwde berigten, sedert eeuwen op den troon hadden gezeten, zonder dat de belijders van de meest „redelijke godsdienst" ooit krachtige pogingen hadden aangewend, om het beschavende, verlichtende en reinigende Evangelie" daar in zijne eenige waarde te doen kennen. (1)

Dertig jaar later, in 1805, schreef TEIJLER's Godgeleerd genootschap eene prijsvraag uit, waarin niet gevraagd werd naar de middelen om de Evangelieleer in de kolo-

---

(1) Zie over het bovengestelde mijn werkje: »Geschiedenis tegenover kritiek" in 1864 geschreven naar aanleiding van de stelling, dat de zending, ook in Nederland, een methodistisch of piëtistisch karakter zoude hebben.

niën van den Staat te bevestigen en voort te planten, maar naar resultaten van de zending, het middel, dat in 1776 was voorgesteld, en hier te lande eerst sedert 't laatst van 1797 was beproefd. De vraag luidde: „Welken dienst hebben de zendelingen in de twee jongstverloopene eeuwen aan de voortplanting des waren christendoms gedaan, en welk eene vrucht heeft men van de tegenwoordig werkzame zendelings-genootschappen te dezen opzigte te wachten?"

TEIJLER's genootschap was minder gelukkig dan de Haarlemsche maatschappij. Het verwierf slechts één antwoord op zijne vraag, en niet dan aarzelend werd dit met goud bekroond. Het was van den bekenden reiziger en schrijver JACOB HAAFNER.

In het „voorberigt van het genootschap" gaven Bestuurders als reden van het uitschrijven der prijsvraag op „de zonderlinge (d. i. de bijzondere, niet de vreemde) drift, die er, sedert de laatste jaren ontstond, onder de Protestantsche christenen – eerst bij die van Engeland, vanwaar zij weldra herwaarts overwoei – om, in navolging van vroegere pogingen, zoo van Roomschen als Onroomschen, het Evangelie onder afgelegene woeste, heidensche volken te verbreiden; een verschijnsel, dat des te meer opmerking verdient, als zich opdoende bij zulke christgeloovigen, die, over het geheel te verlicht en te rekkelijk denken, om de zaligheid der menschen aan eenig afzonderlijk stelsel van godgeleerde begrippen te verbinden, of uit derzelver tegenwoordige mindere of meerdere voorregten, met opzigt tot God en de goddelijke zaken tot hun toekomend lot te besluiten."

Het antwoord was door de beoordeelaars als onvolledig beschouwd, „voor zooverre het genootschap, althans met opzigt tot het tweede lid der vrage gewenscht hadde, de

zaak meer van voren, dan van achteren, en dus zoo wel redekundig als historisch beschouwd te vinden." Men mag met eenigen grond aannemen, dat dit tweede gedeelte eigenlijk als hoofdzaak bedoeld was, en dat de uitschrijvers van de prijsvraag volkomen tevreden zouden geweest zijn, als in het eerste gedeelte kort en bondig betoogd was, dat de pogingen der Roomsche propaganda en die der enkele Protestantsche genootschappen in de beide voorafgaande eeuwen weinig degelijke resultaten hadden opgeleverd, en dat de zeer jeugdige engelsche genootschappen (1) even als het toen zevenjarige Nederlandsche zendelinggenootschap het anders aan moesten leggen, dan hunne voorgangers, wat dan natuurlijk à priori had moeten betoogd worden.

De verhandeling was blijkbaar meer geschreven naar aanleiding van de vraag, welligt om ook die geleerde Heeren van TEIJLERS genootschap op scherpen toon onder het oog te brengen, dat zij beter gedaan hadden van zich met eene zoo groote dwaasheid als de zending is, niet bezig te houden, – dan wel als goed gemeend antwoord. HAAFNER had in Indië een' gloeijenden haat tegen de Engelschen opgevat. Wat hij in zijne reizen verhaalt van hunne afpersingen, geweldenarijen en onderdrukkingen, wordt in zijne verhandeling bij herhaling te pas gebracht; wat hij voorts bij VAILLANT over Afrika, bij STEDMAN over Suriname vond van de schandelijke levenswijze der Europeanen in andere werelddeelen, werd door hem naauw-

(1) Om hier niet te spreken van de Society for the propogation of christian knowledge (1647) en de Society for the propagation of the gospel (1701), die als uitgegaan van den staat, werkten op de wijze en in den geest van de Oost-indische compagnie hier te lande, waren het the Wesleyan-methodist society (1786), the Baptist-missionary society (1792), the London missionary society (1795), the church missionary society (1800).

keurig opgesomd, en om de maat vol te meten, werden de voornaamste gruwelen van Spanjaarden en Portugezen in een sterk sprekend tafereel opgehangen; alles ten betooge, dat de christenen wel verre van heidenen en mohammedanen te willen bekeeren, moesten beginnen met hun' eigen levenswandel te beteren, en dat zij, wat betreft reinheid van zeden, ware beschaving en voor een deel zuiver godsdienstbegrip, nog heel wat van amerikaansche roodhuiden, Hottentotten en Hindoes konden leeren.

Uit HAAFNER's verhandeling valt met eenige kritiek wel wat te leeren. Dat hij geen onderscheid maakt tusschen de bedrijvers van het kwaad en hen, die met weedom jegens de verdrukte bevolkingen vervuld, deze zochten te behouden door de kracht en den invloed van het Evangelie, beneemt alle waarde aan zijn betoog, doet hem onbillijk worden jegens de zendelingen, en zal wel de voornaamste reden zijn, dat zijn boek geen' merkbaren invloed op de zending geoefend heeft, ook niet toen het in 1823 door zijn' zoon ten tweeden male in het licht gegeven werd. De verhandeling mist ten eenenmale een wetenschappelijk karakter. Zij kan gerust buiten bespreking blijven in de zendingwetenschap.

Vijf en zestig jaren na het uitschrijven van TEIJLER's prijsvraag, wenschte het Haagsch genootschap tot verdediging van den christelijken godsdienst nog eens de zending in 't openbaar besproken te zien. Het Genootschap plaatste zich op een verhevener standpunt, dan zijne beide voorgangers. Het wilde een' ruimeren blik slaan. Niet minder dan „de bestemming en geschiktheid van het Christendom om de algemeene wereldgodsdienst te worden" had men op het oog. In de vraag, die het uitschreef, lag geen twijfel omtrent die bestem-

ming en geschiktheid. Wie zou dien ook verwachten bij een Genootschap, dat zich de „verdediging van den christelijken godsdienst" ten doel stelt? Maar het Genootschap, ziende op de teekenen der tijden, wetende dat twijfelingen en ontkenningen aan de orde van den dag zijn, dat allerlei stellingen worden opgeworpen, die regtstreeks of zijdelings strekken om de waarde van het Christendom in de schatting van de menigte te doen dalen, wilde een beroep doen op de ervaring van mannen, die zich bijzonder de verbreiding van het Evangelie onder niet-christelijke volken hebben ten doel gesteld. Het verlangde geen aprioristisch betoog. Het wilde feiten, resultaten getrokken uit eene gezonde empirie. Het wilde meer, het wilde in 't licht hebben gesteld de gebreken van menschelijk pogen en streven, opdat het beginsel, dat bij de uitbreiding van het Christendom op den voorgrond staat, beter begrepen, de middelen steeds beter gekozen en gebruikt worden.

Ik zal geen verschooning vragen voor het inbrengen van deze herinneringen; zij zijn noodig bij de behandeling van de zending in ons land. Maar al te spoedig is men daar afgeweken van de gezonde beginselen, die in VAN VOLLENHOVEN's plan waren vastgesteld. Minder in de eerste jaren, toen nog bij het Nederlandsche zendelinggenootschap eene commissie bestond, die tot taak had, „het opsporen van den toestand der verschillende volkeren, die nog van de kennisse Gods en van den Heere JEZUS CHRISTUS verstoken zijn; ten einde daardoor voorgelicht te worden in het ontwerpen van zendingen onder de heidenen"; toen men wel is waar faalde in de keus en de opleiding van zendelingen, maar dan toch begreep, dat de zendeling aan andere eischen moet kunnen voldoen, dan de vaderlandsche theoloog. Maar zeker later, toen

men de beoefening van land- en volkenkunde geheel verzuimde; meer en meer uitging van het denkbeeld, dat het Evangelie slechts behoefde voorgedragen te worden, om ingang te vinden bij de blinde heidenen; toen men juichte, wanneer het getal gedoopten hier en daar toenam, en zich vermeide in verhalen van den invloed, dien de Evangelieprediking op het hart van enkele individus gemaakt had, verhalen, die gansch niet te versmaden zijn, doch langzamerhand onder den titel van bekeeringsgeschiedenissen tegenzin, indien maar niet walging, teweeg gebracht hebben. Tot eene wetenschappelijke beoefening van de zending kwam het niet; wel gevoelde men na eenigen tijd, wel weet men thans, dat de zendeling kennis moet hebben van landen, volken en talen, dat hij zijne Evangeliekennis op eigenaardige wijze moet kunnen mededeelen, dat hij vaardigheid moet bezitten in een aantal zaken, die in beschaafde landen door handwerkslieden, onderwijzers, geneeskundigen worden ter harte genomen; maar men gaf zich van dit alles te weinig rekenschap, om het gevoel tot begrip te verheffen en uit de zamenstelling der begrippen een wetenschappelijk geheel op te bouwen. Hieraan is voor een groot deel toe te schrijven, dat men het na eenigen tijd niet meer met elkander vinden kon; men kende het karakter der zending niet, en bracht dus onbedacht op haar gebied over, wat daar niet te huis behoort, verwaarloosde wat daar niet kon gemist worden. Wij vinden gelegenheid hierop terug te komen.

Wat heeft ons vaderland voor de zending opgeleverd, dat bevrediging kan schenken aan mannen, die aan een warm hart een helder hoofd paren? De Maandberigten van de verschillende genootschappen werden na eenigen tijd ter zijde gelegd, omdat zij weinig meer dan variaties

op hetzelfde thema leverden; de redevoeringen verloren haren bezielenden invloed, omdat zij in de zaak, die zij aanprezen, geen licht deden opgaan; de handboeken voor de zending leverden magere bijdragen tot de kennis der volken, hoe rijk zij waren in het opsommen van genootschappen, zendingposten, zendelingen, gedoopten, enz. Het werk van de meest bekwame en godvruchtige mannen in den lande, wier hart klopte voor de uitbreiding van het Godsrijk, bepaalde zich ten slotte tot het inzamelen van gelden. Laat mij hier zwijgen van de middelen daartoe aangewend, zeker goed gemeend, niet oneerlijk, maar toch ook niet waardig mannen, die geroepen zijn om de hoogste belangen der menschheid te bevorderen.

Is dit alles beter in het buitenland? Zeker eenigszins. Werken als BLUMHARDT's Missions geschichte, BURKHARDT's kleine Missions Bibliothek, het Baseler Missionsmagazin, W. BUYERS Letters on India, MURDOCH's Indian missionary manual, the Indian Evangelical review te Bombay uitgegeven, die Allgemeine Missionszeitschrift van Dr. WARNECK, goede levensbeschrijvingen, reis- en dagboeken van zendelingen en wat meer te noemen zou zijn, bevatten een' schat van bijdragen, die licht kunnen verspreiden over de zending, voor hen die tijd en lust hebben om zich tot de lezing te begeven. Vele zendelingen hebben de schatkamers van de beoefenaars der land- en volkenkunde, van de linguisten helpen verrijken; zelfs hebben de groote musea hun voordeel getrokken uit de bijdragen van zendelingen. Maar ziet men in het buitenland, bij de genootschappen de vruchten van al dien arbeid? Zeker zou een man als LANGHANS, evenmin als HARTHOORN bij ons, zóó veel stof hebben gevonden voor zijne bestrijding van de zending, als niet door de Bestuurders van vele genootschappen zooveel

gedaan of nagelaten was, dat verhindert om het ware licht over de zending te doen opgaan. Wie meent, dat hij deze uit Maandberigten of verslagen kan leeren kennen, zal veel nutteloozen arbeid kunnen verrigten zonder tot juiste resultaten te komen.

Dit en veel meer meen ik te moeten toeschrijven aan het gebrek aan wetenschappelijke beoefening van de zending. Uithoofde van dit gebrek ben ik ook nu weêr genoodzaakt hier uit te spreken, wat zeker anders overbodig zoude zijn, dat ik geen ander doel voor de zending ken, dan de uitbreiding van het koningrijk der hemelen, zoo als ons dit in JEZUS CHRISTUS geopenbaard is; maar dat ik de middelen daartoe zeer ruim wil zien opgevat. De Hollandsche maatschappij der wetenschappen en TEYLER's genootschap waren op den goeden weg om het gebrek bij ons te verhelpen. Zestig jaren lang had men dien weg niet of naauwelijks vervorderd, toen Bestuurders van het Haagsch genootschap tot verdediging van den christelijken godsdienst op nieuw eene poging deden, om de zending bij geleerden en beschaafden tot een onderwerp van studie te verheffen. En deze poging is aanvankelijk gelukt; hoe men overigens ook over de bekroonde verhandeling van den Heer BUSS moge denken, men zal haar niet kunnen ontzeggen eene hooge wetenschappelijke waarde. In opvatting van de vraag, in verdeeling, in behandeling van de onderdeelen, in één woord in bewerking van de voorhanden stof, moest zij wel beantwoorden aan de eischen, die het Haagsch genootschap voor zijne bekrooningen stelt. Zal die verhandeling niet begraven worden bij zoo vele andere prijsschriften, dan moet zij het uitgangspunt worden voor tal van werkzaamheden, dan moet zij dus vooraf besproken worden, opdat ieder wete waarin en in hoeverre hij

van den gids gebruik kan maken. Dan eerst zullen de pogingen van het Genootschap voortgezet worden en vruchten blijven dragen. Moge het plantje opwassen tot een' prachtigen, vruchtbaren boom!

Ik wensch met bescheidenheid, maar niet minder met vrijmoedigheid mijne gedachten over de prijsvraag en hare beantwoording uit een te zetten. Kan men zich met mijne denkbeelden niet vereenigen: ik zoek naar waarheid, en wederlegging zal ik gaarne aannemen.

Eerst na eene tweede uitschrijving werd de vraag van het Haagsche genootschap beantwoord. Deze vertraging kan gedeeltelijk worden toegeschreven aan den omvang van het onderzoek, dat aan de beantwoording tot grondslag moest liggen; men zal echter inzien, dat deze grondslag reeds behoorde te bestaan, bij hen, die tot de beantwoording als aangewezen waren: de mannen, die in en voor de zending leven. Ik voor mij geloof dan ook, dat de vertraging veelmeer aan andere oorzaken is toe te schrijven. In de eerste plaats ontbreekt het den zendingmannen in 't algemeen aan tijd tot uitvoerigen schriftelijken arbeid. In de tweede plaats weten deze beter dan anderen, dat het bronnenmateriaal niet zóó toegankelijk is, als zij bij de kennis, die zij reeds bezitten, moeten verlangen. Ten derde is het gebrek aan kennis van de zending buiten den kring der zendingmannen te groot, om zich tot het opzetten van zulk eenen omvangrijken arbeid op eens aangespoord te gevoelen. Doch ook deze oorzaken zijn van ondergeschikt belang, vergeleken met eene, die ik eenigszins uitvoerig wensch te bespreken. Zij geldt den inhoud van de prijsvraag.

De prijsvraag luidt: „Daar in de laatste halve eeuw de christelijke zending onder heidenen, mohammedanen

en joden zich zoo zeer heeft uitgebreid, doch haar door velen wordt tegengeworpen, dat het Christendom niet voor alle volken geschikt is, door anderen, dat althans de tot hiertoe gebruikelijke methode aanmerkelijk zou behooren gewijzigd te worden, zoo vraagt het Genootschap: Wat leert de geschiedenis der zending aangaande de bestemming en geschiktheid van het Christendom, om de algemeene wereldgodsdienst te worden? En welken invloed moet de tot dusver verkregen ondervinding voor de toekomst op de methode dier zending hebben?"

In den considerans wordt de uitbreiding van de zending als feit erkend, daartegenover geplaatst de tegenwerping, dat het Christendom niet voor alle volken geschikt is, en dat de tot hiertoe gevolgde methode ongeschikt is. Blijkbaar is dus de strekking van de vraag, een betoog uit te lokken, dat ten doel heeft, in de eerste plaats, de geschiktheid van het Christendom voor alle volken in een helder licht te stellen. In de vraag zelve wordt dit geformuleerd als „de geschiktheid van het Christendom om de algemeene wereldgodsdienst" te worden. Het komt mij voor, dat hier verschil is; en moge dit voor den theoloog geen bezwaar opleveren, wat ik in 't midden wil laten, bij de bespreking van de zending geeft het verwarring. Christendom voor christelijke godsdienst, het Christendom de wereldgodsdienst. Mij dunkt, dit moet tot misverstand leiden. Wat is godsdienst? zeker, een woord ontleent zijne beteekenis aan het gebruik, en zoo kan men b.v. met HAGENBACH godsdienst definiëren als „de bestendige en alzijdige betrekking van ons geheele bestaan op het oneindige," zoo kan men nog vele andere definities geven van wat men, als christen, als godgeleerde op eigen stand-

punt dus, door het woord verstaat, of wil verstaan hebben; maar naar de eenvoudigste verklaring beteekent het woord bij ons: „dienst, vereering van God". Met andere woorden: godsdienst vertegenwoordigt een relatief begrip, relatief omdat het verandert met de tijden en zich wijzigt naar den aard der volken, naar de ontwikkeling en het standpunt der individus. De fetisvereerder, de vuuraanbidder, de Molochdienaar, de Vedist, de Jehovadienaar, de Christen, zij verschillen aanmerkelijk in de opvatting van het voorwerp hunner vereering. Bij die allen heeft het woord dienen een' verschillenden zin. De woorden slaaf, dienstknecht, knecht, dienaar, bediende, verschillen onderling in beteekenis, en worden in verschillende tijden en bij verschillende volken verschillend gebruikt. Dit was zoo, dit is zoo, en zóó zal het altijd blijven. Wat dan te maken van eene wereldgodsdienst, als men het woord niet vooraf zeer naauwkeurig definieert? Het woord heeft al heel wat spraakverwarring te weeg gebracht; misschien is daaraan voor een groot deel toe te schrijven, dat het begrip bij velen een' zoo droevigen klank heeft.

Het komt mij voor, dat men in de zending van het woord godsdienst, christelijke godsdienst, zoo min mogelijk gebruik moet maken. Jezus heeft ons niet geleerd God te dienen, maar als Gods kinderen te leven. Daaraan, dat hij ons God als onze Vader heeft leeren kennen, ontleent het Evangelie (de blijde boodschap) zijne waarde en zijne beteekenis voor de menschheid. Vraagt men of de waarheid, dat God onze Vader is, dat wij van Gods geslacht zijn, of deze waarheid voor alle menschen geldt, bij alle volken en geslachten hare toepassing kan vinden, het antwoord zal wel niet twijfelachtig zijn. Het is de waarheid, die leeft in de

Paradijsgeschiedenis, die terugtreedt naarmate de mensch meer van God vervreemdt; die geheel vergeten is of bedolven wordt, waar de vrees voor een hooger wezen tot allerlei bijgeloof vervoert; die door geen der wijzen, door geen godsdienststichters van de oudheid begrepen is, die van tijd tot tijd in het Christendom verduisterd is; die daarom MOHAMMED onbekend bleef, door hem met verachting werd afgewezen; maar die door CHRISTUS beleden, beleefd en door zijn lijden en sterven, gelijk door zijne opstanding bezegeld is. Spreekt JEZUS van het koningrijk der hemelen, dan is daarmede altijd verbonden de verheven bestemming van den mensch, als kind Gods. Wordt de mensch burger van het koningrijk der hemelen, hij vindt in zijnen koning zijnen Vader; metaphorisch worden wij koningen en priesters onder deze nieuwe bedeeling. Ik laat dáár, in hoeverre de mensch door het Christendom tot een zuiver Godsbegrip is opgeklommen, in hoeverre CHRISTUS ons gebracht heeft tot de kennis van het wezen Gods; het is mij genoeg te weten, dat God mijn Vader is, en daar ik door mijn geloof in JEZUS CHRISTUS liefde gevoel voor mijne medemenschen, is er mij alles aan gelegen hen te brengen tot het heil, dat voor mij in dat geloof en de daaruit voortgevloeide kennis van God is ontstaan.

De zending heeft tot taak hen, die met God niet bekend zijn, in CHRISTUS tot hem te brengen. Wat daaraan verbonden is, behoef ik thans niet uit een te zetten; maar gelijk JEZUS in allen opzigte mensch geworden is, en dan ook als onzer een op aarde geleefd heeft, uitgenomen de zonde, zoo moet de zendeling ook in den ruimsten zin des woords mensch zijn onder zijne medemenschen; als de groote Apostel der heidenen, allen, alles en in alles worden. In dezen zin heeft het Chris-

tendom waarde voor alle volken en tijden, en zoo opgevat wordt geen uitvoerig betoog gevorderd om tot de overtuiging te brengen, dat het Christendom voor alle volken geschikt is, ja meer dan dit, dat het noodzakelijk is voor het welzijn van alle volken en stammen.

Stelt men echter het Christendom voor als eene godsdienst, verhevener ja dan andere godsdiensten, maar dan toch specifiek met deze gelijk, neemt men het Christendom op bij de godsdienstwetenschap, beschouwt men het Christendom als de leer van JEZUS, hecht men eenzijdige waarde aan de christelijke godsdienstleer, zoo als die door de kerk beleden is of wordt, dan kan men heel wat vragen stellen, die óf niet, óf problematisch te beantwoorden zijn, óf waarop het antwoord ontkennend uitvalt. Kunnen de onbeschaafde volken na korten of langen tijd op het standpunt van ontwikkeling en kennis gebracht worden van de beschaafde? Zijn die volken zoo ver te ontwikkelen, dat zij de eenvoudigste begrippen van het Christendom kunnen verwerken? Zijn onze godsdienstige instellingen en gebruiken voor hen geschikt? Kan men hen vrij maken van hun bijgeloof? Zijn zij vatbaar voor eene geestelijke vereering van God? Zijn zij in staat hunne zinnelijkheid te overwinnen? Zouden zij kunnen beseffen wat leven is in de hoogere beteekenis van het woord? Deze en vele andere vragen van soortgelijken aard kunnen niet met een volmondig ja beantwoord worden; op vele zou het antwoord veeleer ontkennend moeten zijn. (1)

Meent men, dat ons kerkwezen, onze kerkleer, onze ethiek zoo maar aan die volken kunnen worden overgeleverd; meent men, dat de akker bereid is om zulk

(1) Het onderwerp vordert eene opzettelijke behandeling.

zaad te ontvangen, dan zal het hem, die met den aard en de vatbaarheid van eenig onbeschaafd volk bekend is, niet moeijelijk vallen zulke voorstellingen te weêrleggen. Zegeviert die meening bij de zendingvrienden, dan is hun werk den ondergang nabij, indien niet Gods genade het gebrekkige van hunnen arbeid overziet, en er zijnen zegen in legt, ziende op hun geloof.

Het is gansch niet onverschillig, of men al dan niet heldere voorstellingen heeft van de kracht en de beteekenis des Christendoms voor de volken; eerst wanneer men die heeft, komt men tot de overtuiging, dat de zending een noodzakelijk element geworden is in het levensproces des menschdoms. Daarna komt het tweede gedeelte der vraag: hoe heeft de zending aan hare bestemming en roeping beantwoord; waarin is zij te kort gekomen? Voor het oogenblik laten wij dit punt rusten, om ons te begeven tot de beschouwing van het eerste gedeelte van BUSS's verhandeling.

Reeds de eerste woorden van de „Inleiding" getuigen, dat onze schrijver over het Christendom als eene der missionerende godsdiensten zal spreken, en dat hij daarin de denkbeelden van MAX MÜLLER huldigt, die hij dan ook in 't kort terug geeft. Het Christendom is, volgens hem, de missionerende godsdienst bij uitnemendheid; het heeft daarin zijne roeping nooit verzaakt; dat zijne eerste aanhangers en waardigheidsbekleeders „apostelen", zendelingen heeten, heeft wezenlijke beteekenis; het Christendom heeft zich ook het meest verbreid, wel niet, als men enkel op getallen let, maar zeker als men op het gehalte van de volken, die het omhelsden, het oog vestigt. Een kort overzigt van de eerste Evangelieverbreiding, voorts van de werkzaamheden der Roomschen, eindelijk, tot op het einde der 18de eeuw, van die der

Protestanten „anfangs mit ihrer innern Consolidirung vollauf beschäftigt" getuigt van het talent des Schrijvers om zijnen lezers in breede trekken een flink overzigt van het tooneel te geven.

Doch zóó lang was de zending nog slechts het werk van enkelen. »Thans aan het einde van het derde kwartaal van onze eeuw, weet niet alleen de christenheid" (in 't groot en in haar geheel) „en de wereldgeschiedenis, thans weet ieder herder in het afgelegenste bergdal van de Protestantsche kerk, dat er eene zending bestaat. Is de christelijke zending als zoodanig oud, zoo oud als het Christendom zelf: deze zending is nieuw. Zij is eene schepping van den magtigen geest der 19de eeuw, is in hare organisatie en met hare „weitausgreifenden, weltumspannenden Tendenzen" een echt kind van den tot groote ondernemingen bestemden nieuwen tijd. Zij is diensvolgens eene magt geworden, die niemand over het hoofd kan zien, die zich met goed gevolg wijdt aan de ontwikkeling van het menschdom; en zij verdient, dat ieder, wie hij ook zij, wete, hoe hij het met haar aanlegge. Wie onzen tijd met zijnen geweldigen geestesworstelstrijd gewigtig acht, dien zal ook de zending belang inboezemen, dien verschaft zij een waardig voorwerp van ernstig onderzoek; en hem, voor wien de godsdienst en de godsdienstwetenschap het gebied zijner navorschingen is, kan zij niet ontgaan."

„De nieuwere zending, men denke over haar zoo als men wil, is in allen opzigte een hoogst belangrijk en karakteristiek verschijnsel in het leven van het Christendom van onzen tijd." Deze stelling verdedigt de Schrijver door te wijzen op het ontstaan van de genootschappen sedert het laatst der vorige eeuw, op den tegenwoordigen omvang van hunne werkzaamheden en de

uitbreiding van het zendingveld, zoo wel dat van de Roomschen als van de Protestanten, op de verkregen uitkomsten, op den invloed, dien de zending op het leven en streven der christenen zelven gehad heeft, op de organisatie der zending; dit alles wordt met tal van voorbeelden toegelicht. Ten slotte wordt gewezen op den bijzonderen geest van de zending, die niet uitgaat van het Christendom in 't algemeen, maar van eene bijzondere rigting en partij, en wel van die, welke „sich am meisten mit den Tendenzen der Neuzeit in Widerspruch befindet, die in dieser bewussten Opposition nicht allein verharren will, sondern gerade aus derselben einen guten Theil ihrer Kraft zieht". „Die andern Richtungen mit ihren wesentlich differirenden Auffassungsweisen des Christenthums und der Religion überhaupt haben sich daran nur wenig betheiligt, in nennenswerthem Masse eigentlich nur die in der niederländischen Missionsgesellschaft vorherrschenden freien Elemente."

Tegen deze voorstelling moet ik mij ten ernstigste verzetten. Ik zou kunnen vragen, of de geest van de Deensche kerk en die van de Hernhutters, die van de amerikaansche Unitariërs en die van de Wesleyanen, die van de Baptisten en die van de Lutheranen, eindelijk die der stichters van het Londensche zendelinggenootschap en die der engelsche kerkelijken, zóó geheel dezelfde was, en of de voorstanders van de zoogenaamde nieuwere rigting zóó zeer van éénen geest zijn, dat juist zij tegenover al de overigen kunnen gesteld worden in het grootsche, cosmopolitische werk der zending? Bij zulk eene voorstelling komt onwillekeurig in mij de gedachte op, of de schrijver den strijd over het aanleggen en verbeteren van de waterwegen in ons land, of dien over het politieke toezigt op het kanaal van Suez, gelijk zou willen stellen met de

pogingen en werkzaamheden van alle beschaafde natiën om het volkenverkeer uit te breiden en op allerlei wijze te verzekeren. Onze partijen en rigtingen hebben niets met de zending te maken; zij kunnen gerust zich aan haar onttrekken; zij belemmeren het groote werk. Verre zij het van mij, ook voor het minst het streven van onzen tijd te veroordeelen, het streven naar waarheid, door het zoeken van eene hoogere eenheid; dat streven is edel, al zou het ook een Cyclopenarbeid worden; maar het kan niet worden opgenomen bij de zending. Dat streven vordert in onze dagen strijd, een' bloedigen strijd, waarin duizenden vallen, en daaronder niet weinigen door het gebruik van wapenen, die zij niet weten te hanteren. De zending heeft akkerwerk te verrigten, en de landman beleeft niet anders dan last en ellende van al wat strijd voert. Gaat het daarheen, dat de zoogenaamde nieuwere rigting den doorslag behoudt in de dingen waar het menschdom de weegschaal in handen heeft; hebben hare denkbeelden eenmaal post gevat, zoo als b.v. de begrippen omtrent het planetenstelsel na twee eeuwen van verzet en stribbelen, dan zal de zending van zelf doortrokken zijn van die begrippen; dan zal ook zij de stoomploeg in plaats van de spade gebruiken. Heet de akkerman conservatief, het zij zoo; maar men vergete niet, dat hij geen' oogst kan laten voorbijgaan, zonder schade aan de gansche maatschappij te berokkenen.

Ik kan den lof, ons Genootschap toegebracht, niet onvoorwaardelijk aannemen. Het is waar, onder hen, die met dat Genootschap zamenwerken, zijn een aantal volgers van de nieuwere rigting, zelfs hebben enkele van hare woordvoerders dat Genootschap bij hunne geestverwanten krachtig aanbevolen; maar tot nogtoe niet op de gronden door den Heer BUSS aangegeven. Door dat Ge-

nootschap worden de begrippen der zoogenaamde nieuwere rigting niet beleden, veel min gepropageerd. Ons Genootschap plaatste zich, even als het Londensche, bij zijne oprigting op een standpunt, waar van partijen noch rigtingen sprake is. Valt het zeer moeijelijk zich in onzen strijdlustigen tijd op dat standpunt staande te houden, ook den akkerman valt het altijd moeijelijk zijn werk te verrigten te midden van oorlogen of geruchten van oorlogen. De zendingvriend wordt droevig te moede, als hij overal verdenking, veroordeeling, verdeeldheid, strijd ontwaart, en hij komt in groote verzoeking de schouders op te halen over mannen, die hij wegens hun karakter, hunne bekwaamheden, hunnen stand, ook hunne godsvrucht persoonlijk achting toedraagt. Het „Ach! waren alle menschen wijs en wilden allen wel!" vloeit hem weemoedig van de lippen; hij zou een kluizenaar worden, als hij CHRISTUS niet had, die hem sterkt en troost, en wiens voorbeeld hem genoeg is, om zijnen weg te vervorderen, zoo goed dit kan.

De beschouwing van den Heer BUSS hangt zamen met de opvatting van eene evangelieverbreiding, die ten grondslag heeft de begrippen van godsdienst en kerk. Het Evangelie van JEZUS CHRISTUS kent deze begrippen niet; de zending moet niet dulden, dat zij tot de volken worden overgebracht; in zooverre zij dit nog doet, beantwoordt zij niet aan hare roeping; en moet aan ons Genootschap eenige lof gegeven worden, het zij dan deze, dat er altijd mannen in gewerkt hebben, die getracht hebben zijne statuten te handhaven, die tot grondslag hebben de VOORTPLANTING van het Evangelie der Schrift. Wat dit beteekent is niet iedereen duidelijk, en zal door de zendingvrienden niet helder worden ingezien, zoo lang zij geen ernstige studie van de zending

maken, zoo lang zij haar beschouwen als een onderdeel van de theologie.

Volkomen eens ben ik het met den Schrijver, als hij verklaart, dat de zending van „hooge beteekenis is voor de christelijke kerk", en tot mijne smart moet ik met hem constateren, „dass ihr von den Kirchen als solchen bis jetzt die gebührende Berücksichtigung fast allgemein versagt worden ist." Tot mijne smart constateer ik dit; want zoo iets, dan bewijst dit de hoogst gebrekkige inrigting van alles wat den naam van christelijke kerk draagt. Hoe zeer betoont deze zich ook hierin ontrouw aan de levensregelen van de eerste christengemeenten!

En de theologische wetenschap? Men leze en herleze wat BUSS omtrent deze in verband tot de zending zegt; waartoe zou ik het vertalen? „Längst sollte die Mission nicht nur das besondere Interesse der Theologen erregt, sondern auch einer wissenschaftlichen Bearbeitung gewürdigt worden sein. Bei dem Reichthum an Stoff, den sie durch ihre Erlebnisse und Erfolge der Geschichte des Christenthums, durch ihre methodische Principiën der practischen Theologie zuführt, könnte sie zur Herausbildung selbständiger theologischer Disciplinen als Missionsgeschichte und Missionsgeographie, Halieutik und halieutische Katechetik angeregt oder unter dem allgemeinern Titel der Missionswissenschaft eine wissenschaftliche Behandlung erlangt haben. Indessen hat die Theologie sie bis zur Stunde beinah ignorirt und einer ernstlichen Beachtung nicht werth gehalten. Wie wenige sind der eigentlich wissenschaftlichen Werke über die Mission! und von diesen wenigen ist der grössere Theil zudem aus der Hand der Missionsarbeiter selbst, der Missionsinspectoren und Missionäre hervorgegangen. An wie wenigen theologischen Facultäten werden Vorlesungen

über Missionsgeschichte, Missionsapologetik und dgl. gehalten, wie selten wird in den Vorlesungen über andere Disciplinen, selbst wo es nahe läge, der Mission zu gedenken, auf ihre Arbeit hingewiesen! und wie spärlich fanden die bisher gemachten Versuche dazu, wie diejenigen Dr. WIGGER's in Rostock, unter den Studirenden Anklang! gar nicht davon zu reden, dass unseres Wissens nirgends auf dem Continent mit den theologischen Facultäten allfällige Missionsseminariën oder ähnliche derartige Institute, für welche zu sorgen die Kirche die Pflicht hätte, verbunden sind. Und was wird sonst gethan, um in der studirenden Jugend das Interesse für diese heilige Gottessache zu wecken? Es ist in der That an der Zeit, dass einem Werke, in welchem sich allgemach eine staunenswerthe Summe christlichen Lebens mit für die Wissenschaft beherzigenswerthen Resultaten objectivirt hat, dessen Einfluss auf die religiöse Entwicklung der Menschheit sich auf vielen Gebieten in der Nähe und in der Ferne kundgibt, die theilnemendste und umfassendste Berücksichtigung von Seiten der christlichen Wissenschaft nicht länger vorenthalten werde."

Men overwege dit wel. En legge zich daarna de vraag voor: of de theologische wetenschap vooreerst veel aan of voor de zending doen zal? Even als de Kerk heeft zij genoeg met zichzelve te doen. Neen! hoe hoog ik ook den arbeid van theologen op prijs zal stellen, als zij hunne krachten aan de zendingwetenschap willen wijden; hoezeer ik overtuigd ben, dat zij er de geschiktheid voor zouden medebrengen, als zij konden besluiten de zending eens goed onder de oogen te zien, zich rekenschap te geven van wat aan haar vast is, ik verwacht vooreerst niets van de theologie.

Noch van kerk, noch van theologie als zoodanig, is

iets voor de zending te wachten. Met de zending is het analogisch gelegen, als met de chemie; zoo lang er slechts alchymisten waren, ontbraken haar alle grondslagen; toen zij wetenschap werd, ging jaar aan jaar nieuw licht op, en hare adepten veroverden zich eene plaats, die den alchymist noodzakelijk moest ontzegd worden.

De zending eischt mannen, die zich geheel aan haar wijden, niet enkel in de verre landen, maar in alle kringen der beschaafde wereld. Zij vordert den mensch, zoo als hij door 't geloof in CHRISTUS tot het hoogste standpunt van zedelijke waarde is opgeklommen. Zij vraagt geleerden, die in staat zijn een ruim veld van wetenschap te overzien en te bearbeiden. De zendingwetenschap zal dán eerst beteekenis erlangen, als theologie, godsdienstwetenschap, linguistiek, ethnographie, anthropologie, paedagogie, in haren dienst staan, haar als hulpwetenschappen zijn toegevoegd en hare beoefenaars genoegzaam t'huis zijn op het gebied der natuurwetenschappen en voorts op alles wat in onze dagen de ziel der beschaafde maatschappij uitmaakt.

Wij zullen zien, in hoeverre de verhandeling van BUSS deze eischen stelt, en daarbij gelegenheid vinden nader te ontwikkelen wat de onze zijn.

(*Wordt voortgezet.*)

J. C. NEURDENBURG.

Het doordringen van den Islam in Nêerl.-indië.

(Uit het koloniaal verslag van 1876.)

---

1. *Java.* De bedevaart naar Mekka werd in 1875 op Java en Madura over 't geheel door een minder groot aantal personen ondernomen dan in 1874. (1) Het aantal, dat uit Soerabaija vertrok, was weder zeer aanzienlijk, en bestond voor een groot deel uit ingezetenen van Bawean, waar velen door hun handel met Singapore, welke plaats zij met eigen vaartuigen bezoeken, eenig vermogen verwerven. Uit Bantam en Pekalongan vertrokken ook vele vrouwen naar Mekka.

In den aanvang van 1876 kwamen het bestuur geruchten ter oore, nopens eene voorgenomen zamenkomst in de nabijheid van Tangerang (Batavia) van een aantal godsdienstijveraars (geestelijken, hadji's, enz.) uit de residentiën Bantam en Batavia, bij gelegenheid van het aanstaand vertrek naar Mekka van zekeren kiahi ABDOEL KARIM, een ingezetene van Tanara (Bantam), die bij velen in een bijzonderen reuk van heiligheid stond. Aan enkele kwaadgezinden in Tangerang, één van welke gezegd werd zich te willen uitgeven voor een afstammeling uit het Bantamsche sultanshuis, werd het voornemen toegeschreven om, bij gelegenheid van de bewuste zamenkomst, eene poging te wagen tot verstoring der gevestigde orde van zaken. Ofschoon de bevolking te Tangerang en omstreken weinig of niet met de plannen scheen bekend te zijn, nam toch het bestuur zijne voorzorgsmaatregelen. Vier der meest verdachte personen werden naar Batavia opgezonden, en zijn aldaar een tijd lang onder toezigt der politie ver-

---

(1) Het getal bedevaartgangers van Java en Madura bedroeg 1847 in 1874 en 2227 in 1875; te zamen met de Buitenbezittingen 4801 in 1874 en 5655 in 1875. (Zie Versl. fol. 116). Dit klopt niet met het bovenstaande.

bleven. Wel begaven zich intusschen een groot aantal personen naar Tanara om ABDOEL KARIM vóór zijn vertrek te komen begroeten, maar de openbare orde werd daardoor niet verstoord. ABDOEL KARIM zelf overigens voldeed aan de hem gedane aanzegging om zijne reis, in stede van over land (over Tangerang), regtstreeks over zee naar Batavia te ondernemen, van waar hij sedert naar Singapore is scheep gegaan.

Wat de hadji's betreft, het kan niet ontkend worden, dat hunne kleederdragt, de titel van »toean", waarmede zij plegen aangesproken te worden en hunne meerdere kennis en ondervinding, hun eenig aanzien verschaffen, en dat in hunne naaste omgeving de voorschriften van den Islam getrouw worden opgevolgd; van eene opwekking tot godsdienstijver, die gevaarlijk voor de rust zou kunnen worden, werden echter geene sporen aangetroffen. Waar hun getal zich uitbreidt, neemt hun invloed af, en gelukt het hun des te minder om op kosten der bevolking te leven, of zich te onttrekken aan hunne verpligtingen als gewone ingezetenen.

Van het ontstaan van nieuwe sekten valt niets mede te deelen. Alleen wordt uit Pekalongan gemeld, dat aldaar in het distrikt Pekadjangan bij de volgelingen van zekeren hadji REPINGI, reeds vóór geruimen tijd overleden, geen huwelijk voor echt gehouden wordt, waarbij niet door een leerling van dien hadji de gebruikelijke formulen zijn uitgesproken.

Een speciale invloed van Arabieren in zaken van godsdienst werd alleen in Banjoewangi opgemerkt, waar de ter hoofdplaats gevestigde Arabieren de hoofden en geringen, met wie zij gemeenzaam omgaan, aansporen tot getrouwe betrachting der voorschriften van den Koran. Elders op Java trachten de Arabieren hun invloed meer dienstbaar te maken aan hun handelsbedrijf.

2. *Sumatra.* (V Kotta, midden-Sumatra). De voorschriften van den Koran worden vrij naauwkeurig opgevolgd; het blijkt echter niet, dat de geestelijken een' grooten invloed op het bestuur uitoefenen. De handelaren (nachoda's), waaronder velen zijn, die den togt naar Mekka hebben volbragt, maken de meest invloedrijke klasse der bevolking uit, en weten

in den regel hunne inzigten op de volksvergaderingen ingang te doen vinden. (Sedert 1872 waren berigten bij de Regering ingekomen, dat de bevolking van dit gewest, zich onder haar onmiddellijk bestuur wilde stellen. In 1875 bleek intusschen, dat de verwachtingen daaromtrent wel wat overdreven waren geweest, maar toch ook, dat de bevolking der V Kotta was opgehitst door zekeren HADJI ISMAEL, die zich sedert uit de voeten gemaakt heeft).

Westkust. Van den invloed der hadji's of van Arabieren werd weinig bespeurd. Onder de heidensche bevolking van Tapanoeli bleef het Mohammedanisme vorderingen maken. (Het christendom breidde zich langzamerhand uit in de afdeeling Mandheling en Ankola, maar in Siboga en op Nias slaagde het minder).

Benkoelen, (waar meer en meer rust ontstaat, ook ten gevolge van onze definitieve vestiging in Atsjin). Het aantal bedevaartgangers breidt zich jaarlijks uit.

Lampongsche districten. In de afdeeling Sekampong was eene korte poos eene dweepzieke beweging gaande, die echter door de waakzaamheid der politie spoedig werd gestuit. Zij was het werk van zekere vrouw KEMIS, die gesteund werd door haren man en een achttal handlangers. Deze vrouw wendde bovennatuurlijke krachten voor, daarbij zinspelende op den uit de onlusten van 1856 bekenden RADEN INTAN II. (Hier zou slechts aan geldbejag te denken zijn).

Palembang. Het getal Mekkagangers neemt van jaar tot jaar toe, hetgeen voornamelijk is toe te schrijven aan de uitbreiding der stoomgemeenschap met Singapore en Djeddah, en aan de propaganda, uit winstbejag gemaakt door enkele te Mekka wonende Palembangers. De invloed der hadji's op de bevolking is echter zeer gering. Onder de heidensche bevolking der bovenlanden wint de Islam meer en meer veld, ten gevolge van het toenemend verkeer met mohammedaansche handelaren uit de benedenlanden.

Oostkust. De Islam breidt zich in geen der behandelde streken zigtbaar uit. Hadji's noch Arabieren hebben dan ook bij de inheemsche bevolking bijzonderen invloed.

Banka. De mohammedaansche geestelijkheid betoont zich op Banka zeer volgzaam jegens het bestuur. Invloed op de inlandsche bevolking bezit zij weinig of niet.

Billiton. Onder het heidensche gedeelte der inboorlingen maakt de Islam zeer weinig vorderingen.

Borneo (Wester afdeeling). Hoewel de Islam zich onder de Dajjaksche bevolking steeds uitbreidt en het getal hadji's toeneemt, is echter de invloed der laatsten op de bevolking onbeduidend.

Zuider- en Oosterafdeeling. De geest der bevolking jegens het bestuur is algemeen vrij bevredigend. De Islam breidt zich onder haar, hoewel langzaam, meer en meer uit, en dit wel voornamelijk onder de Dajjaks in de Afdeelingen Amoenthai, Martapoera en Bekompai. De invloed der hadji's in die streken is niet gering te schatten, maar neemt toch telken jare af, naarmate het getal Mekkagangers grooter wordt. Daarbij komt, dat sedert eenigen tijd, nu de reis naar Mekka zooveel gemakkelijker en goedkooper is geworden, zelfs minder gegoede lieden zich derwaarts begeven, en de bedevaart dus niet meer, zoo als vroeger, een privilegie is voor de meervermogende klassen.

Menado. Na vermelding van den veel besproken aanval op Menado, zegt het verslag: »na al hetgeen de Regering sedert heeft kunnen te weten komen, bestaat er alle grond om aan te nemen, dat een tot het uiterste opgezweepte godsdienstijver de voornaamste, zoo niet eenige drijfveer is geweest." De Radja van Bolang Mongondou gaf blijken van goede gezindheid. Terwijl wij de verdere bijzonderheden hier moeten laten rusten, teekenen wij nog slechts aan, dat volgens bevinding van den hoofddjaksa van Menado in de rijkjes Bolang-Mongondou, Bolang-Oeki, Bintaoena en Kaidipan de stemming vrij goed was; dat die in Bolang-Itam door den invloed van eenige fanatieke mohammedanen te wenschen overliet, maar dat Bwool aan volslagen regeringloosheid ten prooi was. »Ketangan was de verblijfplaats van MANSOER's (1) hoogbe-

(1) De te Menado gesneuvelde aanvoerder van den aanval. N.

jaarden vader, SJARIEF ALI, die reeds lang bij het bestuur van Menado had bekend gestaan als een fanatiek Arabier, op wien gelet moet worden, daar hij in de landschappen aan de noordkust van Celebes en te Gorontalo een invloed trachtte te verwerven, die ligt schadelijk worden kon."

In het verslag lezen wij verder: »Ook op de mohammedaansche propaganda in deze rijkjes valt het oog te houden", waaraan in eene noot is toegevoegd, dat onze twee zendelingen (SCHWARZ en DE LANGE) op hunne reis in 1875 ook gedurig den invloed van de mohammedaansche geestelijken bespeurden.

Ternate. De Islam breidt zich in genoemde rijken (Ternate, Tidore en Batjan) langzaam maar gestadig uit. De sultans, van geslacht tot geslacht ijverige mohammedanen, trachten hun godsdienst zooveel mogelijk ingang te verschaffen bij de nog heidensche Alfoeren. Van daar dat de op Noord-Halmaheira en Nieuw-guinea gevestigde christenzendelingen heimelijk door hen worden tegengewerkt. Ondanks die tegenwerking moet evenwel de arbeid dier zendelingen in den laatsten tijd niet geheel onvruchtbaar zijn geweest. (In de nieuwsbladen vond men voor eenige weken berigten, die aan gevaar voor de zendelingen doen denken).

Timor en onderhoorigheden. De Islam breidt zich op geen dezer eilanden noemenswaardig uit. Daarentegen wint het christendom langzamerhand meer veld.

Bali. De mohammedaansche godsdienst breidt zich nog weinig onder de inheemsche bevolking uit. Alleen eenige vrouwen, die met mohammedaansche mannen huwden, gingen tot den Islam over.

Slotsom: A l s d e c h r i s t e n e n w i l d e n, dan zouden z i j d e n h e i d e n e n d e n z e g e n d e s Evangelies kunnen b r e n g e n. Wanneer zullen zij gaan bedenken, dat dit hun heilige pligt is?

J. C. NEURDENBURG.